

BAŞKURT HALK DESTANLARI

Doç. Dr. METİN ERGUN - GAYNİSLAM İBRAHİMOV

ANKARA 2000

TÜRKSOY'UN YAYIMLADIĞI KİTAPLAR:

- 1- Manas
- 2- Abay
- 3- Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyasında Ortak Motifler
- 4- Türkmen Şiir Antolojisi
- 5- Başkurt Halk Destanı Ural Batır
- 6- Türkçe – Başkurtça Konuşma Kılavuzu
- 7- Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri
- 8- Kök – Türk Tarihi
- 9- Muhtar Awezov "Seçilmiş Hikayeler"
- 10- Edigey
- 11- Dîvânü Lûgati't-Türk

ISBN: 975-7213-08-X

Kapak Resmi : Gleb GOLUBEV (Başkurdistan)

İçindeki Resimler: İnnâ ABZALOVA (Başkurdistan)

İÇİNDEKİLER

Sunuş	V-XV
Ön söz	XVII
Giriş	1-51
A. Başkurt Destanları Üzerinde Yapılan Çalışmalar	1
B. Başkurt Destancılık Geleneği	7
C. Başkurt Destanlarının Motif Yapısı	24
Bibliyografya	52-55
Metinler	57
1. Ural Batır	59-81
1. 1. Başkurt Türkçesi	61
1. 2. Türkiye Türkçesi	73
2. Aqbuzat	83-172
2. 1. Başkurt Türkçesi	85
2. 2. Türkiye Türkçesi	129
3. Aqhaq Qola	173-185
3. 1. Başkurt Türkçesi	175
3. 2. Türkiye Türkçesi	181
4. Quñır Buğa	187-203
4. 1. Başkurt Türkçesi	189
4. 2. Türkiye Türkçesi	197
5. Qara Yurğa	205-237
5. 1. Başkurt Türkçesi	207
5. 2. Türkiye Türkçesi	223
6. Alpamışa	239-258
6. 1. Başkurt Türkçesi	239
6. 2. Türkiye Türkçesi	249
7. Kūsāk Bey	259-315
7. 1. Başkurt Türkçesi	259
7. 2. Türkiye Türkçesi	287
8. Babsaq Bey menān Qarağölömbāt Bey	317-323
8. 1. Başkurt Türkçesi	317
8. 2. Türkiye Türkçesi	321
9. Quzykürpās	325-434
9. 1. Başkurt Türkçesi	327
9. 2. Türkiye Türkçesi	381
10. Zayatülāk menān Hıwhılhw	435-450
10. 1. Başkurt Türkçesi	435
10. 2. Türkiye Türkçesi	443

Yararlı Bir Hizmet Sunarken,

Kuzey Buz Denizi ve Büyük Okyanus kıyılarından, Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz'e, Altay, Tanrı ve Ural dağlarından, Kafkas, Balkan ve Anadolu topraklarına kadar uzanan Türk halklarının ortak tarihi ve kültürel köklerinin birliği tartışmasızdır. Bunun için bu geniş alanı vatan yapan halkların kültür, sanat, edebiyat ve ilim sahalarındaki ilişkilerinin güçlenmesinin gerekliliği aşîkardır.

Türk dili konuşan halkların kültür ve sanatlarının ortak yönetimi olan TÜRKSOY; Türk kültürünü, sanatını, tarihini, kültür ve sanat ürünlerini, tarihi mirası ve değerlerini araştırmak, korumak, Türk Cumhuriyetleri arasında kültür ve sanat ilişkilerini geliştirmek ve ortak faaliyetler düzenlemek, tanıtıcı yayınlar yapmak amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerden bir yenisini daha Türk kültürünün hizmetine sunmaktan sevinç duymaktadır.

Bu yeni eser; Başkurtların çok eski dönemler içerisinde yarattıkları şanlı geçmişlerini şiirsel bir anlatımla günümüze ulaştıran ve çok güzel bir edebi tarz olan "Kubayır"lardan oluşmaktadır.

Şunu da belirtmek isteriz ki, TÜRKSOY daha önce Başkurtlara ait iki kitap yayınladı. Bu eserlerden birisi olan Ural Batır Destanı'nın Türkiye Türkçesine aktarılmış olması onun dünya çapında tanınmasına, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasına bilim adamlarına ve eski şiiriyatı sevenlerin hizmetine sunulmasına imkan vermiştir.

Ural Batır Destanı kökleriyle tarih öncesi döneme yani Başkurtların ortaya çıktığı zamana kadar uzanmaktadır. Destan, bütün bir alemin Tufan ile karşılaştığı devirden yeryüzünde ilk kuru toprak parçası olan Ural Dağlarının zirvesinde insanlar ve hayvanların yeniden varoluş dönemini anlatan Başkurtların son derece önemli bir eseri olarak kabul edilmekte ve dünya edebiyatı tarihine altın harflerle yazılmış eserler arasında yer almaktadır.

Şimdiye kadar ki yayınlarımız gibi bu yayınının da büyük bir ilgi ile karşılanacağına inanıyoruz.

Elinizdeki eserde, Ural Batır destanının bir başka varyantı ele alınmıştır. Ural Batır'ın bu varyantından önceki yayınlanan varyantı on kat daha büyüktür ve bu yeni varyant nesir ve manzum halde yazılmış olması bakımından ilginçtir. Kitapta Ural Batır'ın devamı olan "Akbozat" destanı da yer almaktadır.

Eserdeki diğer destanları iki ayrı bölümde ele alabiliriz. Birinci bölümündeki eserleri mitolojik ve arkaik eserler olarak değerlendirilirken diğer gruptakileri kahramanlık ve realizm ağırlıklı olarak değerlendirebiliriz. Birinci bölüme giren eserler sadece Başkurtlara aittir. İkinci bölümde ele alınan destanların varyantlarının diğer Türk halklarında da bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Bu durum dünyanın değişik yerlerinde yaşıyan Türk halkları arasındaki bağların gücünü ve zenginliğini dünyaya tanıtmamızın ve birlikte araştırma yapmanın gerekliliğini göstermektedir.

Bu eserlerin Türkiye Türkçesinde ilk defa yayınlandığını daha önce sadece Başkurtca ve Rusca olarak yayınlandığını dikkatlerinize sunmak istiyoruz.

TÜRKSOY Genel Müdürlüğü bundan sonra da Türk halklarının kültür ve sanatını, edebi ve tarihi mirasını yansıtan yayınlarına devam edecektir.

Polad BÜLBÜLOĞLU
TÜRKSOY Genel Müdürü
Azerbaycan Kültür Bakanı

Файзалы хезмәттәшлек юлынан

Төнъяк боз океаны һәм Тымык океан ярларынан Каспий, Кара һәм Урта диңгеззәргәсә, Алтай, Тән-Шан, Урал тауларынан Кавказ, Балкан һәм Анатолияғаса тупрактарға таралып ултырған төрки халыктардың уртаҡ тарихи һәм мәзәни тамырҙары барлығы берәүҙә лә шөбһә тыуырмайҙыр. Шуға ла ошо ғәйәт зур биләмәләргә Ватандарын тоғокан халыктардың мәзәниәт, сәнғәт, әҙәбиәт һәм ғилем өлкәләрендә бәйләнештәрән яңыртуу ихтыяждары тәбиғи.

Төрки телдәргә һөйләшеүсә халыктардың мәзәниәттәре һәм сәнғәттәре уртаҡ идараһы ТӨРКСОЙ генераль мөдирлегә төрки мәзәниәтен, сәнғәтен, тарихын, мәзәни һәм рухи комарткыларын, тарихи мирасын һәм бөгөнгө ғазаныштарын тикшерәү, һаҡлау, кәрҙәш республикалар араһында бәйләнештәрҙә үстәрәү, уртаҡ эшмәкәрлектә юлға һалыу, был халыктардың йәдкәрҙәрән бер-береһенә һәм донъяға танытыусы бағмалар нәшер итеү мақсатында донъя күргән йәнә бер китапты кулға алыуығыҙ менән уртаҡ шатлығыбыҙы бүлешә.

Был яңы сығокан китап башкорттардың ғазайлы тарихы эсендә ижад ителгән, данлы тарихтарының поэтик сағылышы булған ин кәҙерле әсәрҙәре - ҡобайырҙарынан ғибарәт. Әйтәргә кәрәк, ТӨРКСОЙ генераль мөдирлегә бынан элек тә башкорттарға бәйлә ике китап әҙерләп нәшер иткәйне. Улар араһында "Урал батыр" ҡобайырын төрөксәгә тәржемә итеп, шуның менән был әсәрҙең донъя кимәлендә танылыуына һәм ҡиң катлам ғилем әһелдәре һәм боронғо шиғриәт һөйөүселәр иғтибарына еткерәү мөмкинлегә биреүән айырым билдәләргә кәрәк.

"Урал батыр" ҡобайыры тамырҙары менән тарихтан алдағы замандарға барып тоғаша һәм башкорттардың тарих сәхнәһенә сығыуын, бар донъяны Туған һыуы ҡаплаган дәүәрҙән, Ер йөзөндә

тәүге Коро ер буларак Урал таулары калкыуынан, тәүге кешеләр һәм йәнлектәр яратылған замандарҙан тасуирлап башкорттарҙың иң кәҙерле әсәре һанала һәм донъя әҙәбиәте тарихында алтын хәрефтәр менән язылған әсәрҙәрҙән иҫәпләнә.

Бығаса нәшер иткән китаптарыбыз кеүек был йыйынтыктың да зур ҡызыкһыныу менән кабул ителәсәгенә ышанабыз.

Был китапта телгә алынған "Урал батыр" кобайырының тағы бер варианты урын алған. Быныһы күләме яғынан төп нөсхәнән теүәл 10 тапҡырға кәмерәк булыуы һәм формаһы яғынан ярым сәсмә ярым тезмә булыуы менән үзенсәлекле. Йәнә лә йыйынтыкта "Урал батыр"ҙың логик дауамы тип иҫәпләнгән "Аҡбузат" кобайыры бар. Китапка ингән башка эпостарҙы иһә айырым ике төркөмгә бүлөп ҡарап була: бер төркөмө йөкмәткеһе менән мифологияға нигеزلәнгән архаик (мифологик) әсәрҙәр, икенсе төркөмөн һүрәтләнгән вакифаларҙа героика һәм реаллек көслөрәк булғанға героик әсәрҙәр тип. Шуныһына айырым иғтибар итергә кәрәк, беренсе төркөмгә индергәндәре тик башкорттарҙың ғына мирасында һаҡланған, ә икенсе төркөмдәгеләре араһында башка төрки халыҡтарҙа ла версиялары осрағандары бар. Был күренеш донъяның төрлө тарафтарында йәшәгән төрки халыҡтары араһындағы бәйләнештәрҙе көсәйтеүҙең, уларҙың комартҡыларын донъяға танытыуҙың һәм берлектәге тикшеренеүҙәр үткәреүҙең әһәмиәтенә тағы бер дәлил.

Был әсәрҙәрҙең төркиә төркөмөндә тәүге тапҡыр басылыуына ла, күбәһенсә башкорт һәм рус телдәренән башка телдәрҙә донъя күрмәгәнлегенә лә иғтибар итергә кәрәк.

ТӨРКСОЙ генераль мөдирлеге бынан һуң да төрки халыҡтарҙың мәҙәниәте һәм сәнғәтенә, әҙәби һәм тарихи мираҫына бәйлә басмалар нәшер итеүен дауам итәсәк.

ТӨРКСОЙ генераль мөдире Полад Бюль-бүлюоглу

Kültürel Bağları Güçlendirirken,

Dünya kültürüne genel olarak baktığımızda her halkın onda kendisinden bir iz bıraktığını görmekteyiz. Eski Mısırlıların Firavun Piramitleri, Eski Hindlilerin Veda Kitapları, Mahaparata ve Ramayana adlı eserleri, Eski İranlıların Avesta Kitabı ve Şehnamesi, Çinlilerin Seddi bunlara en güzel örnekleri teşkil eder.

Türk halklarına baktığımızda ise; tarihteki büyük imparatorlukları, Eski Türk taş yazmaları ve Kırgızların büyük Manas Destanı gözümüze ilişir.

Başkurt halkının mirasını bu açıdan değerlendirdiğimizde öncelikle tarihi derinliği, zenginliği ve çeşitliliğiyle bilinen sözlü edebiyatı aklımıza gelir. Bu çok zengin olan miras içinde özellikle destanlar ağırlıklı bir yere sahiptir. Bu destanların çok eski dönemlere kadar uzanması arkaik ve mitolojik özellikler taşıması bakımından ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Şimdi elinizde bulunan bu kitapta Başkurt halkının destansal zenginlikleri arasında ayrı bir yer tutan arkaik, mitolojik eserlerle birlikte daha sonraki dönemlere ait olan destanlar bulunmaktadır. Bu epik zenginlikleri araştırma faaliyetleri 18.yy'da başlamakla birlikte bunlardan "Kızılkürpes menen Mayanhılv", "Zayatülek menen Hıvhlıv" adlı eserlerin tercümeleri 19.yy'da yayınlanmıştır. Daha sonra bu çalışmalar 19.yy'da daha da canlanır ve 20.yy'ın 10'lu yıllarında büyük bir hız kazanır.

Başkurt'un asıl kitabı olarak tanınan Ural Batır Destanı, Akbozat, Akhak Kola, Zayatülek Menen Hıvhlıv, Konur buğa, Kara yorga vb. eserler bu dönemde yazıya geçirilir.

20. yüzyılın 60'lı yıllarında Başkurt destanları araştırmalarına yeni bir düzey verilir, arka arkaya Kerey Mergen ve Ehnef Harisov'un monografileri yayınlanır. 1972 yılından itibaren 18 ciltlik "Bashkurt Halk İcadı" adlı eser yayınlanmaya başlar. Bu eserin ilk üç cildi destanlara aittir. (1972-73-82 yıllarında). Muh-tar Sagitov'un 1987'de yayınlanan Başkurt Halk Destanları adlı kitabı ise destan biliminde önemli bir yeri olan ve tecrübeye dayalı olarak yapılan derlemedir.

Şimdilerde Başkurt Halk İcadı adlı 34 ciltlik külliyyat yayın hayatına girmeye başlıyor. Bu serinin destanlar için ayrılan üçüncü cildi, 1998 yılında yayınlandı ve tamamının dört kitaptan oluşacağı tahmin ediliyor.

Мәзәни бәйләнештәрзе яңыртканда.

Донъя мәзәниәтенә дөйөм кешелек тарихы йәһәтенән караһаҡ, һәр халыҡ унда үзенә генә хас эз калдырған. Боронғо мысырлылар - фирғәүендәр пирамидалары, боронғо һиндтар - Веда китаптары һәм "Махабхарата", "Рамаяна" әсәрҙәре, боронғо ирандар Авеста китабы һәм "Шаһнамә" эпоеһы, кытайҙар - Бөйөк диварҙары, ғәрәптәр - Мөхәммәт салаллаһу ғәләйһиссәләм һәм изге Көрьән менән донъяла билдәләләр.

Төрки халыҡтарына килһәк тарихтағы бөйөк императорлыҡтары, боронғо төрки ташъязмалары һәм кыргыздарҙың бөйөк "Манас" эпоеһы иң тәүҙә күз алдына баһа.

Башҡорт халқының мираһына ла ошо йәһәттән күз ташлаһаҡ, иң тәүҙә боронғолоғо, байлығы һәм күп төрлөлөгө менән айырылып торған ауыз-тел ижады хәтергә килә. Ә ошо иҫ киткес бай мираһ араһында эпос комарткылары айырым урын биләп торалар. Улар араһында бик боронғо замандарға барып тоташып, архаик караштарҙы һаҡлаған, мифологияға нигеҙләнгән комарткылар айырыуса мөһим урын биләйҙәр.

Әле һез кулығыҙҙа тоткан был йыйынтыҡта башҡорт халқының эпик комарткылары араһында айырым урын алып торған архаик (мифологик) эпос әсәрҙәре лә, һуңыраҡ дәүерҙәр үзәнсәлектәре менән бәйлә эпос комарткылары ла бар.

Был эпик комарткыларҙы тикшереп эшә XVIII быуатта башланһа, уларҙы нәшер итеүгә "Кузыйкүрпәс менән Маянһылыу" һәм "Заятүләк менән Һыуһылыу" әсәрҙәренә тәржемәләрен баһтырыу менән XIX быуатта нигеҙ һалына. Артабан был йүнәлештәге эш XIX быуат дауамында йәнләнгәндән йәнләнә бара, XX быуаттың тәүге 3 тиһтә йылында айырыуса уңышлы һөҙөмтәләр бирә.

Башкорттоң төп китабы булып танылған мәшһүр "Урал батыр" кобайыры, "Акбузат", "Акһак кола", "Заятүләк менән һыуһылыу", "Куңыр буға", "Кара юрға" һ. б. бик күп комарткылар ошо осорза язып алына.

XX быуаттың 60-сы йылдарында башкорт эпосын өйрәнеү өр-яңы кимәлгә күтәрелә. Бер-бер артлы К.Мәргән һәм Ә.И.Харисовтарзың зур монографик хезмәттәре донъя күрә. 1972 йылдан 18 томлыҡ "Башкорт халыҡ ижады" нәшер ителә башлай. Уның тәүге томдары эпоска бағышлана һәм һөҙөмтәлә башкорт кобайырзаны өс китап булып донъя күрә (1972, 1973, 1982). М.М.Сәғитовтың 1987 йылда нәшер ителгән "Боронғо башкорт кобайырзаны" китабы эпос филемендә тупланған зур филми тәҗрибәгә таяныу һөҙөмтәһе булды.

Әлегә ваҡытта "Башкорт халыҡ ижады"ның яңы 34 томлыҡ тупламаһы нәшер ителә башланы. Был серияның эпоска арналған III томы 1998 йылда донъя күрҙе һәм уларзың 4 китаптан тороуы күз уңында тотолә.

Был йыйынтыҡка ингән әсәрҙәр араһында мәшһүр "Урал батыр" кобайырының бөләкәй күләмлә, башлыса сәсмә юлдарзан торған варианты, "Акбузат", "Заятүләк менән һыуһылыу", "Акһак кола", "Кара юрға", "Куңыр буға" тигән архаик эпос өлгөлөрә һәм "Алпамыша", "Кузыйкүрпәс", "Бабсаҡ бей менән Карағөләмбәт бей", "Күсәк бей" кеүек героик эпоска караған комарткылар тупланған.

"Урал батыр" һәм уның ниндәйҙер дәрәжәләгә дауамы булған "Акбузат" кобайырзаны бик боронғо, донъяны тәртипкә килтереүсә герой хаҡындағы мифка нигезләнгәндәй. Был йәһәттән "Урал батыр" эпосы айырыуса әһәмиәтлә. Уның төп геройы Урал, бөтә донъяны үлемһез итер өсөн Терәһу эзләп табыу маҡсатына ирешә. Әлбиттә, был йыйынтыҡта урын алған вариант күләм яғынан төп нөсхәнән теүәл

10 тапкырға бәләкәй булғанға күп кенә вакифалар үтә фрагменталь бирелгән. Ләкин был вариантта ла бик архаик мотивтарзың сағылыуын күрәбез, миҫал өсөн кан эсеу, арыслан менеу, әүермәнлек кеүектәрен һанап сыҡһаҡ та етә. "Урал батыр" эпосы геройы - Уралдың маҡсатын шумерзарзың Гильгамешыныҡы менән генә сағыштырып була. Ләкин шумер һаһарманы бер яңғызы өсөн үлемһезлек эзләһә, башҡорт батыры бөтә донъяла тереклек йәшәһән тигән маҡсаттан сығып эш итә.

"Аҡбузат" ҡобайыры асылда "Урал батыр"зың логик дауамы булып тора. Уның төп геройы Һәүбән Урал батыр һәм уның улдары тормошҡа ашырып өлгөрмәгән эштәрҙе башкара. "Урал батыр"ҙа һүрәтләнгән Һомай, уның ярҙамсыһы Аҡбузат, алмас кылыс, тылсымлы таяҡ, Кәһкәһә образдары "Аҡбузат"та ла бирелгән. Шулай уҡ, телгә алынған икенсе ҡобайырҙа ергә ижтимағи ғәҙеллек урынлаштырыу проблемаһын куйып, шул шартҡа мөһим өстәмә индереүе менән киммәт.

"Заятүләк менән Һыуһылыу" эпосында, "Аҡбузат"тағы кеүек, егет һыу асты батшаһы кызына өйләнә һәм бик күп мал эйәртеп ер өстөнә сыға. Әсәрҙең һәр вариантында кызың егетте үз янында, һыу астында калдырырға тырыша. Был күренеш "Аҡбузат"та ла күҙәтелә. Әсәрҙең күп варианттары төп геройзың һәләкәте менән тамамлана. Заятүләк килешелгән ваҡытҡа Балҡантауға ҡайтып етеп өлгөрмәй. Тау башында үлеп яткан йәрен күреп ул үзен дә һәләк итә.

Ошо бер-береһенә үрелеп килгән өс әсәр миҫалында ла уларзың нәк Көнъяҡ Уралда, башҡорт ерлегендә тыуғандары һәм бик боронғо замандарға барып ялғанғанлыҡтары күренә.

Башҡорт халкының эпик мираҫында хайуандар культына бәйләнгәндәре лә бар. "Аҡһаҡ ҡола", "Қара юрға", "Қуңыр буға" шундай әсәрҙәр иҫәпләнә. Бында изге тип һаналған хайуандарзың

насар карағандары өсөн хужаларына ризаһызлыҡ белдереүҙәре һүрәтләнә.

"Алпамыша", "Кузыйкүрпәс" кеүек ошо төргә караған әсәрҙәргә килһәк, уларҙың байтаҡка һуңғарак дәүерҙә сағылдырыуҙары күренеп тора.

"Алпамыша" башҡорт эпик фольклорында ла башка төрки халыҡтары мирафында ла киң таралған, яҡшы өйрәнелгән әсәр. Уның алтай, әзербайжан, төрөк, үзбәк, карағалпак, казак версиялары билдәле. Уның иң архаик версияһы булып алтайҙарҙың "Алып-Манаш" әсәре, ә иң көнбайыш версияһы булып "Китаби Дәдә Коркот" циклындағы "Кам-бурә улы Бамсы-Бәйрәк" хаҡындағы бүлгә тора.

Башка эпик комартҡылар хаҡында һүз йөрөтмәстән, "Алпамыша" миҫалында ғына ла төрки халыҡтарының рухи тамырҙарының берлегенә, шуға ла улар араһындағы бәйләнештәрҙә тағы ла нығыраҡ һәм үз-ара хезмәттәшлектә тағы ла һөҙөмтәлерәк итергә кәрәклеккә, уларҙың зур әһәмиәткә эйә булыуына иғтибар артасағына ышаныс белдергә килә.

ТӨРКСОЙ генераль мөдирлегенә бығаһа булған эшмәкәрлегенә зур ихтирамыбыҙы белдереп, киләсәктә тағы уңышлыраҡ эштәр башкарасағына ышанабыҙ.

Башҡортостан Республикаһы Мәҙәниәт министры

Т.Н. Сәғитов.

ÖN SÖZ

Sınırların daha kolay aşılabildiği, yüz yıllar boyunca birbirinden uzak kalan Türk boylarının çok daha rahat bir şekilde kucaklaşabildiği şu son yıllarda, Türk boylarının halk edebiyatı ürünlerini çeşitli Türk lehçelerinde yayımlamak ve mukayeseli çalışmalarda bulunmak sahaya ilgili olan her bilim adamının boyununun borcudur. Daha önce yine TÜRKSOY tarafından yayımlanmış olan "Ural Batır" destanı ile ilgili çalışmanın Türkiye'de önemli bir eksikliği gidermesi ve Türkiyeli türkologların çok da aşına olmadıkları Başkurt Türklerinin Türk destan geleneği içinde önemli bir yere sahip olan destan geleneği hakkında aydınlatıcı bir örneğe yer vermesi sebebiyle gerek Türkiye ve gerekse Başkurdistan'da görmüş olduğu ilgi, bizi, diğer bazı Başkurt destanlarını da yayımlamaya ve bu destanlar üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durmaya sevk etmiştir.

Başkurt destan geleneğini yansıtan on destan metnine yer verdiğimiz bu çalışmanın "Giriş" bölümünde öncelikle Başkurt destanları üzerine yapılmış olan belli başlı çalışmalardan söz edilmiştir. Bu kısmı daha sonra Başkurt destancılık geleneğini ve geleneğin ortaya çıkışıyla sürekliliğini sağlayan sanatlar hakkında verilen bilgilerle, kitapta metinleri bulunan destanlarda yer alan önemli motiflerin incelenmesi takip etmektedir. Motiflerin incelenmesi sırasında, destanlarda yer alan motiflerin Türk destan geleneği içindeki yerleri mukayeseli bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır.

"Giriş" bölümünü, çalışmada faydalanılan makale, bildiri ve kitapların künyelerinin yer aldığı "Bibliyografya" takip etmektedir.

"Metinler" bölümünde ise çalışmaya alınan destan metinleri, Başkurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesi sıralamasına göre verilmiştir. Destan metinlerinin hangi kaynaklardan alındığı da sayfa altlarında belirtilmiştir. Metinlerin Kiril alfabesinden Latin alfabesine aktarımında, daha önce "Ural Batır"da da kullanılan transkripsiyon alfabesi uygulanmıştır.

Böyle bir çalışmanın ortaya çıkışını ve yayımını sağlayan TÜRKSOY Genel Müdürlüğü'ne ve yetkililere sonsuz şükranlarımızı sunarız.

Başkurdistan Serhat Şirketinde görev yapan Genel Müdür Mehmet Yaşa'ya ve çalışanlarına maddi ve manevi desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Eserin yazımı sırasında yardımlarını gördüğümüz Dr. Mehmet Aça'ya da burada teşekkürlerimizi bildiririz.

Doç. Dr. Metin ERGUN
Gaynislam İBRAHİMOV

GİRİŞ

A) BAŞKURT DESTANLARI ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Başkurt Türklerinin destanları üzerindeki araştırmalar XVIII. yüzyıla kadar inmektedir. Rus âlimi İ. İ. Lepehin, XVIII. yüzyılın sonlarında güney Urallar dolaylarında araştırmalar yapar. Lepehin, bu ilmî seyahati sırasında bazı Başkurt destan parçalarıyla "yırsılar" ve "sesenler" hakkında bilgiler de derlemiştir¹. Lepehin'in bu çalışması, Başkurt destanları ve destan anlatıcıları hakkında kısacık bilgidir ibarettir.

Başkurt destanlarını ilmî olarak ilk derleyen ve yayımlayan yine bir Rus araştırmacısı ve seyyahı olan Timofey Belyayev'dir. Belyayev'in yayımladığı metin, "Quzyıkürpäs menän Mayanhılıw" destanıdır. Belyayev'in 1812 yılında Kazan'da yayımladığı bu metni, bir Başkurt kuraycı derlemiş ve yazıya geçirmiştir. Adı bugün için bilinmeyen bu kuraycı, metni Başkurtça olarak yazıp Belyayev'e vermiş; Belyayev de destanı 1809 yılında Rusça'ya tercüme edip, 1812 yılında yayımlamıştır². Bu metin, 1961 yılında Rusça olarak tekrar yayımlanır³. "Quzyıkürpäs menän Mayanhılıw" destanının Belyayev versiyonu olarak da bilinen bu varyantı, 1961 yılında Bayazit Bikbay ve Nâcip İzelbay tarafından Başkurt Türkçesine tercüme edilerek yayımlanır⁴. Belyayev, destanın girişinde destanın ikinci kısmını da tercüme etmeye başladığını "Kuraycı tarafından toplanan el yazma Başkurt destanı bununla birlikte tamamlandı. Bunu tercüme edip bitirince ben onun ikinci bölümünü de bulup tercüme etmeye başladım. Bu bölümde kuraycı, Başkurt kabilesinin başlangıcı, başlığı hakkında hikâye söyleyip onun urukları, nesli hakkında anlatmaya devam etmiştir." şeklinde belirtmiştir; fakat, bu destan kesin olarak bulunamamıştır. Bununla birlikte âlimler, son yıllarda Sempetersburg Kütüphanesi el yazmaları arasında bulunan "Aldar Menän Zöhrä" destanının Belyayev'in kastettiği destan olabileceği görüşündedirler; fakat, bu, kesin olarak ispatlanamamıştır⁵.

Meşhur Rus âlimi ve yazarı V. İ. Dal', 1833-1841 yılları arasında İrımbur (Orenburg) vilayetinde çalışmıştır. Dal', orada bulunduğu süre içinde Başkurt folkloruyla ilgili derlemeler de yapar. Araştırmacı, yaptığı bu derlemelerden biri olan "Zayatüläk Menän Hıwhılıw" destanını "Başkirkaya Rusalka" adıyla 1843 yılında "Moskvityanın" dergisinde Rusça olarak yayımlar⁶. Dal', destana yazdığı giriş sözünde Dim boyu Başkurtlarının tarihi, gelenek ve görenekleri ve yer-su adlarıyla ilgili olarak anlatılan efsaneler hakkında da çeşitli bilgiler verir.

¹ İ. İ. Lepehin, Drevniye Zapiski Puteşestviya Po Raznim Provintsiam Rossiyskogo Gosudarstva v 1770 g., ç. 2, Sempetersburg 1802.

² Kuz-Kurpyaç, Başkirkaya Povest, Pisennaya na Başkirkom Yazıke Odnim Kurayçem i Perevedennaya na Rossiyskiy v Dolinax Gor Rifeyskix, 1809 goda, Kazan 1812.

³ Başkiriya v Russkoy Literature, 1. c., Öfö 1961.

⁴ Quzyıkürpäs, Başqort Xalıq Xikäyähe, Öfö 1961.

⁵ M. M. Säğitov, Başqort Xalıq Xikäyähe, Öfö 1965.

⁶ V. İ. Dal', "Başkirkaya Rusalka". Moskvityanın, 1, 1843, 97-119.

"Zayatüläk Menän Hıwhılıw" destanını L. Suhodol'skiy derler ve Rusçaya tercüme ederek 1858 yılında "Vestnik Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva" dergisinde yayımlar⁷. Suhodol'skiy, hem destan metni üzerinde bazı değişiklikler yapmış, hem de destana yazdığı giriş kısmında Başkurtlarla diğer Türk boyları hakkında, onların dünya görüşleri ve folklorlarıyla ilgili subjektif bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bununla birlikte bu çalışma, manzum tercüme olması bakımından oldukça mühimdir.

Meşhur türkolog G. İ. Potanin, "Doç' Morya v Steptom Épose" adlı eserin de Suhodol'skiy'in bu çalışmasını değerlendirmiş, destanın diğer Türk boyları arasındaki varyantlarıyla mukayesesini yapmıştır. Ayrıca, destanı Moğol destanlarıyla da mukayese etmiş, konu ve tipoloji bakımından değerlendirmiştir⁸.

XIX. yüzyıl sonuyla XX. yüzyıl başında Başkurt folkloru üzerinde en çok çalışan âlimlerden biri yine Rus kökenli bir araştırmacı olan A. G. Bessonov'dur. Başkurt Türkçesini çok iyi bilen Bessonov, uzun yıllar boyunca Öfö, Perm ve İrımbur vilayetlerinin köylerinde folklor derlemesi yapmıştır. Bessonov, masal, efsane, atasözü, vb. türlerin yanında destanlar da derlemiştir. Derlediği destanlardan biri "Alpamışa Menän Barsınhılıw" destanıdır. Araştırmacı, bu destanı Rusça'ya tercüme etmiştir. Fakat, ne yazık ki, bu tercüme, uzun yıllar yayımlanamamış, ancak 1941 yılında yayımlanmıştır⁹. Başkirskiye Narodniye Skazki adlı bu eserde söz konusu destan, masalların içinde verilmiştir.

XIX.yüzyılın sonundan itibaren Başkurtlar içinden de Başkurt folkloruyla ilgilenen âlimler çıkmaya başlamıştır. Başkurt âlimleri köy köy, oba oba dolaşarak folklor derlemeleri yapmışlar ve bunları çeşitli gazete ve dergilerde yayımlamışlardır. Derlenen ve yayımlanan bu mahsuller içinde destanlar da vardır. Möxämmätsälim Ömötbayev, bu âlimlerden birisidir. Ömötbayev, 1987 yılında Kazan'da basılan "Yadqar" adlı kitapta "İzewkäy Menän Morazım" destanının bir bölümünü yayımlar. Yine Sälimgäräy Soltanov, Samara'da yayımlanmakta olan "Samarskaya Gazeta"nın 1902 yılının 83. Sayısında "Zayatüläk Menän Hıwhılıw" destanının bir varyantını Rusçaya tercüme ederek yayımlar. Bu destanın bir başka varyantını 1909 yılında Asılıkül boyunda dolaştığı sırada çevre köylerden halk edebiyatı ürünleri derleyen Mäcit Ğafuri derlemiş ve 1910 yılında Öfö'de "Zayatüläk Belän Susılı" adıyla yayımlar. Fazıl Tuykin, 1915 yılında Öfö'de çıkan "Narduğan" adlı şiir kitabına "İzewkäy Menän Morazım" destanının bir bölümünü, "Borongo Başqort Yırı Morazım" adıyla yayımlamıştır. Fäyzi Väliyev, 1916 yılında "Añ" dergisinin 14. sayısında "Cik Märgän" destanını biraz müdahale ederek yayımlar¹⁰.

XX. yüzyıl başlarında Başkurt destanları üzerinde çalışanlardan birisi, ken-

⁷ L. Suhodol'skiy, "Başkirskaya Legenda o Tulyake", Vestnik Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva, 24 (12), 1858, 65-72.

⁸ G. İ. Potanin, "Doç' Morya v Steptom Épose", Etnografiçeskoe Obozreniye, 1-4, 1892, 38-69.

⁹ A. G. Bessonov, Başkirskiye Narodniye Skazki, Ufa 1941.

¹⁰ Daha geniş bilgi için bk: Başqort Xalıq İcadı-Épos, 3. c., Öfö 1998, 7-8.

disi de bir "sesen" olan Möxämmätşa Buranğolov'dur. O, 1910 yılında İrimbur vilayeti Etkol ilçesi İzris köyünün meşhur kuraycısı Ğäbit sesenle aynı ilçenin Bäläkäy Etkol köyünün kuraycısı Xämit sesenden "Ural Batır" destanını derler. Buranğolov, 1907 yılında da güney Başkurdistan'dan "Aqhaq Qola" ve "Quñır Buğa" destanlarını derlemiştir. On yıl sonra, 1917 yılında, şimdiki Köyörgäze ilçesi Babalar köyünün seseni Ğäbiätulla Bikkucin'den "Aqbuzat" destanını derlemiştir.

Sovyetler birliği kurulana kadar Başkurt destanlarıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar sistemsiz ve daha ziyade heveskârların çalışmalarıydı. İlmî olarak derlenmeyen bu destan metinlerinin buna rağmen ancak bir bölümü yayımlanabilmişti. Yayımlanan bu metinlere de belli oranda müdahaleler yapılmıştı. Sovyetler Birliği kurulup Başkurdistan otonom bölge olarak birliğe dahil olunca, folklor derlemeleri de belli bir sisteme kavuşmuştur. Gerçi, her ne kadar bu dönemde folklor derlemeleri de belli bir sistem dahilinde yapılmışlarsa da özellikle bu derlemeler yayımlanırken dış müdahaleler, öncekinden daha farklı olmuş; destanların bazı motifleri, resmî ideolojiye, daha doğrusu Rus Türklük bilimi mantığına ters olduğu için destanlardan çıkarılmıştır. Bu dönemde sadece Başkurt folklor eserleri değil; diğer Türk bölgelerinin eserleri de aynı muameleyle karşılaşılmıştır.

Başkurdistan otonom cumhuriyeti kurulduktan sonra "Mäğarif Xalıq Komisariyatı" bünyesinde halk kültürünü derleme ve araştırma merkezi kurulmuş, çok geçmeden de 1922 yılında, Başkurt kültürünü ve medeniyetini araştırma cemiyeti "Ğilmi Yämğiyät" kurulmuştur. "Ğilmi Yämğiyät"in elemanları hemen Başkurt obalarından ilmî usullere uygun olarak sistemli bir şekilde folklor materyalleri derlemeye başlamışlardır. İçinde destanların da olduğu bu folklor mahsulleri, cemiyetin yayın organı olan "Başqort Aymağı" dergisiyle "Yañı Yul" ve "Säsän" dergilerinde basılmıştır¹¹. Ğ. Vildanov, X. Ğäbitov, S. Miras, Ğ. Däwlätšin, M. Bäxtiyarov ve Z. Navşirvan gibi araştırmacılar oluşturan "Cemiyet"in folklor derleyicileri, folklor mahsullerini yukarıda da belirttiğimiz gibi, belli bir metot ve programla derleyip incelemişlerdir. Folklor derleyicileri için de kılavuz kitapçıkları yayımlamışlardır¹². "Cemiyet", 30'lu yıllarda büyük derleme seyahatleri düzenlemiş; Başkurdistan'ın her oymağından, her obasından folklor derlemesi yaptırmıştır. Bu ilmî seyahatlerin yanında, özellikle köy öğretmenlerinin yapmış oldukları derlemelerle cemiyetin folklor arşivi gittikçe gelişmiştir.

Bu arada "Cemiyet" üyelerinden Möxämmätşa Buranğolov, Ahmet İslamğolov, Xädim Känzäfarov, Ali Karnay, Ğäynan Ämiri, Ğ. Säläm gibi derleyiciler topladıkları destanları "Oqtyabr" ve "Qızıl Başqortostan" dergi ve gazetelerin-

¹¹ Ğ. Vildanov, "Başqort Qaşqaları", Başqort Aymağı, 1, 1925, 78-86; Ğ. Vildanov, "Başqort Äkiyättärenän Beräwhe", Başqort Aymağı, 3, 1927, 96-71; Ğ. Vildanov, "Qobayırzar", Başqort Aymağı, 4, 1928, 17-19; Ğ. Däwlätšin, "Mäsäm Xan", Başqort Aymağı, 7, 1929, 7-88; S. Miras "Başqort Beyzäre häm Xandarı Mizgelendäge Matur Äzäbiyättän Ürnäktär", Säsän, 11-12, 1928, 10-12.

¹² M. Bäxtiyarov, "Xalıq Äzäbiyäten Yıyıwıslarğa", Başqortostan Xäbärläre, 8, 1921; Z. Navşirvan, "Xalıq Äzäbiyäte Materialdarın Yıynaw Turahında", Başqort Aymağı, 4, 1927, 51-63.

de yayımlamaya devam etmişlerdir¹³.

1954 yılında "Başqort Xalıq İcadı" adıyla üç ciltlik bir külliyyat yayımlanmış¹⁴. Bu külliyyatta destanlar da yayımlanmıştır.

1956 yılında Başkurt Devlet Üniversitesi açılmıştır. Üniversitenin açılmasıyla birlikte Başkurt folklor mahsullerini derleme çalışmaları daha da hızlanmıştır. 1958 yılından itibaren üniversitenin öğrencileri de derleme faaliyetlerine katılmışlar; hatta hocalarının başkanlığında derleme seyahatine de çıkmışlardır. Derlenen bu materyaller arasında destanlar da vardır.

S.S.S.R. İlimler Akademisi'nin Başkurdistan Şubesi'nin bünyesinde kurulan Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü de Başkurt folklorunun derlenmesi çalışmalarına katılmıştır. Enstitü, sadece Başkurdistan'da değil; Kurgan, Silebe, Perm, Sverdlovsk, İrımbur, Kuybışev ve Saratov bölgelerinde yaşayan Başkurtlardan folklor derlemesi yaptırmıştır. İçinde çok sayıda destanın da yer aldığı bu derlemeler, adı geçen enstitünün folklor arşivindedir. Destanlarla ilgili olarak sonraki dönemlerde yapılan bir çok çalışma, arşivdeki bu materyaller üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu tarz çalışmalardan biri Kiräy Märgän'in "Başqort Xalıqınıñ Épik Qomartqıları"¹⁵ adlı eseridir. Bu eserde, Başkurt destanları konu, tipoloji, doğuşu, vb. gibi bir çok yönden ele alınarak incelenmiştir. Eser, aynı zamanda yazarın folklor seyahati hatıralarını da ihtiva etmektedir. Yine. Ä. İ. Xarışov'un "Başqort Xalkınıñ Äzäbi Mirası, XVIII.-XIX. Bıwattar"¹⁶ adlı çalışmasının destan bölümü de söz konusu arşivdeki materyallere dayanılarak hazırlanmıştır.

1962 yılında Öfö'de "Quziykürpäs Menän Mayanhılıw" destanının Rusça tercümesinin çıkışının 150. yılı münasebetiyle bir kongre tertiplenmiştir. Bu kongreye sunulan tebliğler, 1963 yılında yayımlanmıştır¹⁷.

1972 yılında, Başkurt folklor materyalleri, külliyyat halinde yayımlanmaya başlanmıştır. "Başqort Xalıq İcadı" adlı 18 ciltlik bu külliyyatın ilk üç cildi Başkurt destanlarıyla ilgilidir¹⁸.

Yetmişli ve seksenli yıllarda pek çok epik eser Rusça olarak nesredilmiştir. İlk olarak, 1977 yılında Moskova'da, A. S. Mirbadaleva, M. M. Säğitov ve Ä. İ. Xarışov tarafından yayıma hazırlanan "Başkirkirskiy Narodniy Épos"u anmak gerekmektedir¹⁹. "Başkirkirkoye Narodnoye Tvorçestvo" adlı on iki ciltlik eserin birinci cildi de destanlara tahsis edilmiştir²⁰. 1976 yılında "Aqbuzat" destanı,

¹³ "Qarahaqal Menän Qara At" Köyönöñ Tarixı häm Yırzarı", Oqtyabr', 8-9, 1939, 79-82; "Aqbuzat", Oqtyabr', 5, 1940, 48-53; "Yulay Menän Salawat", Qızıl Başqortostan, 22-25 Sentyabr', 1940; 7-10 Sentyabr', 1941; "İzewkäy Menän Morazım" Oqtyabr', 6-8, 1940.

¹⁴ Başqort Xalıq İcadı, 1. c., Öfö 1954 (Düzenleyen ve girişi yazan Ä. İ. Xarışov); 2. c., Öfö 1956; 3. c., Öfö 1959 (Bu cildin giriş ve izahlarını yazan Ä. Kireyev'dir.).

¹⁵ Öfö 1961.

¹⁶ Öfö 1965.

¹⁷ Narodniy Épos Kuziy-Kürpes i Mayan-Xılıw, Materiyalı Nauçnoy Sessii, Ufa 1963.

¹⁸ Başqort Xalıq İcadı-Épos, Berense Kitap, Öfö 1972; İkense Kitap, Öfö 1973; Ösönsö Kitap, Öfö 1974.

¹⁹ A. S. Mirbadaleva-M. M. Sagitov-E. İ. Xarışov, Başkirkirskiy Narodniy Épos, Moskova 1977.

²⁰ M. M. Sagitov, Başkirkirkoye Narodnoye Tvorçestvo, 1. c., Öfö 1987 (Açıklamalar, N. T. Zaripov, M. M. Sagitov ve Ä. M. Söleymanov tarafından yapılmıştır.).

1977'de "Ural Batır" yayımlanırken, "Bılıx Vremen Skazaniya" adlı kitap Ufa'da 1979'da, "Skazaniya o Lyubvi" adlı kitap da aynı yerde, 1983 yılında yayımlanmıştır. "Aldar menän Zöhrä" destanının neşrinin yer aldığı "Aldar i Zuxra" adlı kitap da Ufa'da 1986 yılında dünya yüzü görmüştür.

D. J. Valeyev, "Ural Batır" destanıyla ilgili bir yazısında, destandaki esas temanın iyilik-kötülük mücadelesi olduğunu, neticede iyiliğin hakim olduğunu belirtmiştir²¹.

A. A. Petrosyan ise 1982 yılında yayımladığı eserinde, "Ural Batır" destanına tarihçi gözüyle yaklaşmıştır²². "Ural Batır" destanını teşekkül tarihi dolayısıyla tarih ilişkisiyle inceleyenlerden biri de R. F. Rəcəpov'dur. Rəcəpov, "Ural Batır" destanını ayrıca "Gilgamiş" destanıyla da mukayese etmiştir²³.

S. S. Parsamov, "Ural Batır" destanıyla ilgili bir yazısında, bu destandaki "Yänşışmä" ve benzeri motiflerin arkaik dönem düşünce sisteminden kaynaklandığını belirtmiştir²⁴.

Meşhur Başkurt âlimlerinden M. M. Säğitov'un Başkurt folklorunda hayvanlara tapınmayı ele aldığı bir makalesi, Almanca olarak yayımlanmış ve bu makale, 1986 yılında, Nuri Yüce tarafından tercüme edilerek Türkiye'de de neşredilmiştir²⁵.

Bu arada Öfö'de 1990 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan "Başqort Äzäbiyäte Tarixı" adlı 6 ciltlik eserin 1. cildinde yer alan ve Ğ. B. Xösäyenov tarafından kaleme alınan "Başqort-Uğı Ėpik Traditsiyaları Häm Qorqot Ata Kitabı" adlı bölümde, Başkurt Türklerinin destan geleneği ile Oğuzların destan geleneği mukayese edilmiş, özellikle de Ural Batır destanıyla Dede Korkut Kitabı üzerinde durulmuştur²⁶.

N. A. Macitov, bir çalışmasında Başkurt etnogenezis yapısını açıklarken destanlara da müracaat etmiştir²⁷. Yine Macitov, A. N. Sultanova ile birlikte hazırladıkları Başkurdistan tarihi ile ilgili eserde, eski dönem tarihinin kaynakları olarak destanlar gösterilmiş ve yer yer destanlar ele alınıp incelenmiştir²⁸.

O. Soltanov ve V. G. Kotov gibi araştırmacılar ise Başkurt destanlarını, bunlar içerisinde de özellikle Ural Batır destanını Hint, Grek, Fin-Ugor ve Slavyan

²¹ D. J. Valeyev, "Moral'naya Problematika v Épose Ural Batır", Folklor Narodov RSFSR, Ufa 1976, 3-8.

²² A. A. Petrosyan, İstoriya Naroda i Yego Épos, Moskva 1982.

²³ R. F. Rəcəpov, "Başqort Éposının Genezisi Mäsälehenä Qarata", Tuwğan Tel Häm Äzäbiyät: Tezistar, Öfö 1994, 76-80.

²⁴ S. S. Parsamov, "K Voprosu ob Otrajenii Mifologičeskix Vozzreniy v Başkirskom Narodnom Épose Ural Batır", Folklor Narodov RSFSR, Ufa 1982, 25-33.

²⁵ M. Muhtar Sagitov, "Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma" (çev. Nuri Yüce), Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1982-1983, Ankara 1989, 125-132.

²⁶ Ğ. B. Xösäyenov, "Başqort-Uğız Ėpik Traditsiyaları Häm Qorqot Ata Kitabı", Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., Öfö 1990, 63-78.

²⁷ N. A. Macitov, "O Rannix Étapax Étnogenezu Başkir", Vostokovedeniye v Başkortostane: İstoriya, Kul'tura, 2. t., Ufa 1992.

²⁸ N. A. Macitova-A. N. Sultanova, İstoriya Başkortostana s Drevneyşix Vremen, Ufa 1994.

destan ve mitolojileriyle mukayese etmişlerdir²⁹.

P. A. Gällämov gibi âlimler ise Başkurt destanlarını Sümer, Akad destanlarıyla mukayese etmiş, aradaki benzerliklerden hareketle Başkurtlarla Sümerlerin etnik olarak aynı kökten geldiklerini ileri sürmüşlerdir³⁰.

1987 yılında Möxtär Säğitov'un Başkurt destanları üzerine hazırlamış olduğu "Boronço Başqort Qobayırzarı" adlı eseri, Ufa'da yayımlanmıştır³¹. Säğitov, eserinde, Başkurt destanlarını dört gruba ayırmaktadır: Uruk toplumun dağılışı devrini yansıtan destanlar; feodalizmin başlangıç devrini yansıtan destanlar; feodalizmin gelişme devrini tasvir eden kobayırılar; feodalizmin son devrini kapsayan destanlar.

Başkurdistan Devlet Üniversitesi öğretim üyelerinden Miras İzelbayev, "Quzykürpäte Kem Yazğan?" adlı makalesinde, Belyayev tarafından neşredilen versiyanın kimin tarafından yazıya geçirildiği sorusuna cevap aramıştır³².

1991 yılında Salawat Ğalin'in "Böryän İnıyları" adlı kitabı yayımlanmıştır³³. Aynı araştırmacının 1996 yılında tarih ve halk şiiri münasebetlerini ele aldığı "Tarix häm Xalıq Poéziyahı" adlı kitabı yayımlanmıştır³⁴. Ğalin, kitabında "Destanda uruk-kabile devrinin yansması/mitolojik destan", "Destanda gelişen feodal münasebetlerin yansması/tarihî destan", "Kobayır ve Tarihî şiir" ve bunun gibi konuları ele almıştır.

1993 yılında, Ufa'da, altmışlı ve seksenli yıllar arasında Başkurt halk edebiyatı üzerine yapılmış olan çalışmaların bibliyografyasını teşkil eden bir çalışma daha yayımlanmıştır: "Başkirskaya Fol'kloristika: Bibliografiçeskiy Ukazatel"³⁵

1995 yılında, Başkurt folklor külliyyatı yeniden yayımlanmaya başlamıştır. 36 cilt olarak planlanan ve henüz üç cildi yayımlanmış olan bu külliyyatın üçüncü cildi destanlara ayrılmıştır³⁶.

1996 yılında, meşhur Başkurt destanı "Ural Batır", Metin Ergun ve Gaynislam İbrahimov tarafından Türkiye Türkçesine aktararak yayımlanmıştır. Araştırmacılar, eserin giriş bölümünde, Başkurt destanları üzerinde yapılan çalışmalarından da söz etmişlerdir³⁷.

1998 yılında, "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanı üzerinde mukayeseli bir

²⁹ Y. Soltanov, "Ural Batır Şacärähe", Ağizel, 9, 1982, 109-124; 10, 1982, 109-121; 2, 1984, 118-135; 3, 1984, 106-130; V. G. Kotov, "Mifologičeskaya Stratigrafiya Éposa Ural Batır", Tez. X Zapadno-Sibirskogo Arx. Étnogr. Soveşçaniya, Tomsk 1995, 92-94; V. G. Kotov, "Dva Mira Yujnouralskogo Éposa", Rossiya i Vostok, Çelyabinsk 1995, 28-29; V. G. Kotov, "Ural Batır Éposının Mifologik Stratigrafiyahı", Şoñqar, 2, 1996, 137-140.

³⁰ S. A. Gällämov, "Qungur (Sümer-Şümer)", Şoñqar, 6, 1995, 11-39; İ. Sabitov, "İnakomışlaşçıy İtorik Salavat Gallyamov", Veçernyaya Ufa, 2 fevral' 1996.

³¹ M. Säğitov, Boronço Başqort Qobayırzarı, Öfö 1987.

³² Miras İzelbayev, "Quzykürpäte Kem Yazğan?", Ağizel, 1, Öfö 1991, 164-169.

³³ Salawat Ğalin, Böryän İnıyları, Öfö 1991.

³⁴ Salawat Ğalin, Tarix häm Xalıq Poéziyahı, Öfö 1996.

³⁵ Başkirskaya Fol'kloristika: Bibliografiçeskiy Ukazatel', Ufa 1993 (Derleyen ve açıklamaları yazan S. A. Ğalin'dir.).

³⁶ Başqort Xalıq İcadı-Épos, 3. c., Öfö 1998.

³⁷ Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov, Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Ankara 1996.

doktora çalışması hazırlayan Mehmet Aça, çalışmasında, destanın Başkurtlar arasından derlenip neşredilmiş olan iki varyantına, Belyayev ve Konşak varyantlarına yer vermiştir. Araştırmacı, ayrıca, destan üzerinde Başkurtlar arasında yapılan çalışmalara da değinmiştir³⁸.

B) BAŞKURT DESTANCILIK GELENEĞİ

Başkurt Türkleri, son derece zengin bir destan repertuarına sahiptirler. Başkurt destanları arasında "Ural Batır", "Aqbuzat", "Küsäk Bey", "Zöhrä menän Aldar", "Zayatüläk menän Hıwhılıw", "Aqhak Qola", "Quñır Buğa", "Qara Yurğa" gibi sadece Başkurtlara has eserlerle muhteva ve konuları bakımından diğer Türk boyları arasında da ortak olan "Alpamişa" "Quzykürpäs menän Mayanhılıw" "Buzyeget" gibi metinler de yer almaktadır.

Başkurt destanlarını, konu ve muhtevalarına göre kahramanlık ve sosyal hayatla ilgili destanlar şeklinde iki grupta ele almak mümkündür. Birinci gruba, "Ural Batır", "Aqbuzat", "Alpamişa", "İzewkäy menän Morazım", "Küsäk Bey", "Qaras menän Aqşa" gibi destan metinleri girerken ikinci gruba, "Aqhaq Qola", "Qara Yurğa", "Quñır Buğa", "Zayatüläk menän Hıwhılıw", "Quzykürpäs menän Mayanhılıw", "Zöhrä menän Aldar", "Buzyeget" gibi metinler girmektedir.

Başkurt destanlarını konularına göre sınıflandırırken elbette ki, destanları kesin hatlarıyla iki grupta toplamak mümkün değildir. Bir destanın hangi gruba girdiğini anlamak için destan metninin konusunda hangi temanın (kahramanlık ve sosyal hayat) ağır bastığına bakmak gerekmektedir. Kahramanlık konulu destanlarda savaş teması ağır basarken sosyal hayatla ilgili destanlarda âile, aşk, insan hayatında önemli yer tutan hayvanlarla insanların münasebetleri ağırlık kazanmaktadır. Bazı Başkurt destanlarının çeşitli varyantlarında, hem kahramanlık hem de aşk mücadelesi iç içe girmiştir. "Quzykürpäs menän Mayanhılıw" destanının Timofey Belyayev tarafından neşredilen varyantında, aile, aşk için mücadele teması, mitik düşmanlara, yağmacılara karşı kahramanın yürüttüğü mücadele ile karışmaktadır³⁹. Destanın diğer bazı varyantlarında ise sosyal hayat daha bir ağırlık kazanmakta ve bu metinler rahatlıkla sosyal hayatla ilgili destanlar içerisine dahil edilebilmektedirler.

Başkurt Türklerinin destanları, konu ve temanın dışında çeşitli şekillerde de tasnif edilmeye çalışılmıştır. Alim ve folklorcu Möxtär Säğitov, Başkurt destanlarını tarihî dönemlere ve Başkurt Türklerinin geçirdiği sosyal yapı değişikliklerine göre dört grupta sınıflandırmaktadır. Säğitov'un diğer bazı Başkurt âlimleri tarafından da benimsenen sınıflandırması şu şekildedir:

1. Uruk cemiyetinin dağılma devrini yansıtan destanlar:

a. Mitolojiye esaslanan kahramanlık şiirleri ya da kobayırılar: "Ural Batır",

³⁸ Mehmet Aça, *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, 3 c, Konya 1998 (Yayınlanmamış doktora tezi.).

³⁹ Destanın Timofey Belyayev tarafından neşredilen varyantı için bk: Başqort Xalıq İcadı-Ëpos, İkense kitap, Öfö 1973, 60-123.

"Aqbuzat".

b. Hayvancılığa bağlı sosyal hayat ve aile yaşantısı hakkındaki kobayır ya da hikâyeler: "Aqhaq Qola", "Qara Yurğa", "Quñır Buğa", "Zayatüläk menän Hıwıhlıw".

2. Feodalizmin başlangıç devrini yansıtan destanlar:

a. Uruk-kabile barışı ve birliği ülküsünü güden, bu fonda sosyal ve aile münasebetlerini tasvir eden hikâyeler: "Alpamışa", "Quzyıkürpäs menän Mayanhılıw", "Zöhrä menän Aldar".

b. Uruklar arası mücadeleyi tasvir eden şiirler: "Küsäk Bey".

c. Feodalizmin gelişme devrini yansıtan kahramanlık şiirleri: "İzewkây menän Morazım", "Märgän menän Mayanhılıw", "Tarğın menän Qucaq", "Yek Märgän", "Buzyeget".

3. Feodalizmin gelişme devrini yansıtan kahramanlık şiirleri (ya da hikâyeleri): "Qaras menän Qarahaqal", "Qaras menän Aqşa", "Täweş Märgän", "Salawat Batır", "Bayıq-Ayzar Säsan"⁴⁰.

Säğitov'un 1972 yılında yapmış olduğu bu sınıflandırması, 1987 yılında Ufa'da yayımlanmış olan "Borongo Başqort Qobayırzarı" adlı eserde de yer almıştır. Sınıflandırmanın bir benzeri Salawat Ğalin'in "Tarix häm Xalıq Proza-hı" çalışmasının iskeletini oluşturmaktadır⁴¹.

Başkurt destanlarının şekil yapısı, halk şiirinin nesirle karışımından oluşmaktadır. Bu husus, pek çok Türk boyunun destan geleneğinde görülen bir durumdur. Kazak cırları, Özbek, Karakalpak, Türkmen ve diğer halkların destanları, Yakutların olonhoları bu durumu tasdik etmektedir⁴².

Başkurt destanlarındaki şiirle nesir karışımı, destan metinlerine göre farklılıklar sergilemektedir. "Ural Batır"⁴³, "Aqbuzat"⁴⁴, "İzewkây menän Morazım"⁴⁵, "Küsäk Bey"⁴⁶ destanlarında şiirler, metnin en geniş bölümünü oluşturmaktadır. "Alpamışa"⁴⁷, "Zayatüläk menän Hıwıhlıw"⁴⁸ destanlarında ise manzum kısımlar metnin yarısından daha azdır. "Quzyıkürpäs menän Mayanhılıw" destanının T. Belyayev varyantı⁴⁹ ile "Zöhrä menän Aldar" destanının bir varyantı⁵⁰ neredeyse tamamına yakın bir şekilde nesirden oluşmaktadır.

Başkurt destanlarının şiir yapısı, destan metinlerine göre farklılıklar içermektedir. Bu farklılıkların sebepleri üzerinde Möxtär Säğitov tarafından ayrın-

⁴⁰ Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 3. c., Öfö 1988, 15.

⁴¹ Salawat Ğalin, Tarix häm Xalıq Poëziyahı, Öfö 1996.

⁴² Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 3. c., 23.

⁴³ "Ural Batır" için bk: Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 1. c., Öfö 1972, 33-134; Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov, Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Ankara 1996.

⁴⁴ "Aqbuzat" için bk: Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 3. c., 137-177.

⁴⁵ "İzewkây menän Morazım" için bk: "İzewkây menän Morazım", Oktyabr', 6-8, 1940.

⁴⁶ "Küsäk Bey" için bk: Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 2. c., 293-319.

⁴⁷ "Alpamışa" için bk: age, 26-36.

⁴⁸ Destan için bk: Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 1. c., Öfö 1972, 187-196.

⁴⁹ Varyant için bk: Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 2. c., 60-123.

⁵⁰ Destanın varyantı için bk: age, 151-292.

tılı bir şekilde durulmuştur⁵¹. Başkurt destanlarında en çok kullanılan şiir forması, 7-8 heceli mısralardan oluşan kıta (dörtlük) ya da sayısı elliye kadar varan mısralardan meydana gelen açık ritimli ve sistemli bir kafiye yapısına sahip olan "kobayır" şeklidir. Yedili hece ölçüsünün çok eski dönemlerden beri Türk boyları nazmında kullanıldığı, bugün için çok iyi bilinen bir husustur. Başkurt Türklerinin destan metinlerinde kullanılan kobayır ölçüsü elbette ki, sadece 7 heceli mısralardan oluşmamaktadır. Çalışmamızda metinlerine yer verdiğimiz "Quziykürpäs menän Mayanhılıw" ve "Zayatüläk menän Hıwhılıw" ile "Aqhaq Qola"nın bazı varyantlarında mısralar çoklukla 8 ya da 9 heceden oluşmaktadır.

Başkurt Türklerinin destanlarındaki çok mısralı kobayır kıtalarında ya da bölüklerinde, söylenmek istenen düşünce, genelde ya ilk ya da son mısralarda dile getirilmektedir. Diğer mısralar ise dile getirilen düşünceyi açıklama ve destekleme görevini üstlenmektedirler⁵². Başkurt destanlarının bu özelliğine "Aqhaq Qola" destanından bir örnek vermek mümkündür:

Altmış tewäl arahında
Atlığıp torğan altı at yuq;
Ayıl yetmäs ala at yuq,
Qoyoşqan yetmäs qola at yuq,
Handuğas botlo qola at yuq,
Qarluğas botlo qara at yuq,
Kügärsen tüş kük at yuq,
Sıbar qaşqa kir at yuq,
Yondoş qaşqa harı at yuq, tey⁵³.

Yukarıda verilen örnekte, dile getirilmek istenen mesaj, ilk iki mısrada aktarılmakta ve diğer mısralarla da bu mesaj ya da düşünce desteklenmektedir.

Başkurt destanındaki manzumelerin teşekkülünde kafiye'nin önemli bir yeri vardır. Kobayır kafiyelerinin zenginliği ve çeşitliliği, pek çok Başkurt destanının başlıca özelliğidir. Başkurt destanlarında kafiye, ağırlıklı olarak mısra sonlarında yer almaktadır. "Ural Batır" gibi neredeyse tamamına yakını nazımdan oluşan bazı destan metinlerinde aynı zamanda mısra başı kafiye'yi görmek de mümkündür.

Destan anlatıcıları, destanların icrası sırasında nesir kısımları, tıpkı Anadolu sahası halk hikâyeciliği geleneğinde olduğu gibi, tahkiye etmektedirler. Nazım kısımlar ise, sesen ya da kobayırcılar tarafından ezgili bir şekilde terennüm edilmektedir. Destanlarda diyalog son derece önemli bir yere sahiptir. Kahramanların karşılıklı söyleşmeleri ve atışmaları, destan anlatıcısı tarafından manzum bir şekilde aktarılmaktadır.

Başkurt destanlarından "Alpamişa", hem şiir sanatı hem de stili bakımından masal türüne yakındır. Anlatıma geleneksel masal formeliyle başlanmaktadır:

⁵¹ Başqort Xalıq İcadı-Èpos, 3. c., 23.

⁵² age, 24.

⁵³ age, 221-222.

Boron-boron zamanda kürşe bulıp Äylär xan menän Akkübak xan yaşğan, tey... Kahramanın büyümesi ve kahramanlıkları da arkaik destanlara ya da masallara özgü bir yapı sergilemektedir. Destanda yer alan diyalog kısımları, destanların genelinde olduğu gibi, manzumelerden oluşmaktadır. Destan, nazım-nesir karışımından oluşmaktadır. Araştırmacılar, haklı olarak, destandaki bu nazım-nesir karışımının sonraki dönemlerde meydana gelmiş olabileceğini ve destanın en eski yapısının sadece şiirden oluşmuş olabileceğini söylemektedirler⁵⁴.

Destan anlatıcılarının icra sırasında müracaat ettikleri unsurlardan olan formel ifadelere de Başkurt destanlarında sıklıkla rastlamak mümkündür. Destanlarda yer alan başlangıç formelleri, genellikle sade ve basit bir yapı sergilemektedir:

Boron-boron zamanda, atahı ülgäs, äsähe yuğalğas, Häwbän tigän ber bala biş-altı yaşendä yetem qalğän, ti⁵⁵. (Aqbuzat)

Bınan bik küp yıldar élek Asılıkül menän Dim yılğahı arahında qeväte, baylığı menän danı alıs-alısqa taralğän Sämär tigän xan yaşğan ti⁵⁶. (Zayatüläk menän Hıwhılıw)

Başkurt destanlarında yer alan geçiş (bağlayış) formellerine şu örnekler verilebilir:

Mäsem xan inde tuyın qıla torhon,

Yıyılğän xalayığın hıylap torhon;

Bez kiläyek Qarağölömbät äxvälenä

Böten qızıq eñgämä bula torhon⁵⁷. (Küsäk Bey)

Bez kiläyek Qarağölömbät äxvälenä⁵⁸. (Küsäk Bey)

Destanlarda çoklukla sade ve basit bitiş formellerine yer verilirken zaman zaman bazı görüşlerin dile getirildiği bitiş formelleri de görülmektedir:

Bıl xikâyät tamam buldı oşo urında,

Daim ırıwzar qırılışqan bik boronda.

Nihayät, aq batşağa tabığ bulğandan huñ,

Basılır buldı unday xäldär il türendä⁵⁹. (Küsäk Bey)

Bitiş formellerine başka örnekleri "Alpamişa" ve "Zayatüläk menän Hıwhılıw"dan vermek mümkündür:

Alpamişa qaytıp Barsının alıp, unıñ menän don'ya kötöp kitte, ti. Äle lä bar, ti, ularzıñ zat-ırıwzari⁶⁰.

Kön kilgängä höt birep, tön qunğangä ut birep, kilgän-kitkängä töyäk bulıp ozon, rāxāt gümer kiserälär⁶¹.

⁵⁴ Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 2. c., Öfö 1973, 10.

⁵⁵ Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 1. c., 145.

⁵⁶ age, 187.

⁵⁷ Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 2. c., 305.

⁵⁸ age, 315.

⁵⁹ age, 319.

⁶⁰ age, 59.

⁶¹ Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 3. c., 204.

Başkurt destanlarından "Küsäk Bey", araştırmacılar tarafından anlatım ve şiirsel formları bakımından Kipsak (Kıpçak) ve Böryen versiyonları olarak iki grupta toplanmaktadır. Kipsak versiyonuna giren varyantlar ise Kipsak versiyonuna girenlere nazaran daha kısa ve esasta nesirden oluşmaktadır⁶².

Destan anlatıcıları, tıpkı diğer Türk boylarının destan geleneklerinde olduğu gibi, şiir sanatının pek çok unsuruna sık sık müracaat etmektedirler. Şiir sanatının önemli unsurlarından olan mübalağa (giperbola), epitet gibi elementler, destan metinlerinde sık sık görülmektedir. Kahramanların tasvirinde kullanılan mübalağa ve benzetme ile ilgili hususlar, destan anlatıcılarının olayları ve kahramanları daha tesirli ve güçlü bir şekilde anlatmalarında yardımcı olmaktadır. "Dede Korkut Kitabı"nda "Bamsı Beyrek", Altay destan geleneğinde "Alıp-Manaş", Kazak ve Karakalpak Türklerinde "Alpamış", Özbek Türklerinde "Alpamış" ve Tatar Türklerinde "Alıpmämşän" olarak bilinen destanın Başkurt varyantı olan "Alpamışa"da Alpamışa, olağanüstü derecede güzel ve güçlüdür. Destanda, mucizevî şartlarda doğduğundan söz edilmektedir. O, yıl büyümesini bir günde büyüyüp daha altı yaşındayken dengi olmayan bir bahadıra dönüşür. Olağanüstü büyüme ve gelişmeyi Alpamışa'nın vücut tasvirindeki olağanüstülükler ya da abartmalar takip etmektedir. Onun boyu, kimi varyantlarda altmış, kimi varyantlarda ise yetmiş arşinken kürek kemiğinin genişliği altı arşındır. Kahramanın boyu ve kürek kemiğinin genişliği hakkındaki bu tasvirler, Altay destanları başta olmak üzere pek çok Türk boyunun destanlarında yaygın olarak görülmektedir.

Alpamışa'nın doğumu ve olağanüstü gelişimi destanda şu şekilde anlatılmaktadır:

Akkübäkteñ ulı häläk teremek bulıp tıwa. Ul, ay üsähen kön üsep, yıl üsähen ay üsep, ber könlök sağında ayaq atlap, huğıp unday başlanı, tey⁶³.

Alpamışa'nın ne kadar güçlü olduğu ise destanda, yine kahramanlık destanlarına has bir şekilde mübalağa edilerek tasvir edilmektedir:

Yıldar ütä tora, Alpamışa bik gäyrätle bulıp üsä. Tirä-yaqta üzeneñ köslölögö menän ayırılıp torğan, yergä basha, hıw sıgarır, taşqa ultırha, taş yemerer, tawğa tayanha, taw yemerer danlı batır bulıp tanıla⁶⁴.

"Alpamışa"da erkeğin olağanüstü gücünün yanı sıra kadının da son derece güçlü olduğu görülmektedir. Nitekim, Barsınhılıv, kendisini güreşte kim yenerse onunla evleneceğini ilan eder ve Alpamışa ile yaptığı güreşte yenilerek onunla evlenme kararı alır. Alpamışa ile Barsınhılıv arasındaki mücadele, bütünüyle kahramanlık destanlarına mahsus bir sahnenin sergilenmesine vesile olmaktadır:

...tip Barsınhılıv tirmän taşı qazarle taştı taw başınan Alpamışağa tögärätep yebärä. Yer teträtep, qolaq tondorop tögärägän taştı, kilep yeter-yetmästän, Al-

⁶² Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 1. c., 21-22.

⁶³ Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 2. c., 26.

⁶⁴ age, 26-27.

pamışa yügerep barıp, kire tibep yebärgän, tey. Ul taş Barsınhılıw basıp torğan taw tübähen osortop alıp kitkän, tey. Barsınhılıw saq-saq qına qotolop qala. Ul asıw menän Alpamışağa öy zurlığı taşı tögärätep yebärgän, tey...⁶⁵

Alpamışa'nın olağanüstü gücüne dair pek çok örneği, destanın hemen hemen her sahasından vermek mümkündür. Ağacı eliyle söküp onunla düşmana saldırması, üç okunu üç öküzün çektiği bir arabaya yükleyip taşıması, o okları atarak haddi hesabı olmayan düşmanları kırıp yok etmesi gibi örnekler, arkaik destanlara has kahramanlık tasvirlerinin "Alpamışa"daki yansımasıdır. Buradan mübalağa (giperbola) sanatının daha çok kahramanlık destanlarına mahsus bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Türk destanlarında kahramanların en önemli özelliklerinden olan uzun uyku (alp uykusu), Alpamışa'da da karşımıza çıkmaktadır. Alpamışa, tıpkı "Dede Korkut Kitabı"ndaki Oğuz beyleri gibi, altı gün altı gece süren uzun bir uykuya dalar. Uyuduğunda çok uzun süre uyuyan bir bahadır da "Küsäk Bey"deki Karağölömbet'i örnek vermek mümkündür. Bahadır uyuduğunda beş gün beş gece uyumaktadır.

Başkurt destanlarından "Küsäk Bey"de, Küsäk bey'in ne kadar güçlü bir bahadır olduğunu, onun arslan avını anlatan aşağıdaki mübalağa dolu mısralar çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır:

Ber ölkän qara taşı qulına alğan şunda,
Yoqlap yatqan arıslanğa halğan şunda,
Orğan taş arıslanğa teymäyensä,
Uba qılıp, qara yerze yargan şunda.

.....

Uq teygändän huñ arıslan yığıla tey
Üpkähe avızına tıgıla tey
Batırzıñ atqan uğı ütä sıgıp
Şunda ber yar taşqa kerep yuğala tey⁶⁶.

Bir diğer destan olan "Aqbuzat"ta yer alan kılıçla yararak denizden yol açma eylemi, kahramanlık destanlarının en önemli özelliklerinden olan mübalağa sanatına bir başka örnektir:

Aqbuzat: "Ana, xandıñ qızı haqsıları menän kül östönä sıqqan ikän, bez kilgändä işetkäs, qastı. Min külde aşanan-aşa sabıp sıgırmin, hin qılısıñ menän hel-täp, hıwzı yarıp uzırhıñ. Bezzeñ ütkän ber yertzän külde bülgeläp yahalır. Batşanıñ küle waklanır, şunan tüzmay batşa qızı sıgır. Ni teläyheñ, ul hiñä şunu birer. Tik, qara, nıq ultır", -tıgän. Häwbän Aqbuzat äytkänsä eşlägän. Kül waklanıp bülgelängäs, Närkäs, tüzmayensä, küldän sıqqan da...⁶⁷

Destanlarda yer alan epitelere (teşbih, benzetme) ise yine "Aqbuzat"tan örnek verilecektir. Akbuzat'ın tasviri yapılırken şu mısralara yer verilmektedir:

Qıras yallı, tök säsä,

⁶⁵ age, 31.

⁶⁶ age, 304.

⁶⁷ Başqort Xalıq İcadı-Əpos, I. c., 175-176.

Surtan hırtlı, tar böyör,
Qubağa hebä, quyan bot,
Tekä toyaq, as yañaq,
Qamış qolaq, kiñ bot,
Qarsığa tüş, baqır küz,
Ätäs muyın, kuş uray,
Suñqa éyäk, qımtı iren
Aqbuz tolpar yanında⁶⁸.

Başkurt destanlarının uzunluk ya da kısalığı, anlatım özellikleri açısından bağlılığı ya da yoksulluğu büyük oranda onu terennüm eden sanatkâra bağlı bir husustur. Bir kaç sesenden derlenen aynı destanın bazı varyantlarının uzun ya da kısa olması, bazı metinler büyük oranda manzumken diğer bazılarının neredeyse bütünüyle nesir halde olması, sesenlerin ustalıklarına ve anlatım tekniklerine bağlı özelliklerdendir. Bir destan metninin oluşumunda, tıpkı diğer halk anlatımlarında olduğu gibi, anlatıcı, dinleyici kitle ve çevre şartlarının önemli etkileri söz konusudur. Destan metinlerini ele alıp incelerken destanı anlatan yıray ve sesenlerin yetişme şartlarıyla, yetiştikleri ortamların da titizlikle gözden geçirilmesi gerekmektedir. Eserin hangi şartlarda ve hangi ortamlarda teşekkül ve terennüm edildiği ile destan anlatıcısını meydana getiren sosyal çevrenin özellikleri, destan metinlerinin incelenip anlaşılmasında önemli fonksiyonlar icra edecektir.

Başkurt destanlarını teşekkül ettiren ve icra ederek günümüze kadar taşıyan sanatkârlara yıray ve sesen adları verilmektedir⁶⁹. Halk dilinde, kobayırsı, säsän, yırsı, kuraysı, kumızsılara ortak ad olarak akın denilmektedir⁷⁰. Başkurt destanlarını teşekkül ettiren ve terennüm eden sanatkârlardan söz açınca yıray ve sesen terimleri üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Yıray ve sesen, Anadolu'daki ozan ve âşık terimleriyle büyük benzerlikler sergilemektedir. Aynı durum, Kazak ve Kırgız yıray ve akınları için de söz konusudur.

Başkurt Türkleri arasında 16. yüz yılın ikinci yarısına kadar, kahramanlık destanlarının teşekkül ettirilip terennüm edilmesi yıraylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonraki yüz yıllarda ortaya çıkacak olan sesenlerin ataları olan yıraylar, Oğuz Türklerinin ozanlarıyla Kazak ve Kırgız Türklerinin cırayları ile aynı özelliklere sahip olmuşlardır. Onlar, halkın tarihi, hayatı, bahadırları hakkında yırırlar, destanlar ve tolğavlar icat edip terennüm etmişlerdir⁷¹. Yıraylar, tıpkı Hakas haycıları, Oğuz ozanları ve Kazak-Kırgız cırayları gibi, sadece kahramanlık şiirleri terennüm etmişlerdir. Onlar, halkın bilicisi, hanlar müşaviri, düşman ve işgal karşısında halk ruhunun kötericisi, toyların ve meclislerin baş konuğudurlar. Daha sonraları yırayların yerini alacak ve bazı fonksiyonlarını üstlenecek

⁶⁸ age, 175.

⁶⁹ Möxämmätşa Buranğolov, Säsän Amanatı, Öfö 1995, 38; Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 3. c., 11; Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., Öfö 1990, 152, 313.

⁷⁰ Buranğolov, 38.

⁷¹ Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 152.

olan sesenler de bu özelliklerden bazılarına sahip olacaklardır. Yıravlar, destan çağının temsilcileri iken sesenler ise edebiyat çağının temsilcileri olmuşlardır. Başkurt âlimleri, yıravların ataları olarak Korkut Ata ile Oluğ yırsıyı göstermektedirler. Korkut Ata'nın ozanların, cıravların, baksıların atası ve kopuzu ilk kez icad edip çalan kişi olduğu hakkında efsane ya da rivayetlerle Türk dünyasının hemen her bölgesinde karşılaşmak mümkündür⁷².

Noğay devri, destan geleneğini güçlendiren ve geliştiren yıravların adları ve eserlerini sınırlı derecede olsa da günümüze kadar ulaştırmıştır. Halk arasında yaygın olarak anlatılan rivayetler ve folklor materyalleri vasıtasıyla haklarında çoğunlukla efsanevî bilgiler edindiğimiz yıravların ortak adı, Noğaylı yıravlar ya da şairlerdir. Başkurt kaynaklarında haklarında bilgi verilen yıravların Başkurtlarla birlikte Tatar, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Noğay Türkleri arasında da tanındığı ve onlara sahip çıktığı bilinen bir husustur⁷³. Biraz aşağıda adları ve hayatlarıyla eserleri hakkında kısa kısa bilgiler verilecek olan yıravların Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Noğay ve Karakalpak Türklerinin bir arada yaşadığı Noğaylı dönemde yaşadıkları ve adı geçen Türk topluluklarının ortak şairleri olduğu pek çok âlimin çalışmasında zikredilmiştir. Türk toplulukları arasındaki şairlerin ortaklığı, sesenler ele alınırken de görülecektir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Noğay devrinin sona ermeye başlamasıyla Noğay devrine has olan yıravların işlevleri son bulmaya başlayıp Başkurtlar arasında onların fonksiyonlarını çoklukla sesenler yerine getirmeye başlamışlardır⁷⁴. Sesenler de, tıpkı yıravlar gibi, halk şairi ve filozofu, halk eğitmeni ve tarihçisi, el-yurt bilgisi mevkiini işgal etmişlerdir. Fakat, yıravlarda biz ve halk duygusu, sesenlere nazaran çok daha canlıdır.

Başkurt halkı arasında, hayatları ve sanatkârlıkları etrafında pek çok efsane oluşturulmuş yıravlara Habıra yırav, Asan Kayğı, Kaztuğan, Şalğız (Şalğıyız) yırav gibi şahsiyetleri örnek olarak vermek mümkündür. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi, adı geçen bu yıravlar, Noğaylı grubuna giren Türk toplulukları ve hatta bu gruba girmeyen Özbek, Kırgız gibi bazı Türk toplulukları arasında da bilinmekte ve onlara sahip çıkılmaktadır.

Habıra Yırav: Meşhur Başkurt destanı "İzewkây menän Morazım" da Habıra yıravdan "meşhur yırsı" olarak söz edilmektedir. Destanda o, "civarın durumunu gözü önündeymiş gibi gören", "büyük at seçicisi", "halkın menfaatini gözeterek şiirler terennüm eden yıravı", "pek çok neslin hayat tecrübesini ve bilgisini kendisinde toplamış yüz yaşındaki aksakal", "keskin dilli halk kartı" olarak tasvir edilmektedir⁷⁵.

Başkurt destanında yer alan Habıra yıraw tipi, Kazak, Karakalpak, Noğay ,

⁷² Bu hususta bk: Elkey Marğulan, Ecelgi Cır Añızdar, Almatı 1985, 213-228; Kazak Baksı-Balgerleri, Almatı 1993, 99-116; Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 69-71.

⁷³ Bu durum hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 153; Metin Ergun, "Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerinde Araştırmalar-1", Türk Kültürü, 397, Mayıs 1996, 275-289.

⁷⁴ Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 313.

⁷⁵ age, 154.

Sibir ve Kırım Tatarları destanlarında da görülen meşhur bir yıravdır. Kazak ve Karakalpak Türklerinin kahramanlık destanlarında o, Soppaslı Sıpıra cırav adıyla yer almaktadır⁷⁶. Başkurtlar arasındaki "Habraw" adlandırması da Habıra yıravın söyleyişte birleşmesinden meydana gelmiştir.

Kazak, Karakalpak, Noğay ve Tatar Türkleri arasında da son derece meşhur olan ve sevilen Habıra yırav, türkolog V. M. Jirmunskiy tarafından Korkut Ata ve Homer tiplerine benzetilmektedir⁷⁷. Karakalpak ve Kazak folklorcuları tarafından tarihî bir şahsiyet olarak görülen Habıra yırav, Kazak âlimi Ş. Suyınşaliev tarafından XIV-XV. asırlar arasında yaşamış ve Noğay devrinde Kıpçak uruğundan çıkmış ilk yırav olarak değerlendirilmektedir⁷⁸. Karakalpak folklorcusu N. Davkarayev de Habıra (Sıpıra) yıravın cıravlık geleneğinde bir mektebin kurucusu ve Toktamış han döneminde yaşamış bir yırav olduğunu ileri sürmektedir⁷⁹. Bir diğer Karakalpak folklorcusu Kabil Maksetov ise, Habıra yıravı, Başkurt, Noğay, Karakalpak, Kazak gibi çeşitli Türk boylarının destan mektebini başlatan birisi olarak görmektedir⁸⁰. Yırav hakkındaki Başkurt, Tatar, Kazak ve Karakalpak âlimlerinin değerlendirmelerinden Habıra yıravın bütün Ural-Altay bölgesinde meşhur bir yırcı olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Yukarıda da kısmen üzerinde durulduğu gibi, Habıra yırav ve onun sanatı hakkındaki gerçekçi bilgileri bulmak ve ortaya koymak bugün için çok zordur. Onun hakkındaki bilgiler, pek çok yırav ve sesende olduğu gibi, halk hafızasından derlenip gün ışığına çıkarılabilmektedir. "Äy Uraltaw", "Ber Tigäs Tã Ni Yaman", "Beyek Tawziñ Ülgäne" gibi kobayır ve yumaklar, folklor kitapları, derslikler ve antolojilerde Habıra yırav adına bağlı olarak yer almıştır. Bazı Kazak ve Karakalpak âlimleri, "İdege" destanıyla beş altı tolğavı Habıra yıravın ortaya koyduğunu söylemektedirler. Karakalpak cıravlarına göre de adı geçen destandaki tarihî hadiseleri ilk cırlayan ve destanın çekirdeğini oluşturan kişi Habıra yırav (Sıpıra cırav)'dır⁸¹. Karakalpaklar arasındaki "Avız ayğak, til tayğak" gibi yır ve tolğavlarla, Kazak ve Başkurtlar arasında "Qartıñmın", Karakalpaklar arasında da "Babañmın" adıyla bilinen şiir Habıra yırav adına bağlanmaktadır⁸². Habıra yırav'ın "Qartıñmın" adlı şiirinin bir bölümü aşağıdaki gibidir:

Äy qartıñmın, qartıñmın,
Küpte kürgän qartıñmın.
Ural buyı danlı yort
Aptırawğa qalğanın,
Batırzarı il haqlap,

⁷⁶ Ergun, 281-282.

⁷⁷ V. M. Jirmunskiy, Tyurkskiy Geroičeskiy Épos, M.-L. 1974, 385.

⁷⁸ Ş. Suyınşaliev, Stanovleniye i Razvitiye Kazaxskoy Literaturı (s Rannego Perioda do Kontsa XIX veka), Avt. Dokt. Dis., Alma-Ata 1969, 30.

⁷⁹ Ergun, 281.

⁸⁰ Kabil Maksetov, Karakalpak Cırav Baksıları, Nökis 1983; Kabil Maksetov, "Soppaslı Sıpıra Cırav", Amudariya, 2, 1971.

⁸¹ Ergun, 281.

⁸² Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 155-156.

Qızıl qanğa batqanın,
Ural buylap xandarziñ
At saptırıp yurtqanın-
Unı la kürgän qartıñmın.

Aqqolombät qustıhı
Qarakolombät mırzanıñ
Bala huyıp, xan bulıp,
Irıwın büre yän yahağan...
Unı la kürgän qartıñmın... ⁸³

Asan Kayğı: Rivayetlerde, XV. asırda Yänibek ve Olo Muhammet han de-
virlerinde yaşamış bir Noğaylı yıravı olarak tanıtılan Asan Kayğı, Başkurt
Türkleri arasında olduğu kadar, Kazak ve Karakalpak Türkleri arasında da son
derece meşhurdur⁸⁴. Onun hakkındaki bilgiler, rivayet ve efsanelerden derlenen
bilgilerden ibarettir. Onun tolğavları, yırları ve sözlerinden bazı örnekler, günü-
müze dek ulaşabilmiştir. Günümüzde, Asan Kayğı'nın türlü varyantlarıyla yir-
miden fazla eserinin el yazması ve matbu metinleri bilinmektedir. Bu ürünlerin
çoğu Kazak ve Karakalpak Türkleri arasından derlenmiştir.

Başkurt kobayırılarında yer alan ve "Asan-Ata yırı" adını taşıyan şiirin
bir bölümünde, Asan'ın aslının Noğay olduğu dile getirilmektedir.

Tiz köndä törlö-törlö zaman bulır,
Äzäm azıp, zañ bötöp yaman bulır.
Qarağayziñ başına surtan sıǵıp,
Balalarziñ дәvranı tamam bulır.
Ul waqıtta qärendäştän xäyer kitär,
Tändäs kös, äzämdärzän sabır kitär,
Ulıñ-qızıñ (yatqa) mäyel itär,
Xayran ileñ, ahıl yortoñ şunda bötär.
Asandıñ asıl töbö nuğay teymen,
Ölkändärzeñ äytewe şulay teymen.
Hüzemä anık teräk bulmaha la,
Babalarzan işetep bilay teymen... ⁸⁵

Asan Kayğı'nın İdil'e ithaf edilen ve Karakalpaklar arasında da yaygın olan
kobayırının bir bölümü şu şekildedir:

...İzel bulha, ileñ bar,
İleñ bulha, könöñ bar,

⁸³ age, 157.

⁸⁴ Asan Kağı için bk: Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1, 158-163. Ayrıca Kazaklar arasında Asan Kayğı etrafında
teşekkül etmiş olan efsaneler için bk: Kazak Halık Edebiyeti-Ertegi, 1. c., Almatı 1988, 45-48.

⁸⁵ Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 159.

Könön bulha, yüneñ bar.
Yüneñ bulha, yereñ bar,
Yereñ bulha, xalqıñ bar,
Xalqıñ bulha, dañqıñ bar.
Äy İzel-yer, İzel-yer,
Äy İzel-yer, İzel-yer⁸⁶.

Kaztuğan: Başkurt, Karakalpak ve Kazak Türklerinin ortak şairlerinden Noğaylı yırav Kaztuğan, Kara-Kıpsak uruğundandır. Kendi devrinde akın ve bahadır olarak vasıflandırılan Kaztuğan, Karakalpaklar arasında "Kaharman şair" olarak bilinmektedir. İdil boyunda doğup büyüyen Kaztuğan yırav, başta "İzel yort, İzel yort" olmak üzere pek çok kobayırında doğduğu yurduna övgüler düzmüştür⁸⁷.

Kaztuğan yıravın doğup büyüdüğü yurdunu övdüğü yırının bir bölümü aşağıdaki gibidir:

Yalan da yalan, yalan yort,
Ağıl urzam qunğan yort,
Atam bezzeñ höyönös
Qeyäv bulıp barğan yort,
Anam bezzeñ Buztuğan
Kilen bulıp töşkän yort.
Keskäy genä Qaztuğan
Batır bulıp tıwğan yort⁸⁸.

Şalgız (Şalgıyız) Yırav: Şalgız ya da Rus âlimlerinin adlandırmasına göre Şalgıyız, Noğay ordasının dağılma devrinde yaşamış olan bir söz ustası ve yıravdır. Şalgız yıravın şiirlerinde, XVI. asırda İdil-Yayık boylarında meydana gelen kıtlık ve kırıgın sonucunda Volga bölgesine, Kuban boylarına göçüp giden Noğayların acıklı hikâyesi oldukça yoğun bir şekilde dile getirilmiştir.

Şalgız'ın İdil-Ural'la vedalaştığı tolğavları Kazak, Karakalpak ve Başkurt Türkleri arasında son derece yaygındır. Aşağıda Şalgız'ın İdil-Ural'la vedalaştığı bir tolğavının başlangıç bölümü yer almaktadır:

İzel qayza, il şunda,
Ural qayza, kön şunda,
Yayıq qayza, yay şunda,
Haqmar qayza, han şunda...⁸⁹

Yukarıda adları zikredilen ve hayatlarıyla eserleri hakkında çoğu rivayetlere dayanan bilgiler aktarılan Habıra yırav, Asan Kayğı, Kaztuğan, Şalgız gibi yı-

⁸⁶ age, 161.

⁸⁷ Kaztuğan için bk: age, 162-163; K. Mambetov, Eyyemgi Karakalpak Edebiyeti, Nökiş 1976, 131.

⁸⁸ Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 162.

⁸⁹ age, 164.

ravlar, ortak Noğaylı yıravlara örnek teşkil etmektedirler. Onları sadece Başkurt ya da Kazak yırav ya da cıravı olarak tanımlamak gayri ilmi bir yaklaşım sergilemek anlamına gelecektir.

Halkın tarihini anlatan, kahramanlık şiirleri terennüm eden ve biz ve halk düşüncesinin en büyük savunucuları olan yıravların yerlerini, Noğay devrinin dağılmaya ve son bulmaya başladığı on altıncı yüz yılın ikinci yarısından itibaren sesenler almaya başlamışlardır. Sesenler, yıravların fonksiyonlarının pek çoğunu yerine getirmeye devam etmişlerdir⁹⁰. Tıpkı yıravlarda olduğu gibi, sesenler de halkı düşmana karşı gelmeye çağırmışlar, halk arasında meydana gelen ihtilafları çözmede önemli bir rol icra etmişlerdir. Onlar da tıpkı yıravlar gibi, haksızlığa ve adaletsizliğe karşı keskin dillerini ve üsluplarını harekete geçirmişlerdir⁹¹. Sesenler, ferdi yaratma özelliğinin yanı sıra destan anlatma geleceğini de yıravlardan sonra devam ettirmişlerdir.

Başkurt sesenleri, Kazak ve Kırgız akınları, Özbek ve Türkmen bakışları, Anadolu ve Kafkas (Azeri, vd.) âşık ya da aşugları gibi, XVI-XVIII. asırlar arasında halkın ortak söz ustası ve bireysel yaratma temsilcisi olma gibi özelliklerle bünyelerinde birleştirmişlerdir. Adları bilinen meşhur sesenler, folklorla edebiyat geleneklerini birleştirici irticalen şiir söyleyen sanatçıya dönüşmüşlerdir. Yıravlar, mitoloji ve dolayısıyla da destan devrinin temsilcisi iken sesenler daha çok edebiyatın ve bireysel duygunun yani "benin" temsilcisi olmuşlardır. Anadolu sahasındaki ozanlarla âşıklar ve Kazaklardaki cıravlarla akınlar için söylenebilecek hususlar, Başkurt sahası yıravlarıyla sesenleri için de geçerlidir.

Yazılı kaynaklarda eski sesenler hakkındaki malumatlar neredeyse yok gibidir. Onlar hakkındaki malumatlar, çoklukla halk hafızasında yer etmiş olan bilgilere ve sesenler etrafından oluşan efsanelere dayanmaktadır. Başkurt sesenleri arasında Yeränsä säsan, Qobağış, Qaras, Mäxmüt säsan, Bayıq, İşmöhämmät Mırzaqayev, Ğäbit säsan, Xämit säsan, Sabiryän Möxämmätqolov, Tahir, Xäyrulla İşmurzin gibi sesenleri saymak mümkündür. Aşağıda, bu sesenlerin bazıları hakkında çoğu halk hafızası ve rivayetlerden kaynaklanan bilgiler verilmektedir.

Kobağış Sesen: Kobağış sesenin hangi yılda doğduğu ve hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat, bazı Kazak ve Başkurt kaynaklarına bakarak onun yaşadığı devri ve sesenlikteki ustalığı hakkında bir şeyler söylemek mümkündür. O, meşhur Kazak akını Beysembay akınla aynı dönemde yaşamış ve onunla aytısa düşmüştür.

Muhammedşa Buranğolov, Kobağış hakkında halk arasında yayılmış olan efsaneden yola çıkarak onun Altın Ordu devrinin bitmeye ve Rus hakimiyetinin yerleşmeye başladığı dönemlerde (XV. asrın sonlarıyla XVI. asrın başları.) yaşadığını tahmin etmektedir. Sesen, başta Kazak akını Beysembay olmak üzere pek çok sesenle atışmıştır. Kobağış sesenin Akmirza sesenle olan atışması,

⁹⁰ age, 313.

⁹¹ Başqort Xalıq İcadı-Èpos, 3. c., 11-12.

"Aqmırza Säsän menän Qobağış Säsän Äyteşä" adıyla "Başqort Xalıq İcadı" adlı eserin birinci cildinde 1954 yılında yayımlanmıştır⁹². Aşağıda, Kobağış sesenin Aqmırza sesenle yaptığı atışmadan bir bölüm verilmiştir:

Yabalaqtay zur xanğa,
Yöndäy osor yuq danğa
İlen qoştay bäyläğän,
Totop xanğa hıyłağan-
İlendäge bey bulha,
Töndäy ilde qaplağan,
Tirbätep ilde yoqlatqan,
Ant itep xanğa birelgän,
Tele yanday kirelgän
Aqmırza bulmay, kem bulhın, aw,
Aqmırza bulmay, kem bulhın!⁹³

Karas Sesen: Karas sesen hakkındaki bilgiler de tıpkı Kobağış sesen de olduğu gibi, halk rivayetlerinden toplanmaktadır. Günümüze kadar gelen efsanelerde onun hangi dönemde yaşadığı açık bir şekilde belirtilmemektedir. Fakat, rivayetler içinde yer alan olaylar ve kahramanlardan yola çıkarak onun hangi devirde yaşadığını yaklaşık olarak tespit etmek mümkündür. Halk arasında Karas sesen hakkında anlatılan bir rivayet vasıtasıyla onun Kobağış sesenin iki oğlundan birisi olan Könbağış'ın torunu olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası, Karas sesen, Kobağış sesenden sonraki üçüncü göbeği temsil etmektedir. Kobağış sesenin XV. asır sonuyla XVI. asır başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu tahminden yola çıkılacak olunursa Karas'ın da XVI-XVII. asırlar arasında yaşamış olması mümkündür.

Karas sesen, kendisi hakkında anlatılan rivayetlerde hem sesen hem de bahadır olarak tasvir edilmektedir. Onun Karahaqal ayaklanmasına katıldığına dair bilgiler de bu rivayetler arasında yer almaktadır⁹⁴. Onun hayatı etrafında "Qaras menän Qarahaqal" ve "Qaras menän Aqşa" hikâyeleri teşekkül ettirilmiştir.

Yerense Sesen: Yerense sesen de diğer bazı sesenlerde olduğu gibi, sadece Başkurt Türkleri arasında meşhur değildir. O, aynı zamanda Tatar, Kazak ve Karakalpak Türkleri arasında da meşhur olan efsanevî bir sesendir⁹⁵. Yerense sesenin adı, adı geçen Türk boyları arasında Cirenşe olarak geçmektedir.

Yerense sesenin hangi tarihte yaşadığı meselesi, pek çok araştırmacıyı meşgul etmiştir. Diğer pek çok yıray ve sesende olduğu gibi, Yerense sesen hakkında da halk rivayetlerinde ve "Ural Batır" ve "Aqbuzat" gibi destan metinlerinde ef-

⁹² Qobağış säsän için bk: Buranğolov, 39-46; Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 314-317; Başqort Xalıq İcadı-Èpos, 3. c., 12.

⁹³ Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 316.

⁹⁴ Qaras sesen ve hakkındaki rivayetler için bk: Buranğolov, 46-52; Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 318-321; Başqort Xalıq İcadı-Èpos, 3. c., 12.

⁹⁵ Yerense için bk: Buranğolov, 52-59; Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 321-322.

sanevî bilgiler bulunmaktadır. Kazak âlimi, Ahmet Baytursinov'a göre Yeren-se, 1730'lu yıllarda hüküm süren Abülhayir han döneminde yaşamış tarihî bir şahsiyettir. Baytursinov, sesenin Yayık boylarında Başkurtlarla Kazakların sınırdaş olarak yaşadıkları yaylalarda doğmuş olduğunu söylemektedir⁹⁶. "Bändä-bikä menän Yeränsä Säsän" adlı Başkurt rivayetinde Yeren-se'nin mezarının Başkurdistan'ın doğusunda Ürgen sırtında olduğu söylenmektedir⁹⁷. Halk arasında, "Yeränsä Säsändē Äbelxäyer Hanğa Äytkāne" adını taşıyan bir rivayet çok yaygındır⁹⁸.

Mahmut Sesen: Folklor materyalleri ve hakkındaki efsane ya da rivayetle-re göre, Mahmut sesen, XVIII. asırda, yani, Karahaqal ile Batırşa isyanları za-manında yaşamış bir sesendir. Onun Uçalı ilçesinin Aweşkül ve Yawkül avılla-rında yaşadığı tahmin edilmektedir. Sesen hakkında günümüze kadar pek çok rivayet gelmiştir. O, iyi bir kuraycı ve masalcı olarak da bilinmektedir. Bazı kaynaklara göre, Karahaqal ve Batırşa ayaklanmalarına katılmıştır. "Yäyäwle Mäxmüt" adlı halk yırı onun hatırasını saklamaktadır⁹⁹. O, şiirlerinde sözü doğ-rudan, gerçek anlamıyla söylememiş, kinayeli bir üslubu benimsemiştir. Mah-mut sesen, sadece irticalen şiir söylememiş, aynı zamanda Anadolu sahası âşık-larında olduğu gibi, diğer yırav ve sesenlerin şiirlerini de halk arasında yaymış-tır. Çok iyi bir usta malı söyleyicisi olarak da tanınmıştır. Bayık sesenin çıkar-dığı "Ural" yırını, halk arasında daha popüler bir hale getirmiştir. Mahmut'un kendisine ait pek çok şiiri halk arasında yayılmış ve rağbet görmüştür. Aşağıda, Mahmut sesenin halk arasında daha popüler hale getirdiği "Ural" yırından iki dördlük verilmiştir:

Ural dawına Ural tip kem äytmäy,
Moñqayzarğa tulğan buyqayıñ.
Yännättärzän artıq, ay, üzkäyēñ,
Xur qızınan artıq qızqayıñ.

Kügärepkäy yatqan Ural tawı
Atay-olatayzarzıñ töyäge.
Uralqayın haqlap yawğa sapqan
Batırzarzıñ yata la höyäge...¹⁰⁰

Bayıq (Bayıq-Ayzar) Sesen: XVIII. asırda yaşamış olan Başkurt sesenle-rinden birisi de Bayık sesendir. Bayık sesen, Zlatoust öyezi, Mirzalar volosu, Mahmut avılında 1700'lü yılların başında Baynazar tarhan âilesinde dünyaya gelmiştir¹⁰¹. Folklor materyallerine göre, o, XVIII. asır sonlarıyla XIX. asır baş-

⁹⁶ Ahmet Baytursinov, Kazak Tili hem Akındar, Orenburg 1908, 20.

⁹⁷ Başqort Xalıq İcadı-Riväyättär, Legendalar, Öfö 1980, 163-165.

⁹⁸ Rivayet için bk: Buranğolov, 53-59.

⁹⁹ Sesen için bk: Buranğolov, 60-65; Başqort Xalıq İcadı-Èpos, 3. c., 12-13.

¹⁰⁰ Buranğolov, 65.

¹⁰¹ Sesen hakkında bk: Buranğolov, 65-76; Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 322-326; Başqort Xalıq İcadı-Èpos, 3. c., 13.

larında Pugaçev isyanı ile Napolyon savaşları sırasında yaşamıştır. 1922 yılında yetmiş iki yaşında ölen Baymak rayonu, İzris avılinda yaşamış olan Gabit sesenin söylediğine göre Bayık, Salavat'ın babası Yulay, onun babası Aznalı ile birlikte Äy boyunu yöneten Baynazar tarhanın oğludur¹⁰².

Bayık'ın sesenliği hakkındaki bilgiler de yine Gabit sesenin Bayık hakkındaki verdiği bilgilere dayanmaktadır. Bayık sesen, Kazak bozkırlarında dolaştığı sıralarda Bukar gibi meşhur Kazak akınlarıyla atışmaya durur. Bayık'ın Salavat batıra düşmana karşı ayaklanmayı tavsiye ettiği kobayırı da son derece meşhurdur. Bayık sesenin doğduğu avılı olan Mahmut'tan tespit edilen materyallerde, sesen çok bilgili, güçlü ve avcı bir kişi olarak tanıtılmaktadır. Meclislerde, toylarda güreşir, yırlar, ok atma yarışlarına katılır. Çıkardığı yırları halen halk arasında sevilerek dinlenmektedir.

Aşağıda verilen şiir, onun yırlarına bir örneği oluşturmaktadır:

Yürüzänkäy aşı uqtar attım,

Bılbıl tigän qoştı uyattım.

Al bulmaha, göldär zä bulır,

Bälki, räxät köndär zä bulır.

Hezzeñ ösön genä yändär attım,

Bulmanı la osor qanatım.

Al bulmaha, göldär ze bulır,

Alda räxät köndär zä bulır.

.....
Yeget kenä bulhañ, bik yeget bul,

Kömöş quyzır qayış yügängä.

Yeget kenä bulıp buyğa yetkäs,

Qoyaş bulıp yäyel yıhanğa¹⁰³.

Salavat Batır: Meşhur Başkurt batırı Salavat Yulay, sadece 1773-1775 yıllarındaki meşhur savaşlardaki bahadırlığıyla değil, aynı zamanda sesenliğiyle de halk arasında ün kazanmıştır¹⁰⁴. Ä. Usmanov, Salavat batır hakkında hazırlamış olduğu çalışmasında, Salavat'ın yırlaması neticesinde insanların büyük bir coşkuyla savaşa yürüdüklerini, yaralıların acılarını hissetmediklerini, savaşçıların savaştan ve ölümden korkmadıklarını, ölümlerinde de şatlıkla öldüklerini yazmaktadır¹⁰⁵. Salavat'ın sesenliği hakkında Usmanov'un aktardığı bu satırlar, Salavat'ın tıpkı yıray ya da ozanlar gibi savaşçılara savaş ruhuyla cesaret aşıladığı görülmektedir.

Salavat, 1755 yılında (Bazı kaynaklara göre 1754) Yulay Aznalın adlı bir ailede dünyaya gelmiştir. Halk arasında Salavat'ın büyümesi, bahadırlığı ve se-

¹⁰² Buranğolov, 66; Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 322-323.

¹⁰³ age, 326.

¹⁰⁴ Salawat batırın sesenliği için bk: Buranğolov, 77-84; Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., 327.

¹⁰⁵ Ä. Usmanov, Salawat Batır, Öfö 1945, 18.

senliği hakkında pek çok rivayet meydana gelmiştir. O, gençliğinde yarışlara katılmış, meclis ve toylarda yıklar, destanlar dinlemiştir. Girdiği güreş müsabakalarında her zaman üstün gelen Salavat, masal ve yır dinleyebilmek için de masalcı ve yırcıların evlerinde sık sık konaklamıştır. On beş yaşlarındayken bir ayıyla girdiği mücadelede iki ön dişini kırdırması ve bu sebeple de kuray çalmayı öğrenememiştir¹⁰⁶. Daha çocukluk çağında nişanlanan Salavat, genç yaşta dul kalan yengesiyle evlendirildiği için sözlüsüyle evlenememiştir. Salavat'ın evlenemediği kız, zamanla bir yırsı ve kuraycı olarak tanınır ve Salavat, onunla irtibata geçer. Salavat ile Züleyha adlı bu kızın karşılıklı deyişmeleri söz konusudur. Salavat, Züleyha'yı alıp obasına döner ve ölene dek de sever.

Salavat batır sadece batırlığı ve sesenliği ile ün kazanmamış, aynı zamanda söylediği yırlarla kendisinden sonra gelen sesen ve yırsıları da etkilemiştir.

Aşağıda, Salavat'ın bir savaş sırasında yaralandığında söylediği yırına yer verilmiştir:

Havalarza osqan, ay, hağılbay
Qıyalap ta osa, qoş kürhâ.
Yaw zarınan qalğan batır yeget
Qıwana ikän töş kürhâ.

Éyärze lä yılqı arahında
Höyöp mengän atım bürtä ine.
Doşman yawzarına, ay, sapqanda
Qayğılarım barı bötä ine.

İlasın da osa, küste qoya,
Qanattarı talğas, ber töşä.
İlasındar kevek bartırzar za
Ber töşmähä, attan ber töşä¹⁰⁷.

Buranbay Sesen: Başkurtlar arasında "Yalan Yärkäy", "Hır", "Täftiläw", "Xacğäli", "İrkutski", "BöZRä tal", "Sälimäkäy", "Şahibäräk" ve "Aq Yawırın Sal Börköt" gibi yırların şairi olarak bilinen Buranbay sesen, sadece iyi bir sesen ve kuraysı değil, aynı zamanda halkı, kendisine zulmedenlere karşı isyana da sevk etmiş birisidir¹⁰⁸.

Aşağıda, Buranbay sesenin çıkardığı "BöZRä tal" adlı yırından bir bölüm yer almaktadır:

Kir attar za menep, ildär gizep,
Tağı qayttım, tıwğan ilem, tip.
BöZRä tal!
Min meskende qızğanıp, quyınıña al.

¹⁰⁶ Buranğolov, 78.

¹⁰⁷ age, 83.

¹⁰⁸ Buranbay hakkında bk: Buranğolov, 84-98.

İldän genä azğan miñe lä qızğan,
Qolas yäyep alsı, "balam", tip,
Bözrä tal!
Min meskende qızğanıp quy(ı)nıña al!

Ay-hay za ğına timäy, köyzär kilmäy,

Yafa kürmäy irzär ir bulmay.

Bözrä tal!

Bezzäzäyze kürep, täw ğibrät al..¹⁰⁹

İşmuhammet Mırzakayev Sesen: Halk destanlarını gelecek nesillere aktarmada büyük rol oynayan eski Tam'yan-Katay kantonu Tilev ilçesi (Şimdiki Äbyälil ilçesi) Yañı Balapan avılında 1871 yılında doğan İşmuhammet Mırzakayev (1878 yılında doksan yedi yaşında ölmüştür.), usta bir sesen olmakla birlikte pek çok sesenin eserine eklemeler yapmıştır¹¹⁰. O, daha genç yaşında kuraycı ve yırcı olarak tanınmıştır. Kuraycı ve yırcılığının yanında kobayırlar da çıkarmış bir sesendir. İşmuhammet sesen, Başkurt folklor materyallerinin çok iyi bir taşıyıcısı ve ileticisi olmuştur. "Ural Batır" destanını terennüm eden Gabit sesen (1856-1921) de sesenliği İşmuhammet'ten öğrenmiş, onun repertuarını benimseyip sahiplenmiştir. İşmuhammet sesen, kendisinden sonra hemen bütün kuraysılar tarafından da terennüm edilen "Sañdı üzäk", "Ayükä", "Nurqay häptän", "Yultıy qaraq", "Malbay", "Büzekäyev kanton" küyleriyle yırlarının da sahibidir. O, ayrıca tarihî dokümanları da toplayıp saklamıştır. Aşağıda onun Bayazitlara söylediği yır verilmiştir:

Uralqayım, hine, ay, uylaham,
Kiñ uyıma hıymay buyqayıñ.
Qayaların aşıp, ay, buylaham,
Küz yäşeme aqqan hıwqayıñ?

Qolak halham, hayray qoşqayzarım,
Ahiñ mikän-ayıra almayım.
Säskälären yapqan öskäyzäreñ,
Höygän säskäñ taba almayım¹¹¹.

Gabit Sesen: Eski İkinci Böryän volosu İrimbur öyezi, şimdiki Baymak ilçesi İzris avılında 1850 yılında dünyaya gelen Gabit sasan, 1921 yılında altmış beş yaşında ölmüştür¹¹². Kuraycı, yırcı ve sesen olan Gabit, hangi küyü söylese

¹⁰⁹ age, 89.

¹¹⁰ Sesen için bk: Buranğolov, 98-100; Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 3. c., 13.

¹¹¹ Buranğolov, 100.

¹¹² ay.

efsanesini de anlatan, küyün bütün varyantlarını, varyantların hangi uruğa ait olduğunu söyleyerek çalan bir sanatkârdır. Grabit sesen, terennüm ettiği küy, efsane ve destanları İşmuhammet sesenden öğrendiğini söylemiştir. Sesen, İşmuhammet seseni kendi ustası saymaktadır.

"Ural Batır", "İzel menän Yayıq", "Aqbuzat", "Harı Mulla", "Küsäkbey", "Tam'yan", "Batırşa", "Qarahaqal", "Salawat" gibi pek çok destanı, efsaneyi ve yırı terennüm eden Gabit sesen, destan icrası sırasında tıpkı Kırgız Manasçıları ve Hakas haycıları gibi davranmakta, destan kahramanıyla birlikte atlanıp düşmana saldırmakta, onlarla birlikte gülüp ağlamaktadır. Gabit sesen, katıldığı pek çok yarışmada birinciliği kazanmıştır. O, devrim öncesi Başkurt sözlü geleneğini Sovyet dönemine taşıyan belli başlı sesenlerdendir.

Meşhur Başkurt âlimi Muhammetşa Buranğolov, sesenle pek çok kereler birlikte olmuş, onunla uzun süren sohbetler yapmıştır. O, Gabit sesen hakkındaki itibalarını, sesenler konusunda sık sık faydalandığımız "Säsän Amanatı" adı eserinde aktarmıştır¹¹³.

XIX. asırdan itibaren sesenlik sanatı gerilemeye ve eski epik forma ve gelenekler yeni hayatın taleplerine cevap verememeye, yeni konuları yansıtamamaya başlar. Yeni hayat şartlarında sesenler, büyük oranda sadece eskiden miras kalan eserleri icra eden ve saklayan sanatkârlar haline dönüşürler. Başkurt sesenleri arasında, **Xämit** (Baymak ilçesi), **Sabiryän Möhämätqolov**, **Tahir** ve **Xäyrulla İşmurzin** (Böryän ilçesi) gibi XX. asır sesenlerini de zikretmek gerekmektedir. Adı geçen sesenlerin aynı zamanda iyi bir kuraysı oldukları da bilinmektedir.

C. BAŞKURT DESTANLARININ MOTİF YAPISI

Başkurt destan geleneğini teşekkül ettiren ve günümüze kadar sürdüren yırav ve sesenler üzerinde bu şekilde durduktan sonra çalışmamızda yer alan Başkurt destanlarında görülen bazı önemli motifleri de ele almak gerekmektedir. Burada, çalışmaya alınan destan metinleri içerisinde yer alan bütün motiflerin sıralanması yerine, bazı önemli motiflerin Türk destancılık geleneği içinde mukayese edilerek ele alınması yolu tercih edilmiştir.

Başta "Ural Batır" olmak üzere bazı Başkurt destanlarında bütünüyle bir mitoloji dünyasıyla karşılaşmak mümkündür. Ural Batır destanının kahramanları, değerleri ve yaşanan yerleri tamamen mitolojiktir. Bununla birlikte yakın dönemlerde teşekkül etmiş destan metinlerinde realist tasvir, realist karakter ön plana çıkmaktadır. Bu husus, özellikle de sosyal hayatla ilgili destanlarda açık ve yoğun bir şekilde görülmektedir.

Üç kuşağın hikayesini içeren ve "Aqbuzat" destanıyla bir daire oluşturan "Ural Batır"da Ural batırda oğullarının tamamlamadıkları mücadele, "Aqbu-

¹¹³ Buranğolov, 100-102.

zat"ta Hevben tarafından sürdürülmektedir. İhtiyar ana-baba ve onların yaşadığı yurdun tasviriyle başlayan destanda, ata ile ana, dört bir yanı denizle çevrili olan ve başka hiç bir kimsenin olmadığı bir ülkede yaşamaktadır. Mekan, dağlarla çevrilidir ve hayatın başlangıcı da burası olarak gösterilmektedir. Altay Türkleri arasından derlenen yaratılışla ilgili efsanede de sadece Tanrı ile Kişi'nin yer aldığı uçsuz-bucaksız bir suyun varlığından söz edilmektedir¹¹⁴. Dört yanı dağlarla çevrili mekanda yaşayan ata ile ana, Altay, Hakas, Tuva gibi Türk topluluklarının kahramanlık destanlarında da sık sık karşımıza çıkmaktadır. Türk dünyasının hemen her bölgesinde bilinen "Köroğlu" destanında yer alan Çamlıbel/Çendibil de bir dağdır ve orada hayatın/ölümsüzlük ya da bengülüğün kaynağı olan âb-ı hayat bulunmaktadır¹¹⁵. "Ural Batır" destanının coğrafyası da, tıpkı Köroğlu'nun Çamlıbel'i gibi hayatın kaynağıdır. Köroğlu, kendisine ve halkına zulmeden ve onları tutsak etmek isteyen beylere karşı özgürlüğün timsali olan dağa sığınmıştır. "Ural Batır" da da halk kötülüklerden uzak kalabilmek için dağa sığınmıştır. Bu dağa, Ural Batır tarafından ölümsüzlük suyu (Terehiw) serpilmiştir. Köroğlu'nun yaşadığı Çamlıbel'de de âbı-hayat vardır ve Köroğlu'nun atı bu sudan içerek ölümsüzlüğü yakalamıştır. Kutsal dağları sadece "Ural Batır" ve "Köroğlu" destanlarında görmüyoruz, "Oğuz Kağan" destanında Muz Tag¹¹⁶, Dede Korkut Kitabı'nda Gökçe Dağ, Ala Dağ¹¹⁷, Uygur-Türk destanlarından "Göç Destanı"nda kutsal dağ karşımıza çıkmaktadır¹¹⁸. Pek çok Altay destanında *dokuz benzer dağdan* bahsedilmektedir¹¹⁹. Dağın Türk mitolojisi ve inanç dünyasında çok önemli bir yere sahip olduğu; çoklukla su ve ağaçla birlikte ele alındığı bilinen bir husustur. Gök Türklerle Uygurların türeyiş efsaneleriyle daha sonra teşekkül eden diğer Türk destanlarında dağın Tanrı'ya olan yakınlığı sebebiyle tanrısal bir varlık olarak kabul edildiği görülmektedir. Türk inanç sisteminde, kutsal dağlar, Gök Tanrı'nın mekanıdır¹²⁰. İnanca göre, kutsal dağların zirvesi cennete kadar ulaşmaktadır ve Tanrı, orada, yani, cennette yaşamaktadır. Tanrı Ülgen, "ay güneş dokunan altın dağ" üzerinde oturmaktadır ve bu dağ gökle yer arasındadır. Bu dağ, yere çok yakındır. Türklerin ölümlerini bu inanç nedeniyle dağ başlarına kaldırdıkları ve Tanrı'ya atalar ruhuna sundukları kurbanları da yine kutsal dağ zirvelerinde boğazladıkları iyi bilinen bir husustur. Dağda sunulan kurbanla dağa defnedilen ölü, doğrudan

¹¹⁴ Yaratılışla ilgili metin için bk: Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, 3. b., Ankara 1986, 14-19.

¹¹⁵ Boratav, Köroğlu Destanı, 2. b., İstanbul 1984; Göroğlu, Türkmen Gahırmançılık _posı, Aşgabat 1990: Batırlar Cırı, 4. c., Almatı 1989, 19-68.

¹¹⁶ W. Bang- R. Rahmeti Arat, Uygurca Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936.

¹¹⁷ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı-I, 2. b., 1989, 87, 156.

¹¹⁸ Ögel, Türk Mitolojisi 1, Ankara 1988, 59-71; H. Nihal Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi, 2. b., İstanbul 1992, 77-80; M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1991, 59-62.

¹¹⁹ Metin Ergun, Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, Konya 1997, 96; İ. V. Puhov, "Altayskiy Norodniy Geroiceskiy _pos", Maaday Kara-Altayskiy Geroiceskiy _pos, Moskva 1973, 8-60.

¹²⁰ İnan, age, 20.

Tanrı'nın huzuruna, yani, cennete ulaşacaktır¹²¹.

Başkurt destanlarının bahadırları savaşçı, güçlü ve cesur olmalarının yanında iyi birer avcı-mergendirler. Onlar hayatlarını ava çıkıp muhtelif hayvanları (Bunlar arasından yırtıcı olanlarını avlamak ayrı bir güç gösterme ve bahadırılığı ispatlama vasıtasıdır.) avlayarak sürdürmektedirler. Ural dağı ve çevresinde (İdil ve Yayık ırmakları etrafı) avlanan bahadırların yaşadıkları maceraların temeli de bu avlar sırasında atılmaktadır. "Ural Batır" destanında Ural ile Şülgen'in babaları, ava çıkmakta ve yırtıcı hayvanlar da avlamaktadır. Destanda, bahadırın avcı olması vasıtasıyla Türk inanç sisteminde ve özellikle de destanlarda ayrıntılı bir şekilde ele alınan hayvan ata ya da hayvandan türeme inancının bir sonraki aşamasıyla karşılaşmaktayız. Türk kahramanlık destanlarında, hayvan türeme inancının bir sonraki aşaması, müstakbel kahramana olağanüstü yollarla hamile kalan ananın hamileyken yırtıcı hayvan eti ya da organına yerikleme şeklidir. Bu yerikleme vasıtasıyla bazı yırtıcı hayvanların özellikleri (Cesaret, yırtıcılık, savaşçılık, vücut yapısı, vs.) müstakbel kahramana daha ana karnındayken geçmektedir. Buradan, yırtıcı hayvanların eti yenip kanı içildiğinde o hayvanın özelliklerinin eti yiyen ve kanı içen insana geçtiğine inanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Anadolu'da da gebe kadınların yerikledikleri (aş yedikleri) sırada patates yediklerinde çocuklarının tüysüz olacağına, balık yedikleri zaman doğacak çocuğun kemiklerinin zayıf olacağına ve gebe bir kadının hamilelik sırasında tavşan görmesi sonucu çocuğun tavşan dudaklı olacağına inanılmaktadır. Anadolu'da görülen bu inanışla yukarıda yerikleme vasıtasıyla yırtıcı hayvanların gücünü kazanma aynı inançtan kaynaklanmaktadır¹²². "Ural Batır" destanında, Ural batırın babası, bir küpte bulunan yırtıcı hayvan karnından bir kaşık içip ava çıkmaktadır. İnanca göre, yırtıcı bir hayvanı eliyle öldüren kimsenin onun kanını da içmesi gerekmektedir. Yırtıcı hayvanın kanını içen kişiye o hayvanın gücü-kuvveti olduğu gibi geçmektedir.

Halk anlatmalarında (Efsane, destan, halk hikâyesi ve masal.) "yasak" (tabu), yasağı (tabuyu) çiğneme motifleri önemli bir yer işgal etmektedir. Nitekim "Ural Batır"da, babanın kan içtiği küpten kan içmeyi çocuklarına yasaklaması söz konusudur. Yasağın çiğnenmesi, çocuklar için felakete yol açabilecektir ve kardeşlerden Şülgen, güzel bir kadının telkinlerine kanarak yasağı ihlal edecektir. Bu güzel kadın, kadın kılığına bürünmüş hilekâr bir yılandır. Kadının sözüne kulak veren ve yasağı çiğneyen Şülgen ayıya dönüşmektedir. Daha sonra Şülgen, kadın tarafından sırasıyla kurt ve arslana dönüştürülmektedir. Hilekâr yılan, arslana dönüştürdüğü Şülgen'in sırtına binip yola revan olur. Şekil değiş-

¹²¹ Türklerdeki dağa ilgili telakki ve inanışlar için bk: İnan, age, 33-34; 48-65; Abdülkadir İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü", Makaleler ve İncelemeler 2, Ankara 1991, 253-259; Ögel, Türk Mitolojisi 1, 59-71; Ögel, Türk Mitolojisi 2, 423-464; Mireli Seyidov, Azerbaycan Halkının Soykökünü Düşünürken, Bakı 1989, 248-249; Jean Poul Roux, Türklerin ve Moğolların Dini, İstanbul 1994, 124-128; Orhan Şaik Gökyay, Dedem Kokudun Kitabı, İstanbul 1973, CCXCVIII-CCXCIX.

¹²² Türk halk inanç sistemi ve destanlarındaki bu özellik hakkında bk: Mehmet Aça, "Türk Destanlarındaki Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı", Milli Folklor, 5 (34), Yaz 1997, 78-81.

tirme (Daha çok bir yasağı ihlal etme ve cezalandırma sonucunda meydana gelir.) Türk efsane, destan ve masallarında çok yaygın olarak görülen bir motiftir¹²³. "Ural Batır"ın bir devamı olan "Aqbuzat"ta da Ural Batır'ın hanımıyla oğullarının karıları da kuş donuna girebilmektedirler. Kuş donuna giren kadınlar kocalarının kendilerini öpmeleri sonucu eski hallerine dönebilmektedirler. Gelinler kocalarının gelmeleri sonucu tekrar eski hallerine dönüşürlerken Ural Batır'ın karısı kocası dönmediği için hep kuş olarak kalmıştır. Burada bir cezalandırma ya da bir başkasının aldatması sonucu şekil değiştirme yer almamakta, aksine, kişilerin kendi istekleriyle kuş donuna girebilmeleri söz konusudur. Şekil değiştirme ile yine "Ural Batır" ve "Aqbuzat"ta biraz daha farklı bir şekilde karşılaşmak mümkündür. Ural'da su kıtlığı baş gösterince Ural Batır, yerden su çıkarır ve oğullarını sırasıyla il içinde dolaşmaya gönderir. Her giden oğlanın ardı sıra bir ırmak meydana gelir. Böylece İdil, Hakmar gibi nehirler bizzat Ural Batır'ın oğullarının suya, ırmağa dönüşmesi sonucu meydana gelmektedir. Ural Batır'ın Tirihiv'ı aramaya çıktığı sırada karşısına çıkan dokuz başlı devi uzun bir mücadele sonucu öldürmesiyle devin leşi yanıp duran "Yağantaw" a dönüşür. Daha sonra Ural Batır'ın Tirihiv başında öldürdüğü devlerin, ejderhaların gövdelerinden büyük bir dağ meydana geldiği görülmektedir. Bu dağ daha sonra halk arasında "Yamantaw" diye adlandırılacaktır. Yine "Ural Batır" destanında doğrudan Ural dağının nasıl meydana geldiğini anlatan bir bölümle daha karşılaşmaktayız. Ural Batır'ın ölümü üzerine urukdaşları onu yüksek bir yere defnederler ve herkes mezarın üstüne bir avuç toprak atar. Yıllar sonra atılan toprakların çokluğundan bir dağ meydana gelir ve bu dağ da Ural dağı olarak adlandırılır. Dağlarla ilgili inanışları ele alırken de üzerinde durulduğu gibi, Türklerde ölen insanlar dağ tepelerine defnedilmekteydi. Burada da aynı geleneği görmek mümkündür. Defnedilen Ural Batır'ın kemikleri altın ve gümüşe dönüşürken kanı da petrol halini alır.

Başkurt destanlarında ve özellikle de "Ural Batır"da görülen yer adlarının nasıl verildiğini açıklayan bölümlerin benzerlerini "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının Kazaklar arasından derlenen bir varyantında da görmek mümkündür. Bayan Sulu'nun sözlüsü Kozı Körpeş'e gönderdiği hediyelerin düşüp kaldığı yerler "Monşaktı", "Karkaralı", "Dombıralı" gibi adlar alırken Bayan'ın doğduğu yer de "Bayanavıl" olarak adlandırılmaktadır¹²⁴. Türk destanlarında aynı zamanda boy ve uruk adlarının da nasıl alındığı ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Bunun en arkaik şeklini "Oğuz Kağan" destanında görmek mümkündür. "Kanlı", "Kıpçak" gibi boy ve "Moğol" gibi millet adlarının nasıl ortaya çıktığı Oğuz Kağan'a bağlanarak ayrıntılı bir şekilde ortaya konmaktadır. "Küsäk Bey" ve "Babsaq Bey menän Qarağölömbät" gibi destanlar, doğrudan bazı Başkurt uruklarının ilişkileri ve ad almaları üzerine kurulmuş destan metinleridirler. Burada Böryen uruğunun adının ne şekilde verildiği de intikam amacıyla ortadan

¹²³ Türk halk edebiyatındaki şekil değiştirme ve kuş donuna girme için bk: Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, 2 c., Ankara 1997; Ögel, Türk Mitolojisi-2, Ankara 1995, 554-560.

¹²⁴ Destanın ilgili Kazak varyantı için bk: Iskak Düysenbayev, Kozı Körpeş-Bayan Sulu, Almatı 1959, 204-273.

kaldırılan bir uruktan bir can (ber yän)ın serbest bırakılmasına ya da öldürül-
mekten kurtarılma istenen Karağölömbet'in urukdaşlarına söylediği "Bırakın,
ben bir canım..." şeklindeki söze dayandırılmaktadır. Burada dikkati çeken bir
husus da intikam uğruna kırılan uruktan yalnız bir kişinin kaldığına ve bu bir ki-
şi vasıtasıyla da bu uruğun adlandırıldığına inanılmasıdır. Kao-çu (Töles) larla
ve Gök Türklerle ilgili türeyiş efsanelerinde de düşman tarafından kırılan top-
luluktan sadece bir çocuk elleri ve kolları kesilerek bir bataklığa terk edilmek-
tedir. Wusunların ve Gök-Türklerin Aşına sülalesinin bu çocuktan geldiğine
inanılmaktadır¹²⁵. Yerlerin adlandırılması ile ilgili açıklamalara "Babsaq Bey
menän Qarağölömbät" destanında da rastlanmaktadır. "Yeype Kesigi", "Kırıw-
zı Dağı", "Tarkawalı Irmağı", "Tarkanay Alanı" gibi yer adlarının nasıl verildi-
ği, Kösäk Bey'in Karağölömbet'i esir edip getirdiği tokaya ve kesige, Kösäk
Bey'in dağda Karağölömbet'i kazanda kaynatması, içilen kırmızların tulum tu-
lum olmasına, Kösäk Bey'in dönüş yolunda askerlerin yurtlarına dağıtmasına
bağlı bir şekilde açıklanmaktadır. "Kösäk Bey" destanında yer alan Hain uruğu-
nun bu adı almasının nedenleri de açıklanmıştır. Uruğun "hain" olarak adlandı-
rılmasında onların gece gündüz uğruluk etmeleri ve muhannet olmaları etkili ol-
muştur. Nitekim başları olan Karağölömbet de hilekâr, yalancı ve zalim bir ki-
şiliğe sahiptir. O, töre olabilmek için bir başkasının (Babsak) öldürdüğü hayva-
na sahip çıkmış ve sonuçta Babsak'ı öldürerek obasını kırmıştır.

Türk ve diğer milletlerin mitolojilerinde ölümsüzlüğe ulaşma ülküsü ve bu-
nu sağlayacak olan ölümsüzlük suyunu (âb-ı hayat) bulmak için yolculuğa çık-
ma teması yaygın bir şekilde işlenmektedir¹²⁶. Türk destanlarında da bahadırlar-
ın zaman zaman ölümden kurtulmaya çalıştıkları, can alıcı meleğe (Azrail,
Ecel.) karşı mücadele ettikleri ve ölümsüzlük suyunu bulmaya çalıştıkları görülmektedir. Başkurt destanlarından olan "Ural Batır"ın teması, ölümsüzlüğü ya-
kalama ve hayat suyunu (Terehiw) bulma üzerine kurulmuştur. Korkut Ata'nın
ecelden kurtulmak için kaçıışı, Deli Dumrul'un Azrail'e karşı yürüttüğü müca-
delesini ile Ural Batır'ın Ecel'i yenmek ve hayat suyunu bulmak için verdiği mü-
cadele arasında bir paralellik söz konusudur. Deli Dumrul'un gencecik insanla-
rın canını alan Azrail'e hesap sorma düşüncesiyle Ural Batır'ın insanların ölme-
sine, ağaçların yapraklarını döküp kıtlığın çıkmasına sebep olan Ecel'i tutup öl-
dürmeyi düşünmesi aynı şeyi ifade etmektedir. Fakat, hem Deli Dumrul'da ve
hem de Ural Batır'da mutlak bir kader inancı ve Tanrı'nın hükümlerine boyun
eğme söz konusudur. Ural Batır, Ecel'in öldürülemediğini bizzat babasından
öğrenirken Deli Dumrul da bu gerçeği Azrail'le girdiği mücadele sonucu fark
eder. Deli Dumrul'un Tanrı'nın izniyle ömrü uzatılırken Ural Batır'ın ağzından
püskürttüğü hayat suyu vasıtasıyla İdil-Ural bölgesi yemyeşil ve ölümsüz bir
hale bürünür. Hayat suyu ile Korkut Ata'nın ecelden kurtulmak için suyun üs-
tüne sığınması arasında da bir paralellik söz konusudur. Suyun ebedî ve ölüm-

¹²⁵ Efsane metinleri için bk: Ögel, Türk Mitolojisi-1, Ankara 1989, 14-28.

¹²⁶ Perteve Naili Boratav, "Türklerde Hızır", İslam Ansiklopedisi, V/I. c., İstanbul 1993, 462-471; Ahmet Yaşar Ocak, İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, Ankara 1985.

süz oluşuyla kutsal ırmakların Tanrı'nın cennetinden geldiğine inanılması onun ölümsüzlükle olan bağlantısını açıklamaktadır. Su üzerindeyken ve sürekli kopuz çalarken ecelin gelmeyeceğini bilen Korkut ata, bir an durunca ecelin kucağına düşer¹²⁷. "Ural Batır"da da Ecel, Ural Batır'ın gücünden korkup Ural bölgesine gelmemektedir. "Ural Batır"da ayrıca, ecelin ancak hayat suyuna (Terehiw) atıldığı zaman öleceği de dile getirilmektedir.

Türk destanlarında genellikle olağanüstü şartlarda dünyaya gelen ve olağanüstü özelliklerle donanan kahramanların savaş silahları, giyimleri ve atları da kahramana yakışır şekilde olağanüstü bir yapıya sahiptirler. "Ural Batır"da, Ural Batır, Ecel'i bulup öldürmeyi kafasına koyunca babası Terehiw'ı, yani, ölümsüzlük suyunu bulmasını söyleyerek ona babasından kalan kıvılcım saçan elmas kılıcını verir. Bu kılıçla her şeyi öldürmek mümkündür; fakat, sadece Ecel'i öldürmek mümkün değildir. Ural Batır, halkı çoğalıp da susuzluk sıkıntısı baş gösterince elmas kılıcını başı üzerinde üç kere sallamakta ve yere vurmaktadır. Bu darbe sonucunda yer altından su çıkmaktadır. Kılıç darbesiyle yer altından çıkan bu su Hakmar, İdil ve Yayık ırmaklarının kaynağını teşkil edecektir. Olağanüstü kılıcı "Ural Batır" destanının bir devamı olan "Aqbuzat"ta da görmekteyiz. Şülgen Göl kıyısına gelen Hevben, atı Akbuzat'ın tavsiyesiyle kıvılcım saçan kılıcını göle vurur ve gölden bir yol açılır. Türk destanlarında kahramanların kılıçları, okları vasıtasıyla denizleri yarıp deniz içinde yol açmaları, sık ve adam geçmez ormanda attıkları oklarla geçit yapmaları ve dağları ikiye bölmeleri söz konusudur. "Quziykürpäs menän Mayanhılıw" destanının Başkurtlar arasından derlenmiş olan bir varyantında, Mayanhılıw'ı aramaya çıktığı yolculuğu sırasında Kuziy'in önüne ilk önce uçsuz bucaksız sık karanlık orman çıkar. Kuziy, atının öğrettiğince babasının ay baltasını ormanın ortasına fırlatır ve açılan yoldan yoluna devam eder. Daha sonra önüne uçsuz bucaksız deniz çıkar ve babasının gümüş aynasını fırlatır ve denizin üstüne cam bir köprü kurulur. Kuziy, bu cam köprü vasıtasıyla denizi aşar¹²⁸. Kahramanların olağanüstü silahlarına "Küsäk Bey"den de örnek vermek mümkündür. Karağölömbet'in bir okunu bir öküz çekmektedir. Kahramanların atları üzerinde biraz aşağıda ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Türk destanları ve masallarında kahramanların yolculukları sırasında birden fazla yöne ayrılan yol kavşaklarıyla karşı karşıya geldikleri ve çoklukla da en çetin yönü ya da yolu tercih ettikleri sık sık görülen bir husustur. "Ural Batır" destanında Ural Batır'ın yolu yedi yol kavşağına uğrar. Destanda kahraman, hangi yoldan gitmesi gerektiğini bir ihtiyardan öğrenir. Bir diğer Başkurt destanı olan "Qara Yurğa"da ise, kaçırılan Kara Yurğa'yı bulmak için yola çıkan Eb-ley ve iki arkadaşı üçe ayrılan bir yol kavşağına gelirler ve her biri bir yola sapıp devam eder. Daha çok masal dünyasında karşımıza çıkan ve masalların en önemli motiflerinden olan iki ya da üçe ayrılan yol ve yolların seçimi motifi, "Quziykürpäs menän Mayanhılıw" destanının bir varyantında da karşımıza çık-

¹²⁷ Korkut Ata hakkındaki efsaneler için bk: Elkey Marğulan, Ecelgi Cır Añızdar, Almatı 1985, 187-210.

¹²⁸ Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 2. c., 128.

maktadır. Ava çıkan Küser han ile Küsmäs hanın yolları ikiye ayrılır ve Küser han sağa, Küsmes han ise sola giden yolu tercih eder¹²⁹. "Tahir ile Zühre"nin Özbek varyantında, Tahir ile yanındaki kervancıların karşısına üçe ayrılan bir yol çıkar. Tahir'in tercihi üzerine sola giden, yani, "gidilip de dönülmez yol" tercih edilir¹³⁰.

Yolculuğa çıkan kahramanları önlerine çıkan aşılması zor sudan aşırın, yol gösteren ihtiyar yardımcılarla destanlarda sık sık karşılaşmak mümkündür. "Ural Batır"da yedi yol kavşağına gelen Ural Batır'a hangi yoldan gideceğini bir ihtiyar söylemektedir ve bu ihtiyar kırk yıldan beri Tirihiy yolunu gözlediğini ve bu zaman zarfında onu aramaya gidenlerin hiç geri dönmediğini dile getirmektedir. Aynı ihtiyar, Ural Batır'a yolu üzerinde rastlayacağı yıldı sürüsündeki Ak boz atı tutmasını da tembihler. Altay destanlarından "Alıp-Manaş"ta da Karatı Han'ın kızını aramaya çıkan Alıp-Manaş bir suyu kıyısına geldiğinde ihtiyar bir gemicinin gemisine binerek karşıya geçmektedir. İhtiyar gemici de tıpkı "Ural Batır"da olduğu gibi, Alıp-Manaş'a bu yoldan gidenlerin bir daha dönmeyeceğini söyleyerek kahraman için üzülerək ağlar¹³¹. "Alıp-Manaş" ile "Ural Batır" destanları arasındaki bu paralellik dikkat çekicidir.

Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi, Türk destanlarında, olağanüstü özelliklere sahip olan kahramanların atlarını, savaş teçhizatlarını bulmaları üzerinde geniş bir şekilde durulmaktadır. Türk mitolojisinde hakanların atları Tanrı tarafından gönderilmektedir. Tanrı tarafından gönderilen bu atlar gök ve kır-ak renklerine sahiptirler. Bu atlar ya kutsal olduğuna inanılan sulardan çıkarlar ya da gökyüzünden inerler. Kahramanların atları konuşurlar ve kanatlı olup uçabilme yeteneğine sahiptirler. Binicileri darda kaldıkları zaman uçarlar ve dile gelerek onlara akıl verirler. "Ural Batır"da, kahraman atını ihtiyarın dediği yıldı sürüsünden tutup almaktadır. Pek çok Türk destanında kahramanların atlarını ya atalarından kalan yıldı sürüsünden yakaladıkları ya da kendileriyle birlikte doğup da genellikle bir dağ tepesinde kahramanın gelip kendisini almasını bekleyen atları tutup bindikleri görülmektedir. Köroğlu'nun bindiği atı bizzat sudan çıkan bir atın yavrusudur ve Ural Batır'ın atıyla aynı özelliklere sahiptir. O da uçabilmekte ve darda kaldığı zaman Köroğlu'nu kurtarabilmektedir. Hatta, Köroğlu, atı Keloğlan tarafından çalındığında bir şey yapamaz olur ve gece gündüz ağlar olur¹³². "Ural Batır" da Ural, yıldı sürüsündeki Akbuzat'ı tutup binmek ister; fakat, at onu iki kez yere çalar. Atın yere çaldığı Ural, ilkinde beline kadar, ikincisinde ise dizlerine kadar yere gömülür. Arkaik destanlarda olağanüstü güçleri olan kahramanların mücadelelerinde de bu tür tasvirler yer almaktadır. Ural ile at arasındaki mücadeleyi bahadır kazanır. "Ural Batır"ın devamı olan "Aqbuzat"ta da Akbuzat, "Ural Batır" ve "Köroğlu" destanlarındaki atlarla aynı özellikleri sergilemektedir. Hevben, su altı dünyasına su altı dünyasının padişahı olan ve altın kaz şekline girip gölde yüzen Nerkes'le birlikte iner ve

¹²⁹ age, 124.

¹³⁰ Özbek Halk İcadi-Dastanlar, Taşkent 1974, 37-38.

¹³¹ Ergun, Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, 102-103.

¹³² "Köroğlu" destanının çeşitli varyantlarındaki at için bk: Boratav, Köroğlu Destanı, 65-70.

orada kendisine saray dolandırılır. Sarayın bir bölümünde meşhur tulpar, yani, Akbuzat vardır ve bu at son derece saldırgan ve öfkelidir. Hevben, Nerkes'in tavsiyeleri sonucu kendisine direnen ata boyun eğdirir. Özellikle de bunda kahramanın kendisini tanıtmaya ya da övmeye etkili olmaktadır. Boyun eğen Akbuzat dile gelir ve kahramana yelesiyle kuyruğundan kıl almasını, darda kaldığı zaman bu kolları yaktığında hemen yardıma koşacağını söylemektedir. "Aqhaq Qola" destanında ise bir kısrakın kulunlama sırasında Şülgen Göl'e girip gitmesi ve sahibinin olayı takip ettiği sırada ardında yavrusuyla sudan çıkıp gelmesi söz konusudur. Burada tıpkı, "Köroğlu" ve "Aqbuzat" destanlarında olduğu gibi, atın sudan çıktığı görülmektedir. Sahibini fark eden kısrak geri dönüp göle girer ve ardından gitmek isteyen yavru ayağını burkup geride kalır. Bu kısrak, büyüdüğünde zor işlerde kullanılan ve konuşma yeteneğine sahip bir attır. "Zayatulak menan Hıwhılıv"da ise Semer han, yedi oğlunu ava çıkıp hünelerini gösterebilmeleri için yıllık sürüsüne gidip gemlerini şingırdatmalarını ve dönüp bakan atı tutmalarını söyler. Büyük hanımından doğan altı oğlunun şingırdatması üzerine altı aygır dönüp bakar. İkinci hanımından doğan en küçük oğlu Zayatulak'e ise yapağını bile dökmemiş bir aygır bakar. Zayatulak bu cılız ata binince at birden bire tulpara dönüşür. Zayatulak'ın atı da konuşabilmekte ve sahibini felaketlere karşı önceden uyarmaktadır. Yılkı sürüsüne vararak gem şingırdatınca bakan atları yakalama ve cılız atların üzerlerine binildiğinde birden bire iyi bir ata dönüşmeleri motifi, Türk destanlarında sık sık görülmektedir. "Alpamişa"'nın Kazaklar arasındaki şekli olan "Alpamiş"ta da Alpamiş'ın atını seçmesi hususu üzerinde durulmuştur. Alpamiş, tıpkı Zayatulak gibi, yılkı sürüsünün yanına varır ve koşum takımını sallar. Bir şubar tay bu sese gelir ve Alpamiş, şubar tayı dengi olmadığını söyleyerek geri gönderir. At yine gelince bu sefer nasip buymuş diyerek tayı koşumlar. Eyer takımını koyup üstüne binince tay Bayşubar tulpar olup çıkar¹³³. Bir diğer Kazak destanı olan "Celkildek"te de Celkildek, bir tayı tutup koşumlar ve koşumlama sırasında tay tıpkı "Alpamiş"ta olduğu gibi, olağanüstü bir şekilde gelişir, altı yaşındaki bir at görünümüne bürünür¹³⁴. "Erkemaydar" adlı metinde de Erkemaydar'ın karşılaştığı bir çopur küreni tutması ve onu eyerleyince çopur, uyuz kürenin beş yaşında bir at (besti at) durumuna gelmesi anlatılmaktadır¹³⁵. "Alpamişa"da, Barsınhlıv'ın evlenme şartını duyan ve anasından izin alarak Barsınhlıv'la karşılaşmak isteyen Alpamişa, anasının tavsiyesi üzerine yıllık sürüsüne gider ve orada kızsarıyla giriştiği mücadelede galip çıkarak kızsarıya binip yolculuğa çıkar. Diğer Türk destanlarında da kahramanın atını ele geçişi üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Mesela, Kazak destanlarından "Er Kosay"da kahraman Er Kosay, atı Sarı atı, dostu ve yoldaşı Kodar'ın tavsiyesi üzerine bulak kıyısında pusuya yatarak yakalar. At, Er Kosay'ın yedi atasının atıdır ve ata Karabay binmektedir. At, uzun zamandır Er Kosay'ın büyümesini ve gelip kendisine binmesini bek-

¹³³ Kazak Halık Edebiyeti-Ertegiiler, 4. c., Almatı 1989, 272.

¹³⁴ age, 119.

¹³⁵ age, 83-84.

lemektedir. Er Kosay'ın atı Sarı at da olağanüstü özelliklere sahip batır bir atır. Dile gelip konuşmakta ve sahibi Er Kosay'a akıl verip yardımcı olmaktadır. Onun kılık değiştirmek, uçarcasına koşmak ve uzun mesafeleri bir anda kat etmek gibi bir dizi özellikleri vardır.¹³⁶

Kahramanların uzaklardaki bir kızı, hayat suyunu aramak ya da katil ve zalim hanlardan intikam almak için çıktıkları yolculukları sırasında pek çok engelle karşılaşmaları muhtelif Türk destanlarında ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ural Batır, Tirihiv'ı aramaya giderken atının dile gelip uyarması sonucu önce Tirihiv yolunu kapatıp yatan dokuz ve on iki başlı dev-perilerle daha sonra Tirihiv'dan su almasını engelleyen cinlerle mücadele etmek zorunda kalır. "Ural Batır" destanı mitolojik bir yapıya sahip olduğu için engeller de olağanüstü ve fantastiktir. Sosyal hayatla ilgili destanlarda ise bu engeller daha reel ve insanidir. Yolculuğa çıkan kahramanın dev-peri ve cinlerle mücadele etmek zorunda kalışı, "Quziykürpäs"te de görülmektedir. Karabay tarafından öldürülen dev perinin akrabaları, Mayanhılv'ı aramaya çıkan Kuzıy'ı defalarca tuzağa düşürüp öldürmeye teşebbüs ederler. Kahraman hazırlanan tuzakların birisinden atının yol üzerine kazılan içi kazık dolu çukuru fark edip de yola devam etmemesi sayesinde kurtulur. Altay destanları "Alıp-Manaş" ile "Maaday Kara" destanının bir varyantı olan "Kan Püdey"de de yolculuğa çıkan kahramanların tehlikelere karşı atları tarafından uyarıldıkları ve kahramanların olağanüstü varlıklarla mücadele ettiği görülmektedir.¹³⁷

Ural Batır'ın dev perilerle giriştiği mücadelelerin arkaik destanlarda yer alan bahadırların olağanüstü varlıkları ve diğer bahadırlarla yaptıkları mücadelelerin tasvirlerine çok benzemektedir. Yere fırlatılan bahadır ya da dev peri, beline kadar yere gömülür, mücadele gündüz başlayıp gece yarısına kadar devam eder. Bütün bu olağanüstülükler en eski arkaik ve kahramanlık konulu destanların en belirgin özelliklerindendir. Zaten bahadırların vücut yapıları, güçleri, kullandıkları silahları ve giyimleri hep olağanüstü boyuttadır. Kahramanlar, doğduktan sonra, destan havasına yakışır bir şekilde olağanüstü bir hızla büyüyüp daha çocukken normal olmayan bir yapıya bürünmektedirler. "Alpamışa"da Alpamışa, ay büyümesini günde, yıl büyümesini de ayda gerçekleştirmektedir. Bir günlükken yürüyüp ikinci gün sokağa çıkıp çocuklarla koşuşup oynamaya başlar. Daha çocukken yere bassa su çıkarır, taşa otursa taşı ezer, dağa yaslanırsa dağı ezer. Bütün bunların yanı sıra iyi bir avcı ve kuraycıdır da. "Küsäk Bey"de Babsak adlı babası Karağölömbet tarafından öldürülen Küsäk Bey'in çocukluğu da olağanüstü bir şekilde anlatılmaktadır. Bir yaşındayken on yaşındaki çocuğun gücüne sahiptir. Meme emmek, karnını doyurmak isteyince diğer çocuklar gibi hünkürüp ağladığı zaman gömleği, donu paramparça yırtılmaktadır. Bu yüzden onun gömlek ve donu büyük öküz derisinden dikilmektedir. O, daha altı aylıkken konuşmaya başlar. Destan kahramanlarının bu tasvirleri, ak-

¹³⁶ Batırlar Cırı, 2. c., Almatı 1961, 61-62.

¹³⁷ Ergun, age, 104-106; Reşit Rahmeti Arat, Güney Sibirya Türkçesi Metinleri (haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1994, 91-134.

limıza Oğuz Kağan'ın çocukluğu hakkındaki anlatılanları getirmektedir. O da doğar doğmaz anasından bir kere emer ve daha sonra çiğ et ve şarap ister. Dile gelip konuşur olur. Onun vücut tasvirlerindeki olağanüstülüklerle adı geçen kahramanlık destanlarındaki olağanüstülükler paraleldir. Oğuz da ilk güç gösterisini avlanma vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Destan kahramanlarının bu olağanüstü doğumları ve hızlı bir şekilde büyüyerek olağanüstü güçle vücut yapısına ulaşmalarında onların yerine getirecekleri görevleri ve toplum içinde oynayacakları rol etkili olmaktadır. Onlar bir an önce büyüyip olağanüstü unsurlarla donanıp ya halkı felaketlerden kurtaracaklardır ya da atalarını öldürüp obalarını yağmalayan düşmandan intikam alacaklardır. Bütün bunların yanı sıra, Oğuz Kağan'da olduğu gibi, Gök Tanrı'nın düzenini yer yüzünde sağlayarak Türk hakimiyetini yayıp Gök Tanrı'ya borçlarını ifa etmek de bu kahramanların başlıca görevlerindendir.

Bazı Türk destanlarında, daha çocukluk çağında babası öldürülen ya da sözlendiği kızı kendisinden kaçırılan kahramandan olan bitenlerin gizlendiği ve kahramanın tesadüfler neticesinde gizlenen sırdan ya da önemli bir olaydan haberdar olduğu görülmektedir. "Küsäk Bey" ve "Babsaq menän Qarağölömbät"te Karağölömbet tarafından öldürülen Babsak Bey'in oğlu Küsäk Bey, anası Gölgeyşe Karağölömbet tarafından üçüncü karı alındığından babası olarak Karağölömbet'i bilmekte, babasının öldürülmüş olduğundan habersiz bir şekilde yaşamaktadır. Küsäk bey babasız olduğunu, babasının Karağölömbet tarafından öldürüldüğünü kavga ettiği çocuklardan ve dövdüğü bir çocuğun ihtiyar anasından öğrenmektedir. Burada kahraman "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının bazı Kazak, Tatar ve Başkurt varyantlarında olduğu gibi, anasına sırrı kocakarcının öğrettiği hile yoluyla itiraf ettirir (Burada kahramanın tıpkı Küsäk Bey gibi, eve gelip anasına buğday kavurtturup eliyle verdirtmesi ve anasının elini sıcak buğdayla yakıp sırrı itiraf ettirdiği görülmektedir.). Kahramandan bir şeylerin gizlenmesi ve onun kendisinden gizlenen sırrı bir tesadüf sonucunda öğrenmesi motifleri, "Dede Korkut Kitabı" başta olmak üzere pek çok Türk destan ya da halk hikâyesinde sıkça görülmektedir. "Kazılık Koca Oğlu Yigenek" boyunda Yigenek, babasının on altı yıldır kâfir elinde tutsak olduğunu Karagüne oğlu Budak ile laf atışırken öğrenir. Budak ona *Bunda laf atup nidersin? Ne gürlersin? Çünkü er dilersin varup babanı kâfir elinden kurtarsana der.*¹³⁸. Bir diğer boy olan "Uşun Koca Oğlu Segrek"te Segrek, kardeşi Egrek'in Alınca kalasında tutsak olduğunu, kavga eden iki çocuğu ayırırken attığı tokatlar neticesinde öğrenir. Yolu bir gün bir derneğe uğrar, yeme içme sırasında sarhoş olur ve ayak yoluna çıktığı zaman da öksüz oğlanın bir kızanla çekiştiğini görür. Neoldunuz diyerek bir şaplak birine, bir şaplak da öbürüne vurur. Bunun üzerine çocuklardan biri *Bizi niye vurursun? Hünerin varısa kardaşın Alınca kalasında tutsaktır, var onu kurtar,* der¹³⁹. "Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı" boyda Uruz, babası Salur Kazan'ın Tomanın kalasında tutsak olduğu-

¹³⁸ Ergin, 200-201.

¹³⁹ Ergin, 226-228.

nu atlanıp divana gelirken yolda rastladığı bir kimseden öğrenir¹⁴⁰.

Kahramanların atlarının olağanüstü özelliklere sahip oldukları hakkında yu-
karıda kısaca durulmuştu. Pek çok Anadolu masalında olduğu gibi, kahraman-
ların atlarının yeke ve kuyruklarından üç kıl almaları ve darda kaldıklarında da-
ha önce ortadan kaybolan atlarını bu kıllardan birisini yakarak yardıma çağır-
dıkları destanlarda da görülen yaygın bir motiftir. "Ural Batır"da Ak boz kakra-
mana üç kıl, "Aqbuzat"ta Akbuzat Hevben'e yelesi ve kuyruğundan ikişer kıl
vermekte ve Ural Batır'la Hevben darda kaldıkları zaman bu kıllardan birisini
yakmakta ve at ortaya çıkıp sahibini kötü durumdan kurtarmaktadır. Sihirli at
ve sihirli kıl motiflerini "Kozı Körpeş-Bayan Sulu"nun bazı Kazak ve Başkurt
varyantlarında da görmek mümkündür. Bu motif, bütünün yerine onun bir par-
çasının geçirilebilirliği prensibiyle bağlantılı olsa gerektir.

Türk destanlarında kahramanların girdikleri mücadele ve çıktıkları yolculuk-
ların nasıl sonuçlandığı hakkında geride kalanların haberdar olabilmesi için za-
man zaman geride kalanlara bazı eşyalarını bıraktıkları ve bu eşyalarda meydana
gelecek değişikliklere bakarak kendileri hakkında yorum yapmalarını söyle-
dikleri görülmektedir. Zaman zaman da kişiler bir sefere çıkıp da obalarına dön-
düklerinde bazı gelişmelerden kapıya ya da oba girişine asılan muhtelif nesne-
ler vasıtasıyla haberdar olmaktadır. "Ural Batır"da Ural Batır, on iki başlı
devle yapacağı mücadele öncesinde yanındaki kıza kurayını bırakır ve şayet
mücadeleden mağlup çıkarsa kuraydan kan, galip çıkarsa da süt damlayacağını
söyler. Kahramanların bu tür vasıtalarla durum ve olaylar hakkında bilgi verme-
leri ya da bazı nesnelerin görünümünün bazı olay ve oluşumlara delalet etme-
si motifi, Altay destanı "Alıp-Manaş"ta da görülmektedir. Karatı Han'ın kızını
aramaya çıkan Alıp-Manaş, bir su kıyısına geldiğinde ihtiyar bir gemicinin ge-
misine binerek suyu aşar. Kahraman, gidenlerin bir daha gelmediğini söyleye-
rek kendisi için ağlayan ihtiyara bakır okunu bırakır ve bu bakır ok vasıtasıyla
kendisinin durumu hakkında haberdar olabileceğini söyler. Şayet ok paslanırsa
kahraman ölmüş olacaktır¹⁴¹. Bazı destanlarda ise, hamile karılarını bırakarak
ava çıkan han ya da beyler, karılarına şayet çocukları doğarsa onların erkek ya
da kız olduklarını belirtir bazı işaretleri kapı üstlerine ya da duvara asmalarını
tembihlerler.

"Ural Batır" destanında, Terehiv'in yolunu kesen devlere yardıma gelen cin-
periler kızın kurayla çaldığı kulağa hoş gelmeyen bir ezgi eşliğinde oynamaya
başladıkları ve böylece Ural Batır'ın yenilmekten kurtulduğu görülmektedir.
Çalınan kuray, dombıra, topşuur vasıtasıyla insanların, hayvanların ve olağa-
nüstü varlıkların etkilenmesi motifi, Türk mitolojisinde olduğu kadar diğer dün-
ya milletlerinin halk anlatmalarında da görülmektedir. Destanlardaki çalınan
müzik aleti ve müzik nağmeleriyle cinleri ve perileri kontrol etme ya da yönlendirme
hususunu, kam ve şamanların ruhları, cinleri yönlendirebilme kabiliyet-
leriyle birlikte ele almak gerekmektedir.

¹⁴⁰ Ergin, 239.

¹⁴¹ Ergun, 102-103.

Türk kahramanlık destanlarında, destan kahramanlarının genellikle yetim ol-
dukları görülmektedir. Kahramanların babaları ya daha önce ölmüşlerdir ya da
daha destanın başında düşman tarafından öldürülmektedirler. Babanın düşman
tarafından öldürülmesi de destanın esas temasını oluşturan bir başlangıçtır. Ba-
bası düşman tarafından öldürülen ve daha sonra bundan haberdar olan genç in-
tikam almak isteyecek ve babasını öldüren kişiye karşı harekete geçecektir. Tıp-
kı Köroğlu'nun, babasının gözlerinin kör edilmesi üzerine Çamlıbel'e çıkıp yi-
ğitleriyle birlikte Bolu beyine baş kaldırması gibi... Başkurt destanlarında da sık
sık babası öldürülen kahramanlarla karşılaşmak mümkündür. "Aqbuzat", "Kü-
säk Bey", "Babsaq menän Qarağölömbät"te kahramanların babaları diğer Baş-
kurt uruklarının başçıları tarafından öldürülmektedir.

Başkurtların yaşadıkları bölgelerde büyük akarsuların (İdil, Yayık, Hakmar
nehirleri) bulunması ve eski Türk kozmogonisinin canlı bir şekilde yaşatılması
sebebiyle Başkurt destanlarında sular ve su altı dünyası ayrıntılı bir şekilde an-
latılmaktadır. Bazı destanlarda ("Ural Batır", "Aqbuzat") ırmakların nasıl mey-
dana geldiği anlatılırken bazı destanlarda da konu su altı dünyasında ve su altı
dünyasına mahsus kahramanlarla birlikte gelişmektedir. "Aqbuzat" destanında
Şülgen göl kıyısına gelen Hevben, orada kaz şeklinde su yüzünde yüzen su altı
dünyasının padişahı Şülgen'in kızını yakalar. Bir su kuşu şekline bürünüp suda
yüzeabilen su kızının yer yüzünde, güneş altında yaşaması mümkün değildir.
"Zayatüläk menän Hıwhılıw"daki Zayatüle tarafından yakalanan Hıwhılıw da
yer yüzünde yaşayamamaktadır. Nitekim, Zayatüle'le evlenen ve babasının iz-
niyle yer yüzüne çıkan Hıwhılıw bir müddet sonra helak olup gidecektir. "Aq-
buzat"ta Şülgen padişah, önceki zamanda bütün dünyayı suyun bastığı, Ural da-
ğının çıkmadığı ve sadece devlerin yaşadığı dönemlerde Ural Batır'ın savaştığı
su padişahıdır. Şülgen, Ural'dan kaçıp dipsiz girdabı bularak göle dalar. Gölün
dibi yoktur ve yer altındaki deryayla bitişiktir. Göl de bu yüzden Şülgen Göl di-
ye adlandırılmıştır. Burada yapılan tasvir, dünyanın yaratılışını anlatan yaratı-
lışla ilgili efsanelerdeki uçsuz bucaksız büyük suyu hatırlatmaktadır. Henüz in-
sanların ve yer yüzünün yaratılmadığı bu su üstünde Tanrı ile Erlik kuğu şek-
linde uçup durmaktadırlar. Yaratılışı anlatan efsanelerle "Ural Batır" ve "Aqbu-
zat"ın aynı kökten geldiğini, bu büyük benzerlik daha iyi bir şekilde ortaya koy-
maktadır. "Ural Batır" ve onun devamı olan "Aqbuzat" da en az yaratılış efsa-
neleri kadar yaratılış konu edinmişlerdir. "Ural Batır"ın bir varyantında anası-
nın adı "Yänbikä" iken babasının adı "Yänbirze"dir¹⁴². Buradaki "Yän" kelime-
si "can" anlamına gelmektedir. Bu adlar bile destanın mitolojik ve etiyolojik yö-
nünü ortaya koymaktadır. Ural dağı, hayatın başlangıç ve ebedilik merkezidir.

Yukarıda, başta kahramanların atları olmak üzere bazı varlıkların kutsal ka-
bul edilen sulardan çıktıkları üzerinde durulmuştur. "Aqbuzat" destanında da
Akbuzat'la birlikte pek çok mal da Şülgen gölden çıkmaktadır. "Aqbuzat", "Za-
yatüläk menän Hıwhılıw" ve "Aqhaq Qola" destanları atların nasıl su altı dün-

¹⁴² Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 1. c., 33-134.

yasından çıktıklarını ve insanlar arasına nasıl karıştıklarını anlatmaktadırlar. Rivayetlere göre Başkurt atlarının en iyi cinsi göl altı dünyasından gelmiş olan atların neslinden türemişlerdir. Akbuzat, Ural Batır'ın atıdır ve bizzat Şülgen tarafından kaçırılmıştır. At, daha sonra bir kaz olarak su yüzünde yüzen Şülgen padişahın kızı Nerkes'le birlikte su altı dünyasına inen Hevben tarafından yakalanan olağanüstü özelliklere sahip bir attır. Uçabilmekte ve zaman zaman dile gelip sahibine darda kaldığında akıl vermekte, onu tehlikelerden korumaktadır.

Türk destanlarında, özellikle de Kırgız, Altay, Hakas ve Tuva kahramanlık destanlarında, bahadırların yer altı dünyasına inerek orada kötü güçlerle mücadele ettikleri görülmektedir. Altay, Kırgız, Kazak ve Tatar Türkleri arasında yaygın olan "Er Töştük" destanında da Er Töştük yer altı dünyasına inmekte ve orada evleneceği kızı bulmaktadır¹⁴³.

"Aqbuzat" destanında bütün obayı alt üst eden bir fırtına çıkar ve fırtınanın sebebi de Şülgen padişah tarafından çalınan Akbuzat'a bağlanmaktadır. Su padişahı Şülgen, zaman zaman Akbuzat'a binip Ural boyuna çıkıp gezmektedir. Akbuzat, göklere çıkarken kendi kahramanlarını hatırlayıp silkinerek kanatlarını silkmekte ve bu kanatın yelinden dağı taşı alt üst edecek fırtına çıkmaktadır. Yukarıda da üzerinde durulduğu gibi, Türk kahramanlık destanlarında çoklukla kahramanların atları kanatlıdır ve uçabilmektedirler. Akbuzat da kanatlı ve uçabilen bir attır. İnsanoğlunun eski dönemlerde tabiat olaylarını çeşitli şekillerde açıkladığı ya da açıklamaya çalıştığı bilinen bir husustur. Rüzgârın, gök gürlemesinin, güneş tutulmasının, depremlerin oluşumu genellikle mitoloji dünyası çerçevesinde açıklanmaktadır.

Destan kahramanları yürüttükleri mücadelelerde tek başına yol almazlar. Onları engellemeye çalışan kötü güçlerin yanı sıra kahramanlara yardım eden, yol gösteren, akıl veren karakterler de destanlarda önemli bir yere sahiptirler. Yardımcı kahramanların başında da kutsal ihtiyarlar gelmektedir. Destanlardaki kutsal ihtiyar tipi, atalar kültürünün bir yansımasıdır ve daha sonraki dönemlerde görülmeye başlanan Hızır kültü de atalar kültürünün ilerki bir safhasını oluşturmaktadır. Yardımcı kahramanlar arasında olağanüstü varlıklar (Devler, vs.) da yer alırken sıradan insanların da kahramanlara yardım ettikleri görülmektedir. "Aqbuzat" destanında karşımıza çıkan ihtiyarla "Babsaq Bey menän Qarağölömbät"teki kocakarı, sıradan özellikleri olan yardımcı tiplere örnektir.

Gölde kaz ya da kuğu şeklinde yüzen su altı dünyası güzellerini yakalama ve onunla birlikte su altına inme, orada yaşama konusu Başkurt destanlarından "Aqbuzat"ta çok ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Gölde yıkanan ya da oynayan peri kızlarını yakalama ve onlar vasıtasıyla bereketi arttırma ile ilgili Türk dünyasının pek çok yerinde efsaneler anlatılmaktadır. Gölde yıkanan al kızlarından birisini yakalamayla "Aqbuzat"taki Hevben'in su altı dünyasının padişahı Şülgen'in kızı Nerkes'i yakalamasının aynı kaynaktan çıkmış olabileceğini düşünmek mümkündür. Ayrıca, denizcilerin karşısına çıktığı rivayet edilen deniz kı-

¹⁴³ Er Töştük için bk: Kazak Halık Edebiyeti-Ertegiiler, 4. c., 5-6; Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmacılık Tarihının Oçerki, Frunze 1973, 398-399.

zını da bu çerçevede ele almak gerekmektedir. Bir diğer Başkurt destanı olan "Zayatülâk menân Hıwhılıw"da Asılıkül kıyısına gelen Zayatülek'in tıpkı "Aqbuzat"taki Nerkes gibi su altında yaşayan bir su kızı olan Hıwhılıv'ı yakalaması, gölde yıkanan al kızlarını yakalamayla çok yakından ilgili olduğu, kanaatindeyiz. Zayatülek, yakaladığı Hıwhılıv'ın bütün yalvarmalarına rağmen onu bırakmaz ve ana-atayla yurttan geçerek onunla birlikte su altı dünyasına iner.

Bir mekândan başka bir mekâna göz açıp kapama süresinde geçme, Türk destan ve masallarında görülen en önemli motiflerden birisini oluşturmaktadır. Çoklukla bir yerden bir başka yere giden ya da aşılması zor bir engelle (Dağ, deniz, vs.) karşılaşan kahramanlar, olağanüstü özellikleri olan ihtiyar kimseler tarafından göz kapayıp açana dek ulaşılması gereken yere götürülmekte, aşılmaz aşit aşılmaktadır. "Aqbuzat" destanında su altı dünyasına inmekte ısrar eden Hevben, Nerkes'in gözünü yumması ve tekrar açmasını söylediği zaman zarfında kendisini su altı dünyasında bulmaktadır. Aynı sahne, "Zayatülâk menân Hıwhılıw"da da yer almaktadır. "Aşık Garip" hikâyesinde de Aşık Garip, yurduna dönerken aşılması zor bir ırmakla karşılaşır ve orada kalakalır. Hızır gelip Garip'i atının terkisine bindirir ve Garip, gözlerini kapayıp açınca kendisini memleketinde bulur¹⁴⁴.

"Aqbuzat" destanında, Ural Batır'ın oğullarından birisinin su altı dünyası kıyısına âşık olduğunu ve onu alabilmek umuduyla Şülgen padişahın emrine girdiğini görmekteyiz. "Kähkähä" adını taşıyan (Ad, Ural Batır'ın nesliyle alay etmek ve onu horlamak isteyen Şülgen tarafından verilmiştir.) delikanlı, dev kılığında kadınları kaçırıp Şülgen padişahın sarayına toplamaktadır. Kaçırılarak su altı dünyasında hapsedilen kadınlarla Türk destanlarında pek karşılaşılmasıdır. Fakat, insanları (Çocuk, kadın, erkek, yaşlı) kaçırıp yaşadığı mağaraya hapseden ve yiyen devlere "Dede Korkut Kitabı"ndaki Tepegöz'ü örnek vermek mümkündür. Başta Arap ve Hint masalları olmak üzere pek çok Türk ve dünya masalında devler ya da cinler tarafından kaçırılan ve masal kahramanı tarafından kurtarılan kadınlarla karşılaşmak çok görülen bir motiftir. Bahaeddin Ögel, dış tesirlerin az girdiği kuzey Türk destanlarında, güneyden gelen devlerle ilgili motiflerin yumuşayarak eski ve yeni Türk kalıplarına girdiğini söylemektedir. Kuzey Türk destanlarında insan yiyen devlere de çok az rastlandığını söyleyen Ögel, yeni Türk devleriyle güneyden (Hint ve İran masallarından) gelen devler arasında bariz farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır¹⁴⁵.

Türk destanlarında kahramanlara yardım edenler sadece atları, olağanüstü özelliklere sahip kişiler ve varlıklar değildir. Kahramanlar, âşık oldukları ya da kendilerini seven kadınlardan da yardım görmektedirler. Nitekim "Aqbuzat"ta Hevben'e yardım eden su altı dünyasının padişahı Şülgen'in kızı Nerkes'le, "Alpamış"da Alpamış'a zindana atıldığı sırada yardım eden ve onun kurtulmasını sağlayan hanın en küçük kızı bu tür yardımcıları örnekler. Bu kızlar, kahramana yardım eden yardımcı kadınlar rolünü üstlenmektedirler.

¹⁴⁴ Fikret Türkmen, Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Ankara 1974, 26.

¹⁴⁵ Ögel'in tespitleri ve devlerin Türk mitolojisindeki yeri için bk: Ögel, Türk Mitolojisi 2, 561-566.

Destan kahramanlarının mücadele ve yolculukları sırasında zaman zaman kılık değiştirdikleri çok bilinen bir husustur. Başkurt destanlarında, başta "Aqbuzat" ve "Alpamişa" olmak üzere kılık değiştirerek obasına dönen ya da halk arasına karışıp gizli bilgiler edinen kahramanları görebilmekteyiz. Altay, Hakas, Tuva ve diğer Türk topluluklarının destanlarında kahramanlar, ya düşman tarafından öldürülmemek ya da sözlüsünü kendisinden kaçırın hanın obasına kimliğini gizleyerek gitmek için kılık değiştirmektedirler. Kılık değiştirme, sadece kahramanın kendisi için değil, aynı zamanda kahramanın atı için de geçerlidir. "Kozı Körpeş-Bayan Sulu"nun bazı Altay, Kazak, Tatar ve Başkurt varyantlarında kahramanın atıyla birlikte (Çoklukla da bizzat atın telkinleri sonucu) kılık değiştirmekte ve tanınmamaktadır. Kılık değiştirme daha çok taz (tas-tarakay) bala ya da çoban kılığına bürünerek gerçekleştirilmektedir. "Alpamişa"da, Alpamişa esareten kurtulup obasına dönerken yolda kendi oğlu olduğunu anladığı bir çobanın kıyafetlerini giyerek karısının toyuna gider. Kahramanın kılık değiştirerek karısının toyuna gelmesi, "Dede Korkut Kitabı"ndaki "Bamsı Beyrek Boyu"¹⁴⁶ başta olmak üzere "Alıp-Manaş"¹⁴⁷ ("Alıp-Manaş"ın Özbek, Kazak, Karakalpak, Tatar varyantlarında da aynı durum söz konusudur.), "Tahir ile Zühre"¹⁴⁸, "Aşık Garip"¹⁴⁹ gibi pek çok destanda yer alan bir motiftir. Kazak ertegilik Époslarından "Erkemaydar"da kahraman, kılık değiştirerek kız kardeşinin toyuna gelmekte ve intikam almaktadır¹⁵⁰. "Aqbuzat" destanında ise Akbuzat ortadan kaybolur ve bir süre sonra eski elbiselerle döner. Destanın çalışmaya alınan varyantında açıkça dile getirilmemekle birlikte Hevben, kılık değiştirerek halk arasına karışmakta ve anasıyla babası hakkındaki gerçekleri öğrenmektedir.

Türk destanlarında en çok işlenen konulardan birisi olan hain ve zalim han ya da beylere karşı mücadele, yukarıda da zikredildiği gibi, "Köroğlu" destanının temelini oluşturmaktadır. Altay destanlarının işlediği konular ele alındığında zalim han ya da beylere karşı fakir çoban ya da kimsesiz bahadırların yürüttükleri mücadeleler ön plana çıkmaktadır¹⁵¹. Hakas ve Tuva kahramanlık destanlarında da kahramanların atalarını öldürüp obalarını yağmalayan, halka zulmeden hanlara karşı mücadele yürütmeleri söz konusudur¹⁵². Diğer Türk topluluklarının destanlarında olduğu gibi, Başkurt Türklerinin destanlarında da destan kahramanlarının babalarını öldüren ve obalarını yağmalayan hanlara karşı mücadele ettikleri görülmektedir. "Aqbuzat"ta Hevben, babasını öldüren, anasını Şülgen gölüne attıran Mesem hana karşı mücadele yürütür. "Küsäk Bey" ve "Babsaq Bey menän Qarağölömbät" destanlarında da destan kahramanı baba-

¹⁴⁶ Ergin, 116-153.

¹⁴⁷ Ergun, 141-146.

¹⁴⁸ Türkmen, Tahir ile Zühre, Ankara 1983, 191.

¹⁴⁹ Türkmen, Aşık Garip Hikâyesi, 4-6.

¹⁵⁰ Kazak Halık Edebiyeti-Ertegi, 4. c., 88-89.

¹⁵¹ Puhov, agm, 30.

¹⁵² L.V.Grebiyev, Tuvinskiy Geroişeskiy Épos, Moskva 1960; S. M. Baysklan, Poetika Tuvinskogo Geroişeskogo Éposa, Kızıl 1987, 7.

sını öldüren ve uruğunu kıran diğer bir Başkurt uruğun hanına karşı mücadeleye girer. Bütün bu mücadeleler, "hain ve zalim hanlar" ve "öç alma" başlıkları altında toplanabilir.

Son derece güçlü olan girilen ikili ya da daha kalabalık mücadeleler sırasında ele geçirilip öldürülemeyen destan kahramanlarının çoklukla ancak çok uzun ve derin uykuları sırasında, yani, gaflet anında yakalanabilmeleri ve öldürülebilmeleri hususu, Türk destanlarının en belirgin vasıflarındandır¹⁵³. "Alpamişa"da Alpamişa, ancak uzun uykuya (Alplara mahsus uyku) yattığında yakalanabilmekte ve zindana atılmaktadır. Aynı durum, destanın Altay, Kazak ve diğer Türk boylarına ait varyantlarında da görülmektedir. Bir diğer Başkurt destanı olan "Aqbuzat"ta, Hevben'in babası usta mergen ve bahadır Sura Batır, Mesem han ve Akbuzat tarafından ancak silahsız bir şekilde uyuduğu sırada öldürülebilmektedir.

Destanlarda en ayrıntılı bir şekilde tasvir edilen sahnelerin başında toylar ve ziyafetler gelmektedir. Destan anlatıcısı, han ya da beyler tarafından düzenlenen doğum, ad verme, evlilik, kutlama toylarını en ince ayrıntılarına kadar tek tek anlatır. Anlatıcı, toy anını dinleyicilerin gözleri önünde âdeta perdede canlandırır. "Oğuz Kağan", "Dede Korkut Kitabı", "Manas" ve daha pek çok destan ve halk hikâyesinde büyük ve şaşıla toylardan söz açılmaktadır. Hanlar, çocukları dünyaya geldiğinde, onlara ad verirken, çocukları ilk kahramanlıklarını sergilediğinde, halk adına önemli bir iş gerçekleştirildiğinde, savaş sonlarında hep urukları toplayarak büyük toylar ve şöenler düzenlemektedirler. "Dede Korkut Kitabı"nda boyların çoklukla hanlar hanı Bayındır Han'ın düzenlediği büyük toyların tasvirleriyle başlamaktadır. Destanlardaki toylar üzerinde araştırmacılar tarafından bir hayli durulduğu için burada Başkurt destanlarında görülen toylardan kısa kısa söz edilecektir. "Aqbuzat" destanında Hevben'in babasını öldüren ve anasını Şülgen göle attıran Mesem Han, büyük bir toy düzenler. Kızların-kadınların, sesenlerin, delikanlıların ve ihtiyarların iştirak ettiği bu toy Kehkehe tarafından su altı dünyasına kaçırılan ve Hevben tarafından kurtarılan Mesem Han'ın kızı Ayhılıv'ın sapasağlam dönmesi şerefine düzenlenmiştir. Bir diğer Başkurt destanı "Quziykürpäs"te de daha destanın başlarından itibaren toylarla karşılaşmak mümkündür. Avdan arslan öldürerek dönen Karabay, bir toy düzenler ve toyun bitimi sırasında obaya gelen bir ihtiyar Karabay'a bir oğlunun dünyaya geldiğini müjdelemek için peygamber Hz. Muhammet tarafından gönderildiğini söyler. "Quziykürpäs"teki toylara Karabay'ın ölümü üzerine düzenlenen aş toyunu ve Sarıbay'ın kızını bir başak hanın kızına vermesi üzerine düzenlenen evlilik toyunu örnek olarak verebiliriz. Başkurt destanlarından "Alpamişa"da bir oğlu dünyaya gelen Akkübek ile bir kızı dünyaya gelen Eyler Han, dört bir yana haber salıp büyük bir toy düzenlerler. Toyda, Türk destanları ve halk hikâyelerinin en yaygın bir motifini oluşturan ad verme gerçekleştirilir. Başkurt destanlarından "Küsäk Bey"de Mesem Han, bahadırlarını obasına

¹⁵³ "Dede Korkut Kitabı"nda alplara mahsus uyku ile Oğuz beylerinin uzun uyku sırasında yakalanmaları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Örnekler için bk: Ergin, 193, 229-231.

çağırdıktan sonra büyük bir toy düzenler ve bahadırlar arka arkaya iştirak ederler. Destan ve halk hikâyelerinde en fazla işlenen en yaygın motiflerden birisi de çocuksuzluk ya da zürriyetsizliktir. Çok yaşlanmış han ya da beylerin çocukları olmaz ve çoklukla da bu dert olağanüstü şekillerde (Türbe ziyaretleri, adak adama, sihirli meyve, pirler ve kutsal rüya.) halledilir. Aynı günde doğan han ya da bey çocukları çoklukla ya daha doğmadan önce ya da doğduktan sonra ad verme toyu sırasında sözlendirilirler. "Zürriyetsizlik", "olağanüstü doğum" ve "ad verme", "beşik kurtme/bel kuda" olarak adlandırabileceğimiz bu motifler Türk destan ve halk hikâyelerinin en yaygın motifleridirler. Fakat, "Alpamışa"da destanın diğer varyantlarının aksine, doğan çocuklar arasında bir söz kesilmesi söz konusu değildir. Eyler Han'ın kızı Barsınhılıv, evlenme çağı geldiğinde bir dağa çekilir ve kendisini güreşte kim yenerse onunla evleneceğini babasına bildirir. Burada, destan ve halk hikâyelerimizde sıklıkla gördüğümüz evlenecek kız ya da kızın babasının koyduğu evlilik şartı (imtihan) motifiyle birlikte kızı talip olan ve imtihandan geçen ya da çoklukla geçemeyen bahadırları görebilmekteyiz. Barsınhılıv'ın evleneceği erde aradığı vasıflar doğrudan Alpamışa'yı işaret etmektedir. Barsınhılıv, destanın ilerleyen bölümlerinde Koltaba'nın kendisini almak istemesi üzerine yeniden bir şart ileri sürer. Bu şart, doğrudan bir hiledir. Şarta göre, Barsınhılıv, öldüğü sanılan Alpamışa'nın yayını çekip yüzüğü vurabilen kişiyle evlenecektir. Barsınhılıv, hiç kimsenin bu yayı çekemeyeceğini bilmektedir ve Koltaba'nın evlenme isteği karşısında oyalama taktiği uygulamaktadır. Barsınhılıv'ın bu davranışı "hile" motifi içerisinde de ele alınabilir. Obaya çoban kılığında gelen Alpamışa, yayı çekip oku vurur ve bunun üzerine Koltaba tarafından tanınır. Bahadırın yayıyla yüzüğe ok atma motifi "Dede Korkut Kitabı"ndaki "Bamsı Beyrek"te de görülmektedir. Obasına ve karısının toyuna kılık değiştirerek gelen Beyrek, yayını çeker ve yüzüğü vurur. Burada vurulan yüzük, güveyin yüzüğüdür. Beyrek'in tanınması, daha çok karısının onun dediklerinden onun Beyrek olduğunu anlaması şeklindedir. Bu evlilik ve şart koşma (imtihan) motifleri hemen bütün Türk topluluklarının destanlarında görülmektedir ve bu tür evlilik "alplara mahsus evlilik" ya da "kahramanî evlilik" içinde ele alınmaktadır¹⁵⁴.

"Alpamışa" dağ başına yerleşen Barsınhılıv ile ona talip olan Alpamışa arasındaki yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya kaya yuvarlama ve fırlatma motifi (Bu motif, Alpamışa'nın ne kadar güçlü bir bahadır olduğunu gösteren ve destanlardaki kahramanların olağanüstü yapılarını sergileyen "mübalaga"ya bir örnektir.), Oğuz alpi Salur Kazan ile Kıpçak alpi Akkübek arasındaki mücadelelerde de karşımıza çıkmaktadır. Burada, dağdan yuvarlanan kayaların Ak Kübek tarafından başı ile yeniden dağın tepesine atıldığı, aynı işin Salur Kazan tarafından da yapılması sonucu girişilen güç deneme yarışının bu safhasından be-

¹⁵⁴ Türk ulusunun evlilik konusundaki geçirdiği merhaleler ve destanlardaki alplara mahsus ya da kahramanî evlilik konusunda bk: Burul Kızırbayeva-Abdikerim Muratov, "Alplara Mahsus Evlilik" (akt. Mehmet Aça), Millî Folklor, 5 (37), 78-84.

raber çıkıldığı görülmektedir¹⁵⁵. "Alpamişa"daki Alpamişa'nın babasının adı olan Akkübek ile "Akkübek" destanının Kıpçak kahramanı olan Akkübek arasındaki aynılıkla üzerinde durulan dağdan kaya yuvarlama motifi, "Alpamişa" ile "Akkübek" destanlarının ne derece iç içe girmiş olduğunu ortaya koymaktadır.

"Aqbuzat" destanında Mesem Han'ın kızının eline bir elma vererek bahadırların önüne gitmesini ve kendisi tarafından Şülgen göle atılan Hevben'in anasını kurtarmaya talip olacak bahadırın gelip kızının elindeki elmayı almasını söylediğini görmekteyiz. Türk destan ve halk hikâyelerinde zaman zaman genç kızların önlerinden geçen bahadırlar arasından kendilerine eş seçtikleri görülmektedir. Han kızı hangi bahadırı seçerse eline verilen et, yağ ya da elmayı o bahadırın üzerine atmaktadır. Altay destanı "Kozın-Erkeş" başta olmak üzere pek çok Türk destanında bu hususla karşılaşmak mümkündür¹⁵⁶. Elmanın kahramanların olağanüstü doğumunda oynadığı rolü öğrenmek için "Tahir ile Zühre", "Şah İsmail" ve "Asuman ile Zeycan"daki derviş tarafından zürriyetsiz beylere verilen elmayı hatırlamak yetecektir, kanaatindeyiz. Fakat, "Aqbuzat"ta kızın bir eş seçmesi ve beğendiği bahadıra elmayı vermesi söz konusu değildir. Burada, hanın verdiği göreve talip olacak bahadırın Ayhılıv'ın elinden elmayı alması gerektiği dile getirilmektedir. Han, yerine getirilmesini istediği işin karşılığında kızını mükafat olarak vereceğini ilan etmektedir. Bu da, kahramanî ya da alplara mahsus evlilik içerisinde ele alınması gereken bir durumun ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Burada "Alpamişa"dakinden biraz değişik gibi evlenme şartını görmekteyiz. "Alpamişa"da şartı bizzat kızın kendisi ileri sürerken ve bir iş karşılığında mükâfat olarak verilmezken, "Aqbuzat"ta şartı ileri süren kızın babasıdır ve bir mükâfat karşılığında verme söz konusudur.

Türk kahramanlık destanlarında eski çağların düşünce ve inançlarıyla hayat şartlarından kaynaklanan yırtıcı hayvanlara karşı mücadele etme ve bu olay üzerine bahadır unvanını alma motifi, "Quziykürpäs" destanında Karabay'ın bir arslanla girdiği mücadelede onu öldürmesi ve bu olaydan sonra halk tarafından Karabay batır diye adlandırılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Karabay'ın göstermiş olduğu bu tür bir kahramanlık daha sonra oğlu Kuzyıkürpes tarafından da gösterilecektir. Yırtıcı hayvanlarla mücadele etme, Türk destanlarında kahramanın ilk kahramanlığını sergilemesi sırasında görüldüğü gibi, batırlığın özelliklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Arslan ya da kaplan gibi yırtıcı hayvanlarla mücadele etme ve onları yenme hususu, göçebe ve avcı toplulukların hayat tarzlarının destanlardaki bir yansımasıdır. "Oğuz Kağan"da Oğuz Kağan, toplumu huzursuz eden gergedanı öldürmekte ve ilk kahramanlığını sergilemektedir. "Dede Korkut Kitabı"ndaki "Boğaç Han"da ise Boğaç, üzerine gelen boğayı öldürür ve toy düzenlenerek bizzat Dede Korkut tarafından ona Boğaç adı verilir¹⁵⁷. Türk destanlarında, kahramanın topluma üye olu-

¹⁵⁵ Bu hususta bk: Ögel, Türk Mitolojisi 2, 35-36; Ali Duymaz, Bir Destan Kahramanı Salur Kazan, İstanbul 1997, 30-32.

¹⁵⁶ Destanlardaki bu tür eş seçme hususu için Burul Kızırbayeva ile Abdikerim Muratov'un zikredilen yazılarına bakmak mümkündür.

¹⁵⁷ Ergin, 81-83.

şunu sağlayan baş kesip kan akıtma, yani, kahramanlık gösterme hususu, önemli bir yer tutmaktadır. Bamsı Beyrek, babasının bezirgânlarını düşman askerlerinin elinden kurtararak ilk kahramanlığını göstermekte, baş kesip kan akıtmaktadır. Bu olay sonucunda toy düzenlenir ve Dede Korkut gelip oğlana ad verir¹⁵⁸. "Küsâk Bey"de, tıpkı "Oğuz Kağan"da olduğu gibi, halkın başına bir canavar musallat olmaktadır. Mesem Han avdayken obaya saldıran canavar develerin karnını yarıp dağ gibi yığmıştır. Kahramanlık destanlarının en eski konularından birisi bahadırların yırtıcı hayvanlara karşı mücadele yürütmeleri, halklarını bu canavarlardan kurtarmaları ve bu eylem sonucunda bahadırlık unvanını kazanmalarındır. "Dede Korkut Kitabı"nda, Kan Turalı, almak istediği kızın kalını olarak üç vahşi hayvanla mücadele eder ve mücadele sonucunda kızı almaya hak kazanır¹⁵⁹. Bahadırlar, eski dönemlerde genellikle bı: tür yırtıcı hayvanlarla mücadele ederek ilk kahramanlıklarını sergilemektedirler. Nitekim, "Küsâk Bey" ve "Babsaq Bey menân Qarağölömbât" destanlarından ilkinde halkın başına musallat olan bir canavar, diğerinde ise hanın elbise diktebilmesi için istenen en güzel hayvan avlanarak törelilik elde etme söz konusudur. İlk metinde han, canavarı kim öldürürse ona kızını ve devletin yarısını vereceğini ve on iki bey üzerine töre yapacağını, ikinci metinde ise, her kim en güzel hayvanı vurursa onu töre yapacağını ilan eder. Yerine getirilecek iş karşılığında hanın kızını vereceğini ilan etmesi motifini, daha önce "Aqbuzat" destanında da görmüştük.

"Aqbuzat" destanında Ural Batır'ın karısının ve gelinlerinin kuş şekline dönüşebildiklerini ve kocalarının öpmesiyle yeniden eski hallerine dönüşebildiklerini yukarıda söylemiştik. Burada dikkat çeken bir husus, Ural Batır'ın kuş şeklinde kalan ve Mesem Han'ın atlarını ürküttüğü için yine aynı han tarafından kanatları yolunup uçurumdan atılan, bu sebeple de uçamayan karısının adının Humay oluşudur. Başkurtlar arasında kutsal olarak kabul edilen kuşların başında gelen Humay (Huma), Başkurt inancına göre en eski ata ve koruyucudur. Bu sebeple de Ural Batır'la evlenip bir çocuk dünyaya getirmiştir. "Aqbuzat"ta Hevben'in Humay'ın yavrularının (ak kuş ya da kuğu) vurulmasını yasaklamasının ardında da bu hayvan ata ya da totem kuş inancı yatmaktadır. Humay, kuğu ya da ak kuş neslinin kaynağıdır. İnsanların, hayvanların ve kuşların Ural dağlarında yerleşmesinde Humay'ın etkisi söz konusudur¹⁶⁰. Saadet kuşu olarak kabul edilen Humay'ın Hevben'den yardım istediğini görmekteyiz. Şayet Akbuzat'ın ağzından alınacak köpük kuşun kanatlarına sürülürse kuş sağlayacaktır ve Humay, bunun karşılığında Hevben'i istediği yere sırtında götürüp işini mutlak bir şekilde başarıyla tamamlamasını sağlayacaktır. Destan kahramanlara olağanüstü özellikleri olan dev, kuş gibi varlıkların kendilerine yapılan iyiliklere karşı yardım teklif etmeleri hem destanlarda hem de masallarda sık sık görü-

¹⁵⁸ Ergin, 118-121.

¹⁵⁹ Ergin, 184-199.

¹⁶⁰ Humay hakkındaki inanışlar için bk: M. Muhtar Sagitov, "Baskurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1982-1983, Ankara 1986, 125-132.

len bir durumdur. Hevben, kuşun dediğini yapar ve kuşun kanatları atın ağzından alınan köpük sayesinde iyileşir. Türk destanlarında kör olan gözlerin açılmasında, yaraların iyileşmesinde, kopan uzuvların tekrar yerine konulmasında, çıkan canın geri getirilmesinde tükürük, toprak (Özellikle de insan ayağı değmemiş yerlerdeki topraklar), kan, kutsal su, su köpüğü gibi nesnelerin kullanıldığı bilinen bir şeydir. Altay destanlarından "Kozın-Erkeş"te Kozın-Erkeş'in parçalanmış vücudu "arjan kutuk suu" (kutsal su) vasıtasıyla birleştirilirken¹⁶¹ bir diğer Altay destanı "Alıp-Manaş"ta Alıp-Manaş'ın atı gücü kaybolup kendinden geçen Alıp-Manaş'ı yeniden güçlendirmek ve onu çukurdan çıkarabilmek için altın su köpüğünü getirmektedir¹⁶². "Dede Korkut Kitabı"nda Bamsı Beyrek'in babasının ağlamaktan kör olan gözleri, Beyrek'in serçe parmağının kanının gözlerine sürülmesiyle açılır¹⁶³. Humay'ın yapılan iyiliğe karşı bahadırı kendi sırtında götürmeyi ve işinde mutlak bir başarıya ulaşmasını sağlamada yardımcı olmayı teklif etmesiyle uçus sırasında bahadırın kendisinin ve kurtaracağı bahadırların etlerinden yemesi gerektiğini söylemesi, akla hemen "Er Töştük"ün çeşitli varyantlarını getirmektedir. Er Töştük de yavruları bir yılan tarafından yenmek istenen bir kuşa (Alp Kara Kuş) yardım eder ve bunun üzerine kuş kahramanı gideceği yere götürür. Yolculuk sırasında et bittiği için kahraman bacağından kopardığı etlerle kuşun yoluna devam etmesini sağlamaktadır. Fakat, "Aqbuzat"ta kuşun teklifini kabul etmenin büyük bir sakıncası söz konusudur. Bahadır ve kurtaracağı yiğitlerin etlerinin kuş tarafından yenilmesi üzerine Akbuzat'ın ağzının köpüğü yaraları iyileştirecek; fakat, bahadırlar bir daha önceki bahadırlıklarına sahip olamayacaklardır. Hevben, bunun üzerine kuşu yavrularının yanına gönderir ve yoluna devam eder.

Sözlüsünü, aşık olduğu kızı aramak ya da babasını öldürerek obasını talan eden handan intikam almak için yola koyulan, ava çıkan, aldığı karısıyla obasına dönerek mutlu bir hayat sürmekte olan bahadırların zaman zaman düşman eline düşüp zindanlara ya da yer altına kazılan derin çukurlara atıldığı görülmektedir. Kahramanın zindanda ya da çukurda yattığı süre zarfında ailesi ve obası onun ahvalinden habersiz kalır. Aramaya çıkan bazı hain kişilerin (Bunlar da çoklukla kahramanın yakın arkadaşlarıdır.) kahramanın obasına ve karısına el koyabilmek uğruna yalan deliller (kanlı gömlek, kemik parçası, vs.) götürerek kahramanın ailesini ve obasını kahramanın öldürüldüğüne inandırmaya çalıştıkları da görülür. Başkurt destanlarından "Alpamişa"da kahraman Alpamişa'nın obasına Barsinhılıv'ı oğluna almak isteyen Büzer han tarafından bir kaç kez saldırılır. Saldırıların hepsini de püskürten Alpamişa dinlenmek için uykuya dalar. Alpamişa, uyuduğu zaman altı gün altı gece uyur. Bu durumdan çayıtları vasıtasıyla haberdar olan Büzer han Alpamişa'yı uyurken yakalatır ve ellerini ve ayaklarını zincirle bağlatarak yere kazılan derin bir çukura atar. Tehlike anında sahibini uyandırmaya çalışan; fakat, bunu başaramayan kahramanın

¹⁶¹ Destan için bk: Altay Baatırlar, 2. c., Gorno-Altaysk 1959, 113-151.

¹⁶² Ergun, 122-130.

¹⁶³ Ergin, 151.

atını da taştan bir saraya hapseder. "Alpamişa"daki uyku sırasında düşman tarafından yakalanıp zindana atılma motifi, destanın Altay (Alıp-Manaş), Özbek (Alpamiş), Kazak ve Karakalpak (Alpamıs), Tatar (Alıpmämşän) varyantlarında da yer almaktadır¹⁶⁴. Ayrıca "Dede Korkut Kitabı"ndaki "Bamsı Beyrek Boyu"nda da aynı motifi, biraz değişik bir şekilde görmek mümkündür¹⁶⁵.

Gurbete çıkan, zindanda esir yatan bahadırların çeşitli kanatlı haberciler vasıtasıyla obalarına, ailelerine ve sevgililerine durumları hakkında haber iletme-leri motifi, selam göndermeleri destan ve halk hikâyelerinin en belirgin özelliklerindendir. "Alpamişa"da, çukura hapsedilen bahadır gökte uçan kaz sürüsüne seslenir ve zindana inen bir kazın kanadına bir mektup yazarak bunu Barsınhlıv'a götürmesini söyler. Kaz, Barsınhlıv'ın çadırının üstüne gelince üstünde yazı bulunan tüyünü bırakır; fakat, tüy Koltaba'nın eline geçer. Alpamişa'yı aramaya gidenler onun yay ve oklarını bularak dönerler ve bahadının öldüğüne kanaat getirirler. Koltaba da durumdan istifade ederek Alpamişa'nın mallarına el koyarak anasını hizmetçi, karısını da kendisine eş yapmak ister. Kanatlı haberciyle haber gönderme motifi, "Alpamişa"nın diğer Türk bölgelerindeki varyantlarında da yer almaktadır. Ayrıca, kahramanın geride kalan obasına el konulup anasının hizmetçi, cariye yapılması motifini, "Alpamişa" ve onun diğer bazı varyantlarının dışında, "Kozı Körpeş-Bayan Sulu" destanının Kazaklar arasından derlenmiş bir varyantında da görmekteyiz¹⁶⁶. "Alpamişa"da bahadının karısını almak isteyen Koltaba'nın gidip Alpamişa'yı araması ve onun öldüğüne dair sahte deliller getirmesi söz konusu değildir. Destan, bu yönüyle diğer varyantlardan (Altay, Kazak, vs.) ve "Bamsı Beyrek"ten ayrılmaktadır. Ayrıca, gaflet anında (uyurken ya da sarhoşken) yakalanıp zindana atılma motifi, "Dede Korkut Kitabı"ndaki Salur Kazan'ın tutsak edilmesini ve oğlu tarafından kurtarılmasını anlatan boyda da yer almaktadır¹⁶⁷.

Zindana atılan kahramanın, onu zindana attıran hanın kızı tarafından kurtarılması ya da onun yardımlarına mazhar olması, "Alpamişa"nın en ilgi çekici motiflerindendir. "Dede Korkut Kitabı"nda da Beyrek, kafir tekürün kızı tarafından kurtarılmaktadır. Beyrek, kendisini kurtaran kızı alacağına dair söz verir. "Alpamişa"da ise böyle bir durum söz konusu değildir. Destanda Beyrek'ten farklı bir şekilde kahramanın atı da taş bir saraya hapsedilir. Beyrek'in atı sarayın dışında bir yerdedir. Alpamişa, kendisine yardım eden han kızına mendilini vererek taş sarayın önünde yakmasını söyler. Kız, denileni yaptığında da at, sahibinin yaşamakta olduğunu anlar ve taş saraydan çıkıp bahadının yanına gelir. Burada atın yardımına gelmesini sağlamak için atın yeleşi ve kuyruğundan alınan kılın değil de bahadının mendilinin yakılması hayli ilginçtir.

Kahramanın zindanda yatarken sıladaki karısının bir başkasıyla evlendirilmek üzere olduğunu çeşitli şekillerde (Kervancılar, haberci kuşlar, vs. vasıtasıyla

¹⁶⁴ Bu hususta bk: Ergun, 47-63.

¹⁶⁵ Ergin, 129-130.

¹⁶⁶ Düysenbayev, 125-175.

¹⁶⁷ Ergin, 234-243.

la) haber alması ve bunun üzerine harekete geçmesi önemli bir motiftir. "Alpamışa"da kahraman, destanın bazı varyantlarının ve "Bamsı Beyrek" in aksine, karısının evlendirilmek üzere olduğunu obasına dönerken rastladığı çobanlar vasıtasıyla öğrenir. "Bamsı Beyrek"te ise Beyrek bu haberi kervancılar vasıtasıyla alır ve hemen harekete geçer. Kahramanın bu tür bir haber alması ve harekete geçmesi motifi, "Tahir ile Zühre"nin Özbek varyantında da de yer almaktadır¹⁶⁸. Beyrek, obasına dönerken yolda toy için üzülen ve yola taş yığıp duran çobanıyla karşılaşarak onun kıyafetine bürünür. Alpamışa ise, yolda karşılaştığı sığır ve yıldı çobanlarını öldürür, oğlu olduğunu anladığı koyun çobanının kıyafetlerini giyerek kılık değiştirir. Beyrek, karşılaştığı tanıdıklarına (Kız kardeşi, vs.) kendisini tanıtmaz. Alpamışa da koyun otlatan oğlunu tanır; fakat, kendisini ona bildirmez.

"Aqbuzat" destanında suyu içilerek bir gölün kurutulmaya çalışıldığını görmekteyiz. Ural Batır, Şülgen'in sığındığı gölün suyunu içerek gölü kurutmayı düşünür. Masallarda görülen devlere mahsus bir özellik olan göl suyunu içip bitirme motifi, destanda olağanüstü özellikleri olan Ural Batır'a bağlı olarak işlenmektedir. Bu tür olağanüstü eylemlerin masallarda kahramanlara yardım eden devler (Göl kurutan, yer dinleyen, yel ayak, dağ tartan, vs.) tarafından gerçekleştirildiği bilinen bir husustur.

Obaya dönen ve mallarına el koyup karısını almak isteyen hain kahramanın öldürülmesi, sadece "Alpamışa"da değil, onun diğer varyantlarında da görülmektedir. Fakat, "Bamsı Beyrek"te ihanet eden kişinin öldürülmesi değil, affedilmesi vardır. Kılıç altından geçen ve boyun eğen kişi aman dilemiştir ve Türk töresinde aman dileyen kişinin öldürülmesi yoktur.

Kahramanlık destanlarında, yolculuğa çıkıp, esaret altına düşüp yıllarca zindanda yatan, kaçırılan sözlüsünü alıp dönen, atasını öldürüp obasını yağmalayan zalim handan intikam alan, ili işgal eden düşmanı kovup obasına dönen bahadırlar, yurtlarında huzur ve mutluluk içinde bir hayat sürdürürler. Halk da huzur ve barış içinde yaşamaya başlar. Bu tür sonlar, kahramanlık destanlarının en bilinen sonlanış şeklidir. Nitekim, "Alpamışa"da da bu tür bir son yer almaktadır.

"Aqbuzat" destanında karşımıza çıkan bir başka ilginç durum da su altında yaşayan Şülgen'in kızı Nerkes'in aslında Ural'ın oğlu Yayık döneminden beri yaşıyor olmasına rağmen hiç yaşlanmaması ve güzelliğini kaybetmemesidir. O, yere çıkıp ayak basmadığı ve orada yiyip içmediği için ömür geçirmemiş, ihtiyarlamamıştır. Bu güzelliğin bitmeyişi ve yaşlılığın gelmeyişi de sudaki yaşamı bağlamak gerekir. Suyun ölümsüzlüğü ve ebediliği, Nerkes'in yaşlanmamasına, güzelliğinin bozulmamasına yol açmıştır. Ayrıca, kız yer üstünde yaşamadığı için de yer üstünde geçerli olan tabiat kuralları (Yaşlanma, hastalanma, çirkinleşme, ölüm, vs.) geçerli olmamıştır.

Başkurtlar arasında kutsal olarak kabul edilen hayvanlarla ilgili olarak anla-

¹⁶⁸ Özbek Halk İcadı-Dastanlar, 33-35.

tilan destanlardan olan "Aqhaq Qola"da Şülgengöl'den çıkan Akhak Kula, kendisine ağır işler gösterilmesinden dolayı yolkı sürüsünü peşine takarak kaçıp gider. Atını arayan bahadır, Akhak Kula'nın rüyasına girer. Rüyanın Türk halk anlatmalarında önemli bir yerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Düş vasıtasıyla olmakta olan ya da gelecekte olacak olan olaylardan haberdar olma çok yaygın bir motiftir. Konuşabilen, düşünebilen ve son derece sezgir olan Akhak Kula da rüya vasıtasıyla olanlardan haberdar olmaktadır.

Türk geleneklerinde yemin ya da söz vermenin muhtelif şekilleri vardır ve inanca göre söz veren kişi eğer sözünü tutmazsa verdiği sözünün başına yeteceğine inanılır. "Aqhaq Qola"da atını bulan ve onu geri götürmek isteyen sahip bahadır, bir daha ata ağır iş göstermeyeceğine dair söz verir. Akhak Kula, yer kazarak ant içmesini ister ve bahadır denileni yapar. Andın bir çeşidi olan yer kazma ile herhalde kişinin sözünde durmadığı zaman öleceğine, toprağın bağrına gireceğine işaret edilmektedir. Yer kazma, sembolik bir mezar kazmayı ifade etmektedir. Nitekim, atın sahibi sözünde durmayıp da Kara Yurga'ya ok atınca atılan ok atın kuyruk dibinden girer, kulağından çıkar. Akhak Kula, zedelenen ayağı ile sahibini teper ve bahadır, andında durmadığı için ölür, yerin bağrına girer. Andı başına düşmüştür.

Başkurt destanlarından "Küsäk Bey", kaosu, yani, düzensizliği ve karmaşayı anlatan bir tasvirle başlamaktadır. Hepsisi de Türk olan on iki beyin halkı sürekli birbiriyle savaşmakta ve yağmayla ömür geçirmektedir. Dört türlü uruk vardır ve dünyaya bela fitne doluşmuştur. Bütün bu tasvirler düzensizliği ya da karmaşayı anlatmaktadır. Tarih içerisinde Türkler arasında sık sık görülen boylar arası mücadele ve çekişme doğrudan tarihî bir unsur olarak destanda yerini almıştır. Nitekim, destanın konusu da boylar ve beyler arasındaki çekişme ve öğ alma üzerine kurulmuştur. Destan anlatıcısı, bu kaosun (düzensizliğin) kozmosa (düzenliliğe) dönüşümünün ancak Başkurt uruklarının Ak padişaha (Çara) tâbi olmalarıyla sağlanabildiğini destan sonunda dile getirmektedir.

Mesem Han'ın canavar tehlikesine karşı bahadırlarını çağırıp obasına toplaması, önemli bir karar alacağı zaman ya da büyük toylar düzenlediğinde "Dede Korkut Kitabı"ndaki Bayındır Han'ın Oğuz beylerini toplamasını andırmaktadır.

Mesem Han'ın mektubunu alan Babsak Bey, hemen hazırlanıp gitmek isteyince Uraz Han'ın kızı olan karısı Yemile ondan gitmemesini ister. Kahramanların karılarının kocalarının sefere ya da yolculuğa çıkmasını engellemeye çalışmaları ya da gitmemelerini istemeleri bir hayli yaygındır. "Alıp-Manaş"ta, Alıp-Manaş'ın karısı Kümüjek Aruu, kocasının Karatı Han'ın kızını aramaya gitmemesini ister¹⁶⁹. Diğer yandan aynı engelleme ya da istememe, anaların oğullarını gurbete çıkışları sırasında engellemeye çalışmaları sırasında da görülmektedir.

Destanlardaki olağanüstülüklerle ilgili diğer bazı örnekleri "Küsäk Bey"den

¹⁶⁹ Ergun, 100-101.

vermemiz mümkündür. Destadaki Kösäk Bey'in atının bir günlük yoldan duyulan toynak sesi, buna bir örnektir. Kösäk Bey, Mesem Han'ın davetine uyup da hanın obasına doğru gelirken atının ayak sesleri bir günlük mesafedeki Mesem hanın oba halkını telaşa düşürür ve ayaklandırır. Aynı destanda Babsak, Mesem Han'ın obasına musallat olan arslanı öldürmek için bir taş alıp atar ve taş yere düştüğünde yerde kocaman bir çukur açar. Babsak'ın arslana attığı ok, arslanı delip geçtikten sonra bir kaya içinde yok olup gider.

"Kösäk Bey" ve onun bir varyantı olan "Babsaq Bey menän Qarağölömbät"te arslan ve vaşağı öldüren bahadırların öldürdükleri hayvanların dil ve kulağını öldürmenin delili olarak kesip aldıklarını görmekteyiz. Bir bahadırın ("Kösäk Bey"de Babsak'ın, "Babsaq Bey menän Qarağölömbät"te Karağölömbet'in) öldürdüğü hayvanın bir başkası tarafından görülerek sağdır diye öldürülmesi ve hana müjdelenmesi söz konusudur. "Kösäk Bey"de arslanı öldüren ve dilini kesen kişi Babsak ve öldürülen arslanı sağ sanıp yeniden vuran Karağölömbet iken, "Babsaq Bey menän Qarağölömbät"te vaşağı öldürüp kulağını kesen Karağölömbet, daha sonradan vurulan vaşağı yeniden vuran Babsak'tır. Burada hemen destanın "Kösäk Bey" adlı varyantının Kipsak boyuna, diğer varyantın ise Böryen boyuna ait olduğunu ve varyantların zıt iddiaları içerdiklerini ifade etmemiz gerekmektedir. Olduğu iddia edilen bir olay iki taraf uruk tarafından ayrı ayrı şekillerde anlatılmaktadır. İlk varyantta Kösäk Bey'in arslanı öldürdüğünün anlaşılmasında kesilen dille ölü arslanı Karağölömbet'ten önce gören bahadırların şahitliği etkili olmaktadır. İkinci varyantta ise Karağölömbet'in bütün itirazlarına rağmen Babsak Bey, vaşağı öldüren kişi olarak mükâfatlandırılmaktadır.

"Kösäk Bey" ile "Babsaq Bey menän Qarağölömbät"te Karağölömbet'in Kösäk Bey'i öldürmesi ve obasını talan etmesi söz konusudur. Türk kahramanlık destanlarında en çok işlenen konulardan birisi de düşman hanların saldırısına uğrayan bir hanın öldürülmesi ve obasının yağmalanmasıdır. Öldürülen düşman hanın intikamı sonra bizzat daha sonra doğmuş olan oğlu tarafından alınacaktır. Her iki metinde de öldürülen hanın oğlu düşman hanını ve onun uruğunu cezalandırarak babasının ve oba halkının intikamını almaktadır. Bu husus üzerinde daha önce yukarıda durulmuştur. Öldürülen hanın karısının cariyeye ya da kırnak yapılması da yine yaygın bir motiftir. Nitekim, her iki metinde de Babsak Bey'in hanımı Gölgeyşe, Karağölömbet tarafından alınıp obaya götürülmekte ve diğer eşler arasına katılmaktadır ("Kösäk Bey"de üçüncü eş, "Babsaq Bey menän Qarağölömbet"te dördüncü eş olur). İlk metinde iki eşin kısıkanlığı sonucunda Gölgeyşe'ye eziyet edilmesi söz konusuysa ikinci metinde bizzat Karağölömbet kadının hamile olmasından korkarak ona eziyet etmektedir. Öldürülen hanın bir çocuğunun dünyaya gelip de intikam alabileceği düşüncesi ve korkusu her iki metinde olduğu gibi, diğer bazı Türk destanlarında da görülmektedir. Hamile olmadığına halkı ve hain hanı inandırmak zorunda kalan Gölgeyşe, bir hileye müracaat eder. İlk metinde bu hileye müracaat etme-

sini, K s k Bey'e babası hakkında bilgi veren kocakarı söylemektedir. Hileye müracaat etme ve şans motifleri de halk anlatmalarında sık sık gördüğümüz motiflerdendir. G l geyse'nin hilesi onun lehine sonuçlanmaktadır.

Doğumdan hemen sonra bir şekilde aksak kalan kulunla "Aqhaq Qola" destanında daha önce kar ıla mı tık. Anasının ardından tekrar   lgeng l'e girmek isteyen kulun  niden geriye dönünce ayağını burkar. "Qara Yur a"da da bir da  eteğinde anasından doğan kulun bir kurdun saldırısı sonucu sakat kalmaktadır. Sakat kalmış olan kulunun ileride pek i e yaramayaca ı düşünülmektedir. Zayıf ve sakat olan tay ya da atın i e yaramayaca ına dair düşünce, "Köroğlu" destanında da görülmektedir. Köroğlu'nun babasının getirdiği sudan çıkan ve son derece zayıf olan atı be enmeyen Bolu beyi, bunun üzerine seyisin gözlerini oydurur. Be enilmeyen sudan çıkan cılız at özel seyisin söylediği yöntemlerle b kılarak uçan ve çok güçlü bir kır ata d n   r¹⁷⁰. "Qara Yur a"da da kurt tarafından yaralanan kulun, Ebley'in umutsuz ve  zg n olmasına rağmen, babanın sözü ve tavsiyeleri üzerine zamanla çevrede çok ünlü bir at haline gelir.

Bahad rların ata ve analarından izin isteyerek halkı dolaşmak, daha değişik bölgeleri tanımak için yolculuğa çıkmalarının Türk kahramanlık destanlarının en belirgin epizotlarından olduğunu daha önce de söylemiştik. Nitekim, destanlarda olaylar daha çok bu yolculuğa  ıkı la birlikte gelişmekte ve yo unla maktadır. "Qara Yur a"da Ebley, babasından başka yerleri gezip görmek ve tanımak için müsaade ister ve babasının karşı gelmemesi üzerine atı Kara Yurga ile birlikte yolculuğa çıkar.

Do du u yerden çıkıp başka elleri dolaşan bahad rların gittikleri yerlerde son derece güzel kızlarla kar ıla maları ve onlara   ık olmaları sadece "Qara Yur a"ya mahsus bir özellik değildir. "Kozı K rpe -Bayan Sulu" destanının Uygur varyantlarından olan "Boz K rpe -Karak z Ayım"da da anası ve babasının ölümü üzerine başka yerleri dola ıp gönül e lendirmek isteyen Boz K rpe , gittiği yerde Karak z Ayım'ı görür ve ilk kar ıla ma sırasında iki genç arasında bir diyalog ya anır¹⁷¹. Nitekim "Qara Yur a"da da Ebley ile kar ıla t  ı kız arasında uzunca bir diyalog geçmektedir.

Bir başkasına   ık olan kızın babası tarafından bir a anın oğluna y lkı sürüleri karşılığında verilmek istenmesi sonucu   ık olduğu bahad rı bu durumdan haberdar etmek için genellikle bir adam ya da kervancılar vasıtasıyla haber göndermesi yaygın bir motiftir. "Kozı K rpe -Bayan Sulu" destanının bazı Kazak varyantlarında Bayan Sulu, babası tarafından bir başkasına verilmesi sonucu çoklukla mektup yazarak birisi vasıtasıyla sevgilisi ya da s zl s ne haber gönderir. "Qara Yur a"da ise birbirlerine sevgilerini a amayan iki   ık arasında biraz değişik bir olay yaşanmaktadır. Kız, bahad rı obaya getirebilmek için bahadırın atının kaçırılmasına karar verir. Bir adam atı kaçırır ve bahadırın obaya gelmesi sağlanır. Bahad rın atının kaçırılmasıyla biraz farklı bir şekilde

¹⁷⁰ Boratav, Köroğlu Destanı, 65-70.

¹⁷¹ Uy ur H lk Dastanliri, 3. c., Urumçi 1991, 166-199.

"Köroğlu" destanında da karşılaşmaktayız. Köroğlu'nun atı Keloğlan vasıtasıyla çalınır ve Köroğlu bahadırlığını yitirip gece gündüz zırıl zırıl ağlamaya başlar. Köroğlu, Keloğlan'ın atı geri getirmesiyle yeniden eski haline döner¹⁷².

Atı vasıtasıyla sevdiği kızı obasından alıp gelen bahadırın destan mantığı çerçevesinde bir hüner ya da yiğitlik gösterdikten sonra ancak karısını almaya hak kazanması mümkün olacağından "Qara Yurğa"da da destan anlatıcısı, bahadırı kızın babası önünde çeşitli hünerler göstermeye sevk etmektedir. Ebley, kızın babasının kendi hünerlerini göstermesini istemesi üzerine ok atmada, kuray çalmada, güreş tutma ve at binmede ustalığını gösterir ve kızın babasını razı eder. Bir diğer husus da, kahramanın pek çok kahramanlık destanında olduğu gibi, rakiple mücadele etmek durumunda kalmamasıdır. Daha önce kendisine verilen kızı başlık (kalın) karşılığında almak isteyen ağa oğlu geldiğinde kızın babası tercihi bizzat kızına bırakmaktadır ve kız da tercihinin Ebley'den yana olduğunu bildirmektedir. Babanın tutumu demokratik bir tavır olarak değerlendirilebilirken kızın kendi tercihini yapabilmesi de önemli bir özelliktir.

Türk masallarında görülen en önemli motiflerden biri olan en küçük kardeş ve bu kardeşin daha bahtlı ve başarılı olması motifleri, "Zayatüläk menän Hıwhılıw" destanının konu esasını oluşturmaktadır. En genç hanımdan doğan en küçük kardeşin beceri, akıl, baht ve güç yönlerinden üstün gelmesi, "Er Töştük" destanında da görülmektedir. En küçük kardeş, diğer kardeşlerini kurtarmak için yolculuğa çıkar ve başarıyla geri döner¹⁷³. Bir han ya da beyin yedi oğlunun olması da yine bazı destan ve masallardaki yedi kardeşle paralellik göstermektedir.

Büyük kardeşlerin bahtlı, güçlü olan küçük kardeşi kıskanmaları ve onu ortadan kaldırmak istemeleri motifi, en popüler görünümü Hz. Yusuf ile ilgili kıssada bulmuştur¹⁷⁴. Kıssadaki en çok sevilen küçük kardeşin diğer kardeşler tarafından öldürülmeye çalışılmasıyla "Zayatüläk menän Hıwhılıw"daki en küçük kardeşin ağabeyleri tarafından kıskanılması ve öldürülmeye çalışılması paralellik sergilemektedir. Masal dünyasındaki en küçük ve en zayıf kardeşin üstün ve başarılı oluşu motifi, destanda Zayatülek'in şahsında bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Zayatülek'in ne şekilde temin ettiğini yukarıda anlattığımız sezgir ve akıllı atı vasıtasıyla kendisine kurulan tuzaklardan kurtuluşu Türk destanlarındaki bahadırla atı arasındaki münasebeti olduğu gibi ortaya sermektedir.

"Zayatüläk menän Hıwhılıw"daki kendisinin teklifiyle atın iki kaburgasına kan çıkaracak şekilde vurulması ve bu işlem sonucunda atın ok gibi fırlayıp öndekileri geçişi motifi, "Kozı Körpeş-Bayan Sulu"nun bazı varyantlarında da görülmektedir. Aşılamayacak bir deniz ya da dağla karşı karşıya kalan bahadır, atının teklifiyle Zayatülek'in kendi atına yaptığını yapar ve at ok gibi fırlayarak dağları, denizleri uçarak geçer¹⁷⁵.

¹⁷² Boratav, 70.

¹⁷³ Bu hususta 143. dip notta verilen kaynaklara bakınız.

¹⁷⁴ "Yusuf Kıssası" ya da "Kıssa-i Yusuf" için bk: Tatar Edebiyatı Tarihı, 1. c., Kazan 1984, 115-157.

¹⁷⁵ Motifle ilgili bir varyant için bk: Başqort Xalıq İcadı-Ėpos, 2. c., 124-140.

Zayatülek'in birlikte göl altı âlemine indiği Hıvhlıw'ın babası kara ata binmiş, kapkara giyimli, eyer kaşına kara laçın oturtmuş bir su altı dünyası padişahı olarak tasvir edilmektedir. Türk destanlarında menfiliği temsil eden kahramanların "kara" sıfatıyla ele alınması çok yaygındır. Nitekim, Hıvhlıw'ın babası da "kara" sıfatıyla birlikte tasvir edilmiştir. Fakat, burada Asılıkül padişahının diğer destanlarda yer alan "kara" sıfatlı hanlar ya da beyler gibi çok kötü bir insan olmadığını, aksine, merhamet sahibi olduğunu görmekteyiz. O, ilk başta kızının yer üstü dünyasının eriyle evlenmesine karşı çıkar; fakat, onun bahadır yapısını ve güzelliğini görünce kızına izin verir. Ayrıca, o, yurdunu çok özleyen Zayatülek'in aslında yer yüzüne çıkmaması gereken kızıyla yer yüzüne çıkmasına da izin vermektedir.

Destanlarda, özellikle de halk hikâyelerinde en çok işlenen konulardan birisi gurbet ve sılaya duyulan özlemdir. "Zayatülâk menân Hıvhlıw"da Hıvhlıw'la su altı dünyasına inen Zayatülek, bir müddet sonra sevgisi için feda ettiği yurdu Balkantav'ı, anasıyla babasını ve atını özlemeye başlar. Bunu fark eden Asılıkül padişahı, cinlere Balkantav'ın su altına getirilmesini emreder; fakat, cinlerin koparıp getirdikleri dağ başka bir dağ çıkar. Dağın bir yerden alınıp bir başka yere getirilmesi, daha çok masallarda görülen bir motiftir. Padişahın kızıyla evlenmek isteyen kahraman (Keloğlan, vs.), padişahın filanca dağın sarayın yanına getirilmesi, göldeki suyun sabaha dek içilip bitirilmesi, karıştırılmış olan arpa ile buğdayın sabaha dek ayıklanması gibi zor görevleri yerine getirmek zorundadır. Kahraman, daha önce yardım ettiği ya da dost olduğu hayvanlar ve olağanüstü varlıklar (Dağ tartan, göl yutan, yel ayak, vs.) sayesinde padişahın şartlarını yerine getirerek kızla evlenme hakkına sahip olur.

Başkurt destanlarında Türk geleneklerinden bazı sahnelerin de konulara kaynaklık ettiği görülmektedir. "Zayatülâk menân Hıvhlıw"da, yurdunu çok özleyen Zayatülek'e Asılıkül padişahı, "Erkek kadın ardından gitmez, kadın erkek arkasından gider" diyerek kızıyla birlikte yer üstüne çıkmasına izin verir. Burada, Türk töresini oluşturan geleneklerden birisi dile getirilmektedir. Destanda, kadının erkek ardından gelmesi gerektiği ve ayrı dünyaların insanların bir arada yaşayamayacağı düşünceleri mesaj olarak verilmeye çalışılmıştır. Nitekim, yer üstüne çıktığında helak olması muhtemel olan su kızının yer yüzüne çıkması sonucu helak olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, destanda obasını, yurdunu terk edip karısının obasında yaşayan erkeklerin rahat ve huzur bulamayacakları da anlatılmaya çalışılmıştır.

Burada son olarak "Quzykürpäs"te yer alan geleceği gösteren sihirli tahta ekran, geleceği önceden görebilme, kutsal mağara ve su motifleri üzerinde durulacaktır. "Quzykürpäs"te bahadıra yardım eden kutsal kişilerden olan Meskey ebenin geleceği ve gelecek nesilleri tılsım gücüyle gösterme gücü vardır.

Meskey, Kuzıykürpes'i üç kilitle kilitlenen bakır kapılı bir mağaraya götürür. Mağara içinde tahta bir ekran vardır ve Meskey ebe bu sihirli tahta ekran vasıtasıyla önce gelecekteki Başkurt uruklarının liderlerini ve Başkurt uruklarının Ruslara baş kaldırıp yenilmelerini, daha sonra da Mayanhılıv'ı gösterir. Meskey ebe, tahta ekranın karşısına suyla dolu bir tabak koyar ve etrafında üç kere dolanarak dualar okur. Daha sonra gök gürleyip mağara sarsılır ve Meskey ebe Kuzıy'a tahta ekrana bakmasını söyler. Kuzıykürpes, bu tahta ekran vasıtasıyla kendisinden türeyecek olan yedi bahadırı ve bu yedi bahadırdan türeyecek olan yedi Başkurt uruğu ile bu urukların Ruslarla savaşıp yenileceklerini görür. Destan metnine sonradan eklendiği anlaşılan bu bölümde, Meskey ebenin Başkurt uruklarını sömüren ve Ruslara karşı isyana geçiren Tatar mollalarını yerdığı de görülmektedir. Kahramana rüyasında pirlar tarafından gösterilen sevgili, burada rüyadaki pirlarin yerini alan Meskey ebe tipi ve sihirli tahta ekran vasıtasıyla gösterilmektedir. Ayna ya da küre vasıtasıyla hali ve istikbali görme motifi, başta masallar olmak üzere halk anlatmalarında son derece yaygındır.

Başkurt destanlarında yer alan motiflere daha pek çok örnek vermek mümkündür. Biz, yukarıda da söylediğimiz gibi, destanlardaki bütün motifleri vermekten ziyade destan geleneğini oluşturan ve Başkurt Türklerinin inanç ve duygularını en iyi şekilde yansıttığına inandığımız en belirgin motifleri ele almayı uygun bulduk. Yukarıdaki tespitler, çalışmada metinlerine yer verilen destan metinlerinin motifler açısından zenginliğini ortaya koymaktadır. Başkurt destanları, mitolojik ve sosyal hayatla ilgili pek çok motifi bünyesinde barındırarak Türk destancılık geleneği içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Destanlardaki motif ve konu zenginliği, Başkurt destancılık geleneğinin teşekkülünü ve sürekliliğini sağlayan yıray ve sesenlerin sanatlarında ne kadar usta olduklarını gösteren özelliklerdendir. Başkurtların son derece hareketli, renkli ve anlamlı bir hayat sürmeleri ve geleneklerini iyi bir şekilde korumaları da hem destan geleneğinin sürekliliğini ve hem de onun zenginleşmesini sağlamıştır. Başkurt destanlarında yer alan motifler bir bir ele alındığında da Başkurtların din, adalet, hak, yaratılış, dünya, çevre, yurt, il ve insan hakkındaki inanış ve telakkilerini ayrıntılı bir şekilde görmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

- AÇA, Mehmet, "Türk Destanlarındaki Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı", Millî Folklor, 5 (34), Yaz 1997, 78-81.
- Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, 3 c, Konya 1998 (Yayımlanmamış doktora tezi.).
- Altay Batırlar, 2. c., Gorno-Altaysk 1959.
- "Aqbuzat", Oqtyabr', 5, 1940, 48-53.
- ARAT, Reşit Rahmetî, Güney Sibiryaya Türkçesi Metinleri (haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1994.
- ATSIZ, H. Nihal, Türk Edebiyatı Tarihi, 2. b., İstanbul 1992.
- BANG, W.-R. Rahmeti Arat, Uygurca Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936.
- Başkiriya v Russkoy Literature, 1. c., Öfö 1961.
- Başkirkaya Fol'kloristika: Bibliografiçeskiy Ukazatel', Ufa 1993 (Derleyen ve açıklamaları yazan S. A. Ğalin'dir.).
- Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., Öfö 1990.
- Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 1. c., Öfö 1972.
- Başqort Xalıq İcadı-Əpos, 3. c., Öfö 1988.
- Başqort Xalıq İcadı-Əpos, İkense Kitap, Öfö 1973;
- Başqort Xalıq İcadı-Əpos, Ösönsö Kitap, Öfö 1974.
- Başqort Xalıq İcadı, 1. c., Öfö 1954 (Düzenleyen ve girişi yazan Ä. İ. Xarışov); 2. c., Öfö 1956; 3. c., Öfö 1959 (Bu cildin giriş ve izahlarını yazan Ä. Kiräyev'dir.).
- Başqort Xalıq İcadı-Riväyättär, Legendalar, Öfö 1980.
- Batırlar Cırı, 2. c., Almatı 1961.
- Batırlar Cırı, 4. c., Almatı 1989.
- BAYSKLAN, S. M., Poetika Tuvinskogo Geroičeskogo Éposa, Kızıl 1987.
- BAYTURSINOV, Ahmet, Kazak Tili hem Akındar, Orenburg 1908.
- BESSENOV, A. G., Başkirkasiye Narodniye Skazki, Ufa 1941.
- BEXTİYAROV, M., "Xalıq Äzäbiyäten Yıyıwsılarga", Başqortostan Xäbärläre, 8, 1921.
- BORATAV, Pertev Naili, Köroğlu Destanı, 2. b., İstanbul 1984.
- "Türklerde Hızır", İslam Ansiklopedisi, V/I. c., İstanbul 1993, 462-471.
- BURANĖOLOV, Möhännmätša, Säsän Amanatı, Öfö 1995.
- DĖVLĖTŞİN, Ğ., "Mäsem Xan", Başqort Aymağı, 7, 1929, 7-88.
- DAL', V. İ., "Başkirkaya Rusalka". Moskvityanin, 1, 1843, 97-119.
- DUYMAZ, Ali, Bir Destan Kahramanı Salur Kazan, İstanbul 1997.

- ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı-I, 2. b., Ankara 1989.
- ERGUN, Metin, "Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerinde Araştırmalar-1", Türk Kültürü, 397, Mayıs 1996, 275-289.
- Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, Konya 1997.
  - Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, 2 c., Ankara 1997.
- ERGUN, Metin-Gaynislam İbrahimov, Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Ankara 1996.
- GÄLLÄMOV, S. A., "Qungur (Sümär-Şümär)", Şoñqar, 6, 1995, 11-39.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, Dedem Kokudun Kitabı, İstanbul 1973.
- Görogılı, Türkmen Gahrımançılık Éposı, Aşgabat 1990.
- GREBİEV, L. V., Tuvinskiy Geroişeskiy Épos, Moskva 1960.
- ĞALİN, Salawat, Böryan Inyıları, Öfö 1991.
- Tarix häm Xalıq Poéziyahı, Öfö 1996.
- HÖSÄYENOV, Ğ. B., "Başqort-Uğız Èpik Traditsiyaları Häm Qorqot Ata Kitabı", Başqort Äzäbiyätı Tarixı, 1. c., Öfö 1990, 63-78.
- "İzewkäy Menän Morazım" Oqtyabr, 6-8, 1940.
- İNAN, Abdülkadir, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü",
  - Makaleler ve İncelemeler 2, Ankara 1991, 253-259.
  - Tarihte ve Bugün Şamanizm, 3. b., Ankara 1986.
- İZELBAYEV, Miras, "Quziykürpäste Kem Yazğan?", Ağizel, 1, Öfö 1991, 164-169.
- JİRMUNSKİY, V. M., Tyurkskiy Geroişeskiy Épos, M.-L. 1974.
- Kazak Baksı-Balgerleri, Almatı 1993.
- Kazak Halık Edebiyeti-Ertegiler, 1. c., Almatı 1988.
- Kazak Halık Edebiyeti-Ertegiler, 4. c., Almatı 1989.
- KIDIRBAEVA, Burul-Abdikerim Muratov, "Alplara Mahsus Evlilik" (akt. Mehmet Aça), Millî Folklor, 5 (37), 78-84.
- Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmacılık Tarihının Oçerki, Frunze 1973.
- KOTOV, V. G., "Dva Mira Yujnouralskogo Éposa", Rossiya i Vostok, Çel-yabinsk 1995, 28-29.
- "Mifologičeskaya Stratigrafiya Éposa Ural Batır", Tez. X Zapadno-Sibirsko-go Arh. Ètnogr. Soveşçaniya, Tomsk 1995, 92-94.
- "Ural Batır Éposınıñ Mifologik Stratigrafiyahı", Şoñkar, 2, 1996, 137-140.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1991.
- Kuz-Kurpyaç, Başkirkskaya Povest, Pisennaya na Başkirkskom Yazıke Odnim Kurayçem i Perevedennaya na Rossiyskiy v Dolinah Gor Rifeyskix, 1809 goda, Kazan 1812.
- LEPEHİN, İ. İ., Drevniye Zapiski Puteşestviya Po Raznim Provintsiyam

BİBLİYOGRAFYA

AÇA, Mehmet, "Türk Destanlarındaki Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı", Millî Folklor, 5 (34), Yaz 1997, 78-81.

- Kozi Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, 3 c, Konya 1998 (Yayımlanmamış doktora tezi.).

Altay Baatırlar, 2. c., Gorno-Altaysk 1959.

"Aqbuzat", Oqtyabr, 5, 1940, 48-53.

ARAT, Reşit Rahmetî, Güney Sibiryâ Türkçesi Metinleri (haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara 1994.

ATSIZ, H. Nihal, Türk Edebiyatı Tarihi, 2. b., İstanbul 1992.

BANG, W.-R. Rahmeti Arat, Uygurca Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936.

Başkiriya v Russkoy Literature, 1. c., Öfö 1961.

Başkirkaya Fol'kloristika: Bibliografiçeskiy Ukazatel', Ufa 1993 (Derleyen ve açıklamaları yazan S. A. Galin'dir.).

Başqort Äzäbiyäte Tarixı, 1. c., Öfö 1990.

Başqort Xalıq İcadı-Ėpos, 1. c., Öfö 1972.

Başqort Xalıq İcadı-Ėpos, 3. c., Öfö 1988.

Başqort Xalıq İcadı-Ėpos, İkense Kitap, Öfö 1973;

Başqort Xalıq İcadı-Ėpos, Ösönsö Kitap, Öfö 1974.

Başqort Xalıq İcadı, 1. c., Öfö 1954 (Düzenleyen ve girişi yazan Ä. İ. Xarisov); 2. c., Öfö 1956; 3. c., Öfö 1959 (Bu cildin giriş ve izahlarını yazan Ä. Kiräyev'dir.).

Başqort Xalıq İcadı-Riväyättär, Legendalar, Öfö 1980.

Batırlar Cırı, 2. c., Almatı 1961.

Batırlar Cırı, 4. c., Almatı 1989.

BAYSKLAN, S. M., Poetika Tuvinskogo Geroiçeskogo Ėposa, Kızıl 1987.

BAYTURSINOV, Ahmet, Kazak Tili hem Akındar, Orenburg 1908.

BESSENOV, A. G., Başkirkkiye Narodniye Skazki, Ufa 1941.

BĖXTİYAROV, M., "Xalıq Äzäbiyäten Yıyıwıslarğa", Başqortostan Xäbärläre, 8, 1921.

BORATAV, Pertev Naili, Köroğlu Destanı, 2. b., İstanbul 1984.

- "Türklerde Hızır", İslam Ansiklopedisi, V/I. c., İstanbul 1993, 462-471.

BURANGOLOV, Möhämmätşa, Säsän Amanatı, Öfö 1995.

DĖVLĖTŞİN, Ğ., "Mäsem Xan", Başqort Aymağı, 7, 1929, 7-88.

DAL', V. İ., "Başkirkkaya Rusalka". Moskvityanin, 1, 1843, 97-119.

DUYMAZ, Ali, Bir Destan Kahramanı Salur Kazan, İstanbul 1997.

ERGİN, Muharrem, Dede Korkut Kitabı-I, 2. b., Ankara 1989.

ERGUN, Metin, "Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerinde Araştırmalar-1", Türk Kültürü, 397, Mayıs 1996, 275-289.

- Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş, Konya 1997.

- Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, 2 c., Ankara 1997.

ERGUN, Metin-Gaynislam İbrahimov, Başkurt Halk Destanı Ural Batır, Ankara 1996.

GÄLLÄMOV, S. A., "Qungur (Sümär-Şümär)", Şoñqar, 6, 1995, 11-39.

GÖKYAY, Orhan Şaik, Dedem Kokudun Kitabı, İstanbul 1973.

- Göroğlu, Türkmen Gahrımançılık Éposı, Aşgabat 1990.
- GREBİEV, L. V., Tuvinskiy Geroişeskiy Épos, Moskva 1960.
- ĞALİN, Salawat, Böryän Inyıları, Öfö 1991.
- Tarix hām Xalıq Poéziyahı, Öfö 1996.
- HÖSÄYENOV, Ğ. B., "Başqort-Uğız Èpik Traditsiyaları Hām Qorqot Ata Kitabı", Başqort Äzäbiyätı Tarixı, 1. c., Öfö 1990, 63-78.
- "İzewkäy Menän Morazım" Oqtyabr, 6-8, 1940.
- İNAN, Abdülkadir, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü", - Makaleler ve İncelemeler 2, Ankara 1991, 253-259.
- Tarihte ve Bugün Şamanizm, 3. b., Ankara 1986.
- İZELBAYEV, Miras, "Quzykürpäste Kem Yazğan?", Ağizel, 1, Öfö 1991, 164-169.
- JİRMUNSKİY, V. M., Tyurkskiy Geroişeskiy Épos, M.-L. 1974.
- Kazak Baksı-Balgerleri, Almatı 1993.
- Kazak Halık Edebiyeti-Ertegiler, 1. c., Almatı 1988.
- Kazak Halık Edebiyeti-Ertegiler, 4. c., Almatı 1989.
- KIDIRBAEVA, Burul-Abdikerim Muratov, "Alplara Mahsus Evlilik" (akt. Mehmet Aça), Millî Folklor, 5 (37), 78-84.
- Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmacılık Tarihının Oçerki, Frunze 1973.
- KOTOV, V. G., "Dva Mira Yujnouralskogo Éposa", Rossiya i Vostok, Çelyabinsk 1995, 28-29.
- "Mifologişeskaya Stratigrafiya Éposa Ural Batır", Tez. X Zapadno-Sibirskogo Arh. Étnogr. Soveşçaniya, Tomsk 1995, 92-94.
- "Ural Batır Èposınıñ Mifologik Stratigrafiyahı", Şoñkar, 2, 1996, 137-140.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1991.
- Kuz-Kurpyaç, Başkırskaya Povest, Pisennaya na Başkırskom Yazıke Odnim Kurayçem i Perevedennaya na Rossiyskiy v Dolinah Gor Rifeyskix, 1809 goda, Kazan 1812.
- LEPEHİN, İ. İ., Drevniye Zapiski Puteşestviya Po Raznim Provintsiyam Rossiyskogo Gosudarstva v 1770 g., ç. 2, Sennepetersburg 1802.
- MACİTOV, N. A., "O Rannix Étapah Étnogeneza Başkir", Vostokovedeniye v Başkortostane: İstoriya, Kultura, 2. t., Ufa 1992.
- MACİTOV, N. A.-A. N. Sultanova, İstoriya Başkortostana s Drevneyşix Vremen, Ufa 1994.
- MAKSETOV, Kabil, "Soppaslı Sıpıra Cırav", Amudariya, 2, 1971.
- Karakalpak Cırav Baksıları, Nökis 1983.
- MAMBETOV, K., Eyyemgi Karakalpak Edebiyeti, Nökis 1976.
- MARĞULAN, Elkey, Ecelgi Cır Añızdar, Almatı 1985.
- MİRAS, S., "Başqort Beyzäre Hām Xandarı Mizgelendäge Matur Äzäbiyättän Ümäktär", Säsän, 11-12, 1928, 10-12.
- MİRBADALEVA, A. S.-M. M. Säğitov-Ä. İ. Xarisov, Başkırskiy Narodniy Épos, Moskva 1997.
- Narodniy Épos Kuzıy-Kürpes i Mayan-Xılıv, Materialı Nauçnoy Sessii, Ufa 1963.
- NAVŞİRVAN, A. Z., "Xalıq Äzäbiyäte Materialdarın Yırnaw Turahında", Başqort Aymağı, 4, 1927, 51-63.
- OCAK, Ahmet Yaşar, İslam-Türk İnançlarda Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü, Ankara 1985.

- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi-1, Ankara 1989.
 - Türk Mitolojisi-2, Ankara 1995.
 Özbek Halk İcadi-Dastanlar, Taşkent 1974.
 PARSAMOV, S. S., "K voprosu ob Otrajenii Mifologičeskix Vozzreniy v Başkirkom Narodnom Épose Ural Batır", Folklor Narodov RSFSR, Ufa 1982, 25-33.
 PETROSYAN, A. A., İstoriya Naroda i Yego Épos, Moskva 1982.
 POTANİN, G. İ., "Doç' Morya v Stepnom Épose", Etnografičeskoe Obozreniye, 1-4, 1892, 38-69.
 PUXOV, İ. V., "Altayskiy Norodniy Geroičeskiy Épos", Maaday Kara-Altayskiy Geroičeskiy Épos, Moskva 1973, 8-60.
 "Qarahaqal Menän Qara At" Köyönöñ Tarixe Häm Yırzarı, Oqtyabr, 8-9, 1939, 79-82.
 Quziyürküpäs, Başqort Xalıq Xikäyähä, Öfö 1961.
 RĖCEPOV, R. F., "Başqort Éposınıñ Genezise Mäsälähänä Qarata", Tuwğan Tel Häm Äzäbiyät: Tezistar, Öfö 1994, 76-80.
 ROUX, Jean Poul, Türklerin ve Moğolların Dini, (çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994.
 SABİTOV, İ., "İnakomislyaşçıy İtorik Salavat Gallyamov", Veçernyaya Ufa, 2 fevral 1996.
 SAGİTOV, M.M., "Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma" (çev. Nuri Yüce), Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1982-1983, Ankara 1989, 125-132.
 SEYİDOV, Mireli, Azərbaycan Halgının Soykökünü Düşünərken, Bakı 1989.
 SÄĞİTOV, M. M., Başqort Xalıq Xikäyähä, Öfö 1965.
 Başkirkoye Narodnoye Tvorčestvo, 1. c., Öfö 1987 (Açıklamalar, N. T. Zaripov, M. M. Sağıtoev ve Ä. M. Söläymanov tarafından yapılmıştır.).
 Boronğo Başqort Qobayırzarı, Öfö 1987.
 SOLTANOV, Y., "Ural Batır Şacärähe", Ağizel, 9, 1982, 109-124; 10, 1982, 109-121; 2, 1984, 118-135; 3, 1984, 106-130.
 SUHODOL'SKİY, L., "Başkirkaya Legenda o Tulyake", Vestnik Russkogo Geografičeskogo Obščestva, 24 (12), 1858, 65-72.
 SUYİNŞALİEV, Ş., Stanovleniye i Razvitiye Kazaxskoy Literaturı (s Rannego Perioda do Kontsa XIX veka), Avt. Dokt. Diss..., Alma-Ata 1969.
 Tatar Edebiyatı Tarixı, 1. c., Kazan 1984.
 TÜRKMEN, Fikret, Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Ankara 1974.
 - Tahir ile Zühre, Ankara 1983.
 USMANOV, Ä., Salawat Batır, Öfö 1945.
 Uyğur Helk Dastanliri, 3. c., Urumçi 1991.
 VILDANOV, Ğ., "Başqort Äkiyättärenän Beräwhe", Başqort Aymağı, 3, 1927, 96-71.
 "Başqort Qaşqaları", Başqort Aymağı, 1, 1925, 78-86.
 "Qobayırzar", Başqort Aymağı, 4, 1928, 17-19.
 VALAYEV, D. J., "Moral'naya Problematika v Épose Ural Batır", Folklor Narodov RSFSR, Ufa 1976, 3-8.
 "Yulay Menän Salawat", Qızıl Başqortostan, 22-25 Sentyabr, 1940; 7-10 Sentyabr, 1941.

M E T İ N L E R
(Başkurt Türkçesi - Türkiye Türkçesi)

URAL BATIR

1) Ural Batır* (Versiya)

1. 1. Başkurt Türkçesi:

Boron-boron zamanda, Ural tawı la, Ağizel dä äle yuq saqta, şır urman ésen-dä yäşägän, ti, ber babay menän ber äbey. Ozaq gümer itkäs, äbey ülep kitkän, ä babay berehe Şülgän, ikensehe Ural isemle, ike üsmer ulı menän torop qalğan, ti.

Babay hunarğa yörögän, ä Şülgän menän Ural öyzä qalır bulğan. Ayıw tihän-ayıwzı, büre tihän-bürene, arıslan tihän-arıslanı tere köyö totop alıp qaytıwzı babay uynğa la kürmägän, ti, -ul şulay köslö bulğan. Ni ösön tihän, babay hunarğa gel genä ber qalaq yırtqıs yänlek qanı ésep kitä ikän. Şul qandı ésep aldımı-uğa ana şul yırtqıstıñ kösö östäler bulğan.

Yola buyınsa, yırtqıs, keyekte üz qulı menän ültergän keşegä genä unıñ qanın tatıp qararğa yarağan. Şunıñ ösön babay üzeneñ uldarına: "Bäläkäyhegez äle, keyek awlarğa yäşegez yetmägän, minän kürmäксе turhıqtağı qanğa awızı-ğızızı teyzerähe bulmağız tağı-häläk bulırhıgız", -tip, gel genä kisätä torğan bulğan.

Berzän-ber köndö, ataları hunarza saqta, Şülgän menän Ural yanına bik hılıw ber qatın kilgän dä:

-Atayıgız menän bergä hunarğa yörömayensä niñä öyzä ultırhıgız?-tip ho-
rağan, ti.

Şülgän menän Ural:

-Yörör inek tä, atayıbız alıp barmay, yäşegez yetmägän äle tip, öyzä qaldı-
ra,-tigändär.

Şunan huñ tege qatın:

-Öyzä ultırıp, yäş yetkerep bulalır şul!-tip kölgän, ti.

-Ä nimä eşlärgä huñ?

-Anaw turhıqtağı qandı ésergä kăräk,-tigän tege qatın. -Şunı ber genä qalaq ésep aldıñmı-ber kön ésendä ük ir yetkän yegetkä äylänäheñ, arıslanday köslö bulahıñ.

Şülgän menän Ural:

-Atayım qan halınğan turhıq yanına yaqın barırğa la quşmanı. Éshägez-hä-
läk bulahıgız, tine. Bez atayıbızın hüzen totabız,-tigändär.

Şunan tege qatın:

-Hez bäläkäyhegez şul äle. Atayıgız ni äythä, şuğa ısanahıgız, tigän.- Bıl qandı éshägez, hezgä arıslanday köslö yegettärgä äwerelep, räxätlänep hunarğa yörörgä, ä atayıgızğa öy haqlap ultırırğa tura kilä. Bina şunı belep alğan da, atayıgız turhıqtağı qandı üze genä ésep yöröy, ä hezgä kürhätmäy zä... İxtıyar üze-gezzä, äyttem dä böttöm,-tip, tege hılıw qatın yuq ta bulğan, ti.

Bıl qatındıñ äytkänenä ısanıp, Şülgän qandı tämläp qaramaqşı buldı, ä Ural,

atahının hüzen niq totop, qanğa yaqın da barmanı, ti.

-Şülgändē turhıqtan ber qalaq qandı alıp yotowı buldı-ayıwğa äwerelewe buldı, ti. Şunda uq tege hılıw qatın inep, Uralğa:

-Bına kürzeñme-tuğanıñ ni eşläne!-tip hını qatıp kölä ikän. Üze şunda uq: -Xäzer min unı büre yahayım!-ti ikän.

Qatın ayıwzıñ mañlayına ber sirtkäyne-tege büregä äylände, ti. Büreneñ mañlayına ber sirtkäyne-arıslan buldı, ti. Şunan tege qatın ana şul arıslanğa atlanıp aldı la üz yulına saptırıp sıqtı la kitte, ti.

Bıl qatın tigänebez yuxa yılan bulğan ikän. Hılıw qatın qiyäfätenä ingän ana şul yuxa yılandıñ xäylähe arqahında, Şülgän, üzeneñ keşelegen gümergä yuğalıp, keyek bulıp qalğan; ber qarañañ-ayıw, ikense qarañañ-büre yäki arıslan bulıp yörögän-yörögän dä, yöröy torğas, ber külgä batıp ülgän, ti.

Ä Ural tiñdäşe yuq batır yeget bulıp üsep kitkän. Ul, atahı kewek, hunarğa yöröy başlağan mäldä genä tirä-yaqtı ülem qurqınısı solğağan: küldär, yılğalar qoroğan, üländär qıwarğan, ağas yapraqtarı harğayıp bötäkän, tın alıwı awırlaşqan. Keşelär ülgän, maldar qırılğan. Don'yanı qızırıp, bötä terekte qorotop yörögän Äcälde qarşı ber kem ber ni eşläy almağan.

Ural batır Äcäldeñ üzen totop ülaterew xaqında xıyallana başlağan, ti. Atahı uğa üzeneñ atahınan qalğan, heltägendä yäşen uttarı sığara torğan almas qılısın birgän dä:

-Bıl qılıs menän bötä nämäne qıyratıp bula, tik Äcälde genä ülaterep bulmay. Şulay za hin uñı al, kärege bulır,- tigän.-Qayzalı, bik alısta Terehiw tigän ber şişmä ağıp yata ikän. Ana şul Terewhiwziñ ber tamsıhı ülep yatqandı tereltä, awırıp yatqandı hawıqtıra, ä Äcäldeñ üzen ülaterä ikän. Äcälde şul şişmä hıwına totop halırğa käräk. Unan qotolow ösön başqa ämäl yuq,-tigän.

Ural, atahı birgän qılısın tağıp, başı huqqan yaqqa sığıp kitte, ti. Äy kitte, ti, bıl, bara torğas, yete yul satına kilep sıqtı, ti. Şunda ul ber qartqa tap bulıp:

-Babay, Terehiw şişmehenä qayhı yul menän barırğa?-tip horanı, ti.

Babay yete yuldıñ berehen kürhätkäs, Ural batır:

-Ä ul binan alısmı, nisä könlök yul?-tip horanı, ti.

Şunan babay:

-Unıñ inde, balam, min äytä almayım. Qırk yıl buyı min oşo yerzä uzğın-sılarğa Terehiw yulın kürhätep toram, illä-mägär oşo gümer eşendä unan äylänep qaytqan ber keşene kürgänem yuq äle,-tigän. Bığa östöp, babay yänä şulay ti:

-Ulım, ber az barğas, yılqı öyörönä osrarhıñ, şul öyörzä ber Aqbuzat bulır. Buldıra alhañ, şunı menep al.

Ural batır, babay menän xuşlaşıp-amanlaşıp, Terehiw yulı menän kitep barı, ti. Kitä torğas, tege babay äytäkän yılqı öyörönä barıp sıqtı, ti. Qaraha-yılqı öyörö arahında:

Başı yügän kürmägän,
 Hırtına éyär teymägän:
 Qolağın bezzäy qazağan,
 Yalın qızzay tarağan;
 Qarsığa tüş, tar böyör,
 Yeñel, tekä toyaqlı;
 Harımhaqtay azawlı,
 Qısır yılan tamaqlı;
 Urayı quş, yañağı as,
 Qıyğar-börköt qabaqlı;
 Muyındarı ber qolas,
 Qıyğas qamış qolaqlı;
 Alğır büre küzendäy,
 Küz bäbägen sılatır;
 Yelhä qoştay yelpenep,
 Artında sañ uynatır
 Aqbuzat tora ine, ti.

Ural Aqbuzatqa ise kitep qarap torzo-torzo la äkren genä yanına barzı, ti. Aqbuzat ber borolop qaranı la yathınmay-nitmäy tik torzo, ti. Şunan Ural yähät kenä Aqbuzı menep alıp, saptırıp kitmäkse bulğaynı, Aqbuz asıwlanıp Uraldı şul tiklem beykkä söyöp yebärze, ti, kem, tege atılıp töşöp bilenä tiklem yergä battı, ti. Ural tırışıp-tırmaşıp batqan yerenän sıqtı la yañınan Aqbuzatqa barıp atlandı, ti. Aqbuz Uraldı yänä soyorğotop yebärze, ti. Bıl yulı Ural yergä tubıqtan battı, ti. Ul tağı tırışıp-tırmaşıp tora haldı la yänä Aqbuzğa atlanıp, uğa talpan hımaq yäbeşep aldı, ti. Aqbuz, küpme genä tırışmahın, bıl yulı östöndäge Uraldı osortop töşörä almanı, ti. Şunan Aqbuz Uraldı baş tartqan yaqqa qarap yelde-rep alıp kitte, ti.

Éy bara, ti, Ural, éy bara, ti. Ozon-ozon yalandarzı, taw-taş yerzärze, soqor-saqır urındarzı ütte, ti. Ber qara urmandıñ urtahına yetkäs, Aqbuz tuqtanı, ti. Ural, ni buldı ikän, tip, yergä hikerep töştö, ti. Şul waqıt Aqbuz, telgä kilep: "Bez xäzer Terehiw yulın bülep yatır tuğız başlı deyew päreye yanına kilep yettek. Hinä unıñ menän alışırga tura kiler. Yalımdan ös börtök qılımdı alıp qal. Käräk bulham, şularzı ötürhöñ dä, min kilep yetermen",-tip äytte, ti.

Ural Aqbuzatıñ ös börtök qılın özöp aldı, ä Aqbuz şunda uq yuq ta buldı, ti.

Ural, ni eşlärgä, qayza barırğa tip aptırıp torğanda, arqahına awır toq yök-mägän bik hılıw ber qız uzıp barğanın kürep qala. Ural qızızı tuqtatıp:

-Éy, hılıw, qayza kitep barahıñ? Toğonıda nimä ul, bek awır kürenä?-tip horay.

Şunan qız ilay-ilay üz qayğının höyläp birä. Qarağaş isemle bıl qızızı küptän tügel genä deyew urlap alıp kilep, üzenä qol itkän ikän. Qarağaş, tuğız başlı de-

yewzeñ tuğız balahına uynar ösön, irtänän kiskä saqlı yılğa buyınan qırsıntaş taş-
şıy ikän. Ural qızdı yälläp kitep:

-Qana, hılıw, üzem kütäräyem,-tigäyne, Qarağaş uğa:

-Yuq-yuq, yeget, mineñ menän bergä barahı bulma, deyew hizep qalha,
üzeñde şunda uq yuq iter bit!- tip äytte, ti.

Ämmä Ural, üzeneken itep, taş tultırılğan toqto tuğız başlı deyewzeñ tuğız
balahı yıyılışıp torğan urınğa xätle kütärep alıp bara. Uraldın taştı yergä qoyo-
wı bula deyew balalarınıñ ber-berehenä taş atışıp uynap kitewzäre bula. Ular
atışıp uynağan arala Ural érgäläge ber qarama botağına baw menän at başı xät-
le ber taş asıp quya la üze, qasıp-bosop qına, deyew yaşğan mämeryä aldına
ütep kitä.

Deyew balalarınıñ uyındarı ozaqqa barmay-taşları törlö yaqqa atılıp, yuğalıp
bötä. Şunan ular ozon baw menän qaramağa azıp quyılğan zur taştı kürep qalıp,
şunıñ tirähenä yıyılalar. Berehe, märäkä kürep, taştı atındırıp yebärä, taş kire ki-
lep, tegene huğıp yığa. Deyew malayı yığılğan urınan asıwlanıp tora halıp, taş-
tı bötä kösö menän osorta huqqaynı, taş bıl yulı deyew malayınıñ başın izä hu-
ğıp uq quyzı, ti. Başı yarılğan tuğanıñ üsen almaq bulıp, taştı deyewzeñ iken-
se malayı huğıp yebärä. Läkin unıñ la şunda uq, başı yarılıp, yän birä. Deyew-
zeñ tuğız balahı oşolay, berehe artınan berehe qırıla torhon, bez deyewzeñ üze-
nä küsäyek äle.

Yuldın tawzı kisep ütkän yerendä genä, ber qarañğı mämeryä aldında, tuğız
başlı deyew yata, ti. Tirä-yüne äzäm höyäktäre menän tulı, ti. Ural batır alıstan uq:

-Éy, deyew, yul bir, min Terehiwğa kitep baram!-tip höränläy.

Deyew biğa ber zä ise kitmäy genä arqırı töşkän köyö yata birze, ti. Ural ba-
tır yänä: "Yul bir!"-tip qısırğaynı, deyew, asıwı kilep, Uraldın tını menän üze-
nä tartıp ala başlanı, ti. Ural batır deyew qırına kilep basqanın hizmäy za qaldı,
ti. Şulay za qawşap qalmağan. Deyewgä ul:

-Alıştanmı, sabıştanmı?-tigän.

Deyew, binday qıyıw yegettärze bik küp kürep tä, biğasa his tä yeñelmäğän-
lektän, ber zä ise kitmäy genä:

-Mineñ ösön barıber. Nisek ülergä telähän, şulay bulhın,-tip yawap qaytarğan.

Şunan bılar tawzıñ in qalqıw yerenä menep aldılar za tirläp-beşep köräşä
başlanılar, ti. Éy köräşälär, ti, bılar, köröşä torğas, töş awıp, kön kiskä harqtı, ti.
Bına ber zaman deyew Uraldın kütärep alıp ırğıttı, Ural bilenän yergä battı, ti.
Şunan deyew unı batqan yerenä tartıp sığarız la yänä köräşä başlanılar, ti. De-
yew Uraldın yänä atıp bärze, ti. Bıl yulı inde Ural muyınınan yergä battı, ti. De-
yew unı ike qolağınan totop tartıp sığarız la, yañınan köräşä başlanılar, ti.

Éy köräşälär, éy köräşälär, ti, bılar, köräşä torğas, kis bulıp, éñer töşä başla-
nı, ti. Bına ber zaman ällä kem bulıp iräyep yörögän deyewze Ural yelterätep
kütärep aldı la biraqtırıp ta yebärze, ti. Deyew bilenän yergä battı, ti. Şunan Ural

unı batqan yerenän tartıp sıǵarız la yänä köräşä başlanılar, ti. Ural deyewze taǵı élep aldı la helkep haldı, ti. Bıl yulı deyew muyınınan yergä batıp tuǵız başı tuǵız yaqqa qarap heräyep qaldı, ti. Ural deyewze tartıp sıǵarız la yañınan kö-räşä başlanılan, ti. Deyew alan-yolan qaranırǵa la ölgörmäne, Ural unı qapıl élep alıp, yän asıwı menän şul xätle atıp bärze, ti, deyew yergä hende lä quyzı, ti. Yawız deyewziñ başına qeyämät kilewe şul buldı, ti.

Qaraǵaş, bisara yegetteñ höyäktären yıyıp alıp, kümep quyayımsı tip, taw başına menhä, Uraldı haw-sälämät köyö kürep, şatlıǵınan ilap yebärä. Şunan ul, bötönläy ğäcäpkä qalıp:

-Deyew qayza kitte huñ?-tip horay.

Ural batır:

-Deyewze min yergä henderä huqtım,-tip äytep tä ölgörmäy, ular basıp tor-ğan urından ös-dürt azım ğına sittäräk börkölöp-börkölöp tötön kütärelep sıǵa, ä tötön artınan yalqın sıǵa başlay.

Bını kürep, Qaraǵaştıñ:

-Bıl ni xäl?-tip horawına, Ural batır:

-Min oşo urında deyewze yer astına tıqqaynım. Yer bıl xäşärätteñ yemtegen üzenen quynına alıwzan yerände küräheñ. Bına şuǵa kürä ul yanıp, tötönö sı-ǵıp yata, -tip yawap birä. Bıl taw oşo yanıwınan tuqtamas bula. Şul köndän alıp unı Yangantaw tip yörötä başlayzar.

Deyewzeñ başına yetkäs, Ural batır bıl taw başında ozaq tormay; kesähenän tege ös börtök qıldı alıp ötöwe bula-Aqbuzattıñ qarşıǵa tıp itep kilep basıwı bu-la. Şunan Ural batır, Qaraǵaştı üze menän bergä at östönä ultırtıp, Terehiw yu-lı menän saptırıp kitep tä bara.

Éy baralar, ti, bılar, éy baralar, ti. Ozon-ozon yalandarız, tawlı-tawlı yezär-ze, soqor-saqır urındarız üttelär, ti. Bara torǵas, Aqbuzat tuqtanı la, telgä kilep: "Bez xäzer Terehiwǵa yaqınlaştıq. Émmä unıñ yulın un ike başlı deyew päreye bülep yata. Hiñä unıñ menän alışıǵa tura kiler. Yalımdan ös börtök qılımdı alıp qal. Käräk bulham, şularız ötörhöñ dä, min kilep tä yetermen"-ti.

Ural Aqbuzatıñ ös börtök qılın özöp ala, ä Aqbuz şul arala yuq ta bula. Şu-nan Ural Qarǵaşqa:

-Hin oşo yertzä mine kötöp tor, deyewzeñ başına yetkäs, kilep alırmın. Bına hiñä qurayımdı qaldıram. Yulım uñha quray osonan höt tamır, uñmaha, qan ta-mır,-tip deyew menän alışıǵa kitä.

Bına alda Terehiw sıltırıp aǵıp yata, ti. Ul tawzan aǵıp sıǵa la şunda uq ällä qayza, yer astına kitip yuq ta bula ikän. Terehiwızı öyöm-öyöm äzäm höyäktäre uratıp alǵan. Awırıwızı hawıqtıra, hawızı ülemhez itä torǵan bul şişmäne, ber tamsı hıwın da birmäyensä, un ike başlı qart deyew üze haqlap yata ikän. Ural batır küz küreme yezän ük:

-Éy, deyew, yul bir, min Terehiw alırǵa kildem!-tip höränläy.

Deyew, ber zä ıclamayınsa, Terehıw aldında quzğalmay yata birä. Ural batır yänä: "Yul bir!"-tip qısquı, ä deyew, asıwı kilep, Uraldı tını menän üzenä tartıp ala başlay. Ural batır deyew qarşına kilep basqanın hizmäy zä qala. Şunda la qawşap qalmay. Ul deyewgä:

-Alıştanmı, sabıştanmı?-ti.

Deyew, binday qıyıw yegettärze baytaq kürep tä, bığasa his tä yeñelmägän-lektän, ber zä ise kitmäy geñä:

-Mineñ ösön barıber. Nisek ülergä telähäñ, şulay bulhın,-tip yawap qaytara. Ural batır:

-Yaray, ulay bulha, -tip bilendäge almas qılısın hurıp alıp, uñlı-hullı satraşlap heltägäyne, tirä-yaqqa yäşen uttarı säselep kitte, ä deyewzeñ küzzäre şunan sağılıp torzo, ti. Ural: "Yaray, ulay bulha"-tip yänä ber tapqır äytte lä qılısı menän deyewze turaqlay za başlanı, ti; qılıs heltängän hayın, deyewzeñ un ike başınıñ berehe qırqılıp töşä torzo, ti.

Bıl waqıtta Qarağaş qulındağı quray osonan höt tama. Qarağaş, bını kürep, bik nıq höyönä.

Läkin küp tä ütmäy, deyewzeñ bötä kösö menän ükerewen işetep, tirä-yaqtağı wağırmaq deyewzär, acdahalar yarzamğa kilä. Ural batır ularğa la bireşmäy: unıñ awır käwzähän kütärgän ayaqtarı, tayşanmayınsa, haman yergä batqan köyö, başı bolotqa teyerzäy bulıp yuğarı kütärelgän köyö tora, ä qulındağı qılısı, yäşen uttarı sığarıp, uynap qına tora.

Bına ber zaman, bötä deyewzärze, acdahalarzı qıyratıp böttöm tigändä genä, Ural batırzıñ östönä hanhız küp yen-pärey kötöwe kilep yabırıla.-tın da aldırmayzar, küz dä astırmayzar, böröp alıp baralar yegette.

Bıl waqıtta bayağı quray ososan qan tamdı, ti. Qarağaş bını kürep, bik nıq borsola. Şunan ul, küp uylap tormay, qurayzı ala la özzöröp-özzöröp ällä nindäy, işeter qolaqqa yağımhız ber beyew köyön tarta başlay.

Tege yen-päreyzärgä şul ğına kăräk ikän: ular, üzzäreneñ beyew köyön işetew menän, bötä don'yaların onotalar, Uraldı yañğız qaldırıp, quray tawışı işetelgän yaqqa yügereşälär zä şunda barıp, tıyıla almayınsa, beyergä kereşep tä kitälär.

Ural batır, yen-päreyzär do'yahın qıyratıp, Terehıw şışmähen deyew qulınan qotqarızım, xäzer inde unıñ tereklek hıwı keşelärgä bulır tip şatlanıp, şışmä ergusähenä kilhä unda ber tamsı la hıw yuq ikän. Ni ösön tihäñ, bıl huğıştä isän qalğan deyew päreyzäre, Terehıw äzäm zatına qalmahın tip, eşep qorotqandar ikän. Ural batır şışmä yanında küpme genä ultırmahın, ber tamsı la hıw sıqmağan.

Ural batır bığa bik köyönä. Şulay za unıñ deyewzärze, acdaha-yılandarzı pıran-zaran kilterep qırıp taşlawı fayzahız bulmay; bötä tirä-yaqqa yäm kerä, üländär, ağastar yäşärä, qoştar hayraşa, keşelär yözöndä şatlıq balqıy.

Ural batır, üzeneñ Aqbuzın menep, aldına Qarağastı ultırtıp ala la Terehıw-

zı taşlap kitep tä bara. Bıl urında Ural turaqlağan deyew päreyzäre, acdaha-yılandar kâwzähenän zur ber taw öyölöp qala. Ana şul tawzı xalıq telendä Yamantaw tip yörötä başlayzar.

Ural menän Qarağaş, irle-qatınlı bulıp, don'ya kötä başlayzar. Ularzıñ ös ulı bula: ölkäne-İzel, urtansıhı-Yayıq, kinyä uldarı-Haqmar.

Xäzer inde bıl tirägä Äcäl dä hiräk kilä. Ni ösön tihäñ, ul bählewän Ural batırzan, unıñ yäşen utı sığarır qılısından şörläy ikän. Bına şul arqala xalıq bik işä-yep kitä. Şul tiklem kübäyä, xatta éser hıwı la yetmäy başlay. Ural batır, bıl awır xälde kürep, berzän-ber köndö qınınan qılısın tartıp ala la, baş östöndä ös tapqır heltäp, ayaq astındağı yerze uyzıra saba. Şunan:

-Bına oşo yerzä zur hıwzıñ başı bulır!-ti. Üze şunda uq ölkän ulı İzelde saqırıp kilterep: -Bar, ulım, ayağıñ tartqan yaqqa sıgıp kit tä xalıq arahında yörö, illä-mäğär beräy zur ağım hıwğa barıp yetmäyensä artıña äylänep qarayhı bulma!-ti.

Atahı himaq awır kâwzäle İzel, ayagınıñ tärän ézen qaldıra-qaldıra, kön'yaqqa qaray sıgıp kitte, ti. Atahı unıñ artınan küz yäştären möldörätep qarap qaldı, ti. Sönki ul İzeldeñ kire äylänep qaytmayasağın belep tora ine, ti.

Éy bara, ti, İzel, éy bara, ti, tuqtap xäl yıyırwı la belmäy, ti. Bik ozaq barğas, uñğa qayırılıp kitä, şunan tön'yaqqa yünälä. Éy kitte, ti, İzel, éy kitte-ay ütte, şunan ul könbayışqa yul totto, ti. Bara torğas, qamışı qama menän tulğan zur ber yılğağa kilep yetä bıl. Şunan İzel artına äylänep qaraha, unıñ ézenän kiñ yılğa bulıp ap-aq hıw urğılıp ağıp kilep, oşo qamalı yılğağa qoya başlanı, ti.

Bına şul köndän alıp yämle Ağizel yılğahı barlıqqa kide, ti.

İzel batır ozon yulğa sıgıp kitkän köndö unıñ atahı tege ike ulun da şunday uq şart menän ilgä sığarıp yebärä. Läkin ular ağalarına qarağanda qıyıwhızıraq tüzemhezeräk bulalar: İzel batır himaq, ber üzzäreneñ genä şunday ozon, awır yuldı ütergä yöräktäre yetmäy.

Haqmar, üzeneñ tıwıp-üskän yerenän alıslasa başlağas, yamanhıwlap kitep: "Ni eşläp äle min ällä nindäy yat yerzärzä yapa-yañgızım qızırıp yöröyöm? Yayıq ayağıma barayım da quşılayım, bergä yöröwe yeñel dä, küñelle lä bulır", tip Yayıqqa barıp quşıla.

Qayhılay ğına bulmahın, xalıq İzelgä genä tügel, Yayıq menän Haqmarğa la bötköhöz räxmät uqıy, ä Ural batırzıñ üzenä ana şunday danlı uldar üstergäne ösön ozon gümer teläy.

Şulay za yöz zä ber yaşkä yetkän Ural batırzın gümere küp qalmağan ikän. Unıñ, qartayıp, xälhezlänä başlawın küptän kütüp yörögän Äcäl bik yaqnlaşqan. Bına xäzer Ural batır xäl östöndä yata. Unıñ yanında, izgelekke batırız-zan ayırılabil inde tip qayğırışıp, bötä tirä-yaq xalqı yıyılğan. Şul waqıt äle genä ällä qayzan qaytıp töşkän ir urtahı ber keşe yıyılğan xalıqtı ikegä ayırıp ütä

lä ülem tüşägendä yatqan Ural batırğa:

-Éy, baturzarzıñ batır Ural atabız, hin tüşäkkä yatqan köndö ük min, xalıqtıñ horawı buyınsa, hıwın tege zaman yen-päreyzär ésep bötöröp kitkän Terehıwğa barğaynım. Ul bötönläy ük qorop bötmägän ikän; min, unda yerte kön, yete tön ultırıp, huñğı tamsılarınan buna ber mögöz tereklek hıwı yıyıp alıp qayttım. Bına xäzer şul hawzı xalıq isemenän hiñä biräm. Qäzerle Ural atabız, hin şul hıwzı ésep yebär zä, ülemdeñ ni ikänen dä belmäyensä, xalıq baxete ösön mänge yaşäl!-tip mögözzö tüşäktä yatqan Ural batırğa hona.

-Tamsıhın da qaldırmay és, Ural batır!-tip ütenä xalıq.

Şul mäldä Ural batır äkren genä torop ayağına basa, Terehıwzıñ huñğı tamsıları halıñğan mögözzö uñ qulı menän ala, şunan xalıqqa baş éyep, räxmät belderä lä mögözzäge hıwzı urtlay. Läkin hıwzıñ ber tamsıhın da yotmay, ä ber aldına, ber artına äylänep, ber uñğa, ber hulğa qarap-bötä tirä-yaqqa börköp yebärä. Şunan üze:

-Min-ber keşe, hez-küp keşe; min tügel, ä yer-hıw ülemhez bulhın; yerzä keşelär şat, rähät yaşähen!-ti.

Ural batır şulay äytep bötöröwgä, barlıq tirä-yaq üzgärep, yañırıp kitä: ayaq astına yäm-yäşel ülän tüşälä, ağastar yañı yapraq yara, yer östöndä törlö-törlö yeläktär, ağasta törlö-törlö yemeştär qızarıp beşä, göldär, säskä atıp, küz yawın alıp tora, asıl qoştar kilep hayray başlay, şıltrap şişmələr ağa, quyı qamış menän uratılğan tüp-tüñäräk küldär barlıqqa kilä, şul küldärzä, şulay uq Ağizelgä, Yayıqqa, Haqmarğa kilep quşılğan yañı yılğalarza bığa tiklem kürenmägän aq-qoştar qañğıldaşıp yözä, baş östöndä aqsarlaqtar sırıldaşıp osop yöröy başlay.

Bına şul yämle don'yala keşeneñ yaşägehe kilep kenä tora. Şunda tuqhan yaşlek ber säsan xalıq aldına sıgıp, qalqıwıraq yergä basıp ala la bılay tip hamaqlay:

Ay, tıwğan yer, tıwğan yer-
Olatayzar torğan yer,
Dürt ayaqlı yanwarğa
Töyäk bulğan tıwğan yer.
Tuğayzarı tüşäktäy,
Talı, muyılı qursaqtay;
Baltırğanı beläktäy,
Harınahı quray yeläktäy;
Säskäläre meñ töslö,
İserterlek xuş yesle,
Yäyräp yatqan yerebez!

Alpan-tolpan atlağan
Ayıwı küp yerebez;

Alırın ańdıp yörögän
 Bürehe küp yerebez;
 Qısqa qoyroq, şeş qolaq
 Quyanı küp yerebez;
 Ispay basıp yörögän
 Tölköhö küp yerebez;
 Balığı attay tulağan,
 Hıwı yarına hıymağan
 Yılğahı küp yerebez!
 Ay, tıwğan yer, tıwğan yer,
 Olatayzar torğan yer;
 Yılqıları sıñırlap,
 Hıyırzarı möñöräp,
 Quy-harıǵı quñırıp,
 Kötöw-kötöw yörögän yer;
 Yatıp qalğan ber bäräs
 Yöz quy bulıp ürser yer;
 Torop qalğan yañǵız tay
 Öyör bulıp yörör yer;
 Atam keyäw bulğan yer,
 Äsäm kilen bulğan yer,
 Kendegemde kiskän yer,
 Tämle hıwın éskän yer!

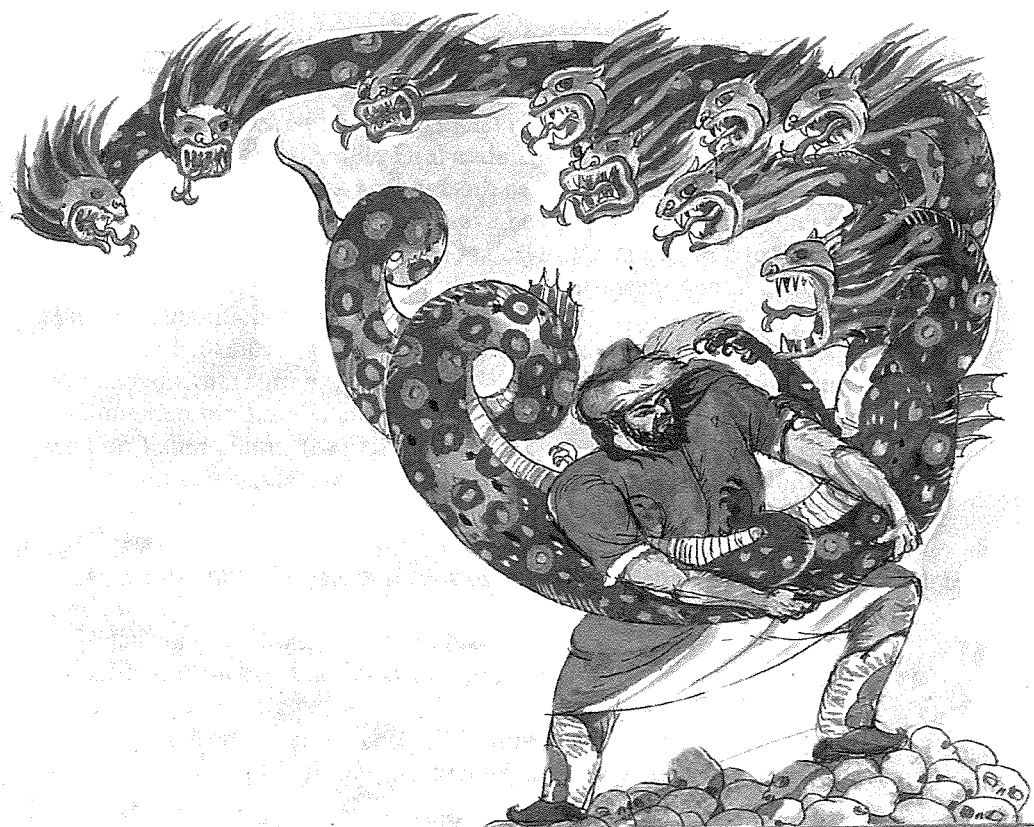
Qart säsan ana şulay üze yäşägän yerzeñ baylıǵına, maturlıǵına hoqlanıp qobayır äytä. Tap bına şul waqıtta Ural batır üze don'ya quya.

Xalıq Ural batırzı bik zurlap, xörmätläp, qalqıwıraq ber yergä kümä, şunan här kem unıñ qäbere östönä ber us tupraq halıp sıǵa. Kön ütä, yıl ütä, Ural batırzıñ qäberenän keşe özölmäs bulıp kitä. Unıñ qäberenä uslap-uslap hala torğas, şul tiklem küp tupraq öyölä, xatta qäber östöndä bik zur ber taw barlıqqa kilä.

Ana şul tawğa xalıq Ural tigän isem birgän dä inde. Unda Ural batırzıñ höyäktäre äle lä haqlana ikän: qazhañ, Ural tawınan sıǵa torğan bötköhöz küp altın-kömös, törlö-törlö asıl taştar tigänebez ana şul Ural batırzıñ asıl höyäge ikän ul. Ural batırzıñ qanı la hıwınmağan. Küp ğümer ütkänlektän, töso-sifatu ğına üzgärgän: yer mayı tigänebez-tap ana şul olo Ural batırzıñ kibew belmäs qanı ikän ul.

URAL BATIR

1. 2. Türkiye Türkçesi:

URAL BATIR (Versiyon)

Öncelerin öncesinde, Ural dağı da, Akidil de daha yok olduğu zamanda, sık orman içinde yaşamış (de), bir ata ile bir ana. Uzun yıllar yaşadıktan sonra nene ölmüş, baba ise birisi Şülgen, ikincisi Ural adlı iki küçük oğluyla kalmış (de).

Baba, ava çıkar, Şülgen ile Ural evde kalır olmuş. Ayı desen, ayıyı, kurt desen – kurdu, arslan desen – arslanı canlı canlı tutup getirmeyi baba, oyun olarak bile görmezmiş. Niçin dersen, baba ava her zaman bir kaşık yırtıcı canavar kanını içip gidermiş. O kanı içti mi – ona o yırtıcı canavarın gücü geçermiş.

Adet boyunca, yırtıcı geyiği eliyle öldüren kimsenin onun kanını içmesi gerekirmiş. Bunun için baba, oğullarına:

"Daha küçüksünüz; geyik avlamaya yaşınız varmadı; benden görüp de küpteki kana ağzınızı sürmeyin daha – helâk olursunuz" diye sürekli tembihlermiş.

Günlerden bir gün, babaları ava çıktığı sırada Şülgen ile Ural'ın yanına çok güzel bir kadın gelmiş (de):

"Babanızla birlikte ava gitmeyip de ne diye evde oturuyorsunuz?" diye sormuş (de).

Şülgen'le Ural:

"Giderdik, fakat babamız götürmüyor; yaşınız daha küçük deyip evde bırakıyor" demişler.

Ondan sonra o kadın:

"Evde oturup büyümek olur mu, mümkün mü?" deyip gülmüş (de).

"Ya ne yapmamız gerekir?"

"Şu küpteki kanı içmek gerekir" demiş o kadın.

"Ondan bir kaşık içtin mi, bir gün içinde boy yeten ere dönersin; arslan gibi güçlü olursun".

Şülgen ile Ural:

"Babamız kan koyulan küpün yanına yaklaşmayı bile yasakladı. İçerseniz – helâk olursunuz, dedi. Biz babamızın sözünü tutarız" demişler.

Bunun üzerine o kadın:

"Siz daha çocuksunuz. Babanız ne derse ona inanırsınız, - demiş – Bu kanı içseniz siz aslan gibi güçlü yiğitlere dönüşüp, rahatlıkla ava çıkarsınız, babanızın ise evde oturması gerekir. Bunu anlamış da babanız küpteki kanı sadece kendisi içmekte, size göstermiyor. İhtiyar kendinizde, benden söylemesi" deyip o güzel kadın kaybolmuş (de). Bu kadının sözüne inanıp Şülgen, kanı içmek istemiş, fakat Ural, babasının sözünü tam tutup, kana yaklaşmamış bile (de).

"Şülgen küpten bir kaşık kanı alıp yuttu. Ayıya çevrildi (de). Bunun üzeri-

ne hemen o güzel kadın gelip Ural'a:

"İşte gördün mü kardeşine ne oldu!" deyip kahkaha atıp gülmüş. Kendisi hemen, "Şimdi ben onu kurt yapayım!" demiş.

Kadın ayının alnına vurmuş – o (oğlan) kurda çevrilmiş (de). Kurdu alnına bir vurmuş – arslan olmuş (de). Sonra o kadın, o arslana binmiş kendi yoluna koşturup gitmiş (de).

Bu kadın sözü edilen hilekâr yılanmış. Güzel kadın kıyafetine giren işte o hilekâr yılanın hilesi sonunda Şülgen, insanlığını ebedi olarak kaybedip geyik olup kalmış; bir baksan ayı, ikinci bir defa baksan kurt veya arslan olarak gezip dolaşmış da, gezerken bir gölde batıp ölmüş (de).

Ural ise eşi – benzeri olmayan bir bahadır olup gelişip büyümüş. O, babası gibi, ava çıkmaya başladığı sırada sağ – solu ölüm korkusu sarmış: Göller, nehirler solmuş, otlar kurumuş, ağaç yaprakları sararmış; nefes alma güçleşmiş; insanlar ölmüş, mallar kırılmış. Dünyayı dolaşıp bütün canlılara kurutan ecele karşı hiç kimse bir şey yapamazmış.

Ural Batır, Ecel'i tutup öldürmeyi hayal etmeye başlamış (de). Babası, ona kendi babasından kalan, çalanda kıvılcım saçan elmas kılıcını vermiş de:

"Bu kılıçla her şeyi öldürmek mümkün, sadece Ecel öldürülmez. Yine de sen onu al, gerek olur" demiş. "Nerededir, çok uzakta Tirihiv denilen bir pınar akmaktaymış. İşte o Tirihiv'in bir damlası öleni diriltir, hastayı iyileştirir, Ecel'in kendisini de öldürürmüş. Eceli o pınarın suyuna atmak gerek. Ondan kurtuluş için başka çare yok" demiş.

Ural, babasının verdiği kılıcı takıp, başının çektiği yere doğru gitmiş (de). Gide gide sonunda bu, varıp bir yedi yol kavşağına çıkmış (de). Orada o bir ihtiyara rastlayıp:

"Dede, Tirihiv pınarına hangi yolla varılır?" diye sormuş (de).

Dede yedi yolun birini gösterince Ural Batır:

"O buradan uzak mı, kaç günlük yol?" diye sormuş (de).

Bunun üzerine dede:

"Onu şimdi, ben oğlum, söyleyemem. Kırk yıldır ben bu yerde yolculara Tirihiv yolunu göstermekteyim, fakat, bu ömür içinde oradan dönüp gelen bir kişiye gördüğüm yok, daha" demiş. Buna ilaveten dede şöyle demiş (de):

"Oğlum, biraz gidince, yıllık sürüsüne rastlarsın, o sürüde bir Akbozat vardır. Tutabilirsen, ona bin".

Ural Batır, dedeyle vedalaşıp, Tirihiv yoluna gitmiş (de). Giderken, o dedenin söylediği yıllık sürüsünün üstüne varıp çıkmış (de). Bakıp görse – yıllık sürüsü içinde:

Başı gem görmemiş,
Sırtına eğer değmesin;
Kulağını biz gibi sivrilten,

Yelesini kız gibi tarayan;
Şahin göğüs, dar böğür,
Yenil, sivri toynaklı;
Sarımsak gibi ağızlı,
Kısır yılan boğazlı;
Tepesi çift, yanağı kuru,
Tepeli бүrküt kirpikli;
Boynu bir kulaç,
Sivri karnış kulaklı;
Algır kurt gözü gibi,
Göz bebeğini kızartır;
Koşsa kuş gibi yelip,
Arkasında toz kaldırır
Akbozat durmaktaymış (de).

Ural Akbozat'a içi gidip bakmış – bakmış durmuş da yavaş yavaş yanına varmış (de). Akbozat, burulup bakmış da yadsınmadan olduğı yerde durmuş (de). Ondan sonra Ural, hemen Akbozat'a binip çaptırıp gitmek istemiş. Akboz, kızıp Ural'ı hemen göğ'e fırlatmış (de) ve o fırlayıp düşüp beline kadar yere batmış (de). Ural, uğraşıp – didinip battığı yerden çıkmış da yeniden Akbozat'a binmiş (de). Akboz, Ural'ı yine fırlatıp atmış (de). Bu sefer Ural, yere dizine kadar batmış (de). O yine uğraşıp – didinip kalkmış da yine Akboza binip ona sıkıca yapışmış (de). Akboz, ne kadar gayret göstermişse de bu sefer üstündeki Ural'ı fırlatıp düşürememiş (de). Ondan sonra Akboz, Ural'ı baş tarttığı yöne doğru yeldirip alıp gitmiş (de).

Gidiyor (de), Ural, gidiyor (de). Uzun uzun kırları; dağlık – taşlık yerleri, alçaklı – çukurlu yerleri geçmiş (de). Bir kara ormanın ortasına varınca Akboz, durmuş (de). Ural, ne oldu ki deyip yere atlayıp indi (de). O zaman Akboz, dile gelip:

"Biz şimdi Tirihıv yolunu kapatıp yatan dokuz başlı dev perisi yanına geldik. Senin onunla savaşman gerekir. Yelemden üç tane kılıcı al. Gerek olursam, onları yakarsın da ben gelir yetişirim" diye söylemiş (de).

Ural, Akboz'un üç tane kılıcı çekip almış ve Akboz, hemen o an yok olmuş (de).

Ural, ne yapacağını, nereye gideceğini şaşırmış bir haldeyken arkasına ağır torba yükleyen çok güzel bir kızın geçmekte olduğunu görmüş. Ural, kızı durdurup:

"Ey güzel, nereye gidiyorsun? Torbanda ne var, çok ağır görünüyor?" diye sormuş.

Bunun üzerine kız, ağlaya ağlaya kendi derdini söylemiş. Karağuş adlı bu kız, çok değil, yakın zamanda, dev kaçırap kendisine kul etmişmiş. Karağuş, do-

kuz başlı devin dokuz çocuğunun oynaması için sabahtan akşama değin nehir boyundan taş taşımış. Ural, kıza acıyıp:

"Ver güzelim, ben taşıyayım" deyince Karağaç ona:

"Hayır, hayır yiğit, benimle birlikte gitme, dev anlarsa seni öldürür!" diye söylemiş (de).

Fakat Ural, kendi dediğini yapıp, taş doldurulmuş torbayı dokuz başlı devin dokuz yavrusunun yığılışıp toplandığı yere kadar götürmüş. Ural'ın taşı yere koymasıyla dev yavruları birbirlerine taş atarak oynamaya başlamışlar. Onlar oynarken Ural, yanındaki bir kara ağaç budağına iple at başı büyüklüğündeki bir taşı bağlamış (asmış) da pusa – sine devin yaşadığı mağaranın önüne kadar geçip gitmiş.

Dev yavrularının oyunları çok sürmemiş, taşları sağa sola atılıp yok olup bitmiş. Sonra onlar büyük bir iple karaağaca asılan büyük taşı görüp onun çevresine toplanmışlar. Birisi, ilginç görüp, taşı çekip atmış, taş geri gelip onu vurup yıkmış. Dev yavrusu düştüğü yerden kızıp hemen kalkıp taşı bütün gücüyle atmış, taş bu defa dev yavrusunun başını ezip koymuş (de). Baş parçalanmış kardeşinin öcünü almak için, taşı devin ikinci oğlu fırlatmış. Fakat, onun da orada başı parçalanıp can vermiş. Dokuz başlı devin dokuz yavrusu böyle, birisinin arkasından birisi kırılı dursun, biz devin kendisine geçelim artık.

Yolun dağı kesip geçtiği yerde bir karanlık mağara önünde, dokuz başlı dev yatmaktaymış (de). Etrafı insan kemikleriyle doluymuş (de). Ural Batır, uzaktan:

"Ey dev, yol ver, ben Tirihiv'a gitmekteyim" diye bağırmış.

Dev buna aldırmadan yola aykırı yattığı gibi yatıvermiş yine (de). Ural Batır yine:

"Yol ver" diye bağırınca dev, kızıp Ural'ı nefesiyle kendine doğru çekmeye başlamış (de). Ural Batır, devin yanına geldiğini sezmemiş bile (de). Yine de şaşırıp kalmamış. Deve o:

"Güreş mi, savaş mı?" demiş.

Dev, böyle korkusuz yiğitleri pek çok görmüş de hiç de yenilmediğinden önemsememiş ve:

"Benim için hepsi bir. Nasıl ölmek istersen, öyle olsun" diye cevap vermiş.

Ondan sonra bunlar, dağın en yüksek tepesine çıkıp ter döküp güreşmeye başlamışlar (de). Ha güreşmişler, de güreşmişler (de) bunlar; güreşirken öğle geçip gün geceye sarkmış (de). Nihayet bir zaman dev, Ural'ı kaldırıp fırlatmış; Ural beline kadar yere batmış (de). Sonra dev onu battığı yerden çekip çıkarmış da yine güreşe başlamışlar (de). Dev, Ural'ı yine fırlatıp atmış (de). Bu sefer Ural, boynuna kadar yere batmış (de). Dev onu iki kulağından tutup çekip çıkarmış da yeniden güreşe başlamışlar (de).

Ha güreşmişler, de güreşmişler (de), bunlar güreşirken gece olup karanlık

çökmeye başlamış (de). İşte nihayet bir ara, kendini beğenip gezen devi Ural, sallayıp kaldırmış da fırlatıp atmış (de). Dev beline kadar yere batmış (de). Sonra Ural, onu battığı yerden çekip çıkarmış da yine güreşmeye başlamışlar (de). Ural, devi bir defa daha sıkıp atmış da fırlatıp atmış (de). Bu defa dev boynuna kadar yere batıp, dokuz başı dokuz tarafa bakıp kalmış (de). Ural, devi çekip çıkarmış da yeniden güreşe başlamışlar (de). Dev, sağa – sola bile bakamadan, Ural onu hızlıca kaldırıp can havliyle atmış, (de), dev yere batıp kaldı, (de). Kö-tü devin başına gelen kıyamet o oldu (de).

Karağaş, biçare yiğidin kemiklerini toplayıp gömeyim, deyip, dağ başına çıkınca, Ural'ı sağ – salim görüp, sevincinden ağlamaya başlamış. Ondan sonra o, hayretler içinde kalıp:

"Dev nereye gitti acaba?" diye sormuş.

Ural Batır:

"Devi ben yere soktum" diye söyleyip daha sözünü bitirmeden, onların olduğu yerden üç – dört adım öteden burula burula duman yükselmeye ve o dumanın arkasından da alev çıkmaya başlamış.

Bunu gören Karağaş'ın:

"Bu nedir?" diye sormasına Ural Batır:

"Ben orada devi yer altına tıkmıştım. Yer bu haşaratın leşini koynuna almaya erindi, görüyorsun. İşte bu yüzden yanıp dumanı çıkmakta" diye cevap vermiş.

Bu dağ, o yanıșından beri durmamış. O günden beri onu Yanğantav diye adlandırmaya başlamışlar.

Devin başına yetince, Ural Batır, bu dağın başında çok durmaz; cebindeki o üç kılı çıkarıp yakmasıyla Akbuzatın hemen karşısına gelip durması bir olmuş. Sonra Ural Batır, Karağaş'ı kendisiyle birlikte at üstüne oturtup, Tirihiv yoluna çaptırıp gitmiş.

Ha gitmişler, (de), bunlar, de gitmişler, (de). Uzun uzun kırları, dağlı – taşlı yerleri, alçaklı – çukurlu yerleri geçtiler (de). Giderken, Akbuzat durmuş da dile gelip:

"Biz artık Tirihiv'a yakınlaştık. Fakat onun yolunu on iki başlı dev perisi kapatıp yatmakta. Senin onunla savaşman gerekir. Yelemden üç tane kılımlı al. Gerek olursam, onları yakarsın da ben gelip yetişirim", - (de).

Ural, Akboz'un üç tane kılını koparıp almış ve Akboz hemen o an yok olmuş. Sonra Ural, Karağaş'a:

"Sen burada beni bekle; devi öldürünce gelip alırım. Al, işte sana kurayımı bırakıyorum. Yolum iyiye kurayın ucundan süt damlar; iyi değilse kan damlar" deyip devle savaşa gitmiş.

İşte, karşıda, Tirihiv şıldırayıp akmakta (de). O dağdan çıkıp akmakta ve hemen neredeyse yer altına gidip yok olmaktaymış. Tirihiv'ı grup grup yığılan in-

san kemikleri sarmış. Hastayı iyileştiren, sağı ölümsüz eden bu pınarın bir damlasını bile vermemeye on iki başlı ihtiyar dev kendisi korumaktaymış. Ural Batır, göz görümü yerden:

"Ey dev, yol ver; ben Tirihiv'ı almaya geldim!" diye bağırmış.

Dev, hiç dikkate almadan Tirihiv önünde kıpırdamadan yatmaya devam etmiş. Ural Batır yine:

"Yol ver" diye bağırınca dev, kızıp Ural'ı nefesiyle kendisine doğru çekmeye başlamış. Ural Batır, devin yanına geldiğini sezmemiş bile. Yine de şaşırmamış. O deve:

"Güreş mi, savaş mı?" (de).

Dev, bunun gibi cesur yiğitleri nice kere gördüğünden ve hiç yenilmediğinden önem bile vermeyip:

"Benim için hepsi bir. Nasıl ölmeyi dilersem, öyle olsun", diye cevap vermiş. Ural Batır:

"Tamam, öyleyse"—deyip belindeki elmas kılıcı sıyrıp alıp sağa sola savurmaya başlayınca, etrafta kıvılcımlar çıkmaya başlamış ve devin gözleri ondan yaşarıp kalmış (de). Ural:

"Tamam, öyleyse", deyip yine bir daha söylemiş de kılıcıyla devi doğramaya başlamış (de); kılıcı vurdukça devin on iki başından birisi kesilip düşüp kalmış (de).

Bu sırada Karağaş'ın elindeki kurayın ucundan süt damlar, Karağaş bunu görünce pek çok sevinirmiş.

Lakin çok geçmeden, devin bütün gücüyle bağırıldığını duyup etraftaki küçük devlerle ejderhalar yardıma gelmiş. Ural Batır, onlara da vurmuş. Onun ağır gövdesini taşıyan ayakları, kıpırdamadan bir yere batmış halde, başı bulutlara değer gibi olup kalkmış halde, elindeki kılıcı şimşek kıvılcımları çıkarıp sallanmaktaymış.

İşte, bir ara, bütün devleri, ejderhaları öldürüp bitirdim dediğinde Ural Batır'ın üstüne sayısız cin – peri gelip saldırmış, - nefes de aldırmamışlar; göz de açtırmamışlar; bürüyüp almışlar yiğidi.

Bu sırada kurayın ucundan kan damlamış, (de). Karağaş, bunu görüp, çok üzülmüş. Sonra o, çok düşünmeden kurayı almış da evirip çevirip ne denir, ku-lağa hoş gelmeyen bir oyun küyünü çalmaya başlamış.

O cin – perilere tek bu gerekmiş: Onlar, kendilerinin oyun küyünü işitince, bütün dünyalarını unutmuşlar, Ural'ı yalnız bırakıp kuray sesinin geldiği yöne doğru gitmişler de oraya varıp, nefes almadan, oynamaya başlamışlar.

Ural Batır, cin – perilerin dünyasını yıkıp, Tirihiv pınarını dev elinden kurtardım; hazır şimdi onun dirilik suyu insanların olacak diye sevinip pınar başına gelse, onda bir damlacık bile su yokmuş. Niçin desen, bu savaşta sağ kalan dev periler; Tirihiv'ı insan oğluna kalmasın deyip içip kurutmuşlar. Ural batır,

pınar başında çok oturmuş, fakat bir damla da olsa su çıkmamış, Ural batır, buna çok üzölmüş. Fakat yine de onun devleri, ejderha – yılanları parça parça edip öldürüp atması faydasız da olmamış; Bütün çevreye can girmiş; otlar, ağaçlar yeşermiş, kuşlar sayraşmış; insanların yüzünde şatlık balkmış.

Ural Batır, Akboz'una binip, önüne Karağaş'ı oturtup almış da Tirihiv'ı bırakıp çekip gitmiş. Burada Ural'ın doğradığı devlerin, ejderha – yılanların gövdesinden büyük bir dağ oluşup kalmış. İşte bu dağı halk dilinde Yamantav diye adlandırmışlar.

Ural'la Karağaş, erli-hanımlı olup gün geçirir olmuşlar. Ural'ın üç oğlu olmuş: Büyüğü – İdil, ortancası – Yayık, küçük oğulları – Hakmar.

Şimdi bu tarafa ecel de seyrek gelir. Niçin dersen, o pehlivan Ural Batır'dan, onun şimşek kıvılcımı saçan kılıcından çekinirmiş. Bu yüzden halk çoğalmış. O kadar çoğalmış ki, hatta içecek su yetmez olmuş. Ural Batır, bu ağır hali görüp, günlerden bir gün kınından kılıcını sıyırmış da, başının üstünde üç defa sallayıp ayak altındaki yere saplamış. Sonra:

"İşte burada büyük suyun başı !" (de). Kendisi hemen büyük oğlu İdil'i çağırıp:

"Git oğlum, ayağının çektiği yere çıkıp git de halk arasında yürü; yalnız büyük bir nehre ulaşmadan arkana dönüp bakma !" (de).

Babası gibi ağır gövdeli İdil, ayağının derin izini bıraka – bıraka güneye doğru çıkıp gitmiş (de). Babası onun arkasından göz yaşlarını döküp bakıp kalmış (de). Çünkü o İdil'in geri dönmeyeceğini biliyormuş (de).

Ha gitmiş, (de), İdil, de gitmiş (de), durup dinlenmeyi de bilmemiş (de). Çok uzak gidince, sağa sapıp gitmiş; ondan sonra kuzeye yönelmiş. Ha gitmiş, (de), İdil de gitmiş (de) – ay geçmiş, yıl geçmiş, sonra o batır yol tutmuş (de). Giderken, kamışı kama ile dolu bir nehre ulaşmış. Ondan sonra İdil, arkasına dönüp baksa, onun izinden geniş bir ırmak oluşup ap – ak su urlaşıp akıp gelip bu kamalı nehre katılmaya başlamış (de).

İşte o günden sonra Akidil nehri meydana gelmiş (de).

İdil Batır'ın uzun yola çıkıp gittiği gün, babası diğer iki oğlunu da aynı şartla il içine çıkarıp göndermiş. Fakat onlar, ağabeylerine göre dözümsüzce, dayanaksızcaymışlar: İdil Batır gibi, tek başlarına böyle uzun, zor yolu geçmeye yürekleri yetmemiş.

Hakmar, doğup – büyüdüğü yerden uzaklaşmaya başlayınca, özleyip:

"Neden ben yad ellerden yapa yalnız geziyorum? Yayık ağama varayım da koşulayım; birlikte yürümek daha kolay ve rahat olur" deyip Yayık'a varıp koşulmuş.

Nasıl olmuşsa olmuş, halk yine de sadece İdil'e değil; Yayık'la Hakmar'a da çok rahmet okur; Ural Batır'ın kendisine de böyle şanlı oğullar yetiştirdiği için uzun ömür diler.

Böyle olsa da yüz bir yaşına gelen Ural Batır'ın ömrü çok kalmamış. Onun yaşlanıp, halsizleşmeye başladığını nicedir gören Ecel, çok yaklaşmış. İşte şimdi Ural Batır'ın hali yaman. Onun yanında, ebedi bahadirimızdan ayrılıyorruz şimdi diye kaygılanıp bütün etrafın halkı yığılmış. Bu sırada, yad elden dönen bir er insan, yığılan halkı ikiye bölüp çıkar da ölüm döşeğinde yatan Ural Batır'a:

"Ey bahadırların bahıdırı Ural atamız, sen döşeğe yattığın gün ben, halkın isteği boyunca, o zamanlar cin – perilerin içip bitirdiği Tirihiv'a varmıştım. O tamamıyla kuruyup bitmemiş: Ben orada yedi gün, yedi gece durup son damlalarından bir boynuz dirilik suyu toplayıp döndüm. İşte, şimdi bu suyu halk adına sana veriyorum. Kadirli Ural atamız, sen bu suyu iç de ölümün ne idiğini bilmeden, halk bahtı için ebedi yaşa! – deyip boynuzu döşekte yatan Ural Batır'a sunmuş.

"Damlasını da bırakmadan iç, Ural Batır!" diye yalvarmış halk.

O zaman Ural Batır, yavaşça doğrulup kalkmış, Tirihiv'ın son damlaları konulan boynuzu sağ eliyle alıp sonra halka baş eğip, teşekkür etmiş de boynuzdaki suyu ağzına almış. Lakin, suyun bir damlasını da yutmayıp bir önüne, bir arkasına dönüp, bir sağa, bir sola bakıp – bütün etrafa püskürtmüş. Sonra kendisi:

"Ben, bir kişiyim, siz çok kişi; ben değil, yer-su ölümsüz olsun; yerde insanlar şat, rahat yaşasın (de).

Ural Batır, böyle deyip sözünü bitirir bitirmez, etraf özgerip, parlamış: Ayak altına yem yeşil ot döşenmiş; ağaçlar yeni yaprak çıkarmış; yer üstünde çeşit çeşit çiçekler; ağaçta türlü türlü meyveler kızarıp pişmiş; güller, çiçek açıp göz kamaştırmakta, kuşlar gelip sayramaya başlamış; şırıldayan pınarlar akmış; koyu kamışla kaplanmış yuvarlak göller meydana gelmiş; bu göllerde öyle Akidil'e, Yayık'a, Hakmar'a gelip koşulan yeni nehirlerde bu zamana değin gözükmeyen akkuşlar ötüşüp yüzmekte; baş üstünde ak martılar ötüşüp uçmaya başlamış.

İşte böyle güzel dünyada, insanın her zaman yaşayası gelir. O sırada doksan yaşında olan bir ozan, halk önüne çıkıp, yüksekçe bir yerde durup şöyle deyip küylemiş:

"Ey doğduğum yer, doğduğum yer
Ataların durduğu yer,
Dört ayaklı canavara,
Yuva olan doğduğum yer.
Tokayları döşek gibi,
Dalı, idrisi bebek gibi
Baturganı bilek gibi,
Sarınası çelik gibi;
Çiçekleri bin türlü,

Esritecek hoş kokulu,
Yayılp yatan yerimiz!
Şalgansuldan yürüyen,
Ayısı çok yerimiz.
Avını gözleyip gezen
Kurdu çok yerimiz;
Kısa kuyruk, uzun kulak
Tavşanı çok yerimiz
Sessiz basıp yürüyen,
Tilkisi çok yerimiz;
Balığı at gibi tepen,
Suyu yarına sığmayan,
Irmağı çok yerimiz!
Ey doğduğum yer, doğduğum yer,
Ataların durduğu yer;
Yılkıları kişneyip,
Sığırları böğürüp,
Koyunları meleyip,
Sürü sürü yer;
Yatıp kalan bir kuzu,
Yüz koyun olup çoğalan yer;
Durup kalan yalnız tay,
Sürü olup gezer yer;
Babamın güveyi olduğu yer,
Anamın gelin olduğu yer,
Göbeğimi kesen yer,
Tatlı suyunu içtiğim yer!

İhtiyar ozan, işte böyle kendi yaşadığı yerin zenginliğine, güzelliğine şatlanıp kobayır söylemiş. Tam işte bu sırada Ural Batır, ölmüş.

Halk Ural Batır'ı saygıyla, hürmetle yüksekçe bir yere gömmüş. Sonra herkes onun kabri üstüne bir avuç toprak atmış. Günler geçmiş, yıllar geçmiş fakat Ural Batır'ın mezarında insan eksilmemiş. Onun mezarına avuç avuç toprak atıldığından, öyle çok toprak yığılmış ki, kabir üstünde çok büyük bir dağ meydana gelmiş.

İşte o dağa halk Ural diye ad vermiş. Orada Ural Batır'ın kemikleri hâlâ daha saklanmaktaymış. Kazsan, Ural dağından çıkan sonsuz altın, gümüş, türlü türlü kıymetli taşlar dediklerimiz, işte o Ural Batır'ın kutlu kemiğiymiş. Ural Batır'ın kanı da kurumamış. Uzun zaman geçtiğinden hali değişmiş: Yer yağı (petrol) dediğimiz, işte o ulu Ural Batır'ın kurumaz kanıymış.

AKBUZAD

2) AQBUZAT*

2. 1. Başkurt Türkçesi:

Boron-boron zamanda, atahı ülgäs, äsähe yuğalğas, biş-altı yäşendä Häwbän tigän ber bala yetem torop qalğan, ti. Awır éştär éşlärğä yäş buğas, öyzän-öygä yöröp, yöz hıwın tügep, horanıp tamaqtanıp kön ütkärgän, ti. Berzä-ber köndö yalanğa sıgıp kitkän. Tuğayzağı şışmäne-küldäy, ärmände tawışın-tuyzay, ättek, yıwa, quzğalaqtı hıyzay kürep qıwanğan, ti. Bara torğas, quray tawışı işetkän, şańdağan da şu yaqqa qarap ıqtağan, hazzıqtar kışep, üzän buyzap İzel qaray attañan, ti. İrgız bayza hıyr kötkän Tarawıl qarttıñ yanına barıp sıqqan, ti. Tarawıl qart Häwbändän ihän-hawzıq, yer-hıwın, awıl-ırıwın [oranı, ağası, qoşo ni, hawıtı nimä, şunu] horaşqan. Häwbän atahı ülewzän baştap äsähe ğäyep bulğandı, üz tormoşon baştan ayaq énehenän yebenä saqtı höyzäp birgän, ti. Tarawıl qart, Häwbänden hüzen işetkäs, bik qızğanğan, tärän körhöngän, ti.

-Üz könöm dä, balam, awır; hezzäyzärze kürhäm, bigeräk yörägem hızzap kitä şu,-tigän, ti. Ozaq uyzap utırğan da, aw awzay torğan qormaldarıñ yünätä baştağan, ti.-Balam, anawı külgä barıp äyzänäyek äle bulmaha, berär surtan mäskäwzäp, bumax mikän, -tigän dä, ti, ber qulına mäskäwen, ber pulına hızmahın totop, Häwbände éyärtep apkitkän, ti. Yulda barganda, Häwbände Tarawıl qart üzeneñ xäleñ höyzäp bargan, ti:

-Balam, bayzıñ bisähe haran, kön buyına aşap-ésərgä ber tægäs qatıq, ber baş qorot qına birep yebärä, unıñ män tamaq ahırawzar qıyın. Bına oşolay yöröp, hızmam män qoş atam, mäskäw män surtan mäskäwzäyem. Kis qaytıp kitkändä, qarmaqtarımıñ ärmände män yemdäp, yäyengä utırtıp qaytıp kitäm. Şulayıp tamaqtanmahañ, yän ahırıwzar qıyın,-tigän, ti.

Häwbän, Tarawıl qart artınan éyärtenep barganda, qarttıñ qulındağı qoramaldarına qarap-qarap qızıǵıp quyğan da:

-Olatay, oşolay hızmam buha, min dä qoş atırğa öräner inem. Yuq bit! Qoş atıp alham, asqa qañǵırıp ta yörömäh inem, -tip äytkän, ti. Tarawıl:

-Şulay bulır ine şu,-tigän dä bik ozaq öndäşmäy bargan, ti. Qulındağı hızmahı Häwbänden atahınıñ hızmahı bulğanğa, bala beräy nämä uyzap äytmäne mikän, tip şiktängändäy buğan da:

-Balam, atayın baxır bik hunarsı, märgän keşe ine. Anıñ bik matur hızmahı bula torğaynı, xäzer qalmağandır şu,-tigän, ti. Häwbän:

-Şulay..."Bar ine. Atayın ülgäs, käfenlek alırğa ber nämähe lä bulmağas, äsäyeyñ baxır atayındıñ hızmahın birep, käfenlek aldı",-tip höyläyzär ine, -tigäs, Tarawıl qart küz yäştären hörtkän dä:

-Käfenlege bumağas, üzeneñ ihke-bohqoho män uraştırıp qına quyha la, arıw bulır ine lä bit. Arıwıraq kümayem, tigänder inde. Nisek ithen, küp yıldar bergä ğümer itkän yuldaşı buğas ni,-tigän, ti. Häwbän:

-Ay, olatay, äle hin unı höyzäyhen, buğanı buğan inde. Atayım, baxır, ülgäs,

ösön, yetehen, qırqın uqıtırğa, xäyerlekkä ber nämähe lä bumağan. Zarzanıp [äsäyem] il arahına ézzänep sıǵıp kitkän. "Şu kitewzän, qaytmay, ğäyep buldı", - tip höyzäyzär. Min, u saqta bik bäläkäy buǵas, asıǵın belmäyem, tigän, ti- Äsä-yem ğäyep bugan inde, Atayımdın hızmahı ğına -bulha la, bılay asqa qañǵırıp yörömäh inem, qoş-mazar atırğa öräner inem,-tigän.

Şu hüzzären äytkä, Tarawıl qart, bik ozaq ber hü, zä äytmäy, uyzap barğan da, qapıl, ber nämä uyzağan keşeläy, tuqtağan:

-Balam, yaşem altmışqa yette. Yäşägän saqtı yäşämäm inde. Hin yäş bala äle, qañǵırıp yörömä. Mä, bıl hızmanı hiñä biräyem, ber qomartqı itep totarhıñ. Kemdän alǵanıñdı beräwgä lä äytmä. Unday hıзма Uralda yuq,-tigän dä hızmanı Häwbängä birgän. Häwbän qıwanısınan niştärgä lä belmägän, Tarawıl qartqa räxmättär äytkän, ti. Bılar surtan mäskäwzäp, unı beşerep tamaqtanıp, bergä yatıp yal itkändär. Kön kiskä harışqas, hawzaşıp, ikehe ike yaqqa kitkändär, ti.

Häwbän kön, ay, yıl hanap ühkän, hızman mäh hunarğa yöröy baştağan. Ul arıw ğına hunarsı bulıp un yete-un higez yäştärgä yetkän, ti.

Berzä-ber kön, kü, yağalap yörögän[en]dä, bı ber altın yönlö öyräk yözöp yörögänen kürgän, ti. Unı-bını abayzap tormağan, tosqan halıp atıp yıqqan da, sisenä halıp, yözöp barıp totqan. Kü, sitenä yaqındata baştağas, tege altın öyräk, telgä kilep, höyzäy baştamahınmı!

Häwbängä altın öyräk:

"Yeget, atqan hunarıñ-

Öyräk tügel, belhän hin,

Küldä yözöp uynağan,

Danlı Şülgän batşanıñ

Yändäy kürgän qızı min.

Ay yegetem-küz qaram,

Mine küldän sıǵarma,

Kübäläktäy yänemdän

Yäştegemde ayırma.

Ni horahañ biräyem;

Yulıñda qorban bulayım;

Öyör-öyör mal, tihän,

Barın hiñä biräyem",-

tigän hüzzärze äytep, Häwbängä yalbarğan, ti, Häwbän, bı hüzzärze işetkäs, üze ayaqtanırzıq yergä saqtı yözöp apkigän dä tuqtağan. [Tuqtağan da] aptırıp, ni äytergä belmäy torğan, ti. Öyräk haman şu hüzen qabattağas, unı hıwzan sıǵarmay ğına, üzeneñ xäleñ äytä baştağan:

Häwbän:

-Atam-äsäm ğümere,

Yarız ütkän tarzıqta,

Kön itkändär qoldoqta,

Min üskänmen aslıqta.
İkehe lä yuq xəzer,
Yetem qaldım yäşlektä,
Moron terär yer bumay,
Buy üsterzem xurızıqta.
Bögön täwge hunarza
Yulıqtım min monarğa,
Şulay za min yebärmäm,
Telähän dä sumarğa.

Öyräk:

-İrämäldäy harayğa
Altın taştar tutırğan;
Törlö töstä yılqılar
Öyör-öyör köttörgän;
Ber intılıp örgändä,
Taw-taş, yeze ontağan,
Qılıs kısmäs muyındı
Batırzarzı tuptağan;
Bötä bayızıqqa tororzoq,
Tarızıqta serzäş bulırızq,
Aq batşa tigän atamdın
Höyöp mengän atı bar.
Bötä yılqı qoto-u:
Ut yuqta, u ut birer,
Hıw yuqta, u hıw birer;
Oshoz-qırhız diñgezzän
Osop sıgır qoş bular;
Yalı appaq yebäktäy,
Tösö alğır-buz ğına,
Higez küzzän töz genä
Qaynap sıqqan toyaqtı
Bahıp tora, bez genä!
Qamış qolaq, baqır küz,
Bäbäge lä aq qına;
Mundahı beyek, tar böyör,
Surtan tände, nıq qına;
Qarsığa moron, kiñ tanaw,
Quş azawzı, hoha teş,
Oslo éyäk, as yañaq,
Quş urayzı, şu ğına.

Şu buz attı biräyem,
Uralıñda-hin üzeñ,
Hıw ilemdä-min üzem
Bäxette ğümer itäyek.

Häwbän:

-Tämde hüzgä aldanıp,
Qıw baş qaldım don'yala.
Birer malıñ yanda yuq,
Hüzeñ män aldama.

Öyräk:

-Batşa qızı Närkäs min,
Hine aldap torammı?
Don'ya malın qızğanıp,
Yergä sıǵıp ülämme?
Bı kül-mineñ harayım,
Kön dä qoştay qoyonam;
Yer qoyaşı sıqqanda,
Kölöp yözöp qıwanam.
Yeget, mine alhañ da,
Yergä sıqham, min üläm;
Öyöñä apqaythañ da,
Ber qabımdıq it bulam.
Yeget, hiñä ike hüz,
Hayzap, berehen tıñadarhıñ,
Berehen hayzap belmähäñ,
Alyottoqta ülärheñ.
Yeget, mine yebär zä
Ber qaramay alğa kit,
Bötä töhtän öyörzäp,
Yılqı sıǵar, şunu köt.
Hawımı yetkän hıyırzar
Mözöldäp sıǵar bızawhız,
Alpandap bahır quyzarı,
Megeräp sıǵar quzıhız,
Kül şawzatıp, kül yarıp,
Yerzä dawıl quptarıp,
Aqbuz sıǵar-mal qoto,
Bötä maldan hundatıp.

Mañdayınan hıypahañ,
 Telgä kilep, höyzär u,
 Ni telähäñ, bar eşeñ
 His qarıwhız eştär u,
 Altındağan éyärzeñ
 Qaşına qamsı élengän,
 Bolğar kündän maturzap,
 Başına yüyğän keyelgän.
 Qumı, ayılı-barıhı
 Bergä quşıp tegelgän,
 Mäñge unan almasqa
 Berketelep quyılğan.
 Uttar buha, u üze
 Başı huqqan yağına,
 Horap tormah, kitär u.
 Ber börtöktäy qıl ürtäp
 Saqırğanda, kilär u.
 Bötä malıñ böthä lä,
 Buz at qalır yanıñda,
 Yuldaş bulır yulıñda
 Batır bulır yawında,
 Yebär, yeget, kitäyem,
 Barına ämer itäyem,
 Hıw ilendä min-hılıw,
 Raxät gömör itäyem.

Häwbän:

-Hılıw, hüzeñ tıñdanım,
 Min dä ber uy uyzanım:
 İkäw kittek alğa, attap,
 Mal kileren küräyem.
 Hıwhız ülämen, tihäñ,
 Sarıqqa hıw qoyamın,
 Üzeñde köngä teyzermäy,
 Şu sarıqqa halayım;
 Äytkän hüzeñ tap buha,
 Hine azat qılayım
 Hin dä farwan kön it, tip,
 Teläk teläp qalayım.

Öyräk:

-Min külgä summayısı,
Maldar sıqmas dalağa,
Saqırıwğa kimähtär,
Höyzäp birmäy atama.
Mine alıp hin, yeget,
His tä mandıy almaxhıñ:
Kügärsen tunım keymägäs,
Mine töndä kürmäxheñ;
Yär tip mine höyärgä,
Quyınıñda tapmaxhıñ.
Yergä sıǵıp qıwarham,
Närkäs hılıw timäxheñ...
Yer yegeten yer höyär-
Täne yerzän yaralğan;
Hıw qızınıñ bar yere
Nurzan, uttan yaralğan.
Qoyaş hine yılıtır,
Mine mayzay ireter,
Minän aqqan ber tamsı
İleñ qıwzay qorotor.

Bıl hüzzärze işetkäs, Häwbän işanğan da öyräkte yebärgän. Üze artına qaramay, öyräk öyrätkänsä, alğa attay birgän, ti. Ber az ğına kitkäs tä, yıldı sırqıraqan, hıyır möñrägän, quy-harıq baqırğan tawıstar işetelä baştağan. Bına ber saq yel-dawıl qubıp kitmähenme! Häwbän alğa attay za almay baştağan, aptırağan, niştärgä lä belmägän. Yeget tüzümägän, artına äyzänep qarağan. Qaraha, ni küze män kürhen, yer qaptağan mal sıqqan. Ä tege Aqbuzattıñ küldän saq [başı män] muyını ğına sıǵıp kilgän mäle ikän. Häwbändeñ artına qarağanın kürgäs tä, Aqbuzat külgä kire sumğan, ti. Aqbuzattıñ külgä kire sumğanın kürgäs, bına tege maldar, beren-bere taparzay bulıp, örköşöp, Aqbuzat artınan bere qalmay sumşıp bötkän dä quyğandar, ti.

Yel-dawıl tuqtağan, Häwbän, üz küzenä üze işanmay, aptırap, niştärgä belmäy, uyzanıp torğan da kül sitenä lä barıp qarağan-unda la nam-näşän yuq, tıptın. Utırıp uyuzağan, uyuzağan da mäxrüm bulıp qayıp kitkän, ti.

Yäyzäwgä qaytha, ni küze män kürhen, bötä tirmä aqtarılıp bötkän, bala-sağa, qart-qoro, äbey-häbey, qız-qırqın-barıhı bergä yıyılıp, aptıraşıp höyzäşep toralar, ti. Ular yanına, tayağın tayanğan, ozon sıbırtqıhın yawrınına halğan älege Tarawıl qart ta kilep, awılda azğan-tuzğan malın horaşıp:

-Mınaw bezzeñ siktäräk mal kötä inem. Mınaw şäp ğäräsät-dawıl sıǵıp kitte lä, maldar za, üzem dä, qayza basıp torğandı, qayza barıp bärelgände belmäy, tarqalışıp böttök. Bına şul azğan-tuzğan maldarımıdä ézzäp, hezzeñ yäyzäwgä

kilep sıqtım äle,-tip höyzäğän sağında [ğına], Häwbän dä kilep ölgörgän, ti. Häwbän, qart-qoronoñ hüzzärenä qolaq halıp, tıñdap torğan da hüz iñğayına Tarawıl qartqa:

-Olatay, bıl nindäy küz kürmäğän, qolaq işetmäğän dawıl buldı huñ ul?-tip horağas, Tarawıl qart:

-Ay, qustım, bınıñ sere bik zur. Bılay dawıl bezzeñ bıwında bulğanı yuq. Olatayzar höyläwe buyınsa, xäterzä qalğanı ğına bar. Ular höyläy torğaynı: "Boron-boron saqta bötä don'yanı hıw basqan, bezzeñ olatayzar bulmağan, Ural tawı sıqmağan, bı tirälä dürt ayaqtı yän yörömäğän. Tik дәyewzär yaşağan, hıw batşahı baş bulğan saqta, Ural tigän batır kilep yaw asqan. Unıñ Aqbuz tolparı yulınan Ural tawı bar bulğan. Dәyewzärze qırğan urında hıw qorop, sağıldar qalıqqan. Hıw batşahı yeñelä baştağas, töphöz, yaldım-yatıw urındı ézzäp, bına oşo hezzeñ yandağı külgä sumğan. Ul külden töbö yuq, yer astındağı dar'yağa totaşqan. Şuğa hıw batşahın Ural batır totalmağan. U hıw batşahınıñ atı Şülgän, buğan. Şuğa Şülgän küle tip atağandar. Ural batır ülgäs, Şülgän batşa Ural batırzıñ Aqbuzatın urzatqan. Ural batırzıñ uldarı la ülep böt käs, hıw batşahı, Aqbuzatı menep, mizgel-mizgel Ural buyına sıgıp äyzänä ikän. Aqbuzat küldän sıqqanda, üz batırzıñ isenä töşöröp, yelkenep qanattarın qaqla, şunan, qanat yelenän taw-taş qolatırzıq dawıl quba, ber nämä qalmaq astı-öskä äylänä",-tip höyläy torğaynılar. Bı dawıldı min şulay tügelme ikän tip uyzayım,-tip höyläğäs, Häwbän hıw qızınıñ hüzenen isınlığına ısanğan. Tarawıl qarqa la, bütän beräwgä lä kürgänen höylämäğän: qulına kimäğän köygä dawıl quptarıp yöröy tip asıwlanırzar, tip uyzagañ.

Höyzäşep böt käs, Tarawıl qart üz yulına kitä baştağas, Häwbän unı tuqtatqan da:

-Olatay, hin kem bulahın?-tip horağan, ti. Tarawıl qart üzeneñ kem ikänen höyzäp birgäs tä, ihenä töşörä halıp:

-Olatay, hin mine tanımayhıñmı?-tip horağan, ti. Tarawıl qart, Häwbänden buy-hınına, töh-başına qarap, baştan-ayaq küzen yörötkän dä:

-Yuq, qustım, ber zä sıramıta almayım bit. Küzem [deñ nurı] qaytqan, nurı!-tip körhönöp quyğan da, öthäp, -Qustım, bı saqtı buğas, tanıp kitäyem. Hin kem balahı bulahın? Töh-başıña qarağanda, ir hımaq kürenäheñ. Sura batırzıñ beräy yarsıǵı tügeme?-tip horağas, Häwbän qartıñ hızma birgändärenä saqtı barın da höyzäğäs, Tarawıl Häwbände qosaqtap üpkän dä, ti:

-Ay, qustım! Sura batır-arıslan ine, ul barza, bı hıw [éyähe] yen batşahı, yer öhtönä sıgıp, ayaq baha almay ine äle. Ulım, min birgän hızma barmı?-tigän, ti. Häwbän:

-Bar, olatay, unı yändän artıq ahırayım, bına ul hızma!-tip, hızmahın kürhät-käs, Tarawıl qart hızmanı qulına alıp totop qarap torğan da üpkän, ti. Häwbängä kire birgändä:

-Qustım, mını birgändä, hin bala ineñ, min mınıñ seren äytmänem. Bı hızma-atayındıñ hızmahı. Bı hızma-Ural batır balalarınan qalğan qomartqı. Hıw

batşahı oşo hızmanan ğına qurqa. Nıq haqta bäräwgä lä äytmä,-tip, üz uyzarın höyzäp bötän dä üz yulına kitkän, ti. Häwbän altın öyräk turında höyzämägän, ti.

Häwbän altın öyräkte añdıp küp yörögän. Ayzar, yıldar ütkän, kül sitendä qunıp hağalap ta qarağan, his osrata almağan, ti. Bütän qoş-yänlektän küp hunarzar alğan. Tarawıl qartqa şıbağa sığarıp birgän, unıñ yanına barıp ta yörögän, haman da altın öyräkte höyzämägän, ti.

Berzä-ber kön Häwbän Tarawıl qart yanına barğas, hüzzän hüiz sıqqanda kül batşahı turahında höyzäwen horağan, ti. Tarawıl qart:

-U batşanıñ sığıp-nitep yörögänen kürgän keşene belmäyem. Ber saq kül sitendä yörögändä, ber qatın osranı. Tege qatın:

"Mınaw küldä ber altın öyräk yöröyse, u nindäy öyräk ikän?"-tigäs tä, ikäwzäp kül sitenä bara halıp qaranıq. Bezze kürgäs tä, külgä suma halıp yuğaldı. Min köndöz qabat qaraştırılğanım, köndöz his u öyräkte küralmanım tağı ber osrağanımda, tege qatın: "Hineñ män bezze kürgäne birze tege öyräk sıqmay. Nisä ayzar buyı buyzanım, gel ayzıñ un düрте yethä, töndä küğärsen töslö bulıp sığalar za, supırzaşıp, kölöşä-kölöşä, hıw inälär. Yen qızarı",-tip höyzäne. Boron da şulay tip höyzäy torğaynılar, -tigän, ti. Häwbän:

-U nindäy qatın ikän?-tigäs, Tarawıl:

-"Mäsem xandıñ bala qarawsıñ inem. Qızı oşo külgä hıw inä kilgändä, min küz-qolaq bulırğa éyäreп kilgäyнем. Şu xandıñ qızı küz menän qaş arahında ğäyep buldı. Şuğa xan: "Qızımdı tapmay, qaytma! Tapmahañ, kül sitendä asqa ül, ber yergä lä kitmä, tip qaldırdı. Şunan birze asqa qañğırıp yöröyөм",-tip qandı küz yäşe män höyzäp, ilap torpğaynı. Xäzer uğa küp yıldar buldı inde,-tip barın da höyzäp birgän, ti.

Häwbän Tarawıl qartıñ höyzägän hüzzäreneñ barın da ésenä alıp qına torğan da, unan ayırılğas, ayzıñ un düртense könön kötөp yörögän, ti. Ayzıñ un düрте yetkäs, kül sitenä barğan, ti. Tön ayay, tımıq, hic şılt itkän nämä yuq. Ber az hağalap yatha, bına küldeñ ber yaq sitendäräk supırzap hıw ingän tawış qolağına sağılğan. Häwbän yer qırzap qına şıwışıp barıp qaraha, öyräk tügel, altın täxet östöndä altın sästären halındırıp, bir qız säs tarap ultıra, unıñ tirähendä kük küğärsendär uynap yörөy, ti. Häwbän yandap qına barğan da, hizzermäy genä [tegeneñ] säsen urap totqan. [Säsen totqan] iñğayğa qız hiskänep kitkän. Tege küğärsendär osop kitkändär. Häwbän qızıñ säsen yebärmägän, ti:

-Hılıw töсөн alışqan:

Öyräk tügel, qız ikän,-
tigän, ti.

Närkäs:

-Mine qayzan tap itteñ
Tön urtañı sağında?
Nisä qarawsım bar bit,
Qarap tora yanımda!

Yeget, yebär säsemde,
Büldermä hin eşemde!
Kügärsendär kittelär,
İlgä xəbär ittelär,
Atam belhä bı eşte,
His ayamax başıñdı!

Häwbän:

-Hılıw, äytse atıñdı,
Ber höylärmen dan itep;
Yä bulmaha qaytayıq,
Bergä torayıq kön itep!

Närkäs:

-Yegetkäyem, şawzama,
Atım horap zurzama,
Xata mine kürgände
İlgä qayıp höyzämä!
Yeget, hiñä tiñ bumam,
Mine alırğa uyzama;
Nurzan tıwğan toqommon,-
Yerzä yörötöp xurzama.
Yer ulına tiñ bulmas
Nurzan tıwğan qız bala;
Harayza ühkän qızzar za
Mölxäthenmäs dalada,
Yeget, hüzeñ ozaytma,
Atam kihä, yaw halar;
İleñ tuzanday qılar,
Toqomoñdo yuq qılar?

Häwbän:

-Hine ézzäp küp yörönöm,
Ay tıwğandarın kötöp;
İnde, hılıw, yebärmäm,
İlahañ da ut yotop.
Yegettek tegän ber дәwer
His nämänän qurkmah u,

Batır yeget yöräge
Qoro qapaqtan örökmäh u.
Yaw asha la atayın,
Tayşanmaxtay uyım bar.
Yañğızlatmax üzemde
Ural tigän ilem bar,-

tigäs, Närkäs bik ozaq uyğa qalğan. "Atam danın äytkäş tä, qurkmay torğan
bı nindäy yeget ikän?"-tip uyzagan, ti.

Närkäs:

-Yeget, batırmin, tiyep
Taw yarırzay höyzäyheñ;
Atam ilen haqtağan
Deyewzärze belmäyheñ.
Yeget, batırmin, tiheñ,
Üzem yılqı äyzänem,
Yılqı män [min] kitärgä
Abuz attı dimdänem
Yılqı sıqqan sıqrıp,
Hıyır, hariq möñöräp,
Barı bergä quşılıp,
Xan malınday, il qaptap;
Ular artsa acğırıp,
Şülgän külen taştırıp,
Aqbuzat sıqqan bit,
Ğäyrät säsep, baxmalap.
Külde yarıp yelkengän,
Hine kürergä intılğan;
Unıñ ğäyrät yelenän
Ural tawı helkengän.
Tüzä almay, batırı
Qolap töşkäs hırtınan,
Aqbuzat ta, ğärzänep,
Kire qaytqan yortona.
Şulay tolpar at mengän,
Deyew-bäreyste yıyğan,
Hıw yäneneñ barıhın
Üz qulında tuptağan
[Häwbängä qarap]
Şülgän küle batşağa
Kem bulahın uqtalğan?

Häwbän:

Atañ Şülgändä xan buha,
Deyew-bäreyzeñ barın
Tirähenä tuptaha,
Aqbuz tolpargä menep,
Yel-dawılıñ quptarha,
Uhaq yapırağınday za
Yörägem qurqıp helkenmäh!
Un ike baştı deyewewñ
İlemä utın halha la,
Uralımda daw asıp,
Sergelektäñ qan qoyop,
İlemä yaw halha la,
His qurkmamın atañdan,
Yörägemä uq atha la!
Sura batırzan qot yıyıp,
Batır tıwğan zatım bar;
Yetem-yeher küz yaşen
Hıqratmaxga antım bar.
Hılıwqayım, mahayma,
Şülgän küle tärän, tip,
Atam ildä zur batşa,
Deyewzärze yıyğan, tip,
Uralda ilağan yetemdeñ
Küz yaşe aqha, kül bulır.
Qäberen ağızıp batırzıñ
Yuşqın tükhä, sül bulır.
Hıwza yözgän qız bala
Qayza hıwzaw tabır u?
Şülgän hayıqha yuşqından,
İke baştı deyewzär
Qayza yaldım tabır u?
İl zarına moñayğan
İnläp yatqan Uralım,
Yılğır aqqan İzelem,
Tonoq aqqan Yayığım-
Nögär yıyıp yaşärgä
Atañ torlaq birmäs u.

Tigän hüzzären işetkäs, Närkäs qurqan, ti.

Närkäs:

-Yeget, hüzeñ hüz bulhın,
Hiñä antım biräyem,
Ûzeñde alıp ilemä,
Atam torğan yeremä,
Qan-yaw asmay arala,
Hoqtanganıñ biräyem.
Altın haray ésendä
Mamıq tüşäk yäyäyem,
Ni telähäñ alırğa
Horağanıñ biräyem.
Harayımda qalırhıñ.
Bezzä tolqa tapmahañ,
İlem aralap yörörhöñ,
Bar harayzı kürärheñ,
Mine Närkäs tıp höyhäñ,
Möhläthenmäy barına,
Şülgäñ haray ilenä,
Närkästäy xur qızına,
Aqbuz tolpar menärheñ,
Qulğa baxeteñ tuptap,
Uralıña qaytırhıñ.

Häwbän, Närkästeñ hüzendä torowına ısanıw ösön, tağı ber tapqır ant ittergän dä, anan ikäwläp hıw batşahına kitärgä buğandar. Närkäs küz yomorğa quşqan. Häwbän küzen yomğan. Küzen asırğa quşqan. Häwbän küzen [aşqan. Küzen] asha-üzen qızınıñ altın harayında kürgän, ti.

Häwbän ber nisä kön qunaq buğan. Haray qızarı yırzap-yırzap qunaq itkändär, tik Häwbän ber zä küñel birep aşamağan-ésmäğän, ti. Närkäs Häwbändeñ boyoqqanın, tolqa tapmağanın hizgän dä atahına barğan, ti. Atahına baştan-ayaq xäleñ höyzärgä kereşkän, ti.

Närkäs:

-Şülgän tigän zur küleñ
Hıwzaw buldı yäşemdän.
Uynap-köldöm ésendä,
His yäş tükmäy qayğımdan.
Un higezgä yetkänse,
Küp hunarsı osrattım,

Küptär tosqan atha la,
 Barınan da yazlıqtım.
 Altın öyräk tun keyhäm,
 Yer ılasını hizmnäne.
 Kisteñ yulğır yele lä
 Säsem baştan qamıştan
 Üter yulın tapmanı.
 Qamıştağı qama la
 Hıw ingänem hizmnäne
 Azaq tapqır berhendä
 Öyräk bulıp atıldım,
 Ay nurına mansılıp,
 Hıw ingändä, totaldom.
 Yergä sıqham, ülä inem,
 Hüzem birep qotoldom.
 Atıñ äytep ant ittem
 Arala yaw asmaxqa,
 Batır hoqlanğan zattan,
 Atay, qırqıwlaşmaxqa.
 Bına, atay, u batır
 Harayımda qunaqta,
 Antım şulay zur buğas,
 Qunaq ittem awlaqta.
 Bına hüzeñ äyt, atay,
 Mañ antqa tororloq
 Mägär batır-aldında,
 Ni telähä yegetem,
 Bülä[gen] bir malıñdan,
 Bulhın büläk oqşarlıq.
 İnde malıñ qızğanhañ,
 Üzem barır uyım bar.

Batşa qızınıñ bı hüzen işetkäs, bik aptırawğa qalğan, ti. Bı yegettän nisek tä
 qotolowzı uyzap, qızına bılay tigän, ti:

-Qızım, azaqqı hunarıñ
 Xäyerle hunar bumağan,
 Öyräk tunğa atır ir
 Mañ ildä his tıwmağan.
 Altın qolan säseñde
 Yıltır küzle kürerzäy,
 Qızım, anday zur doşman
 Tuwğanı yuq äsänän.
 Qızım, uğa yul taphaq,

Boton botsa botarlap,
Qızım, şunan qotolhaq,
Qabat Şülgän buyında
Hine atar ir bulmax,
Hine totop mazalar
Tirä-yaqta yän bulmax.

Närkäs:

-Ataqayım, u yeget
Hüzem tıñdap kilde u,
Mine atqan sağında
Öyräk tiyep belde u.
Ataqayım, tağı la
Mine qosto qulına,
Unıñ qulı yılıhı
Éze yöröy tänemdä.
Unıñ qanı qoyolha,
Mañ tăn[em]dä qalır u;
Yöräkkä may bulır u.
Atay, uğa qanıqma-
Unıñ qanın ağızma,
Unıñ ösön bar Ural
Ézzär hinän qarımta.
Unıñ teläge zur tüge:
Hinän täxet horamay,
Maliñ horap tağı la
Bayzıǵıñdı muyırmay.
Atay, mine bala ithän,
Yegetteñ qanın ağızma,
Bağawılhız yegetteñ
Yänen alıp dan alma!
Yegetkä bir Buzattı,
Hınap qara gäyräten,
Totop alalha, yeget
Uralda yäyhen qanatın.

Batşa bı hüzzärze işetkäs, bik ozaq uylap torğan, ti. Üzeneñ wäzirzären yıy-
ğan. Un ike baştı Qähqähä tigän deyewenä kăñäş itkän, ti. Qähqähä batşağa:

-Buzat birhäñ yegetkä,
Kösön kitär qulıñdan,
Buzat kithä qulıñdan,
Ayırılırhıñ yulıñdan.

Başı beräw acdahañ
 Uğa kürener munsıqtay;
 İke başı acdahañ
 Uğa kürener yansıqtay;
 Başı ösäw acdahañ
 Uğa kürener turhıqtay;
 İleñ totqan Qähqähäñ-
 Ul da qalır burhıqtay.
 Batşam, hiñä ber aqlı:
 Harayıñ tulı yer qızı,
 Hineñ qızzan da hılıw
 Mäsem xandıñ bar qızı.
 Unı kürhä, yegeteñ
 Aqbuzatın onotor,
 Ber awızhız alam, tip,
 Yeget şuğa ıntılır.-

[tigän, ti]. Batşa Qähqähäñeñ hüzen oqşatıp, Häwbände Närkäs menän bergä urzap kilterelgän qızzar harayına yebärmäk buğan, ti. Batşa Närkäste saqırtıp alıp:

-Balam, küñeleñ huş buhın,
 Yegetkä biräm telägen,
 Hineñ qäzereñ tağı arthın,
 Kürep sıqhın bayzığım.
 Harayzarıma apar,
 Haray qızzarın kürhän,
 His qıhımğa qalmaysa,
 Qızzar män [ul] höyzäşhen.-

tigäs, Närkäs Häwbängä bötä harayzı kürhätep yörötöp sıqmaq buğan, ti. Bik küp harayzarzı ütkändär, bik zur baqsa aş a ber altın harayğa barğandar, ti. Närkäs:

-Bıl harayza min äytkän
 Danlı tolpar Buzat bar;
 Yanaw tartıp acğırır,
 Küzenä tekep qarap tor;
 Yaqın kilep sapsınha,
 Aldına barıp bahıp tor;
 Tibäm tip, art[ın] birhä;
 Yañbaşınan höyöp tor;
 Qolaq şımaytıp ıntılha,
 "Yer batırı-min!"-tip köl.
 Şunan kiler yanıña,
 Hırtınan hıypap höyrärheñ;

Yalınan alıp ike qıl,
Belägeñä bāylärheñ;
Qoyroğonan ike qıl
Ayağıña bāylärheñ,-

tigän dä, (Närkäs) harayzı asıp, Häwbände Aqbuzat yanına indergän, ti.

Häwbände kürgäs, Aqbuzat ürä hikerep, tanaw tartıp acğırıp yebärgän, ti. Häwbän unan qurqmağan. Aqbuzattıñ yanıp torğan baqır küzenä tekäp qarağas, Aqbuzat başın sayqap, qırğaraq barıp torğan da alğı ayaqtarı män sapsına baştağan. Aqbuzattıñ sapsınğan ayaq tawışına haqtap torğan deyewzär haray tübähendän kilep töşä baştağandar, ti. Yarzamğa deyewzärzeñ kilgänen kürgäs, Aqbuzat bötä asıwı män Häwbändeñ aldına kilep, baştarın sayqap, sapsırğa intıla baştağas, Häwbän his tayşanmay qarşı barğan, ti. Aqbuz, Häwbände bılay za qurqıta almağas, äyzänep tibärgä intılğan ikän-Häwbän yanbaşınan höygän, ti. Aqbuzat bılay za buldıra almağas, qolaq şımaytıp, Häwbändeñ östönä ırğımaq buğan ikän, Häwbän, uğa qarap, bılay tigän, ti:

-Ahaw totop öyrätkän
Ural batır Häwbän min,
Batır höymäh at huyıp,
İten yeygän batır min.
Hazaq teymäh Närkäste
Atıp alğan Häwbän min.
Ural tigän ilemde
Yawzan haqtar batırmin.

[Häwbän şulay] tigäs, Aqbuzat aybanğan, ti. Aqbuzattıñ aybanğanın kürgäs, deyewzär zä beräm-beräm harayzan şıla baştağandar, ti. Aqbuzat ta, yañğız qalğas, Häwbändeñ batırlıgın kürgäs, buldıra almağan, Häwbängä kilep başın éygän, ti. Bını kürgäs, Häwbän Närkästeñ bar äytkändärenä ışağan da Aqbuzattıñ yal-qoyroğonan qıl alğan. Qılın alğas, Aqbuzat:

-Yeget, yerzeñ batır
Häwbän batır hin buhañ,
Yomro toyaq yılqıla
At tolparı min bulam.
Yalım hiñä kös birer,
Qılıs tothañ qulında;
Qoyroq qılım köyzörhäh,
Yanıña sabıp kilermeñ,
At bulırmin yawıñda,-

tigän dä, üz batırınday kürep, Häwbändeñ aldında qolaqtarın qaysılap, irkälänep torğan, ti. Şunan azaq Häwbän, Aqbuzattı hırtınan yaratıp, yanınan sığıp kitkän, ti. Närkäs Häwbändeñ sıqqanın qırzaraq kötöp torğan, ti. Häwbändeñ ihän-haw sıqqanın kürgäs, şatlıgın bilderep, Närkäs hüzhez genä yılmayıp quyğan da qızzar harayına éyärtep aparğan, ti. Haray qapqahı töbönä yetkäs, När-

käs, Häwbängä öyrätep, bılay tigän, ti:

-Bı haray tulı qız bulır,
Hılıwzarı küp bulır,
Aralap, küz halırhıñ-
Ayzan yaqtı yöz bulır;
İke bite uyılıp
[Qara qaşı qıyılıp],
Ozon kerpege aş
Qarap köygän küz bulır;
Qarsıǵalay tüş kirgän,
Awızın alaptay asmay,
Kömöştäy teşen yıldıratıp,
Nazlı köygän qız bulır.
Bal qortonday bilde üze,
Yörägeñä yatırzay,
Ayhılıw tigän qız bulır.
Uraldan urlap alınğan
Mäsem xandıñ qızı u.
Qızdı höyhän, atamdan
Şunu hora, birer u.
Uralğa apkitärheñ,
Atahına iltärheñ.
Xağa keyäw bularhıñ.
Yeget, tağı onotma,
Bında tağı zur ser bar:
Bı harayzan sıqqas ta,
Ubır qarsıq qarşılar,
Törzö hüz[zär] män arbar,
Härmälänep, yuxalar.
Qulıñ birmä totorğa,
Ayağıñ birmä hörtörgä.
Barın eştäp bötkäs tä,
Qoyroq qılın köyzörhän,
Yel-dawılhız yanında
Aqbuzattı kürerheñ.

[Qızdıñ oşo] hüzen işetkäs, Häwbän aptıraǵanday buǵan da, ti, ber az tañ qalıp, Närkäskä bılay tigän, ti:

-Atañä äytmäş sereñde
Miñä äytteñ, hılıwqay,
İlgä säsmäs sereñde
Miñä sästeñ, hılıwqay.
Bı sereñde äytewen

Duh kürepme, hılıwqay?
Mine hınap, sın höyöp,
Yär kürepme, hılıwqay?
Miñä äytse ber hüzeñ,
Ker qaldırmay, hılıwqay,
Hine höyhäm ni bula,
Küñelem yattan aldırma!
Kükteñ ayı hılıwza,
Qoyaş höygäs yözönän,
Qoyaştı nur alğanğa,
Göl üptermäy üzenän.
Ayhılıwzıñ yözö lä
Tıştan ğına kölhä lä u,
Küñele nurzı bumaha,
Ayzay ğına bulır u,-

[Häwbän şulay] tigäs, Närkäs bik ozaq uyzap torğan da bılay tigän, ti:

-Yeget, azaq serem şu;
Hiñä bumam, unı bel.
Yerzä buğan batırğa
Atam birmäh, baxıl bul!
Yegetem bar höyölygän,
Batır bulıp tanılğan,
Ser totowza ir bulıp
Üz yanımda hınalğan.
Unı mänge taştamam,
Unı sitkä birmämen:
Atın da his äytmämen;
Yörägemdä yağılğan,-

[Qız şulay] tigäs, Häwbän dä kösläşmägän, ti. Närkäs Häwbände qızzar harayına inderep yebärgän, ti. Häwbän harayğa ingäs tä, qızzar arahında Ayhılıw ayırım kürengän. Ayhılıw za Häwbängä taba kilgän dä, bılay tigän, ti:

-Töhöñ-başıñ, yegetkäy,
Yer yegetenä oqşay.
Tılsımdarız uza alıp,
Uralda uynap-kölgän
İrkä qızzarzı taştap,
Hulığan yözlö qız kösäp,
Niştäp kildeñ hin bılay?
Ällä Şülgän qoropmo,
Batşaları ülepme,
Küp ilağan küz yäştän
Yerzä däryä bulıpmı?

Allä Uralda at mengän,
İlen yänendäy höygän
Batırzarı qırılıp,
Barı balıq bulıp mı?
Allä Uralda tügelgän
İr-yegettär qanınıñ,
Zar ilağan äsälär
Hırqırıp birgän höttöñ
İzelendä qoyonop,
Deyewzän dä qurqmastay,
Şülgändä batmastay,
Hıw batşanan örk mastäy,
Yäşkä batqan Uralın
Köläs iter beläkte,
Arısladay yöräkte
Yäş batırzar üsepmä?

Häwbän Ayhılıwzıñ bı hüzzarenä qarşı bulay tip yawap birgän, ti:

-Armände yözgän küldärzä
Batqan batır bulırmı?
Utız teşenä aş ézläp,
Kisen yoqo tuyzırğan
Kıñ Uraldın buyında
Bılay za köläs qızzarız
Moñon säsep köldörğän;
Qono bulmas öyräkte
Atıp, iten yeyzerğän;
Balağa la buy birgän
Yılqı totop, at mengän;
Kiräğä bawın tön kisep,
Qızzar urzap yär höygän;
Awqan tındıq urmanda
Şañqıp yırın yırzaşıp,
İlağan batır bulırmı?
Uraldın hılıw qızzarı
Hıw töböndä harayza
Qan ilaha bığawza,
Şu bığawzı sismähä,
Uralğa ul bulırmı?
İlenä batır bulırmı?

[Şulay] tigän hüzen işetkäs, bar qızzar za, éhe küz yäştären tügep, ilaşıp, Häwbände qosaqtap alğandar, ti. Häwbän dä bılarzı qızğangän, küz yäştäre sıq-ha la, qızzarğa hiztermähkä tırışqan, ti. Qızzar män hawzaşıp, harayzan sıgıp

kitkän, ti.

Häwbän sıǵıwǵa, ber qarsıq [anıñ] aldına kilgän dä bılay tigän, ti:

-Yeget, yeget ikänheñ,
Şülgän küldä buǵanhıñ,
Altın öyräk atqanhıñ,
Xan harayǵa kigänheñ,
Xandıñ hılıw qızına
Oqşar yeget buǵanhıñ.
Xan qızı höyä hine lä,
Yegete barǵa tartına,
Hiñä xäylä öyrätäm,
Qulıñ birse qulıma.-
Ber tipkändä, watırhıñ
Yegeteneñ harayın,
Qızın üzeñ alırhıñ,
Bir ayaǵıñ übäyem.

[Şulay] tip Häwbändeñ aldına kilgäs, (Häwbän) qarsıqqa qulın birmäysä, bik ozaq uyǵa qalǵan, ti. Närkästeñ qarsıq turında höyzäǵän hüze män qarsıq hüze-neñ qayhı ras ikänenä ışana almay, bik ozaq uyza qalǵanda, qabat Ayhılıw yanına inergä qarsıq turında horarǵa uyzap barǵan. Tik qapqanı qabat asalmaǵan. Şulay za Närkäs hüzen totqan: qarsıqqa qulın da, ayaǵın da birmäy kitä baştaǵan. Qarsıq[tıñ]:

"Yeget batır ikänheñ,
Üzeñ serze ikänheñ:
Yebäk män uralǵan,
Altın män qorşalǵan,
Inyı män bizälgän,
Yel-yamǵır [za] teymäǵan,
Kerpege yäş kürmäǵan,
Küñele ğäm tatımaǵan,
Sit namısın yer itep,
Küz yäştären kül itep
Küñel asqan xan qızın,
Hine Yertzäy hanaǵan,
Üzen Köngä tiñdäǵan
Qızǵa mine tiñdäyheñ!
Mañ alhıw yözzärem
Buştan ğına küpmäǵan,
Mañday küzeñ buha la
Küñel küzeñ yuq ikän.
Altın qaşıqtan aş yeygän,
Mamıq tüşäktä tüş yäygän,

Qızdı mindäy kürämheñ?
Mañ hüzgä ısanmay
Bäxeteñ urtaç, bülämheñ?"

Tigän hüzzären iştäkän Häwbän bik ozaq uyzap tora la, qarsıqqa yaqın kilep, horaşa baştay.

Häwbän:

-Yözöñ-başıñ, inäkäy,
Yonsoğanday kürenä,
Kükrägeñdän sıqqan hüç
Tonsoğanday kürenä.
Bı ildä yañğızımın,
Sereñ höyzä, inäkäy.

Qarsıq:

-İsanmax ırgä ser höyzäw-
Başıma yazıq bulır u;
Qurqaq ırgä hüç höyzäw-
Başıma qazıq bulır u.
Haray sere-tärän ser,
Barı şahit bulır u.
Qulıñ totham, kükrägem
Üze telhez höyzär u;
Ayağıñ totham, yuldarıñ
Üze asıq bulır u;
Telem asıp höyzähäm,
Telem batşa kihär şu.-

tigäs, Häwbän bik tärän uyğa batıp, niştärgä belmäy torğanda, Närkäs kigänen kürgäs, qarsıq kitkän, ti. [Närkäs]:

-Äyzä, yeget, huñdama,
Mañ hüçze taştama!
Atam kötä qunaqqa
Harayında, şawzama.
Atam urın birgändä,
Uñ yağınan alarhıñ;
Atap hıwhın birgändä,
Hulıñ män alarhıñ;
Atam aşın birgändä,
İke quldap alarhıñ;
Atam bısaq birgändä,

Uññ mән alarhıñ;
 Atam qarap kölgändä,
 Uñ küzeñde qısarhıñ;
 Atam ayaq huzğanda,
 Qul qawşarıp torarhıñ;
 Atam torop kitkändä,
 Qırın yatıp qalarhıñ;
 Atam qılıs totqanda,
 Teş hızıqlap torarhıñ;
 Atam huzha quldarın,
 Kire artqa kitärheñ;
 Şunan haray helkener,
 Unan qurkmay kölärhoñ.
 Oşonoñ barın eştähäñ,
 Ayhılıw mән ikeñde
 Üz yereñdä kürärheñ.-
 tigäs, Häwbän rizalıq beldergän dä:
 -Bıl sereñdeñ qatmarın
 Horap belep bularmı?
 Yuqha haray ésendä
 Tezelep kilgän yolamı?-

tigän. Horawzı işetkäs, Närkästeñ töhtäre üzgärep, Häwbängä bik ozaq tek-
 täp qarap torğan da qosaqtap üpkän. Küzzären yaşländergän Närkäs:

-Qarsıq hiñä ni tine,
 Min dä şunan uzalmam,-
 tigän dä älğa attanğanday buğan, ti.

Häwbände yoqo bahqan. Bitenä qoyaş töşkängä hihkänep, küzen asıp qara-
 ha, küz aldında Närkäs tä, harayzar za-ber [kem, ber ni] zä yuq, ti. Bötä kürgän-
 dären, ällä töş kenä buldımı tip uyzap, küzen sitkä yügertä, üzenän alıx tügel,
 kül sitendä Aqbuz qolaqtarın qaysılap tora. Anıñ yanında Ayhılıw utırğanın
 kürgän dä aptırağan, ti. "Närkäs üpkälägändäy buldı, atahı yanına la barmanım;
 bı qız mән Aqbuzat niştäp bında sıqqan, qıl köyzöröp saqırmanım da",-tip aptı-
 rap torğanında Aqbuzat [Häwbän] yanına barıp, bılay tigän, ti:

-Närkäskä horaw birmähäñ,
 Şah harayın asqaynıñ,
 Üzeñ täxettän töşöröp,
 Hıwğa batşa buğaynıñ.
 Närkäs hılıw-maturzıñ
 Bergä tuyın qılğaynıñ.
 Qarsıqqa qulıñ birhähñ,
 Üz äsäñde tapqaynıñ;
 Unan ayaq üpterhähñ,

Atañ qonon tapqaynıñ,
Ayhılıw tigän maturzan
Ayırılıp qalğaynıñ,-
tigän. Häwbän aptırağan, serze añdamağas, säbäben horağan, ti.

Aq buzat:

Mine menär ir buhañ,
Quynığa yel tulmahın,
Qayza barhañ, yañğız bul,
Awızın asıq bumahın!
Bögön höygän yäreñdeñ
Küñele ber tip uyzama!
Küñele kithä, yat bulır,
Tirä-yağın ut bulır.

Bı yawaptı Ayhılıw işetkän dä bik küñelhezlängän. Tik Häwbängä lä, Aqbuzatqa la beldermägän, ti. Aqbuz yanına barıp, tezgendären rätläp, atına menep, Mäsem xandıñ harayına kitkändär, ti. Harayğa yaqındağas, Häwbän atın tuqıratqan da Ayhılıwzan:

-Bergä inäbezme, başqa-başqa inäbezme?-tip horağan, ti.

Ayhılıw:

-Yeget, min bik azanım,
Küzem ısanmay kürgängä;
Şulay qotoldom mikän, tip,
Aqılım yetmäy uyarğa;
Ni äytergä belmäyem
Hineñ äytkän horawğa;
Qarış sitkä taypılham,
Tağı doşman alır, tip,
Üz başımdan qurqamın;
Hiñä bergä bar tihäm,
Urlawsı hin ikän tip
Bälä yağırwan qurqamın.-
tip äytkän, ti. Häwbän bığa qarşı:
-Mañ başım haw buha,
Qabat doşman alalmax,
Atañ bergä barhaq ta,
Bezgä yala yağalmax.
Şulay za hin yañğızın
Qaytıp höyzä ataña,

Ataň hüzeň tındahın,
 Asıq belhen doşmanın.
 Yöräge yetep ataňdın,
 Oran halhın yortona;
 Şülgängä yawın asırğa,
 Unan qonon alırğa.
 Min barırmın ber azaq,
 [Ataň yayın belgästän,
 Batırzarıñ yıyğastan]
 Barımtağa barırğa,-

tigäs, Ayhılıw atahı Mäsem xandın harayına yañgızı qaytmaq bulğan. Unı Häwbän yaman qayalar, urmandar, yaman hıw-küldär aşu ozatqan. Üze Aqbuzatı män qalğan, ti. Qasan osoraşıw turahında höyzäşkäs, Aqbuzat Häwbänden uyın belgän dä şunda uq gäyep buğan. Häwbän aptırağan, qıl köyzöröp saqırırğa uyzap torğanda Aqbuzat ihke keyemdär apkigän, ti. Häwbän bı keyemdärze keygän dä, Aqbuzatı ozatıp, üze Ayhılıw artınan Mäsem xan yortona kitkän, ti.

Häwbän Mäsem xan torğan yäyzäwgä barıp yetkändä, qımırqa törlö qaynap, törzö yerzä xalıq érkeleşep, yıyılıp höyzäşkän saqtarı buğan, ti. Xalıq yanına barğan, hawzaşqan, üzen ber yulawsı itep kürhätkän, ti. Xalıqtıñ hüzen tıñdap torğan. Bötä xalıqtıñ telendä xan qızınıñ qaytıw xäbäre zur yañılıq buğanın belgän dä Häwbän xan harayı tirähendäge xalıq törkömönä taba attağan. Şul saqta urta yäştäräk ber qatındın xan harayınan sıqqanın kürgäs, bötä xalıq unan qızınıñ qaytıw xäbären horaşırğa ıntılğan, ti. Tik qatın ber hüiz äytmäy, qulın heltäp:

-İşeterhegez äle, höyzämäyem!-tip xalıqtı yıyıp-yırtıp, üz torzağına qaytıp kitkän, ti. Häwbän bı qatındın qayza barıp inewen küzätep, unıñ artınan attağan, ti. Qatındın yortona barğan da, inärgä horağan, ti. Qatın Häwbänden kem ikänen yayzap horaşa baştağas, üzeneñ alıxtan kilgän ber yulawsı ikänen höyzäp, qunıp kitergä horağan, ti. Qatın: "Bılay töbäp kilgäs, qunırhın inde, sit keşe qayza bara belhen",- tigän, ti.

Häwbän arızı-birze sisenep bötöwgä, qatındar, qızzar, äbey-häbey, qart-qorolar za, bı qatındın qaytqanın kürä halıp, kilep ingändär, ti. Qatındar: "Ayhılıwızı kürzeñme?" "Bik yabıqqanmı?" "Qayza buldı ikän, horaştıñmı?" tigän horawzarı ber-ber arttı yawzıra baştağandar.

Xuca qatın:

-Ayhılıwızı kürep, ihän-hawzıq qına horaştım. Xäleñ horaşa almanım. Üze bik yabıq, qoro höldä genä qalğan,-tip hüzen bötäs, qızzar:

-Nigä xäleñ horaşmanıñ? Nisek buğanın belergä kăräk ine!-tigäs, tege qatın:

-Horaşa ğına baştağaynım: "Yeñgä, quy äle. Qaytqanıma üzem dä ıšana almayım... Ber-ike könhöz ber nämä lä höyzäy almayım!"-tigäs, köştäşmänem. Tik xandın üzeneñ yarandarına: "Allağa şökör, birgän sazaqa, qılğan qorbandar arqahında gäyep irändär yarzamı män balam qotolğan. Şülgän batşahı urzağan buğan ikän.-tip höyzäğäne qolaqqa salınıp qaldı,-tigän, ti. Bı qatındın hüzen tıñ-

dap, başın tübän bahıp utırğan ber qart:

-Yaray, min äle Sura batırzıñ yarsıǵı qalıp, atahınıñ qono ösön qarımtaǵa aldı mikän, tip uyzaǵaynım. Bılay qan-yawhız qotolop qaytqas, şökör itergä kăräk. Yuǵihä, Mäsem xan Sura batırzıñ yete yatına saqtı üterep bötörörgä ant itkäyne bit,-tip hüiz qıstırıp quyğan, ti. Xuca qatın östöp:

-Sura batırzıñ taǵı kemen ézläy? Sura batırzıñ urmanda azıq ézzäp yörögän bisähen dä qotqarmay Şülgän külenä bawzap halğan bit, uǵa taǵı ni kăräk?!-tip – Quy inde, xanǵa osragas Sura batır bisähe ikänen äytmähä, ber nämä lä bulmas ine, tip quyğan.

Qart:

-Hez belmäyhegez şu! Unı hıwǵa halǵanda, min sittän kürep torzom bit. Min nisek ikänen beläm inde,-tigäs, qatındar:

-Ällä, bez işetkänebezze höyzäybez,-tip hüize bötörgändär, ti.

Bı hüzzärze işetkäs, Häwbän atam män äsämde Mäsem xan ülderze mikän ni, tip uyzaǵan, ti. Sura batır turahında hüiz sıqqas, barı la hüizhez utırğanın kürgäs, Häwbän:

-Olatay, bı tirälä Sura batır beräw ineme, ikäw ineme?- tip horağan, ti. Qart:

-Mırzam, ildä dan totqan, il namıxın haqtağan Sura batır beräw ine. Min Ural ypraǵında la, Ural armıttarında la bütän telgä alıp höyzärzek Sura tigän bütän keşene işetkänem yuq. Hıwǵa halğan saqta baxır Sura batırzıñ bisähen: "Bäğere-m-balam qaldı! Şunıñ ösön bawırım hızzay: iremde ütergänegezze beldem, keşegä äytmäskä ant ittem, awırıp ülde, tip ilgä oran haldım, qıyın bulha la, kündem dä torzom inde, ismaham, üzemde ütermägez inde!"-tip yalbarğanın işetep torzom. Yuq, xan quymanı, külgä ırǵıttı. Xan qatındıñ hüzenän balahı barzır, tip ézzärgä uylaǵaynı, ularzıñ yäyzäwe bezzeñ tiränän küsep kitewe arqahında, tabalmanı. Qalğan balahı ulmı, qızımı-unıñın belmänem,-tigäs, Häwbän taǵı aptırağan, ti. Häwbän:

-Olatay, ulay buha, mañ işetewgä qaraǵanda, Sura batır ikäw bulırǵa kăräk. Ber Sura batır ülgäs, bisähe, käfen tabalmaǵandan, batırzıñ hızmahın birep käfen alğan ösön, yetehen uqıtırǵa xäyerzege bumaǵas, ilgä sıǵıp kitkän ikän, şul kitewzän kitkän, qaytmağan, ğäyep buğan, tip höyzäyär, -tigän, ti. Qart:

-Mırzam, bisähe ğäyep bulıwı şulay, min höyzägänsä. Sura batırzıñ üleme lä, min höyzägänsä. Tik hızmahın käfengä birgän ikän tigän hüiz buş. Ul hıзма hatılmağan. Unı xan taptırtmahın tip, şulay höyzäyär. Unıñ kemdä ikänen bisähe lä belä ine,-tigäs, Häwbän:

-Üzen ütergäs, xan nisek hızmahın almağan ikän?-tigän. Qart:

-Alır ine, u hızmanı qayza qaldırğanın belmäne. U hızmanıñ Ural batırzan qalğanın xan belä ine, taba almanı ğına. Sura batır hunarzan yöröp kilgäs, bik arıǵan da, hızmahın üze män här saq hunarǵa yöröy torğan yuldaşı Tarawıl qartqa birep, unı hunarǵa yebärgän. U yöröp qaytqansı, üze yal itergä buğan. Şu köñö Mäsem xan män Aqbulat Aqhaqal da hunarǵa sıqqan buğan ikän. Tarawıl qart kitep barğanında miñä osoranı. Min şunan Suranıñ xäleñ beläyem tip, uǵa

taba attaham, Mäsem xan män Aqbulat Suranı: "Xozay küktän kötkände yerzän birze bit äle!"-tip şattanıp, yoqtap yatqan yerendä üterep toralar. Şunan huñ niş-tärgä: "Hıwğa halhaq Sura batırzıñ ülemen, terelegen xalıq belmäh, Sura batırğa arqalanıp, haman xalıq bezgä qarşı bulır. Tuqta, ülgänen xalıq belhen, bisähen saqırıp alayıq ta, xalıqqa awırıp üldä tip xäbär taratırğa ant itterep kümderäyek",-tip höyzästelär. Min dä bını kürgäs, Tarawıldı ézzäp kittem. Tapmanım, şunan qaytıp kittem, Azaq bisäheneñ kilgänen beldem. Bisähe baxır, niştähen, şulay éştäğän. Ay Sura batır, Uraldı birmäyensä, Aqbulat Aqhaqal män, Mäsem xandar män bik küp yıldar huğışıp kilgän keşe ine. U bar saqta, Ural buyındağı ir-at hıwında balıqtay yözä, urmanda qoş bulıp hayray ine. Batır äräm buldı şu"-tip hüzen bötörgän, ti. Häwbän: "Küldä osrağan qarsıq, ısınlap ta, äsäyem mikän ällä?"-tip uyzap quyğan, ti.

Häwbän, ata-äsäheneñ xäleñ bı awılda işetew män genä tuqtamağan, tirä-yaq awıldarza yörögän. Atahı män äsäheneñ xälen horaşqan, barıhı la şu ber törzö höyzäğändär.

Häwbän, tağı awıldar aralamaq buha la, Mäsem xandıñ zur tuy yaharğa oran taratqanın işetkäs, kire torğan yäyzäwgä äyzänep qaytqan, ti. Bında qaytha, ni küze män kürhen, arğımaq uynatqan, yurğa yurğalatqan, quşaқта yügerek yetäktäğän bay Aqhaqaldar, ularzıñ uldarı, mırzalar xan yäyzäwe tirähendä tulğandar, ti. Bay, tarxandar za, bütän xalıq ta küp kilgän, ti. Mayzandıñ ikense yağında ber törzö at-tunhız batırzar, qart-qorolar, ösönsö yaqta qız-qırqın, bisä-säsä, äbey-häbey, bala-sağa yıyılğan, ti. Mayzan urtahında Mäsem xan bisäläre, ös keyäwe män ös qızı tora, ular tirähendä yıyılğan Aqhaqaldar, bayzar, mayzan baştalıwzı kötöp, xan tirähendä urala. Batırzar bilbawzarın ıqsımlap totop, ber urında tüzmay, arı-birze yöröyär; yırsılar yırzarğa tamaqtarın köyzäp, sey yomortqa ésä; quraysılar qurayzarına hıw börköp, quray dımday. Sabarzar mayzan tiräläp rät haqtap urap yörögän saqta, Häwbän mayzan tüñärägenä barıp, bötähenä küz yörötöp sıqqan. Tik xan tirähendä Ayhılıwğa oqsağan qız küzenä salınmağan, ti. Arzı-birze xalıq yıyılıp bötkäs, ozaq ta ütmäğän, kümäk haray qız-zarı män bergä Ayhılıw mayzanğa kilgän. Unıñ matur yözön kürgäs, bötä yaş-yelkensäk tawış-tınhız uğa taba küz tegep qarap qalğan. Mäsem xan, mayzan urtahına sıqqan:

-Mayzan yıyzım, il dandap,
Zur qıwanıs buğanğa:
Deyew alğan qızımdı
Xozay azat qılğanğa.
Qäzer tönö buğanday,
Küñlelem tuldı şattıqqa;
Näzer äyttem xozayğa,
Qızım ihän qaytqanğa,
Qızımdı buläk itep,
Täxetemde haqtarzay,

Şülgändän qon alırzay,
Şul deyewze üterep,
Başın [mañ] äpkilerzäy
Batırğa biräm qızımdı.

Xandıñ bıl hüzen işetkäs, batırzarzıñ berehe lä batırzıq itä almay, uyanıp torğandar, ti. Şunan Aqbulat Aqhaqal Ayhılıwğa taba qarap horağan.

Aqbulat:

-Ayhılıwım, äytsäle
Baştan ütkän bar xäleñ,
Kilgän batırzar belhen
Qalay buğanın eşteñ.

Ayhılıw:

-Min bı xandıñ kinyähe,
Balahınıñ irkähe,
Uynap-köldöm (şu) därt män
Kisen, tañın, irtähen.
Ber kön sıqtım yalangä
Bürtä yurğa uynatıp,
Harayzağı bar qızdı
Üz artımdan éyärtep.
Uynap-kölöp tuğayza,
Şülgän küle buyında,
Säskä şälkemlägändä,
Ber ni kürzem yanımda:
Ayıw tihäm-qıras yön,
Büre tihäm-iräbe,
His tartınmay uqtaldı,
Qımtıp aldı beläge.
Qurqışımdan belmänem
Qayza buğanlığımdı;
Huşım kitkän şunduq,
Üle buğan bar tänem.
Küpme huşsız buğanım,
Unı töpsöp tormanım,
Qızğanğan tawış sağıldı
Huşsız yatqan sağımda.
Küzem asıp qaraham,

Qızzar tora yanımda,
 Barı tora qurqışıp,
 Mine kürep örköşöp.
 Yözzäre yezzäy harğayğan,
 Köläs yözzär yuğalğan;
 Barı mindäy urzanıp,
 Tuğan ildän ayrılğan;
 Ular män tanıştım,
 İl-torlağın horaştım:
 Kübe köstänep irzärzän
 Külgä taştanğan xur itep
 Şunan kilde ber qarsıq,
 Bite-yözö yıyırısıq,
 Barıbiz za kümäkläp
 Unıñ yanına yıyıldıq.
 Barıbizzan täw üze
 Horap belde ilebez,
 Näsel-näsäptärze bez
 Höyzäp birzek barıbiz.
 U qarsıq bezgä bılay tip
 Üz xäleñe höyzäne:
 "İrem-Uralda dan totqan
 Batır ine yäşenän,
 Hezgä unıñ kemlege
 Bildäle bulır atınan
 Unıñ ülemen äytmäyem,
 Xätere qalır beräwzeñ.
 Xanğa mäñge yul sapmax.
 Sura-batır ir ine,
 Toxqap atha, yazlıqmah,
 Märgänlektä ber ine.
 Ülem yoqoho baxqan-
 Yañğız yatıp yoqtağan;
 Qanına hıwhağan doşmanı,
 Yatqan yertzä tap itep,
 Yörägenä uq tıqqan.
 İlğä oran halmaxqa
 Üzemdän ant aldılar;
 Bına xäzer üzemde
 Şular hıwğa haldılar-
 Şunda uq yotto ber yanwar.
 Hıw yotarğa birmäne.

Awızı şunday zur tağı-
 His ber teşe teymäne.
 Öñönä kilgäs, uqşını:
 "Äyzä tizeräk sıqt-tine.-
 Horar ösön xälemde.-
 Yaqınaraq kil",-tine,-
 İreñ atqaynı [mine],
 İhän-aman sağında,
 Tİrem alam tip huwıp,
 Bısaq hurıp alğaynı.
 Şunda min telgä kilep,
 Azat it tip yalbarıp,
 Qan ilağas, qızğandı:
 "Yäştän qolda yäşägän,
 Ata-äsähen taştığan,
 Tel-yolahın onotqan
 Mehken ikän hin"-tine.
 Min dä şu köndän baştap,
 Şülgängä batır buham da,
 Qähqähä atın alham da,
 Batşa quşıwın totham da,
 Uralğa sıgıp yöröhäm dä,
 Kemde genä yotham da,-
 Zarzı miñä aş bumax,
 Yörägem astıq kikhä lä,
 Kildeñ xäzer bı ilgä,
 Qalırhıñ inde küp yılğa",
 Şülgän küle şunday u:
 Qandı yäştär aqqastın,
 Ber uringä börkölöp,
 Bara torğas şulay itep,
 Küz yäşenän bar buğan,
 Täxet totqan batşahı,
 Äsänän ük bey buğan.
 Bı harayzar halıñgan
 Tere huyılğan yöräktän,
 Haray tirä baqsahı,
 Bizäp torğan säskähe
 Huğarılğan qan män",-
 Tip höyzäne bezgä [äbey].
 [Qarsıqtı] urlağan da,
 Mine [urlap alğan da]

Bulıp sıqtı şu beräw. ^{bulup sıqtı şunı beräw}
 [Bına şunu] belgän huñ, ^{[bına şunu] belgän huñ}
 Azaq kilde ber yeget, ^{azaq kilde ber yeget}
 "Uraldan min",-tine ul. ^{"uraldan min",-tine ul}
 Qarap sıqtı harayzı, ^{qarap sıqtı harayzı}
 Tap kiterze mine ul. ^{tap kiterze mine ul}
 Küze yaşlängändäy bulıp, ^{küze yaşlängändäy bulıp}
 Sığıp kitte harayzan. ^{sığıp kitte harayzan}
 Küp ütmäne, u kitkäs, ^{küp ütmäne, u kitkäs}
 Yoqo baxtı küzemde. ^{yoqo baxtı küzemde}
 Sırım itep, uyanham, ^{sırım itep, uyanham}
 Qırza toyzom üzemde. ^{qırza toyzom üzemde}
 Irğıp torzom hihkänep, ^{ırğıp torzom hihkänep}
 Qarap torzom tirämde. ^{qarap torzom tirämde}
 Üz-üzemä işanmay, ^{üz-üzemä işanmay}
 Küzem hirpep qaraham- ^{küzem hirpep qaraham}
 Tomanhırap, kügärep, ^{tomanhırap, kügärep}
 Bolottarız yalmalap, ^{bolottarız yalmalap}
 Ural tora aldında. ^{ural tora aldında}
 Kerpek ütä yılmayıp, ^{kerpek ütä yılmayıp}
 Uhal küzzäy hözölöp, ^{uhal küzzäy hözölöp}
 Qamış ütä qarağan. ^{qamış ütä qarağan}
 Şülgän yata yanımda, ^{şülgän yata yanımda}
 Tuğayzağı üländär. ^{tuğayzağı üländär}
 Säskälärgä bizälgän; ^{säskälärgä bizälgän}
 Qolağıma salındı. ^{qolağıma salındı}
 Qoş urmanda hayrağan, ^{qoş urmanda hayrağan}
 Yılğır ihkän yel[däre]. ^{yılğır ihkän yel[däre]}
 Sästäremde yelpette; ^{sästäremde yelpette}
 Barın kürgäs şattanıp, ^{barın kürgäs şattanıp}
 Yörägemde yelkette. ^{yörägemde yelkette}
 Tüzä almanım tormaysı, ^{tüzä almanım tormaysı}
 Ayağıma bahmaysı. ^{ayağıma bahmaysı}
 Irğıp torzom urından, ^{ırğıp torzom urından}
 Küzem töştö beräwgä, ^{küzem töştö beräwgä}
 Alıx tügel üzemdän. ^{alıx tügel üzemdän}
 Utırğan ber yegetkä. ^{utırğan ber yegetkä}
 Yöräktärem cıw itte, ^{yöräktärem cıw itte}
 Ni äytergä belmänem, ^{ni äytergä belmänem}
 Yaqın barzım yegetkä, ^{yaqın barzım yegetkä}
 Yeget kölop yılmayzı, ^{yeget kölop yılmayzı}
 Miñä: "öygä ki",-tine. ^{miñä: "öygä ki",-tine}

Abaylabıraq baqham,
 Harayğa kigän şu ine,
 Yawğa sapqan batırzay;
 Altın-kömöş éyärze,
 Bolğar tartqı, ayıllı,
 Tuqımdarı ényele,
 Tibengehe sämsäle,
 Bolan tire taralğı,
 Özängehe kömöştäñ,
 Éyär qaşı altından,
 Semärzängän aqıqtan;
 Yılan qamsı qaşında,
 Qan'yağala qurcını,
 Qırpıwzarı säxtiyän,
 Kümelderek tüşendä,
 Art hanında-qoyoşqan,
 Yebäk sılbır nuqtalı,
 Quş awızlı yügände,
 (Tezgen qaşqa şaqarğan)
 Qıras yaldı, tök säsä,
 Surtan hırttı, tar böyör,
 Qubağa hebä, quyan bot,
 Tekä toyaq, as yañaq,
 Qamış qolaq, kiñ tanaw,
 Qarsığa tüş, baqır küz,
 Ätäs muyın, quş uray,
 Soñqa éyäk, qımtı iren,
 Aqbuz tolpar yanında
 Üze töhkä at şulay,
 Käñäş birep yegetkä,
 Tap äzämdäy hüz höyzäy.

* * *

Ana mine şu yeget
 Azat itte harayzan.
 "Alam hine"-timäne,
 Namıxıma teymäne,
 Yulıma töşöröp yebärze,
 Saqırham da harayğa,
 Mañ üzem män kimäne.

[Şulay] tip qız bötähen höyzäp birgäs, barı la aptırağan, "Xızır bāyğāmbār-zer u. Yuğihä äzām balahı binday eş qıla alamı?!"-tip şaw kigändär. Mäsem:

-Bına, qızım, ber alma,
Batırzarıñdı hayza;
Sorgot almam aldına,
Küngän batır şartıma
Almañ alır qulıñdan,
Hiñeñ kürgän qarsıqtı
Apkilär şu Şülgändän,-

tigän dä, ti, qızınıñ qulına alma birep:

-Mä, qızım, Şülgändäge qarsıqtı apqaytırğa batırsılıq itkän batırğa oşo almanı bir,-tip, mayzandağı batırzar arahına yebärgän, ti Ayhılıw, batırzar aldınan yöröp uzhala, ber batır za almanı alırğa baznat itä almağan, ti.. Batırzarzıñ batırsılıq itä almayın kürgäs, Mäsem irtägä saqtı batırzarğa. uyarğa irek birgän, ti. Xalıq taralğas, Häwbän yäyazäwzän qırğaraq sıqqan da, qıl köyzöröp, Aqbuzatın saqırğan ikän, Aqbuzat şunda uq, küz asıp, küz yomğansı, kilep [tä] yetkän, ti. Häwbän Aqbuzatqa küldäge qarsıqtı irtägä mayzanğa alıp kilergä quşqan. Aqbuz:

-Şülgängä yaw asmaysa, unan ber nämä lä alıp bumax, min xəzer u urıñğa yal itergä la qaytmayım, tigäs, Häwbän Aqbuzattı menep, Şülgän külgä kitkän, ti. Şülgängä yaqındaw män, Aqbuzattıñ toyaq tawışın işetkäs, küldä göc itkän tawış işetelgän, ti. Aqbuzat:

-Ana, xandıñ qızı haqsıları män kül öhtönä sıqqan ikän, hineñ kilgände işetkäs, qastı. Min külde aşanan-aşa sabıp sığırmin, hin almas qılıs män heltäp, hıwzı yarıp uzarhıñ. Bezzeñ ütkän ber yerzä külde bülgelägän ütkäwel barlıqqa kiler. Batşanıñ küle waqlanır, şunan tüzmäy, batşanıñ qızı sıgar. Unan nimä teläyheñ, u bar telägeñde birer. Tik, qara, nıq utır,-tigän, ti.

Häwbän Aqbuzat äytkense eştägän. Kül waqtanıp bülengäs, Närkäs tüzmägän, küldän [kilep] sıqqan.

Närkäs:

-Ay, yegetem, ni teläp,
Bında yawğa kildeñ hin?
Aqbuzattı ayamay
Büläk itep birzem min.
Qılısıñ män turaqta,
Halmalay itteñ külemde,
Utraw män bülgeläp,
Kärtäläneñ yulımdı;
Yañğız qıldıñ atamdı.
Kül hayıgır, yer bülgäs,
Min ništärmen şu saqta?
Qomoğor külden töptäre,
Ilımıq bahır saqta;

Ükän-tökän kübäyer,
Ärmändeläy bulam bit
[Yä bulamın göbörLö
Tun itep qapırsaqtı].
Yeget, hora telägeñ,
Harap itmä bı saqtı.-

Häwbän:

-Küleñ taşqan yäş män-
Qomaqtırmay quymamın,
Yerzäñ sıqqan şışmāññ
Bütān yulın quymamın
[Şülgān külen toymahın,
Uğa qabat qoymahın];
GöbörLönān olpattı
Ataññ hın birmāmen;
Qāhqāhā-yerzeñ balahı,
Unı unda quymamın;
Üzen-hıwziñ hılıwı,
Hine hıwzan almamın.
Ataññ qaytıp äyt xāzer:
Hırtına tacın yökmāhen,
Tac bizāgen yuğaltmay
Arqahına qaptahın!
Qāhqāhāğā äyt xāzer:
Küldä yatıp ut yotop,
Qandı küz yäşe kötöp,
Küldä yoqo himertep,
Qız-qırqındı urşaıp,
Bötä ilde örkötöp,
Danı män il qurqıtıp,
Aybarzanıp yatmahın.
Éyärtep sıqhın deyewzeñ
Yerzān qasqan barıhın,
Qaya taştan zur torlaq
Aqbuzatqa qazıhın!
Üze torğan haz, külen
Yer axtınan yulahın;
Éşen bötkäs, Qāhqāhā-
Üze qoştay qanattı,
Sısqan töhtö ayaqtı,

Qoyaştan qurqar yöräkte
 Keşe höymäy qoş buhın.
 Qan ésewse deyewzär
 Ayaq-küzhez qalırzar;
 Qamış bulır torzağı,
 Barmaq buyı zurzuğı,
 Yılanday bulıp, yözgändä
 Borğalanhın buyzarı.
 Küleñ qalır tın bulıp,
 Kübeñä torzaq bulıp;
 Barı şunda kön itär,
 Üz-arahı yop bulıp.
 Harayzağı qızzarıñ
 Barı sıqhın buşanıp.
 Qayğı baxqan üzzären,
 Hayrahındar qoş bulıp.
 Yıyırısıq bitte ber qarsıq-
 U la unda qalmahın,
 Azaq sikke hulişın
 Üz ilendä hulahın!-

tigän. Şul hüzzärze işetkäs, Närkäs atahına qaytıp kitkän, ti. Häwbän atınan töşöp, ber az kötkän ikän, küz aldında tege qarsıqtı kürgäñ. Qarsıqtan horaşırğa uyuzağas, Aqbuzat tıyğan, ti. [Häwbän] qarsıqtı, küz asıp yomğansı, mayzan bu-la torğan awılğa aparıp taştığan da Aqbuzatın yebärgän. Üze tağı la köndäge tirmägä barıp qunğan, ti.

İrtägehen irtä män ük yäyzäw xalqı torğan. Qatın-qız hıyır hawıp, harıq-hıyır kötöwen ozatqan. Qoyaş höñgö buyı kütärelgäs, yıldı kötöwe qaytqan. Qolon bäyzägändär. Bötä xalıq mayzanğa yıyılğan, ti.

Mäsem xan batırzar aldında älege Şülgändäge qarsıqtı apqaytıwızı tağı la şart itep quyğan. Batırzar berehe lä hüiz asa almay torğanda, qarsıq üze sıǵıp:

-Mine ézzätep, xanım, batırzarzı yafalama, mine alla qotqarzı, -tigän.

Barı la aptırağandar. Qızğa qarsıqtı kürhätkändär. Qız şu qarsıq ikänen tanığan. Xan şunda uq üzeneñ keşe başın kihä torğan zallatın saqırıp alğan da, xalıqqa işettermäy genä, qarsıqtıñ başın kisergä quşqan, ti. Zallattar qarsıqtı höyzätmäy, äpkitä baştağas, tirä-yaqtan kigän xalıq, batırzar qarsıqtıñ xäleñ höyzätergä horay baştağandar. Xan röxsät itmäy, [unı] ala baştağas, Häwbän alama keyem män genä zallattar, xandar aldına barıp baxqan, ti.

Häwbän:

-Ay, olo xan, olo xan,
 Hüiz tıñdayıq qarsıqtan,
 Unı qotqarğan yegette

Min äytermen azaqtan.

Mäsem:

-Bögön töndä min yızım,
İldeñ şäyex, izgehen;
Ber xozayzan horanıq
U qarsıqtıñ kilewen.
Şäyex, izge haqına
Qabul itkän telägem:
Xoza quşqan Xızırğa
Başqarırga horawım.
Mañ hüzem ber bulır,
Miñä qarşı kem kiler?
Ämmä şäyextär äytte:
"Qarsıq tuyza bumaxın,
Xalıq aldında xozanıñ
Yarzam seren äytmähen,
Unı öygä alırzar,
Unda qunaq iterlär,
Azıraq qunaq buğas ta,
Şülgänenä ilterzär."

Qarsıq xan hüzenä buyhonop, zallattar artınan éyärä baştağas, Häwbän yebärmäy tuqıratqan da, xandıñ aldına barğan.

Häwbän:

-Uralda Sura tigän
Batır bulıp dan alğan
Ber keşe buğan ikän,
U Aqhaqal, xandarğa
His buyhonmağan ikän.
Sura batır ber mälde,
Sıqqan ikän hunarğa,
Qaytalmağan äyzänep
Üz yortona qunarğa:
Batır yoqtağan buğan.
Şul sağında tege xan
Unı kilep ütergän.
Ozaq ütmäy batırzıñ
Bisähe lä yuğalğan.
Unan qalğan ber bala

Häwbän tigän attı ikän.
 Ata-äsänän yäş qalıp,
 Atahı yarzı buğangä,
 Ber nämähe bumaysa,
 Yetemdektä tilmerep,
 Qıyınlıqta ühkän, ti.
 İlendä moron törtörzök
 Ber yaqını bumağan,
 Bızaw-mazar qarap ta,
 His beräwgä hıymağan.
 Ber saq Häwbän kitkän, ti,
 Küp yerzärze qızırğas,
 Beräwgä tap buğan, ti.
 Bı qart bınan horaşqan,
 Xäleñ belep qızğangän;
 Häwbängä u hızmahın
 Ber hüz äytmäy, horamay:
 "Mä, ulım",-tip, birgän, ti.
 U qart üze bay tügel,
 Irğızlı bayza mal kötkän
 Tarawıl tigän qart ikän.
 Häwbän hızma alğas ta
 Kereşkän, ti, hunarğa;
 Märgänlektä dañ totqan,
 Batırlığı tağı la
 Yayıq, Sura batırzan
 Tökläs män Almastan-
 Barınan şäp ikän.
 Ural yeñmäh Şülgände
 Ber uqtalıp qaqsatqan;
 Şülgändeñ Aqbuz tolparın,
 Urzap alğan bar qızın
 Beren quymay qotqarğan;
 Qarsıqtı qotqarıwsı la
 Xızır tügel, şu ikän.
 Bögön töndä yaw asqan
 Şülgän küle xanına
 Külde at küzzäy itep,
 Waq-waq itep bülğan, ti.
 Şülgändän yıraq tügel,
 Qaya biten tiştrep,
 Üz atına tororğa

Deyewzän haray haldırğan.
Batşahın [itkän] taşbaqa,
Deyewzären-yarğanat,
İl talawsı beyzären-
Barın hăläk qılğan, ti.
Bögön tağı at menep,
Ata-äsähen ézärzäp,
Atahı qonon alırğa,
Qarımtağa qan yuldap,
Üterewse ber xanğa
Yaw asırğa bara, ti.

[Şulay tigän dä Häwbän, xalıqqa qarap, bılay tip öhtägän: "Üzeneñ] höyzä-wensä, bı qarsıq şunıñ äsähe buğan. Ägär barın şomdanıp, mañ hüzgä ısanmay, bı qarsıqtan höyzätmäy, awız asıp qalhağız, qarsıq qabat kürenmäh".

Bar xalıq aptıraşqan. Mäsem xan da, bı hüzze işetkäs, tirähendäge beyzäre män höyzäşä baştağan. Şülgän küle yanındağı qayanı barıp qararğa, bı yegetteñ hüzeneñ raxtığın tikşerew ösön, ber keşe yebärrägä buğas, bar keşe riza buğan. Mäsem xan Häwbände yanına saqırıp alğan da:

-Ägär hüzeñ rax bumaxa, başıñ kihärmen!-tigän. Häwbän bığa riza buğan, ti.

Mäsem xandıñ keşehe at mengänse, Häwbän qırğaraq sıqqan da xalıq arahınan gäyep buğan: qıl köyzöröp, Aqbuzatın saqırğan-Aqbuzat küz asıp küz yomğansı kilep yetkän. Häwbän Aqbuzattan bötä eşteñ eştängänen horaşıp belgän dä, yaw [keyemen] keyep, [yaw] qoraldarın [ahıp], Aqbuzatın menep, mayzanğa kigän. Häwbändeñ Aqbuzat män yaw keyemdären keyep, [yaw qoraldarın ahıp] kilewenä, bötä xalıq:

-Bı kem?

-Nindäy keşe?-tip aptırağan, ti. Ayhılıw män qarsıq [ul] kilep yetmäh boron, üzzären qotqarğan yeget [şul] ikänen Aqbuz atınan tanıp, özäñgeläge ike ayağın kilep qosaqtap:

-Oşo yeget ine!-tip ilap yebärgändär, ti. Häwbän, atınan töşöp, qarsıqtı qosaqtap üpkän dä, qabat atına menep, xandıñ aldına barğan:

Häwbän:

-Hiñä töbäp, Mäsem xan,
Horay torğan hüzem bar:
Sura tigän batırza
Yuldar qonoñ barmı ni?
Qızıñ urzarzıq Şülgändeñ
Barımtahı barnı ni?
Oşoğa teyeş yawaptı
Tanmay höyzäp birgästän,

Min də köhär uyımdıñ
Barın höyzäp birermen.

Mäsem:

-Suranan qonom yuldarzıq
His qarımtam yuqsı mañ,
Malım talap aldı tip,
Barımtam da yuqsı mañ.
Şülgändēñ asıwı şu migä:
İw halğaynım külenä,

Qamışına ut halıp,
Maza haldım ilenä.

Häwbän:

-Ata-äsänän yäs qalıp,

Bötä küz yäşte kürep,

Yerzeñ ahqı qatın dañ,

Kürep sıqqan bätir min.

Umartalar watha la,

Yığıp hıyr huyha la,

Kötöw hariq buwha la,

Qaz-öyräkte qırha la,

Alpandağan ayıwzı,

Yılğır küzze bürene,

Sağıl buyzap uynağan.

Ölpö qoyroq tölkönö,

İl qorotqan doşman tip,

Hazağım min ularğa,

Qähärzänep atmanım;

Ural buyın buyzanım,

İl doşmanın ézzänem.

Qarımtahız qan qoyğan

İl batırın üterep,

Bisälären tol qılğan,

Balaların qızğanmay,

Ükhez yetem qaldırğan;

Kärhez qatın-qızzarzı,

Qul bāyzāp, hıwğa atqan;

İldeñ üze ésendä

Bergä yäşāp qan qoyğan,

İldeñ namıhın tapap,
 Nähelen maqtap bey buğan,
 İldeñ malını yıygan,
 İldeñ telene kikhkän,
 İke toyaqtı, yomro baş-
 Tohqap hazaq atırzay,
 Qan doşmanın kürerzäy,
 Ğzzäp tapqan doşmanım-
 Aldımda torğan Mäsem xan
 Bına şaularziñ berehe,
 Qarımthaz Suranıñ
 Qanın qoyğan ayıw şu!
 Şülgän[kül]gä ıw halıp,
 Yaqın-tirä maldarın
 Qırıp, malhız qaldırğan
 Yılğır küzze büre u!
 İzel batırı Qıpsaqtı
 İräml batırı Qatayzı,
 Yayıq batırı Töklähte,
 Tora batırı Tam'yandı
 Yalan batırı İrandekte
 Nögöş batırı Yuramattı,
 Üzän batırı Tabındı
 Qımtıp totqan deyew u!
 Aqbuzaqtqa mendem min,
 Şu batırzar qono ösön
 Qarımtağa kildem min;
 İldeñ iren qol itkän
 Bisälären tol itkän
 [Mäsem tigän yawızdan]
 Şular xaqın yuldap min,
 Barımtaga kildem min,-
 tigän dä xandıñ başın sabıp özgän. Unda qol buğan bötä xalıqtı azat iktän, ti.
 Häwbändeñ batırzığın kürgäs, bötä xalıq kilep ah-zarın höyzäy baştağan.
Xalıq:
 -Ay, ildeñ arısları,
 Nisä yldar qol itkän,
 Üzenä köstöp tilegän
 Yawız xandıñ qulınan
 İlde azat itteñ bit!

Hiñä yuldaş bulırzıq,
 Arqadaşqa tororzoq
 İrzärebez bar ine-
 Barın yawız Mäsem xan
 İldän ayırıp, sittätep,
 Qatındarın tol itte.
 Şularzı hin qaytarhañ,
 Qan ilağan yetemdeñ
 Atahınday bulırhıñ!

Häwbän horaşqan [da] u batırzarzı ézzäp qaytırğa hüiz birgän. Athız-tunhız qalğan xalıqqa xandıñ malın öläşep birgän. Üze tege batırzarzı ézzäp kitkän, ti. Bara torğas, ber zur qoşqa osrağan. Bı qoştıñ yanına barğan. Qoş osalmağan. [Häwbän bınıñ säbäben beleşkän]. Qoş telgä kilep, höyzäy baştağan, ti:

-Min taw başında ultıra inem, Mäsem xandıñ attarı mine kürep örktölär. Şuğa mine attırıp, qanatımdı qırqtırıp, üzemde qayanan taştanı. Küp saq quzğala la, yöröy zä almay yattım. Atılğan yerzärem arıwlanha la, qanattarım haman osorğa yaramay, qañğırıp oşonda ultırzım. Baldarım asqa tilmerep yatalarızır inde. Yeget, miñä yarzam it, atıñdıñ awızındağı kübegen hört, qanattarım tözäler,-tigän. Häwbän töşöp, awızlıq säynäp kübekkän Aqbuzattıñ awızındağı kübektären qoştıñ zäğiflängän qanattarına hörtkäs, qoştıñ ike qanadı [la] tözälgän, ti. Qoş:

-Yeget, bı yarzamıñ ösön ni biräyem, nisek yarzam itäyem? Min gümer buyına Mäsem xan[dan], Şülgän deyewzärenän yafa kürep, bala ürsetä almay zarıqqan qoş inem. Min şunday qoş: athızğa at bulam, yuldaşızğa yuldaş bulam, -tigäs, Häwbän:

-Hin miñä ni yarzam itä alahıñ?-tip horağan. Qoş:

-[Nindäy yarzam käräk, barıñın da buldırı alam]. Min hiñä üzem ösön genä tügel, Mäsem harayındağı totqon handuğastarzı, Şülgän harayındağı totqon qızzarzı azat itep, Uralımdağı hayrar qoştarzı arttırğanıñ ösön dä hiñä yarzam itergä burıstımın,-tigän. Häwbän:

-Hin unı qayzan beläheñ?-tip horağan. Qoş:

-Şülgändäge haray qızzarı mañ balalarım ine. Şular kilep höyönsö aldılar,-tigän, ti. Häwbän:

-Hin-qoş, ä ular niştäp keşe balahı töhtö qızzar?-tip horağan. Qoş:

-Ular keşe şu. Min dä keşe inem, qoş bulıp qaldım,-tigäs, Häwbän qoştan bötä serze horaşa baştağan, ti. Qoş hüzgä baştap bılay tigän, ti:

-İñ täw bı tirälä hıw batşahı ğına buğan. Ural batır üzeneñ İzel, Haqmar, Nöğöş, Yayıq tigän uldarı män kilep hıw batşahına yaw asqan. Ular kigändä, bı tirä küp-küngäk hıw buğan. Ular yawza at yözzöröp huğışqandar. Ural batır[zıñ] at yözzöröp kigän yulında taw barzıqqa kilgän.

Hıw[ı] taw buğas, hıw batşahınıñ ile ikegä yarılğan. Qayhı yerzä (ber) deyewze üterhä, şunda sağıl barlıqqa kilep, hıwı kämep, hıw batşahınıñ ğäskäre

bötä barğan. Deyewzäre küp ülgän hayın, qoro yer kübäyğan. Şunan anıñ torzağı küläwek-küläwektärzä genä qalğan. Köso bötäs, hıw batşahı oşo Şülgän külgä kilep urındaşqan. Şülgän kül yer axtındağı hıwğa totaşqas, unı bötörä almağandar. Batşa şunda yäşäp qalğan. (Xäzer) Ural yörögän taw-Ural batırzıñ uldarı täw baştap yawğa kigän yul(ı) [ul]. Min Ural batırzıñ bisähe inem. Atım-Homay. Ulandarım män irem yawğa kitkändä, min kilendärem män üz ilebez-zä qalğaynıq. Ulandarım qayıp, kilendärze äpkittelär. Min azaq barmaq bulıp, qaldım. Baldarım kigäs, Şülgän batşanıñ añdıp, oşo tirägä kilep urındaşqandar. Şülgän batşa haman iremä qarşı doşmandığın taştamağan. İrem baldarım män känäş itkän. Oşo külden hıwın eşep bötäyek, külen hayıqtırayıq, Şülgän batşahı ber qayza la bara almax, tip höyzäşkändär. Täwzä atahı eşä baştağas, Şülgän batşahı bını belep qalğan da, iremdeñ esenä ğäskärzären inderep yebärgän. Ular unıñ esenä inep, yörägen telep, ütergändär. İrem üler sağında uldarına: "Şülgän batşa ğäskäre qalğan urından hıw eşmägez. Üzegezgä hıw tabıgız,-tigän. Ular yerze tişep, yılğa ağızğandar. Bına xäzerge dürt yılğa-İzel, Yayıq, Haqmar, Nöğöş-şularzıñ ağızğan yılğaları. Häwbän:

-İnäy, hin niştäp qoş bulıp qaldıñ?-tip horağas, Homay:

-Bez alıx yuldan kigändä barıbiz za qoş bulıp osabız. Kilendärem dä şulay. Yergä yetkäs, irzärebez üphä, bez üz xäldärebezgä qaytabız, [kirenän] qatın bulabız.

Min kilep yetkänse, irem ülgäyne, şuğa min üz xälemä qayta almanım [kilendäremde ulandarıbiz üpte-ular tağı qatın xäleñä inde]. Ular bala-sağalı bulıp qartayıp üldelär. Bına bı hin mengän Aqbuzat irem Ural batırzıñ atı ine. Üze ülgäs tä, unı Şülgän urzağaynı. İzeldäñ uldarınan berehe Aqbuzattı yuldap, Şülgän batşahına yawğa kitte. Şülgän batşalığına barğas, batşa qızına ğaşıq buğan. Batsa, bı xälde belep qalıp, İzeldäñ ulınan üz harayında wäzir bulıp qalırğa [ögöttäğän]. Yeget kiläsäktä batşa qızın alıw uyu män, batşa wäzire bulıp qalğan. Tik azaq siktä batşa qızın birmäğän. [Birew tüge] misqıl [itep] uğa Qähqähä tip at quyğan. Ural batır toqomon qorotow eşen yökmatkän. Şunan azaq Ural buyındağı bötä dandı qızzarız, mañ balalarımı urzap torğan Qähqähä ni saqtı tırışa la, Ural batırzıñ toqomon bötörä almağan. [Unıñ] bütän uldarı toqomonan-yete batır buğan. Qähqähä toqomonan Mäsem qalğan. Mäsem, il talap, xan buğan. Yete batır Mäsemdeñ il talap xandıq alıwına riza bumay, uğa qarşı yaw asqan. Ber saq Mäsem xan yete barıtzı, kileşäyek, tip üzenä qunaqqa saqırğan. Bötähän dä ihertep, qul-ayaqtarun bäyzäp, diñgez ar'yağındağı batşağa hatqan. Hin şularzı xäzer alırğa kitep barahıñ ikäñ. Bayağı kilep höyönsö alıwsı qızzarım äytte. Min unda hine atıñdan da tiz alıp barırmın. Äğär mañ män barhañ, ularzı yawhız urzap ala alahıñ. Tik şu: mañ zur kämselegem bar. Tamaqtanıp barırğa üz item, yetmäy, hineñ dä, ularzıñ da bot ittären dä aşarğa käräk bulır. Bında qayıp yetkäs, u yaralarzı atıñdın kübege män tözätergä tura kiler. Üzegez hawıqhağız za, batırılıqtarız qalmayasaq. İnde atıñ män barhañ, yaw män alahıñ. Yaw zur bulır. Ber doşmanğa ös gonaxız keşe qırılır. Şulay za yeñew

haman da hineñ yaqta bulır. Hin batırzarıñdı qotqarıp alasaqñıñ. Häwbän:

-Mañ yawzan azaq unda tağı la doşmandar yaşenep qalır mı?

Qoş:

- Unda qalmayasaq, -tigän. Häwbän:

- Ber doşmanğa ös keşe qırılha la, min barayım. Doşman böt käs, qalğandarı rāxāt yāşār. İnāy bar, hin baldarıñ yanına qayt. Qoş bulhağız za, hine lä, baldarıñdı la berāw ata almas, rāxāt yāşārhegez, -tip qošto qaytarıp yebārgän.

Häwbän Aqbuzatında diñgez ar'yağındaqı batşa ilenā barıp yetkän. Ber awılğa tuqtağan. Ber öygä inhä, bite-küzzäre, ayaq-quldarı şeşengän äbey män babayzı kürgän. Häwbän bılarzıñ xäleñ horaşa baştağan. Qart:

-Bezze xandar, beyzär at urınına yegep qoldayzar. Xezmät xaqı itep-şışmä hıwı män toz birälär ine, xäzer bez qartayzıq, eştäy almaybız. Şuğa bez hıw za, toz ala almaybız, şuğa oşo xälgä qaldıq, -tigän.

Häwbän bı hüzze işetkäs, batşa harayına tura ıntılğan. Haqsılar män huğış baştağan. Ularzı qırıp, harayğa yaqındaşqas, batşa qasıp, ildän ğäskär yıyıp huğışıp qaraha la, buldıra almağan. Batşa ğäskärzäre Aqbuzattıñ yelenän yığılğandar. Häwbän üze batşanı, beyzärze totop ütergän. Bötä xalıq, Häwbändeñ batır dığın, Aqbuzattıñ şunday dawıl quptarıwın kürep, aptırawğa qalğan. Barı la qoraldarın taşttağan.

Häwbän xalıqtı yığan. Şışmä hıwzarın, tozzo buş alırğa quşqan. Qoldarzı azat itkän. Bötä tirä-yaqtağı xalıq bı xäbärze işetkäs, hıwğa, tozğa kilep yabırılğan. Bötä xalıq kilep Häwbändeñ ayağına yığılğan. Häwbän barın da şattandırıp, yete batırın apqaytıp kitkän. Qaytqas, bötä Ural xalqın yığan, tuy yahağan, il batırzarın köräştergän. Yete batır tuyzağı bötä batırzarzan aldın sıqqas, [Häwbän] yetehen yete ırıwğa baş itkän. Homayğostoñ baldarı buğan aqqoştarzı atmaxqa quşqan. Tuyza Mäsemdeñ qızı Ayhılıwğa keyāw hayzargä röxsät birgän. Ayhılıw Qıpsaq batırzı hayzağan. [Häwbän] üze Şülgän külenä barğan. Aqbuzatın yebärep, Närkäste sığartqan. Närkäs his qarıwlaşmay sıqqan, ti.

Häwbän:

-Yetemlektä yörögändä,

Hiñä täwlä yulıqtım,

Hineñ dörös hüzzäreñsä,

Hineñ bülägeñ buğan

Aqbuz atıñdı alıp,

İlemde azat itep,

Küp şattıqqa yulıqtım.

Xäzer kildem min hiñä,

Hineñ telägeñ belergä,

Isın küñeleñ asıp

Höyzär hüzeñ tıñdargä.

Närkäs ber az hüz äytergä qıymay torğandan azaq, hüzgä kereşkän, ti.

Närkäs:

-Min qız buham da äsänän
İrzäy batır tıwzım min;
Ural buyı yerendä
Küp batırzar kürzem min;
Hineñ babañ Yayıqtı
Kös hınawza yeñdem min;
Tösöm yäştäy buha la,
Küp yıl gömör ittem min.
Batşa qızı buğanğa,
Yergä sıgıp baxmağas,
Unan aşap-yeymägäs,
His gömöröm uzmanı,
Qarttıq mine yeñmäne,
Yäş qız bulıp haqtanıp,
Hılıwzıgım bötmäne.
Yözöm asham, qoyaşñ,
Oyalıp, bolotqa inär;
Kemdär köräş telähä,
Uğa yözömdö asham,
Küze qamaşır nur män,
Minän yığılıp xur bular.
Hiñä yöräk asmanım,
Hiñä täwlä kürgäs tä,
Küñlemdän höyzöm min,
Higä äytergä qıymanım,
Azaq siktä köttöm min.
Ägär mine tiñ ithän,
Üzegä buy biräyem,
Uralñda tiñ gömör
Hine män höräyem.-

tiğän dä, yözzären asıp, Häwbängä qarap yılmayğan. Yözönöñ hılıwzıgım kürep, Häwbän aptırap kitkän. Häwbän alırğa riza buğas, Närkäs atahınıñ bötä mal-tıwarına küldän sıgarğa quşqan. Şu saqta küldän yer qaptağan qola yılqı sıqqan. [Häwbän män Närkäs] bötähen dä at-tunhız xalıqqa taratıp birgän. Üz-zäre (Närkäs män Häwbän) Aqbuzattı alıp Häwbändeñ awılına qaytıp kitkändär, ti.

2. 2. Türkiye Türkçesi:

AKBUZAT

Öncelerin öncesi zamanda, Hevben denilen bir çocuk, babası ölüp anası yok olunca beş-altı yaşında yetim kalmış (de). Ağır işler işlemeye çok genç olduğu için, evden eve gezip, göz yaşını dökerek dilenip karnını doyurarak gün geçirmiş (de). Günlerden bir gün kırlara çıkıp gitmiş. Vadideki göl gibi bulağı, toy gibi kurbağa sesini, kuru soğan ile kuzukulağını azık gibi görüp sevinmiş (de). Dolaşırken "kuray" sesini işitmiş de şaşırıp o tarafa doğru yönelmiş; sazlıklar geçip özen boylayıp İdil tarafına gitmiş [de]. Irgız ağaya sığır güden Taravıl adlı ihtiyarın yanına varıp çıkmış (de). Taravıl Dede, Hevben'den sağlık-esenlik, yerini-yurdunu, köyünü-obasını, oymağını (uruğunu, atası, kuşu ne, savutu ne, bütün bunları) soruşmuş. Hevben, babasının öldüğünden başlayarak anasının kaybolduğunu, öz hayatını baştan sona kadar anlatmış [de]. Taravıl Dede, Hevben'in sözlerini duyunca çok üzülmüş, derince iç çekip oflamış (de).

-Kendi durumum da evladım, kötü, sizin gibileri görünce yüreğim çok sızlıyor", demiş (de). Uzun uzun düşünmüş de, av avladığı aletleri onarmaya başlamış (de).

-Evladım, olmazsa şuradaki göle gitsek, birer turna balığı yakalayamayız mı ki? – demiş (de). Bir koluna oltasını, bir koluna tüfeğini tutup Hevben'i de alıp gitmiş (de). Yolda giderken Taravıl Dede, Hevben'e kendi durumunu anlatmış, (de).

-Evladım, ağanın karısı açgözlü, pinti, bir gün için yiyip içmeye sadece bir fincan yoğurt bir baş peynir verip gönderiyor; bunlarla karın doyurmak zor. Bu yüzden böyle gidip tüfeğimle kuş avlıyor, oltamla balık tutuyorum. Gece dönüp giderken oltalarımı kurbağayla yemleyip (kurbağa takarak) yayına oturtup dönüp gidiyorum. Böyle yapıp karın doyurmasan can bakmak zor demiş (de).

Hevben, Taravıl Dedenin arkasından giderken ihtiyarın elindeki aletlere bakıp bakıp meraklanmış da:

-Ata, böyle tüfeğim olsa, ben de kuş avlamayı öğrenirdim. Fakat yok. Kuş avlasam aç gezmeydim demiş (de). Taravıl:

-Öyle olurdu, demiş de uzun süre konuşmadan yürümüş (gitmiş) (de). Elindeki tüfeğin Hevben'in babasına ait olduğunu çocuk anlayıp da mı söylüyor diye şüphelenmiş de:

-Evladım, zavallı baban çok usta bir avcıydı. Onun çok güzel tüfeği vardı; şimdi yoktur herhalde, demiş (de). Hevben:

-Onun tüfeği bunun gibiydi. "Baban ölünce, kefen almaya bir şeyi olmayan zavallı anan, babanın tüfeğini verip kefenlik aldı" diye söylüyorlardı, deyince Taravıl Dede gözyaşlarını silmiş de:

-Kefenlik bulamayınca, kendisinin eski giysileriyle sarıp toprağa verse de iyi olurdu. Güzel gömeyim demiş herhalde. Ne yapsın, uzun yıllar birlikte ömür

-Ey, ata, şimdi sen bunu söylüyorsun ama olan olmuş işte. Zavallı babam ölünce üçünü, yedisini, kırkını okutmaya, hayratlığa hiçbir şey bulamamış. Üzülererek anam il içine dilenmeye çıkıp gitmiş. "O gidişinden dönmeyip, kaybolmuş" diye söylüyorlar. Ben, o zaman çok küçük olduğum için açıkça hiçbir şeyi bilmiyorum, demiş (de). Anam kaybolmuş; babamın tüfeği olsaydı, böyle açlıktan sürünüp gezmezdim; kuş avlamayı öğrenirdim, demiş.

Bu sözlerini söyleyince Taravıl Dede, uzun bir süre konuşmadan düşünüp gitmiş de, bir çare bulan biri gibi durmuş da:

-Evladım, yaşıam altmışa yetti. Daha yaşadığım kadar yaşayamam. Sen daha küçüksün; üzülme. Al bu tüfeği sana vereyim; hatıra diye saklarsın. Kimden aldığını hiç kimseye söyleme. Böyle tüfek Ural'da yok, demiş de tüfeği Hevben'e vermiş. Hevben, sevincinden ne yapacağını bilememiş. Taravıl Dede'ye çok teşekkür etmiş (de). Bunlar turna balığı tutup pişirip yemişler; birlikte yatıp dinlenmişler. Gece olunca vedalaşıp ayrılmışlar, ikisi iki tarafa gitmiş (de).

Hevben gün, ay, yıl sayıp büyümüş; tüfeğiyle ava çıkmaya başlamış. O, iyi bir avcı olmuş ve on yedi on sekiz yaşlarına yetmiş (de).

Günlerden bir gün göl kıyısında gezerken, altın tüylü bir ördeğin yüzdüğünü görmüş (de). Bir şey düşünmeden hemen nişan alıp vurmuş ve soyunup yüzüp (onu) yakalamış. Gölün kıyısına yaklaşıncı o altın ördek dile gelip konuşmaya başlamamış mı!

Altın ördek Hevben'e:
"Yiğit vurduğun avın,
Ördek değil, bilsen sen,
Gölde yüzüp dolaşan,
Şanlı Şülgen Padişahın
Canı gibi gördüğü kızımı.
Ey yiğidim, göz karam,
Beni gölden çıkarma,
Kelebek gibi canımdan,
Gençliğimi ayırma,
Ne istersen vereyim;
Yoluna kurban olayım;
Sürü sürü mal desen,
Hepsini sana vereyim."

diye söyleyip Hevben'e yalvarmış (de). Hevben, bu sözleri işitince, ayakta durabileceği yere kadar yüzüp gelmiş de durmuş. Durmuş da şaşırıp ne söyleyeceğini bilemeyip kalmış (de). Bu sözlerini söylemeye devam edince ördeği sudan çıkartmayıp kendi halini söylemeye başlamış.

Hevben:

-Atam - anamın hayatı,
Fakirlikte geçmiş, darlıkta,

Gün geçirmişler kullukta,
Ben büyüdüm açlıkta,
İkisi de yok şimdi,
Yetim kaldım gençlikte,
Burun dayamaya yer bulamayıp
Boy büyüttüm zorlukta.
Bugün ilk avda,
Rastladım ben dumana,
Öyle de olsa ben bırakmam,
Dilesen de kaçmayı

Ördek:

"İremel gibi saraya,
Altın taşlar doldurmuş;
Renk renk yolkılar,
Tavla tavla güttüren,
Bir kalkıp soluduğunda
Dağ-taş, yeri parçalayan,
Kılıç kesmez boyunlu,
Bahadırları toplayan;
Zenginlerin zengini,
Darlıkla sırdaş olurduk,
Ak Padişah denen babamın,
Sevip bindiği atı var.
Bütün yılının kutu o:
Ateş yokken o ateş verir;
Su yokken, o su verir;
Uçsuz bucaksız denizden,
Uçup çıkar kuş olur;
Yelesi apak ipek gibi,
Rengi kara-boz sadece
Sekiz gözden düz yine
Oynayıp duran toynağı
Basıp duruyor, düz yine!
Kamış kulak, bakır göz,
Göz bebeği de apak
Boynu yüksek, dar böğür
Balık eti, sıkı mı sıkı,
Şahin burun, geniş delikli,
Çift azılı, keskin dişli,
Sivri avurt, kuru yanak,

Çift yeleli-işte o.
O boz atı vereyim,
Ural'ında - sen özün
Su ilinde-ben özüm
Bahtlı ömür sürelim.

Hevben:

-Tatlı söze aldanıp
Yalnız başıma kaldım dünyada
Verir malın yanda yok,
Söz ile aldatma.

Ördek:

-Padişah kızı, Nerkes'im
Seni nasıl aldatırım?
Dünya malını kıskanıp
Yere çıkıp öleyim mi?
Bu göl, benim sarayım,
Günde kuş gibi dalıyorum;
Yer güneşi çıktığında,
Gülüp yüzüp sevinirim.
Yiğit beni alsan da,
Yere çıksam, ben ölürüm;
Evine götürsen de,
Bir kapımlık et olurum.
Yiğit, sana iki söz,
Seçip, birini dinlersin,
Birini tutmazsan
Aptalca ölürsün.

Yiğit, beni bırak da,
Bakmadan git,
Tavla tavla olmuş birlikte,
Yılkı çıkar, onu bekle.
Sağımı gelen sığırlar,
Böğürüp çıkar buzağısız,
Alpanlayan miskin koyunları,
Meleyip çıkar kuzusuz,
Göl gürletip, göl çırpındıran,
Yerde fırtına çıkartıp,

Ak boz çıkar-mal kutu,
Bütün hayvanlardan sonra.
Alnından okşasan,
Dile gelip söyler o,
Ne dilesen, her işini,
Hiç düşünmeden yapar o.
Altından eyerini
Kaşına kamçı ilişmiş,
Kızıl deriden süslenip,
Başına dizgin takılmış.
Keçesi, koşumu, her şeyi
Birlikte koşulup dikilmiş,
Ebedi ondan almamaya,
Birleştirilip konulmuş.
Otlamak istese o özü,
Başının çektiği yere,
Sormadan gider, o,
Bir kıl yakıp
Çağıranda gelir o.
Bütün malın bitse de,
Boz atlar kalır yanında,
Yoldaş olur, yolunda,
Bahadır olur, savaşında.
Bırak, yiğit, gideyim,
Hepsine emir edeyim,
Su ilinde ben güzel,
Rahat ömür süreyim.

Hevben:

-Güzel, sözünü dinledim,
Ben de bir şey düşündüm:
İkimiz gidelim ileriye atlayıp,
Mal geldiğini göreyim.
Susuz ölürüm desen,
Sarığa su koyayım,
Seni güneşe çarptırmadan,
Şu sarığa koyayım;
Söylediğin söz doğruysa,
Seni azat edeyim;
Sen de rahat gün sür, deyip,
Dilek dileyip kalayım.

Ördek:

-Ben göle dalmadan,
Mallar çıkmaz kıra,
Çağırsan da gelmezler,
Söylemeden babama.
Beni alsan sen yiğit,
Hiç de rahat olmazsın.
Güvercin donumu giymeyince,
Beni gece göremezsin;
Yar diye beni sevmeye,
Koynunda bulamazsın.
Yere çıkıp kurusam,
Nerkes güzel diyemezsin..
Yer yiğidini yer sever-
Teni yerden yaratılmış,
Su kızının her yeri,
Nurdan, ateşten yaratılmış
Güneş seni ısıtır,
Beni yağ gibi eritir,
Benden akan bir damla,
İlini ağı gibi kurutur.

Bu sözleri duyunca Hevben inanmış da ördeği bırakmış. Kendisi arkasına bakmadan, ördeğin öğrettiği gibi, ileriye doğru yürümüş (de). Biraz gittikten sonra, yıldı kişnemesi, sığır böğürmesi, koyun melemesi işitilmeye başlamış. İşte gerçekten bir ara fırtına çıkmasın mı. Hevben ileriye gidememiş, şaşırmış, ne yapacağını bilememiş. Yiğit dayanamamış, arkasına dönüp bakmış. Baksa, ne görsün, yeri baştan başa kaplayan mal çıkmış. Ve tam Akbuzat'ın başı ve boyunu gölden çıkmakta olduğu zamanmış. Hevben'in arkasına baktığını görmüş de Akbuzat, göle geriye dalmış (de). Akbuzat'ın geriye göle daldığını görünce diğer mallar da, birbirinin üstüne biner bir halde ürküşüp Akbuzat'ın ardından biri bile kalmadan göle dalmışlar (de).

Yel-fırtına durmuş. Hevben, kendi gözüne kendisi inanamayıp şaşırıp ne yapacağını bilememiş de düşünüp kalmış ve göl kıyısına varıp çıkmış orada hiçbir şey yokmuş; dim dinçmiş. Oturup düşünmüş, düşünmüş de pişman olup dönüp gitmiş (de). Yaylaya dönse, ne görsün, her yer, her şey aktarılmış, dağılmış; çoluk-çocuk, yaşlı-ihtiyar, nineler, dedeler, kızlar-kızanlar-hepsi bir araya yığılıp şaşkın şaşkın konuşmaktaymışlar (de). Onların yanına esasına dayanan, uzun kamçısını beline dolayan Taravıl Dede de gelip köyde azan tozan malını soruşup:

-Şu bizim sınırimızda mal gütmekteydim. Şu güçlü fırtına çıktı ve mallar da

kendim de, nereye basıp durduğumuzu, nereye varıp savrulduğumuzu bilemeyip dağılıştık. İşte o azan, tozan mallarımı arayarak sizin yaylanıza ulaştım, diye söylediği sırada, Hevben de gelip ulaşmış (de). Hevben kart-ihthiyarların sözlerine kulak salıp, dinleyip durmuş da söz sırasında Taravıl Dedeye:

-Dede, bu nasıl göz görmeyen, kulak duymayan fırtına oldu? diye sorunca, Taravıl dede :

-Ey kardeşim, bunun sırrı çok büyük. Böyle fırtına bizim önümüzde olmamıştı. Dedelerin sözlerine göre, aklımızda kalan sadece bir şey var. Onlar şöyle söylerlerdi: "Öncelerin öncesinde bütün dünyayı su basmış, bizim dedelerimiz yokmuş, Ural Dağı çıkmamış, bu taraflarda dört ayaklı can yürümemiş. Sadece devler yaşamış; Su padişahı baş olduğu çağda Ural denilen bahadır, gelip savaş açmış. Onun Akbuz tulparının yolundan Ural Dağı meydana gelmiş. Devleri kırdığı yerde su koruyup sıradağlar kalmış. Su padişahı yenilmeye başlayınca, dipsiz girdabı bulup işte şu sizin yanınızdaki göle dalmış. O gölün dibi yok, yeraltındaki deryayla birleşiktir. Böyle Su padişahını Ural Batır, yakalayamamış. O, Su padişahının adı Şülgen'miş. Bu yüzden Şülgen Gölü diye adlandırmışlar. Ural Batır ölünce, Şülgen padişah, Ural Batır'ın Akbuzat'ını çaldırtmış. Ural Batır'ın oğulları da ölüp bitince, Su padişahı, Akbuzat'ı binip vakit vakit Ural boyuna çıkıp gezmekteymiş. Akbuzat gölden çıkarken, öz kahramanlarını hatırlayarak silkinip kanatlarını çırparsa, bundan, kanat yelinden dağ taş kopartacak fırtına çıkar, hiçbir şey kalmadan alt üst olurmuş" diye söylerlerdi. Bu fırtınayı ben öyle değil mi, diye düşünüyorum, diye söyleyince Hevben, Su kızının sözünün gerçekleştiğine inanmış. Taravıl Dedeye de başkasına da gördüklerini söylememiş: "Elinden bir şey gelmeyen fırtına çıkartmış deyip kızarlar" diye düşünmüş.

Konuşup bitirince Taravıl Dede, öz yoluna yürümeye başlayınca, Hevben onu durdurmuş ve:

-Dede, sen kimsin? diye sormuş (de). Taravıl Dede, kendisinin kim olduğunu söylemiş de, aklına gelip:

-Dede, sen beni tanıyor musun? diye sorunca Taravıl Dede, Hevben'in boynuna posuna, elbisesine bakıp baştan ayağa süzmüş de:

-Hayır, kardeşim, hiç hatırlayamadım. Gözlerimin nuru azalmış, nuru!" deyip iç çekmiş de eklemiş:

-Kardeşim, o zaman tanıyıp gideyim. Sen kimin oğlusun? Üstüne-başına bakan (da) er gibi görünmekteisin. Sura bahadırın bir parçası değil mi? – diye sorunca, Hevben dedenin tüfek verdiğine kadar her şeyi söyleyince, Taravıl, Hevben'i kucaklayıp öpmüş (de).

-Ey kardeşim! Sura Batır- arslandı, o varken bu su iyesi, cin padişahı, yer yüzüne çıkıp ayak basamıyordu. Oğlum, benim verdiğim tüfek var mı? demiş (de). Hevben:

-Var, Dede, onu canımdan fazla görüyorum. İşte o tüfek!" deyip tüfeğini gösterince, Taravıl Dede tüfeği eline alıp tutup bakmış da öpmüş (de). Hevben'e

geri verirken:

-Kardeşim, bunu verdiğimde sen çocuktun. Ben bunun sırrını söylemedim. Bu tüfek babanın tüfeği. Bu tüfek-Ural Batır oğullarından kalan hatıra. Su padişahı sadece bu tüfekten korkar. İyi koru, (bunu) kimseye de söyleme" diye düşüncelerini söylemiş de öz yoluna gitmiş (de). Hevben, altın ördek hakkında (ona) söylememiş (de).

Hevben altın ördeği arayıp çok gezmiş. Aylar, yıllar geçmiş; göl kıyısında konup, uyuyup beklemiş; [Fakat] hiç görememiş (de). Başka kuşlardan-hayvanlardan çok avlamış: Taravıl Dedeye de üleş vermiş. Onun yanına nice kere gitmiş, fakat altın ördek hakkında bir şey söylememiş (de).

Günlerden bir gün Hevben, Taravıl Dedenin yanına varınca sözden söz çıkmış da göl padişahı hakkında konuşmasını istemiş (de). Taravıl dede:

-O padişahın çıkıp gezdiğini gören kimseyi bilmiyorum. Bir zamanda göl kenarında gezerken, bir kadın görmüş. O kadın:

"Buradaki gölde altın bir ördek geziyor. O nasıl bir ördek?" deyince ikimiz birlikte göl kıyısına gelip baktık. Bizi görünce göle dalıp kayboldu. Ben gündüz tekrar gelip baktım, fakat gündüz o ördeği göremedim. Tekrar bir daha karşılaştığımızda o kadın:

-Seninle beni görünce o ördek çıkmıyor. Nice aylar bekledim, her ayın on dördü günü, gece güvercin şeklinde çıkıyorlar da, bağırıp-çağırıp gülüşe-gülüşe suda yüzüyorlar cin kızları,- diye söyledi. Eskiden de böyle anlatırlardı" demiş (de). Hevben:

-O nasıl bir kadın?" deyince, Taravıl:

- "Mesem Han'ın çocuk bakıcısıydım. Kızı şu göle suya girmeye geldiğinde, ben göz-kulak olmak için ardından gelmişim. O Han'ın kızı, göz ile kaş arasında kayboldu. Bunun üzerine Han: "Kızımı bulmadan, dönme! Bulamazsan, göl kıyısında açlıktan öl, hiçbir yere gitme", deyip bıraktı. O zamandan beri burada aç aç dolaşıyorum" deyip kanlı gözyaşıyla anlatıp ağladı. Şimdi onun üstünden çok yıllar geçti" deyip hepsini anlatıvermiş (de).

Hevben, Taravıl Dedenin söylediği sözlerin hepsini de aklına alıp durmuş da, ondan ayrılınca ayın on dördüncü gününü beklemeye başlamış (de). Ayın on dördü gelince, göl kıyısına varmış (de). Gece aydınlık, dim – dinç, hiç hışırtı eden bir şey yokmuş. Biraz yatıp bekleyince, işte gölün bir kenarında suda yıkanma sesi kulağına gelmiş. Hevben, yerde sürünerek yaklaşıp bakınca, ördek değil, altın tahtın üstünde altın saçlarını dalgalandırıp bir kız saç taramakta, onun yanında da gök güvercinler oynamaktaymış (de). Hevben, sessizce gelmiş de sezdirmeden onun saçını dolayıp tutmuş. Saçını tuttuğu sırada kız çok korkmuş. Güvercinler uçup gitmişler. Hevben, kızın saçını bırakmamış (de).

-Güzel, şeklin değişmiş:

Ördek değil, kızmış, demiş (de).

Nerkes:

-Beni nasıl buldun,
Gece ortası vakitte?
Nice koruyucum var,
Bakıp duruyor, ya!ımda!
Yiğit, bırak saçımı,
Böldürme sen işimi!
Güvercinler gittiler,
İle haber ettiler,
Babam duysa bu işi
Hiç düşünmez başını!

Hevben:

-Güzel, söyle adını,
Bir anlatırım, şan edip,
Olmazsa dönelim,
Birlikte duralım, gün geçirip

Nerkes:

-Yiğidim, bağırma,
Adımı sorup büyütme,
Hatta beni gördüğünü,
İle dönünce söyleme!
Yiğit, sana yar olmam,
Nurdan doğan nesilim, -
Yere götürüp horlama,
Yer oğluna yar olmaz,
Nurdan doğan kız;
Sarayda büyüyen kızlar da,
Hoşlanmaz bozkırda,
Yiğit, sözünü uzatma;
Babam gelse vuruşur;
İlini vurup dağıtır,
Neslini yok eder?

Hevben:

-Seni arayıp çok gezdim,
Ay doğuşunu güdüp;
Şimdi, güzel, bırakmam,

Ağlasan da ateş yutup.
Yiğitlik denen bir devir,
Hiçbir şeyden korkmaz o
Bahadır yiğit yüreği
Kuru sözlerden ürkmeyen o
Vuruşsa da baban,
Dönmez fikrim var!
Yalnız bırakmaz özümü,
Ural denen elim var

deyince, Nerkes düşünüp kalmış. "Babamın şanını söyleyince bile korkmayan bu nasıl bir yiğitmiş?" diye düşünmüş (de).

Nerkes:

-Yiğit, bahadırım diye,
Dağ yarar gibi söyleyorsun;
Babamın ilini koruyan,
Devleri bilmiyorsun
Yiğit, bahadırım diyorsun,
Özüm yılmıy vadedtim,
Yılmı ile gitmeye,
Akbul atı razı ettim.
Yılmı çıkmış, kışneyip,
Sığır, koyun bağırışıp,
Hepsi birlikte koşulup,
Han malı gibi ili sarıp;
Onların ardınca kışneyip,
Şülgen gölünü taşıtırıp,
Akbul at çıkmış, işte.
Güç saçıp, sert basıp.
Gölü yarıp yel gibi,
Seni görmeye çalışmış;
Onun gayret yelinden
Ural dağı sarsılmış,
Dözemeyip bahadırı,
Yıkılıp düşünce sırtından,
Akbul at da kızıp,
Geri dönmüş yurduna.
Böyle tulpar at binen,
Dev-periyi yığan,
Şu canının hepsini,

Öz kolunda toplayan
[Hevbene bakıp]
Şülgen gölü padişahına,
Kim oluyorsun saldıran?

Hevben:

Baban Şülgen de han olsa,
Dev-perilerin hepsini
Etrafında toplasa,
Akbuz tulpara binip,
Yel-fırtına kopartsa, da,
Kavak yaprağı gibi,
Yüreğim korkup titremez
On iki başlı devin,
Elime odunu salsa da
Ural'ıma saldırıp,
Çok kan döküp,
Elime savaş açsa da,
Hiç korkmuyorum, babandan,
Kalbime ok atsa da!
Sura batırdan kut alıp,
Bahadır doğmuş zatım var;
Yetim-yesirin gözyaşını,
Döktürmemeye andım var.
Güzelim, övünme,
Şülgen Gölü derin deyip,
Babam ilde büyük han,
Devlerini toplamış, deyip,
Ural'da ağlayan yetimin,
Gözyaşı aksa göl olur.
Kabrini akıtıp bahadırın,
Toprağını dökse çöl olur.
Suda yüzen kız bala,
Nerede yer bulur o?
Şülgen azalsa topraktan
İki başlı devler
Nerede dururlar, o?
İl zarına bunalıp,
İnleyip yatan Ural'ım,
Coşup akan İdil'im,

Durgun akan Yayık'ım
Rahat yaşamaya,
Atana fırsat vermez, o;
diye sözleri iştince, Nerkes korkmuş da şöyle demiş:
-Yiğit, sözün söz olsun,
Sana ant vereyim.
Özünü alıp ilime,
Atam duran yerime,
Kan-vuruş açmadan arada,
İstedliğini vereyim,
Altın saray içinde,
Pamuk döşek sereyim,
Ne dilersen almaya,
Dilediğini vereyim.
Sarayımda kalırsın
Bizde rahat bulamazsan
Elimi gezip yürürsün,
Bütün sarayı görürsün,
Beni Nerkes diye sevsen,
Sevmesen de hiçbirini,
Şülgen saray elini,
Nerkes gibi güzel kızına,
Akbul tulpar binersin,
Eline bahtını toplayıp,
Ural'ına dönersin.

Hevben, Nerkes'in sözünde duracağına inanmak için, bir defa daha yemin ettirmiş de, ondan sonra ikisi birlikte Su Padişahına gitmeye niyetlenmişler. Nerkes, gözünü kapatmasını söylemiş. Hevben, gözünü yummuş. Gözünü açmasını söylemiş. Hevben, gözünü açmış. Gözünü açınca kendini kızın altın sarayında bulmuş (de). Hevben bir nice gün konak olmuş. Saray kızları yırlayıp-yırlayıp misafir etmişler, fakat Hevben hiç de isteyerek yiyip-içmemiş (de). Nerkes, Hevben'in üzüldüğünü, rahat edemediğini görmüş de babasına gitmiş (de). Babasına baştan sonuna kadar halini anlatmaya başlamış (de).

Nerkes:

-Şülgen denilen büyük gölün
Yurdum oldu, küçüklüğümden.
Oynayıp-güldüm içinde,
Hiç yaş akıtmadan acımdan,
On sekize yetişince,

Çok avcıya rastladım,
Nicesi nişanlayıp atsa da,
Hepsinden de kurtuldum.
Altın ördek don giysem,
Yer laçını sezmedi.
Gecenin hızlı yeli de,
Saçımı okşadı, sevmeye
Kara başlı kamıştan
Geçer yolunu bulamadı.
Kamışlardaki samur da,
Suya girdiğimi görmedi.
Son defa birinde,
Ördek olarak vuruldum.
Ay ışığında dalıp,
Suya girende tutuldum.
Yere çıksam, öldürdüm,
Söz verip kurtuldum.
Adını söyleyip ant ettim.
Arada savaş açmamaya,
Bahadır iyi,
Baba, karşı çıkmamaya.
İşte baba, o bahadır,
Sarayımda konuklukta,
Andım böyle büyük olunca,
Konuk ettim, gizlice.
Haydi, sözünü söyle baba,
Andımı tutacak,
Meğer bahadır-önünde,
Ne dilese yiğidim,
Bölüp ver malından,
Olsun hediye beğenilecek.
Eğer malını kıskanırsan
Kendim varmaya fikrim var.

Padişah kızının bu sözünü duyunca, çok şaşırılmış (de). Bu yiğitten nasıl kurtulacağını düşünüp kızına şöyle demiş (de):

-Kızım, son avın,
Hayırlı av olmamış,
Ördek donunu atan er,
Bizim ilde hiç doğmamış.
Altın kolan saçını,
Keskin gözle gören,

Kızım, çok zor düşman,
Doğduğu yok anadan.
Kızım ona yol bulsak,
Bacağını buduna sokup,
Kızım, ondan kurtulsak,
Başka Şülgen boyunda,
Seni vurur er olmaz,
Seni tutup rahatsız eden,
Etrafta can olmaz.

Nerkes:

-Babacığım, o yiğit,
Sözümü dinleyip geldi, o,
Beni vurduğu sırada,
Ördek diye bildi o.
Babacığım, daha da,
Beni aldı koluna,
Onun kolunun sıcaklığı,
Sıcakça dolanıyor tenimde.
Onun kanı dökülse,
Benim tenimde kalır o;
Onun yumuşak dilleri,
Yüreğe yağ olur, o.
Baba, ona kızma,
Onun kanını akıtma,
Onun için bütün Ural,
İzler senden öç almayı.
Onun dileği büyük değil:
Senden taht sormuyor,
Malını sorup daha da,
Zenginliğini sormuyor.
Baba, beni evlat dersen,
Yiğidin kanını akıtma,
Yardımsız yiğidin
Canını alıp şan alma!
Yiğide ver Buzatı
Dene kara gücünü,
Tutabilirse yiğit
Ural'da yaysın kanadını.

Padişah bu sözleri işitince uzun süre düşünmüş (de). Vezirlerini toplamış.

On iki başlı Kehkehe denilen deviyle kengeş etmiş (de). Kehkehe, padişaha:

-Buzat verirsen yiğide,
Gücün gider elinden,
Buzat gitse elinden,
Ayrılırsın yolundan.
Başı bir olan ejderhan,
Ona görünür, boncuk gibi;
İki başlı ejderhan,
Ona görünür, torba gibi;
Ona görünür, tohum gibi
Üç başlı ejderhan
İlini tutan Kehkehen,-
O da kalır porsuk gibi;
Padişahım, sana bir akıl:
Sarayın dolu yer kızı,
Senin kızından da güzel,
Mesem Han'ın var kızı.
Onu görürse yiğidin,
Ak buzat'ını unuttur,
Düşünmeden alayım, diye,
Yiğit ona uğraşır,

[demiş, de]. Padişah, Kehkehe'nin sözünü beğenip, Hevben'i Nerkes ile birlikte çalınıp getirilen kızların sarayına göndermeyi düşünmüş (de). Padişah, Nerkes'i çağırıp:

-Balam, gönlün hoş olsun,
Yiğide vereceğim dileğini
Senin önemin daha da artsın,
Görsün servetimi.
Saraylarıma götür,
Saray kızlarını görsün,
Hiç çekinmeden,
Kızlarla söyleşsin.

deyince Nerkes, Hevben'i bütün sarayları gezdirip göstermek istemiş (de). Pek çok sarayları geçmişler, çok büyük bahçeden geçip altın bir saraya gelmişler (de). Nerkes:

-Bu sarayda benim söylediğim,
Meşhur tulpar, Buzat var;
Kafasını kaldırıp kışner,
Gözünü dikip bakıp dur;
Yakın gelip tepinse,
Önüne varıp basıp dur;

Tepmek için arkasını dönse,
Sırtından okşa dur;
Kulak kısıp saldırsa,
"Yer bahadırı- ben!" deyip gül.
Ondan sonra gelir yanına,
Sırtından okşayıp seversin;
Yelesinden alıp iki kıl,
Bileğine bağlarsın;
Kuyruğundan iki kıl,
Ayağına bağlarsın,-

demiş (de), (Nerkes) sarayı açıp, Hevben'i Akbuzat'ın yanına getirmiş (de).

Hevben'i görünce Akbuzat, toykurup burnunu tartıp kişnemiş (de). Hevben, ondan korkmamış. Akbuzat'ın yanıp duran bakır gözlerine dikip bakınca, Akbuzat başını sallayıp bir yere varıp durmuş da ön ayaklarıyla eşinmeye başlamış. Akbuzat'ın eşinen ayak seslerine bekçi devler saray tepesinden gelip inmeye başlamışlar (de). Yardıma devlerin geldiğini görünce, Akbuzat, bütün gücüyle Hevben'in önüne gelip başını sallayıp tepinmeye başlayınca, Hevben hiç çekinmeden yanına varmış (de). Akbuz, Hevben'i böyle de korkutamayınca, dönüp tepmeye çalışmış. – Hevben, sırtından sevmiş de. Akbuzat böyle de bir şey yapamayınca kulaklarını kısarak, Hevben'in üstüne atlamayı düşünmüş; Hevben ona bakıp şöyle demiş (de):

-At tutup öğreten,
Ural bahadırı Hevben'im,
Bahadır sevmez, at kesip,
Etini yiyen bahadırım.
Ok değmeyen Nerkes'i,
Vurup alan Hevben'im.
Ural denen ilimi,
Düşmandan koruyan bahadırım.

(Hevben böyle) deyince, Akbuzat sakinleşmiş (de). Akbuzat'ın sakinleştiğini görünce, devler de birer birer saraydan çıkmaya başlamışlar (de). Akbuzat da yalnız kalınca, Hevben'in bahadırılığını görünce dayanamamış, Hevben'e gelip başını eğmiş (de). Bunu görünce, Hevben, Nerkes'in bütün söylediklerine inanmış da Akbuzat'ın yelesiyle kuyruğundan kıl almış. Kılını alınca Akbuzat:

-Yiğit yerin bahadırı,
Hevben bahadır sen olsan,
Yumru toynak yilkıda,
At tulparı benim.
Yelem sana güç verir,
Kılıç tutsan kolunda;
Kuyruk kılımı yakarsan,

Yanına koşup gelirim,

At olurum savaşında-,

demiş (de), öz bahadırı gibi görüp, Hevben'in önünde kulaklarını kısarak, cilvelenip durmuş (de). Ondan sonra Hevben, Akbuzat'ın sırtını okşayıp yanından çıkıp gitmiş (de). Nerkes, Hevben'in çıkışını kenarda bekleyip durmaktaymış (de). Hevben'in sağ-salim çıktığını görünce, sevincini bildirip Nerkes, sessizce gülümseyerek onu kızlar sarayına götürmüş (de). Saray kapısı önüne gelince Nerkes, Hevben'i öğretip şöyle demiş (de):

-Bu saray, dolu kızdır,
Güzelleri çoktur,
Seçip göz atarsın-
Aydan parlak yüz olur;
İki yanağı oyulup,
[Kara kaş kırıyıp,]
Uzun kirpiği aykırı
Bakıp gülen göz olur.
Doğan gibi göğüs geren,
Ağzını fazla açmadan,
Gümüş gibi dişini yaldıratıp,
Nazlıca gülen kız olur.
Bal arısı gibi belli,
Yüreğini okşayacak,
Ayhıllıv denilen kız olur.
Ural'dan çalınan,
Mesem Han'ın kızı o.
Kızı seversen, babamdan,
Onu iste, verir o.
Ural'a götürürsün,
Han'a güveyi olursun,
Yiğit, asla unutma
Burada daha büyük sır var.
Bu saraydan çıkınca,
Cadı nine karşılaşsın,
Türlü sözlerle büyüler,
Okşayıp büyüler.
Kolunu verme; tutmaya,
Ayağını verme sürmeye,
Hepsini yapınca da,
Kuyruk kılını yakarsın,
Yelsiz-fırtınasız yanında,
Akbuzatı görürsün.

[Kızın bu] sözünü duyunca Hevben aptallaşır gibi olmuş (de). Biraz şaşırıp Nerkes'e şöyle demiş (de):

-Babana söylemediğin sırrını,
Bana söyledin, güzel kız,
İle sezdirmedeğin sırrını,
Bana belirttin, güzel kız.
Bu sırrını söylemen,
Dost görmem midir, güzel kız?
Beni deneyip gerçek sevip,
Yar görmem midir, güzel kız?
Bana söyle bir sözünü,
Leke götürmez, güzel kız
Seni sevsem ne olur,
Gönlüm yadı aldırılmaz!
Göğün ayı güzelde,
Güneş sevince yüzünden,
Güneşi nur alanda,
Gül öptürmeden özünden?
Ayhılv'ın yüzü de,
Dıştan gülse de o,
Gönlü nurlu olmazsa,
Ay gibi olur o,-

[Hevben böyle] deyince Nerkes, uzun süre düşünmüş de şöyle demiş (de):

-Yiğit, son sırrım şu:
Senin olmam, onu bil.
Yerde olan bahadıra
Babam vermez, affet.
Yiğidim var(git) sevilen,
Bahadır diye tanılan,
Sır saklayıcı er olup.
Öz yanımda denenmiş.
Onu ebedî bırakmam,
Onu dışa vermem.
Adını da hiç söylemem;
Yüreğimde saklarım,-

[Kız böyle] deyince, Hevben de fazla uğraşmamış (de). Nerkes, Hevben'i kızlar sarayına getirip sokmuş (de). Hevben saraya girince de, kızlar arasında Ayhılv ayrı gözükmüş. Ayhılv, Hevben'e doğru gelmiş de, şöyle demiş (de):

-Boyun- posun, yiğit,
Yer yiğidine benzemekte
Tılsımları geçip,

Ural'da oynayıp-gülen
Nazlı kızları bırakıp
Solgun yüzlü kız dileyip
Neden geldin, sen böyle?
Yoksa Şülgen kurudu mu,
Padişahları öldü mü,
Çok ağlayan göz yaşından,
Yerde derya oldu mu?
Yoksa Ural'da at binen,
İlini canı gibi seven,
Bahadırları kırılıp,
Hepsi balık mı oldu?
Yoksa Ural'da dökülen,
Er-yiğitler kanının,-
Zar ağlayan analar
Emdirdiği süttten,
İdilinde yıkanıp
Devlerden de korkmayan,
Şülgen'de de batmayan
Su padişahından korkmayan,
Yaşa batan Ural'ın
Kara kuvvet bilekli,
Aslan gibi yürekli,
Genç bahadırlar, büyüdü mü?

Hevben, Ayhılv'ın bu sözlerine karşı şöyle deyip cevap vermiş (de):

-Kurbaga yüzen göllerde,
Batan bahadır olur mu?
Otuz dişine aş arayıp,
Gece uyku doyuran;
Geniş Ural'ın boyunda,
Böyle gülen kızları,
Neşelendirip güldüren;
Öcü olmayan ördeği,
Vurup etini yediren;
Çocuğa da boy veren
Yılıkı tutup, at binen;
Çadır bağını gece kesip,
Kızlar çalıp yar seven;
Erkin, sakın ormanda,
Şanlanıp şarkı söyleyen,
Ağlayan bahadır olur mu?

Ural'ın güzel kızları,
Su dibinde sarayda,
Kan ağlasa tuzakta,
Şu bağı çözmeseydi,
Ural'a oğul olur mu?
İline bahadır olur mu?

[Böyle] denen sözü işitince bütün kızlar, sıcak gözyaşlarını döküp ağlaşıp Hevben'i kucaklamışlar (de). Hevben de bunlara üzülmüş, acımış; gözyaşları çıksa da, dökülse de kızlara sezdirmemeye çalışmış (de). Kızlarla vedalaşıp saraydan çıkıp gitmiş (de).

Hevben çıkarken bir kocakarı onun önüne gelmiş şöyle demiş (de):

-Yiğit, yiğitmişsin,
Şülgen gölde olmuşsun,
Altın ördek vurmuşsun,
Han sarayına gelmişsin,
Han'ın güzel kızına,
Hoş gelen yiğit olmuşsun.
Han kızı sevmekte seni de,
Yiğidi olduğuna üzülmemekte,
Sana hile öğretiyim,
Elini ver elime-
Bir tepikte dağıtırsın,
Yiğidin sarayını,
Kızını özün alırsın,
Ver ayağını öpeyim.

[Böyle] deyip Hevben'in önüne gelince, (Hevben) kocakarıya elini vermeden uzunca düşünmüş (de). Nerkes'in kocakarıyla ilgili söyledikleri ile kocakarının söylediklerinin hangisinin doğru olduğuna karar veremeyip uzun uzun düşünmüş de, tekrar Ayhılv'ın yanına girip kocakarı hakkında sormayı düşünmüş. Fakat kapıyı tekrar açamamış. Bunun üzerine Nerkes'in sözünü tutmuş: Kocakarıya elini de, ayağını da vermeyip yürümeye başlamış. Kocakarı(nın):

-Yiğit, bahadırmışsın,
Özün sırlıymışsın:
İpek ile sarılmış,
Altınla yalıtılmış,
İnciyle bezenmiş,
Yel-yağmur değmeyen,
Kırpığı yağ görmeyen,
Gönlü gam tanımayan,
El namusunu yer edip,
Göz yaşlarını göl edip,

Gönül açan Han kızını,
Seni yer diye sayan,
Kendini güne denkleyen,
Kıza beni denklersin!
Benim pembe yüzlerim,
Boşuna solmamış,
Alın gözüün olsa da,
Gönül gözüün yokmuş.
Altın kaşıktan aş yiyen,
Pamuk döşekte döş yayan,
Kızı benim gibi görürsün?
Bu söze inanmayarak,
Bahtını ortak bölmektesin?

diyen sözlerini işiten Hevben, uzun süre düşünüp durmuş da, kocakarıya yaklaşıp sormaya başlamış.

Hevben:

-Elin-yüzün nineciğim,
Yorgun-argın görünmekte.
Göğsünden çıkan söz,
Boğuk gibi görünmekte.
Bu ilde yalnızım,
Sırrını söyle, nineciğim.

Kocakarı:

-İnanmaz ere, sır söylemek-
Başıma yazık olur o;
Korkak ere söz söylemek-
Başıma kazık olur o.
Saray sırrı- derin sır,
Hepsi şahit olur o.
Elini tutsam, göğsüm,
Kendisi dilsiz, söyler o;
Ayağını tutsam, yolların
Kendisi açık olur o;
Dilimi açıp konuşsam,
Dilimi padişah keser şu,-

deyince, Hevben pek derin fikre batıp, ne yapacağını bilemeyip kalkmış da, Nerkes'in geldiğini görünce, kocakarı gitmiş (de) [Nerkes]:

-Haydi yiğit, geç kalma,
Benim sözümü atma!
Babam bekliyor, konukluğa,
Sarayımda, feryat etme.
Babam yer verende,
Sağ yanını alırsın;
Babam içki verende,
Solunla alırsın;
Babam aşını verende,
İki kolunla alırsın;
Babam bıçak verende,
Sağ elinle alırsın;
Babam bakıp gülende,
Sağ gözünü kısarsın;
Babam ayak uzatanda,
Kol kavuşturup beklersin,
Babam kalkıp gidende,
Yan yatarsın (yatıp kalırsın)
Babam kılıç tutanda,
Dış temizlersin
Babam uzatsa kollarını,
Geri doğru gidersin;
Ondan saray silkinir,
Ondan korkmaz gülersin.
Bunların hepsini yapsan,
Ayhılıv ile ikinizi
Öz yerinde görürsün"

deyince, Hevben razılık bildirmiş de:

- Bu sırrının anlamını,
Sorup bilmek olur mu?
Yoksa saray içinde,
Dizilip gelen adet mi?-

demiş. Soruyu duyunca, Nerkes'in rengi atmış, Hevben'e uzun süre bakmış da kucaklayıp öpmüş. Gözleri yaşaran Nerkes:

-Kocakarı sana ne dedi,
Ben de öteye geçemem
 demiş de öne yürümüş (de).

Hevben'i uyku basmış. Yüzüne güneş düşünce silkinip gözünü açıp baksa; önünde Nerkes de saray da – Başka hiç kimse de yokmuş (de). Bütün gördüklerim, herhalde sadece düştü diye düşünüp, etrafa baksa, kendinden uzakta değil, göl kıyısında Akboz kulaklarını kısıp durmakta. Onun yanında Ayhılıv'ın

oturduğunu görmüş de şaşırmış (de). "Nerkes öfkelenir gibi olmuştu; babasının yanına da varmadım; bu kızla Akbuzat buraya nasıl çıktı; kıl yakıp çağırmadım da" – diye düşünüp şaşırp dururken, Akbuzat [Hevben'in] yanına gelip şöyle demiş (de):

-Nerkes'e soru sormasaydın,
Şah sarayını açmıştın,
Onu tahttan düşürüp,
Suya padişah olmuşsun.
Nerkes güzel - tatlının
Birlikte toyunu yapmıştın.
Kocakarıya elini versen,
Öz ananı bulmuşsun;
Ona ayak öptürsen,
Babanın kinini bulmuşsun,
Ayhılv denilen güzelden,
Ayrılıp kalmıştın,

demiş. Hevben şaşırmış; sırrı anlamayınca sebebini sormuş (de).

Akbuzat:

Bana biner er olsan,
Koynuna yel dolmasın,
Nereye gitsen, yalnız ol,
Ağzın açık olmasın!
Bugün sevdiğin yarının,
Gönlü bir diye düşünme!
Gönlü gitse, yad olur,
Sağın – solun ateş olur.

Bu cevabı Ayhılv işitmiş de çok üzülmüş. Fakat Hevben'e de, Akbuzat'a da sezdirmemiş (de). Hevben, Akbuzat'un yanına varıp, dizginlerini çekip, atına binip, Mesem Han'ın sarayına gitmişler (de). Saraya yaklaşıncı, Hevben atını durdurmuş da Ayhılv'dan:

-Birlikte girelim mi, yoksa ayrı ayrı mı girelim? diye sormuş (de).

Ayhılv:

-Yiğit, ben çok yoruldum,
Gözüm inanmıyor gördüğüne;
Böyle kurtuldum mu, deyip,
Aklım yetmiyor, düşünmeye;
Ne diyeceğimi bilmiyorum

Senin sorduğun soruya;
Bir karış dışarıya gitsem,
Yine düşman alır, diye
Öz başımdan korkmaktayım
Sana birlikte gidelim desem,
Harami sensin diye,
Suçlamalarından korkmaktayım
diye söylemiş (de). Hevben, buna karşı:
-Benim başım sağ olsa,
Tekrar düşman kaçıramaz,
Babana birlikte varsak da,
Bizi suçlayamaz.
Fakat sen yalnızca,
Varıp söyle babana,
Baban sözünü dinlesin,
Açık bilsin düşmanını.
Yüreği yetip babanın
Uran salsın yurduna
Şülgen'e savaş açsın,
Ondan öç almaya.
Ben varırım, az sonra,
[Baban doğrusunu bilince,
Bahadırlarını yığınca]-
Akına varmaya",

deyince, Ayhılıv babası Mesem Han'ın sarayına yalnız dönmeyi (gitmeyi) düşünmüş. Onu Hevben, yalçın kayalar, ormanlar, derin su-göller üstünden geçirmiş. Kendisi Akbuzat'ıyla kalmış (de). Ne zaman buluşacakları hususunda konuşunca Akbuzat, Hevben'in düşüncesini sezmiş de hemen kaybolmuş. Hevben, şaşırmış, kıl yakıp çağırmayı düşünürken Akbuzat, eski giysiler getirmiş (de). Hevben, bu giyimleri giymiş de, Akbuzat'ı gönderip kendisi Ayhılıv'ın arkasından Mesem Han'ın yurduna gitmiş (de).

Hevben, Mesem Han'ın durduğu yaylaya varıp ulaşınca, halkın karıncalar gibi yer yer toplanıp konuştuğu zamanmış (de). Halkın yanına varmış; selâmlaşmış; kendisini yolcu olarak göstermiş (de). Halkın sözünü dinleyip durmuş. Bütün halkın dilinde han kızının dönüş haberinin büyük yenilik olduğunu anlamış da Hevben han sarayının yanındaki halk yığınınına doğru yürümüş. O sırada orta yaşlardaki bir kadının han sarayından çıktığını gören bütün halk, ondan kızın dönüş haberini sormaya koşmuş (çalışmış) de. Fakat kadın, hiçbir şey söylememiş, elini sallayıp:

-Duyarsınız; söylemiyorum!- deyip halkı yarıp kendi evine doğru gitmiş (de). Hevben; bu kadının nereye gidip girdiğini gözleyip onun arkasından git-

miş (de). Kadının evine varıp girmek için izin istemiş (de). Kadın, yavaşça Hevben'den kim olduğunu sorunca, kendisinin uzaktan gelen bir yolcu olduğunu söyleyip konup- gitmeye ruhsat sormuş (de). Kadın: "Buraya geldiğine göre kalırsın; yad kişi nereye gidecek ki? " demiş (de).

Hevben, soyunup yerleşene kadar kadınlar, kızlar, kocakarılar bu kadının döndüğünü görüp hemen koşup gelmişler (de).

Kadınlar:

-Ayhılıv'ı gördün mü?

-Çok zayıflamış mı?

-Neredeymiş, sordun mu?

diye soruları ardı – ardına sormaya başlamışlar.

Ev sahibi kadın:

-Ayhılıv'ı görüp sadece selâmlaştım. Halini sormadım. Çok zayıf; bir deri bir kemik kalmış,- deyip sözünü bitirince kızlar:

-Niye halini sormadın? Nasıl olduğunu bilmek gerekti!,- deyince o kadın:

-Sormaya başlamıştım. "Yenge bırak. Döndüğüme kendim bile inanamıyorum. Birkaç gün bir şey anlatamam" deyince ısrar etmedim. Fakat, Han'ın kendisinin yaranlarına: "Allah'a şükür, verdiğim sadakalar, kestiğim kurbanlar sayesinde erenler yardımıyla çocuğum kurtuldu. Şülgen Padişahı kaçırmışmış" diye söylediği kulağıma çalındı,- demiş (de). Bu kadının sözünü dinleyip başını eğip oturan bir dede:

-Neyse, ben Sura bahadırın nesli kalkıp babasının kanı için öç mü aldı acaba diye düşünmüştüm. Böyle kansız – kavgasız kurtulduğu için şükretmemiz gerekir. Yoksa, Mesem Han, Sura bahadırın yedi sülâlesine kadar öldürmeyi yemin etmişti" deyip söz söyleyivermişti. Ev sahibi kadın devam edip:

-Sura bahadırın daha kimini arıyor? Sura bahadırın ormanda azık arayan hanımını da bırakmadan Şülgen gölüne atmış, daha ne istiyor?!" diye söylemiş. Oradaki bir kadın:

-Koy şimdi, Han'la karşılaşınca kendisinin Sura Bahadır'ın hanımı olduğunu söylemeseydi, hiçbir şey olmazdı,- deyip koymuş. İhtiyar dede:

-Siz bilmiyorsunuz! Onu suya atarken ben uzaktan görmüştüm. Ben nasıl olduğunu biliyorum,- deyince kadınlar:

-Biz sadece duyduklarımızı söylüyoruz,- deyip sözü bitirmişler. (de).

Bu sözleri duyunca Hevben, babam ile anamı Mesem Han öldürmüş olmasın, diye düşünmüş (de). Sura bahadır hakkında söz açılınca hepsinin de sessiz kaldığını görünce, Hevben:

-Dede, buralarda Sura Batır, bir tane miydi, iki tane miydi?- diye sormuş (de). Dede:

-Kardeşim, elde meşhûr olan, el namusunu koruyan Sura Batır tekti. Ben Ural dağlarında da, Ural dışında da başka dile alınıp bahsedilecek Sura denilen birini işitmedim. Suyu at(ıl)tığı sırada zavallı Sura batırın karısının: "Yavrum,

evladım kaldı! Onun için bağırm sızlıyor. Erimi öldürdüğünü anladım; kimseye söylememeye yemin ettim; halka hastalanıp öldü diye söyledim; zor olsa da kabullendim. Ne olur beni öldürmeyin!" diye yalvardığını duydum. Fakat hayır, Han serbest bırakmadı; göle attı. Han, kadının sözünden çocuğunun olduğunu anlayıp aramayı düşünmüştü; onların yaylası bizim taraftan göçüp gittiği için bulamadı. Kalan çocuğu erkek mi, kız mı-onu bilmiyorum,- deyince Hevben, daha da şaşırıp kalmış (de). Hevben:

-Dede, öyleyse, benim duyduklarıma bakınca, Sura batırın iki tane olması gerekli. Bir Sura batır ölünce hanımı, kefen bulamadığı için, bahadırın tüfeğini verip kefen almış; yedisini okutmaya bir şeyi kalmayınca el içine çıkıp gitmiş. O gidişi gidiş olmuş; geri dönmemiş ve kaybolmuş, diye söylemekte,- demiş (de).

-Kardeşim, hanımın kayboluşu da benim dediğim gibi; Sura batır'ın ölümü de. O tüfeğin kefen yerine verildiği şeklindeki söz boş söz. O tüfek, satılmadı. Onu Han buldurmasın diye öyle söylüyorlar. Onun kimde olduğunu hanımı biliyordu,- deyince. Hevben:

-Kendisini öldürünce, Han tüfeğini niye almamış ?- demiş.

Dede:

-Alırdı, fakat o tüfeği nereye koyduğunu bilemedi. O tüfeğin Ural Batır'dan kaldığını Han biliyordu; fakat bulamadı. Sura Batır, avdan dönünce çok yorulmuş da tüfeğini kendisiyle birlikte sürekli ava giden yoldaşı Taravıl Dedeye verip, onu ava göndermiş. O gidip gelene kadar dinlenmeyi düşünmüş. O gün Mesem Han ile Akbulat aksakal da ava çıkmışlarmış. Taravıl Dede giderken yolda bana rast geldi. Ben, Sura'nın durumunu görmek için ona doğru gittim. Mesem Han ile Akbulat, Tanrı gökte ararken yerde verdi!" deyip sevinip Sura'yı uyurken öldürmüşler. Ondan sonra ne edeceklerini bilemeyip: "Suya atsak, Sura Batırın ölü mü diri mi olduğunu halk bilemez; Sura Batır'a arka çıkıp bütün halk bize karşı olur. Dur, öldüğünü halk bilsin, karısını çağıralım da halka hastalanıp öldü diye söylemeye yemin ettirelim" deyip sözleştiler. Ben de bunu görünce, Taravıl'ı aramaya gittim, fakat bulamadım ve oradan geri döndüm. Sonunda karısının geldiğini öğrendim. Karısı, zavallı, ne yapsın, dediklerini yapmış. Ey Sura Batır, Ural'ı vermemek için Akbulat aksakalla ve Mesem Han'la uzun yıllar savaşmış biriydi. O hayattayken Ural boyundaki erat suda balık gibi yüzer; ormanda kuş gibi sayrardı. Bahadırı böyle kaybettik" deyip sözünü bitirmiş (de) Hevben:

"Gölde rastladığım kocakarı, gerçekten anam mı ki?" diye düşünüp kalmış (de).

Hevben, ata – anasının durumunu bu köyde dinlemekle kalmamış, etraf köylere de gitmiş. Atasıyla anasının halini sorup soruşturmuş; hepsi de aynı şeyi söylemişler.

Hevben, daha başka köylere gitmeyi düşünmüşse de Mesem Han'ın büyük

bir toy yapacağını duyunca, tekrar yaylaya geri dönmüş (de). Oraya dönünce ne görsün, argımak oynatan, yorgan yorpalatan, yüğrük yedekleyen ağa aksakallar, onların oğulları, mirzalar Han yaylasına toplanmış (de). Ağalar da, tarhanlar da, başkaları da yığılmış (de). Meydanın öbür tarafında atsız – donsuz bahadırlar, dedeler, öbür tarafta (üçüncü tarafında) kızlar – güzeller, kadınlar – gelinler; kocakarılar; çoluk – çocuk yığılmış (de). Meydan ortasında Mesem Han'ın hanımları, üç güveyi ile üç kızı durmakta; onların etrafında toplanan aksakallar, ağalar; meydanın (yarışın) başlamasını bekleyip Han'ın çevresinde dolaşmaktalar. Bahadırlar, bel bağlarını sıkıca tutup, bir yerde duramayıp sağa – sola yürümektedirler; yırcılar yırlamaya boğazlarını tazelemek için çiğ yumurta içmekteler; kuraycılar, kuraylarına su döküp kuray düzenlemekteler. Meydancılar, meydan etrafında çember oluştururken Hevben, meydanın yanına gelip, hepsini gözden geçirmiş. Fakat, Han'ın etrafında Ayhılıv'a benzeyen bir kız gözüne ilişmemiş (de). Hazırlık tamamlanıp halk toplanınca, çok geçmeden, nice yardımcı saray kızıyla birlikte Ayhılıv meydana gelmiş. Onun güzel yüzünü görünce, bütün gençler – delikanlılar, hiç ses – seda çıkarmadan ona doğru göz dikip bakıp kalmışlar. Mesem Han, meydan ortasına çıkmış (ve):

-Meydan topladım, il şanlayıp,
Büyük şadlık olduğundan:
Dev kaçıran kızımı,
Huda azat kıldığından.
Kadir gecesi olduğundan,
Gönlüm doldu şatlığa;
Adak adadım Huda'ya,
Kızımın sağ dönmesine;
Tahtımı korur gibi
Şülgen'den öç alacak
O devi yok edip,
Başını getirecek
Bahadıra vereceğim kızımı.

Han'ın bu sözünü işitince bahadırların hiç biri cesaret edemeyip düşünüp kalmışlar (de). Sonra Akbulat aksakal, Ayhılıv'a doğru bakıp sormuş:

Akbulat:

-Ayhılıv'ım söylesene,
Başından geçen her şeyi,
Gelen bahadırlar bilsin,
Nasıl olduğunu işin.

Ayhılıv:

-Ben bu Han'ın en küçüğü,
Evladının sevimlisi
Oynayıp – güldüm dert ile,
Gecede, tанда, sabahta
Bir gün çıktım kıra,
Ak – boz yorga oynatıp,
Saraydaki tüm kızı,
Ardımdan yürütüp.
Oynayıp – gülüp tokayda,
Şülgen gölü boyunda,
Çiçekler arasında,
Bir ne görsem yanında
Ayı desen – çok tüylü,
Kurt desen, irice,
Hiç çekinmeden fırladı,
Tutup sıkı bileği,
Korkumdan bilemedim,
Nerede olduğumu;
Bayılıvermişim hemen,
Ölüvermiş, bütün tenim,
Uzun mu hûşsuz olmuşum,
Onu artık sormadım,
Kıskanan ses çıktı,
Huşsuz yattığım anda.
Gözümü açıp baksam,
Kızlar duruyor yanımda,
Hepsi duruyor, korkuşup.
Beni görüp ürküşüp.
Yüzleri bakır gibi sararmış,
Güleç yüzler yok olmuş;
Hepsi benim gibi kaçırılıp,
Doğduğu elden ayrılmış;
Onlarla tanıştım,
İllerini sormuştum;
Çoğu zorlanıp erkeklerden,
Göle atılmış, horlanıp
Sonra geldi bir kocakarı,
Eli – yüzü kırıışmış,
Hepimiz de toplanıp,

Onun yanına yığıldık.
Hepimizden önce kendisi,
Sorup öğrendi ilimizi,
Nesil – nesebimizi biz,
Söyledik hepimiz .
O kocakarı bize şöyle deyip
Kendi halini söyledi:
"Erim Ural'da meşhur,
Bahadır da gençliğinden,
Sizlere onun kimdiği,
Belli olur adından,
Onun ölümünü söylemiyorum,
Hatırı kalır, birinin,
Hana asla yol vermez,
Sura – Batır er idi.
Ölüm uykusu basmış,
Yalnız yatıp uyumuş;
Kanına susayan düşmanı,
Yattığı yerde rastlayıp,
Yüreğine ok tıkmış.
İle haber vermemeye,
Özümden söz aldılar;
İşte şimdi kendimi,
Böyle suya saldılar –
Hemen yuttu bir canavar.
Su yutmaya bırakmadı.
Ağzı öyle büyük ki –
Hiçbir dişi değmedi.
İnine gelince, kustu:
"Haydi çabuk çık" dedi -
Sormak için halimi,-
Yakınrak gel" dedi, -
Kocan vurmuştu [beni],
Sağ – salim çağında,
Derimi alayım diye kesip,
Bıçak vurup çekti.
O zaman ben dile gelip,
Azat et deyip yalvarıp,
Kan ağlayınca üzüldü:
"Gençlikten kullukta yaşayan,
Ata – anasını atan,
Dil – adetini unutan,

Miskinmişsin sen" dedi.
Ben de o günden başlayıp,
Şülgen'e bahadır olsam da,
Kehkehe adını alsam da,
Padişah buyruğunu tutsam da,
Ural'a çıkıp yürüsem de,
Kim olursa yutsam da –
Zarlı bana aş olmaz,
Yüreğim aç olsa da,
Geldin şimdi bu ile,
Kalırsın artık çok yola"
Şülgen gölü şöyle ki:
Kanlı gözyaşları akınca,
Bir yere toplanıp,
Varıyorken böyle edip,
Gözyaşından var olan,
Taht tutan Padişahı
Anasında bey olmuş.
Bu saraylar salınmış,
Diri kesilmiş yürekten
Saray etrafındaki bahçesi,
Bezeyip duran çiçeği
Sulanır kan ile" –
Diye söyledi bize kocakarı.
[Kocakarıyı] kaçıran da,
Beni kaçıran da
Olup çıktı, o.
[Tam bunu] bilince,
Sonra geldi bu yiğit,
"Ural'danım" dedi o.
Bakıp gördü sarayı,
Denk getirdi beni o
Gözü yaşlanır gibi olup,
Çıkıp gitti saraydan.
Çok geçmedi, gidişinden,
Uyku bastı gözümü.
Sıyrılıp uyansam,
Kırda buldum kendimi.
Fırlayıp kalksam şüphelenip,
Bakıp durdum çevreme.
Kendi kendime inanamayıp,
Göz atıp baksam –

Dumanlanıp, göğeri,
Bulutlara karışıp
Ural durmakta, karşımda.
Kırpık gibi sinsice çatılıp
Kızgın göz gibi süzülüp
Kamışların arasında bakan
Şülgen uzanmakta yanımda.
Tokaydaki otlar,
Çiçeklerle bezenmiş;
Kulağıma çalındı,
Kuşların ormanda sayrayışı,
Hızlı esen yelleri,
Saçlarımı dalgalandırdı;
Hepsini görünce şatlanıp,
Yüreğimi oynattı.
Dözemedim kalkmadan,
Ayağıma basmadan.
Fırlayıp kalktım yerimden,
Gözüm düştü birine,
Uzak değil, özümden
Oturan bir yiğide.
Yüreğim cız etti,
Ne diyeceğimi bilemedim,
Yaklaştım yiğide,
Yiğit gülümsedi,
Bana: "Eve gel" dedi.
Dikkatlice baksam,
Saraya gelen oydu,
Vuruşa giden bahadır gibi;
Altın – gümüş eyeri,
Bulgar bağlı (çengelli) kolanı,
Koşumları incili,
Oymalı mahmuzlu,
Ceylan kayışlı,
Üzengisi gümüşten,
Eyer kaşı altından,
Süslenmiş akikten;
Yılan kamçı kaşında,
Kayış heybeli,
Saçakları sarı yünlü,
Kümüldürük döşünde,
Arkasında paldım,

İpek çılbrı gemli,
İki ağızlıklı gemli
(Dizgin kaşa asılmış)
Sert yelesi, dik saç [tüyü],
Balık sırtlı, dar karın,
Kaburgası, tavşan ayak,
Sert toynak, kuru yanak,
Kamış kulak, geniş burun,
Şahin göğüs, bakır göz,
Horoz boyun, çift tepe
Sivri çene, kısa dudak,
Ak buz tulpar yanında.
Yaman bir at böyle,
Kengeş verip yiğite,
Adam gibi söz söylemekte.
İşte beni o yiğit,
Azat etti, kurtardı saraydan.
"Alacağım seni", demedi.
Namusuma değmedi,
Yoluma düşürüp gönderdi (Yol gösterip götürdü),
Çağırsam da saraya,
Benimle birlikte gelmedi.

[Böyle] deyip kız, her şeyi anlatınca, hepsi de şaşırmış, "Hızır Peygamberdir o. Yoksa insan oğlu, böyle şey yapabilir mi?!" deyip homurdanıp konuşmuşlar. Mesem:

-İşte, kızım, bir elma,
Bahadırlarını seç.
Koy elmayı önüne,
Razılaştan bahadır şartıma,
Elmayı alır elinden
Senin gördüğün kocakarıyı,
Getirir şu Şülgen'den -

demiş de, kızının eline elma verip:

-Al kızım, Şülgen'deki kocakarıyı alıp getirmeye cesaret eden bahadıra bu elmayı ver, - deyip meydandaki bahadırlar arasına salmış (de). Ayhılıv, bahadırların önünden geçse de hiç biri elmayı eline almaya çalışmazmış (de). Bahadırların cesaret edemediğini görünce Mesem, sabaha kadar bahadırlara düşünceleri için süre vermiş (de). Halk dağılınca Hevben, yayladan kıyılayıp çıkmış da, kıl yakıp Akbuzat'ını çağırmış. Akbuzat, hemen göz açıp kapatıncaya kadar gelmiş (de). Hevben, Akbuzat'a göldeki kocakarıyı sabaha kadar meydana alıp gelmesini buyurmuş. Akbuz:

-Şülgen'e savaş açmadan, ondan hiçbir şey alınmaz, ben şimdi dinlenmeye

dönsem deyince, Hevben, Akbuzat'ı binip Şülgen gölüne gitmiş (de). Şülgen'e yaklaşıldığında Akbuzat'ın toynak sesi duyulunca gölde gürültü, patırtı kopmuş (de).

Akbuzat:

-Bak, Han'ın kızı muhafızlarıyla göl üstüne (yüzüne) çıkmış; senin geldiğini işitince kaçtı. Ben gölü baştan başa çapıp geçerim. Sen elmas kılıçla vurup kesip suyu yarıp geçersin. Bizim geçtiğimiz bir yerde göl parçalanıp geçit meydana gelir. Padişahın gölü parçalanır; buna dayanamayıp padişahın kızı çıkar. Ondan ne dilesen, o her dileğini yapar. Sadece bekle, fakat dikkatli ol" demiş (de).

Hevben, Akbuzat'ın dediğince yapmış. Göl parçalanıp bölününce Nerkes, dayanamayıp gölden çıkmış.

Nerkes:

-Ey yiğidim, ne dileyip,
Buraya savaşa geldin sen;
Akbuzat'ı sakınmadan
Hediye edip verdim ben.
Kılıcınla kesip,
Parça parça ettin gölümü,
Adayla bölüp,
Kapattın yolumu;
Yalnız koydun atamı.
Göl yukalaştı, yer bölünce,
Ben neylerim?
Bulanık gölün dipleri,
Yosun basar o zaman;
Yılan – çıyan çoğalır,
Boz kurbağa olurum.
[Olmazsa, olurum kurbağa,
Don edip kavkıyı].
Yiğit söyle dileğini,
Harap etme bu kadar

Hevben:

-Gölün taşmış yaş ile –
Temizlemeden koymam,
Yerden çıkan çeşmenin,
Ayrı yolunu koymam.

[Şölgen gölün doymasın,
Ona tekrar koymasın];
Kaplumbağadan fazlaca,
Atana boy vermem;
Kehkehe – yerin balası,
Onu orada koymam;
Özün – su güzeli,
Seni sudan almam.
Atana gidip söyle şimdi:
Sırtına tacını assın
Taş bezeğini yok etmeden,
Arkasına kaplasın!
Kehkehe'ye söyle şimdi:
Gölde yatıp od yutup,
Kanlı göz yaşını bekleyip,
Gölde uyku uyuyup,
Kız - kızanı kaçırap,
Bütün eli ürkütüp
Şanıyla el korkutup,
Cesaretlenip yatmasını.
Alıp çıksın devini,
Yerden kaçan hepsini,
Kaya – taştan büyük mekan!
Akbuzat'a yapsın!
Kendi durduğu sazi, gölü,
Yer altından atsın;
İşi bitince, Kehkehe –
Kendisi kuş gibi kanatlı,
Sıçan gibi ayaklı,
Güneşten korkar yürekli,
İnsan sevmez, kuş olsun.
Kan içici derler,
Ayaksız – gözsüz kalırlar;
Kamış olur durağı,
Parmak boyu büyüklüğü,
Yılan gibi olup yüzünde,
Burulsun boyları.
Gölün kalır, tınç olup,
Çoğuna yuva olup;
Hepsi orda gün geçirir,
Öz aralarında eş olup.
Saraydaki kızların,

Hepsi çıksın boşanıp.
Kaygı basmış özlerini,
Sayrasınlar kuş olup.
Kırıksık yüzlü bir kocakarı –
O da orada kalmasın,
Son defa soluğunu
Öz elinde solusun –

demiş. Bu sözleri duyunca, Nerkes, babasının yanına dönüp gitmiş (de). Hevben, atından inip, biraz beklemiş. Gözünün önünde o kocakarıyı görmüş. Kocakarıdan sormayı düşündürken Akbuzat yasaklamış (de). [Hevben] kocakarıyı, göz açıp yumana değin, meydan olmakta olan obaya (yere) götürüp bırakmış da Akbuzat'ı göndermiş. Kendisi daha önceki kaldığı tirmeye (çadıra) varmış da uyumuş (de).

Ertesi gün erkenden yayla halkı kalkmış. Kadınlar – kızlar sığırları sağıp, koyunlarla birlikte otlatmaya göndermişler. Güneş süngü boyu yükselince, yılık sürüsü dönmüş. Kulunları bağlamışlar. Bütün halk meydana toplanmış (de).

Mesem Han, bahadırlar önünde önce söylediği Şülgendeki kocakarıyı getirmeyi yine şart koşmuş. Bahadırlardan hiç biri bir şey söyleyemeden dururken, kocakarı kendisi çıkıp:

-Beni aratıp, Hanım, bahadırları yorma; beni Allah kurtardı,- demiş.

Herkes afallayıp kalmış. Kıza kocakarıyı göstermişler. Kız kocakarıyı tanımış. Han, hemen, o an kendisinin insan başı kesen celladını çağırması da, halka duyurmadan, gizlice kocakarının kafasını kesmesini emretmiş (de). Cellatlar kocakarıyı kem – küm ettirmeden çekip götürmeye başlayınca, sağdan soldan gelen halk ile kahramanlar kocakarının halini (durumunun ne olduğunu) anlatmasını istemişler. Han, izin vermeyip çekip götürmeye başlayınca Hevben eski giysilerle cellatların ve Han'ın önüne gelip çıkmış (de).

Hevben:

-Ey, ulu han, ulu han,
Söz dinleyelim nineden,
Onu kurtaran yığidi,
Ben söylerim sonunda.

Mesem:

-Bu gece ben yığdım,
Elin şeyhini, evliyasını;
Bir Huda'dan istedik
O kocakarının gelmesini
Şeyh, evliya hakkına

Kabul etti dileğimi.
Tanrı buyurmuş Hızır'a
Yapmaya isteğimi.
Benim sözüm birdir,
Buna karşı kim gelir?
Fakat şeyhler söyledi:
"Nine toyda olmasın,
Halk önünde Tanrı'nın
Yardım sırrını demesin,
Onu eve götürürler,
Orada konuk ederler
Azıcık konakladıktan sonra,
Şülgenine götürürler.

Kocakarı, Han emrine boyun eğip, cellatların arkasından yürümeye başla-
yınca, Hevben göndermeyip tutmuş da Han'ın önüne varmış.

Hevben:

-Ural'da Sura denilen,
Bahadır olup, şan alan,
Bir kişi olmuş,
O aksakal, hanlara
Hiç boyun eğmemiş.
Sura Batır, bir zaman,
Çıkmışmış avlanmaya,
Dönememiş, dolanıp
Öz yurduna yatmaya:
Batır, uyumuş
O zaman o han,
Onu gelip öldürmüş.
Çok geçmeden batırın
Karısı da kaybolmuş.
Ondan kalan bir çocuk,
Hevben adındaymış.
Ata anasından küçük kalıp,
Atası fakir olduğundan,
Hiçbir şeyi olmadığından,
Yetimlikte zorluk çekip
Darlıkta büyümüş (de).
Elinde sığınacak,
Bir yakını yokmuş,
Buzağı – muzağı bakıp da
Hiç birine sığınamamış.

Bir zaman Hevben gitmiş (de),
Nice yerleri geçmiş de,
Birine rast gelmiş de.
Bu ihtiyar bunda soruşmuş,
Halini duyup üzülmüş;
Hevben'e o tüfeğini
Bir söz söylemeden, sormadan:
"Al, oğlum" deyip vermiş (de).
O ihtiyar, kendisi zengin değil,
İrgızlı ağaya mal güden,
Taravıl denilen dedeymiş.
Hevben, tüfek almış da
Girişmiş, (de), avlanmaya;
Avcılıkta şan almış,
Bahadırlığı daha da,
Yayık, Sura Batır'dan,
Tökles ile Almas'tan
Hepsinden iyiymiş.
Ural yenemeyen Şülgen'i
Bir vurup sersemletmiş;
Şülgen'in Akbuz tulparını,
Çalıp aldığı bütün kızları,
Birini de koymayıp kurtarmış;
Kocakarıyı kurtaran da,
Hızır değil, oymuş.
Bu gece savaş açmış,
Şülgen gölü Hanı'na
Gölü at gözü gibi edip,
Parça parça etmiş (de).
Şülgen'den uzak değil,
Kaya yüzünü oydurup,
Öz atına durmaya,
Devden saray saldırmış.
Padişahın kaplumbağa,
Devlerin – yarasa,
El basan beylerini –
Hepsini helak etmiş (de).
Bugün de at binip,
Ata anasını arayıp,
Atası öcünü almaya
Kanına kan arayıp,
Kâtil bir Han'a
Harbe geliyor (de).

[Böyle demiş de Hevben, halka bakıp, şöyle deyip eklemiş: "Kendisinin söyleyişince bu kocakarı onun anasıymış. Eğer hepsinden şüphelenip, benim sözüme inanmayıp, bu kocakarıya söyletmeden, ağız açıp kalsanız, kocakarı bir daha görünmez".

Bütün halk şaşırıp kalmış. Mesem Han da, bunları duyunca, etraftaki beyle-riyle konuşmaya başlamış. Şülgen gölü yanındaki kayaya gidip bakmaya, bu yiğitin sözünün doğruluğunu araştırmak için, birini göndermeyi düşününce herkes razı olmuş. Mesem Han, Hevben'i yanına çağırması ve:

-Eğer sözün doğru değilse, kafanı keserim!,- demiş. Hevben, buna razı olmuş (de).

Mesem Han'ın adamı ata binene kadar, Hevben kıyılayıp çıkmış ve halkın gözü önünden kaybolmuş: Kıl yakıp Akbuzat'ı çağırması - Akbuzat göz açıp yumana kadar gelmiş. Hevben, Akbuzat'tan bütün işin nasıl olduğunu sorup anlamış ve savaş kıyafetini giyip, savaş silahlarını alarak, Akbuzat'ına binmiş ve savaş meydanına gelmiş. Hevben'in Akbuzat ile savaş giyimlerini giyip savaş silahlarını alıp gelişine bütün halk:

-Bu kim?"

-Nasıl bir adam?" deyip şaşırıp kalmış (de). Ayhılıv ile kocakarı (o) gelmeden önce, kendilerini kurtaran yiğidin (o) olduğunu Akbuz atından tanıyıp koşup gelip özengilerini iki taraftan tutmuşlar ve:

-Bu yiğitti!- deyip ağlaşmışlar (de). Hevben, atından inip, kocakarıyı kucaklayıp öpmüş de, tekrar atına binip, Han'ın karşısına varmış.

Hevben:

-Sana doğru, Mesem Han,
Soracak sözüm var:
Sura denen bahadırdı
Alacak kanın var mıydı?
Kızını kaçırarak Şülgen'in
Öcün var mıydı?
Buna degecek cevabı
Saklamadan söyleyiverirsen,
Ben de düşündüğüm fikrimin,
Hepsini söyleyiveririm.

Mesem:

-Sura'dan kan alacak,
Hiç öcüm yoktu benim,
Malımı dalayıp aldı deyip,
Kinim de yoktu benim.

Şülgen'in kini şu bana:
Ağu salmışım gölüne,
Kamışını ateşe verip,
Fenalık ettim eline.

Hevben:

-Ata – anadan küçük kalıp,
Bütün gözyaşını görüp,
Yeryüzünün her yerini
Gören bahadırım.
Kovanları parçalasa da
Yıkıp sığır kesse de,
Koyunları boğsa da,
Kaz – ördeği kırsa da, -
Alpanlayan ayıyı,
Keskin gözlü kurdu,
Dağ – bayır oynayan,
Uzun kuyruk tilkiyi,
İl kurutan düşman deyip,
Okumla ben onlara
Kahırlanıp vurmadım;
Ural boyunda gezip,
El düşmanını aradım.
Davasız kan döken,
El bahadırını öldürüp,
Hanımlarını dul koyan
Çocuklarını acımadan
Öksüz, yetim bırakan;
Günahsız kadın – kızları,
Kolunu bağlayıp suya atan;
Elin kendi içinde
Birlikte yaşayıp kan döken,
Elin namusunu kirletip,
Neslini övüp bey olan,
El malını yiyen,
Elin dilini kesen,
İki toynaklı, yumru baş –
Nişan alıp ok atıp
Kan düşmanımı görür gibi,
Arayıp bulan düşmanım –
Karşımda duran Mesem Han,

İşte bunların birisi,
Günahsız Sura'nın
Kanını döken ayı o !
Şülgen (gölü)ne ağı atıp,
Yakın – yolaktaki mallarını,
Kırıp, malsız bırakan,
Keskin gözlü kurt o !
İdil bahadırı Kıpçak'ı
İremel bahadırı Kata'yı
Yayık bahadırı Tökleh'i
Tora bahadırı Tam'yan'ı
Yalan bahadırı İrendek'i
Nöğöş bahadırı Yuramat'ı
Üzen bahadırı Tabın'ı
Kısıp tutan dev o !
Akbuzat'a bindim ben,
Şu bahadırlar öcü (davası) için,
Öç almaya geldim ben;
İl erini kul eden,
Hanımlarını dul eden,
[Mesem denen kötüden]
Onların hakkını arayıp ben,
Öç almaya geldim ben, -

demiş de Han'ın kafasını kesmiş. Onun kulu olan bütün halkı azat etmiş.
(de). Hevben'in bahadırlığını görünce bütün halk gelip ahu zarını anlatmaya
başlamış.

Halk:

-Ey elin arslanı,
Nice yıllar kul eden,
Kendine esir eden,
Zalim Han'ın elinden
Eli azad ettin !
Sana yoldaş olacak
Arkadaşlık yapacak
Erlerimiz vardı –
Hepsini zalim Mesem Han
İlden ayırıp atıp,
Kadınlarını dul etti.
Onları sen geri getirsen,
Kan ağlayan yetimin,
Babası gibi olursun !

Hevben, sormuş ve o kahramanları arayıp bulup geri getirmeye söz vermiş. Atsız – donsuz kalan halka Han'ın malını üleştirip vermiş. Kendisi o baha-dırları aramaya gitmiş (de). Giderken büyük bir kuşa rastlamış. Bu kuşun yanına varmış. Kuş, uçamamış. [Hevben bunun sebebini sormuş]. Kuş dile gelip anlatmaya başlamış (de):

-Ben dağ başında oturuyordum. Mesem Han'ın atları beni götüp ürktüler. Bu yüzden beni vurdurup kanatlarımı yoldurup kayadan attırdı. Nice süre ne kıpırdayabildim; ne de yürüyebildim. Yaralanan yerlerim iyileşse de kanatlarım hâlâ uçuramıyor; ne yapacağımı bilemeyip burada oturup kaldım. Yavrularım açlıktan ölmek üzeredirler şimdi. Yiğit, bana yardım et; atının ağzındaki köpüğü sür, kanatlarım iyeleşir – demiş. Hevben inip, gem çiğneyip köpüren Akbuzat'ın ağzındaki köpüklerini kuşun zayıflayan kanatlarına sürünce kuşun iki kanadı (da) iyileşmiş (de). Kuş:

-Yiğit, bu yardımın için ne vereyim; nasıl yardım edeyim? Ben ömür boyunca Mesem Han(dan), Şülgen devlerinden cefa görüp, yavru büyütemeyip çile çeken kuş idim. Ben öyle kuşum ki: Atsız at olurum; yoldaşıza yoldaş olurum,- deyince, Hevben:

-Sen bana ne yardımı edebilirsin?- diye sormuş.

Kuş:

[Nasıl bir yardım gerek; hepsini de yapabilirim]. Ben sana sadece kendim için değil, Mesem sarayındaki esir bülbülleri, Şülgen sarayındaki tutkun kızları azat edip, Uralımdaki sayrar kuşları arttırdığın için de yardım etmeye borçluyum" demiş.

Hevben:

-Sen bunu nereden biliyorsun?- diye sormuş.

Kuş:

-Şülgendeki saray kızları benim yavrularımdı. Onlar gelip sevinçlik (müjde) aldılar.- demiş, (de). Hevben:

-Sen – kuş, fakat o kızlar neden insan balası şeklindeydi?- diye sormuş. Kuş:

-Onlar insan işte. Ben de insandım; kuş olup kaldım,- deyince Hevben, kuşa bütün sırrı sormaya başlamış, (de). Kuş söze başlayıp şöyle demiş (de):

-İlk önceleri burada sadece su padişahı olmuş. Ural Batır, İdil, Hakmar, Nö-göş (ve) Yayık adlı oğullarıyla birlikte gelip, su padişahına savaş açmış. Onlar geldiği zaman burası su ile kaplıymış. Onlar savaşta at yüzdürüp savaşmışlar. Ural Batır(ın) at yüzdürdüğü yolda dağ meydana gelmiş.

Su(yu) dağ olunca su padişahının ülkesi ikiye bölünmüş. Nerede (bir) dev öldürse, orada kuru yer meydana gelmekte, suyu azalan su padişahının askeri bitmeye yüz tutmuş. Devleri çok öldüğünden kuru yer çoğalmış. Ondan sonra, onun oturduğu yer küçülüp küçülüp su birikintisi kadar kalmış. Gücü bitince su padişahı şu Şülgen Gölü'ne gelip yerleşmiş. Şülgen Gölü yer altındaki suyla birleştiği için onu bitirememişler. Padişah, orada yaşayıp kalmış. (Şimdi)

Ural'ın yürüdüğü dağ – Ural batır'ın oğullarıyla ilk başta savaşa geldiği yolu (o). Ben Ural Batır'ın karısıyım. Adım, Humay (Huma). Oğullarımla kocam savaşa gittiğinde ben gelinlerimle öz elimizde kalmıştım. Oğullarım dönüp gelinleri alıp gittiler. Ben sonra gitmeyi düşündüm. Çocuklarım gelince Şülgen padişahını gözlemek için buraya gelip yerleştiler. Şülgen padişah, hâlâ kocama karşı düşmanlığı bırakmadı. Kocam, çocuklarımla kengeş etmiş; anlaşmış. Bu gölün suyunu içip bitirelim; gölü solduralım; Şülgen padişahı hiçbir yere gidemez, diye anlaşmışlar. İlk önce babaları içmeye başlamış; Şülgen padişahı bunu duymuş ve kocamın içine askerlerini göndermiş. Onlar, onun içine girip, yüreğini delip öldürmüşler. Kocam ölürken oğullarına: "Şülgen padişahının askeri olan yerden su içmeyiniz. Kendinize su bulunuz", demiş. Onlar, yeri deşip (su) nehir akıtmışlar. İşte günümüzdeki dört nehir – İdil, Yayık, Hakmar (ve) Nöğöş – onların akıttığı nehirlerdir. Hevben:

-Nine, neden kuş olup kaldın?- diye sorunca, Huma: Biz uzak yoldan geldimizden hepimiz de kuş olup uçmaktayız. Gelinlerim de öyle. Yere inince, kocalarımız öpse, öz halimize çevriliriz; yeniden kadın oluruz; ben gelip yetene kadar kocam ölmüştü; bu yüzden öz halime dönemedim [Gelinlerimi oğullarımız öptü – onlar tekrar kadın haline geldi]. Onlar çoluklu – çocuklu olup ihtiyarlayıp öldüler. İşte bu senin bindiğin Akbuzat, kocam Ural batırın atıydı. Kendisi ölünce onu Şülgen çalmıştı. İdil'in oğullarından birisi arayıp bulmak için Şülgen padişahına savaşa gitti. Şülgen padişahına varınca padişah kızına âşık oldu. Padişah, bu durumu öğrenip İdil'in oğlunu kendi sarayında vezir olarak kalmaya ikna etmiş. Yiğit, gelecekte padişah kızını alırım düşüncesiyle padişaha vezir olup kalmış. Fakat en sonunda padişah kızını vermemiş. [Maskara edip ona Kehkehe diye ad koymuş]. Onu Ural Batır'ın neslini yok etmeyle görevlendirmiş. Ondan sonra Ural boyundaki bütün meşhûr kızlarla benim çocuklarımı kaçıran Kehkehe, ne kadar uğraşmışsa da Ural Batır'ın neslini bitirememiş. Bütün [onun] bunun dışında oğullarının neslinden – yedi bahadır olmuş. Kehkehe neslinden Mesem kaldı. Mesem, il basıp han oldu. Yedi bahadır Mesem'in il basıp han olmasına razı olmayıp ona karşı savaşmışlar. Bir ara Mesem Han, yedi bahadırı anlaşalım, deyip misafirliğe çağırmış. Onların hepsini de içirip sarhoş etmiş ve ellerini – kollarını bağlayıp denizin diğer tarafındaki padişaha satmış. Sen şimdi onları almaya gidiyorsun. Biraz önce gelen kızlarım müjdeledi. Ben seni oraya atından da hızlı götürürüm. Eğer benimle birlikte gidersen onları vuruşmadan kaçırıp alabilirsin. Fakat benim büyük bir eksikliğim var. Karnımı doyurmaya kendi etim yetmez; senin de onların da but etlerini yemem gerekir. Buraya dönüp gelince o yaraları atının köpüğüyle iyileştirmeniz gerekecek. Kendiniz iyileşseniz de bahadırılığınız kalmayacak, unutulacak. Eğer atınla gidersen savaşa alırsın. Savaş çok büyük olur. Bir düşmana üç günahsız kişi kırılır. Fakat, yine de mutlaka sen kazanırsın. Sen bahadırılarını kurtarıp alacaksın. Hevben:

-Benim savaşımdan sonra daha da düşmanlar saklanıp kalır mı?

Kuş:

-Orada kalmayacak,- demiş. Hevben:

-Bir düşmana üç kişi kırılrsa da yine de gideyim. Düşman bitince kalanları rahat yaşar. Nine, sen git, yavrularının yanına dön. Kuş olsanız da seni kimse vuramaz; çocuklarınla birlikte rahat yaşarsınız-, deyip kuşu göndermiş.

Hevben, Akbuzat ile deniz ötesindeki padişah ülkesine gitmiş. Bir obaya gelmiş. Bir eve girince yüzü gözü, elleri – ayakları şişmiş bir dedeyle nine görmüş. Hevben, bunların halini sormaya başlamış. Dede:

-Bizi hanlar, beyler at yerine çalıştırıyorlar. Hizmet hakkı için de çeşme suyuyla tuz vermekteydiler. Şimdi biz ihtiyarladık, çalışmıyoruz. Bu yüzden biz su da, tuz da alamıyoruz. Bundan dolayı bu hale düştük,- demiş.

Hevben, bu sözü duyunca, padişah sarayına doğru gitmiş. Muhafızlarla savaş başlamış. Onları kırıp, saraya yakınlaşınca padişah kaçıp ilden asker toplayıp savaşımaya çalışmışsa da, bir şey yapamamış. Padişahın askerleri, Akbuzat'ın yelinden yere yıkılmışlar. Hevben'in kendisi padişahı, beyleri öldürmüş. Bütün halk, Hevben'in kahramanlığını, Akbuzat'ın öyle fırtına çıkardığını görüp şaşırıp kalmış. Hepsini de silahlarını bırakmış.

Hevben, halkı toplamış. Çeşme suyunu, tuzu bedava alacaklarını söylemiş. Kulları azat etmiş. Etraftaki herkes bu haberi işitince gelip tuza suya koşmuş. Bütün halk gelip Hevben'in ayağına yığılmış. Hevben, hepsini sevindirip yedi bahadırı alıp gelmiş. Dönünce, bütün Ural halkını toplamış; toy kurmuş; el bahadırlarını güreştirmiş. Yedi bahadır, toydaki bütün yiğitleri yenince, (Hevben) yedisini yedi uruğa baş kılmış. Huma kuşunun yavruları olan ak kuşları vurmayı yasaklamış. Toyda Mesem'in kızı Ayhılıv'a güveyi seçmeye ruhsat vermiş. Ayhılıv, Kıpçak Batır'ı seçmiş. (Hevben), kendisi Şülgen Gölü'ne gitmiş. Akbuzat'ını gönderip Nerkes'i çıkartmış. Nerkes, hiç karşı koymadan çıkmış (da). Hevben:

-Yetimlikte yürüyende,
Sana ilk rast geldim.
Senin dürüst sözlerince,
Senin hediyen olan,
Akbuz atını alıp,
İlimi azat edip,
Çok sevindim.
Şimdi geldim, ben sana,
Senin dileğini öğrenmeye,
Gerçek gönlünü açıp,
Söyler sözünü dinlemeye.

Nerkes, bir süre söz söylemeye çekinmiş de sonra söylemeye başlamış.

Nerkes:

-Ben kız olsam da anadan,
Er gibi bahadır doğdum ben;
Ural boyu yerinde,
Nice yiğitler gördüm ben;
Senin baban Yayık'ı
Güç sınamada yendim ben;
Görünüşüm genç olsa da
Nice yıl yaşadım ben.
Padişah kızı olana,
Yere çıkıp basmayınca
Orada yiyip içmeyince
Hiç ömrüm geçmedi.
İhtiyarlık bana gelmedi.
Genç kız halinde saklanıp,
Güzelliğim bitmedi.
Yüzümü açsam, güneşin
Utanıp buluta geçer;
Kimler güreş dilese,
Ona yüzümü açsam,
Gözü kamaşır nurla,
Benden düşüp hor olur.
Sana gönül açmadım,
Seni ilk görünce,
Gönlümden sevdim ben,
Sana söylemeye çekindim,
Sonunu bekledim ben.
Eğer beni denk görsen,
Senin olayım,
Ural'ında birlikte ömür,
Senin için süreyim, -

demiş (de), yüzünü açıp Hevben'e gülümsemiş. Yüzünün güzelliğini görünce Hevben'in nutku tutulmuş. Hevben almaya razı olunca (evlenmeyi kabul edince) Nerkes, babasının bütün mallarına gölden çıkmayı emretmiş. Hemen o an gölden, yer kaplayan yıldı çıkmış. [Hevben'le Nerkes], hepsini de atsız -donsuz halka dağıtıp vermiş. Kendileri [Nerkes'le Hevben] Akbuzat'ı alıp Hevben'in obasına dönüp gitmişler (de).

ARKARK KOLA

3) AQHAQ QOLA*

3. 1. Başkurt Türkçesi:

Bulğan ti, ber beyä. Bik zatlı näseldän bulğan, ti, ul. Şülgänküldän sıqqan yılqı năselenän. Bıl beyä, qolonlar waqıtı yette nihä, yuğala ikän. Ber saq xuca-hı mını qarap torop totmaq bulğan. Artınan barha-bıl beyä Şülgänkül töbönä töşöp kitkän dä barğan. Ul şulay här saq qolondaw ösön ataları yortona qayta ikän. Şunan xuca qarap tora bını. [Qarap] torha-ber saq ni küze belän kürhen-beyä qolonon éyärtep hıwzan sıǵıp kilä, ti.

Sısqan hırtlı qola beyä,
Şülgän zatlı qola beyä,
Yomoro toyaq qola beyä,
Tırpaq qolaq qola beyä,
Şülgänküldän sıǵıp kilä,
Kül töbönän sıǵıp kilä,
Sısqan hırtlı qolon, beyä,
Şülgän zatlı qolon, beyä,
Yomoro toyaq, tırpaq qolaq,
Matur hınlı qolon, beyä.

Xucahı bılarzıñ qarşıhına kilep sıǵıwı bula-beyä belän qolono qurqısıp, ike-he ike yaqqa qasalar. Sısqan hırtlı qola beyä kire Şülgänkülgä inep yuğala. Qolono la unıñ artınan töşäyem tihä, qapıl borolğanda, ike ayağın imgätep quya. Şunan bını kilep totalar za, alıp qaytıp, yabıp quyalar.

Aqhaq qaldı ul mesken,
Hıqtap qaldı ul mesken,
Baz za yattı ber yöz kön
Aqhaq qola ber mezken.

Aqhaq qola üsep yetä. Bını öyörgä yebärmäyär, keşe arahına la indermäyär. Yorttağı törlö awır eştär ösön totalar. Bıl xälgä Aqhaq qola bik zarlana:

Yaz za mine menälär
Köz zä mine menälär.
Aqhaq qola-min mesken.
Qaq qazıqqa bäyläyär
Qabırğamdı hanayzar.
Aqhaq qola-min mesken.
Yaz za bilem böğölgän
Köz zä bilem özölgän.
Aqhaq qola-min mesken.
Qaq qazıqtıñ qoto yuq
Qabırğamdı ite yuq,
Qabırğamdıñ ite yuq,
Aqhaq qola-min mesken.

Şulay zarlanıp yöröy-yöröy zä bıl ber saq, xucanıñ yortonda tuy barğanda,
öyörgä kilep, üz iptäştären éyärtep, taw-taş arahına qasıp kitä lä bara.

Gewläp yeldär iskändä,
Şawlap yamğır yawğanda,
Kilendär hıwğa barğanda,
Qäynälär báyge halğanda,
Beyzär fal sapqanda,
Yegettär uq atqanda,
Atıp şoñqar alğanda,
Türälär tuy itkändä,
Kilendär hıwğa kitkändä,
Qızzar nağış sikkändä,
Bikälär bizänep torğanda,
Bisälär yıbanıp yörgändä,
Köñdär qımız beşkändä,
Xandar qımız éskändä,
Gewläp tuyzar itkändä,
Tuğay tulı yılqınıñ
Ayırılıp kitkän altıhı,
Altıhı tügel yartıhı, ti.

Öyörgä kilep, barlahalar, qayhı atqa qaraha, şunıhı yuq, ti.

Altmış tewäl ber kitte, ti,
Yetmeş tewäl ber kitte.
Altmış tewäl arahında
Atlığıp torğan altı at yuq:
Ayıl yetmäs ala at yuq,
Qoyoşqan yetmäs qola at yuq,
Handuğas boto qara at yuq,
Qarluğas botlo qara at yuq,
Kügärsen tüş kük at yuq,
Sıbay qaşqa saptar yuq, ti.
Yetmeş tewäl arahında
Yelkenep torğan yete at yuq:
Yalbır yallı yerän yuq,
Böyörö neskä bürtä yuq,
Yügän halmas yurğa yuq,
Dürt toyaqlı dünän yuq,
Tırpaq qolaq qonan yuq,
Bile yıwan beyä yuq,
Altmış bötön ésendä:
Bılge halğan biş at yuq,
Yetmeş bötön ésendä-
İnle qolaq un at yuq,
Yalı yergä höyrälgän,

İke ayağı imgängän
Aqhaq qola-ber mesken-
Ul da bulha öyzä yuq.
Xucahı maldarzıñ artınan töşä.
Üze belän ber sapqın éyärtä.
Yeränsäy yerän mengän ul,
Yelbägäy yelän keygän ul,
Yelä lä sabıp kilä ul,
Ézläp bara yılcını,
Yanında bar ber qolo,
Qara yağa Qarağol.
Qara yurğa mengän ul,
Qıptır tunın keygän ul.

Éy baralar bılar, éy baralar, bara torğas, ber yortqa tap bulalar, Hıw horamaq
bulıp tuqtayzar bılar. Yorttan ber hılıw qız kilep sığa la äytä:

-Äy, bay ulı, bay ulı, ti,
Töşöp kitkel, bay ulı!
Nindäy, nindäy qayğıñ bar,
Äytep kitkel, bay ulı!
Nindäy, nindäy maldar yuq,
Äytep kitkel, bay ulı!

Yeget töşmäy ikelänep tora. Sunan bıl qız uğa tağı äytä:

-Äy, bay ulı, bay ulı,
Töşöp kitkel, bay ulı!
Töşhän, qımız ésärheñ,
Köñnär hawmal hözörzär,
Köñnär qımız beşerzär,
Ésep kitkel, bay ulı!
Töşöp kitkel, bay ulı!
Köñnär tirmä qororzar,
Köñnär urın yäyerzär,
Köñnär tüşäk tüşärzär,
Qunıp kitkel, bay ulı!
Aq tirmäneñ ésendä,
Aq sımıldıq qororzar,
Aq sımıldıq ésendä,
Aq sabaqtay uynarbız,
Qunıp kitkel, bay ulı!
Yeget mıña qarşı bılay tip yawap birä:
-Köñ äytkängä min töşmäm,
Köñ qoyğandı min ésmäm,
Köñ qorğangä min inmäm,
Köñ yäygängä min yatmam.

Şunan qız mıña xäyerle yul geläp ozatıp qala. Yulıñ da öyrätep yebärä.

-Tura kithän-könlök yul,

Uray kithän-aylıq yuq.

Kitä bıl yeget, haman kitä. Şunan mıñıñ kilewe Aqhaq qolanıñ töşönä kerä.
Aqhaq qola üzeneñ töşön quzaqlarına höyläy.

-Bögäsä min töş kürzem,

Qan'yağalay şeş kürzem.

Şeş başında ut kürzem,

Ul ni bulır, quzaqlar?

Quzaqlar mıñıñ töşön alamağa yurap quyalar:

-Bögäsä hin töş kürhän,

Qan'yağalay şeş kürhän,

Şeş başında ut kürhän,

Üz başıña, qart quzaq!

Azzırğan da hin buldıñ,

Tuzzırğan da hin buldıñ,

Üz başıña, qart quzaq!

Ul arala bulmay xuca belän iptäşe bılar yanına kilep tä yetälär. Maldar aptı-
raşıp Aqhaq qolağa kilälär:

-Ana kilä bay ulı,

Bına kilä bay ulı,

Yanında bar ber qolo,

Qara yağa Qarağol.

İnde ni xäl itäyek,

Qayhı yaqqa kitäyek?

Azzırğan da hin buldıñ,

Tuzzırğan da hin buldıñ!

Aqhaq qola-qart quzaq,

Qayhı yaqqa kitäyek?

Şunan Aqhaq qola torop bılarğa äytä:

-Ana kilä bay ulı,

Mına kilä bay ulı,

Yelbägäy yelän keygäne,

Yeränsäy yurğa mengäne,

Yelä saba kilgäne-

Awızı-morono sapsaqtay,

Mengän atı qılsıqtay,

Qatı tartır, nıq atır,

Quş qabırğañ ütä atır,

Uğa qarap uzmağız.

Ana kilä bay ulı,

Bına kilä bay ulı,

Yanında bar ber qolo-
 Qara Qarağol tigäne,
 Qara yorğa mengäne,
 Qıptır tunın keygäne-
 Nıq tartmas ta, nıq atmas,
 Quş qabırğañ ütä atmas,
 Şuğa qaray uzıgız.

Bılar şulay uzıp kitergä bulalar-ölgörmäy qalalar: tegelär kilep qısa başlay.
 Şunan tağı Aqhaq qolağa kilep äytälär:

-Aldıbızan taw qıstı,
 Artıbızan yaw qıstı,
 Ber yağıbızan hıw qıstı,
 Ber yağıbızan yaw qıstı,
 İnde ni xäl itäyek?
 Qayza uzıp kitäyek,
 Azzırğan da hin buldıñ,
 Tuzzırğan da hin buldıñ,
 Qayhı yaqqa ütäyek?

Aqhaq qola tağı şulay élekkesä, bay ulına qarap uzmasqa, qara Qarağolğa qaray uzırğa qoşa. Attar sıqrırıp sabırıp uzıp kitälär. Bay ulı Aqhaq qolanıñ artınan töşä lä bilay tip äytä:

Azzırğan da hin buldıñ,
 Tuzzırğan da hin buldıñ-
 Azzırğanıñ yıynap qayt,
 Tuzzırğanıñ tuplap qayt.

Aqhaq qola mıña qarşı kilep şunı äytä:

-Yaz za mine menäheñ
 Köz zä mine menäheñ
 Qaq qazıqqa bäläyheñ,
 Qabırğamdı hanayhıñ.
 Yaz zä bilem bögygän,
 Köz zä bilem özöygän,
 Qaq qazıqtıñ qoto yuq,
 Qabırğamdıñ ite yuq.

Bay ulı qaytırğa öndäy, bıl künmäy. Şunan huñ Aqhaq qola äytä: "Bezze yäberlämäs bulhañ, qaytabız"-ti. Bay ulı riza bula. Aqhaq qola mıña ısanmay: "Yer aşap ant it",-ti. Xucahı yer aşap ant itä.

Şunan bılar birelep, qaytırğa sıgarğa ğına torğanda, xucahı antın bozop, Aqhaq qolanıñ hırtına atıp yebärä. Uq tegeneñ qoyroq töbönän inep, qolağınan sıgıp kitä.

Şul saq Aqhaq qola imgängän ayağı menän tegene tibep osora. Xucahı yığıla la ülä: ni ösön tihäñ, antı başına töşä bula inde.

3. 2. Türkiye Türkçesi:

AKHAK KOLA

Varmış, (de), bir kısırak. Pek kıymetli nesildenmiş (de), o Şülgenkül'den çıkan yıldı neslinden. Bu kısırak, kulunlama zamanı gelince yok olurmuş. Bir defasında sahibi buna bakıp durmuş da tutmak istemiş. Arkasından varsa-bu kısırak Şülgenkül'e girip dibine gitmiş. O böyle her zaman kulunlamak için atalarının yurduna dönermiş. Sonra sahibi, bakıp durmuş buna. Bakıp dururken – bir ara ne görsün - kısırak kulununu arkasına takıp sudan çıkıp gelmekteymiş (de).

Sıçan sırtlı kula kısırak,
Şülgen bahalı kula kısırak,
Yumru toynak kula kısırak,
Dik kulak, kula kısırak,
Şülgenkül'den çıkıp gelir,
Göl dibinden çıkıp gelir,
Sıçan sırtlı kulun kısırak,
Şülgen bahalı kulun, kısırak,
Yumru toynak, dik kulak,
Güzel vücutlu kulun, kısırak,

Sahibi, bunların karşısına gelip çıkması üzerine kısırak ile kulun korkup, ikisi iki yöne kaçışmış. Sıçan sırtlı kula kısırak Şülgenkül'e girip yok olmuş. Kulunu da onun arkasından girmek istemiş de hızla dönünce, iki ayağını burkup zedelemiş. Sonra gelip bunu tutmuşlar da götürüp bir yere kapatmışlar.

Aksayıp kaldı, o miskin,
Ağlayıp kaldı, o miskin,
Dermansız yattı bir yüz gün,
Akhak kola bir miskin.

Akhak kola, büyüyüp boya yetmiş. Onu sürüye katmamışlar, insan içine de sokmamışlar. Yurttaki çeşitli ağır işler için tutmuşlar. Bu duruma Akhak Kola çok sızlanıp:

Yaz da bana binerler,
Güz de bana binerler,
Akhak Kola-ben miskin.
Kuru kazığa bağlarlar,
Eziyet ederler
Akhak kola-ben miskin.
Yaz da belim büküldü,
Güz de belim üzüldü
Akhak kola- ben miskin
Kuru kazığın kutu yok,
Kaburgamın eti yok,

Akhak kola-ben miskin.

Böyle sızlanıp gezerken bu, bir ara, sahibinin yurdunda toy olurken, yılık sürüsüne gelip, akranlarını peşine takıp dağ-taş arasına kaçıp gitmişler.

Gürleyip yeller esende,

Şarlayıp yağmur yağanda,

Gelinler suya varanda,

Kaynanalar fal açanda,

Beyler beygir çapanda,

Yiğitler ok atanda,

Atıp şunkar alanda,

Törelere toy edende,

Gelinler suya gidende,

Kızlar nakış edende,

Bikeler bezenip duranda,

Sultanlar erinip yürüyende,

Cariyeler kımız yapanda,

Hanlar kımız içende,

Gürleyip toylar edende,

Tokay dolu yilkının

Ayrılıp gitmiş altısı

Altısı değil, yarısı (de).

Sürüye gelip sayınca, hangi ata baksalar, o yokmuş (de).

Altmışlık sürü bir gitti (de).

Yetmişlik sürü bir gitti.

Atmışlık sürü arasında

Atılıp duran altı at yok.

Kayış yetmez ala at yok

Eyer bağı yetmez kula at yok,

Bülbül ayaklı kara at yok,

Kırlangıç ayaklı kara at yok,

Güvercin gibi gök at yok,

İnce uzun kaşka kır at yok, (de).

Yetmişlik sürü arasında

Uçup duran yedi at yok:

Uzun yeleli al yok,

Bağrı küçük doru yok,

Gem salmaz yorga yok,

Dört toynaklı tay yok,

Sivri kulak aygır yok,

Beli kalın kısrağ yok,

Altmışlık sürü içinde

İşaret salan beş at yok

Yetmişlik sürü içinde

İmli kulak on at yok,

Yelesi yerde sürünen,
İki ayağı zedelenen
Akhak kola-bir miskin
O da evde yok.
Sahibi, mallarının arkasına düşmüş.
Kendisiyle birlikte bir atlı götürmüş.
Sarı ata binmiş o,
Hızlı yelini giymiş o,
Yeliyle çapıp gelir o,
Arayıp gider yolkıyı,
Yanında var bir kolu,
Kara yaka Karağöl.
Kara yorga binmiş o
Kesik donunu giymiş o.

Ha gitmişler bunlar, de gitmişler; giderken bir yurda rastlamışlar. Su istemek için durmuşlar, bunlar. Yurttan güzel bir kız çıkmış da söylemiş:

"Ey ağa oğlu, ağa oğlu, (der),
İniver, ağa oğlu!
Nasıl, nasıl kaygın var,
Söyleyiver, ağa oğlu!
Hangi, hangi mallar yok,
Söyleyiver, ağa oğlu!

Yiğit tereddüt edip inmemiş. Sonra, bu kız ona tekrar söylemiş:

"Ey, ağa oğlu, ağa oğlu,
İniver, ağa oğlu!
İnsen kımız içersin,
Hizmetçiler süt süzerler,
Hizmetçiler kımız yaparlar
İçip git, ağa oğlu!
İnip git ağa oğlu
Hizmetçiler çadır kurarlar
Hizmetçiler döşek yayarlar
Hizmetçiler yatak sererler
Konup git, ağa oğlu!
Ak çadırın içinde,
Ak perde kurarlar,
Ak perde içinde
Ak sazan gibi oynarız,
Konup git, ağa oğlu!
Yiğit ona karşı şöyle cevap vermiş:
"Hizmetçi söylediğine ben inmem,
Hizmetçi koyduğuna ben içmem
Hizmetçi kurduğuna ben girmem
Hizmetçi serdiğine ben yatmam.

Sonra kız, ona hayırlı yol dileyip uğurlamış.
Yolunu da öğretip göndermiş.
"Doğru gidersen-günlük yol,
Dolanıp gidersen-aylık yol.

Gitmiş bu yiğit, hemen gitmiş. Sonra bunun gelişi Akhak Kola'nın düşüne girmiş. Akhak Kola düşünüyü yaranlarına söylemiş.

"Bu gece ben düş gördüm,
Kayış gibi şiş gördüm
Şiş başında ot gördüm,
O, nedir yaranlar ?

Yaranlar bunun düşünüyü kötülüğe yormuşlar:

"Bu gece sen düş görsen,
Kayış gibi şiş görsen,
Şiş başında ot görsen
Öz başına, ihtiyar dost!
Azdıran da sen oldun,
Tozduran da sen oldun,
Öz başına, ihtiyar dost!

Çok geçmeden sahibi ile arkadaşı bunların yanına gidip gelmişler. Hayvanlar, şaşırıp Akhak kolaya gelmişler:

"Aha geldi, ağa oğlu,
İşte geldi, ağa oğlu
Yanında var bir kulu-
Kara yaka Karağol.
Şimdi nasıl yapalım,
Hangi tarafa gidelim ?
Azdıran da sen oldun,
Tozduran da sen oldun!
Akhak kola-ihtiyar dost,
Hangi yöne gidelim?

Sonra, Akhak Kola kalkıp bunlara söylemiş:

"Bak geliyor, ağa oğlu,
İşte geliyor, ağa oğlu,
Yeldiren yeli giydiği,
Al yorga bindiği,
Sabah yeli gelişi-
Ağzı- burnu susak gibi,
Bindiği atı kılçık gibi,
Katı tartar, sert teper,
İki kaburganı delip teper,
Ona doğru geçmesin.
Bak geliyor, ağa oğlu,
İşte geliyor, ağa oğlu,
Yanında var bir kulu-

Kara Karağol dediği,
Kara yorga bindiği,
Kesik donunu giydiği-
Sert tartmaz da, sert tepmez,
İki kaburganı delip tepmez,
Ona doğru geçiniz.

Bunlar böyle geçip gitmeye koyulmuşlar, fakat başaramamışlar. Ötekiler gelip kısmaya başlamış. Sonra yine Akhak kolaya gelip söylemişler:

Önümüzden dağ kıstı,
Arkamızdan düşman kıstı,
Bir yanımızdan su kıstı,
Bir yanımızdan yar kıstı,
Şimdi nasıl edelim,
Nereye geçip uzalım?
Azdıran da sen oldun,
Tozduran da sen oldun
Hangi tarafa geçelim?

Akhak kola yine önceki gibi, ağa oğluna doğru gitmemeyi, Karağol'a doğru gitmeyi buyurmuş. Atlar kişneşip, çapışıp geçip gitmişler. Ağa oğlu, Akhak Kola'nın arkasına düşmüş de şöyle demiş:

"Azdıran da sen oldun,
Tozduran da sen oldun,
Azdırdığını yığıp dön,
Tozdurduğunu toplayıp dön.
Akhak Kola, ona karşı gelip şöyle demiş:
"Yaz da bana binersin,
Güz de bana binersin,
Kuru kazığa bağlamışsın,
Kaburgamı sayarsın.
Yaz da belim bükülmüş,
Güz de belim üzölmüş,
Kuru kazığın kutu yok,
Kaburgamın eti yok.

Ağa oğlu, dönmeye çağırılmış; bu dinlememiş. Ondan sonra Akhak Kola demiş:

"Bizi göndermeyecek olursan, döneriz" (der). Ağa oğlu razı olmuş. Akhak Kola buna inanmamış:

"Yer kazıp ant et" (der). Sahibi yer kazıp ant etmiş.

Sonra bunlar bir araya gelip dönmeye durunca, sahibi andını bozup, Akhak Kola'nın sırtına ok atmış. Ok, onun kuyruk dibinden girip kulağından çıkıp gitmiş.

O zaman Akhak Kola, zedelenen ayağı ile ona tepmiş. Sahibi yıkılıp ölmüş: Niçin dersen, andı başına düşmüş şimdi.

KONIR BUĞA

4) QUNIR BUĞA*

4. 1. Başkurt Türkçesi:

Boron zamanda Uralda märgänlege menän dan totqan Yanbay tigän hunarsı bulğan, ti. Berzän-ber kön Yanbay, ürsemäy, Uralda tüllämäy torğan yänlek ézläp, ilgä sıqqan. Yulda barğanda, tölkö osray-sapmay, büre osray-qıwmay, ayıw osray-atmay, haman alğa kitkän. Azna kitkän, ay kitkän, bara torğas, ber yalanğa barıp sıqqan. Kümäk hıbayzıñ: "Höl! Höl!.. Hayt!.." tip, ber yänlek qıwıp kilgänen kürgän. Tirä-yağın, hıbayzarzıñ aldarın salıp qaraha, qoyroğon küpertep, ber uñğa, ber hulğa heltäp, burzayzarzı şayartıp, qasıp barğan ber yänlek kürgän. Tölkö tihäñ, qaralıw, büre tihän, tälğäş, üze bik osqor, yügerek, ti. Yanbay: "Ni bulha, ul bulır. At mendem, bazanıp, il taşlanım, hunar tıp", -höylänä lä atın bötä barışına yebärep kitä. Bik küp hıbayzarzı ütkän, yänlek yırgandan-yıra. Küzzän yuğala bara.

Şul saqta qola at mengän ber yeget Yanbayzı quşarlap kilep, qaz yasqığan töslö, şıw itep ütep kitkän, ti. Yanbay, atın qamsılap, bıl hıbay artınan qalmaq uylaha la, hıbay unı yırgandan-yıra, küzzän yuğalgandan-yuğala bara, ti. Ozaq ta ütmäy, bıl hıbay, tın menän tartıp alğan töslö, yänlekkä yetep, urata, suqmar menän heltäy zä başlay. Şulay itep hıbay, yänlek menän ayqaşıp, taw artılıp kitkän. Yanbayzıñ atı la tatawrağan, bara torğas, tawzı la yelä-süke genä saq barıp sıqqan. Taw başına menep, küz yöröthä, tawzıñ arğı yağında, sawqağa yaqın ber tübälästeñ itägendä, tege qola at mengän yegetteñ atınan töşöp tartqı, ayılınmı yünätep mataşqanı Yanbayzun küzenä sağılğan. Yanbay yelä halıp yeget yanına barıp yethä, yeget yänlekte ültetep, qan'yağahına asıp tora, ti. Yanbay:

-Huqqan yänlegeñdeñ yänenä yetä almanım, yänlegeñdä tamğam yuq. Bığasa Uralda atımdan qotolğan yän kürgänem yuq ine. Ällä atım talıqqanmı, ällä yänlek yügerekme?-tip höylänä.- Kilbäte menän-tölkö, töşönä qarağanda bütän, bıl nindäy yänlek? Ällä qara tölkö lä qara tölkö tigändäre oşomo?-tip horağan. Yeget:

-Uzaman, qara tölkö tigändäre oşo. Atıñ talıqqanmı yuqmı, oşo köngä hunarğa yöröp, alğan yänlegemdeñ yänenä tügel, yänlekte qan'yağağa bāylāwgā lä kilep yetewsene kürgänem yuq ine, atıñ şāp ikān?-tigān dā, Yanbayzı tanımağā, tös-başına qarap torğan. -Uzaman, qarap toram-toram da, atıñdñ intamğahına, üzeñdeñ ös-başına qarağanda, bezzeñ ırıw keşehe tügelheñ bulırğa kārāk, qayhı yaq hin?-tip horağan.

Yanbay xälen höyläp birgän. Yeget:

-Ulay bulha, äyzä yuldaş bul! Yänlek urtaq bulır. Mindä xozay qunağı bulırhñ,-tip Yanbayzı üz yāylāwenā alıp kitkän.

Yanbay yegettä qunaq bulğan. İkāwlāp at hınaw, üzzäreñeñ holloğon sağış-

tırıw ösön, ber nisä tapqır hunarğa sıgıp yörögändär, yänlek alğandar. Yanbay yegetteñ qola atınıñ şäplegenä bik hoqlanğan. Bara-tora bıların serzäre lä bik kışkäs, yeget Yanbayzı qaytarmay tağı ber nisä köngä tuqratqan, ti.

Berzän-ber kön hunarzan qayıp kilgändä, Yanbay bıl yegetteñ qola atı tura-hında hüz asıp, unı üzenä büläk itewen teläp, huyqaylatıp äytep quyğan. Yeget Yanbayzı bötä Uralda dan totqan qızı Qolansäste işetep belgängä, Yanbayzı ése kürep, uğa yaqınlaw ösön, nisek büläk birergä hüz asa almay yöröy ikän. Atın ällä nisä öyör yılqınan artıq kürhä lä, Yanbayñız hüz asıwına qıwanğan.

-Yarar, Yanbay ağay. Tırle atımdıñ östönä küzeñ töştö, biräyem, hinän qız-ğanham, barıber mandımas! İl ayağınan, hıw başınan kilgän ir ikänheñ, telägeñ bulhın,-tip atınan töşkän dä, üz éyären hıyırıp taşlay halıp, Yanbayzıqı menän éyärlep, unı atına mendergän, ti.

Yanabay bıga bik şatlanğan. Bıl yegette üzenä qunaqqa alıp qaytırğa bulğan. Bılar yegettä ber nisä kön tağı la qunaq bulğandar za Yanbayğa qunaqqa kitkän-där, ti. Yeget Qolansäs menän hunarğa yörögän. Qolansästeñ qul tamırın tartıp qarağas, qız rizalıgın beldegän, ti.

Yeget Yanbayğa äytä almay yöröhä lä, qaytır köndö, xuş ayağı éskändä:

-Yanbay ağay, hin atımdı horanıñ, min kire qaqmanım, küz qaram töslö kür-gän qola atımdı birzem. Hin dä miñä Qolansäs qızıñdı birep, üz bawırın yaha-hañ, ni éslär ikän?-tip hüz başlağan. Yanbay başın tübän éyep ber az uylap ul-tırğan da:

-Yegetem, at yılqınan, tıwa yegetteñ üz küze genä bula. Qız ata-äsänän tıwa, ikeheneñ urtaq bğere bula. Ul uyn bulgas böğöngä qun, känäş-tönäş ütäyek,-tip yegette tağı ber kis qunarğa tuqratqan.

Yanbay, bisähe, yaqın ağay-éneläre menän känäş itep, arala törlösä tarqalış-tar bulğas, "balanıñ başın azzırahıñ. Uralda yeget bötkänme ni?" tigän hımaq hüzzär kübäygäs, qızı Qolansäste saqırıp:

-Balam, osta hunarsılıq menän Yanbay tip dan alham da, qayza gına barma-yım, Qolansäs tigän danıñ menän işek astım. Küz kürmägän, qolaq işetmägän yerzä lä Qolansäs isemeñ yegettär küñelendä yöröy ikän. At tirlätep, hiñä küz töşöröp kilgän yegetkä yawabıñdı üzeñ bir, -tigän. Qolansäs:

-Yeget, at birep, Ural qızıñ Ural yegettäreneñ awızınan haldırıp aldım, tip küperäymähä; köndäş kölö menän könömdö urtaqlap, säskänän-säskägä iñkeş töslö, atın bälägän ber yäyläwzä qız küzlämäs bulha, il ayağınan töbäp kilgän ber yeget ikän, naharı qoromahın,-min riza,-tip äytkäñ, ti.

Yeget, Qolansästeñ ata-äsähe yanında hüz birep, qız qulınan ayaq éskän, ti. Dan säsep, tuy yahap, qız menän keyäwze qunaq itep, qızı keyäw yortona oza-tırğa bulğandar. Yanbay qızın ozatqanda:

-Balam, rızıgıñ alısqa säselde. Ayırı toyaqtan insä birew menän dä, barıp ye-tä almas. Toyaqtarı küsep, yulda yatıp qalır. Yılqınan gına biräynem.-tip yılqı inseläre genä bildälägäs, äsähe bıga riza bulmağan.

-Atahı, qız itep üsterzem, qalımhız birzem, mähär kiltertep, äsä hötö éserrep, ozata almanım. İsmaham, yelen tultırıp, yalından möñröp qaytqanda, ilen isenä töşöröp, häw-hewläp qarşı alır. Tañ menän hawıp, häş-häşläp, qıwır. Göbörлә-
tep hawganda üz ileneñ höt yestären yeskáp ultırır. May tasqıǵanda, hıyırınıñ mayı menän qolan säsen yaltıratıp tarar, qäynä küzenä tilmerep torǵansı, hıyırı bızawlaǵansı ıwız qoymaǵı qoyop, kilen-kirtän yıyıp, küñel asır. Buyǵa qalıp, äsheeräp, aş kösägändä qoroton aşar. Atahı, ayırı toyaqtan ber genä hıyır bulha la biräyek!-tip äsähe zarlaǵan, ti. Bıl hüzgä barı la riza bulışıp, atahı la, yeget tä, alıs bulha la, ber hıyır almaq bulǵandar, ti. Atahı hıyırzarı arahınan ber hıyır haylap birep malın qıwışıp, qız – keyäwe menän, bergä yeget yortona kitkändär, ti.

Yanbay qızın keyäw yortona iltep, azna-un kön qunaq bulıp qaytıp kitkän. Qış ütkän, taǵı yaz bulǵan, yaz ütkän, taǵı köz bulǵan, taǵı hunar bulıp, qırpaq qar töşkäs, Yanbay hunarza küp yöröy almaǵan, qapıl awırıp ülgän, ti.

Qolansäs keyäwe menän tatıw ğına qıstı uzǵarıp, maldarın qaraǵa sıǵarǵan-dar. Üländeñ yäşel, maylı saǵında Uraldan kilgän maldar, yerhenmäy, köndän-kön yabıǵa başlaǵandar. Bıl maldarǵa törlösä im-tom yahap, qıw ülän aşatıp qı-na qarahalar za, bötä kilgän yılqıları yerhenmäy ülep bötäkän, ti. Bik yabıqha la, hıyırı ülmäy, igez bızawlap birgän. Bızawzarzıñ berehe orǵası, berehe buǵa bulıp, ikehe lä quñır töslö bulǵan, ti.

Xalıq arahında: "Artınan kilgän hıyırı igez bızawlanı, qotlo ayaqlı kilen ikän",-tigän maqtawzar taralha la, hıyır, yerhenmäy, yabıǵa başlaǵan, bızawzar-zı tuyzırılıq ta hötö bulmaǵan. Hıyır kön hayın kipkän, yabıqqan, axır siktä yalanda ber tärän üzändä ülep qalǵan, ti. Äsäläre ülgäs, höt immägäs, ike bızaw za, taş qorhaq bulıp, yabıqqandan-yabıǵa barǵan. Här waqıt ikehe ayırılıp, bütän bızawzar nöğörönä quşılmaı yörör bulǵandar, ti.

Berzän-ber kön bıl ike bızaw köñgör-qañǵır höyläşep yörögän dä ğäyep bulǵan, ti. Qolansäs hıyır kötöwe qaytıwıǵa, bızawzar qararǵa sıqha, bütän bızawzar bötähe lä tezeleşep, yäyläwgä taban qaytıp kilälär, tege ike bızaw küzenä saǵılmaǵas: "Büre-mazar yıǵıp kitteme ikän, ällä batıp-nitep qaldılarını ikän?"-tip, aptırıp, höylänä-höylänä arı yügerep, bire yügerep qaraǵan, his nam-şäşäm, tawış-tın yuq, ularǵa oqsaǵan qarasqılar kürenmägän, ti. Qolansäs, aptırıp yöröp, ber tübäneñ başına mengän dä hıyırı ülep qalǵan üzängä qarap, bızawzarın saqırıp:

-Quñır buǵa, häw, häw,
Quñır buǵa, häw, häw!
Muyınsaǵıñ höyrätep,
İgezägeñ éyärtep,
Temeskengän buǵayım,
Qayza kitep yuǵaldıñ!
Quñır buǵa, häw, häw!
Quñır buǵa, häw, häw!

* * *

Sağıldan-sağılğa artılıp,
Üzäk buyın quymanım;
Hıwlawıǵız qaldırmay,
Töyägeñde ézlänem.
Quñır buǵa, häw, häw!
Quñır buǵa, häw, häw!

* * *

Äsägez üldä yerhenmäy,
Ätälgeneñ sayında.
İnde hezgä ni buldı,
Yuǵaldıñız ber köndä?
Muyınsağın höyrälep
Qata araña indeme?
Hıw-kül aşa sıǵam, tip,
Yözä almay sumdıñmı?
Quş munsıqtay ikäweñ,
Ällä büre qızıñmı?
Äsähezzän yörägeñ
Ällä hıqrap üldēme?
Quñır buǵa, häw, häw,
Quñır buǵa, häw, häw!-

tip bötä üzän, sağıl bittärendä saqıra-saqıra yöröp, qayıp kitkän, ti.
Yäyläwgä qayıtas, irenä qarap:

-Say aralap yörönöm,
Bızawzarım tapmanım;
Ülgän tihäm, tağı la
Osqan qozǵon kürmänem.
Hıyırım üldä, yerhenmäy,
Bızawım kitte, tiñhenmäy,
İnde qalğan qıw başım
Nisek yaşär, mal kürmäy!-
tip ire aldında ükhep ilağas, ire yıwatıp:
-Öyör. Öyör maldan dan,
Atım birzem, seräşmäy,
Uralda üskän buyıñdı
Höyzöm, kürep höyläşmäy.
Maliñ miñä dan tügel,

Tüle unıñ yän tügel,
 Tuzğan malğa yaş tükmä,
 Ber ni hiñä yäl tügel.
 İl qaplağan kük yılıqım,
 Ul da hiñä büläkkä;
 Ayırı toyaq maldarım
 Hiñä hıyğa qunaqqa.
 Tiñ yaşähäk, bına tıwır
 Bezzän ildeñ soltanı.
 Hin-Uraldıñ şöñqarı,
 Min-yalandıñ tolparı.
 Küzeñä qarap, äweldär,
 Miñä qarap, bäweldär,
 Belägeñdä señgeldär,
 Bötä qayğıñ tarqatıp,
 Säsäk teldän tañqıldar.
 Mal qayğıhı zur tügel,
 Başqa bälä kilmähen;
 Qolansäs tigän danıñ bar,
 Yözöñä harı tipmähen;
 Mal kürmägän ikän tip,
 İl üzeñdän kölmähen!-

tip, Qolansäste yıwatqan. Qolansäste küñel astırıw ösön, ata-äsälärenä alıp barırğa uylaha la, yuldı belä almay aptırağas, axırza törlö yer, törlö yäyläwzär-gä qunaq bulırğa alıp kitkän, ti. Ayzar, köndär uzğan, Qolansäs ike quñır bızaw-zı la onotqan, mal qayğıların da taratqan, ti.

Ike quñır bızaw, yäyläwzäge töyäktärenän ayırılğas ta, Uralğa qaray yul tot-qan, ti. Bıl ike bızaw, his hıw-hülgä éläkmäy, qoş-qortqa osramay, yaman-ar-taqqa totalmay, gel hirt menän, keşe ayağı basmağan yulhız yerzän üzzäre ayı-rım yul halıp, ayzar barıp, toyaqtarı tubır bulıp, arıp-talıp bulha la, Uralğa barıp sıqqandar. Bıl ike bızaw, Yanbayzıñ qırza utlap, yalanda qunıp yörögän qısıraq tana-torpo kötöwenä kilep quşılğan. Ay yörögändär-kürewse bulmağan, yıl yö-rögändär-hanawsı bulmağan. Ügeze buğa bulıp, kötöw başı bulğan, orğasıhı tıwsa hıyır bulıp bızawlağan, ti.

Berzän-ber kön, bıl hıyır bızawlağas, bızawlı hıyırzar kötöwenä quşıp, Yan-bay yäyläwenä alıp qaytqandar. Bütän hıyırzar töslö bızawın da ayırıp quyğan-dar. Hıyır kötöwe hawımğa qaytqanda, Qolansästeñ hılıwı bıl hıyırzı hawırğa ultırğan, ti. Hıyırzıñ imsäktären künäk sitenä yaqqan may menän maylap, éyzer-gän iñğayğa, imsäk osonan künäkkä tamğan höt tamsıları: "Haw! Haw!..."-tip tawış birgändär, ti. Qız aptırap kitep, künäk ésenä qarağan da, ber nämä lä kür-mägäs, éygän imsäktärze görlätep hawa başlağan, ti. Höttär:

-Tawzan-tawğa artılıp,
Qasıp qaytqan tıwsañ bıl,
Quş munsaqtay tezelep,
İlen kösöp qaytqan bıl,-

tigäs, qız aptıray qalğan. Höt tamsıları tağı la östöp: "Haw, haw, haw!"-tip, hıwıwın horağandar, ti. Qız qurqıp urınan torğan da äsähenä yügergän. Äsähe üze kilep hıyrız hawırğa ultırğan da:

-Quñır hıyr, häw, häw,
Quñır hıyr, häw, häw!..-

tip hıyrız yıwatıp, hawırğa başlağas, höttärzeñ tamsıları tağı la. "Haw, haw!.." tip höyläy başlağandar ti. Äsähe hawa, qızı tıñdap ultıra, ti. Hawğanda, höttär künäkkä töşkändä tübändägesä hamaqlayzar, ti:

-Quñır hıyrınıñ haw, haw,
Quñır hıyrınıñ haw, haw!
Ural aşqan qızığız,
Bez kitkändä haw, haw!
Malı tüllähen tiyeşep,
Äsänän igezäk tıwızıq bez,
Mandıy almay maldarı
Yerhenmäwen kürzek bez.
Äsäbez kibep, yerhenmäy,
Ülep qaldı dalala,
Qara qozğon küzzären
Suqıy ine sayala.
Yılqıları yerhänmäy,
Küze-başı yäşärep,
Dürt tağanda tora ine;
Qolnsäseñ yañğızı
Bezze yändäy kürä ine.
Éyendemde haw, haw,
Toz yalatıp haw, haw,
Hüzem bötmäy, haw, haw!..

İmsäktärzä höt bötkäs, éyzärergä bızawın quşqan, aldına alarğa toz quyğan da, Qolansästeñ äsähe, hıyrızın arqahınan yaratıp:

-Quñır hıyr, häw, häw,
Quñır hıyr häw, häw!
Tawzan tawğa artılıp,
Ural tawın uratıp,
Muyınsağıñ höyrätep,
Nisek qayttıñ ilemä?
Talpanlanğan ayıwğa,

Küze mäskäy büregä,
 Aybaltalı qasqıǵa
 Osramaysa yulıńda
 Nisek qayttıń yelemä?
 Qazalıp aqqan hıwzarzan,
 Qara gürzäy şırzarzan
 Ayhız qara töndärzä
 Mayaqhız berläm yuldarza
 Nisek qayttıń azaşmay
 Qısıraq yatqan tıwıma,-
 tip horawzarın birä lä, bızawzı ayırıp bäyläp, taǵı hawırǵa ultıra, Höt:

-Éyendemde haw, haw,
 Qaldırmaysa bızawǵa,
 Qaymaǵımdan may tasqap,
 Yıwasalar beşerep;
 Érketemdän qorot yäyep,
 İlaşıńda kipterep,
 Qolansäskä yulsınan
 Yebärterheń tanhıqqa.
 Käreşkä utlap Uralda,
 Säskä yalmap tuǵayza,
 Tuǵız ayza ber bızaw
 Tül quşırmin qurańda.
 Uralım taşlap kitmämen,
 Yalanǵa kire qaytmamın,
 Yalan hıwın yotmamın,
 Qolansäs tilmerhä lä,
 Qaytıp säläm äytmämen.-

tip, üzeneń Qolansäs yanınan qaytqan mal tüle ikänen belgertkäs, Qolansäs-teń äsähe, ilgä xäbär taratıp, bötä imse-tomsılarzı yıǵan, ti. Küz kürgän, qolaq işetkän yertzän bötä il aǵaları bıl hıyır menän buǵanı kürergä kilgändär. Bılar turahında törlö hüzzär, törlösä aptırawzar taralǵan. Qolansäskä barırǵa, uǵa xäbär itergä, qayhı yaqqa ıray barırǵa yul taba almay aptıraǵandar, ti. Bıl buǵa menän hıyır qasıp, kire qaytha, artınan küzätep barırǵa bulǵandar. Ay kötkändär, yıl kötkändär, hıyırzar za kire qaymaǵan. Qolansäs tä qunaqqa kilä almaǵan, ti.

Berzän-ber kön hıyır hawıp ultırǵanda, Qolansästeń hılıwı yańılış höttö saypılıp tükkänen hıyır kürep qalǵan. Hıyırzı éyzerep yańınan hawırǵa ultırha, hıyır éymäǵän, hötön bızawına qaldırǵan, ti. Qolansästeń hılıwı bını äsähenä höylägäs, äsäshe aqıl éyäläre menän aqıllaşıp hıyırzı asıwlandırhaq, kire Qolansäs yanına qaytıp kitmäsmä ikän, tip uylaşqandar, ti.

Hıyır qaytqan hayın hötön hawıp, yergä tükkändär, unıń menän dä qasma-

ğas, östönä qoyğandar. Hıyır asıwlanğandan-asıwlanğan. Bara torğas, his höt birmäy başlağan. Höt birmägäs, hıyır qasıp kiter, tip haqlanğandar, hıyır qasmağan. Bulmaha ügezenä ber ämäl qorop qararğa käräk, ikeheneñ dä mazahına teyhäk, bergäläp qasmastarmı ikän, tip uylağandar.

Berzän-ber kön, ügezen yığıp besterergä mataşqan bulıp qurqıtqandar. Ügez bını kürgäs, bäyzären özöp, ırğıp torop, qasqan da şul köndö ük bılar gäyep bulğandar. Qolansästeñ äsähe, tiz genä sabarzar yıyıp, quñır buğa menän hıyırzıñ yulın salıp alıp alıp ézlägändä, ber taw bitendäge qomloqta hıyır toyağı yulına osrağandar. Abaylap qarahalar, quyı urman arahınan hızılıp kitkän ber berläm yul osratqandar. Yul östöndäge üländär, ağastar, ikeheneñ küzenän möldöräp aqqan küz yästäre menän qabat üsmälek bulıp qıwarğandar, ti. Şul yul buylap Qolansästeñ äsäläre, at barışına sabıp barıp, buğalarzıñ artınan yetkändär zä, küzätep, küzzän yuğaltmay ğına barğandar, ti. Bılar azna, un kön, ay kitkep, his hıw-hülgä osramay, Qolansästärzeñ yäyläwenä barıp sıqqandar, ti. Qolansästär äsälären küktän töşkändäy itep, qarşı alğandar. Quñır hıyır menän buğanıñ bötä xikmäten höyläp uzğandar, qunaqqa barırğa yul taba almay aptırap torğandarıñ höylägändär. Yeget tä üzeneñ Yanbay ozatıwı menän genä qayta alğanın beidergän, ti.

Qolansäs şatlığınan buğahı menän hıyırınıñ qolağına kömöş hırğa tağıp zurlağan. Äsähe, Qolansästärzä aylap qunaq bulğas, qızı menän keyäwen üzenä qunaqqa alıp qaytıp kitkän. İki yäyläwgä genä tügel, bötä Uralda quñır buğanıñ danı kitkän. Bötä ırıwğa ber-berenä qatnaşıp yörörgä buğalarzıñ yulı olo yul bulğan, ti. Şunan huñ bötä yäyläwzä tıwğan quñır hıyır toqomon şularzıñ bala-hı tip qäzerlägändär. Quñır hıyırzıñ hötö dawa tip yörötkändär, ti.

Bıl yulğa Quñır buğa yulı tip isem quşqandar, ti. Bıl yul menän bötä Ural buyı yäyläwzäre berehe ikensehenä qunaqqa yöröşkän, ber yäyläwze yaw kilep basha, tınıs yaqqa quyı, şır urman ütä şul yul menän küsep kitkändär. Batşa türäläre xalıqqa toz birmägän saqtarza, şul yul buylap, his ber nämäga éläkmäy, ber yäyläwzän ikense yäyläwgä yäşerep toz taşığandar, şuğa kürä ul yuldı täwzä Quñır buğa, huñğa taban qayhı yerzärzä Küs yulı, Toz yulı tip tä yörötör bulğandar.

4. 2. Türkiye Türkçesi:

KUÑIR BUĞA

Eski zamanlarda Ural'da atıcılığıyla meşhur olmuş, Yanbay denilen bir avcı varmış (de). Günlerden bir gün Yanbay, Ural'da üremeyen, Ural'da döllemeyen bir hayvanı aramak için il içine seyahate çıkmış. Yolda giderken, tilkiye rastlamış, koşturmamış; kurda rastlamış -koyalamamış, ayıya rastlamış-atmamış ve ileriye doğru gitmeye devam etmiş. Haftalar gitmiş, aylar gitmiş, giderken bir bozkıra varıp çıkmış. Çok sayıda atlinin: "Ho, ho, hayt!" diyerek bir hayvanı kovup geldiklerini görmüş. Atlıların önüne çıkıp sağa-sola baksa, kuyruğunu kaldırıp, bir sağa, bir sola sallayan, kovalayanları oynatıp, kandırıp kaçmakta olan bir hayvanı görmüş. Tilki desen, karaca; kurt desen, saçaklı; öyle uzgur, öyle yüğreklemiş ki (de). Yanbay:

"Ne olursan olsun. At bindim, niyetlenip; il terk ettim, av diye" diye söylenmiş de atını yel gibi sürmüş. Pek çok avcılar geçmiş; fakat, hayvan uzaklaştıkça uzaklaşmış. Gözden kaybolmak üzereymiş.

O sırada kula at binen bir yiğit Yanbay'ı kuşarlayıp gelip, kaz tutmaya çalışsan laçın gibi, "şıv" edip geçip gitmiş (de). Yanbay, atını kamçılıyıp bu atlıdan geri kalmamayı düşünmüşse de, atlı ondan uzaklaştıkça uzaklaşmış, gözden kaybolmaya başlamış (de). Çok geçmeden bu atlı, nefesle çekip almış gibi hayvana yetişip çevirmiş, sopayla vurmaya başlamış. Bu şekilde atlı, hayvanla uğraş, uğraşa dağı aşıp gitmiş. Yanbay'ın atı ise yorulup tökezlemeye başlamış; zar-zor da olsa dağa çıkmış. Dağ başına çıkıp göz atsa, dağın öbür tarafında kayınlığa yakın bir tepenin eteğinde, o kula at binen yiğidin atından inip kolanını, palanını düzelttiği Yanbay'ın gözüne çarpmış. Yanbay, yel gibi gidip yiğidin yanına varıp baksa, yiğit hayvanı öldürmüş, kayışına asmaktaymış (de). Yanbay:

"Vurduğun hayvanın canına yetişemedim; hayvanında damgam yok. Bu zamana kadar Ural'da atımdan kurtulan hayvan görmemiştim. Ya atım ihtiyarladı, ya da hayvan yüğrüttü?" diye söylemiş. Görünüşüyle -tilki, rengine bakanda başka, bu nasıl bir hayvan? Yoksa kara tilki de kara tilki dedikleri bu olmasın?" diye sormuş Yiğit:

"Dayı, kara tilki dedikleri bu. Atın yorulmuş mu, değil mi; bugüne kadar ava çıkıp avladığım avımı canına değil, avı kayışa bağlayana kadar da gelip yetişeni gördüğüm yoktu; atın iyiymiş?" demiş de, Yanbay'ı tanımadığından üstüne-başına bakıp durmuş

"Dayı, bakarım-bakarımda, atının damgasına, senin üstüne-başına bakanda, bizim uruktan değilsin herhalde nerelisin?" diye sormuş.

Yanbay, halini söylemiş. Yiğit:

"Öyleyse, haydi yoldaş ol! Av ortak olur. Bana Tanrı misafiri olursun," diyip Yanbay'ı kendi yaylasına alıp götürmüş.

Yanbay, yiğide konuk olmuş. İkisi birlikte at koşturmak, denemek; yeteneklerini karşılaştırmak için bir kaç defa ava çıkmışlar; av avlamışlar. Yanbay, yi-

ğidin kula atının yorgalığına çok şaşırmış. Zamanla bunların sırları da çok uyusunca, yiğit, Yanbay'ı göndermemiş bir kaç gün daha misafir etmiş (de).

Günlerden bir gün avdan dönerken Yanbay, bu yiğidin kula atı hakkında söz açıp, onu kendisine hediye etmesini imalı olarak istemiş. Yiğit, Yanbay'ın bütün Ural'da şöhrat olan kızı Kolanses'i yakın görüp, ona yaklaşmak için nasıl bir hediye vereceğini açamamaktaymış. Atını bir nice yılki sürüsünden artık görse de, Yanbay'ın söz açmasına sevinmiş.

"Olur, Yanbay ağa. Terli atımın üstüne gözün düştü vereyim, senden kıskansam, artık bana da yaramaz! İl ayağından, su başından gelen ersin, dileğin olsun, deyip elsire atından inmiş de, kendi eyerini sıyırıp alıp Yanbay'ınkiyle eyerleyip, onu atına bindirmiş (de).

Yanbay, buna çok sevinmiş. Bu yiğidi misafirliğe götürmek istemiş. Bunlar yiğitte birkaç gün daha misafir olmuşlar da sonra Yanbay'a misafirliğe gitmişler (de). Yiğit, Kolanses ile ava çıkmış. Kolanses'in niyetini sorunca, kız razılığını bildirmiş (de).

Yiğit, Yanbay'a söylemese de dönüş gününde vedalaşmadan önce:

"Yanbay ağa, sen atımı istedin; ben geri çevirmedim, göz bebeğim gibi gördüğüm kula atımı verdim. Sen de bana Kolanses kızını verip, öz bağrın, oğlun-akraban yapsan, nasıl olur?" diye söze başlamış. Yanbay, başını eğip, bir süre düşünmüş de:

"Yiğidim, at yıldıktan doğar, yiğidin gözü gibi olur. Kız ata-anadan doğar, ikisinin ortak ciğeri olur. Öyle niyetin olduğu için, bugün, görüşelim-kengeşelim" deyip yiğidi bir gece daha bırakmış.

Yanbay, karısı, yakın akrabalarıyla kengeş edip aralarında çeşitli tartışmalar olunca "Çocuğun başını azdırıyorsun, Ural'da yiğit bitti mi?" gibi sözler çoğalınca, kızı Kolanses'i çağırıp:

"Yavrum, usta avcılıkla Yanbay diye nam kazansam da, nereye gidersem gideyim, Kolanses diye namınla eşik açtım. Göz görmeyen, kulak işitmeyen yerlerde de Kolanses ismin yiğitler gönlünde yürümekte. At terletip, sana göz düşürüp gelen yiğide cevabını kendin ver" demiş. Kolanses:

"Yiğit, at verip, Ural kızını, Ural yiğitlerinin elinden çekip aldım deyip övünmezse; günlük gül ile gününü ortak edip, çiçekten-çiçeğe uçar arı gibi, atını bağladığı her yaylada kız gözlemezse, il ayağından tepip gelen bir yiğit, hatırı kalmasın, ben razıyım" diye söylemiş (de).

Yiğit, Kolanses'in anası-babası yanında söz verip kız elinden ayak içmiş (de). Şan saçıp, toy yapıp, kız ile güveyi konuk edip, kızı güveyi yurduna gönderir olmuşlar.

Yanbay, kızını yola salarken:

"Yavrum, rızığın uzağa saçıldı. Ayrı turnaklı versem de, varıp ulaşamaz. Tırnakları parçalanıp yolda yatıp kalırlar. Sadece yıldıktan vereyim" deyip yıldı verince, buna anası razı olmamış.

"Babası, kız edip büyüttüm; kalınsız verdim; mihir getirtilip, ana sütü içirip, gönderemedim. Hiç olmazsa, memesini doldurup, kırdan böğürüp dönende, elini hatırlayıp, "Hoo, hoo" diye karşılar. Tan ile sağıp "hış-hış"layarak gönderir. Gübürletip sağanda, öz ilinin süt kokusunu koklayıp oturur. Yağ çıkaranda, sı-

ğırının yağıyla kolan gibi saçını yaltıratıp tarar, kaynana gözünü belertip bakınca, sığırı bu buzağılayınca, sütünden ağız kuymağı yapıp görümce-gelinlerini toplayıp gönül açar. Hamile kalıp, aş erdiğinde peynirini yer. Babası, ayrı tırnaktan bir tek sığır olsa da verelim!" diye anası dertlenmiş. (de). Bu söze hepsi de razı olup babası da, yiğit de, uzak olsa da, bir tane sığır almayı düşünmüşler (de). Babası sığırların içinden bir inek seçip verip, mallarını kovalayıp, kızla güveyisiyle birlikte yiğidin yurduna gitmişler (de).

Yanbay, kızını güveyi yurduna iletip bir hafta on gün misafir olup dönüp gitmiş. Kış geçmiş, daha ilkbahar olmuş, bahar geçmiş, daha güz olmuş; daha av olup ilk kar düşünce; Yanbay ava çok çıkamamış, aniden hastalanıp ölmüş (de).

Kolanses kocasıyla birlikte tatlılıkla kışı geçirip mallarını karaya çıkarmışlar. Otun yeşil, yağlı vaktinde Ural'dan gelen mallar, yersinmeyip, günden güne zayıflamaya başlamışlar. Bu mallara çeşit çeşit çareler emler yapıp, kuru ot yedirip baksalar da, gelen bütün yılkıları yersinmeyip ölmüşler (de). Çok zayıflasa da sığırı ölmemiş; ikiz buzağılamış. Buzağılardan birisi dişi, birisi erkek olup ikisi de boz renkliymiş (de).

Halk arasında:

"Arkasından gelen sığırı ikiz buzağıladı; kutlu ayaklı gelinmiş" diye övgüler yayılsa da, sığır zayıflamaya başlamış, buzağılarını doyuracak kadar bile sütü olmamış. Sığır gün sayın zayıflamış, arıklamış, sonunda da kırdan derin bir özend ölüp kalmış (de). Anaları ölünce, süt emmeyince iki buzağı da taş kursak olup zayıfladıkça zayıflamaya başlamışlar. Her zaman ikisi ayrılıp diğer buzağıların katarına koşulmadan gezerlermiş (de).

Günlerden bir gün bu iki buzağı, "maa-möö" diye bağırışıp gitmişler de kaybolmuşlar (de). Kolanses, sığır sürüsü dönünce, buzağılara bakmaya çıktığında, diğer buzağıların hepsi de dizilişip, yaylaya doğru dönüp gelmekte idiler; fakat o iki buzağı gözüne çalınmayınca.

"Kurt canavar alıp gitti mi ki; yoksa batıp matıp boğuldular mı ki?" deyip şaşırıp söylene-söylene öteye koşup, beriye koşup bakmış; hiç bir ses-seda, işaret-mişaret yok, onlara benzer karaltılar görünmemiş (de). Kolanses, şaşırıp koşup bir tepenin başına çıkmış da sığırının ölüp kaldığı özene bakarak, buzağılarını çağırıp:

Kuñır boğa, ho, ho,
Kuñır boğa, ho, ho!
İpini, sürüyüp,
İkizini çekip
Azıp giden boğam,
Nereye gidip yok oldun!
Kuñır boğa, ho, ho!
Kuñır boğa ho ho!

Böğürden böğüre artılıp
Çayır boyunu koymadım;
Sulağınızı koymadan,
Aradım.

Kuñır boğa, ho, ho!
Kuñır boğa, ho, ho!

Ananız öldü yersinmeden
Ana sungur vadisinde
Şimdi size ne oldu,
Yok oldunuz bir günde
İpini sürüyüp
Kara boşluğa mı düştün?
Su-göl aşıp çıkayım deyip
Yüzemeyip de boğuldun mu?
Çifte boncuk gibi ikinizi
Yoksa kurt mu kırdı?
Ananızın yüreğini
Kaygılandırıp öldün mü?
Kunır boğa, ho, ho!
Kunır boğa, ho, ho!

deyip bütün ırmak, yar kıyılarında bağıra çağıra yürüyüp, döntüp gitmiş (de).
Yaylaya dönünce kocasına bakıp:

-Çukurları dolaşıp yürüdüm,
Buzağılarımı bulamadım;
Ural'da büyüyen özünü
Sevdim, görüp konuşmadan
Malın bana şan değil,
Tülü onun can değil,
Tozan mala yaş dökme,
Birisi de sana dert değil,
İl kaplayan gök yılmım,
O da sana armağandır,
Ayrı tırnak mallarım,
Sana hediye dir.
Sen, Ural'ın sunguru,
Ben, ovanın tulparı.
Bir, denk yaşasak, doğur
Bizim elin sultanı.
Gözüne bakıp
Bana bakıp sallanır
Bileğinde singilder
Bütün kaygını dağıtıp
Peltek dille öğütler.
Mal kaygısı büyük değil,
Başka bela gelmesin;
Kolanses denilen şanın var,
Yüzüne sarı düşmesin;
Mal görmemişmiş deyip

İl senden dolayı gülmesin!-

deyip Kolanses'i teselli etmiş. Kolanses'i güldürüp neşelendirmek için atasına götürmeyi düşünse de yolu bilemeden şaşıp kalınca, sonunda türlü yer, türlü yaylalara konuk olmaya alıp gitmiş (de). Aylar, günler geçmiş, Kolanses iki kuñır buzağıyı da unutmuş, mal kaygısını da dağıtmış (de).

İki kuñır buzağı, yayladaki yerlerinden ayrılınca Ural'a doğru yol tutmuş (de). Bu iki buzağı, hiç bir su-göle rast gelmeden, kuşa kurda uğramadan, yaman yırtıcıya yakalanmadan her vakit dağ sırtından, insan ayağı basmayan patikadan kendileri başka bir yol yapıp aylarca gidip tınakları örselenip ağrıyıp sızlasa da Ural'a varıp çıkmışlar. Bu iki buzağı Yanbay'ın kırdı otlayıp ovada konup yürüten kısır dana-sığır sürüsüne gelip koşulmuşlar. Ay boyunca yürümüşler, gören olmamış; yıl boyunca yürümüşler soran olmamış. Erkeği boğa olup sürü başı olmuş, dişisi iki yaşında sığır olup buzağılamış (de).

Günlerden bir gün, bu sığır buzağılayınca onu buzağılı sığırlar sürüsüne katıp Yanbay'ın yaylasına alıp dönmüşler. Diğer sığırlar gibi bunun buzağısını da ayırıp koymuşlar. Sığır sürüsü sağma döndüğünde Kolanses'in kız kardeşi bu sığırı sağmaya oturmuş (de). Sığırının memelerini kova kıyısına sürdüğü yağ ile yağlayıp sıkıdığı sırada meme ucundan kovaya damlayan süt damlaları "Ho!, ho!" diye ses çıkarmışlar (de). Kız şaşıp kalıp kova içine baktığında bir şey göremeyince sıkıdığı memeleri güreterek sağmaya başlamış (de). Sütler:

-Dağdan dağa aşıp
Kaçıp gelen sığırın budur,
Çifte boncuk gibi dizilip,
İline göçüp dönen budur,

deyince kız şaşıp kalmış. Süt damlaları daha üstelleyip "Sağ, sağ, sağ" deyip sağmasını istemişler (de). Kız korkup yerinden kalkmış da atasına koşmuş. Anasının kendisi gelip sığırı sağmaya oturmuş da:

-Kuñır boğa, ho, ho,
Kuñır boğa, ho, ho!..

deyip sığırı sakinleştirip sağmaya başlamış. Süt damlaları da "sağ, sağ!.." diye söylemeye başlamışlar (de). Anası sağar, kızı da dinleyip oturur (de). Sağanda sütler, kovaya düştüklerinde aşağıdaki gibi şiir söylerler (de):

-Kuñır sığırın, sağ, sağ, sağ,
Kuñır sığırın, sağ, sağ, sağ!
Ural aşmış kızınız,
Biz gidende sağ, sağ!
Malı üresin deyip,
Anadan ikiz doğduk biz,
Rahat bulmadan malları,
Yersinmesini gördük biz.
Anamız arıyıp yersinmeden,
Ölüp kaldı bozkırda,
Kara kuzgun gözlerini,
Oyuyor idi vadide.
Yılıkları yersinmeden,

Gözü başı yaşarıp,
Dört direkte durur idi.
Kolanses'in yalnızı,
Bizi can gibi görürdü.
Meme dibinde kalan sütümü sağ, sağ,
Tuz yalatıp sağ, sağ,
Sözüm bitmeden sağ, sağ!..

Memelerde süt bitince emzirmek için buzağısını koşmuş, onun yalaması için tuz koymuş da Kolanses'in anası sığırını sırtından okşayıp:

-Kuñır sığır ho, ho,
Kuñır sığır ho, ho!
Dağdan dağa aşır,
Ural dağını dolaşır,
İpini sürüyüp,
Neden döndün ilime?
Pençe vuran ayıya,
Gözü aç kurda,
Ay baltalı kaçkına,
Rastlamadan yolunda,
Neden döndün ilime?
Yok olup akan sulardan,
Kara mezar gibi ağaçlıklardan,
Aysız kara gecelerde,
İşaretsiz yaya yollarda,
Neden döndün azmadan,
Kısır yatan sürüme,

deyip sorusunu sorar da buzağıyı ayırıp, bağlayıp yine sağmaya oturur. Sütler:

-Memedeki son sütümü sağ, sağ,
Bırakmayıncaya dek buzağı için,
Kaymağımdan yağ yayıp,
Yıvasa pişirip,
Sıcak yoğurdumdan kurut yapıp,
İlaşında kurutup,
Kolanses'e yolcuyla,
Gönderirsin dileğe.
Kerişke otu otlayıp Ural'da
Seske otu koparıp togayda,
Dokuz ayda bir buzağı,
Yavru koşarım yuvanda.
Ural'ımı bırakıp gitmem,
Ovaya geri dönmem,
Ova suyunu yutmam,
Kolanses muhtaç olsa da,
Dönüp selam vermem,

deyip kendisinin Kolanses tarafından dönen mal yavrusu olduğunu bildirin-

ce Kolanses'in anası, ile haber yayıp bütün sağaltıcıları toplamış (de). Göz gören, kulak işiten bütün il ağaları bu sığırla boğayı görmek için gelmişler. Bunlar hakkında türlü sözler, türlüce hayretler yayılmış. Kolanses'e varmaya, ona haber vermeye, ne tarafa doğru varmaya yol bulamadan şaşırıp kalmışlar (de). Bu boğa ile sığır kaçıp, geri dönse ardından gözleyip varacak olmuşlar. Ay beklemişler, yıl beklemişler, sığırlar da dönmemiş, Kolanses de gelememiş (de).

Günlerden bir gün sığır sağıp otururken Kolanses'in kız kardeşinin yanlışlıkla sütü sallayıp döktüğünü sığır görüp kalmış. Sığırı emdirip yeniden sağmaya otursa sığır sağılmamış, sütünü buzağısına bırakmış (de). Kolanses'in kız kardeşi bunu anasına söyleyince anası akıl sahiplerine danışıp sığırı kızdırırsak geri Kolanses'in yanına dönüp gitmez mi ki deyip düşünmüşler (de).

Sığır döner dönmez sütünü sağıp yere dökmüşler, onunla da kalmayıp üstüne koymuşlar. Sığır öfkelendikçe öfkelenmiş. Gittikçe hiç süt vermemeye başlamış. Süt vermeyince sığır kaçıp gider diye beklemişler, sığır kaçmamış. Olmazsa, erkeğine bir iş yapıp beklemek gerek, ikisinin de öfkesine gelsek birlikte kaçmazlar mı ki diye düşünmüşler.

Günlerden bir gün erkeğini yıkıp kesmeye çalışıp korkutmuşlar. Erkeği bunu görünce bağlarını koparıp kaçmış da o gün onlar kaybolmuşlar. Kolanses'in anası, hemencecik adam toparlayıp kuñır boğa ile sığırın yoluna, ardına düşüp onları izleyende bir dağ yüzündeki kumlukta sığır toynağı izine rastlamışlar. İnceleyip baksalar sık orman arasından süzülüp giden bir patika yola rast gelmişler. Yol üstündeki otlar, ağaçlar, ikisinin gözünden akan göz yaşları ile tekrar yeşermeyecek olup kavrulmuşlar (de). Bu yol boyunca Kolanses'in anası ve adamları, at gidişine çapıp varıp boğaların ardından yetmişler de gözleyip sadece gözden kaybetmeyecek şekilde geriden takip etmişler. Bunlar bir hafta, on gün, bir ay gidip hiç bir suya göle uğramadan, Kolanseslerin yaylasına varıp çıkmışlar (de). Kolansesler analarını gökten düşmüş gibi edip karşılamışlar. Kuñır sığırla boğanın bütün hizmetini söyleyip geçmişler, misafirliğe varmak için yol bulamadan şaşırıp kaldıklarını söylemişler. Yiğit de kendisinin ancak Yanbay'ın uğurlamasıyla dönebildiğini bildirmiş (de).

Kolanses şatlığından boğasıyla sığırının kulaklarına gümüş küpe takıp hürmetlemiş. Anası, Kolanseslere aylarca konuk olduktan sonra kızıyla güveyini kendisine konukluğa alıp dönüp gitmiş. Sadece iki yaylada değil, bütün Ural'da kuñır boğanın şöhreti yayılmış. Bütün uruğa birbirine karışıp yürümeye bunların yolu yol olmuş (de). Bundan sonra bütün yaylada doğan kuñır sığır yavrularını onların yavrusudur diyerek kadirlemişler. Kuñır sığırın sütü ilaçtır diye kabul etmişler (de).

Bu yola "Kuñır boğa yolu" diye ad takmışlar (de). Bu yolla bütün Ural boyu yaylaları birbirine konukluğa yürürmüş; bir yaylayı düşman gelip bassa güvenli tarafa koyu, sık ormanı geçip bu yolla göçüp gitmişler. Padişah idarecilerinin, âmirlerinin halka tuz vermediği zamanlarda, bu yolu aşırp hiç bir şeye rastlamadan bir yayladan ikinci yaylaya gizlice tuz taşımışlar, bundan dolayı da bu yolu önce Kuñır boğa, sonraları bazı yerlerde Göç, Tuz yolu diye de adlandırılır olmuşlar.

KARAYURGA

5) QARA YURĞA*

5. 1. Başkurt Türkçesi:

Boron zamanda Haqmar buyında Kūsärbay tigän hunarsı bula. Bınıñ berzän-ber beyähe bula. Şul beyänän tuwğan qolondarzan at üsterep, hunarğa yöröy. Bınıñ beyähe här waqıt qasıp qolonlaw arqahında, qolono bek hiräk tora: yä büre aşay, yä bütän ber uñayhızlıqqa osrap ülä. Bütän keşelärzeñ ber beyänän ällä nisä yılqıhı bulıp, ürsep kitkäs, Kūsärbayzıñ bığa bik ése boş. Yetmähä, unıñ Äbläy tigän berzän-ber ulı la üsep yetep: "At bulha, bütän malayzar hımaq, hunarğa yörör inem"-tip yänenä teyä.

Mal qarağa basqas, beyäneñ qolonlar waqıtı yetkäs, Kūsärbay ulın saqırıp ala la:

-Ulm, beyäneñ qolonlar sağı yetä, qarawılla. Ägär irkäk bulha, üzeñä inse itep birermen. Üzeñ hunarğa menep yörörhöñ, ti.

Äbläy, märgän dä, batır za bulğas, bınan qurqmay, beyäne küzätä. Beyäneñ öyör sitläp yörögänen kürä lä atahına:

-Atay, beyäneñ yelenenä höt töşkan, bögöndän qalmay qolonlar, atıñdı bir qarawıllayım, -tigän. Atahı atın birgäs Äbläy beyäne küzätä sıqqan. Beyä sitkä kitep ber taw bitenä barıp, söm-qara qolon qolonlağan, ti. Qolon tıwğas ta, bütän qolondar töslö, ayağına basa almay tornağan, äsäheney yalap, kipterep bötöwenä, uynap, ber aldına, ber artına, sıgıp, sabıp yöröy başlağan. Bıl beyäneñ qolonlawın küzätep añdıp kilep yatqan ber büre, qolondañ ber artına, ber alna, sıgıp, uynagan, bulğanda unıñ art botonan härmäy halıp alğan. Bını Äbläyzä beyälä kürmäy qalğan. Qolondoñ sıyılğanın işetep, beyä sıqrıp yebärgän. Atqan uq hımaq, Äbläy zä barıp yetkäs, büre qolondo taşlap kitkän. Qolondoñ art botonan us ayahınday itep büre özöp tä öllögörgan. Qolon bıl yaranan ülmäy, yünälgän, üskän. Äbläyzeñ ata-äsähe bını kürep qıwanha, qolondoñ yügerek bulmawın, unıñ hunar ösön dä, yaw ösöy dä yaraqhız at bulıwın belep, Äbläy küñelhezlänä. Atahı:

-Ulm, qayğırma, yete yawzan qalğan irze waba almas, bürenän qalğan yılqını yel uzalmas, tigän. Üshen, bına tigän yurğa at bulır, -tip yıwatqan.

Ber nisä yıldar ütä. Äbläy maturlığı, märgänlege, hüzzä säsanlege menän ir bulıp tanılha, Qara yurğa la tirä-yağında iñ yaqşı at bulıp dan alğan, ti.

Yäyzeñ nämle sağında Äbläy il aralap, yer kürep, ir tanıp qaytıw uyın atahına äytkän, ti:

-Haqmar ğına hıw tügel,
Buyı ğına yer tügel;
Sağılında uynağan
Saptar tölkö, aq quyan,
Qolon alır här büre,-
Ular ğına yän tügel.

İlgeñ kende bildähe,
 Yayıq, İzel üzäge-
 Ural tawı buyı bar.
 İlasın söygän ire bar,
 Ayıw totqan ire bar,
 Taqıya baş qurayza
 Moñon säskän ire bar.
 Mın barayım şul ilgä,
 Küz halayım yergä
 İrmem tigän yegetkä
 İrlekme yatıw ber yerzä,-

tip horağas, atahı qarşı kilmägän. Äbläy, Qara yurğahıñ menep yulğa sıqqan. Küp hıwzar kiskän, küp yäyläwzärzä qunğan, küp urmandar, yuldar, tawzar üt-kän, İzel başında baylığı menän dan totqan Mäsem bay yäyläwenä barıp yetkän, ti. Mäsemdeñ qunaq tirmähe aldındağı sañlanıp bötkän at bağanahına barıp tuqtap, yola buyınsa säläm birep tormay, tirmäneñ tönlök bawın qaqqan. Mäsem bay öyzä bulmay, il aralap qunaqqa kitkän sağı ikän. Tirmänän his ber ir-at sıqmay, tik Mäsem bayzıñ qızı Maqtımhılıwzıñ, iptäş qızzarın yıyıp, awlaq öy qororğa ultırğan sağı bula. Äbläyzeñ tönlök bawı qaqqan tawışın işetep, Maqtımhılıw iptäştäre menän tirmänän sığa la bağana yanında qolaq qaysılap, ber basa torğan urınğa biş basıp torğan Qara yurğa östöndäge Äbläyze kürep, qızzar aptırap qala. Bal qorto inähe himaq, qızzar arahında ayırılıp torğan yılğır qara küzle, ozon säsle, töso-başı uynap torğan Maqtımhılıwzı kürep, Äbläy zä hüzhez qalğan. Maqtımhılıw qıyıw, hüzgä säsan buğas, ozaq aptırap tormağan, bilay tip hüz başlağan, ti:

-Atıñ awızı kübekkän,-
 Tatır yalar malğa oqşay,
 Sabıwıñ qıypıp tegelgän,-
 Yalan yağı ırgä oqşay.
 Atama töbäp kilhäñ,
 Säläm birer ineñ hin,
 Yäyläwgä töbäp kilhäñ,
 Oran halır ineñ hin.
 Sit yäyläwzeñ keyäwe
 Qaytıp kilä, tir inem,
 Kiskä harqqas, keyäwzär
 Käläş taşlap qaytırmı?
 Qan'yağan da buş himaq,
 Küstänäseñ yuq himaq,
 Qız taşlağan keyäwzer,
 Qaytıp kilä, tir inem,-
 Bınawzay at mengän ir

Haylamay qız höyörmö?
Tönlök bawı qağıwğa
Qız küzläyzär, tip inem,-
Küz bäylänmäy, kis bulmay,
Yeget tağı yörörmö?
Yulawsıñıñ, tir inem,
Küp tirmälärze taşlap,
Bağanağa kilerme?

Äbläy:

-Tösöñ-başıñ, iplegeñ-
Ata balahı kürenä;
Tiregep kilgän atıma
Küz halıwıñ muyıra.
Ataña töbäp kilergä,
Qızına yawsı tügelmen;
İlgä töbäp kilergä,
Qan dawlawsı tügelmen;
Ütkense-mazar bulırğa,
İldän qasqan tügelmen;
Töndä qız küzlärgä,
İrgäyel ir tügelmen.

Qızzar:

-Éy, yegetem, töş-başıñ
Sit ildeke kürenä;
Oran birgän tawışıñ
Töbägändäy belenä.
At horamaq-dan tügel
Tura kilgän qunaqtan,
Kemgä töbäp kildeñ huñ,
At tirlätep yıraqtan?

Äbläy:

-Ural buyın buylanım,
Küp yäyläwze quymanım,
Uñğa-hulğa aşanan

İzelen dä küp kistem,
Kübäläktäy uynağan
Qızzarınıñ qulınan
Hıwhının da küp éstem,
Hayrar qoşto tuqratıp,
Tañ qaldırıp tıñlatqan,
Kük qoyaşı zurlağan,
Kisen ayı bäpläğan,
Yäyge yeläs tañında
Moñon säsep yırlağan
Ber hılıwzı ézlänem.

Maqtımhılıw:

-Asaw öyrätep, at mengän,
Bolan totop, it yeygän
Atın äytmäs ir bulmas,-
İsemen xur kürmähä;
Atahın äytmäs, ir bulmas,
Taşlandıq bala bulmaha.

Äbläy:

-Baylıq menän dan totqan,
Äytep birer atam yuq;
Säsänlektä il totqan
Höt imezgän äsäm yuq.
Taqıya başlı qurayza
Moñon säskän ilendä,
Batır bulıp mayzanda,
Danın säskän ilendä,
Haqmar hıwı buyında
Äbläy tigän yegetmen.

Maqtımhılıw:

-Éy, yegetem, beläbez,
Tıwğan ileñ yıraqta,
Batır, quraysı daniñ,
Telgä alına bıl yaqta.

Äyzä, yeget, qunaq bul,
Äsäm-atam qunaqta,
Ular qaytqansı, bergä
Uynap köläyek awlaqta.

Qızzar:

-Yeget, yeget, yelgänheñ,
At tirlätep kilgänheñ,
Äyzä töşöp qunaq bul,
Yıraq ildän kilgänheñ,-

tip qızzar öyörölöp yırlap torğas, Äbläy ularzıñ horawın qabul itkän, ti. Qunaq bulğan, at östöndä uyn kürhätkän, uyn-kölkö menän kistär uzğarğan, Maqtımhılıw menän yalandarğa sıgıp yörögän, ti. Maqtımhılıw Äbläyze yaratqanın añlatıp qaraha la, Äbläy höyöwen Maqtımhılıwğa bildermäy, ser totop, xäzer yawsılay başlaha, qalıwğa malı yuqlıgın uylap aptırağan, ti.

Ber nisä kön qunaq bulğas, Äbläy qaytırğa atın éyärläy başlağas, Maqtımhılıw, nisek tä Äbläyzeñ üzen yaratqanın belew ösön, uğa büläk birergä bulıp, bılay tip yırlağan, ti:

Maqtımhılıw:

-Nağışlı bilbaw tekkänmen ,
Bıwayımsı bileñä,
Asa balas huqqanmın,
Tüşäyemse yulıña.

Qızzar:

-Şañ-şañ qoyop baldarzı,
Tuyıgızdı kötäyek,
Quy mayına hızzırıp,
Yıwasalar beşeräyek.
Kilse, yeget, bileñde
Wäğazä ösön bıwayıq.

Äbläy:

Haqmarzı taşlap, İzel kisep,
Qulıgızdan tustaq min éstem.
Qurayımdı uynap, moñlo yırlap,
Köndäremde hezzä kis item.
Qulıgızdan alıp éskän qımız-

Yörägemdä duslıq-hıwhın ul.
Atahınan yäşerep, qızıñ höymäm,
Bülägegez qalıp torhon ul.-

tip yırlaha la, Maqtımhılıwğa küze töşkän. Şulay za hawlaşıp kitkändä üzeneñ höyöwen bildermäy kitkän, ti.

Äbläy qaytqanda, här ber töşkän urında Maqtımhılıwzıñ hılıwlıgın, osta yırlawın, säsäñlegen işetkän. Unıñ ösön küp bayzar öyör-öyör mal birep tä Mäsemdeñ horağanın qaplay almanılar tigän hüzzärze höylägän tabındarğa osrağan, ti. Äbläyzeñ qalım tülöp alırğa, Mäsemde mal menän rizalarğa xäle yetmägäs, ni eşlärgä belmäy, aptırap, yul buyına uylay-uylay, törlö yuldar ézläy-ézläy yäyläwenä qaytıp yetkän, ti.

Äbläy kitkäs, ozaq ta tormay, Mäsem qunaqtan qaytıp töşkän. Mäsem qaytıp arlı-birle itewgä, Nögöş bay, ulına Maqtımhılıwzı horatıp, yawsı yebärgän. Yawsı, Mäsem horağansa, yılqınıñ här tösonäñ berär öyör birergä riza bulğan. Mäsem qızın Nögöş bayzıñ ulına birmäkse bulğan. Maqtımhılıw, bıl xäbärze işetkäs, nisek itep bulha la Äbläyze tağı ber tapqır kürergä teläp, yul ézläy başlağan, ti. İn yaqın yeñgähenä känäş itkän, ikäwläp törlö yuldar ézläp, qarahalar za, his ber yul taba almay, azaq siktä: "Äbläyzeñ Qara yurğahın urlathaq, yeget atın ézläp kilmäy qalmas",-tip uyarın tuplağandar, ti. Bılar yurğanı urlatırğa keşelär ézläy torğas, küp mal birep, Moqaş tigän keşene yallağandar, ti. Moqaş küp yäyläwzärze ütep, küp hıwzar kisep, Äbläy tirmähen barıp tapqan da tirmäneñ bilbawında bäyle torğan yurğanı urlap alıp kitkän, ti. Bını hizep, yäyläwzäge éttär abalap örgängä, Äbläy hiskänep uyayıp kitkän, ti. İrgip torop, sıgıp qarahaa-at yuq. Arı yügergän, bire yügergän,-his ber yerzä tın-tawış yuq. Aptırap, tıñlap torğanda, bik alista Qara yurğanıñ keşnägän tawışı qolağına salınğan, ti. Äbläy ike iptäşen barıp uyatqan da, tawış kilgän yaqqa qaray barırğa, kötöwgä-atqa yügergändär, ti. Äbläyär kötöwgä barıp, at-mazar totqansı, tañ atqan; at éyärlep, arlı-birle horaştırğansı, qoyaş höñgö buyı kütärelep kitkän, ti.

Üzeneñ ike yaqın iptäşen alıp, Äbläy Qara yurğanı ézlärgä kitkän. Yulda osrağan ber yerzä horaşqandar, Ural itägendä urman ésläp barğanda, ber şılıtrıp ağıp yatqan şişmä buyına töşöp, at aşatıp, yal itep kitmäkse bulğandar, ti. Şişmäneñ érgähendäräk aqlanda üskän, yaprağı yäyelep, botaqtarı tarqalıp torğan ber imän ağası yanına barıp, külägägä at bälärgä uylahalar, imän töböndä ulaqlanıp bötkän ber soqor kürgändär. Bını kürgäs, bılar tuqtap ta tormağandar, atlarına menep kitkändär. Ös yul satlığı osrağas, tuqtap uylaşqandar za ösöhö ös yuldan kitergä, azaq kilep şul şişmä yanında osraşmaqısı bulğandar, ti. Äbläy urta yul menän kitkän ti. Küp yerzär ütep küp hıwzar kisep, küp tawzar aşıp, barra torğas, ber awılğa barıp sıqqan, ti. Bıl awılда zur yıyın barlıgın belgän дә xalıq yıyılğan urınga barğan. Yıyında yöröy torğas, Äbläyzeñ qolağına Maqtımhılıwzıñ yañı alğan yurğahın maqtap, awız hıwzarı qorop höylägän hüzzär işetelgän. Äbläy şunda uq Qara yurğanıñ Maqtımhılıwza ikänen belgän дә, yıyında taşlap, Mäsem yäyläwenä qaray sapqan. Urman ésendäge yuldan kitep barğan-

da, bınıñ atı, nimäler hizep, yañğıratıp kişnöp yebärgän, ti. Bığa qarşı nindäyzer at keşnöp yawap birgäs, Äbläy, atın borop, şul yaqqa yelä-sükä barıp sıqha, Qara yurğa östöndä iptäş qızzarı menän yıyıñğa kitep barğan Maqtımhlıwzı kürä. Qız, Äbläyze kürgäs, kölömhöräp, yurğahın uynatıp, yırlay başlağan:

-Ay, yegetem, way yeget,
Qayzan kildeñ hin, yeget,
Qız horarğa ğärlänhä lä,
Nişläp kilgän bıl yeget!
Hayt, Qara yurğa, wayt, Qara yurğa,
Başın sayqay malqayı,
Yegetendä bäsle üskäs,
May taşlamay malqayı;
Yegetendä bäsle üskäs,
May taşlamay malqayı.

Äbläy,

Maqtımhlıwğa häm iptäş qızzarına la iğtibar itmägän bulıp, Qara yurğahına qaray yırlay:

-Ayt, Qara yurğam,
Wayt, Qara yurğam,
Qıras qara yaldarıñdı
Uqalayım, yurğam.
Ayt, Qara yurğam,
Wayt, Qara yurğam.
Nindäy şomloqtar menän
Azıp kitteñ, yurğam.
Maqtımhlıw yurğahı isemenän:
-Ay, yegetem, way, yegetem,
Asıwlanma hin, yeget,
Haqmar hıwzarın hıwhınmay,
İzel aştım min, yeget!

Ay, yegetem, menmäneñ;
Qızzar uyın belmäneñ,
Hunarzarzan tuymanıñ,
Qız maturın kürmäneñ!

Alma sıbar at bulmas,
İr-yegete taq bulmas;
Qız höymägän yeget artıp,
Qara yurğa tay bulmas!

İzel hıwı tämle ikän,
Qızzarı la yämle ikän,
Östömdäge bikäsem dä
Üzemä genä tiñ ikän...

Äbläy:

-Artıw-arqa aştım min,
Küp hıwzarzı kistem min,
Qaythañ, äyzä, Qara yurğam,
Üz ilemä kittem min.

At urlağan yär bulmas,
Baş birmägän-mal bulmas,
Säläm xathız at urlatqan
Qızıñ miñä tiñ bulmas.

İzel hıwı tämle ikän,
Ural buyı yämle ikän,
Şulay bulha la, qızzarı
At kürmägän bur ikän!-

tigän dä Äbläy atın borop, yelep kitkän. Ber hıwhın yer kitkäs, artına äylänep qaraha, qızzarzıñ basımlatıp kilgänen kürä lä yügeregen bötä barışına yebärepp sapqan, ti. Tağı la ber äz barğas, äylänep qaraha, tik Qara yurğa menän Maqtımhılıwzı ğına kürgän. İptäş qızzarzıñ attarı arıp tuqtap qalğan bulğan. Äbläy tağı la şäberäk kitkän. Qara yurğa menän Maqtımhılıwzıñ basımlatıp kilgänen kürgän dä, ike iptäşe menän osraşırğa teyeşle şişmä érgähendä tuqtap, atınan töşkän. Ul arala iptäştärenän ayırılğan Maqtımhılıw za kilep yetkän dä, attan da töşmäy, hüiz zä äytmäy tora ikän, Äbläy Qara yurğanı urañğılap yöröp qaraha, unıñ awızlığı qara qanğa buyalıp, küzzärenä qan hawğanın kürgän. Yeget, yurğanıñ qızğa baş birmäy, unı buylap üze artınan alıp kileren aldan belgäs, Maqtımhılıwğa hüiz quşmay ğına, kesähenän qul'yawlığın alıp, atınıñ awızlığındağı qandarın hörtkän dä, muyınınan höyöp, hamaqlağan:

-İlasın yetmäs at ineñ,
Kemdän éyär haldırzıñ?
Niñä sitkä buy birep,
Danıñ ildä yuyırzıñ?

Tolparzan tıwğan qolon hin,
Höygän atım mineñ hin,
Tatlı yoqomdo qaldırıp,
Bizäw kitkän atım hin.

Qara yurğalay at bulmas,
Keşän yügän haldırmas,
Tezgenen sittä aldırha,
Qara yurğa dan totmas.

Yurğa mengän hılıw qız,
Töş, biteñde yıwayım.
İleñ alıslamas boron,
Höylä sereñ, tıñlayım.

Maqtımhılıw:

-Qara yurğa, hin ikän,
Äbläy batır ir ikän;
At başı menän uynağan
Maqtım-tile min ikän.

Attan töşkän min bulmam,
Uralda üskän qız bulmam;
Asıq hüzeñ hin añlat,
Mine höyär ir bulhañ.

İrlegeñä mahaymay,
Qara atıña ker halmay,
Atıñ tapqan bikäste
Hılıwım tip uylahañ.

Äbläy:

-Ay Qara yurğam,
Way, Qara yurğam,
Östöndäge bikäseñde
Üpterhänä, yurğam.

Ay, Qara yurğam,
Way, Qara yurğam,
Ölöşkä sıqqan kömöşöm,
Töşör äle, yurğam!

Maqtımhılıw:

-Ay, Qara yurğam,
Way, Qara yurğam,
Baş birmäysä belägemä,
Alıp kitteñ, yurğam.

Iray aldıñ hulımdan,
Kösöm aldıñ qulımdan,
Yegeteñ küñelen haqlap,
Mine ayırzın yulımdan.

Öyzän sıqtıq yul menän
Uynap-kölör uy menän;
Qara yurğa, hin-asaw,
Kilgänheñ usal uy menän.
Uralda üstem qız bulıp,
İrkä buldım ber bulıp,
İnde qaldım xur bulıp.
Uralda üskän säskämen,
Qıraw töşmäs gölömä,
Qara yurğa, hin haldıñ
Qara toman könömä,-

* tip, yegettän xurlıq mänän alıñğa, unıñ köläs yöz menän qarşı almawına
ğärlänep, ilay başlağan. Äbläy, bını qızğanıp, bötä seren äytkäñ, ti:

-Uraldıñ hin şöñqarı,
Kerhez üskän qız ineñ;
Şul şöñqarız awlağan
Äbläy batır min inem.

At tirlätep min kildem,
İldän-İlgä işetep;
Ataña qalım biräm tip,
Ni horaha, kileşep.

Yözöñ kürzem, qıymanım,
Ni äytergä belmänem:
Yanıñdağı qızzarzı
Serzäşeñ tip belmänem.

Atım tarttım hul yaqqa,
Sığayım tip awlaqqa;
Yal tapmanım unda la,
Qaytıp kittem torlaqqa.

Hine höymäs ir bulmas,
Yuqqa ilama, hılıw qız;
Qalımhız kilgän kilen, tip
Höyläwsenän qurqma, qız.

Qara yurğam tiñ kürmäs,
Östönä matur menmähä;
Sorğotop kükkä ırğıtır,
Yegetenä tiñ tip belmähä.

Moñona mansıp, Uralıñ
Buyıñ matur üstergän;
Tiñ tabılğan yegeten
Haqmar hiñä üstergän.

Qalın birep qız alıw
İr-yegetkä dan tügel;
Mineñ atam baylığı
Mäsem bayğa tiñ tügel.
Tik qalıñğa malım yuq,
Şuğa kürä Qara yurğam
Alıp kilde begä ük.

Höygän yeget qul birhä,
Qızı küz yaş tügerme?
Küñeldär bergä ılıqha,
Atañ yawı bülerme?

Azaq hüzeñ äytep bir,-
Atañ yatıp qalmas ul;
ırıw-ırıw yıyılıp,
Barımtahız qalmas ul.

Qara yurğam, tezeñ sük,
Bikäseñ töşhön, talıqqan;
İrkälätep bäpläyek,
Uralınan yalıqqan.

Qara yurğa, döyä sükkän hımaq, yergä sükkäs, Maqtımhılıw attan töşä lä,
qulındağı axaq yözögön Äbläygä birep:

-Bina, yeget, bıl büläk,
Küreşewzeñ bilgehe;
Awğa üzeñde saqırzım,-
Min xozayzıñ tölköhö!

Mineñ atam dan totqan,-
Namısqa ul tüzä almas;
Irıw yıyıp kilhä lä,
Arabızı özä almas.
Säsem biştän ürhäm dä,
Almas qılıs qulımda;
Atam Uralın halha la,
Kärtä bulmas yulıma,-

tip äytäkän, ti. Äbläy, bıl hüzzärze işetkäs, qızı qosaqlap alğan da, attarın hıwıtırğa bāylāp, sirāmgā yal itergā ultırğandar. Äbläy, yulğa bergā sıqqan ike ip-täşen kötmäy, ularğa üzeneñ qaytıp kitkänen belgertep-ağasqa Qara yurğanıñ tamğahın halıp-qaytıp kitkändär.

Qaytıp tuy yahap, kön itä başlağandar, ti.

Berzän-ber kön ırıw batırzarzın yıyıp, Mäsem kilep töşä, Kūsärbayzıñ yäyläwen uratıp ala. Maqtımhılıwzıñ kilewen horay. Üze attan töşmäy. Kūsärbay keşe yebärep tä, üze barıp saqırıp qaraha la, yäyläwgä inmäy. Qara yurğanı-Maqtımhılıw, buz tolparın Äbläy menep, Mäsemgä qarşı baralar. Mäsem qızın kürgäs, qatı asıwlanıp bılay tigän:

-Üsep buyğa yetmätän,
Atanan baş tartqan qız;
Atañ namısın tapap,
Ural aşa uzğan qız;
Uralda üsep, İzel taşlap,
Tatır kösöp qasqan qız;
Kerhez yatqan toqomoma
Tawzay gäyep taqqan qız.
Urlandıñmı, aldandıñmı?
Urlandınıhäñ, alıp qaytam,
Aldandınıhäñ, qanıñ xäläl,-
Oşo yerzä atıp kitäm!

Mäsem qızınıñ aldına kilep, hazağın äzernähenä quyıp, qızınıñ yawabın kö-tä, Maqtımhılıw, atahınıñ asıwlanğanın kürhä lä, bılay tip yawap birze, ti:

Maqtımhılıw:

-Alğır bulğan hunarsı
Hazağın buşqa tosqamas,
Zur hunarziñ yulını,
Sarğa inep, taşlamas.

İrmen tigän ir keşe
Belmäy dawzı başlamas;
Barımtağa basımtanı
Töbön belmäy dawlamas.

Éy atayım, Uralıñ,
İr üstergän Uralıñ,
İr-yegetkä birelmästäy
Yılgı üstermäy Uralıñ.

Hazağıñdı alıp tor,
Mineñ hüzze tñlap tor;
Beräwzä lä gäyep yuq,
Barın äytäm, kötöp tor.

Qara yurğa-dan alğan at,
Tolparzan tıwıp qalğan at;
Mine urlağan Äbläy tügel,
Qulıñ barha, bına şunı at!

Atahına Qara yurğa alıp qasıp kitkänen baştan-ayaq höyläp birhä lä, atahı ısanmağan. Äbläy, Mäsemdeñ ısanmağanın belgäs, uğa qarap:

-Qara yurğağa Maqtımhılıwzı menderep alıp kit. His ber keşe yurğanıñ başınan almahın. Yurğa Haqmarğa tiklem barır, unıñ tege yağına barmas, qızğa baş birmäy, unı kire alıp qaytır. Ägär Haqmar yerenän alıp sıgıp kithägez, atım artınan barmayım,-tigän. Mäsem bıl şartqa riza bulğan. Qızdı atqa menderep alıp kitkän. Kön harqıwğa, sañ uynağan yaqqa qarahalar, Haqmar yağınan Qara yurğanıñ, sañ osortop, Maqtımhılıw menän kilgänen kürälär. Maqtım yäyläwgä kilep yetewgä, Mäsem dä üzeneñ keşeläre menän kilep sığa. Äbläyzär qarşı alalar.

Mäsem, qızı yanına barıp:
-At başı menän uynağansı,
Atañ başı menän uynahañsı!
Üzeñ yığılıp ilağansı,
Öyömdä yatıp ülhäñse!
Qarıw hüzem böttö inde,
Tarthañ, tuyıñ qororboz,
Tartmahañ inde, balaqay,
Kilgän yuldan qaytırbız.
Ülhäñ, xəbär iterzär,
Qırqıñ kilep uqırbız.

Maqtımhılıw:

-Atam, üzeñ danlı ir,
İrze haylap belmäneñ;
Qıptır tundiñ ésendä
İr üser tip belmäneñ.

Asaw öyrätep, at menmäs,
Mayzandarza dan almas,
Atanan qalıp, mandımas,
Töyägen yawzan haqlamas,
Üze käläş küzlämäs,
Bögön tıwğanday ber bayğoš
Miñä keyäw bula almas!

Mäsem, qızınıñ bil hüzen işetkäs, ber hüz zä äytmägän, Äbläygä qarap:

-Yeget bulıp, at asırağanıñ ikän, danıñ kürzek. Atıñ ülep kithä, üzeñ tötön
sığara alırlıqmı huñ? Hönäreñ kürhät,-ti.

Äbläy bötä yıyılğan halıq aldında hönären kürhätä başlağan: at östöndä uy-
nap, köräşep, uq atıp, yırlap, quray tartıp, barın da tañ qaldırğas, Mäsem, riza
bulıp, qunaq bulırğa tirmäğä ingän, ti.

Şul arala här törlöhönän ber öyör yılqını qalınğa birergä riza bulğan Nögöş
bayzın ulı, Maqtımhılıwzı quwıp kilep yetkän dä, qızı alırğa daw sığara baş-
lap, Mäsemgä qarap hamaqlap äytkän:

-Yılqı tösö hanınsa
Öyör-öyör yılqım bar;
Tuğay-tuğay qaplağan
Kötöw-kötöw hıyır bar.

Mähärenän eş qalmas:
Baymın tigän danım bar;
Tuyğa beyä tihägez,-
Biş öyör tıw beyäm bar.

Qalın alam, tihägez,
Yete ırıw ilem bar;
Maqtımğa tirmä, tihägez,
Higez ap-aq tirmäm bar.

Bıl hüzze işetkäs, Mäsem, Nögöş bay ulına ber yawap ta birä almay, Maq-
tımhılıwğa qaray:

Äyt hüzeñi tartınma,
Urtağa halıp uylayıq;
Känäşle yıyın tarqalmas,
Äseläşmäy uylayıq.

Maqtılhılıw:

-Haqmar buyı yalanlıq,
Sawqa üsmäs, timägez;
Yarlı yeget Äb(e)läy
Maldı tapmas timägez.

Nögöş bayzıñ ulınan
İris kitmäs, timägez;
Nögöş ulın höyör tip,
Minän yawap kötmägez.

Kösläp birhäñ Nögöşkä,
Qarıwlaşmas, timägez,
Qara gürzeñ ésendä
Urın tapmas, timägez.

İrmen tigän ir bulmas,
Qoro mahayıp himerhä;
Ayırım qazan asalmas
Hönärhez yatıp tilmerhä.

Min qalıñğa hatılmam,
Yegete ir bulmaha,
Quynına harılmam,
Höyöwzä yor bulmaha!

Mäsem qızıñ Äbläygä birergä riza bulğas, Nögöş bayzıñ ulı, xurlanıp, batır-
zarı menän kire qayıp kitkän, ti. Bılar zur tuy yahağan, Äbläy menän Maqtım-
hılıw, üzzären qawıştırığa säbäp bulğan Qara yurğanı yaratıp:

-Hayt, Qara yurğa,
Wayt, Qara yurğa,
Yomoro matur toyağıñdı
Dağalayıq, yurğa.
Qıras matur yaldarıñdı
Uqalayıq, yurğa!-
tip bötä xalıq arahında yırlayzar, ti.

5. 2. Türkiye Türkçesi:

KARA YORGA

Eski zamanlarda Hakmar boyunda Küserbay denilen bir avcı varmış. Onun bir kısırağı varmış. Bu kısıraktan doğan kulunlardan at yetiştirip ava çıkarmış. Bunun kısırağı her zaman kaçıp gizlenip kulunladığı için kulunu çok az kalırmış: Ya kurt yer ya da başka bir kötülükle karşılaşip ölürlermiş. Başka kimselerin bir kısırağından birkaç yılki olup çoğalıp gidince Küserbay bundan çok rahatsızlık duymuş. Yetmemiş gibi, bir de Ebley adlı biricik oğlu da gelişip – büyüyüp: "At olsa başka çocuklar gibi ava çıkardım", demesi de canına dokunur olmuş.

Mal karaya basınca, kar eriyince, kısırağının kulunlarına zamanı gelince Küserbay, oğlunu çağırması ve:

"Oğlum, kısırağın kulunlama zamanı geldi; ona dikkat et. Eğer erkek olursa, sana vereceğim. Ava binip gidersin (de).

Ebley, avcı da, yiğit de olduğundan bundan korkmaz; kısırağı gözetlemeye başlamış. Kısırağın sürü kıyısında yürüdüğünü görmüş de atasına:

"Baba kısırağın memesine süt gelmiş; yarına kalmaz kulunlar, atını ver gözetleyeyim", demiş.

Babası atını verince Ebley, kısırağı gözetlemeye çıkmış. Kısırak, sürüden ayrılıp gidip bir dağ eteğine varıp kapkara kulun kulunlamış, (de). Kulun doğduğunda başka kulunlar gibi ayağına basamadığından kalkamamış, anası onu yalayıp kurutunca oynamaya, (anasının) bir önüne bir arkasına geçip koşup yürümeye başlamış. Bu kısırağın kulunlayışını gözleyip bekleyen bir kurt, kulunun bir ardına, bir önüne geçip oynar olmuş da onun arka ayağından ısırılmış. Bunu Ebley de, kısırak da görmemiş. Kulunun bağırdığını duyunca kısırak da kişnemiş. Atılan ok gibi, Ebley de varıp yetişince kurt, kulunu bırakıp gitmiş. Kulunun arka ayağından avuç ayası gibi etini kurt, ısırıp koparmış. Kulun, bu yaradan ölmemiş; iyileşip büyümüş. Ebley'in ana – babası bunu görüp sevinse de kulunun yügrük olmadığını, onun av için de savaş için de faydasız at olduğunu bilip Ebley gönülsüzlenir. Babası:

-Oğlum, kaygılanma, yedi savaştan sağ çıkan yiğidi veba öldürmez, kurttan kalan, kurtulan yılkiyi yel geçemez, demiş. Gelişsin, çok iyi bir yorga at olur, deyip teselli eder.

Bir kaç yıl geçmiş. Ebley yakışıklılığı, avcılığı, sözde ustalığı ile er olarak tanınırken Kara Yorga da etrafında en iyi at olarak ün almış (der).

Yazın güzel çağında Ebley halkı dolaşarak yer görüp er tanıyıp geri dönme düşüncesini babasına söyler (de):

-Sadece Hakmar su değil,
Yalnız boyu yer değil;
Sahilinde oynayan

Çakallı tilki, ak tavşan,
Kulun alır her kurt,-
Sadece onlar can değil.
İlin göbek belgisi
Yayık ile İdil ortası-
Ural dağı boyu var.
Laçın salan eri var,
Ayı tutan eri var,
Tekke başlı karayda
Derdini saçan eri var.
Ben varayım o ile,
Göz atayım o yere,
Erim diyen yiğide
Erlik midir yatmak bir yerde,-

diye sorunca babası karşı gelmemiş. Ebley, Kara Yorgasına binip yola çıkmış. Çok sular geçmiş, çok yaylalarda konmuş, çok ormanlar, yollar, dağlar aşmış. İdil başında zenginliği ile ün salan Mesem Ağanın yaylasına varıp yetmiş (de). Mesem'in konuk çadırı önündeki yıkılmış olan at direğine varıp durup, adet gereğince selam vermeden çadırın tünlük bağını indirmiş. Mesem ağa evde yokmuş, ili dolaşıp misafirlğe gitmiş imiş. Çadırdan hiç bir kimse çıkmamış, sadece Mesem Ağanın kızı Maktımhılv'ın arkadaş kızlarını toplayıp sohbet ettikleri bir zamanmış. Ebley'in tünlük bağını alma sesini işitince Maktımhılv arkadaşlarıyla çadırdan çıkmış da, direk yanında kulak dikip bir basacağı yere beş basan Kara Yorga üstündeki Ebley'i görüp kızlar şaşırıp kalmış. Bal arısı anası gibi kızlar arasında ayrılıp duran keskin, parlak kara gözlü, uzun saçlı, üstü başı oynayıp duran Maktımhılv'ı görünce Ebley de sözsüz kalmış. Maktımhılv cesur, sözde usta olduğundan, uzun süre şaşkın kalmamış ve şöyle deyip söze başlamış (de):

"Atının ağzı köpürmüş,
Tuz yalamış mala benziyor,
Paçan kıypık dikilen,-
Kır tarafı erkeğine benzer.
Babam için gelseydin,
Selâm verirdin sen,
Yaylaya doğru gelseydin,
Uran söyledin sen
Yad yaylanın güveyisi,
Dönüyor der idim,-
Gece olunca güveyiler
Hanımını bırakıp döner mi?
Elin de boş gibi
Hediyen de yok gibi,

Kız bırakan güveyler,
Dönüyor, der idim,-
Böyle at binen er,
Seçmeden kız sever mi?
Tünlük bağı indirince
Kız gözler der idim,-
Göz bağlanmadan, gece olmadan,
Yiğit daha gezer mi?
Yolcusun der idim,
Nice çadırları bırakıp,
Direğe gelir mi?

Ebley:

"Üstün-başın, halin,-
Ata kızı görünmekte
Terleyip gelen atıma
Göz salışın önemli.
Atana çapıp gelmeye,
Kızına elçi değilim;
İle çapıp gelmeye,
Kan güdücü değilim.
Yolcu-yolakçı olmaya,
İlden kaçan değilim.
Gece kız aramaya,
Hafif er değilim.

Kızlar:

"Ey yiğidim, üstün-başın,
Yad elli olduğunu gösterir;
Uran veren sesin,
Amacını bildirir.
Ad sormak-ayıp değil?
Doğru gelen konaktan,
Kime doğru geldin sen,
At terletip uzaktan?

Ebley:

"Ural boyunu boyladım,
Nice yaylayı gördüm,

Sağa-sola kıvranan,
İdil'i de çok geçtim,
Kelebek gibi oynayan,
Kızlarının elinden
İçecek (de) çok içtim
Sayrar kuşu durdurup,
Şaşırtıp dinleten,
Gök güneşi ululayan,
Gece ayı avutan,
Yazın yelli tanında
Derdini saçıp yırlayan
Bir güzeli aradım.

Maktımhılıv:

"Aygır öğretip, at binen,
Geyik tutup, et yiyen
Adını söylemeyen er olmaz,
Adını hor görmese;
Atasını söylemeyen, er olmaz,
Buluntu çocuk olmazsa.

Ebley:

Zenginliğiyle şan alan,
Söyleyecek atam yok;
Ozanlıkta il tutan,
Süt emdiren anam yok.
Tekke başlı korayda
Derdini dağıtan ilinde,
Bahadır olup meydanda,
Şanını saçan ilinde,
Hakmar suyu boyunda
Ebley denilen yiğitim.

Maktımhılıv:

"Ey yiğidim, biliyoruz,
Doğduğun elin uzakta,
Bahadır, kuraycı şanın,

Söylenir bu tarafta.
Haydi yiğit, konuk ol,
Anam-babam konuklukta,
Onlar dönene dek birlikte
Eğlenip gidelim tenhalıkta

Kızlar:

Yiğit, yiğit, yelmişsin,
At terletip gelmişsin,
Haydi inip konuk ol,
Uzak ilden gelmişsin,-

diye toplanıp yırlayınca, Ebley onların isteğini kabul etmiş (de). Konuk olmuş, at üstünde oyun göstermiş. Oyunla eğlenceyle geceler geçirmiş, Maktımhlıv ile kıra çıkıp yürümüş (de). Maktımhlıv, Ebley'i sevdiğini sezdirmeye çalışsa da, Ebley sevdiğini Maktımhlıv'a sezdirmez, sır tutup, şimdi isterse kalın malının olmamasını düşünüp yakınmış (de).

Bir nice gün konuk olduktan sonra, Ebley dönmek için atını eyerlemeye başlayınca Maktımhlıv, ne yapıp da Ebley'in kendisini sevdiğini anlamak için ona hediye verecek olup şöyle yırlamış (de):

Maktımhlıv:

"Nakışlı kemer dikmişim,
Takayım beline;
Yollu halı yapmışım,
Döşeyeyim yoluna.

Kızlar:

"Çamçak çamçak koyup balları
Toyunuzu bekleyelim,
Koyun yağında kavurup
Yivasalar pişirelim
Gel yiğit, beline
Söz için takalım.

Ebley:

"Hakmar'ı bırakıp, İdil'i geçip
Elinizden susak içtim
Kurayımı çalıp, dertli yırlayıp

Günlerimi, sizde gece ettim.
Elinizden alıp içtiğim kırmızı,
Yüreğime dostluk- içecek o.
Babasından gizleyip, kızını sevmem,
Hediyeniz kalsın o,-

diye yırlasa da Maktımhılv'a aşık olmuş. Yine de vedalaşıp giderken sevgisini sezdirmeden gitmiş (de).

Ebley dönerken, her bir konakladığı yerde Maktımhılv'ın güzelliğini, usta yırcılığını, aşıklığını duymuş. Onun için nice ağalar sürü sürü mal vermiş yine de Mesem'in istediği kadarını verememişler şeklinde söylenen sofrası sohbetleri de duymuş (de). Ebley, kalın ödeyip almaya, Mesem'i malla razı etmeye durumu yetmeyince ne yapacağını bilemeyip şaşkın şaşkın yol boyunca düşününe düşününe, türlü yollar, çareler araya araya, yaylasına dönüp gelmiş (de).

Ebley gidince, çok geçmeden Mesem konaklıkta dönüp gelmiş. Mesem dönüp biraz geçtikten sonra Nöğöş ağa oğluna Maktımhılv'ı istetip elçi göndermiş. Elçi, Mesem'in istediğince yılının her türlülerinden birer sürü vermeye razı olmuş. Mesem, kızını Nöğöş Ağa'nın oğluna vermeyi düşünmüştü. Maktımhılv, bu haberi duyunca ne yapıp yapıp da Ebley'i bir defa daha görmek isteyip çare aramaya başlamış (de). En yakın gördüğü yengesine söylemiş, ikisi birlikte türlü çareler, yollar aramışlar da, hiçbir yol bulamayıp sonunda "Ebley'in Kara Yorgasını çaldırtırsak yiğit atını aramaya gelmemezlik yapmaz diye, düşünmüşler (de). Bunlar yorgayı çaldırtmak için adamlar aradıktan sonra çok fazla mal verip Mokaş denilen adamı tutmuşlar (de). Mokaş, nice yaylalar aşıp, nice sular geçip Ebley'in çadırını bulmuş da çadırın kayışında bağlı duran yorgayı çalıp gitmiş (de). Bunu fark edip yayladaki köpekler, toykurup ürünce Ebley, sıçrayıp uyanmış (de). Fırlayıp çıkıp baksa at yok. Sağa koşmuş, sola koşmuş hiçbir yerde ses seda yok. Şaşırp kalıp dinlerken, çok uzaklardan Kara Yorga'nın kişneme sesi kulağına gelmiş (de). Ebley, iki arkadaşını varıp uyandırmış da, ses gelen yöne doğru gitmek için sürüye, at için koşmuşlar (de). Ebleyler sürüye varıp at-mal yakalayınca kadar tan atmış; at eyerleyip, oraya buraya sorana kadar da güneş süngü boyu çıkıp yükselmiş (de).

İki yakın dostunu alarak Ebley, Kara Yorga'yı aramaya gitmiş. Yolda birine rastladıkları her yerde sormuşlar, Ural eteğinde orman içinden geçerken, şıldır şıldır akan bir pınar boyuna varıp at otlatıp, dinlenip gitmeyi düşünmüşler (de). Pınarın yanı başında çayırda yetişen yaprakları yayılıp, budakları dağılıp duran bir meşe ağacının yanına varıp, gölgeye at bağlamayı düşündükleri sırada meşe dibinde yarılıp duran bir çukuru görürler. Bunu görünce, bunlar durmayıp atlarına binip gitmişler. Üç yol kavşağına gelince, durup düşünmüşler de üçü üç yoldan gitmeye sonunda dönüp gelip bu pınar boyunda buluşmaya sözleşmişler (de). Ebley, ortadaki yolla gitmiş (de). Nice yerler geçip, nice sular geçip, nice dağlar aşıp giderken bir obaya varıp çıkmış (da). Bu arada, büyük bir toplantı

olduğuna anlamış da halkın toplandığı yere varmış. Toplantıda gezerken Ebley'in kulağına Maktımhılv'ın yeni yorgasını övüp, ağız sularını kurutan sözler duyulmuş. Ebley bunun üzerine hemen Kara Yorga'nın Maktımhılv'da olduğunu anlamış da, toplantıyı bırakıp, Mesem'in yaylasına doğru gitmiş. Orman içindeki yoldan giderken bunun atı bir şeyler sezip, kişneyip bağırmış (de). Buna karşı nedir bir at kişneyip cevap verince Ebley, atını burup o tarafa doğru yelip-eğip gidip varınca, Kara Yorga üstünde arkadaşlarıyla eğlenceye gitmekte olan Maktımhılv'ı görür. Kız, Ebley'i görünce gülümseyip yorgasını oynatıp yırlamaya başlamış:

"Ey yiğidim, vay yiğit,
Nereden geldin, sen, yiğit,
Kız istemeye arlanırsa da,
Ne diye geldin bu yiğit!
Hayt Kara yorsa, vayt kara Yorga,
Başını sallar hayvancığı,

Yiğidin nazlı büyüyünce,
Yağ eritmez hayvancığı;
Yiğidin de nazlı büyüyünce,
Yağ eritmez hayvancığı.

Ebley, Maktımhılv'a ve arkadaşlarına itibar etmemiş gibi görünerek Kara Yorgasına bakıp yırlar:

"Hay Kara Yorgam,
Vay Kara Yorgam,
Simsiyah yelelerini,
Öreyim yorgam.
Hay Kara Yorgam,
Vay Kara Yorgam.
Nasıl kötölüklerle,
Azıp gittin, Yorgam.
Maktımhılv, yorgası adına:
"Ey yiğitim, vay yiğidim,
Kızma sen, yiğit,
Hakmar sularını içemeyip
İdil'i geçtim ben yiğit !

Ey yiğitim, binmedin,
Kızların fikrini bilmedin;
Avlanmaya doymadın
Kız güzelini görmedin !

Elma gibi at olmaz
Er – yiğite taht olmaz;
Kız sevmeyen yiğit bindirip,
Kara Yorga toy olmaz !

İdil suyu tatlıymış
Kızları da alımlıymış
Üstümdeki yengem de
Sadece bana denkmiş.

Ebley:

"Nice dağlar aşım ben,
Nice suları geçtim ben,
Dönsen, haydi Kara Yorgam,
Öz elime gidiyorum ben.

At çalan yer olmaz,
Baş vermeyen, mal olmaz,
Selamsız – sabahsız at çaldıran,
Kızın bana denk olmaz.

İdil suyu tatlıymış,
Ural boyu güzelmiş,
Öyle olsa da kızları
At görmeyen oğruymuş ! ..

demiş de Ebley, atını burup yelip gitmiş. Bir miktar yer gidince, arkasına dönüp baksa, kızların arkasından geldiğini görmüş de atını bütün gücüyle çaptırmış (de). Biraz daha gittikten sonra dönüp bakınca, sadece Kara Yorgayla Maktımhılv'ı görmüş. Diğer kızların atları yorulup durup kalmış. Ebley daha da hızlı gitmiş. Kara Yorgayla Maktımhılv'ın durup kalmadan arkasından geldiğini görmüş de iki arkadaşıyla buluşacağı pınar başına değin gidip atından inmiş. Bu sırada arkadaşlarından ayrılan Maktımhılv da gelip yetişmiş de attan da inmeden, bir söz de söylemeden durmuş. Ebley, Kara Yorgaya dönüp baksa, onun ağızlığı kara kana boyanıp, gözlerini kan бүрүдүгүнү görmüş. Yiğit, Yorga'nın kıza baş burmayıp onu üstünden indirmeden kendi arkasından getireceğini bildiği için, Maktımhılv'a söz söylemeden, cebinden mendilini çıkarıp, atının gemindeki kanları silmiş de boynundan okşayıp bozlayıp şarkı söylemiş:

"Laçın yetişmez at idin,
Kime eyer saldırdın?
Neden yadı dinleyip,
Şanını ilde yok ettin?

Tulpardan doğmuş kulunsun,
Sevdiğim atım benimsin,
Tatlı uykunu bırakıp
Kaçıp giden atımsın.

Kara yorga gibi at olmaz,
Yabancıya gem taktırmaz,
Dizginini dışarıda aldırır –
Kara Yorga şan tutmaz.

Yorga binen güzel kız,
İn, betini yuvayım.
İlin uzakta kalmadan;
Söyle sırrını dinleyeyim.

Maktımhılıv:

"Kara Yorga, senmişsin,
Ebley batır ermiş;
At başıyla oynayan
Maktım, delin benmişim

Attan inen ben olmam,
Ural'da yetişen kız isem;
Açık sözünü sen söyle,
Beni sever er isen.

Erliğe güvenmeden
Kara atına leke salmadan,
Atını bulan güzeli,
Güzelim diye düşünsen.

Ebley:

Ay Kara Yorgam,
Vay Kara Yorgam,
Üstündeki güzeli,
Öptürsene yorgam.

Ay Kara Yorgam,
Vay Kara Yorgam,
Üleşe çıkan gümüşüm,
İndir haydi, yorgam !

Maktûmhılv:

"Ay Kara Yorgam,
Vay Kara Yorgam,
Baş vermeyip bileğime
Alıp gittin Yorgam.

Çevirip aldın yolumdan
Gücümü aldın kolumdan,
Yiğidin hatırı için,
Beni ayırdın yolumdan.

Evden çıktık yol ile,
Oynar – güler fikirle;
Kara Yorga sen – yabani
Gelmişsin kötü niyetle.

Ural'da büyüdüm, kız olup,
Nazlı oldum, bir olup,
Şimdi kaldım, hor olup,
Ural'da yetişen çiçeğim,
Kırağı düşmez gülüme,
Kara Yorga sen saldın,
Kara duman günüme, -

deyip yiğide horlukla alındığına, güleç yüzle karşılamadığına kahrılanıp ağ-
lamaya başlamış. Ebley, buna üzülp bütün sırrını söylemiş (de).

"Ural'ın sen şahini,
Kirsiz büyüyen kızdın;
O şahini avlayan,
Ebley batır bendim.

At terletip, ben geldim,
İlden – ile işitip;
Babana kalın vereyim deyip,
Ne isterse, kabul edip.

Yüzünü gördüm, kıyamadım
Ne diyeceğini bilemedim;
Yanındaki kızları,
Sırdışın diye bilemedim.

Atımı çektim sol tarafa,
Çıkayım diye tenhalığa;
Rahatlık bulamadım orada da,
Dönüp gittim yurduma.

Seni sevmez er olmaz,
Boşuna ağlama, güzel kız;
Kalınsız gelen gelin deyip
Söyleyenden korkma, kız.

Kara yorgam denk görmez,
Üstüne güzel binmese;
Fırlatıp göğe atar,
Yiğidine denk diye bilmese.

Derdini dindirip Ural'ın
Boyunu güzel büyüten;
Denk bulunan yiğidin,
Hakmar seni büyüten.

Kalın verip kız almak,
Er – yiğite şan değil;
Benim babamın serveti,
Mesem ağaya denk değil.
Kalına da malım yok,
Bu yüzden Kara Yorgam,
Alıp geldi birlikte.

Seven yiğit, el verse,
Kızı gözyaşı döker mi?
Gönüller birlikte olursa,
Babanın baskını böler mi?

Son sözünü söyleyiver, -
Baban yatıp kalmaz o;
Uruk – uruk yığılıp,
Öç almadan kalmaz o.

Kara Yorgam, dizine çök,
Güzelim insin, yorulmuş;
Nazlayıp, avutalım,
Ural'ından usanmış.

Kara Yorga, deve çöker gibi, yere çökünce Maktımhılv attan inmiş de, elindeki akik yüzüğünü Ebley'e verip:

"İşte yiğit, bu hediye –
Görüşmemizin belgesi,
Ava özünü çağırdım, –
Ben Hudanın tilkisi !

Benim babam şan tutmuş, –
Namusa o dökemez.
Uruk yığıp gelse de,
Araınızı üzemez.
Saçımı beşe örsem de,
Elmas kılıç kolumda;
Babam Ural'ını salsa da
Engel olmaz, yoluma, –

diye söylemiş (de). Ebley, bu sözleri duyunca, kızı kucaklayıp almış da, atlarını soğutmaya başlayıp, çim üstüne dinlenmeye oturmuşlar. Ebley, yola birlikte çıktığı iki dostunu beklemeden, onlara kendisinin dönüp gittiğini belli etmek için – ağaca Kara Yorga'nın damgasını vurup – dönüp gitmişler.

Dönüp toy edip gün geçirmeye başlamışlar (de).

Günlerden bir gün, uruk bahadırlarını toplayıp Mesem çıkıp gelir. Küserbay'ın yaylasını çevirtip Maktımhılv'ın gelmesini ister. Kendisi attan inmez. Küserbay, adam gönderse de, kendisi varıp çağırırsa da, yaylaya girmez. Kara Yorga'ya – Maktımhılv, Boz Tulpara Ebley binip, Mesem'e karşı giderler. Mesem, kızını görünce çok kızıp şöyle demiş:

"Daha büyüyüp, boya yetmeden,
Babasından kaçan kız;
Babanın namusunu lekeleyip,
Ural'ı aşıp geçen kız;
Ural'da büyüyüp, İdil'i bırakıp,
Kır gözleyip kaçan kız
Kirsiz olan neslime.
Dağ gibi ayıp takan kız.
Çalındın mı, aldandın mı?
Kaçırıldıysan alıp götüreyim,
Aldandıysan kanın helâl, –
Burada öldürüp gideyim !

Mesem, kızının karşısına gelip, okunu hazırlayıp kızının cevabını bekleme-ye başlar, Maktımhılv, babasının kızdığını görse de şöyle cevap vermiş (de):

Maktımhılıv:

"Algır olan avcı,
Okunu boşa hazırlamaz,
Büyük avın yolunu,
Sipere girip bırakmaz.

Erim diyen er kişi,
Bilmeden kavgaya başlamaz,
Öç almayı, baskını
Sebebini bilmeden yapmaz.

Ey babacığım, Ural'ın
Er büyüten Ural'ın
Er – yiğite verilmeyecek
Yılkı büyütmez Ural'ın.

Okunu alıp dur,
Benim sözümü dinleyip dur;
Hiç kimsede suç yok,
Hepsini söyleyeyim, bekleyip dur.

Kara Yorga – meşhûr at
Tolpardan doğup kalan at;
Beni kaçıran Ebley değil,
Elin varırsa, işte ona at !

Babasına Kara Yorga'nın kaçırdığını başından – sonuna kadar söylese de, babası inanmamış. Ebley, Mesem'in inanmadığını anlayınca ona doğru:

"Kara Yorga'ya Maktımhılıv'ı bindirip alıp git. Hiç kimse Yorga'nın dizgininden tutmasın. Yorga Hakmar'a kadar varır; onun öbür tarafına geçmez; kıza boyun eğmeden onu geri getirir. Eğer Hakmar yerinden alıp götürebilirsенiz atının arkasından gitmeyeceğim" demiş. Mesem, bu şarta razı olmuş. Kızı ata bindirip alıp gitmiş. Güneş sarkıp akşam olunca toz oynayan tarafa baksalar, Hakmar tarafından Kara Yorga'nın toz kaldırıp Maktımhılıv ile geldiğini görmüşler. Maktım yaylaya ulaştınca, Mesem de adamlarıyla çıkıp gelmiş. Ebleyler karşılaşmışlar.

Mesem kızının yanına varıp:
"At başıyla oynayana dek,
Babanın başıyla oynasaydın !
Kendin düşüp ağlayıncaya,
Evimde yatıp ölseydin !
Kin sözüm bitti şimdi,
İstersen, toyunu kurarız,
İstemezsen şimdi, yavrucuğum,

Geldiğimiz yoldan döneriz.
Ölürsen, haber ederler,
Kırkını gelip okuruz.

Maktımhılıv:

"Babam, sen şanlı er,
Eri seçmeyi bilmedin;
Katı don içinde
Er büyür diye bilmedin.

Vahşi öğretilip, at binmez,
Meydanlarda şan almaz,
Atadan kalıp; adam olmaz
Evini düşmandan saklamaz,
Kendisi kız aramaz
Bugün doğmuş gibi bir baykuş
Bana güveyi olamaz !

Mesem, kızının bu sözünü duyunca, hiçbir şey söylememiş. Ebley'e doğru:
"Yiğit olup, at beslemişsin; şanını gördük. Atın ölüp giderse, özün duman çı-
kartabilir misin? Hünerini göster" (de).

Ebley bütün toplanan halkın önünde hünerini göstermeye başlamış: At üs-
tünde oynayarak, güreşerek, ok atarak, kuray çalarak hepsini hayretler içinde bı-
rakınca Mesem, razı olup konuk olmaya çadıra girmiş (de).

Bu sırada her türlüünden bir sürü yalkıyı kalın olarak vermeye razı olan Nö-
göş ağanın oğlu, Maktımhılıv'ı aramaya gelmiş de, kızı almak için kavgaya baş-
layıp, Mesem'e bakıp söylemiş:

"Yalkı rengi sayısınca,
Sürü – sürü yalkım var;
Tokay – tokay kaplayan,
Sürü sürü sığır var.

Mihirinden iş kalmaz:
Ağayım denen şanım var;
Toya kısarak deseniz, -
Beş sürü dolu kısrağım var.

Kalın alayım, deseniz,
Yedi uruk elim var;
Maktım'a çadır deseniz,
Sekiz ap - ak çadırım var.

Bu sözü işitince Mesem, Nögöş ağanın oğluna hiçbir cevap veremeyip Mak-
tımhılıv'a doğru bakıp:

"Söyle sözünü, çekinme,
Ortaya koyup düşünelim;
Kengeşli toplum dağılmaz,
Kınamadan düşünelim.

Maktımhılıv:

"Hakmar boyu kırılık,
Kayın yetişmez demeyin;
Fakir yiğit Eb(e)ley,
Mal bulmaz, demeyin.

Nögöş ağanın oğlundan,
Kut gitmez demeyin;
Nögöş oğlunu sever deyip,
Benden cevap beklemeyin.

Zorla versen Nögöş'e
Karşı koymaz demeyin,
Kara mezarın içinde
Yer bulmaz, demeyin.

Erim diyen er olmaz,
Boşuna övünüp kabarsa;
Ayrı kazan asamaz,
Hünersiz yatıp zar olsa.

Ben kalınla satılmam,
Yiğidi er olmazsa.
Koynuna girmem
Sevgisi bol olmazsa !

Mesem kızını Ebley'e vermeye razı olmuş; Nögöş ağanın oğlu horlanıp, bahadırlarıyla geri dönüp gitmiş (de). Bunlar büyük bir toy kurmuşlar; Ebleyle Maktımhılıv, kendilerini kavuşturmaya sebep olan Kara Yorga'yı sevip:

"Hay Kara Yorga,
Vay Kara Yorga,
Yumru güzel toynağını
Nallayalım Yorga.
Güzeller güzeli yelelerini,
Örelim Yorga ! –

deyip halkın içinde yırlamışlar (de).

6) ALPAMIŞA*

6. 1. Başkurt Türkçesi:

Boron-boron zamanda kürşe bulıp Äylär xan menän Aqkübäk xan yaşagan, ti. Bıl ike xan, ber-bere menän dus bulıp, hunarğa sıgıp, bäygelär ütkärep, sä-sändär yarıştıp, batırzar köräşterep, küñel asıp, käyef-safa qorop kön itkän, ti. Tik ularzıñ balaları bulmawzan ğına küñeldäre kitek bulğan, ti.

Berzän-ber köndö tuqhan yaşlek Aqkübäk xandıñ hikhän yaşlek äbeye ul taptı, ti. Unan küp tä ütmäy tağı ber qız taptı, ti. Aqkübäkteñ teläge qabul bulıp, küñele tewällände, ti. Bäxet Äylär xandı la urap ütmäne, ti. Unıñ hikhän yaşlek äbeye ber bite kön, ber bite ay hılıw qız taptı, ti. Äylär xandıñ şatlıǵınıñ sige bulmay. Ul, at yetkän yergä at saptırıp, xat yetkän yergä xat yebärep, qunaqtar saqırtıp, ğäyät zur tuy yahanı, ti. Äylär xandıñ qızına Barsınhılıw tip isem quştlar, ti.

Aqkübäkteñ ulı häläk teremek bulıp tıwa. Ul, ay üsähen kön üsep, yıl üsähen ay üsep, ber könlök sağında ayaq atlap, ikense köñöndä uramğa sıgıp, balalar menän yügereşep, bura huǵıp uynay başlanı, ti. Aqkübäk bıl xälgä ğäcäp qılıp, üzeneñ ataqlı hınsıhın saqırta. Hınsı: "Balanıñ bılay üsewenä aptıramaǵız. Ul bik köslö, möhabätle alıp bulır. Uğa isemde Alpamişa tip quşayıq!"-ti.

Alpamişanan huñ tıwğan qızına Aqkübäk Qarluğas tip isem atanı, ti. Aqkübäk balalar şatlıǵın ozaq kürä almay: berzän-ber köndö arıwıp kitä lä wafat bula.

Yıldar ütä tora, Alpamişa bik ğäyrätle bulıp üsä. Tırä-yaqta üzeneñ köslölögö menän ayırılıp torğan, yergä basha, hıw sıǵarır, taşqa ultırha, taş yemerer, tawğa tayanha, taw yemerer danlı batır bulıp tanıla. Batırılıq östönä unıñ uñğan hunarsı, märgän uqsı, osta quraysı bulıwı Aşpamişanıñ danın arttırı ğına, ti.

Ä inde Äylär xandıñ qızına kilhäk, ul, bik uñğan, aqıllı bulıp, un higez yäsenä yetkän, ti. Barsınhılıw, bala saqtan uq bählewän bulıp, köräş halıp, bik küp batırzarzı yeñep, xur qıldı, ti. Maturlıǵı menän tiñe bulmağan Barsınhılıwzı käläşlekkä horatıwsıların isäbe-hanı bulmağan Äylär xandıñ tirmä aldındaǵı bağananan yawsıların bäre atı özolmäğän. Xatta bik alısta yaşağāñ Büzär xan da, Barsınhılıwzı ulına horatıp, yawsılar yebärgän bula. Äylär xan yawsılarga: "Qızımdı üz irkenän tış ber kemgä lä birä almayım!"-ti. Yawsılar teläktärenä ireşä almay qayıp kitälär.

Köndär artınan köndär ütä tora. Barsınhılıwğa la yän yuldaşın haylarga waqıt yetä. Unıñ yörägen hağış ala. Barsınhılıw xıyalında yörötkän batır yegette yuqhına, boyoğa. Hağış unıñ yözönä harı bulıp sıǵa. Barsınhılıw yış qına atahı büläk ütkän arǵımaqqa atlanıp, urman, tawzar gizep yöröy, tik his kinä lä yörägen basa almay.

Berzän-ber kön unıñ boyoǵop yöröwen kürgän yeñähe teyeşe qatın:

Nurlı yözön harı alğan,
Serle küzeñ qayǵı alğan,

* Başqort Xalıq İcadı-Épos, 2. c., Öfö1973, 26-36.

Barsınhılıw, äytse hılıw,
Hineñ küñeleñ kemde uylay,
Yäş yörägeñ kengä hızlay,
Barsınhılıw, äytse, hılıw?-
tigän, ti.

Barsınhılıw:

Quysı, yeñgäy, quysı yeñgäy,
Yän serzäşem bulsı, yeñgäy.
Nurlı yözöm harı aldı,
Serle küzem qayğı aldı,
Yäş yörägem bik hızlana,
Beräy dawa birse, yeñgäy,
Beräy dawa birse, yeñgäy?
Şunan ziräk yeñgä, eşteñ nizä ikänen hizep:
Yän serzäşeñ bulayım, hılıw,
Yöräk sereñ beläyem, hılıw,-
tip äytte, ti.
Barsınhılıw bılay tip yawap birze, ti:
İrmen tigän ir-yegetteñ
Tolpar za bulır mengäne;
İläs küñelle qız balanıñ
Batır za bulır höygäne.

Yeñgähe:

İle barzıñ-ire bar,
İldä batır küp bulır;
Barsınhıwzıñ küñele
Qayhı batırza bulır?

Barsınhılıw:

Batır bulha, sos bulır,
Osqan qıyğır qoş bulır;
Uq atqanda, yan tüzmäş;
Ultırha, uba yemerer,
Tayanha, taw yemerer;
Yörögändä yer helketer,
Arısladay örkötör.
Quray ösön tın kăräk,
Yeget ösön hın kăräk,-
Hını bulhın batırzıñ.

Küldeñ kürke qamıştır,-
 Äzäm kürke namıştır,
 Namısı bulhın batırzıñ.
 İrmen tigän yegetteñ
 Äytkän hüze xaq bulır,
 Küñele unıñ aq bulır,
 Yaman éştän haq bulır,
 Atqa mengän il gizär,
 Batır yeget il bizär,-
 Batır tigän şul bulır,
 Şunday yeget tiñ bulır.
 Batır Barsıñğa kilhen,
 Barsıñğa köräş birhen,
 Köräş totqan batırğa,
 Yeñep sıqqan batırğa
 Barsın yörägen birer.

Barsınhılıwzıñ üze haylap keyäwgä sıǵıwǵa niyät totowı Äylär xanǵa işetelä. Atahı qızın saqırtıp alıp, borondan kilgän yolını bozorǵa yaramaǵanlıǵın äytä. Ämmä Barsınhılıw haman üzeneken itä: "Xanǵa la, batşaǵa la barmayım. Kem dä kem mine köräşep yeñä, şuǵa keyäwgä barasaqmın!"-ti.

Äylär xan qızınıñ ixtiyarına qarşı kilmäy.

Şunan Barsınhılıw zur mayzan alıp, üzen köräşep yeñgän yegetkä keyäwgä sıǵasaǵı xaqında tirä-yüngä xäbär taratqan, ti. Bıl xäbärze işetew menän, törlö ırıw bählewändäre Äylär xan ilenä, Barsınhılıwzı yeñep, üzzärenä käläş itep almammı tip ömötlänep, aǵıla başlaǵan, ti. Barsınhılıw äxirättären éyärtep beyek taw başına menep, aq satır qorop, şunda yaşay başlay. Barsınhılıw üzen köräşkä saqırǵan ber bählewän yegette kütärep hawaǵa sorǵotop tik tora ikän. Şulay itep, küp il bählewändäre Barsınhılıwzı yeñä almay qırıla ikän. Bıl xälde işetep qalǵan Alpamışa äsähenän:

-Min şu qızı köräşep yeñep alıp qaytayım, rizalıǵıñdı bir?-tip horay. Äsähe:

Barma, balam, barma, balam:
 Quraysınıñ qulı özölgän,
 Köräşseneñ bile özölgän,
 Barma, balam, barma, balam!-ti.

Alpmamışa:

Barsınhılıw mayzanına
 Baram, äsäy, baram, äsäy,
 Batır qızı köräş halıp
 Alam, äsäy, alam, äsäy,-ti.

Alpamışa bik nıq ütengäs, äsäsheneñ küñele yomşarıp kitep, yulǵa sıǵırǵa rizalıǵın birgän, ti. Alpamışa yulǵa sıǵıw ösön äsähenän at horay.

"Öyörömdä hine kütärerlek yılqı yuq. Qoltaba ağayıña élek ber tay birgäy-nem, şunu barıp horap qara",-tip öyrätep yebärä. Heñlehe Qarluğas uğa altmış qolas ozonloğ o yebäk arqan işep birä. Alpamışa Qoltaba ağahına barıp:

Qoltaba ağay, Qoltaba ağay,
Qolyerände birse, ağay, birse, ağay,
Tuğay tulı turı yılqı,
Yalan tulı qola yılqı
Hiñä biräm, ağay, biräm, ağay,-ti.

Qoltaba:

Tuğay tulı turı yılqıñ,
Yalan tulı qola yılqıñ
Üzeñä bulhın, üzeñä bulhın,
Öyör başı Qolyerände
Birmäyem, énem, birmäyem, énem, -ti.

Alpamışa:

Qoltaba ağay, Qoltaba ağay,
Qolyerände birse, ağay, birse, ağay.
Kötöw, kötöw hıyrzarım,
Kärtä tulı harıqtarım
Hiñä bulhın, ağay, bulhın ağay!-ti.

Qaltaba :

Kötöw-kötöw hıyrzarıñ,
Kärtä tulı harıqtarıñ
Üzeñä bulhın, üzeñä bulhın,
Öyör qoto Qolyerände
Birmäyem, énem, birmäyem, énem,-
tip Qoltaba rizalığın birmäy.

Alpamışa:

Qoltaba ağay, Qoltaba ağay,
Qolyerände birse, ağay, birse, ağay,
Mine tapqan qart äsämdä,
Qarındaşım Qarluğastı

Hiñä fiza qılam, ağay, qılam ağay!-ti.

Şul hüzze işetew menän, Qoltaba şatlığınan qısqırıp yebärä. Ul Alpamışağa yebäk arqan menän öyörzän Qolyerände totop alırğa quşa.

Alpamişa Qarluğas işkän yebäk arqan menän Qolyerände totorğa kitte, ti. Öyörgä kilep, Qolyerängä arqan taşlap, muyınınan bıwıp alğan ikän. Qolyerän ürle-qırlı hikerep, tirä-yaqtağı ağastarzı üländäy izep, Alpamişanı kükkä sorğotop, yergä huğa başlanı, ti. Bik ozaq alısqandan huñ, Alpamişa Qolyerände yügän halıp, awızlıqlap aldı, ti. Alpamişa Qolyerängä menep, Qoltabanıñ tirmähe awızına kilep:

Qoltaba ağay, Qoltaba ağay,
Birse qulıñ, birse qulıñ,
Bäxillegeñ alayımsı, alayımsı,-ti.

Qoltaba qulın birgäs, Alpamişa unıñ qulın şıtırlatıp qısıp aldı, ti. Tege, tüza almayınsa:

Alla, qulım, sıqtı yänem,
Yebär, énem, yebär, énem,-ti.
Alpamişa tağı la nığıraq qısa.

Qoltaba:

Alla, qulım, sıqtı yänem,
Yebär, énem, yebär, énem,
Tuğay tulı turı yılqıñ,
Yalan tulı qola yılqıñ,
Kötöw-kötöw hıyırzarıñ,
Kärtä tulı harıqtarıñ,
Hine tapqan qart äsäyeñ,
Qarluğas atlı qarındaşıñ,
Üzeñä bulhın, énem, üzeñä bulhın!-
tip Qolyeränden xaqınan baş tarta.

Şunan huñ ğına Alpamişa Äylär xan ilenä yulğa sığa. Kilä torğas, ul beyek taw başında, köräşergä kilewse batırzarzı kötöp, böyörönä tayanıp torğan Barsınhılıwzı kürep qala. Alpamişa taw astınan Barsınhılıwğa:

Yä üz irkeñ menän töşöp, mineñ menän kitäheñ, yä hine köräşep yeñep alıp qaytam!-tip qısqıra.

-Ä, ulaymı ni, mä, yeñep alıp qayt!-tip Barsınhılıw tirmän taşı qazärle taştı taw başınan Alpamişağa täğärätep yebärä. Yer teträtep, qolaq tondorop täğärä-gän taştı kilep yeter-yetmästän, Alpamişa yügerep barıp, kire tibep yebärgän, ti. Ul taş Barsınhılıw basıp torğan taw tibähen osortop alıp kitkän, ti. Barsınhılıw saq-saq qına qotolop qala. Ul asıw menän Alpamişağa öy zurlığı taştı täğärätep yebärgän, ti. Alpamişa yänä yügerep barıp tibep yebärewə bula, taş kire osop barıp, beyek tawzıñ yartıhın ayırıp alıp kitä, ti. Barsınhılıw kös-xäl menän taw-zıñ ikense yartıhında torop qala.

Alpamişa Barsınhılıw érgähenä kütärelä lä köräş horay. Köräşkä başlayzar. Alpamişa Barsınhılıwzı bilenän alıp hawağa söyöp yebärä lä, yergä töşöp im-

gänmähen tip, qulına totop ala. Şul waqıt qız: "Min hineke, hin mineke",-tip yetkâ başın éyâ.

Alpamişa menän Barsinhılıw taw başına qorolğan satırza baytaq bergä yäşäyzär. Barsinhılıw, ğomanlı bulğas qına, Alpamişanı ata-inähe menän tanıştıрмаqsı buldı, ti. Alpamişa Barsinhılıwzı Qolyeränenä mengäştrep, Äylär xandıñ yäyläwenä saptı, ti. Barsinhılıw Alpamişanı Äylär xandıñ un ike qanatlı aq tirmähenä alıp inä lä atahına:

Torso, atay, torso, atay,
Torop, bileñ bıwsı, atay, bıwsı, atay!
Öygä keyäw alıp kildem.
Torop, qulıñ birse, atay, birse, atay!
Arqa tulı ala beyä,
Tuğay tulı turı beyä,
Birnä itep birse, atay, berse, atay!-
tip hamaqlanı, ti.
Äylär xan:

-Kit, mineñ keyäwgä birgän qızım da, keyäwem dä yuq!- ti.

Barsinhılıw, äsähenä qarap:
Torso, äsäy, torso, äsäy,
Küz yäsemde kürse, äsäy, kürse, äsäy!
Hezgä keyäw alıp kildem,
Torop, qulıñ birse, äsäy, birse, äsäy!
Arqa tulı ala beyä,
Tuğay tulı qola beyä,
Birnä itep birse, äsäy, birse, äsäy!-

tip ilawlap hamaqlağan ikän, äsähe Äylär xanğa:

-Berzän-ber qızıbızıñ küz yäşen tüktermäyek, torop keyäwgä qulıñ bir!-ti.

Äylär xan iñharlay-iñharlay ğına torop, Alpamişağa qulın birgän, ti. Äylär xan şunan Alpamişa menän Barsinhılıwğa Aqhaqaldar kürmägän, ata-babalar işetmägän danlıqlı tuy yahap taşlay.

Alpamişa Barsinhılıwzı ilenä alıp qaytıp, qayğı kilhä, bergä qayğırıp, şatlıq kilhä, bergä şatlanıp, don'ya kötöp yatqanda, sapqın kilep, Büzär xandıñ yaw menän kilewen xəbär itä. Baqhañ, ul Barsinhılıwzı ulına horatıp ala almağas, yaw menän almaq bulğan ikän.

Alpamişa Qolyerängä atlanıp, almas qılasıñ tağıp, uq-yanın alıp, äsähe, heñlehe, Barsinhılıw menän xuşlaşıp, yaw qaytarırğa kitkän, ti.

Büzär xan yer yawın alğan bik zur ğäskär menän kilä ikän. Alpamişa almas qılısı menän doşman ğäskären qırırğa totondo, ti. Ös kön, ös tön huğışqandan huñ, Alpamişanıñ kösönä sızamay, Büzär xan ğäskäre sigengän, ti. Batır ber az yal itep tä ölgörä almay qala, Büzär xan yänä ğäskär tuplap höcümgä küsä. Alpamişa acarlanıp tağı la doman yawına taşlana. Huğış bik qatı bula. Qan dar'ya bulıp ağa. Bik ozaq huğışqandan huñ, Büzär xan ğäskärzäre tırım-tıraqay qasıp bötälär.

Alpamişa Qolyeränen keşänläp yebärä lä yoqlarğa yata. Ul, ğäzäte buyınsa, ber yoqlaha, altı kön, altı tön yoqlay torğan bulğan. Unıñ yoqoğa kitewe menän Büzär xandıñ şımsıları kilep tä yetälär. Qolyerän küpme genä éyähän uyatır ösön keşnähä lä, sapsınha la, Alpamişa uyanmay. Şımsılar tiz genä Büzär xanğa batırzıñ ülek kewek yoqlap yatıwın xəbär itälär. Büzär xan isän qalğan ğäs-kären tuplap kilep, Alpamişanı qoros sınıyızar menän sırmay, bıǵawlap arbağa halıp alıp qaytıp kütä. Ul batırzı yer astındağı tärän zindanğa haldıra, ä Qolyerände taş harayğa biklätä.

Ber saq Alpamişa uyanıp kithä ayaǵı-qulı bıǵawlı, qoros sınıyır menän sırmawlı, tärän soqor ésendäge qarañǵı zindanda yatqanlıǵın kürä. Sınıyızan his kenä lä isqınırlıq xäl yuq, isqınǵanda la, soqorzan sıǵırlıq tügel ikän. Bik ozaq azaplana torǵas, ul ike qulın isqındırıp ala. Büzär xan keşeläre, Alpamişa imep yathın tip, zindanğa ber kázä menän ber yök besän taşlağan bulǵandar ikän. Alpamişa şunıñ hötön ésep kenä kön itergä mäcbür bula.

Berzän-ber köndö Alpamişa salqan töşöp moñlanıp yatqanda, hawanan ber törköm qır qazzarı osop barǵanıñ kürep qalıp:

Qırasay qazım, qırasay qazım,
Kilse, qazım, kilse, qazım,
Qanatıña xat yazayım,
Tıwǵan ilgä, käläşemä
Kithäñse alıp, kithäñse alıp,-
tip äytkän ikän, qazzar:
Küldä bulhaq, küldä qırzıñ,
Qırza bulhaq, qırza qırzıñ,-
Yata bir, alıp, yata bir, alıp!-
tip osop kitep barǵandar, ti.

Tege qazzarzan artqa qalıp qına yañǵız qaz osop bara ikän. Alpamişa unı kürep qala la:

Qırasay qazım, qırasay qazım,
Qanatıña xat yazayım,
Tıwǵan ilgä, käläşemä
Kithäñse alıp, kithäñse alıp,-

tip äytewe bulğan, qaz, qañǵıldap, zindan ésenä qanatın yäyep kenä kilep töşkän, ti. Alpamişa qulın qırqıp, qanı menän qaz qawırhınına xat yazıp: "Mıneñ ilgä osorhoñ, unda un ike qanatlı aq tirmäne kürerheñ, şul tirmä tängälenä yetkäs, xat yazılğan qawırhındı taşlarhıñ!"-ti.

Qır qazı, Alpamişa yäyläwenä yetep, äylänep osop yörögändä, un ike qanatlı aq tirmänän ber malay yügerep sıǵıp uq nenän tosqağan mäldä, qaz qapıl qurqıp, xattı töşöröp yebärä. Bıl malay Alpamişanıñ üze yuqta tıwıp üskän Ayzar isemle ulı bulğan ikän. Xat yazılğan qawırhın yelfer-yelfer itep aq tirmä täñgälenä töşmäy, ber yaq sittäräk torğan Qoltabanıñ qara tirmähä aldına kilep töşä. Qoltaba xattı uqıy za eşteñ nizä ikänen hizep ala. Tik ul bını ber kimğä lä bel-

dermäy.

Alpamişa ozaq qaytmay torğas, Äylär xan unı ézlärgä üzeneñ sapqındarın yebärgän ikän. Sapqındar bik ozaq yöröy torğas, Büzär xandın isäphez-hanhız qırılıp yatqan huğışsılarına tap bulğandar, ti. Ular şulay uq ber ağas töböndä Alpamişanıñ üzenän başqa ber kem dä tarta almas ike qolas ozonloğondağı mögöz yanın almas başaqlı uqtarın tabıp alıp qaytalar.

Sapqındar Alpamişanı ülgän tigän xäbär taratalar. Barsınhılıwzıñ bıl xäbär-gä işanğılı kilmäy, kötörgä bula.

Qoltaba, Alpamişa yuqlıqtan fayzalanıp, unıñ bötä baylığına xuca bulıp ala, Qarluğastı xezmätse itä, Barsınhılıwzı üzenä qatnılıqqa almaq bula. Ber tugtawhız. Barsınhılıwğa yawsılar yabärep tora. Ä Barsınhılıw hamam da rizalıq birmäy ikän. Tuyzı huzıw ösön, ul ber xäylä uylap taba: "Kem dä kem Alpamişa yanınan altın yözöktö uq menän ütä ata, şuğa keyäwgä baram!"-ti. Sönki ul yandın kereşen Alpamişanıñ üzenän başqa ber kemdeñ dä tarta almasın yaqşı belgän bula.

Äylär xan, qızınıñ telägenä riza bulıp, zur mayzan asa. Tirä-yaqtan bik küp uqsılar kilep, Barsınhılıwzıñ beyekkä élep quyğan altın yözögönä atmaq bulalar, läkin his keñä lä Alpamişanıñ yanın tarta almayzar. Şulay itep Barsınhılıw, tuy waqıtın yurıy huzıp, Qoltabanı alday torhoñ, bez kileyek Alpamişa äxwāl nā.

Alpamişa, yebärgän xatına yawap-xäbär bulmağas, bik qayğırğ n, ti. U, här saq itek quñısında yöröy torğan qurayın alıp, bik moñlo itep tarta torğan bulğan.

Büzär xandın ös qızı bula. Xan qızarı ber kön quray tawışın işetep qalalar za zindan aldına kilälär. Qızar kilep östän zindanğa qarahalar, şul xätlem möhabät bahadır yegetteñ quray tartıp yatqanın kürälär. Alpamişa qızarız kürep qala la uynawzan tuqtay.

Qızar:

Alpamişa batır, baqhañsı,
Qurayındı tağı tarthañsı,
Ber-ike köy büläk ithäñse,
Xan qızarı küñelen kürhäñse?-

tip inälälär. Läkin Alpamişa uynamay, yalındıra: "Hezgä irkenläp quray uynay almayım: qul-ayağım bığawlı, aslıqtan yonsoğanmın, künelegezze asırğa forsatım yuq!"-ti. Bıl köndö qızar Alpamişağa ber yarzam itä almay qaytıp kitälär. Xandın bäläkäy qızı, atahınıñ handığınan bik küp altın aqsaların alıp, yäşeren räweştä keşelär yallap, zindanğa turalap yer astınan yul qazıta. Ul kön dä oşo yer astı yulı menän zindanğa kilep yöröy başlay. Kilgän hayın Alpamişağa aşarğa, ésergä alıp kilä. Alpamişa himerep, köslänep kitä. Berzän-ber kön Alpamişa qızğa: "Ägär mine bığawzan qotqarırga telähäñ, atayındın altın aqsa handığına biklängän altın haplı almas qılısımdı alıp kil. Şul qılıs bulmay torop, bığawzar menän ber nämä lä eşläy almabız",-ti.

Qız qılistı alıp kilä. Alpamişa almas qılıs yarzamında bıǵawzarzan qotola. Ul, bıǵawzan qotolǵas ta, un bış kön samahı zindanda yata. Sönki bıǵawzar tängä bik nıq batqan. Tärän yaralar yahaǵan bula. Xan qızı, batırzıñ yaraları uñalǵas ta:

-Hine binan nisek sıǵarırǵa mömkin?-tip horay.

Alpamişa:

-Hin mine sıǵara almashıñ. Bına min hiñä qulyawlıǵımdı biräm. Taş harayza mineñ Qolyeränem bikle toror. Oşo qulyawlıqtı taş harayzıñ aldına alıp barıp yandır. Qolyerän sıqha, mine qotqarır!-tip qulyawlıqtı birä.

Qız Alpamişanıñ qulyawlıǵın taş haray aldına alıp barıp yandıra. Qolyerän, yawlıq yesenän éyäheneñ isänlegen hizep, yelkenep kitä. Ul taş harayzıñ timer qapqaların yemerä tibep sıǵıp, zindan aldına kilep basa. Qolyerändeñ muyınında Qarluǵastıñ işkän altmış qolas yebäk arqanı bula. Xan qızı yebäk arqandıñ ber oson at muyınına bāylāp, ikense oson zindangā tōşōrā. Alpamişa yebäk arqangā yābeşep zindandan sıǵıp, almas qılısın taǵıp, Qolyeränen menep, tup-tura xan harayına yul tuta. Ul, Büzär xan aldına barıp: "Éy, Büzär xan, yawızlıǵıñ ösön bına oşo yertzä başıñdı qırqır inem, tik miñä märhämät kürhätkän ös qızıñ xaqına ğına haw qaldıram!"-tip sıǵıp kitä.

Alpamişa üz ilenä qaytıp kilgändä, yılqı öyörö tap bula. Qaraha, tanış öyör kewek kürenä bıǵa. Ul yılqı kötöwsehenän:

-Kem kötöwe bıl?-tip horay.

-Élek Alpamişanıñqı ine, xäzer Qoltabanıñqı,ti kötöwse.

-Hiñä Alpamişa arıw ineme ällä Qoltabamı?-tip horay batır.

-Qoltaba arıw. Alpamişa xan bulǵan saqta, min yabay kötöwse, Qoltaba baş yılqısı ine. Alpamişa ülgäs, min baş yılqısı, Qoltaba xan buldı,-tigän kötöwse.

Alpamişa kötöwsene başına ber sirtep ültärä lä arı kitä. Kilä-kilä torǵas, Alpamişa hıyır kötöwsenä tap bula.

-Bıl kem kötöwe?-tip horay ul kötöwsenän.

Qoltabanıqı,-ti kötöwse. Ul üze baw işep ultıra ikän.

Alpamişa:

-Nimägä baw işäheñ?-ti.

Kötöwse:

-Bıl baw menän Alpamişa yeñhä-Qoltabanı asır, Qoltaba yeñhä-Alpamişanı asır!-ti.

Alpamişa bınıñ da başına ber sirtep ültärze lä yulına kitte, ti. Ber az barǵas, ul quy baǵıp yöröwse ber malayǵa osray. Quysı malay ber qulına tuq ésäk, ikense qulına osa mayı totop hurıp yöröy, ti. Alpamişa malayzan:

Böğön beräy tuy baramı ällä?-tip horay.

Malay:

-Yäyläwzä, altın yözök aşı uq atıp, Barsınhlıwızı alıw ösön bāyge bara. Tuy ösön Qoltaba Alpamişanıñ himez-himez yılqıların, quyzarın huyzırttı. Miñä lä äzeräk ölöş sıqtı,-tigän malay. Ä üzeneñ küzzärenän möldöräp yāş aqtı, ti. Alpamişa, tösmörläp, quysı malayzıñ üz ulı bulıwın tanıy, läkin uǵa üzen tanıt-

may. Ul üz keyemen malayına keyzerep, unıñ qırq yamawlı iske keyemen keyä. Şulay itep, ul kötöwse qiyäfätendä Barsınhılıw yäyläwenä yul tota. Yäyläw-gä yeter saqta ul atın keşänläp qaldıra la tup-tura báyge barğan mayzanğa kilä. Mayzanda beyek ağasqa altın yözök élep quyğandar za Alpamışanıñ yanı menän yegettär uq atıp mataşalar ikän. Tik ularzıñ berehe lä ike qolas ozonloğondağı mögöz yandı yünläp tarta almay, ti.

Alpamışa keşe arahınan qısılıp alğa sığa la täxettä bik ére ultırğan Qoltabanın:

-Qoltaba ağay, qana min dä ber atıp qarayım äle?-ti.

-Kit, kit, yolqoş! Hinän bılayıraq yegettär zä ata almayzar äle,-tip qıwıp yebärä. Tağı ber nisä märtäbä horağas qına, uğa uq-yan birälär. Alpamışa üzeneñ uğı menän yanın kürep, ilap yebärä. Ä üze, keşelär hizmänen tip: "Hay atayım-dan qalğan uq-yan!"-tip höylängän bula. Şunan yanın yeñel genä kütärep, yözökkä atıp yebärä. Altın yözök zıñır itep ikegä bülenep töşä. Şul waqıt Qoltaba kötöwse bulıp keyengän yegetteñ Alpamışa ikänen tanıp ala la:

Belägemdä qoroğom,

Qayza mineñ boronğom,-

tip yılqı kötöwe yanına yügerep kitä. Alpamışa ikense uq alıp, Qoltabanı atıp ülerä. Sittän qarap torğan Barsınhılıw menän Qarluğas, Alpamışanıñ qaytqanlığın kürep, yügerep kilep qosaqlap alalar. Şul ike arala atahınıñ keyemen keyengän Ayzar za kilep yette, ti. Alpamışanıñ şatlığınıñ sige bulmanı, ti. "Min bında äsäyemde genä kürmäyem!"-ti ul.

Baqtihäñ, ul, Barsınhılıw báyge qorop keyäwgä sıgırğa yöröy, tip üpkäläp öyöndä biklänep yata ikän. Barsınhılıw, Alpamışanı éyärtep qäynähe yortona kilep:

-Qäynäm, işek as!-ti.

-Kit, arı yörö! İreñä xıyanat itep yöröyhöñ, hineñ menän höyläşmäyem!-ti uğa qäynähe.

Şunda Barsınhılıw, hamaqlap:

Torso, qäynäm, torso, qäynäm,

Torop, bileñ bıwsı, qäynäm,

İldeñ qoto Alpamışa

İlgä qayttı, kürse, qäynäm,-

tip äytte, ti.

Bıl hamaqtı işetew menän, qäynähe işekte şar asıp yebärze, ti. Alpamışa äsähe menän küreşte, ti. Batırzıñ ilgä isän-haw qaytıw xörmätenä ös kön, ös tön tuy yahayzar. Zur mayzan asıp, alıstan at saptıralar, yaqından tay saptıralar, säändär yarıştıralar, batırzar köräşterälär, tazzar tököştörälär. At sapqanda, Qolyerän başqa attarızı uzıp kilä, batırzar köräştergändä, Alpamışa yeñewse bulıp sığa, tazzar tököştörgändä, Alpamışanıñ ulı Ayzar berenselekte ala.

Alpamışa qaytıp xan bulğas, ildä gäzellek, tınısıq urınlaşıp, xalıq irkenläp yäşäp qaldı, ti.

6. 2. Türkiye Türkçesi:

ALPAMIŞA

Öncelerin öncesinde komşu Eyler Han ile Akkübek Han varmış (de). Bu iki han, birbirleriyle dost olup ava çıkıp, kısraklar yarıştırmak, ozanlar atıştırıp, yiğitler güreştirerek gönül açıp, keyif - sefa sürüp gün geçirirlermiş (de). Fakat onların çocukları olmadığı için gönülleri kederliymiş (de).

Günlerden bir gün doksan yaşındaki Akkübek Han'ın seksen yaşındaki hanımı oğlan doğurmuş (de). Çok geçmeden bir de kız doğurmuş (de). Akkübek'in dileği kabul olup gönlü şenlenmiş (de). Baht Eyler Han'ı da kıyılayıp gitmemiş (de). Onun seksen yaşındaki hanımı bir yüzü gün, bir yüzü ay gibi güzel bir kız doğurmuş (de). Eyler Han'ın şatlığının tarifi, sınırı olmamış. O, at yeten yere at çaptırıp, hat yeten yere hat gönderip, konuklar çağırarak gayet büyük bir toy kurmuş (de). Eyler Han'ın kızına Barsınlıv diye ad vermişler (de). Akkübek'in oğlu olağanüstü doğmuş. O, ay büyümesini günde büyüyüp, yıl büyümesini ayda büyüyüp, bir günlükken yürüyüp, ikinci günde sokağa çıkıp çocuklarla koşuşup, atlayıp oynamaya başlamış (de). Akkübek, bu duruma şaşırıp kalıp meşhür sincısını çağırtmış. Bilici:

"Çocuğun böyle büyümesine şaşırmayınız. O çok güçlü büyük bir alp olacak. Onun adını Alpamişa diye koyalım" (der).

Alpamişa'dan sonra doğan kızına Akkübek, Karluğas adını vermiş (de). Akkübek, çocuklarının şatlığını uzun süre görememiş: Günlerden bir gün hastalanmış da ölmüş.

Yıllar geçtikçe, Alpamişa pek güçlü biri olup büyümüş. Çevresinde güçlülüğü ile ayrılmış; yere bassa su çıkarır; taşa otursa, taş ezer; dağa yaslansa dağ ezer şanlı bir bahadır olup tanınmış. Bahadırlığının üstüne usta avcı, mergen okçu; usta kuraycı oluşu da Alpamişa'nın şöhretini artırmış, (de).

Ee şimdi, Eyler Han'ın kızına gelsek, o, pek kabiliyetli, akıllı biri olup, on sekiz yaşına yetmiş (de). Barsınlıv, çocuk zamanından pehlivan olup, güreşip; nice bahadırları yenip rezil etmiş (de). Güzelliğine dengi olmayan Barsınlıv'ı isteyenlerin hesabı - sayısı yokmuş. Eyler Han'ın çadırı önündeki direkten elçilerin bağlı atı eksilmezmiş. Hatta çok uzaklarda yaşayan Buzer Han da Barsınlıv'ı oğluna elçiler gönderip istetmiş. Eyler Han elçilere:

"Kızımı kendi isteğinin dışında hiç kimseye vermem (der). Elçiler, isteklerine ulaşamayıp dönüp gitmişler.

Günlerin ardından günler geçmiş, Barsınlıv'a da can yoldaşı seçme zamanı gelmiş. Onun yüreğini de hasret, sağını kaplamış. Barsınlıv hayâl ettiği yiğidi yoksundur; arzular. Hasretlik onun yüzüne sarı olup çıkar. Barsınlıv, yakın zamanda babasının hediye ettiği argımağa binip ormanlar, dağlar gezmiş; Fakat gönlünü hiç bastıramamış.

Günlerden bir gün onun üzgün üzgün yürüyüşünü gören yengesi yerine olan kadın:

Nurlu yüzünü sarı almış,
Sırlı gözünü kaygı almış,
Barsınlıv, söyle güzel,
Senin gönlün kimi ister,
Genç yüreğin kime sızlar,
Barsınlıv, söyle, güzel?-
demiş (de).

Barsınlıv:

Ko yenge, ko yenge,
Can sırdaşım ol yenge.
Nurlu yüzümü sarı aldı,
Sırlı gözümü kaygı aldı,
Genç yüreğim pek sızlanır,
Biri deva verse, yenge,
Biri deva verse, yenge?
Sonra akıllı yenge, işin ne olduğunu sezip:
"Can sırdaşın olayım, güzel,
Yürek sırrını bileyim, güzel,
diye söylemiş (de).
Barsınlıv, şöyle cevap vermiş, (de):
Erim diyen er – yiğidin,
Tulpar olur bindiği;
Çapkın gönüllü kızın,
Bahadır olur sevdiği.

Yengesi:

"İli olanın eri olur
İlde bahadır çoktur;
Barsınlıv'ın gönlü,
Hangi bahadırdadır?

Barsınlıv:

Bahadır olsa-sezgir (-dir) olur,
Uçan laçın, kuş (-dur) olur,
Ok atanda, yay dözmez,
O basanda, taş dözmez.
Otursa, tepe yıkılır,
Dayansa, dağ yıkılır;
Yürüyende yer sarsılır,

Arslan gibi ürkütür.
Kuray için nefes gerek,
Yiğit için vücut gerek,-
Vücudu olsun bahadırın.
Gölün görkü kamıştır;
Adam görkü namustur,-
Namusu olsun bahadırın.
Erim diyen yiğidin,
Söylediği sözü hak olur,
Gönlü onun ak,
Kötü işten uzak olur.
Ata binen il gezer,
Bahadır yiğit il bezer,-
Bahadır denilen odur,
Böyle yiğit denk olur.
Bahadır Barsın'a gelsin,
Barsın'la güreşsin.
Güreş tutan bahadıra,
Yenip çıkan bahadıra,
Barsın kalbini verir.

Barsınhılıv'ın koca seçme niyeti, Eyler Han'a duyurulmuş. Babası, kızını çağırıp eskiden kalan adeti bozmanın yaramayacağını; iyi olmayacağını söylemiş. Fakat, Barsınhılıv, hemen kendi düşüncesini söylemiş:

"Han'a da, padişaha da varmam. Kim beni güreşip yenerse ona varacağım!" (der).

Eyler Han, kızının ihtiyarına karşı gelmez.

Sonra Barsınhılıv, büyük bir meydan kurdurup kendisini güreşte yenen yiğide varacağı hususunda etrafa haber göndertmiş (de). Bu haberi işitir- işitmez çeşitli urukların pehlivanları Eyler Han'ın iline, Barsınhılıv'ı yenip kendilerine gelin olarak almak ümidiyle akmaya başlamış, (de). Barsınhılıv, ahretliklerini alarak büyük bir dağ başına çıkıp, ak bir çadır kurup orada yaşamaya başlamış. Barsınhılıv, kendisini güreşe çağıran bir pehlivan yiğidi kaldırıp havaya fırlatıp atmış. Böyle edip nice il pehlivanları Barsınhılıv'ı yenemeyip kırılmış. Bu durumu duyan Alpamişa, anasından:

"Ben şu kızı güreşip yenip alarak döneyim; izin ver?" diye izin ister. Anası:

"Gitme, oğlum, gitme oğlum:

Kuraycının kolu üzölmüş,

Güreşçinin beli üzölmüş,

Gitme oğlum, gitme oğlum! (der).

Alpamişa:

Barsınhılıv meydanına,

Gideyim ana, gideyim ana,

Bahadır kızla, güreşip

Alayım ana, alayım ana, (der).

Alpamişa pek çok yalvarınca, anasının gönlü yumuşayıp gidip yola çıkmasına razılığını bildirmiş, (de). Alpamişa, yola çıkmak için anasından at istemiş.

"Sürümde seni götürebilecek yılkı yok. Koltaba ağana eskiden bir tay vermiştim; gidip onu iste" diye öğretilip göndermiş.

Kız kardeşi Karluğas, ona altmış kulaç uzunluğunda ipek bir urgan vermiş. Alpamişa, Koltaba ağasına varıp:

"Koltaba ağa, Koltaba ağa,
Kızılsarıyı ver, ağa, ver, ağa.
Tokay dolu doru yılkı,
Kır dolu kula yılkı,
Sana vereyim ağa, vereyim ağa. (der).

Koltaba:

Tokay dolu doru yılkın,
Kır dolu kula yılkın,
Senin olsun, senin olsun,
Sürü başı kızılısarayı
Vermem inim, vermem inim, (der).

Alpamişa:

Koltaba ağa, Koltaba ağa,
Kızılsarıyı ver, ağa, ver ağa.
Sürü sürü sığırlarım,
Ağıl dolu koyunlarım,
Senin olsun, ağa, olsun ağa, (der).

"Sürü sürü sığırların,
Ağıl dolu koyunların
Senin olsun, senin olsun
Sürü kutu kızılısarayı
Vermem inim, vermem inim,-
deyip Koltaba, kabul etmemiş.

Alpamişa:

"Koltaba ağa, Koltaba ağa,
Kızılsarıyı ver, ağa, ver ağa,
Beni doğuran ihtiyar anamı,
Kardeşim Karluğası,
Sana feda edeyim ağa, edeyim ağa!- (der).

Bu sözü işitmesiyle Koltaba, sevincinden bağırmaya başlamış. O, Alpamı-

şa'yı ipek urgan ile sürüden kızsarıyı tutup almaya göndermiş.

Alpamişa, Karlugas'ın ördüğü ipek urgan ile Kızılsarı'yı tutmaya gitmiş, (de). Sürüye gelip Kızılsarı'yı urgan atıp boynundan bağlayıp almış; Kızılsarı, sağa sola sıçrayıp, etraftaki ağaçları ot gibi ezip, Alpamişa'yı göğşe fırlatıp yere çalmaya başlamış (de). Uzun süren çekişmeden sonra Alpamişa, kızsarıyı gem vurup, ağızlıklayıp almış (de). Alpamişa, Kızılsarıya binip, Koltaba'nın çadırı ağzına gelip:

"Koltaba ağa, Koltaba ağa,
Uzat elini, uzat elini,
Helâlligini alayım, alayım" (der).

Koltaba elini vermiş, Alpamişa onun elini sertçe sıkmış,(de). Diğerleri dayanamayınca,

"Allah kolum, çıktı canım,
Bırak inim, bırak inim,- (der).
Alpamişa, daha da kuvvetlice sıkmış.

Koltaba:

Allah kolum, çıktı canım,
Bırak inim, bırak inim,
Tokay dolu doru yılkın,
Kır dolu kula yılkın,
Sürü, sürü sığırların,
Ağıl dolu koyunların,
Seni doğuran ihtiyar anan,
Karlugas adlı kardeşin,
Senin olsun, inim senin olsun!-

deyip Kızılsarının hakkından vazgeçmiş.

Ondan sonra Alpamişa, Eyler Han eline doğru yola çıkmış. Gelirken o, büyük dağ başında, güreşmeye gelen bahadırları bekleyip böğrüne dayanıp duran Barsınhılıv'ı görmüş. Alpamişa, dağ eteğinden Barsınhılıv'a:

"Ya kendi erkinle inip benimle gidersin; ya da seni güreşip yenip de alıp götürürüm" diye bağırılmış.

"Öyle mi; haydi yenip de götür?" deyip Barsınhılıv, değirmen taşı gibi bir taşı dağ başından Alpamişa'ya doğru yuvarlamış. Yer titretip, kulak yırtarak yuvarlanıp gelen taşı, gelir-gelmez, Alpamiş'a koşup varıp geri tepmiş (de). O taş, Barsınhılıv'ın üstünde olduğu, dağ tepesini koparıp uçurmuş (de). Barsınhılıv, sağ-salim kurtulup kalmış. O, kızıp Alpamişa'ya doğru ev büyüklüğünde bir taşı yuvarlamış, (de). Alpamişa'nın yine koşup gidip tepmesiyle birlikte taş geri uçup gidip büyük dağın yarısını koparıp gitmiş (de). Barsınhılıv, zar-zor dağın öbür yarısında durup kalmış.

Alpamişa, Barsınhılıv'ın yanına çıkmış da güreşmek istemiş. Güreşe başlamışlar. Alpamişa, Barsınhılıv'ı belinden kavrayıp havaya kaldırmış da yere düşüp yaralanmasın diye elinde tutmuş. O zaman kız:

"Ben seninim, sen benimsin" deyip yiğide boyun eğmiş.

Alpamişa'yla Barsinhılv, dağ başında kurulan çadırda bir müddet birlikte yaşamışlar. Barsinhılv, hamile kalınca Alpamişa'yı ana-babasıyla tanıştırmak istemiş (de). Alpamişa, Barsinhılv'ı kızıl sarısına bindirip, Eyler Han'ın yaylasına çapmış (de). Barsinhılv Alpamişa'yı alıp Eyler Han'ın on iki kanatlı ak çadırına girmiş (de).

Babasına:

"Kalk baba, kalk baba,
Kalkıp belini sık, baba, sık baba!
Eve güveyi alıp geldim,
Kalkıp elini uzat, baba, uzat baba!
Arka dolu al kısırak,
Tokay dolu doru kısırak,
Birne edip ver, baba, ver baba!-
diye yırlamış. (de).

Eyler Han:

"Git benim güveyiye verecek kızım da güveyim de yok!" (der).

Barsinhılv, anasına bakıp:

"Kalk ana, kalk ana,
Göz yaşımı sil ana, sil ana!
Size güveyi alıp geldim,
Kalkıp elini uzat ana, uzat ana!
Arka dolu ala kısırak,
Tokay dolu kula kısırak,
Birne edip ver ana, ver ana!-

diye ağlayıp yırlamış, anası, Eyler Han'a:

"Biricik kızımızın göz yaşını döktürmeyelim; kalkıp güveyiye elini ver!" (der).

Eyler Han, ağır ağır kalkıp Alpamişa'ya elini uzatmış, (de). Eyler Han, sonra Alpamişa'yla Barsinhılv'a aksakalların görmediğince, ata-babaların işitmediğince güzel bir toy kurmuş.

Alpamişa, Barsinhılv'ı eline götürmüş; kaygı gelse birlikte kaygılanıp, şatlık gelse birlikte şatlanıp gün geçirirken, çapkın gelip, Büzer Han'ın savaşa geldiğini haber vermiş. Meğer o, Barsinhılv'ı oğluna isteyip alamayınca savaşıarak almak için gelmekteymiş (de).

Büzer Han, yerden bitmiş gibi pek çok askerle gelmekteymiş. Alpamişa, elmas kılıcıyla düşman askerini kırmaya tutuşmuş (de). Üç gün, üç gece savaştıktan sonra, Alpamişa'nın gücüne dayanamayıp Büzer Han'ın askeri kaçmış, (de). Bahadır, daha biraz dinlenmeden Büzer Han, yine asker toplayıp hücum etmiş. Alpamişa, acarlanıp tekrar savaşa atılmış. Savaş, çok sert olmuş. Kan, ırmak olup akmış. Uzun süre savaştıktan sonra, Büzer Han'ın askerleri darmadağın olup kaçmışlar.

Alpamişa, kızıl sarıyı duşaklayıp bırakmış da uyumak için yatmış. O adeti

boyunca bir uyusa, altı gün-altı gece uyurmuş. Onun uyumasıyla birlikte Büzer Han'ın  aşıtları yetişip gelmiş. Kızılsarı, sahibini uyandırmak için ne kadar kış-nemişse de, koşturmuşsa da, Alpamışa uyanmamış.  aşıtlar, hemen gidip Büzer Han'a bahadırın  l  gibi yatıp uyuduğunu haber vermişler. Büzer Han, sağı kalan askerlerini toplayıp gelip Alpamışa'yı  elik zincirle sarıp bağılayıp arabaya atıp götürüp gitmişler. O, bahadırı yer altındaki derin zindana attırmış; kızıl-sarıyı da taş saraya kapattırmış.

Bir ara Alpamışa uyansa-eli-ayağı bağılı,  elik zincirle sarılı, derin çukur içindeki karanlık zindanda yattığını görmüş. Zincirden kurtulmak asla mümkün değıl; kurtulsa da çukurdan çıkmak mümkün değılm ş. Uzun süre uğıraştıktan sonra o, iki kolunu sıyrıp çıkarmış. Büzer Han'ın adamları, Alpamışa sütünü içsin, emsin diye zindana bir ke iyle bir yük kuru ot atmışlarmış. Alpamışa sadece onun sütünü içerek yaşamaya mecbur kalmış.

Günlerden bir gün Alpamışa, sırt  st  uzanıp dertli dertli yatarken havada bir alay kır kazının uçup gittiğini görüp:

"Ak kazım, ak kazım,
Gel kazım, gel kazım,
Kanağına hat yazayım,
Yurduma, y rime
Gitsen alıp, gitsen alıp -
diye söylemiş.

Kazlar:

"Gölde olsak, gölde kırdın,
Kırda olsak, kırda kırdın,
Yatıver alp, yatıver alp!-
deyip uçup gitmişler de.

O kazlardan arkada kalan yalnız kaz uçup gitmekteymiş. Alpamışa onu görüp kalmış da:

"Ak kazım ak kazım,
Kanağına hat yazayım
Yurduma yarime,
Gitsen alıp, gitsen alıp,-

diye söylemiş kaz, gaggıldayıp, zindanın içine kanağını yayıp gelip inmiş (de). Alpamışa elini kesip kanıyla kaz kanağına hat yazıp: "Benim yurduma u arsın, orada On iki kanatlı ak çadırı görürsün; o çadırın dengine gelince hat yazılan tüyünü dökersin!" (der).

Kır kazı, Alpamışa'nın yaylasına varıp uçup dolaşırken, on iki kanatlı ak çadırdan bir küçük oğılan koşup çıkıp ok ile nişan alınca, kaz, çok korkup hatı düşürmüş. Bu ufaklık, Alpamışa'nın kendisi yok iken doğıp büyüyen Ayzar adlı oğıluymuş. Hat yazılan tüy, u a u a dolanıp ak çadırın yanına düşmeyip, bir miktar ötede duran Koltaba'nın kara çadırının önüne düşmüş. Koltaba, mektubu okumuş da durumu anlamış. Fakat o, bunu hiç kimseye söylememiş, bildir-

memiş.

Alpamişa uzun süre dönmeyince Eyler Han, onu aramak için atlılarını göndermiş. Atlılar, uzun süre gittikten sonra Büzer Han'ın hatsız-hesapsız ölüp kalan askerlerine rastlamışlar, (de). Onlar, orada, bir ağaç dibinde, Alpamişa'nın kendisinden başka kimsenin çekemediği iki kulaç uzunluğundaki boynuz yayıyla elmas uçlu oklarını bulup alıp dönmüşler.

Ulaklar, Alpamişa'nın öldüğü haberini yaymışlar. Barsınhlıv'ın bu habere inanası gelmemiş; o, beklemeye devam etmiş.

Koltaba, Alpamişa'nın yokluğundan faydalanıp, onun bütün servetini alıp sahip olmuş; Karluğas'ı hizmetçi etmiş; Barsınhlıv'ı kendisine almayı düşünmüş. Hiç durmadan Barsınhlıv'a elçiler göndermiş. Fakat, Barsınhlıv, asla kabûl etmemiş. Toyu geciktirmek, kurtulabilmek için o, bir hile düşünüp bulmuş: "Her kim Alpamişa'nın yayıyla altın yüzüğe ok ile atabilirse, ona varacağım" (der). Aslında o yayın kirişini Alpamişa'nın kendisinden başka hiç kimsenin çekemeyeceğini iyi bilmekteymiş.

Eyler Han, kızının dileğini kabul edip, büyük bir meydan kurmuş. Etraftan pek çok okçular gelip, Barsınhlıv'ın yüksekçe bir yere taktığı altın yüzüğü vurmaya çalışmışlar, fakat hiç biri (asla) Alpamişa'nın yayını çekememiş. Böyle edip Barsınhlıv, toy zamanını geciktirmekte, Koltaba'yı aldatmakta olsun, biz gelelim Alpamişa'nın ahvaline.

Alpamişa, gönderdiği mektubuna cevap gelmeyince, çok kaygılanmış (de). O, sürekli kuşağında taşıdığı kurayını alıp, dertli dertli çalmaya başlamış.

Büzer Han'ın üç kızı varmış. Han kızları bir gün kuray sesini işitip kalmışlar da zindanın önüne gelmişler. Kızlar gelip üstten zindana baksalar, çok yakışıklı bir bahadır yiğidin kuray çaldığını görmüşler. Alpamişa, kızları görünce çalmayı bırakmış.

Kızlar:

Alpamişa bahadır, haydi,
Kurayını yine çal
Bir-iki küy hediye et
Han kızlarının gönlünü et-

diye yalvarmışlar. Lakin Alpamişa çalmayıp, yalvartmış: "Size rahatça kuray çalamam: Elim-ayağım bağlı, aklıktan arıdım; gönlünüzü açmaya fırsatım yok!" (der) O gün kızlar, Alpamişa'ya bir yardım edemeyip dönüp gitmişler. Han'ın küçük kızı, babasının sandığından çok miktarda altın akça alıp, gizlice adamlar tutup, zindana doğru yer altından tünel kazdırmış. O, her gün bu yer altı yoluyla zindana gelip gitmeye başlamış. Geldikçe Alpamişa'ya yiyip-içmeye azık alıp getirirmiş. Alpamişa semirip güçlenmeye başlamış. Günlerden bir gün Alpamişa kıza:

"Eğer beni zincirden (bağdan) kurtarmak istiyorsan, babanın altın akça sandığına saklanan altın saplı elmas kılıcımı alıp gel. O kılıç olmayınca, bağlarla hiçbir şey yapamayız" (der).

Kız, kılıcı alıp gelmiş. Alpamişa, elmas kılıcın yardımıyla bağlardan kurtulmuş. O, bağdan kurtulduktan sonra on beş gün boyunca zindanda yatmış. Meğer zincirler tenine çok derince batmış, derin yaralar açmış. Han kızı, bahadırın yaraları iyileşince;

"Seni buradan nasıl çıkarmak mümkün?" diye sormuş.

Alpamişa:

"Sen beni çıkaramazsın. İşte ben sana mendilimi vereyim. Taş sarayda benim kızsarım kilitli durmakta. Bu mendili taş sarayın önüne alıp götürüp yak. Kızsarı çıkarsa beni kurtarır!" deyip mendili vermiş.

Kız, Alpamişa'nın mendilini taş sarayın önüne götürüp yakmış. Kızsarı, mendilin kokusundan sahibinin sağ olduğunu anlayıp kanatlanmış. O, sarayın derin dayaklarını tepip bozup çıkıp, zindanın önüne gelmiş. Kızsarının boyunda Karlugas'ın ördüğü altmış kulaç ipek ipi varmış. Han kızı, ipek ipin bir ucunu at boynuna bağlayıp ikinci ucunu zindana atmış. Alpamişa, ipek urgana yapışıp zindandan çıkıp, elmas kılıcını takıp, kızsarısına binip, dos doğru han sarayına doğru yol tutmuş. O, Büzzer Han'ın önüne varıp:

"Ey Büzzer Han, kötülüğün için burada başını keserdim, fakat bana merhamet gösteren üç kızının hakkı için sağ bırakıyorum!" deyip çıkıp gitmiş.

Alpamişa, öz eline dönüp gelirken yilkı sürüsüne rastlamış. Baksa, tanış sürü gibi görünmekteymiş. O, yilkı çobanına

"Kimin sürüsü bu?" diye sormuş.

"Önceleri Alpamişa'nındı; şimdi Koltaba'nın" demiş çoban.

"Sana Alpamiş mı iyi idi, Koltaba mı?" diye sormuş bahadır.

"Koltaba iyiydi. Alpamişa Han varken, ben normal çoban, Koltaba baş yilkıcıydı. Alpamişa ölünce ben baş yilkıcı, Koltaba Han oldu!" demiş, çoban.

Alpamişa, çobanın başına parmağıyla vurmuş da öldürüp gitmiş. Gelirken Alpamişa, sığır sürüsüne rastlamış.

"Bu kimin sürüsü?" diye sormuş, o çobana.

"Koltaba'nın" demiş, çoban. O ip örüp durmaktaymış.

Alpamişa:

"Ne ipi örüyorsun?" (der).

Çoban:

"Bu iple Alpamişa yense-Koltaba'yı asar; Koltaba yense-Alpamişa'yı asar" (der).

Alpamişa, bunun da başına bir fiske vurup öldürmüş de yoluna devam etmiş (de). Biraz gidince, o, koyun gütmekte olan bir çocuğa rastlamış. Koyuncu çocuk, bir eline kalın bağırsak, öbür eline kuyruk yağı alıp sorup durmaktaymış (de). Alpamişa çocuğa:

"Her halde bugün toy olmalı?" diye sormuş.

Çocuk:

"Yaylada, altın yüzükten geçirmek için ok atıp Barsınlıv'ı almak için yarış olmakta. Toy için Koltaba Alpamişa'nın semiz semiz yilkılarını, koyunlarını kestirtti. Bana da az da olsa üleş çıktı" demiş çocuk. Fakat gözlerinden yularlanıp yaş akmış, (de). Alpamişa, haline bakıp, koyuncu çocuğun öz oğlu ol-

duğunu anlamış, lâkin ona kendini tanıtmamış. O, kendi kıyafetini çocuğa giydirip, onun kırk yamalı eski giyimini kendisi giymiş. Böylece o, çoban kıyafetinde Barsınlılıv yaylasına yol tutmuş. Yaylaya varmak üzereyken o, atını düşaklayıp bırakmış da dosdoğru yarış olan meydana gelmiş. Meydanda büyük ağaca altın yüzük bağlamışlar da Alpamışa'nın yayıyla yiğitler ok atmaya çalışmaktaymışlar. Fakat, onların hiç birisi de iki kulaç uzunluğundaki boynuz yayı kaldırıp çekemiyormuş (de).

Alpamışa, insanlar arasından sıyrılıp öne çıkmış da tahtta bütün görünüşüyle oturan Koltaba'ya:

"Koltaba ağa, ne olur ben de bir atıp bakayım." (der).

"Git, git, garip! Senden daha iyi yiğitler bile atamıyorlar, haydi oradan" deyip kovup göndermiş. Birkaç defa daha üsteleyip isteyince ona ok - yay vermişler. Alpamışa, kendi okuyla-yayını görünce ağlamaya başlamış. Yine de kendisini tanımasınlar diye: "Hey atamdan kalan ok yay!" diye söylenmeye başlamış. Sonra yayını kolayca kaldırıp, yüzüğe nişanlayıp atmış. Altın yüzük, şingir edip ikiye bölünüp düşmüş. O zaman Koltaba, çoban gibi gizlenen yiğidin Alpamışa olduğunu anlamış da:

"Bileğimde kemendim

Nerede benim eski halim?"

deyip yılık sürüsü yanına koşup gitmiş. Alpamışa, ikinci bir ok alıp Koltaba'yı vurup öldürmüş. Kenardan bakıp duran Barsınlılıv ile Karluğas, Alpamışa'nın döndüğünü görüp, koşup gelip kucaklamışlar. Bu arada babasının giyimini giyen Ayzar da gelip yetişmiş (de). Alpamışa'nın sevincinin sınırı, sonu olmamış (de).

"Ben burada anamı görmüyorum" demiş. Meğer o, Barsınlılıv yarış kurup evlenmeyi istiyor deyip kızıp evinde kapanıp yatmaktaymış. Barsınlılıv, Alpamışa'yı alıp kaynana yurduna gelip:

"Kaynana eşiğe çık" (der).

"Git, öteye! Kocana ihanet ettin, seninle konuşmam!" demiş ona kaynanası.

Bunun üzerine Barsınlılıv yırlayıp:

"Kalk kaynanam, kalk kaynanam,

Kalkıp belini bağla, kaynanam,

Elin kutu Alpamışa,

İle döndü, gör, kaynanam",

diye söylemiş (de).

Bu yırı iştir iştir kaynana eşiği hızla açmış, (de). Alpamışa anasıyla görüşmüş (de). Bahadır'ın ele sağ-salim dönmesi hürmetine üç gün, üç gece toy kurmuşlar. Büyük bir meydan açıp uzaktan at çaptırmışlar; yakından tay çaptırmışlar; ozanlar yarışmış, bahadırlar güreşmişler; alın tokuşturmuşlar. At çapan-da kızıl sarı diğer atları geçip gitmiş; bahadırları güreştirende Alpamışa yenip çıkmış; alın tokuşturanda Alpamışa'nın oğlu Ayzar birinci olmuş.

Alpamışa dönüp han olunca, ele iyilik huzur gelip, halk erkince yaşamış (de).

7) KÜSÄK BEY* (Qıpsaq Versiyahı)

7. 1. Başkurt Türkçesi:

Dürt ırw bulğanı; här qayhılı, üz ésenän batır haylap gümer hörgäne

Boron ber Mäsem atlı xan bulıptı,
Üze aqıllı, danışman yän bulıptı,
Gäzellege, baylığı berzäy bulıp,
Här yerzä möhabätle dan bulıptı.

Un ike bey bulğan ber üzendä,
Uyın-kölkö-kis häm köndözön dä;
Bählewän gäskäre bixisap küp,
Bınan ütkän xan bulmağan yer yözöndä.

Mäsem xan-mosolman xan, törki zatı,
Talay xandan artıq bulğan soltanatı;
Qarağaylı qara urman, törlö säxrä,
Ağizeldeñ buyı bulğan mäkänäte.

Gäskär menän säxrälä sawıq qılğan,
Üze uyın uynawğa zawıq bulğan;
Ul zamanda tınıslıq his bulmağan,
Här yerzä qurqınıslı yaw küp bulğan.

Bereneñ malın bere alğan zurlıq menän,
Kisergän gümerzären urlıq menän;
Mıqtıları nasarzarın orop-huğıp,
Ültergän beren-bere xurlıq menän.

Şul zamanda dürt törlö ırw bulğan ikän,
Don'yağa bälä-fetnä tulğan ikän;
Här qayhılı, üz ésenän batır haylap,
Mäsem xandan büläk yerzä torğan ikän.

Dürt ırwzıñ dürt başqa bulğan atı,
Bählewän här qayhınıñ ata zatı,
İrw başqa bulğan menän dine berzäy,
Milläte barınıñ da-törki zatı.

* Başqort Xalıq İcadı-Épos, 2. c., Öfö 1973, 293-319.

Tüñgäwer-ber ırwzıñ iseme bulğan,
İgen ikmäk-ularzıñ käsebe bulğan;
Timerqotlo isemle éstärendä
Ğäyät mıqtı bählewän keşehe bulğan.

Tam'yan-ikense ırw atın äythäm,
Töşönörhöñ, barıñın atap äythäm;
Batırınıñ iseme Tam'yan bulğan,
Belerhegez, tigez qılıp talqan äythäm.

Ösönsö ırw iseme bulır qıpsaq,
Belerhegez, bayan itep yazıp quyhaq;
Éstärendä ber batır bulğan ikän-
Fil mösälle, arıslan yöräk, isemle Babsaq.

Dürtense ırw atı xain bulğan,
Mäsem xanğa yerzäre yaqın bulğan;
Barı berzäy namıslı, osqalaq xalıq,
Nisä äythäñ dä, azıraq taqım bulğan.

Başlıqtarı Qarağölömbät batır bulğan,
Xain ırwın qarawıllap yatır bulğan;
Könö-tönö üzzäre urlıq qılıp,
Beräwzeken ikensegä hatır bulğan.

Ul waqıt xain ırwı tup bulıptı,
("Tup" tigändeñ mäğänähe "küp" bulıptı);
Ul zamanda mıltıq qoral his bulmağan,
Qoraldarı qılıs menän uq bulıptı.

Här xalıqtıñ üz ésenän batır bulğan,
İlen-yorton qarawıllap yatır bulğan;
Ul batırğa xisaphız küp firqä birep,
Öyzä-tözzä qorowlı satır bulğan.

Dürt ırw batır bulıp sıqqan danğa,
Bilgele yer yözöndä här ber yängä;
Bıl dürt ırw şul köyönsä yata torhon,
Hikäyätte kiltäräyek Mäsem xanğa.

Mäsem xan yortona afät kilgäne, dürt ırıwzıñ dürt batırınan yarzam
horap, xandıñ xäbär itkäne, ämer xatı yebärgäne

Mäsem xan ğäskär menän awğa sıqqan,
Aw awlap, törlö-törlö tawğa sıqqan.
Aw awlap, ös köndän huñ qaytıp kilhä,
Şühärendä qurqınıslı ğawğa sıqqan.

Ber waqıt xalıq yıyıldı Mäsem xanğa,
Päyzä buldı ber bälä, tip bezzeñ yanğa,
Beräw äytte: "Täksir, hez awza saqta,
Talay mählük buyaldı, tip, qızıl qanğa".

Bını işetkäs, Mäsem xan şıwşıp kitte,
Başınan tübäye osop kitte;
Qurqınıslı, yaman xäbär işetelgäs,
Täxetenän, sızay almay, töşöp kitte.

Şul waqıt beräw kilgän ilay-ilay,
Ayağına basa almay, qolay-qolay,
Höyläşergä Mäsem xandan izen horap,
Başlağan hüz höylärgä inde bılay:

-Döyälärem Muyınsaqlı tawza bulğan,
Balalarım barı la sayza bulğan;
Qırq biş bala sayza qarap torha,-
Qurqınıslı ber yırtqıs päyzä bulğan.

Kilgän dä meñ döyämdeñ ésen yargan,
Barın da tübä qılıp öyöp hulğan;
Şul waqıt qırq biş bala huqqı alıp,
Bayağı yırtqıs menän huğış halğan.

Qırq bişteñ qırqın berzän ülterepte,
Baştarına qeyämät kilterepte;
Qalğan bişe yaranıp, qasıp qaytıp,
Bıl xäbärze bezgä yetkerepte".

Xalayıq barı la äytte Mäsem xanğa
İlap-hıqtap barı la qalıp tañğa;
Bıl yırtqısqa ber-ber ämäl tapmahağız,
Barıbızdı qırıp taşlar irtän tañda.

Bıl añdan bar xalıqtıñ qoto qasqan,
Öyzä-tözzä xaywanat qurqıp qasqan;
Dürt ırıwzıñ batırınan yarzam horap,
Şul waqıt Mäsem xan ber xəbär asqan.

Xat yazğan: "Batırzarım, kilegez, tip,
Tuqtamastan atqa menep yelegez, tip;
Sıraqtarım, hezzän yarzam bulmağanda,
Bötönläy xarap bula ilebez", tip.

Tüñgäwerzeñ atahı Timerqotlo,
Üze ber batır ikän ğäyät mıqtı;
Xan xəbären işetkäs, sızay almay,
Amanlaşıp, il-yort menän yulğa sıqtı.

Bıl batırzıñ yäşe kilepte yegermegä,
Bählewän bulıp yöröptö här ber yergä;
Ayandap athız, yäyäw yörögändä,
Tubıgınan kerepti qara yergä.

Timerqotlo ber waqıt kitmək bulğan,
Mäsem xanğa ber waqıt yetmək bulğan;
Kük pawozqa köymägä troykalap,
Qanatlı qara yurğa yekmək bulğan.

Tağı ber hüz äytä, ti, Timer batır,
Kükrägen küktäy bulıp döbör-şatır;
Köymä menän barıw bezgä oqşamay, tip,
İnde yäyäw yöröwgä uylay, ti, axır.

Tañdap-tañdap yöz hikhän balwan alğan,
Qarıwyaraq, saymay haylap alğan;
İl-yort menän xuşlaşıp, amanlaşıp,
Timerqotlo Mäsem xanğa kitep qalğan.

Xan xəbäre kilepte Tam'yanğa,
Bını işetkäs, Tam'yan batır qalğan tañğa;
Yöz ille üngär batır yıyıp alıp,
Tiz genä kitmək bulğan Mäsem xanğa.

Haylap-haylap yöz ille balwan alğan,
Qarıwyaraq, saymanın haylap alğan;
Xuşlaşıp, amanlaşıp, il-yort menän
Tam'yan batır Mäsem xanğa kitep qalğan.

Mäsem xandan xaingä kilepte xat,
Xattı alıp uqıptı ber äzäm zat;
Yıyılıp xalıqtıñ barı, uqıp belgän,
Quldan-qulğa yörötöp qabat-qabat.

Şul waqıt Qarağölömbät kilep kergän,
Tuptıñ ésen urtanan telep kergän;
His beräwe äytmişlä lä xan xäbären,
Ğäräsät zihene menän belep kergän.

Qarağölömbät xisaphız batır bulğan,
Ber uğın biş par ügez tartır bulğan;
Bilgele, Qarağölömbät yoqlağanda,
Biş kön, biş tön nämä belmäy yatır bulğan.

Şul waqıt Qarağölömbät aqıra, ti:
"İl-yortom yıyılhıñ!"-tip saqıra, ti.
İlendäge Aqhaqaldıñ barın yıyıp,
Mäsem xanğa barmaq bulıp aqılday", ti.

Éyärlätte bäyge bürtä atın şunda,
(Uqıw menän Mäsem xandıñ xatın şunda);
Haylap-haylap azamatın ayıra, ti,
Üzenä täbiğ bulğan xalqın şunda.

Tañdap-tañdap ös yöz altmış balwan alğan;
Qarıwıyaraq, saymanın haylap alğan;
Amanlaşıp, xuşlaşıp, il-yort menän,
Qarağölömbät Mäsem xanğa kitep qalğan.

Mäsem xan menän Uraz xan qatar bulğan;
Näsele ikäweñeñ dä başqort bulğan;
Yıl hayın bäyge yahap, balwan haylap,
İkäwe uyın uynap yatır bulğan.

Uraz xan qıpsaq ırıwın yaratıptı,
Barına ingäm-ixsan taratıptı;
Qıpsaqtarzıñ batırı Babsaqqa
Tapşırıp, ilen-yorton qaratıptı.

Qarağan batır Babsaq xandıñ ilen,
Éyärläp menep alğan Qaragiren;
Ber ayzay yalan-tözzä gizep yöröp,
Tigezläp qarap sıqqan xandıñ yeren.

Uraz han Babsaqtı kürgän ikän,
Batırlıgın, maturlıgın belgän ikän;
"Xozay quşha, qızımdı biräm", tiyep
Küñelenän niyät qılıp yörögän ikän.

Bıl xandıñ yañgız qızı bulğan ikän,
Yözzäre ayzay bulıp tulğan ikän;
Babsaq batır xan ilendä yörögän saqta,
Beren-bere kürep, ğaşıq bulğan ikän.

Qosaqlaşıp, küreşep übeşkändär,
İkäweneñ xäleñ-yayın beleşkändär;
Bere almaq, bere barmaq hüz quyışıp,
İlay-ilay ayırılışıp kiteşkändär.

Uraz xandıñ Yämilä atlı qızı bulğan,
Quy ésendä altın toyaq quzı bulğan,
"Qıpsaqtarzıñ batırı Babsaqqa
Qızımdı biräm", tigän hüze bulğan.

Uraz xan Babsaqtı saqırıptı,
Niqax uqıp, qızın quşıp yatqırıptı;
Ber ay buyı tuy yahap, köräş yahap,
Bäyge yahap, yügerek haylap saptırıptı.

İr Babsaq Yämiläne alıp qaytqan,
Uyın-kölkö tamaşağa qanıp qaytqan;
Yebäk, keläm, mamıq kürpä, altın, kömöş-
Barın da alıp, batır bayıp qaytqan.

Babsaq batır un higezzä gäyät mıqtı,
Huğışıp, küp doşmandı yergä tıqtı;
Ber kön qatını menän ultırğanda,
Ber yat äzäm alıs yertzän kilep sıqtı.

Astına qara yurğa atın mengän,
Alıs yergä tuqtalmastan qatı yelgän;
Babsaq batır qarşısına tura kilep,
Qulına möhörlängän xattı birgän.

(Bıl äzäm xandan kilgän ikän,
Könö-tönö ayandamay yelgän ikän;
Mäsem xandıñ yebärmeş xat-xäbären
Qulı menän Babsaqqa birgän ikän.)

Şul waqıt batır xattı uqıp kürgän,
Ni yazğanın küñelenä tuqıp belgän;
Yörägenä qurqınıslı ğawğa töşöp,
Öyönä qatını menän qayıp kergän.

Mäsem xandan kilepte ber xat Qıpsaqqa,
Qıpsaqtarziñ batırı Babsaqqa:
Xan yarlığın işetkän huñ ultırhınmı?-
Uylağan barmaq bulıp Mäsem yaqqa.

Xäbär kilgäs, kitmäk bulğan batır Babsaq,
(Layıqmı belgän hüzze yazmay qalhaq?)
Uylağan: "Xan saqırğas, barayım,-tip,
Küñelenä yaman bulır, barmay qalhaq".

Uylağan: "Xozay quşha, min barayım,
Ul añğa zaman axırı min halayım;
Unday yırtqıs yanwarzarziñ mıqtıların
Ğümeremdä qırğaynım min talayın".

Bını işetkäs, barlıq xalıq yıyılıptı,
Aşap-éskän aştarınan tıyılıptı;
Küzätse balwanıbiz kitä ikän, tip,
Küzzärenän qanlı yaş qoyoloptı.

Qatını Yämilä lä ilay ikän,
Barmağanıñ yaqşı, tip teläy ikän;
Bıl yulğa kitkändän huñ, batır Babsaq
Qaytanan kilä almasın belä ikän.

Şunan batır qatınına äytte hüzen:
"Hılıwım Yämiläm,-tip höyöp üzen,-
Qara qaşım, qolağın menän tıñlap ultır,
Bına bılar hiñä äytä torğan hüzem:

Xozay quşha, min säfär yörörmän, tip,
Täqdirzä quşqanın kürermen, ti;
Éser hıw, yeyä torğan rizıq böthä,
Öyzä yatqan menän dä ülermen, ti.

İke ayzan huñ bezzeñ ber bala tıwır,
Ul bala atahınıñ yulın qıwır;
Qılıs, höñgö qulına berzäy alıp,
Waqıtında doşamdarziñ yulın bıwır.

Min ülhäm, hiñä şäriq şul buladı,
Xozay quşha, дәwläteñ mul buladı;
İrtäle-kis tamaşa, uyın-kölkö,
Qaşından tarqalmas, tuy buladı".

Şul hüzze äytep, keyemen keymäk buldı,
Mäsem xandıñ yağına yörömäk buldı;
Qaşına higez keşe yuldaş alıp,
Xozanıñ ni yazğanın kürmäk buldı.

Tañdap-tañdap higez mıqtı balwan alğan,
Qarıwaraq, saymanın haylap alğan;
Amanlaşıp, xuşlaşıp, il-yort menän,
Batır Babsaq Mäsem xanğa kitep qalğan.

Dürt ırıwzıñ dürt batırı Mäsem xanğa kilgäne
Mäsem xan batırzarğa xäbär halğan,
Bıl don'yanıñ wafahı yuq, üze yałğan;
Tuy yahap, batırzarzı qarşı alam, tip,
Hıy ösön yöz döyä qorban salğan.

Mäsem xan tuy yahap yatqan waqıt,
Töşkä taban qoyaş qızıp qalqqan waqıt;
Küzzärenä ber ölkän sañ kürende,
Törlö qızıq tamaşağa batqan waqıt.

Xanğa xäbär birzelär: "Sañ kürzek, tip,
Sañ ésendä ber talay yän kürzek, tip,
Éstärendä manaralay ber äzäm bar,
Bik ğäcäyep zur ikän,-tañ kürzek",-tip.

Bını işetkäs, xan torop küzen haldı,
Dürt batırzıñ bere ikänen belep aldı;
Tüñgäwerzeñ atahı Timerqotlo
Yöz hikhän balwan menän kilep qaldı.

Atahı tüñgäwezeñ boron kilde,
Şunuñ ösön yuğarınan urın birze;
Xan menän batır höyläşep ultırğanda,
Qarayıp kilgän sañdı küze kürze.

"Saň üze qaramaqqä alıs, tine,
Alıs bulğan menän dä tanış, tine;
Mäyle yaw, meyle bütän bulha, bulhın,
Xozayzan bula torğan bar eş", -tine.

Bıl hüzzä äytep ikäwhe tora qaldı,
Saňğa taban küzzären bora haldı;
Yöz ille balwan yeget yuldaş qılıp,
Şul waqıt Tam'yan batır kilä qaldı.

İke batır ike ırwzan kilde inde,
Küñelenä xandıñ şatlıq tuldı inde;
Ösäw-ara höyläşep ultırğanda,
Yeraqtan ber saň päyzä buldı inde.

Ul saň yaqınlanı tupqa taban,
Uynap-kölöp ultırğan küpkä taban;
Ayandamay, qatı yelep kilä yatır,
Sıgarıp tuzandarın kükkä taban.

İke batır xan menän qarap torzo,
Ağısıp, bāyge atınday yaraq torzo;
Alistı yaqın qılır közgö menän
Qansa äzäm bar ikänen hanap torzo.

Qarağölömbät ikänen xan tanıp belde,
Höyläy torğan qızıq yere yañı kilde;
Astında mengän atı bāyge bürtä,
Tupqa kergäs, sızamay yanıp kilde.

Ös yöz altmış balwan şäriq alğan,
Bāyge bürtä yanwarına menep alğan;
İke batır xan menän torğan saqta,
Xain ırwı Qarağölömbät kilep qalğan.

Batırzar ösäw buldı kilä-kilä,
(Tabılır hüzzēñ yayı uylap kilä);
Babsaqtan ber xəbär zä belä almayzar,
Unıñ kiler-kilmäsen xozay belä.

Batırzar kilä-kilä ös bulıptı,
Bıl arala ber talay eş bulıptı;
Uyn-kölkö, tamaşa menän kön ütkärep,
Qoyaş batıp şul waqıt kis bulıptı.

Yoqlarğa yattı xalıqtıñ barıhı la,
Qalmastan yäştäre häm qarıhı la,
Yoqoğa xalıqtı küze kitkän saqta,
Döbör tawış kilä, ti, alıs yerzä.

Bıl tawış uyata, ti, xalıqtıñ barın,
Batırzar keyenä, ti, qarıwzarın;
Tandap-tandap balwandarın alıp qalıp
Qaytara, ti, kärewzären, yamandarın.

"Yalandağı anaw köngö añ mikän bıl?
-Bulmaha, qanıǵıp kilgän yaw mikän bıl?-
Xalayıq ber-berenä qısırta, ti,-
-Bulmaha, tögärlägän taw mikän bıl?"

Şunda ber qart äytä, ti: "Tuqtaǵız, tip,
Ber zä yuq nämä ösön qurqmaǵız, tip;
İrtän tañda üze lä kiler ul, tip,
Tınıs yatıp, yoqoǵozzo yoqlaǵız, tip.

Ul kilgän-añ da tügel, yaw za tügel,
Taǵı la tögärlägän yaw za tügel;
Üzegezzäy ber äzämdeñ balahılır,
Ul äzäm yaw bulırzay bändä tügel.

Babsaq batır könlök yulın kilä ikän,
Mengän atı yer teträtep yelä ikän;
Qaragır atınıñ ayaq tawışı
Könlök yuldan ana şulay kilä ikän".

Bıl xäbärze işetkäs, xanlıq yata, ti.
Qarañǵı bötep, inde tañ ata, ti;
Bayağı döbör tawış qabatlanıp,
Xalayıqtıñ barın da uyata, ti.

Ber waqıt bar xalayıq qarap torzo,
Barı la bäge atınday yalap torzo;
Kilgänen Babsaqtıñ higez ir menän
Mäsem xan üz küze menän qarap torzo.

Astına menep alǵan Qaragire
Kilä, ti, dereldätep qara yerze;
Mäs bulǵan fildäy bulıp ir Babsaq
Kilde lä Mäsem xanğa säläm birze:

"Ässälämäğäläyküm, xanım,-tine,
Yäyelgän yer yözönä danıñ, tine;
Riza bul huñğa qalıp kilgänemä,
Yulıñda fiza bulhın yänem"-tine.

Bını äytep barı menän küreşä, ti,
Ber-berehen xäleñ-yayın beleşä, ti;
Dürt batır, Mäsem xan, bulğan ğäskär,-
Barı barıp, şähärgä kereşä, ti.

Şähärzä Mäsem xan tuy qıla, ti,
Batırzargä bik ölkän hıy qıla, ti;
Ber az uynap-kölöp alğandan huñ,
Şul waqıt Mäsem xan ber uy uylay, ti.

Şul waqıt saqıra, ti, batırzarın,
Tekterep altın-kömöş satırzarın;
Şunan xan hüz höylärgä keşeşä, ti:
"Tıñlağız qolaq halıp, yaqındarım!"

Batırzar kön batqan huñ kilde barı,
Ni äyteren Mäsem xandıñ belde barı;
Batırzargä xan qanday hüz äyter, tip,
Hirt yaqtan tıñlap torzo xalıqtıñ barı.

**Yırtqıs arıslandı ültärgän batırğa ölkän tuy qılamın, дәwlätämdäñ yar-
tıhın hıy qılamın tip, Mäsem xandıñ batırzargä möräcägät itkäne**

"Batırzarım, mineñ yaqqa qarañ,-tine,-
Mineñ ber xörmätemä yarañ!-tine;
Hezzärgä mineñ ber zur yomoşom bar,
Yar bulhın här qayhıña allañ,-tine.

Sığıñdar dürtegez zä yalan-tözgä,
Qılıñdar ber zur xezmät inde bezgä;
İl-yortomdo ber yırtqıs yözätä, tip,
Ällä qasan äytän inem unı hezgä.

Şul yırtqısqa inde hezzär barıñ, timen,
Qılıs menän qarının yarıñ, timen;
Xozay quşha, zalimde dal-dal qılıp,
Başına zaman axır halıñ, timen.

Zur mökafät qılamın, ültərhägez,
Tirehen huyıp miñä kilterhägez;
Qoto osop qurqıp qalğan il xalqımdı
Qıwandırıp, yöräktären terelthägez.

Ul batırğa bik ölkän tuy qılamın,
Däwlätemdeñ yartıhın hıy qılamın;
Nazlı qızım Gäwhärze quşıp birep,
Un ike bey östönän bey qılamın".

Bını äytep batırzarzı tarata, ti,
Harğayıp ul waqıtta tañ ata, ti;
Awızınan xandıñ bınday hüz işetkäs,
Batırzar barıhı la yarata, ti.

Bıl dürt batır ber-berehenä yaqınlaştı,
Yırtqısqa kitmäk bulıp aqıllaştı;
Här qayhıhı azamatın yıyıp alıp;
Xuş, aman bulıǵız, tip baqıllaştı.

Dürt batır dürtäwhe lä kitte inde,
Arala talay köndär ütte inde;
Dürtäwhe lä ber talay bergä yöröp,
Dürt ayırlı yul başına yette inde.

Qaraǵölömbät menän Tam'yan batır,
Timerqotlo menän Babsaq batır.
Bıl dürtäwhe ber ayzay bergä höröp,
Şunan huñ beräm-beräm kitkän axır.

Dürt bählewän dürt yulğa kitkän şunda,
Batır Babsaq zur ber tawğa yetkän şunda;
Ğud-ğämbär, Misek-yofar, gäwhär-yaqut,
Altın-kömöş, asıl taştıñ barı şunda.

Babsaq batırzıñ arıslandı ültergäne

Ul tawza ir Babsaq bik küp yörögän,
Här törlö yemeştärze yeyep yörögän;
Yemeş yeyep, şişmä buylap kilä yatha,
Yoqlap yatqan arıslandı küze kürgän.

Arislandı kürew menän batır şaşqan,
Küzzäre uttay yanıp, üte taşqan;
Yä xozay, üzeñ yarzam birä kür, tip,
Qarıwın qulına alıp yaqınlaşqan.

Ber ölkän qara taştı qulına alğan şunda,
Yoqlap yatqan arıslanğa halğan şunda;
Orğan taş arıslanğa teymäyensä,
Uba qılıp, qara yerze yargan şunda.

Yer helkengäs, şul waqıt arıslan torğan,
(Manaralay zurlığı xozay orğan!);
Batırzı bayqağan torow menän,
Qaşındağı qara taşqa küzen borğan.

Xisaphız qurqınıslı, köslö yaman,
Uslap alıp taştı atqan kükkä taban;
Şul waqıtta arislandı batır Babsaq
Uq menän halıp qalğan hanğa taban.

Uq teygändän huñ, arıslan yığıla, ti,
Üpkähe awızına tığıla, ti;
Bartırzıñ atqan uğı ütä sığıp,
Şunda ber yar taşqa kerep yuğala, ti.

Qaşına arislandıñ kilde batır,
Ülgänen anıqlap belde batır;
Bığa inde ber bilge halayım, tip,
Arislandıñ şunda telen telde batır.

Şul waqıt batır uyğa qala inde,
Ber uğın urtahınan yara inde;
Bilge qılıp, şul waqıtta yartı uğın
Arislandıñ ésenä tığıp hala inde.

Yartı uğın üze menän almaq buldı,
Tiz yöröp Mäsem xanğa barmaq buldı;
Doşman bulğan yawıñdı ültierzem, tip,
Qıwanıslı xäbärze halmaq buldı.

Şunda uq batır Babsaq yöröp kitte,
İke itägen bilenä töröp kitte;
Könö-tönö tuqtamay qatı yöröp,
Mäsem xandıñ ilenä barıp yette.

İr Babsaq Mäsem xanğa kilde inde,
Tuqtamastan öyönä kerze inde;
Qırqınıslı yawıñdı ültierzem, tip,
Ni qılğanın barın höyläp birze inde.

Bını işetep, Mäsem xan torzo inde,
Tüñäräkkä muyının borzo inde;
Mayzan tözöp, xalıq yıyıp, at saptırıp,
Törlö qızıq tamaşa qıldı inde.

Qarağölömbät batırzıñ üle arıslanğa atqanı, üzem ültierzem, tip qaytqanı; Timerqotlo batır menän Tam'yan batırzıñ bını kire qaqqanı

Mäsem xan inde tuyın qıla torhon,
Yıyılğan xalayıgın hıylap torhon;
Bez kiläyek Qarağölömbät äxwälenä,
Bütän qızıq äñgämä bula torhon.

Ul tağı küp yerzärzä yörögän ikän,
Qızıqtırıp bürtäne yelgän ikän;
İr Babsaq ültergän arıslanğa
Tup-tura yaqınlaşıp kilgän ikän.

Kilew menän arıslanı kürgän ikän,
Yoqlap yata ikän tiyep belgän ikän;
Ülep yatqan arıslanı yoqlayzır, tip,
Uq menän şul waqıtta birgän ikän!

Qarağölömbät uq menän attı şunda,
Arıslan quzğalmastan yattı şunda;
Atqan uqtıñ yartıhınan kübe kerep,
Kükrägenä bıl yırqıstıñ battı şunda.

Qarağölömbät arıslan yaqqa kilde inde,
Ülgänlegen arıslanıñ belde inde;
Almas başlı nindäyzer uq zärdabınan
Ülep qalğan ikän, tip, belde inde.

Qazalğan uğın aldı kilew menän,
Ülgänlegen anıqlap belew menän;
Bilgegä hul qolağın kisep alıp,
Qayta, ti, tuqtamastan yelew menän.

Qarağölömbät Mäsem xanğa kilep yette,
Tuqtamastan satırına kerep kitte;
Xan yanına kerew menän, kisektermäy,
"Arısladı ülerzem!" tip ğarız itte.

Mäsem xan bınaw hüzgä tañ qala, ti,
Urınına sızay almay, quzğala, ti;
Tuqtamay yıldam kilhen qarşıma tip,
Babsaqqa keşe arqılı hüz hala, ti.

Hüzze işetkäs, Babsaq kilde inde,
Qarağölömbät ultırğanın kürze inde;
Ber şomloq menän ultırğanın Qölömbätteñ
Tösönä qaraw menän belde inde.

Kilde lä ir Babsaq öygä kerze,
"Saqrızñ, täqsir xanım, niñä?-tine;
Tiz äytse, işetäyem sapsanıraq,
Ber-ber yomoş barmı ällä miñä?"-tine.

"Bınaw batır kilep ultıra bezgä, tine,
Arısladı ülerzem tip, tözzä, tine;
Bında ber xikmätle eş barzır, tiyep,
Şul säbäptän saqrızım hezze", tine.

Xan äytä, ti: "Saqrğanım bildeñez, ti,
İkegez zä ülerzek tip kildeñez, ti;
İkäweñ dä ültergäne ras bulha,
Kürhäteñder inde miñä bilgegezze?"

Babsaq äytte: Saqrğas, kildem, tine,
Bıl xikmätteñ asılın belдем, tine;
Añdı ülerеп, halıp kilgän bilgehene
Ällä qasan üzegez beldeñ, tine.

Işanmahañ, qarayıq barıp, tine,
Käwzähen arısladıñ yarıp, tine;
İnde, täqsir, ikäwbezzeñ bilgehene
Tikşerä kür aqlıña halıp",-tine.

Qarağölömbät ultırzı uyğa qalıp,
Xağa yawap birä, ti, tora halıp;
Bilgehen şunda xağa kürhätä, ti,
Arıslanıñ hul qolağın qulğa alıp.

"Arıslanı,-Qarağölömbät,-ülterzem, ti,
Qolağın kisep, hezgä kilterzem, ti.
Käwzähendä bütän his ber bilgehe yuq,
Hüzemdeñ asılın inde belderzem",-ti.

Ösäwhe lä öyzän sıqtı şul hüzze äytep,
Nişlähen, kärkemägäñ küp hüzze äytep;
Qarağölömbät kilep xalıqqa ğawğa haldı,
Don'yala bulmağan ber yuq hüz äytep.

Mäsem xan bıl hüzze inde quyırğa uylay,
Barın da xalayıqtıñ yıyırğa uylay;
Babsaqtıñ eşen rasqa quyıp,
Un ike bey ostönän bey qılırğa uylay.

"Babsaqtıñ ras-tine,-qılğan eşe,-
Arıslanı täftiş itep kilgän keşe,-
Babsaqtıñ huzen barı dörös,
Qölömbätteñ yalğan,-tine,-qılğan eşe".

Şul waqıt Qarağölömbät oyala, ti,
Tänenän dar'yalay tire qoyola, ti;
Qara äkäneñ ös yöz altmış azamatı
Barıñ la şaw-şıw kilep yıyıla, ti.

Timerqotlo menän Tam'yan-ike batır
Yırtqıstı ézläp taba almay qayttı axır;
Xalayıqtıñ yaq-yaq bulıp talaşqanın
Kürgändän huñ, xayran bulıp kilä yatır.

Ğawğanıñ asılın inde bilde bılar,
Tuqtamastan Mäsem xağa kilde bılar,
Babsaqtıñ hüzeneñ barı ras, tip,
Toğroloq menän ğıwahlıq birze bılar.

Äyttelär: "Täqsir xanım, kildek, tine,
Ğawğazıñ asılın beldek, tine;
Batır Babsaq ültergäñ arısladı
Qölömbättän ber kön boron kürzek, tine.

Ülep yaqtan arısladı kürzek, tine,
Şul waqıtta qaşına kildek, tine;
Bilge qılıp halıp kitkän xikmättären
Babsaqıñ ikäweñ dä kürzek, tine.

Awızınan qan kilgängä, awızın astıq,
Bilge qılıp telen telgän äwwäl baştuq.
Boğazında ber timer tağı kürep,
Quldı tıǵıp qararğa aqılaştıq.

Ber uǵın urtahınan yargan ikän,
Yartıhın esenä tıǵıp halğan ikän;
Ozon uq arısladıñ esenä hıymay,
Uqtıñ başı boğazına bargan ikän..."

Bını işetkäs, Mäsem xan tuy qıla, ti,
Barın da batırzarzıñ hıy qıla, ti;
Babsaqqa qızın inde birmäk bulıp,
Şul waqıt Mäsem xan ber uy qıla, ti.

Qarağölömbätteñ Babsaq batırzı atqanı, qıpsaq ırıwın qırıp qaytqanı

Qarağölömbät azamatın yıyıp alğan,
Şähärzän sitkä awlaqqa barıp qalğan;
"Qıpsaqtarzıñ batırı Babsaqtı
Ülteräyek, xalqım", tip känäş halğan.

Şul hüzze äytep uq-hazağın ala inde,
Azamattarın şul yergä hala inde;
Küzzärenä qan tulıp, asıwlanıp,
Tup-tura tupqa taban bara inde.

Şul waqıtta Babsaq batırzı Mäsem xan un ike bey östönän bey qılıp, uğa qızı Gäwhärze nikax quşıp bik zur tuy yahap yatalar ikän. Qarağölömbätteñ, küzenä qan tulıp, asıwlanıp kilgänen xalıqtıñ barihi la kürä. Bını Babsaqqa äytälär: "Batır, urınıñdan tor, qarşı bar, ul ber-ber şomloq menäñ kilä",-tizär. Babsaq: "Ber ultırğan urından torow-qatındar eşe. Urınımdan tormayım, uğa qaramayım!"-ti. Tağı ul oşo hüzzeren äytä:

"Ber ultırğan urınımdan tormayım, ti,
Hezzeñ äytkän hüzegezgä bulmayım, ti;
Atha inde, ata birhen zalim xain,
Unan qurqıp muyınımdı bormayım",-ti...

Qarağölömbät kereşkä uğın keyä inde,
Babsaqtıñ bilenä tözäy inde;
Almas başlı uğın atqas, uñdırhınmı,-
Batırzıñ bilen şunda özä inde.

Qarağölömbät kilde lä attı inde,
İr Babsaq qızıl qanğa battı inde;
Bil özülgäs, bisara sızahınmı,-
Yänen xaqqa tapşırıp yattı inde.

Maqtana, ti: "Aldım, tip, üsemde min,
Belgezzem, tip qıpsaqtarğa kösömdö min".
Bıl hüzze äytep, azamatın saqıra, ti,
Qotorğan işäktäy baqıra, ti;
Zalim xain zur şomloq qıldı, tiyep,
Äzäm bulğan barı la aptırtay, ti.

Bıl xäldän huñ Timerqotlo menän Tam'yan batur, ikäwhe hüız berläşep, Qarağölömbätte üzeneñ ös yöz altmış keşelek ğäskäre-niye menän bergä qırıp taşlarğa uylay. Ämmä Mäsem xan ämer itmäy: "Xozanıñ ber täqdire bulğandır, sabır itegez"-tigäs, his beräw Qarağölömbätkä hüız äytmäy.

Babsaqtıñ higez azamatı batırzı yerlämäk bulalar. Şul waqıtta Qarağölömbät: "Yeremde qazıtmayım, yeremdän tupraq birmäyem, telähä qayza quyığız!"-tip mäyette yerlärgä röxsät birmäy. Babsaq batırzıñ azamattarı üzzäreneñ kön yarımlıq qıpsaq yerenä qayıp batmandar menän tupraq taşıp, batırzıñ östönä öyälär.

Timerqotlo menän Tam'yan kilde xanğa,
Qara äkäneñ eşenä qalıp tañğa;
"Ber äzämdeñ qanına battıq,-tine,-
Kiläbez tip bınaw yırtqıs añğa.

Täqsir xan, bezgä röxsät bireñ, tine,
Ğäskäreñ menän aman yöröñ, tine;
Telähäñ yaw, telähäñ dus bul üzeñ,
Qara äkäneñ yayın üzeñ beleñ"-tine.
Şul waqıt qaytarzı xan batırzarın
Teyätep altın-kömöş satırzarın;
Gäwhär, yaqut, asıl taşı,-barın birep,
Xuş qılıp hämmäheneñ xäterzären.

Batırzar qayıtp kitte amanlaşp,
Xezmäten Mäsem xandıñ tamamlaşp;
Qarağölömbät üz yayına yöröy birze
Mäsem xan menän doşman bulıp, yamanlaşp.

İke batır qayttı, xalqın başlap yöröp,
Kürgän qızıq äñgämähen faşlap yöröp;
Bez kiläyek Babsaq batır äxwälenä,
Bütän qızıq äñgämäne taşlap torop.

Bisara batır Babsaq don'ya haldı,
Qatını, bala, barsahı yetem qaldı;
Uraz xandıñ altın bawlı şöñqarı ine,
Ber köndä ğäyep bulıp kitep qaldı.

Küptärze don'ya şulay alday ikän,
Bınan his kem qotolop qalmay ikän;
Bay bulhın, batır bulhın, batşa bulhın,-
Barın da räximhez yalmay ikän.

Bıl don'yanıñ üzen ber qatın, tine,
Här kemde saqıralır yaqın, tine;
Tağät menän ğıybäzätte nik qılahıñ,
Tınıslanıp yoqla yoqoñ yatıp, tine.

Ber-ber äzäm don'yanı qıwa ikän,
Tağät menän ğıybäzätte quya ikän;
Aldap yöröp, siyxırlap bisaranı,
Axırında imanınan qoya ikän.

Yegettär, bıl don'yağa aldanmağız,
Yaqşı qılıp kötäyem, tip, qandanmağız,
Tapqan malıñ az bulhın-xäläl bulhın,
Qızığıp, xaram mal menän maldanmağız.

Qarağölömbät batır, Mäsem xandan qayıtp, ber azna öyzä torop, hämmä bul-
ğan xalqın altı yäştän qırq yäşkä tiklem yıyıp, qıpsaq ırıwın qırırğa, Babsaqtan
toqom qaldırmasqa niyät qılıp, qıpsaq ırıwına yawğa kitkän.

Qarağölömbät menä atqa, yöröyöm, tip,
Yazahın qıpsaqtarzıñ biräyem, tip;
Babsaqtıñ ber toqqomon qaldırmastan,
Qıpsaq atlı barın da qırayım, tip.

Bıl hüzzə äytep, xalqın yıyıp aldı inde,
Yerenä qıpsaqtarziñ barzı inde;
Qatın, bala, qart-qorono ayamastan,
Osrağan berzeñ qarının yarzı inde.

Şulay itep xalayıqtı ülerä, ti,
Baştarına qeyämät kilterä, ti;
Räximhez, şäfkäthez Qarağölömbät
Qıpsaqtarziñ toqomon bötörä, ti.

Toqomon qıpsaqtarziñ özä inde,
Qanında xalayıqtıñ yözä inde;
Babsaqtıñ qatını Yämiläneñ,
Ber öygä yaşengänen hizä inde.

Yämilä Qara äkäne belgän ikän,
Qırğanın xalayıqtı kürgän ikän;
Räximhez mine lä ületer, tip,
Yäşerenep ber öygä kergän ikän.

Yämiläneñ yaşengänen belde batır,
Qaşına bayağı öyzön kilde batır;
"Batıp, dal-dal qılmas boron, sapsan as!"-tip,
Asıw menän aqıra, ti, döbör-şatır.

Yämilä qurqqandan işekte asa inde,
Bisaranıñ töstäre qasa inde;
Hılıwlıgın Yämiläneñ batır kürgäs,
Ğaşıq bulıp, asıwın basa inde.

Qarağölömbät Yämilägä: "Keyen, tine,
Waq-töyäk nāmälären yıyın, tine.
Min hine üz öyömä alıp qaytam,
Hiñä yañgız don'ya kötöw qıyın, tine.

Min hine qatınlıqqa alam, tine,
Bulmaha éseñdä äğär balañ, tine;
Hiñä qatın bulmayım, tip, äyter bulhañ,
Oşo urında bısaq menän salam!"-tine.

Yämilä qurqıwınan qaltıray, ti,
Ni éşlärgä lä belmäyensä aptıray, ti;
"Babsaqtıñ qatının alam üzemä",-tip,
Qara äkäneñ küzzäre uttay yaltıray, ti.

Şul waqıt Yämilä lä keyenä, ti,
Ber yaratqan allahına hıyına, ti;
Altın höyäk Babsaqtıñ öyzärenän
Kitämen, tip, küzenän yaş qoyola, ti.

Şul waqıt Qarağölömbät, Yämilä hılıwzı üzeneñ tolparına menderep, xain ırıwına qaratıp yebärä, ti. Arala ällä nisä köndär ütep, Qarağölömbät üzeneñ öyönä qayta. Öyzäge ike qatını Yämiläne kürgäs, könsölök menän: "Bıl qatın-yöklö qatın, unıñ eşendä Babsaqtan ber toqom qalğan, ägär ul tıwa torğan bulha, başıña ber bälä bulır", -tip Qarağölömbätte arbayzar. Qarağölömbätteñ küñelen qurqıw ala. Ul, qarındağı balanı üterew uyı menän, Yämiläneñ bötä tänen qıl dilbegä menän ırırğa kereşä. Şu waqıt Yämilä, ğazaplawğa sızay almay: "Üterä torğan bulhañ, tizeräk üter, mine bılay bikärgä ğazaplama, min yöklö tügel", -ti. Qarağölömbät bını raslarlıq дәlil horay. Yämilä, ni bulha la bulır tip, дәlil itep tısta qasıp yörögän ber qara tananı kürhätä: "Ägär anaw tana bıwaz bulha, min yöklö bulırmin, tıw bulha-min yökhöz", -ti. Qarağölömbät tananı salıp, esen yarıp qararğa quşa. Tana, Yämiläneñ baxetenä qarşı, tıw bulıp sıqqan, ti. Şunan huñ barıhı la Yämilänän: "Hine bikärgä yafalanğanbız!" -tip ğäwfü horayzar. Hüzeñdeñ döröslögön дәlileñ raslanı tip, Qarağölömbät Yämiläne ösön-sö qatın itep ala. Yämilä, ülemdän qotolop, Qarağölömbät yortonda don'ya kötä başlay.

Küsäk batır tıwğanı, atahı yulın qıwğanı

Köndärzän ber kön, Babsaqtıñ üterelewenä ike ay tigändä, Yämilänän ber ir bala don'yağa kilä. Balağa Küsäk tip isem quşalar. Xain xalqı barıhı la unı Qarağölömbättänder tip uylay, ti. Yäşe tuqhanğa yetkän ber belemlä qarsıq balanın Babsaqtan qalğan toqom ikänen belä. Şulay bulha la his beräwğä äytmäy. Küsäk tıwğanda, Qarağölömbätteñ küñelenä ber törlö qurqıw töşöp, yöräge quıbıp, ös kön, ös tön awırıp yatqan, ti. Awırıwzıñ säbäbe şul bulğan: Qarağölömbät, säñgeldäktä yatqan bala yanına barıp, bitenän übergä uylaha, bala qulın huzıp, haqalınan totop helketkän, ti. Bıl waqıyğa Qarağölömbätteñ tärän uyğa, qurqıwğa töşewenä säbäpse bulğan. Küsäk bik kürkäm sıfatlı, bählewänlege yözöndä kürenep torğan bala bulğan, ti. Ber yaşendä waqıtında un yästäge bala kösö bulğan. İmsäk imergä, tamağına aşarğa teläp, qazımge balalar kewe tulap ilağan waqıtında küldäk-ıştan halmalıqtan turalıp, yırtılır bulğan. Şuğa kürä unıñ küldäk-ıştanın yaşağan ügez terehänän tegep birgändär.

Don'yağa Küsäk bala tuwzı inde,
Bilenä almas qılıs bıwzı inde;
Bählewän yözö kürkäm, kăwzähe zur,
Atahınıñ yulın tağı qıwzı inde.

Höyläşkän altı ayza Küsäk bala,
Äsähenän yañı tıwğan imsäk bala;
Altın höyäk Babsaqtan miras qalıp,
Yämilänän tıwzı inde qıpsaq bala.

Ber yaşkä Küsäk bala yette inde,
Balalar menän uynarğa kitte inde;
Un yaşär balalarzıñ beren quymay,
Barın da köräşkändä yıqtı inde.

Yetkän huñ, yaşkä, ir bulıptı,
İte üsep, käwzähe zur bulıptı;
Ös menän dürt yaşendä köräş halıp,
Bik küp mıqtı balwandı xur qılıptı.

Biş yaşendä qarşı äzäm tora almağan,
Batırzar küzen uğa bora almağan;
Yözzäre ayzıñ un dürt kisähendäy
Talay qızzar ğaşıq bulğan, borandağan.

Ber zaman altı yaşkä kilde Küsäk,
(Tabılır hüzzeñ yüne, yaza birhäk;
Äwäldä bala ine, xäzer batır,
Huñınan bey zä bulır, yaza birhäk.)

Ber köndö balalar menän tözgä sıqqan,
Yäy bötöp, ul waqıtta közgä sıqqan;
Ber-berenä ällä niñä asıwlap,
Balalarzıñ arahında hüzzär sıqqan.

Şul waqıt Küsäk batır äylänä, ti,
Hüz äytep, balalarğa bäylänä, ti;
Bala bötkün barı la ber yaq bulıp,
Küsäkte ülatergä xäyläläy, ti.

Şul waqıt asıwlandı batır Küsäk,
(Tabılır hüzzeñ yüne, yaza birhäk.)
Barın da balalarzıñ qıyrata, ti,
Totop alıp, özgölöp bersäk-härsäk.

Bılarzıñ kerze, ti, Küsäk arahına,
Qaytarzı qıwıp-äyzäp qalahına;
Küsäkteñ qul yelpewe teyep qaldı,
Älege qart äbeyzeñ balahına.

Yıġıldı şunda bala istän tayıp,
Küsäkkä hüz höyläne, iben tabıp:
"Küp räxmät, yeget, hiñä qılır inem,
Äsämä, alıp barhañ, yökmäp alıp".

Bala äytte: "Atam ülgän, yetem inem,
Hine kürgäs, qızıǵıp kitep inem;
Xozay haqlap, yazroǵoñ teymäy qaldı,
Teygändä-ällä qasan bötöp inem".

Batırzıñ asıwı inde tarqala, ti,
Balanı yezän alıp arqalay, ti;
Horaşıp bıl balanıñ torǵan öyön-köyön,
Şul waqıt äsähenä apara, ti.

Şul waqıtta ilay inde äbey mesken,
İsenän tayıp qalǵan bala mesken;
Küsäkte äbey şunda şeltäläy, ti;
"Räximhez, kürgänem yuq hindäy his kem!".

Küsäk äytte: "Xata mindä buldı, tine,
Küzemä qanlı yäştär tuldı, tine;
Zinhar, inäy, yawız doǵa qıla kürmä,
Bulǵan eş küptän inde buldı, tine".

Äbey: "Nişläp ulay balama teyzeñ?"-tine,
Sabıymdıñ niñä yänen qıyızıñ?-tine.
İzgelek itkän äbeyeñdeñ bıǵasa
Qapıl käyefen kilep yuyızıñ?-tine.

Min inem ul-äsäñä yarzam itkän,
Tere bulıp tıwıwıñdı berzäm kötkän;
Xäyer, bıl xäl hineñ ösön yañı nämä:
Tıwıwıña bik äz äle waqıt ütkän".

Şunan inde äbey: "Tıñda, balam, ägär belmägän bulhañ, min hiñä ısın xälde
höyläp biräyem"-ti.

Küsäk. "Höylä, min his ber nämä belmäyem!"-ti.

Şul waqıt äbey Küsäkkä: "Balam, hin köslö bulhañ, atañ qonon al!"-ti. Kü-
säk: "Min atayımdıñ nindäy qonon alayım, ul tere bit? Unı beräw zä ültelmä-
gän, his kem yazalamağan",-ti.

Äbey: "Yuq, balam, hin Qaraǵölömbät beyzeñ balahı tügelheñ, ä Babsaq
beyzeñ balahı!"-ti. "Nindäy Babsaq bey?"-tip horay Küsäk.

Şunan inde äbey Küsäkteñ atahı qıpsaq ırıwı batırı Babsaq bey ikänen, unıñ
qayza häm nisek Qaraǵölömbät qulınan ülgänen, Babsaq bey häläk bulǵandan
huñ, Qaraǵölömbätteñ yaw menän barıp, qıpsaq ırıwın qırıp kitkänen, Yämilä-
ne üzenä ösönsö qatınlıqqa alǵanın, şunan huñ Yämilä nindäy дәlil menän Kü-
säkte qorhaqta saqta ültertmäy alıp qalǵanın, -bötähen дә äbey nisek bulǵan, şu-

lay höyläp töşöndöröp birä. Kösäk bey äbeyzeñ hüzzeren küñelenä alıp ultıra. Ul äbeyzän: "İnäy, hin bılarzı qayzan beläheñ, niñä Qarağölömbätte ülatergä dimläyheñ?"-ti.

Äbey: "Min üzem qıpsaq ırwında tıwıp-üskänmen. Ėlek, qıpsaq menän xan ırwzarı tawı yaşğan saqta, bında qıpsaq ırwınan ozatılıp kilgän kilen inem. Xäzer ırwzar ber-berehe menän doşmanlaştı. Şunıñ ösön miñä lä asıl yort ğäziz kürenä, balam!-ti. Huñınan äbey: "Min äytkändärze äsäyeñdän dä horap qara, ul hiñä tağı la anığırıp itep töşöndöröp birer",-ti. Kösäk: "Äsäyem äytmäş bulha, nişläremen?"-tip horay. "Ulay bulğas,-ti äbey, min hiñä ber xäylä öyrätäyem. Käräk mäldä ber xäyläne min äsäñdeñ üzenä lä öyrätkäyem, şul arqala hin tere qaldıñ. Äğär äsäñ hin belergä teläğände äytmähä, üzeñä qurmas qurzırıp birergä quş. Ul bını eşläp, tik qurması qasıq menän birhä, alma, usı menän birhen. Şul waqıt hin unıñ eşe qurması usın quşa basırhıñ da: "Mineñ atam Qarağölömbätme, Babsaqmı? Dörösön äyt!"-tip horarhıñ.

Kösäk äbey menän xuşlaşa la, öygä qaytıp, äsähenän qurmas qızırıp birewen horay. Yämilä qurması qasıq menän kilterä, Kösäk almay. Şunan, yalanğas us menän biräm tigändä, eşe qurması usı eşenä basa la: "Mineñ atam Qarağölömbätme ällä Babsaqmı? Dörösön äyt!"-ti. Yämilä qurmas qızıwına sızay almay: "Balam, atañ Babsaq batır ine!"-tip buğan xäldeñ dörösön höyläp birergä, serze asırğa mäcbür bula. Serze belgändän huñ, Kösäk äsäşenä: "Min üzemdeñ olatama-Uraz xanğa qasıp kitämen. Min kitkändä belmä lä, kürmä lä. Kilähe yıl oşo waqıtta kilermen häm nişlärgä ikänen üzem belermen",-ti. Yämilä, küzzärenän qanlı yaş ağızıp balahın yebärewgä qıymaha la, sarahızan röxsät birze, ti. Bıl waqıtta Kösäk ni barı altı yaşendä genä bula. Ul, berzän-ber kön Uraz xanğa qasıp kitep, ğäyep bula.

Köndärzän ber kön Kösäk batır Uraz xanğa barıp yetä. Unıñ yanına inep säläm birä. Uraz xan Kösäkteñ sälämen ala la atın-yünen horaşa. Kösäk: "Min qıpsaq ırwı batırı Babsaq beyzeñ ulı Kösäk batırmin",-ti. Uraz xan balanı teze östönä alıp, äsähen, yağni qızı Yämiläne horaşa. Bala inäheneñ hawlığın belgertä. Şunan huñ ul, Qarağölömbättän atahınıñ qonon alıw ösön, olatahınan ğäskär horay. Uraz xandıñ bını işetep, küñele xuş bula. "Ber yıl bezzeñ qulıbizza tärbiyälän. Şunan huñ ğına mineñ ırwzan ber az ğäskär alıp, atañ qonon alırğa barırhıñ"-ti.

Bez kiläyek Qarağölömbät äxwälenä. Qarağölömbät, Kösäk qasıp kitewgä ös kön ütkändä, Yämilänän: "Bezzeñ bala qayza?"-tip horay. Yämilä uğa: "Belmäymen, kisä yöz bala menän qırğa uyın uynarğa kitkäyne, şunan qaytıp kilgäne yuq"-tip yawap birä.

Qarağölömbät bik küp keşelär sıǵartıp, taw-taş aralarından urmandarzan Kösäkte eşlätä, tik unı ber qayzan da taba almayzar. Axırza unı yırtqıs häläk itkänder, tip täqbir qılalar za eşläwze quylar.

Kösäk batırzıñ atahı qonon alğanı, dürtense ırwzan ber yän torop qalğanı

Küsäk batırımız Uraz xanda ber yıl torğandan huñ, haylap-haylap unıñ hikhän bählewänen alıp, xain ırwı xalqın qıra başlay. Şul hikhän keşe arahında Higezäkä isemle batır za bula.

Küsäk batır qarañğı ber töndä Qarağölömbätteñ şähärenä kilep, üzeneñ äsähe menän küreşä. Ul äsähen, tuqhan yäşlek qıpsaq äbeyen balahı menän şähärzän alıp sığa häm: "Mineñ äsäyemde hin Uraz xanğa alıp bar, bılarzı la bergä alıp bar!"-tip ularzı Higezäkä batır qulına birep ozatıp yebärä. äsähenä ul: "Atmadıñ qonon alırmın. Biş ayzan huñ qaytırmın!"-tip wäğazä birep qala. Higezäkä Yämiläne, balahı menän äbeyze alıp Uraz xanğa yöröy torhon. Bez kiläyek Küsäk batır äxwälenä.

Küsäk bey yanında qalğan yetmeş tuğız batır menän xain ırwın qırırğa to-tondo, ti. Osrağan ber äzämdä qaldırmay qırzı, ti. Küsäkteñ batırzınan da yetmeş higez keşe häläk bula. Ul ber genä batır menän qala. Oşo ber batır menän Küsäk bey hämmä bulğan xain xalqın qılıstan ütkärä, Qarağölömbätteñ qatın-darın, balaların ültärä. Ber yän éyähän qaldırmay qıra, xatta imsäk balalarzı la ayamay. Ämmä Qarağölömbätte tapmay qañğıra. Küsäk batır, Qarağölömbätte ézlöp kilä yatqanda, ber balağa yulığa. Şul balanan: "Qarağölömbätte kürmä-neñme?"-tip horay.

Küsäk batır xain ırwın sabıp aldı,
Yañğız bala qalğan ikän-tabıp aldı.
-Qara äkände kürzeñme, qarağım!-tip,
Küsäk batır bıl üsmerzän yawap aldı.

Bala äytä: "Min üzem ber yetem inem,
Yawzan qasıp irtä tañdan kitep inem,
Qara äkämdeñ yäşerengän yeren kürep,
Äytäyem, tip, batır, hine kötöp inem.

Min üzem Qara äkämdeñ köttöm quyn,
Talay yaman mixnätte kürzem qıyn;
Biş yıl buyı xaqımdı his birmäne,
Täqsirem, inde hez biregez hıyn.

Qarağölömbät quyğa haldı zurlıq menän,
Biş yıl buyı quy baqtım xurlıq menän;
Könö-tönö aslıqa sızay almay,
Tuyzırzım tamağımdı urlıq menän.

Qarağölömbät, qasıp hezzän, torop kitte,
Aldın-artın qaramastan, yügerep kitte;
Üz küzzärem menän kürep torzom,
Oşo éskert astına kerep kitte.

Äytkän hüzem yalğan tügel ber zä, tine,
Qarağölömbät bına oşo yärzä, tine.
Mäğlüm bulhın: ul unda yañğız tügel,
Ber qızızı aldı üze menän bergä, tine.

Qarağölömbätteñ küzenä qan tulğan tine,
Bilenä almas xänyär bıwğan, tine;
His bulmaha, ber toqom qaldıram, tip,
Qızızı qatın qılmaqısı bulğan, tine.

Uyı yaman Qara äkämdeñ, täqsir, tine,
Täwäkkälde xozğa tapşır, tine,
Xozay uñlap, qulına töşörä alhañ,
Yänen inde xaq yulına tapşır",-tine.

Şul waqıt hüız äytä, ti, Küsäk batır,
Äytkän hüize batırızıñ balday tatır:
"Yetem bala, hine azat qılam, tine,
Qayza barhañ, sırağım, baxeteñ artır.

Min hine qıldım, bala, azat, tine,
İlama, küz yäşeñde tazart, tine;
Qotoldo kübäläktäy yäneñ hineñ,
Bezzärzän bulmas hiñä gäzap, tine.

Qıwandım Qarağölömbätte äytkäneñä,
Qarawıllap oşo yerzä yatqanıña;
Ni horasañ, telägeñ qabul, tine,
Min dä inde künämen äytkäneñä".

Bala äytä: "Ulay tihäñ, batır miñä,
Äytäyem min ber teläkte inde hiñä;
Anaw qızızı ültermäy qaldırhañsı,
Yuldaş bulıp yörör inek bergä-bergä.

Ul qız üze bıyıl higez yäştä,
Min üzem täqsir batır, tuğız yäştä;
Quy bağıp, ikäwebez tanış bulıp,
Uynap-kölöp üskäyneke kese yäştän.

Ul qız-kürşe qızı Qölömbätteñ,
Unı min yändän artıq yaratamın;
Teläğän telägem şul, batır, hezzän,
Şul qızızı qatınlıqqa horatamın".

Küsäk batır: "Hüzeñde ras kürzem, tine,
Äytkän hüiz ike bulmas irzeñ, tine;
Biş yıl buyı quy kötkän xaqıña bulhın,
Şul qızızı yefetlekkä birzem", -tine.

Şul hüzze äytkäs, Küsäk batır baqıra, ti,
-Qarağölömbät, qayzahıñ!-tip, aqıra, ti.-
Qızızı alıp, yanıma sapsan kil!-tip,
Kükrägän küktäy bulıp, saqıra, ti.

Qulına ul almas qılıs totop aldı,
İke haba qımızızı yotop aldı;
Qızızı taşlap, Qarağölömbät sıqqan ine,
Besäy totqan sısqanday, totop aldı.

Qölömbätteñ özzö täwzä hul qolağın,
Zurlığı tibengeläy mul qolağın;
Bılar barı atayımdıñ qono ösön, tip,
Tağı yolop aldı uñ qolağın.

Qolağın ikehen dä yolop aldı,
(Batırzıñ küzenä qan tulıp aldı);
Östöndä ber nāmā lä qaldırmastan,
Qara äkäneñ keyemen hıpırıp aldı.

Küldäk ıştan barıhın da sisterä, ti,
Tağı üzen attay qılıp besterä, ti;
Qäzimge qazaqtarızñ döyähendäy,
Moronon bizäläp tişterä, ti.

Bizäläp Qara äkänen bäyläp quyızı,
Qarıwıyaraq saymanın haylap quyızı;
-Yetem bala bayağı qayza hin? -tip,
Ayqaylap bala yaqqa küzäp quyızı.

Şul waqıt bala kilde yıldam basıp,
Batırzan qurqqaninan aşıp-şaşıp;
Qarağölömbät batırzı küze kürgäs,
Balanıñ töösö kitte, qoto qasıp.

Balağa batır äytte: "Yöröñ,-tine,
Bınaw éskert astına kereñ, tine;
Biş yıl buyı xaqhız quy kötkän ösön
Tege qızızıñ sazayın bireñ"-tine.

Bını işetkäs, bala kitte éskert qarap,
Tuqtamastan inep kitte éskä qarap;
Yäşe tuğız, üze yetem bulğan menän
Ğäyät mıqtı bala ikän, kösö xarap.

Bastırzı ul Qölömbätte artı menän,
Atam qonon alam, tiyep, şartı menän;
Qarağölömbät uxıldap qolanı, ti,
Bilenä tosқан, almas uqtı tartıw menän.

Şunan huñ Kösäk bey bayağı yetem balağa qarap bılay tip äytkān, ti:

"Ul haman da yäşär ine aman ğına,
Qıpsasqtarız qıyratmaha zamanında;
Bıl ırwzan qaldıramın yañğızıñdı,
Ber yän bulıp yäşäy bir taw-yalanında".

Şunan Kösäk: "Eşem böttö, kitäm,-tine,-
Atta yelep, Babsaq ilenä ütäm,-tine;
Tınıs bulır bınan arı qıpsaq ırwı,
Qarımtağa kilä almas bütän",-tine...

Bıl xikäyät tamam buldı oşo urında,
Daim ırwzar qırılışqan bik boronda.
Nihayät, aq batşağa tabığ bulğandan huñ,
Basılır buldı unday xäldär il türendä.

7. 2. Türkiye Türkçesi:

KÜSEK BEY
(Kıpçak Versiyonu)

Dört uruk var olduğu; her biri kendi içinden bahadır seçip, yaşadığı

Eskiden Mesem Han adlı bir han varmış,
Akıllı, bilgili biriymiş;
Dürüstlüğüyle zenginliği denk olup,
Her yerde çok şöhret olmuştu.

On iki bey varmış, bir özende,
Oyun-eğlence-gece hem gündüz de;
Pehlivan askeri bihesap çok,
Bundan büyük han yokmuş yer yüzünde.

Mesem Han, Müslüman Han, Türk nesli,
Nice Handan artıkmış saltanatı;
Karagaylı kara orman, türlü sahra,
Akidil'in boyu olmuş mekanı.

Askerle sahrada tatbikat eden,
Oyun oynamaya heves eden;
O zamanda sulh hiç olmazmış,
Her yerde korkunç savaş çok olurmuş.

Birinin malını biri almış, zorlukla,
Geçirmiş ömrünü oğrulukla,
Güçlükleri, naçarlarını vurup-dövüp,
Öldürmüş, birbirini horlukla.

O zamanda dört türlü uruk varmış,
Dünyaya bela-fitne dolmuşmuş;
Her biri kendini bahadır sayıp,
Mesem Han'dan ayrı yerde dururmuş.

Dört uruğun dört başkaymış adı,
Pehlivan her birinin ata zadı,
Uruk başka olsa da dini bir,
Milleti hepsinin de-Türkmüş.

Tüñgever bir uruğun adıymış,
Tahıl ekmek-onların kesbiymiş;
Timurkotlo adlı içlerinde
Gayet güçlü pehlivanı varmış.

Tamyar-ikinci uruk adını söylesem,
Anlarsın, hepsinin adını söylesem;
Bahadırının adı Tamyar'mış,
Bilirsiniz seçip ayırıp söylesem.

Üçüncü uruğun adı olur Kıpçak,
Bilirsiniz, beyan edip yazıp koysak;
İçlerinde bir bahadır varmış-
Fil görünüşlü, arslan yürek, adı Babsak.

Dördüncü uruğun adı Hain'miş,
Mesem Han'a yerleri yakınmış;
Hepsi bi-namuslu, savaşçı halk,
Nice söylesen de azca nakısmış.

Reisleri Karağömbet bahadırmış,
Hain uruğunu gözetlemekteymiş;
Gece-gündüz kendileri oğruluk kılıp,
Birisi ötekine ihanet edermiş.

O zaman Hain uruğu topmuş
(Top denilmesinin mânâsı "çok"muş);
O zamanda mülk hiç yokmuş,
Silahları kılıçla okmuş.

Her halkın özü bahadırmış,
İlini-yurdunu bekleyip dururmuş;
O bahadıra hesapsız fırka verip,
Evde-düzde kurulu çadırmış.

Dört uruğ bahadır olup çıkmış şara,
Belli yer yüzünde her bir cana;
Bu dört uruğ böyle duruversin,
Hikâyeyi getirelim, Mesem Han'a.

**Mesem Han'ın yurduna âfet gelmesi,dört uruğun dört bahadırdan yar-
dım isteyip Han'ın haber etmesi, buyruk göndermesi**

Mesem Han askerle ava çıkmış,
Av avlayıp türlü türlü dağa çıkmış.
Av avlayıp üç günden sonra dönüp gelse,
Şehrinde korkunç kavga çıkmış.

Bir vakit halk yığıldı Mesem Han'a
Peyda oldu bir bela deyip bizim yana,
Biri dedi: Hanım, sen avdayken,
Nice mahluk boyandı, deyip, kızıl kana".
Bunu duyunca Mesem Han, fırlayıp gitti,

Başından börkü uçup gitti;
Korkunç, yaman haber duyulunca,
Tahtında duramayıp inip gitti.
O zaman biri gelmiş, ağlaya-ağlaya.
Ayakta duramamış kolay- kolay
Konuşmaya Mesem Han'dan izin isteyip,
Başlamış söylemeye şimdi böyle.

"Develerim Muyınsaklı dağdaydı.
Çocuklarımin hepsi de vadideydi;
Kırk beş çocuk bu vadide dursa,
Korkunç bir canavar peyda oldu.
Gelmiş de devenin karnını yarmış,

Hepsini de tepe yapıp yığmış;
O zaman kırk beş çocuk mızrak alıp
Epeyce canavarla savaşmış.
Kırk beşin kırkını birden öldürmüş,
Başlarına kıyamet getirmiş;
Kalan beşi yaralanıp, kaçıp,
Bu haberi bize zorla yetirdi".

Halkın hepsi de dedi Mesem Han'a,
Ağlayıp-sızlayıp hepsi de kalıp tana;
Bu canavara bir çare bulmazsanız,
Hepimizi kırıp geçirir yarın tanda.

Bu hayvandan bütün halkın kutu kaçmış,
Evde-düzde hayvanat korkup kaçmış;
Dört uruğun bahadırından yardım dileyip,
O zaman Mesem Han, bir haber salmış.

Hat yazmış: Bahadırlarım geliniz diye,
Durmadan, ata binip, yeliniz, diye,
Gözümün nurları, sizden yardım olmayınca,
Tamamen harap olacak elimiz"diye.

Tüñgevirin atası Timurkotlo,
Batırmış, gayet güçlü;
Han haberini duyunca, çıdayamayıp,
Vedalaşıp il-yurtla yola çıktı.

Bu bahadırın yaşı gelmişti yirmiye,
Pehlivan olup gezerdi her bir yere;
Apanlayıp atsız, yaya yürüyende,
Dizine dek girerdi kara yere.

Timurkotlo bir ara gitmek istemiş,
Mesem Han'a bir ara yetmek istemiş;
Göle yelken çadırı troykalayıp
Kanatlı kara yorga bağlamak istemiş.

Daha bir söz söylemiş de Timur Batır,
Göğsü gök gibi olup dövünür;
Gemiyle gitmek bize yakışmaz deyip?
Yaya yürümeyi düşünür de ahır.

Seçip seçip yüz seksen pehlivan almış,
Silah-milah nize seçip almış,
İl-yurt ile hoşlayıp, vedalaşıp,
Timurkotlo Mesem Han'a gidip kalmış.

Han haberi gelmiş, Tamyana,
Bunu işitip Tamyana Bahadır kalmış tana;
Yüz elli savaşçı bahadır toplayıp,
Tezce gitmek istemiş Mesem Han'a,

Seçip seçip yüz elli pehlivan almış,
Silahını, baltasını seçip almış;
Hoşlayıp, vedalaşıp il-yurtla
Tamyana Bahadır Mesem Han'a gidip kalmış.

Mesem Han'dan Hain'e gelmişti hat,
Hatı alıp okumuştı bir adam;
Toplanıp halkın hepsi okuyup bilmiş,
Elden ele gezdirip grup grup.

O zaman Karağölömbet gelip girmiş,
Grubun içine ortadan yarıp girmiş;
Hiç biri söylemese de Han haberini,
Ferasetli zihniyle anlayıp girmiş.

Karağölömbet hesapsız batırmış,
Bir okunu beş öküz çekermiş;
Şanlı Karağölömbet uyuyanda,
Beş gün, beş gece uyanmadan yatarmış.

O zaman Karağölömbet bağırır, de,
"İl-yurdum toplansın!" diye çağırır, de:
İlindeki aksakalın hepsini yığıp,
Mesem Han'a gitmek istemiş akıllaşp, de.

Eyerletti doru atını orada
(Okuyup Mesem Han'ın hatını orada);
Seçip seçip azamatını ayırır, de,
Kendisine tabi olan halkını orada.

Seçip seçip üç yüz altmış pehlivan almış;
Silahını, baltasını seçip almış;
Vedalaşp, hoşlaşp il-yurtla,
Karağölömbet Mesem Han'a gidip kalmış.

Mesem Hanla Uraz Han katar olmuş,
Nesli ikisinin de Başkurt olmuş;
Yıl sayın at çaptırıp pehlivan seçip,
İkisi eğlenip-oyarmış.

Uraz Han Kıpçak uruğunu severdi,
Hepsine ihsan-nimet dağıtırdı;
Kıpçakların bahadırı Babsak'a
Buyurup, elini-yurdunu bekletirdi.

Karağan Bahadır, Babsak Han'ın elini,
Eyerleyip binip almış, karagiren;
Bir ay yalan-düzde gezip yürüyüp,
Bakıp çıkmış Han'ın yerini.

Uraz Han, Babsak'ı görmüş,
Bahadırlığını, güzelliğini bilmiş;
"Tanrı yazarsa, kızımı vereyim" deyip
Gönlünden niyet geçirip yürümüş.

Bu hanın yalnız kızı varmış,
Yüzü ay gibi olup dolmuş;
Babsak Bahadır, Han ilinde yürürken
Birbirlerini görüp âşık olmuş.

Kucaklaşıp, görüşüp, öpüşmüşler,
Birbirlerinin halini bilişmişler;
Biri almaya, biri varmaya söz verip,
Ağlaya ağlaya ayrılıp gitmişler.

Uraz Han'ın Yemile adlı kızı varmış,
Elde altın toynak kuzuymuş,
"Kıpçakların bahadırı Babsak'a
Kızımı vereyim" diye sözü olmuş.

Uraz Han, Babsak'ı çağırmıştı,
Nikah kıyıp, kızını koşup koymuş;
Bir ay boyu toy kurup, güreş kurup,
At yarıştırp, yüğrük seçip çaptırmış.

Er Babsak, Yemile'yi alıp dönmüş,
Oyun-eğlence temaşaya kanıp dönmüş;
İpek, kilim, pamuk yorgan, altın, gümüş-
Hepsini de alıp bahadır zenginleşip dönmüş.

Babsak Bahadır, on sekizde, gayet güçlü,
Savaşıp, nice düşmanı yere tıktı;
Bir gün hanımıyla oturanda
Bir yad adam uzaktan gelip çıktı.

Altına kara yorga atına binmiş,
Uzak yere durmadan yelen;
Babsak Bahadır karşısına doğru gelip,
Eline mühürlenmiş hatı vermiş.

(Bu adam Mesem Han'dan gelmiş,
Gece-gündüz durmadan yelmiş;
Mesem Han'ın gönderdiği hat-haberini,
Eliyle Babsak'a vermiş.)

O zaman bahadır hatı okuyup görmüş,
Ne yazdığını gönlüne dokuyup bilmiş;
Yüreğine korkunç kavga düşüp,
Evine hanımıyla dönüp girmiş.

Mesem Han'dan gelmişti bir hat Kıpçak'a
Kıpçakların bahadırı Babsak'a;
Han yarlığını işittikten sonra, oturur musun?-
Düşünüp varmak isteyip, Mesem yanına.

Haber gelince, gitmek istemiş bahadır Babsak,
(Layık mı bildiğimiz sözü yazmadan kalsak?)
Düşünmüş: Han çağırmış gideyim,-deyip,
Gönlü kırılır gitmeyip kalsak".

Düşünmüş:Tanrı yazarsa ben varayım,
O hayvana zaman ahirini ben salayım;
Öyle yırtıcı canavarların güçlülerini,
Ömrümde ben kırdım nicesini".

Bunu duyunca, bütün halk toplanmış,
Yiyip-içtikleri aşlarını bırakmışlar;
Bekçi pehlivanımız gidiyor, deyip,
Gözlerinden kanlı yaş dökülmüş.

Hanımı Yemile de ağlarmış,
Gitmesen iyi, deyip dilermiş;
Bu yola gittikten sonra, bahadır Babsak,
Dönüp gelemeyeceğini bilirmiş.

Sonra bahadır hanımına söyledi sözünü:
"Güzelim Yemilem-diye sevip onu-
Kara kaşım, kulağınla dinle:
İşte bunlar sana söyler sözüm:

Tanrı'nın izniyle, ben sefere gideceğim, deyip,
Taktire yazılanını görürüm, (de);
İçilen su, yenilen rızık bitmişse,
Evde yatarken de ölürüm, (de).

İki aydan sonra bir çocuğumuz doğar,
O çocuk babasının yolunu kovar;
Kılıcı, süngüyü eline bir alıp,
Vaktinde düşmanların yolunu boğar.

Ben ölürsem, sana şerik o olur,
Tanrı dilerse, devletin bol olur;
Gece-gündüz temaşa, oyun-eğlence,
Başından dağılmaz, toy olur".

Bu sözü söyleyip, elbisesini giymek istedi,
Mesem Han'ın yanına gitmek istedi;
Yanına sekiz kişi yoldaş alıp,
Huda'nın ne yazdığını görmek istedi.

Seçip seçip sekiz güçlü pehlivan almış,
Silahını-baltasını seçip almış;
Vedalaşıp-hoşlaşıp il-yurtla,
Bahadır Babsak, Mesem Han'a gitmiş.

Dört Urugun Dört Bahadırın Mesem Han'a Geldiği:

Mesem Han bahadırlara haber salmış,
Bu dünyanın vefası yok, özü yalan;
Toy kurup, bahadırları karşılayayım, diye
Hürmet için yüz deve kurban etmiş.

Mesem Han, toy kurduğu vakit,
Öğlene doğru güneş kızdığı vakit;
Gözlerine büyük bir toz göründü,
Kızık kızık temaşaya battığı vakit.

Hana haber verdiler: Toz gördük, diye,
Toz içinde birçok can gördük, diye,
İçlerinde minare gibi bir adam var,
Pek acayip büyüktü-şaşırdık" deyip.

Bunu duyunca Han kalkıp gözünü saldı,
Dört bahadırın biri olduğunu bilip aldı;
Tüñgevir'in babası Timurkotlo,
Yüz seksen pehlivanla gelip kaldı.

Babası Tüñgever'den önce geldi,
Bunun için yukarıdan yer verdi;
Hanla bahadır söyleşip oturanda,
Kararıp gelen tozu gözü gördü.

"Toz bakmaya uzakmış,
Uzak olmakla birlikte tanışmış;
Düşman olsa da olmasa da
Tanrı'dan gelen bir iş"(de).

Bu sözü söyleyip ikisi durup kaldı,
Toza doğru gözlerini dikip saldı;
Yüz elli pehlivan yiğit yoldaş kılıp,
O zaman Tamyar bahadır gelip kaldı.

İki bahadır iki uruktan geldi, işte
Gönlüne hanın şatlık doldu, işte
Üçü birlikte söyleşip oturanda
Uzaktan bir toz peyda oldu, işte

O toz, yaklaştı gruba doğru,
Oynayıp-eğlenip oturan yığına doğru;
Durmadan yelip gelmekte,
Çıkarıp tozlarını göğe doğru.

İki bahadır Han ile bakıp durdu,
Kalkışıp, yarış atı gibi toykurdu,
Uzağı yakın eden gözüyle,
Kaç adam olduğunu saydı.

Karağölömbet olduğunu Han tanıyıp bildi,
Söylediği kızık yeri yeni geldi;
Altında bindiği atı, çaptar gibi,
Yığını görünce, çıdamayıp geçip geldi.

Üç yüz altmış pehlivan şerik almış,
Çaptar gibi canavarının binip almış;
İki bahadır Han ile durduğu anda,
Hain uruğu Karağölömbet gelip kalmış.

Bahadırlar üç oldu gele gele,
(Bulunur sözüün uygunu düşünüp gelene);
Babsak'tan bir haber bile almamış
Onun gelir-gelmezini Tanrı bilir.

Bahadırlar gele gele üç olmuştu,
Bu arada bir çok iş olmuştu;
Oyunla, temaşayla gün geçirip,
Güneş batıp, o vakit gece olmuştu.

Uyumaya yattı halkın hepsi de
Kalmayıp gençleri ve ihtiyarları da.
Uykuya halkın gözü gittiği anda,
Gürültü gelmiş de uzakta.

Bu ses uyandırmış, de, halkın hepsini,
Bahadırlar takar, de, silahlarını;
Seçip seçip pehlivanlarını alıp
Döndürür, de, sağırılarını, yamanlarını.

"Kırdaki o günkü hayvan mı bu?
Yoksa, kana gelen düşman mı bu?
Halk birbirine bağırır, de,-
Yoksa, yuvarlanan dağ mı bu?"

Sonra bir ihtiyar dedi: Durun, diye,
Bir şey yok, korkmayın, diye,
Yarın tanda kendisi gelir o, diye.
Rahat yatıp uyuyun, diye.

O gelen hayvan da deęil; dűřman da deęil,
Daha da yuvarlanan dağ da değil;
Sizin gibi bir insan oğludur,
O adam, dűřman gibi, bende deęil.

Babsak Bahadır gűnlűk yolu gelmekte,
Bindiği atı yer titretip yelmekte;
Karagir atının ayak sesi,
Gűnlűk yoldan bűyle gelmekte".

Bu haberi duyunca halk yatar, de,
Karanlık bitip, şimdi tan atar, de;
Gűrűltű-patırtı çoęalıp,
Halkın hepsini uyandırır, de.

Bir vakit, bűtűn halk bakıp durdu,
Hepsi de yarış atı gibi toy kurup durdu,
Geldiğini Babsak'ın sekiz erle
Mesem han űz gűzűyle gűrűp durdu.

Altına binip almış, Karagiri
Gelir, de, titretip kara yeri;
Tulum olan fil gibi olup er Babsak,
Geldi de Mesem Han'a selam verdi:

"Esselűműnaleykűm Hanım, dedi,
Yayılmıř yer yűzűne řanın. dedi;
Affet sona kalıp gelişime,
Yolunda feda olsun canım" dedi.

Bunu sűyleyip hepsiyle gűrűřűr, de,
Birbirinin halini-ahvalini bilişir, de;
Dűrt bahadır, Mesem Han, olmuř asker,-
Hepsi varıp, şehre girişir, de.

şehirde Mesem Han toy kılar, de,
Bahadırlara çok bűyűk hűrmet eder, de,
Biraz oynayıp-eğlendikten sonra,
řu vakit Mesem Han bir řey dűřűnűr, de.

O zaman çağırır, de, bahadılarını,
Diktirip altın-gümüş çadırlarını;
Sonra Han, söze başlar, de.
"Dinleyin kulak salıp, yakınlarım!"

Bahadılar gün battıktan sonra geldi hepsi,-
Ne söyleyeceğini Mesem Han'ın bildi hepsi;
Bahadırlara Han nasıl söz söyler, deyip,
Sırttan dinleyip durdu halkın hepsi.

**Yırtıcı aslanı öldüren bahadıra büyük toy kılarım, devletimin yarısını
bağışlarım deyip, Mesem Han'ın bahadırlara müracaat etmesi.**

"Bahadılarım benden tarafa bakın-dedi,-
Benim-bir hürmetimi alın!-dedi;
Sizlere benim büyük bir buyruğum var,
Yar olsun her birinize Allah-dedi.

Çıkın dördünüz de kıra-düze,
Kılın bir büyük hizmet şimdi bize;
İl-yurduma bir canavar cefa verdi, deyip,
Daha nice söyleyeyim inim, onu size.

O canavara şimdi sizler varın da,
Kılıçla karnını yarın da;
Tanrı izniyle, zalimi dal dal kılıp,
Başına ahir zamanı salın, da.

Büyük mükafat kılarım, öldürseniz,
Derisini soyup bana getirseniz.
Kutu uçup korkup kalan halkımı,
Kıvandırıp yüreklerini diriltseniz.

O bahadıra çok büyük toy kurarım,
Devletimden yarısını bağışlarım;
Nazlı kızım Gevher'i koşup verip,
On iki bey üstüne bey kılarım."

Bunu söyleyip bahadıları dağıtır, de,
Ağarıp o vakitte tan atar, de;
Ağzından Han'ın böyle söz işitince,
Bahadırların hepsi sevinir, de.

Bu dört bahadır birbirine yakınlaştı,
Canavara gitmek için akıllaştı;
Her biri adamlarını yığıp alıp,
Hoş, esen olunuz, deyip vedalaştı.

Dört bahadır, dördü de gitti şimdi,
Üstünden nice günler geçti şimdi;
Dördü de uzunca birlikte yürüyüp,
Dört yol kavşağına yetti şimdi.

Karağölömbet ile Tamyân bahadır,
Timurkotlo ile Babsak bahadır;
Bu dördü bir ayca birlikte yürüyüp,
Ondan sonra ayrı ayrı gitmiş ahir.

Dört pehlivan dört yola gitmiş orada
Bahadır Babsak, büyük bir dağa yetmiş orada;
Od amber, misk-cevher, cevher-yakut,
Altın-gümüş, kıymetli taşın hepsi orada.

Babsak Bahadırın Arslanı Öldürmesi

O dağda er Babsak, pek çok yürümüş,
Her türlü yemişleri yiyip yürümüş;
Yemiş yiyip, pınar boylayıp gelirken,
Uyuyup yatan arslanı gözü görmüş.

Arslanı görünce bahadır şaşmış,
Gözleri alev saçıp, ödü taşmış;
Ey Tanrım, yardım et, deyip,
Silahını eline alıp yakınlaşmış.

Büyük bir taşı eline almış orada,
Uyuyup yatan arslana fırlatmış orada;
Atılan taş arslana değmeyince,
Çukur açıp, kara yeri yarmış orada.

Yer sarsılınca o zaman arslan kalkmış,
(Minare gibi, büyüklüğü Tanrı gibi!)
Bahadıra bakıp durup
Yanındaki kara taş gözüne burmuş.

Çok korkunç, yaman güçlü,
Tutup alıp taşı atmış göğe doğru;
O zaman arslanı bahadır Babsak,
Ok ile vurmuş, hana doğru.

Ok değdikten sonra, arslan yıkılır, de,
Ciğeri ağzına tıklır, de;
Bahadırın attığı ok delip geçip,
Orada bir kayaya girip yok olur, de.

Yanına arslanın geldi, bahadır,
Öldüğünü bakıp bildi bahadır,
Buna şimdi bir nişan vurayım, deyip,
Arslanın orada dilini bildi bahadır.

O zaman bahadır, düşünceye kalır, şimdi,
Bir okunu ortasından yarar, şimdi
Belli kılıp, o zaman yarım okunu
Arslanın içine tıkıp salar, şimdi.

Yarım okunu kendisi almak istedi,
Tez gidip Mesem Han'a varmak istedi;
Düşman olan yavı öldürdüm, diye,
Sevinçli haberi salmak istedi.

Sonra bahadır Babsak yürüyüp gitti
İki eteğini beline sokup gitti;
Gece-gündüz durmadan yürüyüp,
Mesem Han'ın iline varıp yetti.

Er Babsak Mesem Han'a geldi, şimdi,
Durmayıp evine girdi şimdi;
Korkunç düşmanını öldürdüm, deyip,
Ne yaptığını hepsini söyledi şimdi.

Bunu işitip Mesem Han kalktı, şimdi,
Tüngürece boynunu burdu şimdi;
Meydan düzüp, halk yığıp, at çaptırıp,
Türlü kızık temaşa kıldı, şimdi.

**Karağölömbet Bahadırın Ölü Arslanı Öldürmesi, Kendim Öldürdüm Diye
Söylemesi; Timurkotlo Bahadır ile Tamyan Bahadır'ın Bunu Geri Çevirmesi**

Mesem Han, şimdi, toyunu yapadursun,
Toplanan halkını hürmetleye dursun;
Biz gelelim Karağölömbet ahvaline,
Başka kızık hikâye ola dursun.

O daha çok yerlere yürümüş,
Kızıp dorusu; yelip uçmuş;
Er Babsak'ın öldürdüğü arslana,
Dos-doğru yakınlaşıp gelmiş.

Gelir-gelmez arslanı görmüş,
Yatıp uyumakta diye düşünmüş.
Ölü arslanı, uyuyor, diye
Ok ile o zaman vurmuş!

Karağölömbet, ok ile vurdu, orada,
Arslan kalkmayıp yattı, orada;
Attığı okun yarısından çoğu girip,
Göğsüne bu canavarın battı, orada.

Karağölömbet, arslanın yanına geldi, şimdi,
Ölü olduğunu arslanın bildi şimdi;
Elmas başlı, neyse, ok zarbindan,
Ölmüş, deyip, bildi şimdi.

Sançılan okun ucu çıkınca
Öldüğünü bakıp bilince;
Nişan diye sol kulağını kesip alıp,
Döner, de, durmadan yel ile.

Karağölömbet, Mesem Han'a gelip yetir,
Durmaksızın çadırına gelip gitti;
Han yanına girer-girmez beklemeden,
"Arslanı öldürdü" diye bildirdi.

Mesem Han, bu söze şaşırır, de,
Yerinde duramayıp kalkar, de;
Duramayıp, hemen gelsin yanıma, diye,
Babsak'a biriyle haber gönderir, de.

Sözü duyunca, Babsak geldi, şimdi,
Karağölömbet'in oturduğunu gördü, şimdi;
Bir kötülükle oturduğunu Kölömbet'in,
Yüzüne bakıp bildi, şimdi.

Geldi de er Babsak eve girdi,
"Çağırdın, büyük hanım, niye?-dedi;
Tez söyle, işiteyim hemen,
Bir iş var mı bana?" dedi.

"Bu bahadır gel otur bizimle, dedi,
Arslanı öldürdüm, diye, yalan, dedi;
Bunda bir hikmetli iş vardır, deyip,
Bu yüzden çağırdım sizi" dedi.

Han söyler, de: Çağırmamı anladınız (de),
İkiniz de öldürdük deyip geldiniz (de),
İkinizin de öldürdüğü doğruysa
Gösterin şimdi bana nişanınızı?"

Babsak dedi: Çağırınca, geldim, der,
Bu hikmetin aslını bildim der;
Hayvanı öldürüp gelenin nişanına,
O zaman kendiniz bilin, der

İnanmazsan, bakalım gidip, der,
Gövdesini arslanın yarıp, der;
İşte, hanım, ikinizin nişanını,
Bakıp gör, aklına salıp", der.

Karağölömbet, oturdu düşüne kalıp,
Hana cevap verir, de, oturup?
Nişanını orada Hana gösterir, de,
Arslanın sol kulağını ele alıp.

"Arslanı-Karağölömbet,- öldürdüm, (de),
Kulağını kesip, size getirdim, de,
Gövdesinde başka hiçbir nişanı yok,
Sözümün aslını şimdi bildirdim" de.

Üçü de evden çıktı bu sözü söyleyip,
Ne yapsın, gerekmeyen nice sözü söyleyip;
Karağölömbet gelip halka kavga saldı,
Dünyada duyulmayan, bir yok söz söyleyip.

Mesem Han, bu sözü, şimdi, bırakmayı düşünür,
Hepsini de halkın toplamayı düşünür;
Babsak'ın işini doğru sayıp,
On iki bey üstüne bey kılmayı düşünür.

Babsak'ın doğru-der- yaptığı işi,
Arslanı teftiş edip gelen kişi,-
Babsak'ın sözünün hepsi doğru,
Kölömbet'in yalan-der-yaptığı işi".

O zaman Karağölömbet utanır, de-
Bedeninden derya gibi teri boşanır, de;
Kara ağanın üç yüz altmış adamı,
Hepsi de hemen gelip toparlanır, de.

Timurkotlo ile Tamyan-iki bahadır
Canavarı bulamayıp döndü ahir;
Halkın grup grup olup dolaştığını
Gördükten sonra, şaşırıp gelir.

Kavganın aslını, şimdi, bildi bunlar,
Durmaksızın Mesem Han'a geldi bunlar.
Babsak'ın sözünün hepsi doğru deyip
Doğrulukla şahitlik verdi, bunlar.

Dediler: Büyük Hanım, geldik, der;
Kavganızın sebebini bildik, der;
Bahadır Babsak'ın öldürdüğü arslanı
Kölömbet'ten bir gün önce gördük,der.

Ölüp yatan arslanı gördük, der.
Şu vakitte yanına geldik, der;
Nişan edip gittiği hikmetlerin
Babsak'ın olduğunu gördük, der.

Ağzından kan gelince ağzını açtık,
Nişan kılıp dilini kesmiş, evvel baştan.
Boğazında bir demir daha görüp,
Kol sokup bakmaya akıllaştık.

Bir okun ortasından yarmış,
Yarısını içine tıkıp salmış;
Uzun ok arslanın içine sığmayıp,
Okun başı boğazına varmış..."

Bunu duyunca, Mesem Han toy kurar, de,
Hepsini de bahadırların sıylar, de;
Babsak'a kızını, şimdi vermek isteyip,
O zaman Mesem Han, düşünür, de.

Karağölömbet'in Babsak Bahadır'ı Vurması; Kıpçak Uruğunu Kırıp Dönmesi

Karağölömbet adamlarını yığıp almış,
Şehirden dışarıya kıra çıkıp varmış;
Kıpçakların bahadırı Babsak'ı
Öldürelim halkını diye kengeş salmış.

Bu sözü söyleyip okunu-yayını alır şimdi,
Adamlarını oraya şalar şimdi;
Gözlerine kan dolup, kalıp,
Dosdoğru kalabalığa varır şimdi.

Şu vakitte Babsak Bahadırı Mesem Han On iki bey üstüne bey kılıp, ona kız Gevher'i nikah kıyıp, çok büyük bir toy kurmuşlarmış. Karağölömbet'in gözünü kan bürüyüp, kızıp gelişini halkın hepsi de görür. Bunu Babsak'a söylemişler.

"Bahadır yerinden kalk, karşı var; o bir kötülükle gelmekte!" derler. Babsak:

"Oturulan yerden kalkmak, kadınların işi. Yerimden kalkmıyorum. Ona bakmayacağım!" der. Daha da o şu sözleri söyler:

"Bir oturduğum yerimden kalkmam,(der),
Sizin söylediğiniz sözünüzü dinlemem,(de);
Vurursa ,vuruversin zalim Hain,
Ondan korkup boynumu bırakmam", (de).

Karağölömbet kirişe okunu takar şimdi,
Babsak'ın beline nişanlar, şimdi;
Elmas başlı okunu atıp ondursun mu-
Bahadırın belini orada üzer, şimdi.

Karağölömbet geldi de attı şimdi,
Er Babsak kızıl kana boyandı şimdi,
Bel üzümlünce biçare kalksın mı,-
Canını Hakk'a teslim etti, şimdi.

Övünür, de, "Aldım, deyip, öcümü
Bildirdim, deyip Kıpçakların gücünü"
Bu sözü deyip, adamlarını çağırır, (de),
Kuduran eşek gibi bağırır, (de);
Zalim Hain fena kötülük kıldı, deyip,
İnsan olan herkes şaşırır, (de).

Bu durumdan sonra Timurkotlo ile Tamyân Bahadır, ikisi söz birliği edip, Karağölömbet'i üç yüz altmış kişilik askeriyle birlikte kırıp öldürmeyi düşünür. Fakat Mesem Han emretmez:

"Huda'nın taktiridir; sabrediniz" deyince, hiçbirî Karağölömbet'e bir şey söylememiş.

Babsak'ın sekiz adamı, bahadırı gömmek ister. O zaman Karağölömbet:

"Yerimi kazdırmam; yerimden toprak vermem; nereye gömerseniz gömün!"
deyip cenazeyi gömmeye izin vermez. Babsak bahadırın adamları yarım günlük uzaklıktaki kendi Kıpçak yurtlarına dönüp, batmanla toprak taşıyıp batırın üstüne atarlar.

Timurkotlo ile Tamyân geldi Hana,
Kara ağanın işine kalıp şaşkın;
"Bir adamın kanına battık -der-
Geliriz, deyip bu yırtıcı canavara.

Büyük Han, bize ruhsat verin, der,
Askerinle aman yürüyün, der;
Dilersen düşman, dilersen dost ol kendin,
Kara ağanın halin özün bil"der.
O zaman çevirdi Han bahadırlarını,
Toplatıp altın-gümüş çadırlarını;
Cevher, yakut, kıymetli taşı hepsini verip,
Hoş kılıp hepsinin hatırını.

Bahadırlar dönüp gitti vedalaşıp,
Hizmetini Mesem Han'ın tamamlayıp;
Karağölömbet öz yerine yürüyüverdi
Mesem Han ile düşman olup, yamanlaşıp.

İki bahadır döndü, halkın başında yürüyüp,
Gördükleri kırık hikâyeyi faş edip yürüyüp,
Biz gelelim Babsak bahadırın ahvaline,
Diğer ilginç hikayeyi bırakıp.

Biçare bahadır Babsak dünya saldı,
Hanımı, çoluğu-çocuğu yetim kaldı;
Uraz Han'ın altın bağı şonkariydi,
Bir günde kaybolup gidip kaldı.

Çoğunu dünya böyle aldatırmış,
Bundan hiç kimse kurtulamazmış;
Ağa olsun, bahadır olsun, padişah olsun,-
Hepsini de merhametsizce alırmış.

Bu dünyanın özünü bir kadın, der,
Herkesi sürükler yalın, der,
Taatla ibadeti çok kıl,
Dinlenip uyu uykunu yatıp, der.

Her kim adam dünyayı kovmuşsa,
Taatla ibadeti koyarmış;
Aldatıp durup, büyüleyip biçareyi,
Sonunda imanından yuyarmış.

Yiğitler, bu dünyaya aldanmayın,
İyi yapıp bekleyeyim diye, kanmayın
Bulduğunuz malınız az olsun-helâl olsun,
Hırslanıp haram mal ile mallanmayın.

Karağölömbet bahadır, Mesem Han'dan dönüp, bir hafta evde durup, altı ya-
şından-kırk yaşına kadar bütün halkını yığıp, Kıpçak uruğunu kırmaya, Bab-
sak'tan nesil bırakmamaya niyetlenip, Kıpçak uruğuna doğru savaşa gitmiş.

Karağölömbet biner ata, gideyim, deyip,
Cezasını Kıpçakların vereyim, deyip;
Babsak'ın bir tohumunu da bırakmadan
Kıpçak adlı hepsini de kırayım, deyip.

Bu sözü deyip, halkını toplayıp aldı, şimdi,
Yerine Kıpçakların vardı, şimdi;
Kadın, çocuk, ihtiyarını ayırmadan,
Gördüğü herkesin karnını yardı şimdi.

Böyle edip halkı öldürür, de,
Başlarına kıyamet getirir, de,
Merhametsiz, şefkatsiz Karağölömbet
Kıpçakların neslini bitirir, de.

Neslini Kıpçakların kırar, şimdi.
Kanında halkın yüzer, şimdi;
Babsak'ın hanımı Yemile'nin
Bir eve saklandığını sezer şimdi.

Yemile Kara ağayı tanımışmış
Kırdığını halkı görmüşmüş.
Merhametsiz beni de öldürür deyip
Gizlice bir eve girmiş.

Yemile'nin saklandığını bildi, bahadır,
Yanına o evin geldi bahadır;
"Kırıp, parça parça etmeden hemen aç!" deyip,
Haykırıp bağırır, de, gümbür gümbür.

Yemile korkudan eşiği açar, şimdi,
Biçarenin yüzü uçar şimdi;
Güzelliğini Yemile'nin bahadır görünce,
Aşık olup kızgınlığı biter şimdi.

Karağölömbet Yemile'ye: Giyin der,
Ufak-tefek şeylerini topla, der.
Ben seni evime alıp döneceğim,
Bana yalnız dünya geçirmek zor, der

Ben, seni hanımlığa alacağım, der,
Yoksa içinde eğer bebeğin, der;
Sana eş olmam diye söylersen
Şurada bıçakla öldürürüm!" der.

Yemile, korkusundan titrer, de,
Ne yapacağını şaşırır, de;
"Babsak'ın karısını alacağım kendime, deyip
Kara ağanın gözleri alev gibi ışıldar, de.

O zaman Yemile giyinir, de,
Bir yaratıcı Allahına sığınır, de;
Altın kemik Babsak'ın evinden,
Gidiyorum, deyip, gözünden yaş dökülür, de.

O zaman Karağölömbet, Yemile güzeli tolparına bindirip, Hain uruğuna doğru gönderir, de. Aradan nice günler geçtikten sonra Karağölömbet, evine döner. Evdeki iki hanımı, Yemile'yi görünce, kıskançlıkla:

"Bu kadın, hamile; onun karnında Babsak'tan bir tohum kalmış; eğer o doğarsa başına belâ olur" deyip Karağölömbet'i büyülerler. Karağölömbet'in kalbine korku düşer. O, karnındaki çocuğu öldürme niyetile Yemile'nin bütün vücudunu kıl çilbirle ovmaya girişir. O zaman Yemile, azaba dayanamayıp:

"Öldürecekse, tezce öldür; bana böyle boş yere eziyet etme, ben hamile değilim" (der). Karağölömbet bunu doğrulayacak delil sorar. Yemile, ne olursa olsun deyip delil diye dışarıda koşuşturup duran bir kara düveyi gösterir:

"Eğer şu düve gebeyse; ben hamileyimdir; kısırsa hamile değilim" (de). Karağölömbet, düveyi tutup karnına bakmaya gider. Düve Yemile'nin bahtına kısır çıkmış, (de). Ondan sonra hepsi de Yemile'ye:

"Sana boş yere eziyet vermişiz" deyip af dilerler. Sözü'nün dürüstlüğü doğrulandı deyip Karağölömbet, Yemile'yi üçüncü hanım edip alır. Yemile ölüm-den kurtulup Karağölömbet yurdunda yaşamaya başlar.

Küsek Bahadırın Doğması, Babasının Yolunu Tutması (Kovması)

Günlerden bir gün, Babsak'ın öldürülüşü iki ay olanda, Yemile'den bir erkek çocuk dünyaya gelir. Çocuğa Küsek diye ad verirler. Hain halkın hepsi de onu Karağölömbet'tendir diye düşünür (de). Yaşı doksana gelen bir ocaklı kocakarı, çocuğun Babsak'tan kalan bir tohum olduğunu bilir. Böyle olsa da hiç kimseye söylemez. Küsek doğanda, Karağölömbet'in gönlüne bir korku düşüp, yüreği ağrıyıp üç gün üç gece yatmış, de. Hastalığın sebebi suymuş: Karağölömbet, salıncakta yatan çocuğun yanına varıp yüzünden öpmek isterken çocuk elini uzatıp sakalından tutup sallamış, de. Bu olay Karağölömbet'in derin düşünceye, korkuya düşmesine sebep olmuş. Küsek pek görkem sıfatlı, pehlivanlığı yüzünden görünüp duran çocukmuş, de. Bir yaşındayken, on yaşındaki çocuk gücüne sahipmiş. Meme emmek, karnını doyurmak dileyince, diğer çocuklar gibi hünkürüp ağladığı zaman gömleği, donu parça parça yırtılmış. Bu yüzden onun gömlek-donunu büyük öküz derisinden dikip vermişler.

Dünya'ya Küsek bebek doğdu, şimdi,
Beline elmas kılıç boğdu şimdi;
Pehlivan, yüzü güzel, gövdesi iri,
Babasının yolunu tuttu şimdi.

Konuşmuş altı aya Küsek bebek,
Anasından yeni doğmuş süt bebeği;
Altın kemik Babsak'tan miras kalıp,
Yemile'den doğdu, şimdi, Kıpçak bebek.

Bir yaşına Küsek bebek yetti, şimdi,
Çocuklarla oynamaya gitti, şimdi;
On yaşındaki çocukların birini de koymadan,
Hepsini de güreşende yıktı, şimdi.

Yettikten sonra yaşa, er olmuş,
Eti büyük gövdesi iri olmuş;
Üçle dört yaşında güreş tutup,
Nice güçlü pehlivanı hor kılmış.

Beş yaşında karşısında adam duramamış,
Bahadrlar gözünü ona buramamış;
Yüzleri ayın on dördü gecesi gibi,
Nice kızlar âşık olup, gezişmiş.

Bir zaman altı yaşına geldi Küsek,
(Bulunur sözün yönü, yazıversek);
Önceden çocuktu, şimdi bahadır,
(Sonunda bey de olur, yazıversek).

Bir gün çocuklarla düze çıkmış,
Yaz bitip, o vakitte güze çıkmış;
Birbirlerine nedense kızışıp,
Çocukların arasında sözler çıkmış.

O zaman Küsek bahadır, dolanır, de,
Söz söyleyip, çocuklara yaklaşır, de,
Diğer çocukların hepsi de bir yana olup,
Küsek'i öldürmeye çullanırlar, de.

O zaman kızdı, bahadır Küsek,
(Bulunur sözün yönü, yazıversek).
Hepsini de çocukların kıyratır, de,
Tutup alıp kırıp parça parça.

Bunların girdi, Küsek arasına;
Gönderdi kovup-vurup kalesine
Küsek'in şamarı değip kaldı,
O kocakarının çocuğuna.

Yıkıldı, orada çocuk bayılıp,
Küsek'e söz söyledi, fırsat bulup:
"Çok sağ ol, yiğit sana kalır,
Anama alıp götürsem, tutup".

Çocuk dedi: Babam öldü, yetimim,
Seni görünce, hırslanıp gittim;
Huda saklayıp, yumruğun değmeyip kaldı
Değende-ne zaman yok olurdum?

Bahadırın hiddeti şimdi, dağılır, de,
Çocuğu yerden alıp sırtlar, de,
Soruşup bu balanın evini-yurdunu,
Şu vakit anasına götürür, de.

Şu vakitte ağlar, şimdi, nine miskin,
Karnından çıkan çocuk miskin;
Küsek'i nine, sonra kargar, de;
"Merhametsiz, görmedim senin gibi hiç kimseyi".

Küsek dedi: Hata bendeydi, der,
Gözüne kanlı yaşlar doldu, der;
Zinhar, ana beddua etme,
Olan işten çok geçti, der.

Kocakarı : Ne yapıp da öyle yavrum vurdun, der,
Sabimin niye canını kıydın?" der.
İyilik eden ninenin şimdi,
Aptal keyfini gelip yudun?" der.

Bendim o – anana yardım eden,
Diri olarak doğmana yardım eden;
Hayır, bu hal senin için yeni bir şey:
Doğuşundan pek az vakit geçer."

Sonra kocakarı: " Dinle, oğlum, eğer bilmiyorsan, ben sana gerçeğini söyleyeyim" de.

Küsek : " Söyle, ben hiçbir şey bilmiyorum!" de.

O zaman kocakarı Küsek'e: "Oğlum sen güçlüysen, babanın intikamını al!" de. Küsek: Ben, babamın ne intikamını alayım, o diri mi? Onu kimse de öldürmedi; kimse de yaralamadı de.

Kocakarı: "Yok oğlum, sen Karagölömbet Bey'in oğlu değilsin; Babsak beyin oğlusun!" de. "Hangi Babsak Bey?" diye sorar Küsek.

Sonra o kocakarı Küsek'in babasının Kıpçak uruğunun bahadırı Babsak bey olduğunu, onun nerede ve nasıl Karagölömbet'in elinden öldüğünü; Babsak Bey helâk olduktan sonra Karagölömbet'in savaşa gidip, Kıpçak uruğunu kırıp gittiğini, Yemile'yi kendisine üçüncü hanımlığa aldığını, ondan sonra Yemile'nin nasıl delillerle Küsek'i karnında öldürtmediğini, hepsini de kocakarı na-

sıl olmuşsa; öyle söyleyip anlatmış. O kocakarıdan:

"Nine, sen bunları nereden biliyorsun; niye Karagölömbet'i öldürmeyi öğütlersin?" (de).

Kocakarı: "Ben Kıpçak uruğunda doğup – büyüdüm. Eskiden Kıpçak ile Han urukları iyi geçinirlerken Kıpçak uruğundan gelen gelinim. Şimdi uruklar birbirleriyle düşmanlaştı. Bunun için bana da memleket (asıl obam) asıl görünür, oğlum!" de. Sonunda kocakarı: "Benim söylediklerimi anandan da sor, O sana daha da etraflı anlatır" de. Küsek: "Anam söylemeyecek olursa, ne yapayım?" diye sorar. "Öyleyse, der kocakarı, ben sana bir hile öğreteyim. Gerekince böyle bir hileyi ben anana da öğretmiştim; bu yolla sen canlı kaldın. Eğer anan öğrenmek istediğini söylemezse; kavurga yaptır. O yapar; fakat, kavurgayı kaşıkla verirse alma, avcuyla versin. O zaman sen onun sıcak kavurgalı avcunu tutup sıkarsın da: Benim babam Karagölömbet mi, Babsak mı, doğrusunu söyle!" diye sorarsın.

Küsek kocakarıyla vedalaşır da, eve dönüp, anasından kavurga kavurmasını ister. Yemile, kavurgayı kaşıkla getirir, Küsek almaz. Sonra, çıplak avuçla vereyim derken, sıcak kavurgayı avucu içinde sıkar da: "Benim babam Karagölömbet mi yoksa Babsak mı, doğrusunu söyle!" der. Yemile kavurganın sıcaklığına dayanamayıp: "Oğlum, baban Babsak bahadırdı!" deyip olanların doğrusunu söylemese, sırrı açmaya mecbur kalır. Sırrı öğrendikten sonra Küsek anasına: "Ben dedem Uraz Han'a kaçıp gideceğim. Benim gidişimi bilme de görme de. Gelecek yıl bu zamanlar gelirim; ne yapacağımı ben bilirim" der. Yemile gözlerinden kanlı yaş akıtıp, oğlunu görmeye kıymasa da istemeye – istemeye izin verdi, (de). Bu zamanda Küsek, varı yoğu altı yaşındaymış. O, günlerden bir gün Uraz Han'a kaçıp gidip kaybolur.

Günlerden bir gün Küsek bahadır, Uraz Han'a varıp ulaşır. Onun yanına girip selam verir. Uraz Han, Küsek'in selamını alır ve adını – yönünü sorar. Küsek "Ben Kıpçak uruğu bahadırı Babsak bahadır oğlu, Küsek bahadırım" (der). Uraz Han, oğlanı dizinin üstüne alıp, anasını, yani kızı Yemile'yi sorar. Oğlan, anasının sağlığını bildirir. Ondan sonra o, Karagölömbet'ten babasının intikamını almak için, dedesinden asker ister. Uraz Han'ın bunu duyunca gönlü hoş olur. "Bir yıl bizim elimizde terbiyelen. Ondan sonra benim uruğumdan biraz asker alıp babanın intikamını almaya gidersin", (der).

Biz gelelim Karagölömbet'in ahvaline. Karagölömbet, Küsek kaçıp gittikten üç gün sonra: "Bizim oğlan nerede?" diye sorar. Yemile ona: "Bilmiyorum, gece yüz oğlanla kıra oyun oynamaya gitmişti; oradan dönmedi" deyip cevap verir.

Karagölömbet pek çok adam çıkarıp, dağ taş arasında, ormanlarda Küsek'i aratır, fakat onu hiçbir yerde bulamazlar. Sonunda onu ya canavar öldürmüştür; ya da kendisi bir tarafa kaçıp gitmiştir, diye düşünmüşler de aramayı bırakmışlar.

Küsek Bahadırın Babasının İntikamını Alması, Dördüncü Uruktan Bir Canın Kalması

Küsek bahadırımız Uraz Han'da bir yıl durduktan sonra, seçip seçip onun seksen pehlivanını alıp, Hain uruğu halkını kırmaya başlar. O seksen kişi arasında Higizeke adlı bahadır da vardır.

Küsek bahadır, karanlık bir gecede Karagölömbet'in şehrine gelip anasıyla görüşür. O anasıyla doksan yaşındaki Kıpçak nineyi çocuğuyla birlikte şehirden alıp çıkar da: "Anamı sen Uraz Han'a götür, bunları da birlikte götür" deyip onları Higizeke bahadırın eline verip gönderir. Anasına o: "Babamın intikamını alacağım. Beş ay sonra dönerim!" diye vade verip kalır. Higizeke Yemile'yi ve çocuğuyla birlikte kocakarıyı alıp Uraz Han'a doğru gitmiş. Biz gelelim Küsek bahadırın ahvaline.

Küsek Bey, yanında kalan yetmiş dokuz bahadırıyla hain uruğunu kırmaya girişti, de. Rastladığı bir adamı da bırakmayıp kırdı, de. Küsek'in bahadırlarından yetmiş sekiz kişi ölür. O yalnız tek bir bahadırı kalır. O bir bahadırı Küsek Bey, bütün Hain uruğu halkını kılıçtan geçirir; Karagölömbet'in hanımlarını, çocuklarını öldürür. Bir can sahibini bile koymayıp öldürür; hatta süt çocuklarını da ayırmaz. Fakat Karagölömbet'i bulamayıp şaşırıp kalır. Küsek bahadır, Karagölömbet'i arayıp gelirken bir çocuğa rastlar. O çocuğa: "Karagölömbet'i gördün mü?" diye sorar.

Küsek bahadır Hain uruğunu çapıp aldı,
Yalnız çocuk kalmıştı - bulup aldı.
Kara ağamı gördün mü, gözüm! .. deyip.
Küsek bahadır bu delikanlıdan cevap aldı.

Çocuk dedi: Ben bir yetimim,
Düşmandan kaçıp, tan ertenden gitmiştim,
Kara ağamın saklandığı yeri görüp,
Söyleyip, deyip, bahadır, seni beklemekteyim.

Ben kara - ağamın güttüm koyununu,
Nice yaman mihnet; gördüm kıyın;
Beş yıl boyu hakkımı hiç vermedi,
Ağam, şimdi siz verin kıymetini.

Karagölömbet koyuna gönderdi zorla,
Beş yıl boyunca koyun baktım horlukla;
Gece gündüz açlığa dayanamayıp,
Doyurdum damağımı oğrulukla.

Karagölömbet, kaçıp sizden, kalkıp gitti,
Sağına – soluna bakmadan koşup gitti.
Gözlerimle görüp durdum,
Şu dokurcun altına girip gitti.

Söylediğim sözün biri de yalan değil, der.
Karagölömbet işte şurada, der.
Malum olsun: O orada yalnız değil,
Bir kızı aldı kendisiyle birlikte, der.

Karagölömbet'in gözüne kan dolmuş, der,
Beline elmas hançer takmış, der;
Hiç olmazsa bir tohum bırakayım, deyip
Kızı kadın etmek ister, der.

Niyeti yaman, Kara ağanın, beyim, der,
Tevekkel Huda'ya gönder, der.
Tanrı izniyle ele geçirirsen,
Canını hak yoluna gönder" der.

O zaman söz söyler, de, Küsek bahadır,
Söylediği sözü bahadırın bal gibi tatlı:
"Yetim oğlan, seni azat kılayım, der,
Nereye gidersen, چراغım bahtın olsun.

Ben seni kıldım – oğlan, azat, der,
Ağlama, göz yaşını sil, der;
Kurtuldu kelebek gibi canın senin,
Bizden olmaz sana azap, der.
Kıvandım Karagölömbet'i söylemene,
Bakıp, şurada yatmana;
Ne istersen, dileğin kabul, der,
Ben de şimdi inanırım söylediğine.

Oğlan der: "Öyle dersen, bahadır bana,
Söyleyeyim ben bir dileği şimdi sana;
O kızı öldürmez bırakırsan,
Yoldaş olup yürüdük birlikte.

O kız, bu yıl sekiz yaşında,
Ben kendim, ağam bahadır dokuz yaşında,
Koyun bakıp ikimiz tanış olup,
Oynayıp – gülüp büyüdük küçük yaştan.

O kız – komşu kızı Kölömbet'in
Onu ben candan fazla sevmekteyim;
Dilediğim dilek bu, bahadır sizden;
O kızı kadınlığa istemekteyim.

Küsek Bahadır: " Sözünü rast gördüm, der,
Söylediği sözü iki olmaz erin, der;
Beş yıl boyu koyun gütmeye hakkın olsun,
O kızı eşliğe verdim" der.

Bu sözü söyleyince, Küsek bahadır bağırır, de,
Karagölömbet, neredesin!" diye haykırır, de.
Kızı alıp, yanıma hemen gel!" deyip
Gürleyen gök gibi olup, çağırır, de.

Eline o, elmas kılıç tutup aldı;
İki çamçak kırmızı yutup aldı;
Kızı bırakıp, Karagölömbet çıkmıştı,
Kedi tutan sıçan gibi, tutup aldı.

Kölömbet'in kesti önce sol kulağını,
İriliği mahmuz gibi büyük kulağını;
Bunların hepsi babamın öcü için, deyip
Daha da yolup aldı sağ kulağını.

Kulağının ikisini de yolup aldı,
(Bahadırın gözünü kan bürüdü);
Üstünde hiçbir şey koymadan,
Kara ağanın elbisesini sıyrıp aldı.

Gömlek, don hepsini de saçar, de.
Daha kendini at gibi kılıp biner, de;
Eski Kazakların devesi gibi,
Burnunu bizleyip deldi, de.

Bizleyip Kara ağayı bağlayıp koydu,
Okunu – yayını, mızrağını seçip koydu;
Yetim oğlan hani neredesin?" deyip
Dönüp çocuğa doğru fırlatıp koydu.

O zaman oğlan geldi, hızla koşup,
Bahadırın korkusundan aşip – şaşip;
Karagölömbet bahadırı gözü görünce,
Oğlanın rengi soldu, kut kaçıp.

Oğlana bahadır dedi: Yürü, der.
Bu dokurcun altına gir, der;
Beş yıl bedava koyun güttüğün için
O kızı hakka vereyim, der.

Bunu duyunca, oğlan gitti dokurcuna doğru,
Durmaksızın girip gitti içe doğru;
Yaşı dokuz, kendisi yetim olduğundan
Gayet güçlü oğlanmış, gücü pek.

Gömdürdü o Kölömbeti ardıyla,
Babamın öcünü alacağım, diye, şart ile;
Karagölömbet gürültüyle yıkıldı, de,
Beline doğrultup, elmas oku tartınca.

Ondan sonra Küsek Bey, o yetim oğlana bakıp şöyle demiş de:

"O hâlâ yaşırdı aman, esen,
Kıpçakları kıyratmasa zamanında;
Bu uruktan bıraktım yalnızım de,
Bir can olup yaşayın dağda – kırdı"

Sonra Küsek: İşim bitti, gideyim, der,
Atla yelip, Babsak eline geçeyim, der;
Rahat olur bundan sonra Kıpçak uruğu,
Önce gelemes başkası, der.

Bu hikaye tamam oldu, burada,
Daima uruklar kurulmuş çok eskilerden
Nihayet, ak padişaha tâbi olduktan sonra,
Biter oldu öyle haller il içinde.

8) BABSAQ BEY MENÄN QARAĞÖLÖMBÄT BEY*

8. 1. Başkurt Türkçesi:

Boron-boron zamanda qayhı tiräläräktür zur ber xan bulğan. Berzän-ber kön bıl xan qımmätle yänlek terehänän bik matur yağalı tun tektermäксе bulğan, ti. Ul äqlim başlıqtarına tız genä kilep yetergä saqırğan. Uğa Tam'yandarziñ olatahı, Qarağölömbät bey şulay uq başqa batırzar kilälär. Xan äqlim başlıqtarın yıyıp ala la: "Kem dä kem, hunarğa sıgıp, miñä yaqsı yänlek tirehe kilterhä, şul keşene zur türä itäm!"-ti. Şunan huñ xan, batırzarzı, bildäle ber waqıtqa tirelärze kilterergä quşıp, qaytarıp yebärä.

Batırzar taralışıp hunarğa sıgıp kitälär. Qarağölömbät bey yöröy torğas tirehe yımıldap torğan bik matur heläwhengä tap bula. Ul heläwhende atıp ala la, uñ qolağın qurqıp alıp, qumırıq astına yıyıp bildäläy zä qaytıp kitä.

Hunarğa Babsaq bey zä sığa. Ul, yöröy torğas, heläwhen ezenä töşä. Êz buyınsa yuldap kilep, ul Qarağölömbät beyzeñ qumırıq astına yıyğan heläwhenen tabıp alıp qayta.

Bir ni tiklem waqıt ütkändän huñ, hunarsılar bildälängän köngä xanğa baralar. Heläwhene urlanğan Qarağölömbät bey xanğa qoro qul menän kilä. Tam'yandarziñ olatahı, nindäyzer bik qımmätle yänlek tirehe alıp kilep, türälektä berense urındı ala, ä Qarağölömbät beygä tik ösönsö urın gına teyä.

Türälekte büleşkändä Qarağölömbät bey: "Babsaq beyzeñ kiltergän yänlege mineke. Unı min üterep, uñ qolağın qırqıp alıp, bilge halıp, qumırıq töbönä yıyıp kitkäyнем. Babsaq bey unı urlap alıp kitkän, min unı bilgehenän tanıyım!"-tihä lä, unıñ äytkänenä ısanmayzar. Şulay itep, Qarağölömbät bey Babsaq beygä buyhongan yarzamsı bulıp qala.

Xan yanında ber ni tiklem bulğandan huñ, Tam'yandarziñ olatahı üz ilenä qaytıp kitä. Babsaq bey menän Qarağölömbät bey zä Ağizel buylap qaytırğa sığalar. Babsaq beyzeñ yulı Qarağölömbät bey yere aşu ütkän bula. Qaytıp kilgändä, Babsaq bey: "Türä bulğanım ösön Qarağölömbät bey arahında tuy yahap qaytam"-tip kiñ tuğayğa yanaptan bulğan bötä xalıqtı yıyıp, it, qımız, uyınkölkö menän tuy başlay. Ul ällä qayzan küz küreme yerzän uratıp alğan xalıq arahında ultırğıs menän ultırğan.

Qarağölömbät bey mayzan ésenä, uq-hazağın muyımına élep, tüñäräp torğan xalıqtı ös-dürt märtäbä uray za, mayzan ésenä inep, qalaq başaqlı uq menän Babsaq beyze bilenän özä atıp ülerä. Oşonan huñ ike yaqlap xalıq arahında ızğış, talaş-tartış, şaw-şıw başlana.

Qarağölömbät bey Babsaq beyze kümew ösön tupraq ta, bile özölgän käwzäne le birmäy.

Babsaq beyzeñ qawımdarı Mañqa, Sorğoyaz terehänän işäkkä, döyägä märke menän tupraqtı artıp alıp kilep, taw şikelle itep kümep, qaytıp kitälär.

Babsaq beyzeñ qatını Gölğäyşä-Türä xan qızı bula. Qarağölömbät bey, Bab-

* Başqort Xalıq İcadı-Épos, 2. c., Öfö 1973, 320-324.

saq beyze ültergäs, Gölğäyşäne üzenä dürtense qatın itep ala. Qarağölömbät: "Babsaq beyzeñ ésendä bala bulıp qalmahın, ul qalha, zurayğas mine bötörör!", - tigän uy menän üz keşelärenän Gölğäyşäne qamıt yağına haldırıp tuqmata. Gölğäyşä, bıl tiklem ızalawzargä tüzä almayınsa, xäylä qororğa mäcbür bula. Ber tananı kürep qala la ul Qarağölömbät beygä: "Oşo qızıl tananı huyıp qarağız. Äğär ul bıwaz bulha, min dä awırlı bulırmin. Äğär tıw bulha, min dä awırhız bulırmin", -ti. Gölğäyşäneñ hüzenä ısanıp, tananı huyalar. Tana tıw bulıp sıqqas, Qarağölömbät, Babsaq beyzän toqom qalmağan ikän, tip uylay. Qarağölömbät Gölğäyşä menän ay yarım samahı torğas, unı atahına qaytarıp yebärä.

Türä xan yortonda Gölğäyşänän ir bala tıwa. Uğa Küsäk bey tip isem birälär. Malay zurayğas, balalar menän uynağanda, balalarzı tuqmap, qırıp alıp bara ikän. Bını awıl keşeläre lä, balalar za: "Hin tıwma, atayñı yuq!" -tip ärläğändär. Küsäk bey olatahınan da, äsähenän dä: "Mineñ atayım bar ineme? Bulha, ul qayza?" -tip horap qarağan. Tik uğa berehe lä dörösön äytmäy. Ber zä atahıñnı barın-yuğın äytmäğäs, Küsäk bey uyından qayıp kilä lä äsähenä: "Äsäy, qurmas qızzır, qurmas aşagım kilä", -ti.

Gölğäyşä yarıq qurğı qazanda qurmas qızzırıp ultırğanda: "Äsäy, qurmas qızmaymı ikän, alıp bir äle?", ti. Äsähe uğa qaşıq menän alıp huza başlağas: "Yuq, äsäy, qulñ menän alıp bir?" -ti. Gölğäyşäneñ qulı menän alıp birewe bula. Küsäk bey unıñ usına ése qurmastı qısa la: "Atayım qayza, äyt?" -ti. Qulı beşewgä sızay almay äsähe: "Atayındı Qarağölömbät ültärze", -tip ısının höyläp birgän, ti.

Küsäk bey qurmastı la aşamay äsähenen qulın yebäre, sıgıp kitä. Ul olatayına inä lä: "Olatay min atayımdı ültergän keşene, şulay uq atayımdıñ qäberen kürep kiläm, ğäskär bir", -ti. Olatahı. "Quy, balam, yuq menän bulma. Hin bäläkäsheñ, kăwzäñ zur bulha la, yäşeñ un ikelä genä bit äle. Zurayıp, bäläkäs bawırñ qatıñqırağas, barırhıñ", -ti.

Küsäk bey, Türä xandıñ qarşı kilewenä qaramastan, bilenä qınlı bısaq tağıp, Ağizel buylap horaşa-horaşa Mäsem menän Bazal tawzarı arahınan aqqan Kücä yılğahı buyına kitä. Qarağölömbät bey şunda ös qatını menän yäyläwzä yatqan bula.

İkende menän aqşam arahında Qarağölömbät bey namaz uqıp, ber qatını halma basıp torğan mälädä, malay kilep inä. Küsäk Bey kilep inew menän, qatın bawıyan sewätäğä oyotqan qoyop birä.

Malay, bilendäge bısağın sığarıp, oyotqandı äwernä tartıp dürt ölöşkä bülep, ber ölöşön "aş xaqı ösön" tip äsä lä ös ölöşön qaldırıp sıgıp kitä. Babay namazın uqıp böt käs, qatını: "Ber malay kilgäyne, yälläp oyotqan qoyop birgäynem, unı bısağı menän dürtkä qırqıp ber ölöşön éste lä sıgıp kitte", -ti. Qarağölömbät, bıl hüzze išetkäs: "Ay, äbey, nişläp miñä şunda uq äytmänegez! Ul Babsaq beyzeñ beräy yarsığılır!" -tip bik uylana başlay.

Küp tä waqıt üymäy, besän baştarında, Küsäk bey, Türä xanğa qayıp: "Atayımdı ültergän keşene taptım, minä ğäskär bir" -ti. Ul, olatahınan yözläp ğäskär alıp kilep, babayzı qulğa ala. Babayzıñ ike qulın artqa qayırıp Qoyonsaq başına kilterep, qayınğa sırmap bäläp, ultırıp quyalar. Kis, qoyaş bayıp barğanda, Qarağölömbät beyzeñ ırıwzaştarı: "Bez babayzı birmäybez!" -tip unı qotqarıp

alıp qalırğa baralar. Qart ularğa: "Min ber keşe, ber yän ösön ızalamağız, xəzer bik qartayğanmın, ülergä lä waqıt yetkän, arağızza maza-tatıwlıq yebärep huğışmağız!"-ti.

Şulay bulıwğa qaramastan, ular kis bulğas Küsäk bey ğäskärzäreneñ ber ni-sähen, menep kilgän attarın, döyälären urlayzar. İmamay, Sıqmamay, Tatamay tip atalğan yer isemdäre Küsäk beyzeñ üterelgän huğışsıları isemenä atalağan-dar. Qızıyer yalanı, ğäskär qırılıp, küp qan tügelep, yer östö qızarıp yatqanlıq-tan atalıp qalğan. Ä inde Küsäk bey ğäskäreneñ menep kilgän döyä, attarı urlap huyılğan yergä Buzbeyä, Döyähuyğan isemdäre birgändär. Üterelgän bötä keşelärze Qarağölömbäteñ ırıwzaştarı qumırıq astına tiqqandar.

Küsäk bey irtä torop ğäskärzären tewälläp qaraha, ğäskärzäre tulmağan. At-tarı, döyäläre lä yuğalğanlığın belgän. Ézläp-ézläp tä taba almağas: "Ä bılar ha-man da bozoqlotqarın quymayzar ikän, bıl babayzı qaldırayıq tip uylahaq",-tip Qarağölömbätte alıp kitälär. Unı beyek taw-taşlıq, sır urmandan alıp barğanda, ber qara hıyr tap bula. Qara hıyrzı kümäkläp qamap, totop qul tirmänäneñ ta-şı tiklem ike taştı ike ayağına tağıp, Qarağölömbätte şul hıyrğa ultırtıp alıp ki-tälär. Ağizel aşsıqqas, bik zur ber tuğayza tuqtayzar. Oşo kisew awızında yä-yelep yatıp, tamaqtarına aşap-ésep alalar. Bıl urındı Yäype kisew tip atayzar. Tege malay oşo urında ber azna tirähe tuqtap, atahınıñ xalqın yıyıp, uynap-kö-löp yeñew tuyı uzğara. Tuyza zur-zur habalar menän qımız kilterep tulturalar. Malay: "Bıl urındı Tuqhaba tip isemläyek, sönki habalar qımız menän tuyınıp, aşıp ultırzılar",-tigän.

Tuyzı ütkäre bötäs, malayzar qawımdarınan: "Bıl babayzı nişlätäbez, qot-qarabız mı, üleräbez me?"-tip horağan. Xalıqtarı üterep beşeräyak -tizar şuğa ri-za bulıp, Qarağölömbät beyze beyek taw tüşenä sıgarıp, éñä menän huyıp, hö-yägen qazanğa halıp quralar. İt qaynap sığıw menän, malay sätäkäy barmağın hurpahına manıp ber yalay za: "İnde atayım dıñ qonon aldım, iten telähä nişlä-tegez!"-ti zä üz ğäskäre menän qaytıp kitä. Şunan birle oşo beyek tawzı Qurıw-zı tawı tip atayzar.

Küsäk bey, qaytıw iñğayında ber yılğa yanına kilep yetkäs, qıwanısınan ğäs-käreneñ ber ölöşönä qaytırğa quşa. Şunlıqtan bıl yılğanı Tarqawalı tip atayzar. Tağı la kilä birgäs, Küsäk bey ğäskärenä: "Yaqn awıl dağılar qaytığız, bez üze-bez zä qaytarbız!"-tip bik küp keşelären qaytarıp yebärä. Bıl urındı Tarqanay yalanı tip atayzar. Şulay itep Küsäk bey yul buyında keşelären tarata-tarata Tü-rä xan yanına qaytıp yetä.

Qıpsaqtar Böryän hüzenen qayzan kilep sığıwın dörös höylämäyzär. Ular bezze: "Bez hezze azaq qıy yawza qırıp bötörgänbez, barlığı ber genä yän urman-da qasıp qalğan. Unı äyzä, ul ber keşe ber yän bulıp qalın tip, qaldırğanbız. Ana şunan "ber yändän" sığıp üzgärtep "böryän" tip ataybız" tizär. Bıl ulay tü-gel. Dörösö bılay: Olatabız qulğa alıñanda, "quyığız, yuq menän bulmağız, min ber keşe ösön bulışmağız"-tigän. Unı, şunıñ hüzzerenän sığıp, "ber olo ke-sebez yuğalğan" hüzenän sığıp, bezze "böryän" tip yörötälär.

Bına böryän, qıpsaq awıldarınıñ isemdäre oşonday waqıgalarzan kilep sıqqandar.

8. 2. Türkiye Türkçesi:

BABSAK BEY İLE KARAĞÖLÖMBET BEY

Öncelerin öncesi zamanda bilinmeyen bir yerde büyük bir han varmış. Günlere bir gün bu han, kıymetli hayvan derisinden yakalı elbise diktirmek istemiş, (de). O, uruk başlarını tez gelip yetişmeleri için çağırmış. Ona Tamyanların ulu atası, Karağölömbet bey ve onun gibi başka bahadırlar da gelmiş. Han, uruk reislerini toplamış da:

"Kim ava çıkıp bana güzel hayvan derisi getirirse, onu büyük töre ederim!" (der). Ondan sonra Han, bahadırları belli bir vakte kadar derileri getirmeye koşup, göndermiş.

Bahadırlar, dağılıp ava çıkıp gitmişler. Karağölömbet bey giderken derisi parlayıp duran çok güzel bir vaşağa rastlamış. O, vaşağı vurup almış da, sağ kulağını kesip bir ağaç kökünün altına koyup belirlemiş de dönüp gitmiş.

Ava Babsak Bey de çıkmış. O, giderken vaşağın izine düşmüş. İz boyunca yürüyüp gelip o Karağölömbet Bey'in kök altına koyduğu vaşağını bulup alıp dönmüş.

Bir süre geçtikten sonra avcılar, belirlenen gün Hana varmışlar. Vaşağı çalınan Karağölömbet Bey, Hana elleri boş varmış. Tamyanların ulu atası, neyse pek kıymetli bir hayvan derisi alıp gelip törelikte birinci yeri almış; Karağölömbet Bey'e ise üçüncü yer kalmış.

Töreligi bölüşende Karağölömbet Bey:

"Babsak Bey'in getirdiği hayvan benim. Onu ben öldürüp sağ kulağını kesip alıp bellilik koyup kök dibine bırakıp gitmiştim. Babsak Bey, onu çalıp gitmiş; ben onu nişanından tanırım" dese de, onun sözlerine inanmamışlar. Böylece, Karağölömbet Bey, Babsak Bey'e boyun eğen yardımcı olarak kalmış.

Han yanında bir süre kaldıktan sonra, Tamyanların ulu atası, öz eline dönüp gitmiş. Babsak Bey ile Karağölömbet Bey, Akidil'i boylayıp geri dönüğe çıkmışlar. Babsak Bey'in yolu, Karağölömbet Bey'in yerinden geçmekteymiş. Dönüp gelirken Babsak Bey:

"Töre olduğum için Karağölömbet Bey'in yerinde toy verip gideyim" deyip geniş tokaya cenap olan bütün halkı toplayıp et, kımız, oyun – eğlenceyle toy başlatmış. O, niceden, göz görmü yerden gelen halk arasında oturakta oturmuştu.

Karağölömbet Bey, meydan içine girmemiş, yayını – okunu boynuna asıp dairelenip duran halkı, üç – dört defa dolandır da meydan içine girip sivri uçlu ok ile Babsak Bey'i atıp belini koparıp öldürmüştü. Ondan sonra iki yakadaki halk arasında gürültü, patırtı, tartışma başlamış.

Karağölömbet Bey Babsak Bey'i gömmek için toprak da, belli kopan gövdeyi de vermemiş.

Babsak Bey'in kabilesi Masıka, Sorgoyaz etrafında eşeğe, deveye torbayla toprağı artıp getirip, dağ şeklinde edip gömüp, dönüp gitmişler.

Babsak Bey'in hanımı Gölgeyşe – Türe Han kızymış. Karağölömbet Bey, Babsak Bey'i öldürdükten sonra Gölgeyşe'yi kendisine dördüncü hanım olarak almış. Karağölömbet: "Babsak Bey'den çocuk falan, kalırsa büyüüp beni öldü-

rür, bitirir", şeklindeki düşünceyle adamlarına Gölğeyşe'yi hamut tarafına götürüp dövdürmüş. Gölğeyşe, bu şekildeki işkencelere, aşağılamalara dayanamayınca hile kurmaya mecbur kalmış. Bir danayı görmüş de Karağölömbet Bey'e: "Şu kızıl danayı kesiniz. Eğer o gebeyse ben de hamile olurum. Eğer değilse, ben de olmam" (der). Gölğeyşe'nin sözüne inanıp danayı kesmişler. Dana kısır çıkınca Karağölömbet, Babsak Bey'den tohum kalmamış, diye düşünmüş. Karağölömbet, Gölğeyşe ile yarım ay kadar durup onu babasına göndermiş.

Türe Han'ın yurdunda Gölğeyşe'den bir oğlan dünyaya gelmiş. Ona Küsek Bey diye ad vermişler. Oğlan büyüyüp gelişince çocuklarla oynayanda onları vurup dövmeye başlamış. Oba halkıyla çocuklar ona: "Sen zinasın; baban yok" diye hakaret etmişler. Küsek Bey dedesinden de, anasından da:

"Benim babam var mı? Varsa, nerede?" diye sormuş. Fakat ona hiç birisi doğrusunu söylememiş. Hiç kimse babasının olup – olmadığını söylemeyince Küsek Bey oyundan dönüp gelmiş de anasına:

"Ana, kavurga yap; kavurga yemek istiyorum" (der).

Gölğeyşe, elekle kavurga kavurmaya oturanda:

"Ana, kavurga kavrulmadı mı; alıp ver haydi?" (der). Anası, kaşıkla almaya çalışırken:

"Hayır ana, elinle ver?" (der). Gölğeyşe avcuyla alıp verirken, Küsek Bey onun sıcak kavurga dolu avcunu sıkarak da:

"Babam nerede; söyle?" (der). Elinin yanmasına dayanamayan anası:

"Babanı Karağölömbet öldürdü" diye gerçeği söylemiş (de).

Küsek Bey, kavurgayı da yemeden anasının kolunu bırakıp çıkıp gitmiş. O, dedesine gelmiş de:

"Dede, ben babamı öldüren adamla babamın kabrini görüp geleceğim; asker ver" (der). Dedesi:

"Boş ver oğlum, yok olma. Sen küçüksün; vücudun gelişkin olsa da, yaşın daha on iki. Büyüyüp, kemiğin iliklenince gidersin" (der).

Küsek Bey, Türe Han'ın karşı çıkmasına bakmadan, beline kınalı bıçak takıp, Akidil'i boylayıp sora sora Mesem ile Bazal dağları arasından akan Küce ırmağı boyuna gitmiş. Karağölömbet Bey, orada üç hanımıyla yaylada durmaktaymış.

İkinciyle akşam arasında Karağölömbet Bey, namaz kılıp, hanımlarından biri yufka açarken oğlan gelip girmiş. Küsek Bey'in gelmesiyle birlikte kadın, ağaç kaba yoğurt koyup vermiş. Oğlan, belindeki bıçağını çıkarıp yoğurdu çapraz kesip dört parçaya bölüp, bir parçasını "aş hakkı için" deyip içende üç parçasını bırakıp çıkıp gitmiş. İhtiyar namazını bitirince hanımı:

"Bir çocuk geldi; hemen yoğurt koyup verdim; onu bıçağıyla dörde kesip bir parçasını içti de çıkıp gitti" (der). Karağölömbet, bu sözü duyunca:

"Ey hanım, neden bana bunu söylemedin! O, Babsak Bey'in tohumudur!" deyip kara kara düşünmeye başlamış.

Çok zaman geçmeden, biçin başlarken Küsek Bey, Türe Han'a dönüp:

"Babamı öldüren adamı buldum; bana asker ver" (der). O, dedesinden yüzlerce asker alıp gelip ihtiyarı esir almış. İhtiyarın iki kolunu arkaya bağlayıp, Koyonsak başına getirip kayına bağlayıp bırakmışlar. Gece, güneş batarken, Karağölömbet Bey'in uruktaşları: "Biz ihtiyarları vermeyiz!" deyip onu kurtar-

maya varmışlar. İhtiyar onlara:

"Ben bir adamım; bir can için zahmet çekmeyim; artık çok ihtiyarladım; ölüm vakti geldi; sıkıntı, dert getirip savaşmayınız!" (der).

Buna bakmadan onlar, gece olunca Küsek Bey askerlerinin bir çoğunun binip geldiği atlarını, develerini çalmışlar. İmamay, Sıkımay, Tatamay diye adlandırılan yer adları Küsek Bey'in öldürülen savaşçıların adıyla adlandırılmıştır. Kıziler kırı, asker kırılıp, çok kan dökülüp yer üstü kızarıp kaldığından (böyle) adlandırılmıştır. O Küsek Bey'in askerinin binip geldiği develerinin, atlarının çalınıp kesildiği yere Buzbiye, Döyebuyğan adlarını vermişler. Öldürülen bütün adamları Karağölömbet'in uruktaşları kök altına tıkmışlar.

Küsek Bey, sabah kalkıp sayıp baksa; askerleri tam değişmiş. Atlarının, develerinin de yok olduğunu anlamış. Arayıp tarayıp bulamayınca:

"Eee bunlar asla bozukluklarını bırakmamışlar; bu ihtiyarı bırakalım diye düşünmüşler" deyip Karağölömbet'i alıp gitmişler. Onu büyük dağlık – taşlık, sık ormandan götürürken, kara bir sığra rastlamışlar. Kara sığrı yığılıp tutup, kol değirmenin taşı gibi iki taşı, iki ayağına takıp, Karağölömbet'i bu sığra bindirip götürmüşler. Akidil'e yaklaşıncı çok büyük bir tokayda durmuşlar. O keşiğin ağzında uzanıp yatıp, yemeklerini yemişler. Bu yeri, Yeype Keşiği diye adlandırmışlar. Oğlan, burada bir hafta boyunca kalıp, babasının halkını toplayıp, oynayıp – gülüp zafer toyu kurdurmuş. Toyda büyük büyük tulumlarla kımız getirip doldurmuşlar. Oğlan:

"Bu yeri Tukhaba diye adlandıralım, çünkü tulumlar kımızla dolup taştlar" demiş.

Toyu yapıp bitirince oğlanlar uruktaşlarına:

"Bu ihtiyarı ne edelim; kurtaralım mı; öldürelim mi?" diye sormuş. Halkı:

"Öldürüp pişirelim" demiş. Bunu kabul edip Karağölömbet Bey'i büyük bir dağın bağına çıkarıp bıçakla kesip cesedini kazana koymuşlar. Et kaynayınca oğlan, serçe parmağını çorbaya banıp yalamış da.

"Şimdi babamın intikamını aldım. Etini de yapacağız!" demiş de askerleriyle dönüp gitmiş. Ondan beri o büyük dağı, Kurıvzı Dağı diye adlandırmışlar.

Küsek Bey, dönüş yolunda bir ırmağın yanına gelince sevincinden askerinin bir bölümünü döndürmüş. Bu yüzden bu ırmağı, Tarkavalı diye adlandırmışlar. Biraz daha gelince Küsek Bey askerine:

"Yakın obadakiler dönün; biz kendimiz de döneriz". diye pek çok insanı geri döndürmüş. Bu yeri, Tarkanay Alanı diye adlandırmışlar. Böyle edip Küsek Bey, yol boyunca adamlarını dağıta – dağıta Türe Han'ın yanına dönüp gelmiş.

Kıpçaklar, Böryen sözünün nereden çıktığını doğru söylemiyorlar. Onlar bizi:

"Biz sizi o son savaşta kırıp bitirdik. Sadece bir kişi ormanda kaçıp kaldı. Onu öyle, o bir kişi kalsın deyip bıraktık. İşte bundan bir candan çıkıp değişti-rip Böryen diye adlandırmaktayız" derler. Bu öyle değil. Doğrusu şöyle:

"Ulu atamız esir düşende; bırakın, yok olmayın, ben bir kişi için uğraşmaya- yın" demiş. İşte onun sözlerinden çıkıp " Bir ulu kişinin yok oldu" sözünden çıkıp bizi "Böryen" diye adlandırmışlar.

İşte Böryen, Kıpçak obalarının isimleri böyle olaylardan gelip çıkmıştır.

KIZIKÜRPES

9) QUZIYKÜRPÄS*

9. 1. Başkurt Türkçesi:

Boron İrtış yılğahı başlanıp kitkän yertzä ber başqort ırwında Qarabay tigän bik abruylı keşe gümer itkän. Unıñ yañgız kön itkänen kürep, başqa başqorttar za tirmä qorop şul tirägä kilep ultırğandar.

Qarabayzıñ mal-tıwarı işle bulğan, ırwzaştarın da ul mal asırawğa häwäsländergän. Unıñ ös bisähe bulğan, illä-mäğär berehenän dä bala bulmağan. Bıñnıñ ösön ul bik boşongan. Qarabay yäyläw keşeläre menän bergälöp qırğız dalalarına hunarğa yörör bulğan. Uñışlı yul yöröw, tabışlı hunarzar Qarabayzı bik sämsel hunarsığa äyländerep yebärgän. Atı yaqşı bulğanlıqtan, ul, yuldaştarınan yış qına alğa sıgıp kitep, zurıraq tabış menän äylänep qaytır bulğan.

Berzän-ber köndö hunarza yörögändä, ular östönä ber arıslan kilep sığa. Elek ber zä kürenmägän bıl yırtqıs yanwar hunarsılarzı sigenergä mäcbür itä. Tik ber Qarabay ğına urınınan quzğalmay tora birä. Ul, gäyrätlänep, qırma başlı uğın yäyähenä quya la kereşen tarta. Arıslan, qot osqos yalın tırpaytıp, qoyroğö menän yanbaştarına huğa-huğa, batırğa taban aqrın ğına kilä başlay; yaqınlaşqas, ber hekerewzä unıñ östönä qaplanıp, özgölöp taşlamaqsı bula. Ä Qarabay qawşap qalmay, uğın atıp yebärä. Uq arıslanıñ alqımın ütä sıgıp, yırtqısı üterä yığa. Batır, yäyähən ırğıtıp, arıslanğa taşlana, şunan, kükkä qarap, allahı tägälägä şökör itä. Şul arala yuldaştarı la kilep yetälär. Ular Qarabayzıñ is kitkes qıyılığına tañ qalıp, batır ir ikänheñ, tip hoqlanalar. Oşo köndän alıp unı Qarabay batır tip yörötä başlağandar.

Oşonday uñ hunarzan qaytıw menän Qarabay batır bötä awıl xalqın saqırıp yıyın uzğarğan. Täwzä ul öyörönän iñ himez baytalın huyıp, ixlas küñeldän yarlı-yabağını hıylay, arıslan tiklem arıslanı ülitergä yarzam birgän ösön alla menän unıñ pâyğämbärenä räxmät uqıy. Şuğa östöp, Möxämmättän alla qarşıhında uğa beräy ir bala birewen ütenep, tübänselek menän doğa qıla.

Aşap-ésep tuyğandan huñ, qarttar tüñäräklöp yäşel ülän östönä ultıra, ä yäştär köräşergä, uq atıp yarışırğa, sabıp barğan yertzän ber-berehen at östönän tartıp töşöröşä başlayzar. Bıl kön şulay küñelle ütä. Qoyaş bayıp barğanda, awıl xalqı, hıy-xörmät kürhätkäne ösön xucağa räxmättär äytep, qaytışırğa ğına torğanda tanış bulmağan ber Aqhaqaldıñ kilep töşöwen kürep, taralıwzan tuqtap qala. Qunaqtar, şaw-şıwzan tıyılıp, bıl Aqhaqaldıñ ni yomoş menän kelgänen belmäkse bulalar. Qarabay yat uzamandıñ sälämen alıp, üzen yağımlı qarşılay, uğa hıy-xörmät kürhätärgä tırışa. Awıl keşeläre, üz-ara sıpırt qına höyläşä-höyläşä, kilewsenän beräy yañı xəbär kötä başlayzar. Ämmä köndön kislöp kitewe ularzı taralışırğa mäcbür itä. Awlaqta qalğas, Qarabay batır qäzerle qunaq menän ber az höyläşep ultıra, arığan yulsını borsomas ösön, unıñ bında nindäy yomoş menän kilewen horaşıp tormay, tirmägä inderep, türzäge asıl keläm östönä yäyelgän tüşäktän yal iter ösön urın birä. İrtägehenä, qoyaş Qarataş hurtına kü-

* Başqort Xalıq İcadı-Épos, 2. c., Öfö 1973, 60-123.

tärelä başlağan saqta, yat qunaq yoqohonan uyana, tüşägenän torop, nindäy yomoş menän kilewen belderep:

-Qarabay! Möxämmät arqılı hineñ üteneseñ allahı täğälägä yetkerelde. Qatınıñ Altışa hiñä ber ir bala tabasaq. Päyğämbärebez mine hiñä şunı xäbär itergä yebärze,- ti. Oşo hüzzerve äytewe bula-qarttıñ küzzän yuğalıwı bula.

Qarabayzıñ tege yaman arısladı ülaterwe, uğa nindäyzer ber Aqhaqaldıñ kilep kitewe, yäş qatınıñ awırğa qalıwı turahındağı xäbär şunda uq başqort-qırğız ırırzarına taralıp ta ölgörä, tirä-yaqtağı iñ yaqşı batırzarzıñ inde Qarabay menän tanışıw teläge arta. Bötähenän bigeräk qırğız batırzarınan Sarıbay tigäne unıñ menän küreşergä häm duslaşırğa teläy. Tizzän ul telägenä ireşä lä. Berzänber köndö, yuldaştarınan ayırılıp, Qazkül tigän kül buyında hunarsılap yörögändän huñ yal itep yatqan Qarabayzı tap itä. Sarıbay, istäkte üz yerendä kürgäs, bıl bizzeñ yaqqa barımtağa kilgänder, tip uylay. Qırıs täbiğätle Sarıbay Qarabayğa aybarlanıp, qırqa tawış menän:

-Yä xäzer ük miñä bireläheñ, yä mineñ qulımdan häläk bulahuñ!- tip qısqıra, kereşen tartıp, uğın tosqay. Unan qalışmas Qarabay urınınan tora halıp, ber qulına yäyähän, ikensehenä ber yulı dürt uğın alıp, doşmanına yawap qaytarırğa bula. Üzenä qarşı toroğa äzerlängän istäkte kürep, Sarıbay: -Atıp yiqmas boron isemeñde äytep qal!- tip qısqıra.

-Min Qarabay bulam!- ti batır görür tawış menän.

Qırğız, bıl yawaptı işetkäs, Qarabayzı tubığınan qosaqlap, duslaşır ösön min qayzarza ğına bulmanım, tip küreşew telägen belderä. Oşolay yağımlı itep ber az höyläşkändän huñ, Sarıbay, nığıraq duslaşır ösön, Qarabay batırzı üz yäyläwenä qunaqqa saqıra. Qarabay, bığa ixlas küñeldän riza bulıp, Sarıbay menän unıñ awılına bara. Sarıbayzıñ ulandarı, atahı menän bergä qaytqan yat qunaqtı kürgäs, bıl, moğayın, Qarabay batırzır, tip uylayzar, axırza, atahı la ularzıñ bıl uyzarın raslay. Ular qunaqtı, Qırğızzarğa has qunaqsıl yola buyınsa, kiñ küñel kürhätep qarşılayzar: ölkän ulı atınıñ başınan yetäkläp ala; ikensehe menän ösönsö ulı Qarabayzıñ ayaqtarın özäñgenän ısqındırıp, at östönän kütärep ala; yänä iki ulı unı qultıqlap atahınıñ tirmähenä inderä, ä atahı qalğan ike ulı menän qunaqtı türgä uzırıp, keläm menän qaplangan zur mendär östönän urın birä.

Qäzerle qunaqqa hıy-xörmät kürhätew ösön, Sarıbay ber nämähen dä aymay. Tirä-yaqtağı bötä batırzarzı, atta iñ osta yöröwse yegettärze saqırıp, arıslan ülaterğan batır menän yaqından tanıştırır ösön, hugım huyıp, zur yıyın uzğara. Bında här kem aldan qalğansı it aşap, qızara-bürtengänse qımız esä. Şunan uyın başlap yebärälär: köräşälär, uq atışalar, at sabışalar. Oşolay itep, Sarıbayzıñ üz dusı haqına oyoştorgan bıl yıyını ös kön buyı bara. Şunan huñ bötä qunaqtar binday yıyın ösön xucağa raxmät äytep, Qarabayzıñ batırılığın maqtap, taralışalar. Qarabay za öyönä qaytırğa aşığa, ni ösön tihäñ, unıñ ğailähe lä, üze menän bergä hunarğa sıqqan iptäştäre lä bıl xaqta bir ne belmäyzär äle. Tizeräk qaytıp ularzı tınıslandırğılı kilä.

Qırğız batırı, dusı menän xuşlaşıp, uğa iñ yaqşı ike arğımağın bulak itep bi-

rä, şunan kinyä ulı Yalanbayğa ularzı ilteşä barırğa quşa. Altı könlök yuldı üt-käs, Qarabay üz awılına qaytıp töşä, ğailähen, borsolop torğan ırıwzaştarın qıwandıra. Qarabayzıñ yat qır-qazaq yegete menän qaytıp töşöwen işetkäs tä, unıñ tirmähenä yıyılalar. Awıldaştarınıñ Qarabayzı zurlap, ısın küñeldän yartıwzarın kürep, Sarıbay ulınıñ ise kitä. Batır üze menän kilgän qunaq yegette awıl xalqı menän tanıştıra. Unıñ atahı büläk itkän arğımaqtarzı kürhätä. Şunan huñ Sarıbay menän qayhılay osraşıwın, unıñ nisek qunaq itewen, üzen ozatırğa hatta ulın éyärtep yebärewen bäynä-bäynä höyläp birä. Qarabay qunaq yegete Yalanbayğa hıy-xörmät kürhätkändän huñ, büläkkä qarşı büläk itep iñ yaqşı ike arğımağın birä. Arğımaqtarzıñ berehen boronġo Boxar ostaları eşlägän éyär menän éyärlätä, éyär östönä aq tula säkmän, qama bürek halıp, ike asıl keläm menän qaplata; ikensehenä yul azıġı itep ber turhıq qımız, qorot, may astıra. Bılarzan tış Yalanbayğa yäyähe menän ber hazaq uq birä. Xuşlaşqan saqta, atahı Sarıbayzı qunaqqa saqırıwın belderep, unı tüzemhezlek menän kötöwen äytä, ä täwge qırpaq qar töşkäs bula torğan hunarza osraşıw urının Qazkıl yanına bildäläy. Yalanbay, Qarabayzıñ hıyı menän büläktäre ösön räxmät äytep, qaytır yulğa sıġa. Bir nesä kön ütewgä, ul inde ikense urınğa küskän atahınıñ yäyläwenä qaytıp töşä.

Yalanbay qaytıw menän atahına Qarabayzıñ sälämen äytep, yebärgän büläktären tapşıra. Qarabayzıñ bıl duslıq xörmäten qabul itep, Sarıbay bik qıwana, yañınan osraşıw köndären tüzemhezlek menän kötä başlay.

Bıl kön kilep tä yetä, illä-mägär Sarıbay yäyläwendä äle bötähe lä hil bula. Ettär öröwe lä, yılqılar keşnäwe lä, hıyrızar möñräwe, quyzar baqırıwı la işetelmäy. İrtä uyanğan Sarıbay tüşägenän hikerep torop, soġa keyezzär östöndä bisäläreneñ qosağında izeräp yoqlap yatqan ulandarınıñ tirmälärenä bara.

Kön yaqtıra başlawğa, ulandarın uyatıp, här qayhıhına yomoş quşıp sıġa. Berehenä yılqı öyörön yäyläwgä qaytarırğa boyora; ikenseheneñ qulina qoroq birep, iñ yaqşı attarzı totorğa, ösönsöhönä ularzı bizälgän éyär menän éyärlärgä quşa; dürtensehenä aq tirmälärzeñ iñ yaqşı tigänen alırğa ämer birä, - ul unda üzeneñ dusı Qarabayzı qunaqqa almaqsı bula, ä bişense ulına yul kăräk-yaraq-tarı, azıq-tülek äzerlärgä quşa; ölkän ike ulın xucalıq iştären başqarırğa öyzä qaldıra.

Bılarzıñ bötähe lä ütälgäs, Sarıbay uldarı menän bergä yulğa sıġa. İke kön tigändä ular bildälängän yergä kilip yetälär, aşıqqanlıqtan, yulda-osrağan yänlektärze lä awlap tormayzar. Qarabay za äytelgän köngä kilep yetergä tırışa, ämmä ul yulda dawıllap yawğan köslö yamğırğa osray. Şunlıqtan uġa, tirmä qorop, kön yaqşırganın kötöp ultırırğa tura kilä. Sarıbay Qarabayzıñ ozaqlawına aptırıp qala. İkense kön töştän huñ kire qaytıp kitergä tip torhalar, ulı Qolanbay alısta kütärelgän sañ boloton kürep qala. Şuġa ular urındarınan quzğalmas bulalar. Sañ yaqınlaşqandan-yaqınlaşa birä, bına sañ isenän Qarabay, unıñ artınsa yuldaştarı kürenä. Qıwanısı esenä hıymağan Sarıbay ularğa qarşı bara la dusın qosaqlap ala. Bıl köndä ular, dustarsa äñgämäläşen, uyın-kölkö menän küñel

asıp uzğaralar. Üzzäre menän kilgän yäş yegettärzeñ beräwzäre köräşä, uq atı-şalar; ikenseläre quray uynay, yır yırlayzar.

İrtägehenä ular törkömdärgä bülenep, hunarğa sığalar. Bıl köndö ularzıñ hunarı uñışlı bula, ä kötmägän ber xäl ike batırzıñ duslığın tağı la nığıta.

Sarıbay yañgızı quyı qamışlıq buylap kitep barha, uğa añğarmastan ğälämät zur ber yulbarıs tap bula. Yırtqıs unıñ östönä taşlana. Batır, tayşanmayınsa, uğa höñgöhön qazay, şulay za boğazına teygezä almay, qalaq höyäktären genä ütä tişä. Yaralanğan yulbarıs, qotoronop, qulı menän batırzıñ höñgöhönä huğa, höngöhön ağas habı selpärämä kilä. Qoralhız qalğan Sarıbay atınan hikerep töşä. Yarhuğan yırtqıs, aqtı-qaranı kürmäy, Sarıbayzıñ atın botarlap taşlay. Oşo mäl-dän fayzalanıp batır ütker qılısın hurıp alıp, kös menän yırtqıstıñ bilenä saba. Tärän yaralanıp, awızınan qanlı kübek ussrğılğan yanwar, tağı la nığıraq qotoronop, inde özgölängän attı qaldırıp éyähenä taşlana. Sarıbay qılısı menän unıñ asıq awızına saba, ä ölgör yırtqıs, qılıstıñ yözö teyew menän, unı teşläp waq kisäktärgä hındırğılay, batırzıñ qulında qılıstıñ hınığı ğına torop qala. Şul yerzä yulbarıs, küz asıp yomğansı Sarıbayğa taşlanıp, teşe- tırnağı menän unı özgölä-mäkse bula, läkin, batır timer küldäkle bulğanlıqtan, unı bik nıq yäräxätläy almay. Ayağına saq basıp torğan Sarıbay, bötä qalğan kösön yıyıp, qulındağı qılıs hınığı menän yırtqısqa qarşı köräşä. Unıñ huğıwı inde, köshöz bulğanlıqtan, yulbarısqa zarar kilterä almay. Äğär zä şul waqıt iptäştärenän ayırılğan dusı Qarabay kilep sıqmaha, bıl ayqaşıw, his şikhez, qırğız batırınıñ häläkäte menän bötör ine. Oşo qurqınıs xälde kürep qalğan Qarabay batır, atınan hikerä töşä halıp, inde Sarıbayzıñ alqımına yäbeşkän yırtqıstıñ uñ ayağın ber heltäwzä özä saba. Yırtqıs üzeneñ tabışın taşlap, Qarabayğa ıntıla, ämmä başına sabılğan ütker qılıstan üze batırzıñ ayaq astına awa. Yırtqıstıñ baş höyäge nisek kenä qatı bulma-hın, Qarabayzıñ köslö qulındağı ütker qılısı unı qap ortalay yara.

Sarıbay, şatlığınan ni tip äytergä lä belmäy, qatıp qala. Unıñ urınında bütän beräw bulha, küptän inde xäldän tayıp yığılır ine, ul, quldarın hawağa kütärep, doğa qıla. Şunan ülän östönä ultıra, Qarabay yırtqıs menän işte bötöröp, dusın muynınan qosaqlap:

-Waqıtında kilep ölgöröp, yırtqıstı ültäreşergä yarzam itewem menän men sikhez baxetlemen, dusqayım!- ti.

-Yarzam itep kenä qalmanıñ,- ti dusı, -xäldän tayğan yerzä mine botarlap taşlarğa äzer torğan yırtqıstıñ teşe-tırnağınan tartıp aldıñ. Yulbarıstı ültew da-nı hinen ber üzeñä qaray. Atım botarlanıp taşlanğaynı, üzem qoralhız torop qalğaynım. Mine bälänän qotqarır ösön alla yebärgän hine.

Qarabay, iñ élek hin üzeñ yırtqıstı yäräxätläp kösön alğanıñ, tip dusın maq-tay. Ular ber-berehenä oşonday bik küp maqtaw hüzzere äyteşälär, äğär zä şul waqıt Sarıbayzıñ uldarı menän Qarabayzıñ yuldaştarı kilep yetmähälär, bälki, bıl höyläşew tağı la ozaqqa huzılır ine. Xäldän tayğan atahın kürgän uldarı, ti-mer küldäge menän ös keyemdären haldırıp, yarahın taza hıw menän yıwğas, yarahı qurqınıs tügel ikänen belälär. Qarabay yetäktäge attarzıñ berehenä Sarı-

bayzı atlandıra. Şulay itep, ular töyäktärenä qaytıp kitälär. Qaytışlay qırğız batırı uldarına yulbarıs menän nisek alışıwzarı haqında:

-Dusımdıñ köslö quldarı yırtqıstı dömöktörmähä, min xäzer at östöndö lä ul tıra almas inem, hezze lä, äsäläregezze lä kürä almas inem. Äsäläregez tol, hez yetem qalır inegez. Şulay, uldarım, yaqsılığı ösön hez zä uğa yaqsılıq menän yawap qaytarırğa tırışığız!- tip höyläy.

Sarıbay batırılığın batır za, totoroqlo keşe tügel ikän şul: Qarabayğa äle räxmät äytewen äythä lä, azaq unıñ yaqsılığın onota.

Töyäkkä qaytıp töşkäs, öşängän attarınan eyärzären alıp, attarına xäl kerter ösön, berär tustaq qımız birälär, şunan ularzı keşänläp, Qazkül buyındağı yomşaq ülängä yebärälär. Sarıbayzıñ uldarı menän dusınıñ yuldaştarı üzzäre awlap alğan yänlek, qoş ittärenän maylap-qorotlap aş beşerergä totonolar, ä ike batır Sarıbayzıñ aq tirmähenä inä. Şunda ular, qımız esä-esä höyläşep, irtägehenä nisek hunarsılarğa tip känäş qorop ulturalar. Şul arala beşep sıqqan tämle it ese ularzı tışqa, qazan yanına tarta. Tirmänän sığıwğa, alıstan yän-farman sabıp kilgän ber hıbaylı kürenä. Tizzän bıl yat hıbaylı uq alırlıq yergä yaqınayğas, Qarabay bınıñ üz kötöwsehe Qaraman ikänen tanıy za:

-Nindäy xäbär alıp kildeñ?- tip qısqırıp horay.

-Höyönsöl!- ti kötöwse.- Yäş bisän Altışa hiñä ul taptı!

Bıl xäbärze işetewgä, bik qıwanğan Qarabay dusı menän yuldaştarın qosaylap ala, şatlıqlı xäbär ösön kötöwsehenä räxmät äytep, uğa üzeneñ yaqşı atın büläk itä.

Ul arala yäşel ülängä yäyelgän kelämdär östönä tabaqtar quyılıp, beşkän itär bülep halınğan bula. Qarabayzıñ yuldaştarı it turarğa bısaq qayrayzar. Beşkän quy baştarın, xörmät bildähe itep, ike batırğa tottorolar. Qarabayzıñ yaqşı xäbär alıp kilgän kötöwsehen dä aş yanına ultırtalar. İt aşap, qımız esep qanğas, başqort batırı qırğız batırına qarap hüz başlay:

-Qäzerle dusım! Hineñ menän hunarğa yöröw bik küñelle bulha la, ulımdı qaytıp kürergä yörägem aşqına. Hin üzeñ dä, ata keşe bulğanlıqtan mineñ xälemde añlap, yulğa sığıwıma qarşı kilmäsheñder, tip uylayım,- ti.

Bıl hüzzetze işetewgä, yete bala atahı Sarıbay, arıslan ülaterewse batır dusı menän ayırılışqıhı kilmähä lä, unıñ bik qaytqıhı kilewen kürgäs, irekkezzän riza bula.

Hunarsıların ike törkömöndä lä attar éyärälänä, hawıt-habalar at östönä artılğan bula. Şul saqta Sarıbayzıñ ber kötöwsehe sabıp kilewen kürep qalalar. Kötöwse, kilep yetkäs tä, xucahına: hineñ höyöklö qatındarıñdıñ berehe hılıw qız taptı, tip xäbär itä. Sarıbay, şatlığınan dusınıñ muyınına harılıp:

-Mine ülemdän qotqarğan xörmätle dusım! Qızımdı üz ulıña käläş itep biräm!- ti.

Oşo hüzzen huñ ike dus qosaqlaşa la bötäheneñ küz aldında qulğa-qul huğısalar. Şunan huñ ular yänä xuşlaşıp, ozaqlamay qaytanan küreşergä hüz bireşep, üz yuldarına kitälär.

Ulin tizeräk küreğä aşqınğan Qarabay, bötä yuldaştarın artta qaldırıp, atına yal da birmäy, altı könlök yuldı ike täwlektä ütep, yäyläwenä qaytıp töşä. Qıyınlıq kilgändä qırıw, tınıs tormoşta iräwän bulğan Qarabay üzen bala ösön yäne özüygän keşe ikänlegen kürhätä. Oşonday häybät toyğö menän qaytıp inewgä, qatını qulındağı sabıyız kürep:

-Säläm!- tip qısqırıp, basqan urınında tuqtap qala, şatlığınan yöräge kükrägenä hıymay döp-döp tibä. Qatın-qızğa ber waqıtta la säläm birelmäwen belgän qatını irenän:

-Hin bıl sälämeñde kemgä birzeñ?- tip horay. Qarabay:

-Don'yaga yañı kilgän batırğa, mineñ qäzerle ulıma birzem,- ti zä qatının qosaqlap, ulın irkäläp, ikehen dä höykömlö isemdär menän atap, yağımlı hüzzär äytä. Şunan huñ mulla saqırtıp, ulına Quızıykürpäs tip isem quştıra.

Oşo arala ikense yaqta yañı tıwğan qızın kürer ösön Sarıbay üz yäyläwenä aşığa. Ul, uldarınan alğa sıgıp, bişense kön tigändä qaytıp töşä, bala kiltergän bisähen imen-haw, qızın bik häybät xäldä kürä. Şunda uq kisektermäy, mulla saqırtıp, qorban saldıra häm balağa Mayanhılıw tip isem quştıra.

Oşo waqıttan alıp ike dus hunarğa gel bergä yörör, berbereheneñ awılına kilep xäl beleşer, qaytqas, üz ğailälärenä Quızıykürpästeñ tasıllığı, sosloğö haqında, Mayanhılıwzıñ is kitkes hılıwlığı, tegew-sigew hönärenä ostalığı turahında höylär bulğandar.

Köndärdäñ ber köndö Qarabay, üz iptäştäre menän Sarıbay awılına barıp, unıñ xäl-ähwälen beleşergä bulğan. Awılğa yaqınlap kilgän saqta, ni küzzäre menän kürhendär, yat urzanan kilgän qorallı basqınsılar unı talap, mal-tıwarın äyzäp yöröyzär ikän; yaralanıp xälhezlängän Sarıbay üze hıbaylı basqınsıların Sağızaq tigän iñ sos batırına saq qarşı torğan bula. Bıl xälde kürewgä Qarabay batır üz dusına yarzamğa taşlana. Ul höñgöhön kizänep, Sağızaqqa şul xätle itep sänsä, höñgö unıñ kükrägen ütä tişep, batırzıñ kăwzähen éyärenän awzarıp töşörä. Sağızaqtın hıbaylıları, üz batırına yarzamğa kilep, unı yaqlamaqsı bulalar, ämmä şunda uq üz yelkälärendä Qarabay qulınıñ hälmäklegen toyalar. Bına batır höñgöhön taşlap, qılısın qınınan hurıp ala la şunday ber is kitkes kös häm ölgörlök menän uñlı-hullı sabırğa kereşä. Şulay itep basqınsıların kübehen qırıp hala, ä qalğandarı bını kürep, qasıp kitä. Qarabay üz yuldaştarı menän bıl doşman törkömön qıyratqas, Sarıbayzıñ mal-tıwarın äyzäp barğan hıbaylıları bastıra kilä. Hıbaylılar höcüm itewselärgä qarşı huğışırğa baznat itmäyensä, maldı qaldırıp, yän-farman qasalar. Qarabay, Sarıbay doşmandarınıñ yuqqa sığıwın kürgäs, maldı qayırıp, yäyläwgä taban qıwırğa quşa, üze yaralanıp xäldän tayğan dusına yarzamğa aşığa. Ul Sarıbayzı üterelgän qatını menän ike ulı arahında üläñ östöndä ishez yatqan xäldä taba. Qarabay iñ älek Sarıbayzıñ yaraların taza hıw menän yıwa; élek-éлектän şıfalı üländärzeñ dawahın belgänlektän, şularzı yıyıp, dusınıñ yarahına yabıp bäyläy. Şul waqıt Sarıbay uğa dustarsa qaraş taşlap, oşo hüzzären äytä:

-Arzaqlı dusım! Hin inde ikense tapqır mine ülemdän qotqarıp, qatındarım

menän balalarımdı qıwandırzıñ, mineñ talanğan mölkätemde qaytarıp birzeñ, axırza şıfalı üländär menän yaralarımdı uñalttıñ.

Xuş küñelle, namıslı Qarabay unıñ hüzzerenä artıq qolaq halmay, şaştırıp maqtawına yawap qaytarmay, barı tik unı bälä-qazanan yolop qalıw baxetenä ireşkäne ösön genä bötä yöräktän şatlana. Başqorttar, qırğızzar hımaq uq tasma telle bulmahalar za, täbiğättäre şäfkätle, namıslı keşelär.

Sarıbayzıñ xäle köndän-kön yaqsıra bara. Unıñ yanında un täwlek buyı torğan Qarabay dusı, xucanıñ sälämätlänep ayaqqa basıwın kürgäs, üz yuldaştarı menän qaytıp kitä. Ğailähe menän awıl xalqı Qarabayzı ğäzättägesä şatlanıp qarşı ala. Qarabay ihä, üz xalqına has ğäzät buyınsa, dusı Sarıbay batır menän bulğan xälde höyläp birergä teyeş bula. Bıl xäl ırıwzaştarınıñ Qarabayğa bulğan ixtiramın, möxäbbäten tağı la arttırta.

Arıslan işe arıslan ülaterewse Qarabay üsä bargan ulına qarap, ğailäheneñ qıwanısın urtaqlaşıp, şulay şat yäşäy birä. Qayhı saqta, uynğa qısılıp, ulın üz tisterzäre menän köräşterä. Bötähenä qarağanda la teremek, tasıllıraq Quziykürpäs üze menän köräşkän beräwze anhat qına yeñer bulğan. Köräşewseneñ köslöräk ikänen hizhä, xäylä menän aldırğan; yä yanbaşın borop, yä tubıgın teräp, yergä töşörgän, his tä bulmaha, unıñ bilenän hığa totqan köyö üze yergä yığılıp, köräşsene östönän alıp taşlay torğan bulğan. Üze menän ber tiñ köslö köräşsegä tura kilep, unı yeñerzäy bulmaha, ber tubıgın yergä teräp, tegeneñ qultıq astına inep alıp, başı aşa yergä taşlağan. Kös yağınan üzenän qaytısqıraq bulğandarın inde yuğarı kütärep, başı osonda ber nisä tapqır öyöröldörgäs kenä, yergä ırğıtqan. Köräştän huñ Qarabay ulınan uq attırğan. Ämmä uğa balalar yäyähän bir-mägän, ni ösön tihän, Quziykürpäs atahınıñ ugın yäyähänän başağına tiklem tartıp, yıwan imände yara atır, osqan qoşto hawala, keyek yänlekte yügerep barışlay atıp ülater bulğan. Ulı atıp alğan qoş yäke qoralay itenän äsähe Altışa uğa aş beşerep birer bulğan, ä ul atahın hıylağan. Quziykürpäs hıbay yöröwzä lä qıyıw, sos bulğan: yügän huğıлмаған asaw attarız la ul şul tiklem tiz öyrät-kän, attä osta yöröwse qıyıw yegettär zä bığa hayran qalğandar. Quziykürpäs-teñ oşonday batırılıqtarı, rızığı bötöp, äcäle yaqınlaşıwın da hizmäğän Qarabayzı bik qıwandırğan.

Şul arala inde üsep, buyğa yetkän ulı atahı artınan qalışmay, gel hunarğa yö-röy torğan bulğan.

Berzän-ber köndö Qarabay ulı menän hunarzan qaytıp kileşläy dalada tiben-dä yörögän yıldı öyörön qarap ütmäксе bulğan. İn yaqsı aygırınıñ öyörönä ya-qınlap kilgän saqta, ğäcäp xäl kürälär: bötä beyälär herlegep sabışıp yö-röy, ä yarhıw aygır üze yelä-yelä öyörön qıwa, bersä artqı ayaqtarı menän özlökhöz tipkeläy, bersä artına borolop üräpsey zä alğı ayaqtarı menän yelgä qarşı tibenä, qolaqtarın şımartıp, qurşıldap, äse sıqrıray hām ütker teştäre menän yerze kime-rä. Qarabay menän ulı bını kürep, qapılda säbäbenä töşönä almayınsa, aptırap qalalar. Bıl xäl bäläkäy, ämmä quyı ber qıwaqlıq tirähendä bulğanlıqtan, yıldı öyörön örkötkän qurqınıs nämä kürenmäsme ikän tip, Quziykürpäs şunda taşla-

na. Qıwaqlıqqa yaqın kilgäs, unıñ ikense yağınan barıp sıqqan ğälämät zur, üze qot osqos, ıtırğanıs ber yanwarzı kürä. Bile duğa kewek böğöygän, yeränhiw yönö qasmaqlanıp, urını-urını menän töläp bötän yämhez dāw başında ozon qolaqtarı halınıp töşkän, ike qolaq arahında saq-saq kürenep torğan küzzäre bar. Bıl yırtqıs yanwarğa küz yügertep alğas, Quziykürpäs şundağı ber täpäs qalqıwlıqqa menä, bulıp ütkän xäldeñ säbäbe nizä ikänen atahına belderer ösön yelä-sabıp ber nisä tapqır äylänä, şunan tege imänes yanwarzıñ artınan bastıra kitä. Qarabay bını kürergä üze lä unıñ artınan töşöp ala. Tege qurqınıs yanwar artınan uq ata-ata yarhıp sabıp barğan ulın qıwıp yetkäs, uğa qabalanmasqa quşa, yayın belep atmahañ, ul imänes yanwarzı dömöktörä almashıñ, ti. Ämmä ike batır za hazaqtağı uqtarın atıp bötöröp tä atqan bere yırtqıstıñ tänenä ütmäwen, ä taşqa teygän yiñel nämä kewek qaqlığıwın kürgäs, aptırap qalalar. Şul arala bıl qot osqos yän éyähe qaya taşlı beyek tawğa barıp yetä häm şul taw itägendäge tar ğına taş yegenä inep, küzzän yuğala. Batırzar, bıl yekkä hıbay keşe tügel, yäyäwle lä ütep inä almaslığın kürep, ni eşlärgä belmäy aptırap qalalar. Şulay aptıraşıp torğanda, ular yanına ber qart kilep tuqtay. Ul östönä ozon yäşel sapan keygän, başına zur aq sällä urağan, qulına üzenän ozon tayaq totqan. Qartlıqtan ber az bököräyä töşkän, ämmä äle nıq käwzähän, taralğan aq haqalın, tınıs sırayın, izgelekke qiyäfäten kürep, batırzar uğa ıxtıram kürhätälär. Oşo qiyäfätenä qarap, Qarabay tege waqıtta üzeneñ ulı tıwasağı haqında kilep xäbär itkän qarttı sıramıta, ulay tihäñ, ul bötönläy bütän keyemdä ine, tip uylay yänä. Hunarsılar, attarınan töşöp, qäzer itep qartqa yaqın kilälär. Qart ihä, ularğa säläm birep, hamaqlarğa kereşä:

Uğığızı yuqqa ğına atahıgız,
Unı barıber yeñä almashıgız;
Unıñ tänenä uq ütmäy, añlahağız.
Ul qırağay yänlek tügel,
Deyew päreye ul,
Möxämmätte häm ömmäten
Kürä almay ul...

Batırzar ğäcäplänep tınıp qalalar, quldarın kükräktärenä qawşırıp, baştarın éyälär, ä äwliyä, köyön almaştırta töşöp, hamaqlay birä:

Torğan urını yer sitendä,
Yete diñez aryağında:
Yete ürkäse kükkä aşqan
Qomlo tawzar artında;
Şır urmandar arahında,
Yete qat yerzeñ astında.
Ul yawız dustarınan belep alğan:
Hineñ izge teläktäreñ qabul bulğan,
Päyğämbär hiñä batır büläk qılğan,
Yalandarın öyör yılqı menän tulğan.

Deyew şunda ant itkän, ti, dustarına:
Yetermen, ti, batırzarzıñ baştarına,
Tuzzırırmin öyör-öyör attarın da,
Tamuq üze şahit bulıp torhon bığa!...

Batırzar, bını işetkäs, tubıqlanalar. Äwliyä qart ularzıñ boşonowın kürep, ber az ğına tınıp tora la, aq haqalın hıypap, hamaqlawın tübändäge hüzzär menän bötörä:

Ämmä Möxämmät ilsehe bulamın min,
Hezgä yarzam iter ösön kilgänmen min,
Deyewzeñ yänen bergä alışırmın,
Päyğämbärzeñ isemenä dan quşırmın.
Läkin unı yeñew hezgä anhat bulmas:
Kereş yomşar, uqtarığız ütä almas,
Höñgö tişmäs, qılısıgız kisä sapmas,
Ä şulay za unı yeñew mömkin hezgä:
Uñ ayağı tabanında yäne bulır,
Şul yerenä sabıgız hez unıñ özä!

Äwliyä huñğı hamağın bütändärenä qarağanda qısırırıraaq huzıp äytep bötä lä küzzän yuğala, ä istäre kitkän batırzar nisek basıp torhalar, şul kileş torop qalalar.

Şul waqıt taw yarığınan qapıl bolot hımaq toman börkölä, täwzä ul yergä yıtıp, huñınan hawağa kütärelep, tawzı qaplap ala. Şunan, mayğa ut törtkändäge kewek, nizer, küz asıp yomğansı toqanıp, totoş utqa äylänä. Şul ut isenän qoros küldäk keyep, qulına is kitkes дәw suyn suqmar totqan Deyew päreye, yer sitenän kilgän yulbarısına atlanıp, keşe hınında kilep sığa. Ul kük kükräğän hımaq tawış menän taw tübälären, bar tirä-yaqtarız der teträtep, oşo hüzzären äytä: "Äy, dıwamal mosolmandar! Yer yözöndäge bulğan iñ köslö häm barlıq yän éyähe östönän xaqimlek itewse, bötä baylıqtı biläp torowsı Deyew xätle Deyewgä qul kütärergä hez nisek baznat ittegez? Min hezzä ayap, yazahız qaldıra bulammı huñ?"

Ul arala inde batırzar attarına menep tä ölgörgändär. Kürelgän xäldän, işetkän hüzzärzän tertläp quyhalar za qawşap qalmayzar. Yäş batır ber ni tip tä yawap hüze qaytarıp tormastan, berense bulıp höñgöhön töbäy häm, at östöndä yän-farman sabıp kilep, tup-tura Deyew päreyeneñ kükrägenä sänsä. Bıl sänsewzän unıñ höñgöhö şırawlanıp hına. Quızıkürpäs sabıp ütep kitä, ä Deyew tirä-yaqtağı taw-taştarız qaltıratıp, şarqıldap kölä genä. Päreyzeñ kölöwönä sızap tora almağan Qarabay höñgöhö menän unıñ qabırğahına sänsä, höñgö selpärämä kilä, pärey sayqalıp kitä, ämmä şunda uq isenä kilä. Qarabay qılısın qınınan alıp, uğa qaytanan taşlana. Deyew qotoronop üzeneñ bayağı ğälämät suqmarın kütärä häm yel-dawılğa oqşaş şaw-şıw menän batırğa huğa. Oloğayğan, ämmä äle sos Qarabay suqmarzan yaltana la, qılısın heltäp, qatı kös menän Deyewgä saba. Qılıs Deyewzeñ qoros küldägenän osqon sıgırıp, toz kewek hibelä, ä pä-

reyzeñ suqmarı Qarabay atınıñ hırtına huğılıp, unı ortalay özä. Bıl waqıtta batır atınan hikerep töşöp ölgörgän bula. Deyew menän törlösä alışıp, atı menän bötä qoralın yuğaltqan Qarabay ni eşlärgä belmäy aptırap qala...

Oşo urında başqort xikäyäten höyläwse az ğına tımıp tora häm, tıñlawıslar-zıñ iğtibarı tağı la arta töşhön tip, hamaqlap alıp kitä:

Éy mineñ yaqın dustarım,
Ayırılmas yuldaştarım,
Köslö, qıyıw batırzar,
Atta osta sapqırzar,
Tıñlağız mineñ hüzemde!
Oläsähenän işetep,
Qasandır olatayım
Miñä äytte ul hüzze:
Bezzeñ bötä yete ırıwza,
Bar qır-qazaq urzahında
Şunday qıyıw batırzar
Ul saq hiräk bulğandar.
Ä hez, qıyıw arıslandar!
Ular yarğan huqmaqıtan
Barıgız alğa haman!..

Şunan huñ säsan köyläp kitä lä batırzarzıñ alışı turahındağı hikäyäten tübändäge hüzzär menän bötörä:

Atı ülhä lä, uq böthä lä,
Batır üs menän yana,
Qıldı qırkqa yarır
Qılısın qulğa ala,-
Şunıñ menän sabır ul,
Pärey yänen alır ul.
Deyew päreye şunda uq
Bıl xälde kürep qala,
Yäş batırzı yuq itergä
Qulına suqmarın ala,
İnde huqtım tigändä,
Quızıykürpäs yaltana,
Yän asıwı menän ul
Doşmanına taşlıana.
Deyew päreye der qaltıray
Qılıs menän huğıwzan,
Altı batman suqmarı
Töşöp kitä qulınan;
Kürpästeñ dä qılısı
Kisäktärgä ıwalğan.

Alış şunday qızğanda,
 Qarabay kilgän üze,
 Päreý suqmarın alıp,
 Başına birgän üze.
 Oşo qatı huğıwzan
 Yulbarıs ta, Deyew zä
 Berzäy sayqalıp kitkän;
 Éyärgä baş éygän pärey,
 Élep quyğan qamsılay,
 Quldarı halınıp töşkän.
 Yäş batır, äwliyäneñ
 Hüzären iskä alıp,
 Añına kilmäs boron
 Yawızdı totqan matqıp.
 Unı éyärzän ayırıp,
 Yanbaşına kütärgän,
 Päreýzeñ zur käwzähän
 Yergä bırğıta bärgän;
 Bınday qatı bärelewzän
 Hatta yer zä iñrägän.
 Deyew päreye asıwzan
 Şıqırzatqan teştären,
 Batırzarı yeñergä
 Ämäle yuq, ni işlähen?..
 Quziykürpäs şul waqıt
 Bildän bısağın alğan,
 Deyewzeñ uñ tabanına
 Bik qatı yara halğan.
 Deyew qot osqos ükerep,
 Şul urında yän quyğan.
 Yarahınan qap-qara qan,
 Qazanda qaynatılğan
 İsmalalay, urğılğan.
 Qaftawzağı yılan hımaq hıızırğan ul,
 Urmandağı arısladay ükergän ul;
 Daryalağı kit hımaq iñğıraşqan ul,
 Dalalağı yel-dawılday hikergän ul.

Deyew päreyeneñ gümere ana şulay özölgän,- ti hüzen dawam itä xikäyätte höyläwse.

Batırzar, şul yerzä his kisekmästäñ ärzänä äzerläp, ut yağıp yebärälär zä, bıl xäşärät yändän yañıları yaralmahın tip, mäyeten yandırıp, kölön yelgä osorolar.

Şunan huñ Qarabay, ulı menän zur soqor qazıp, atı menän qoraldarınıñ hı-

nıqtarın bergä kümä. Ularzı yerlägän saqta Qarabay, hineñ kewek toğro dustı, şunday nıq qoraldı qabat taba almam inde, tip höylänä-höylänä ilap ala. Qäber östönä, dala xalıqtarı yolalı buyınsa, häykäl räweşendä uba öygäs, yäyläwzärenä qaytırga aşığılar. Ämmä batırzarzıñ ikehenä ber at qalğan, unıñ la awır alıştan huñ xäldän tayğan bula. Quızıykürpäs ihä, oşo xälde kürep, atahına xörmät kürhätergä hıltaw tabılıwına şatlana ğına. Dala keşeläre élek-éлектән şulay ata-äsähen hüzhez tıñlarğa, üzenän ölkändärgä xörmät itergä, ularzıñ kăñäştärenä qolaq halırğa ğazätlängän. Quızıykürpäs, atahınıñ beräy hüz äytewen kötöp tormayınsa, üz atın unıñ yanına yetäkläp kilterä lä, üze genä atlanıp qaytıwın horay. "Ä min,- ti ul,- bik ük yonsomağanmın, ayaqtarım da nıq äle, yäyäw genä qaytırmın". Ular şulay qaytıp kitälär.

Qarabay yäyläweneñ kötöwseläre, taw başında üz xucalarınıñ maldarın qarap yörögän saqta, alıstan Deyew päreye menän alısqan batırzarzı kürgändär, ämmä qurqıwzan alıstıñ axırın kötörgä baznat itmäyensä, atalı-ullı ike batır ülgänder inde tip, qobaraları osop yäyläwgä sabışıp qaytqandar häm kürgändären xalıqqa höyläp birgändär ikän. Xalıqtıñ bıl qurqınıs xäbärzän qoto alıngan. Ni ösön tihäñ, ular Deyew päreyen ber törlö lä keşe kösö menän yeñep bulmasın élek-éлектән belgändär. Batırzarğa bulğan yaratıw toyğoho ularzı yarzam kürhätergä intıldıırha, Deyew päreyenän qurqıw ihä ularzı tuqtatıp qaldırğan. Oşo lay ber yaqqa la bula almay aptıraşıp torğonda, ular alıstan ber hıbaylı keşe menän uğa éyäreп kilgän yäyäwlene kürep qalalar, yulsılar yaqınlaşıwğa täwzä Qarabayzı, unan ulın tanıp alalar. Şunda uq hıbaylılar sabışıp, yäyäwleläр yügereşep barıp, batırzarzı qosaqlap qarşı alalar, ularzıñ Deyewzän qotolop, haw-sälämät qaytıwzarın kürep, şatlanışalar. Deyew päreyeneñ dömöktörölöwen belgäs, xalıq bötönläy tañ qala, qıwanıs tağı la arta, üz batırzarzıñ qıyılıqtarın maqtap, Deyew päreye menän bulğan alış haqında nığıraқ belergä teläp, özlök-höz horaşa başlayzar. Ämmä yonsoğan Qarabay täwzä üz tirmähendä yal itergä forsat birewzären horay, şunan huñ bulğan xälde bäynä-bäynä höyläp birergä, axırza bötä yäyläw xalqın yıyıp, küñelle tuy yaharğa wäğzä itä.

Tañ atır-atmastan qasandır Möxämmätteñ altın mögözlö harıq tākähenä atlanıp ütkänlegen belderewse Qoş Yulın yondozzar uratıp alğan ay yaqtırtqan saqta uq Qarabayzıñ qızıqhınıwsan awılдаstarı unıñ tirmähe yanına yıyılıp, yoqohonan uyanıwın kötälär. İnde qoyaş ta qalqıp, yuğarı kütärelä, Qarabay haman uyanmay. Yıyılğan xalıq tın ğına kötöp ultıra birä. Bına yılqı öyörö töşlök-täge qızıw qoyaş ésehenän qasıp hıwlawğa töşä başlay. Şul waqıtta ğına Qarabay yoqohonan torop, ulı menän ikäwläşep dustarı yanına kilep sığa. Ular şatlanışıp bıl ikäwze sälämläyzär. Yıyılğan xalıqqa qıwanğan Qarabay äwliyäneñ kürenewe, unıñ birgän kăñäştäre, şulay uq Deyew päreyeneñ törlö qiyäfätkä inewe, unıñ ülterelewe, azaq kilep yandırılıwı haqında түkmäy-säsmäy höyläp birä. Şunan huñ yıyılışıp namaz uqıyzar. Ölkän batır, üz awılınıñ xörmätle uzamanı bulğanlıqtan, namazzı mulla yanında ultırıp, yäş sağında üze ültergän arıslan terehänän yahalğan namazlıq östöndä uqıy. Bıl tirene ul namazlıqtan başqa

ber nāmägä lä qullanmas bulğan. Qarabay batır artında qarttar, şunan inde ölkä-
neräktär menän yäştär yögönläp ultırğandar. Namaz uqıp bötkäs, oşo yıyında
Quızıykürpäte qıyıw batır tip atayzar. Şul köndän alıp ul oşo isem menän bötä
dala xalıqtarına tanılğan.

Artaban batırzar, yäyläw xalqın ike tabıŋğa bülep, ike baytal itenän bişerel-
gän bişbarmaq menän hıylay başlayzar. Qarttar menän kürenekle irzär berense
tabıŋğa ultıra. Unda tüşälgän keläm östönä aşıwlıqqa dāw-dāw tabaqtar me-
nän it, haba-haba qımız quyıla. İkense tabın aq keyez östönä ayaq salıp ultırğan
yäştärzän, bäläkästärzän tora, ularğa la küpme keşe bulha, şul saqlı it menän qı-
mız quyalar. Täwge tabında ultırıwsılarzı Qarabay üze, ikense tabındağılarzı
Quızıykürpäs hıylay. Tabaqtağı it aşalıp, habalağı qımız éselep, hıy mäclese ta-
mamlanğas, qunaqtar xucalarğa räxmät äytep, urındarından toralar. İnde qalğan
köndö ular köräşep, at saptırıp, quray uynap, yır yırlap bik küñelle uzğaralar.
Yırsılar Deyew päreyeneñ nisek qıyratılıwın hürätländerep, hınlandırıp yırlay-
zar. Bına şu yırzarzıñ berehe:

Hay, danlıqlı quraysılar,
Hoqlandırıp uynawsılar,
Bulasaqtı yurawsılar!
Tartıǵız qurayzı nıǵıraq,
Yırlatıǵız moñloraq!
Asıq hezgä küp zaman,
Barlıq batır, uzaman,
İsemdäre, éştäre,-
Ularzan ni uzmağan...
Beyek ubağa menep,
İmän töbönä tezelep,
Höyläp biregez xaqtı,
Baştan uzğan zamandı-
Xäzerge köngä saqlı.
Boron bulğan xan-batırzar:
İskändärzär, Batırzar,
AqhaqTimer başqalar.
Hanhız yawzar tuplağan,
Yattar yerenä uqtalğan,
Qarşı torğan xalıqtarzı
Asqan, kiskän, tuqmağan;
Xäläl qandar qoyolğan,
Tupraq qanğa tuyınğan;
Yawzan qotayıp qaytqandar,
Üz dustarınıñ da sittä
Baştarın yuǵaltqandar;
Yetem qalğan öyzärgä

İlaş, qayğı, zar qaytqan,
 Xan-batırzar don'yağa
 Alama dan taratqan.
 Bezzeñ irzär qaharman,
 Sit yerzärgä barmağan,
 Qanğa qanhıramağan,
 Unda uttar halmağan,
 Tükmägändär qara qan
 Yıyır ösön haram mal;
 Qırğan ular doşmandı,
 Donyala iñ usaldı;
 Qurqınıstı yeñgändär,
 İlgä imenlek birgändär;
 Bezzeñ batır-sapsandar
 İlgä zarar itmäğän,
 Barı hunar sapqandar.
 Qarabay aybar ir bulğan,
 Hıysanlıqta ber bulğan,
 Attarı yelger bulğan,
 Mal-tıwarı kör bulğan;
 Qatındarı yaş, matur,
 Ulı tıñlawsan: batır,-
 Bına şular xaqında
 Don'ya küp dan taratır.

Batırzar awıl xalqı menän bıl köndö şulay küñel asıp uzğaralar. Qarañğı töş-käs kenä, här kem üz tirmähenä taralışa.

İrtägehenä Qarabay menän ulı yal itä. Şulay za, hunarğa yörörgä bik häwäs bulğanlıqtan, ul köndö üzzärenä yañı qoraldar- yäyä menän uqtar, höñgö menän qılıstar yahayzar. At ta, qoral da, yul kăräk-yaraqtarı la äzerlänep böt käs, ular iptäştäre menän bergä bik alıs yergä-qırğız dalalarına hunarğa sıǵıp kitälär. Bäläkäy-bäläkäy törkömdärgä bülenep, ular ös kön buyı hunarzan kön dä kis tabış menän qaytalar. Dürtense köndö hunarğa tañ atır atmastan sıǵalar. Ulınan üz yuldaştarınan ayırılıp kitkän Qarabay ber qoralayğa osray. Bına qoralay qaya taşlı ürkäsle taw bitläwenän tärän yıırındar aş küz éyärmäs tizlek menän hike-rep qasıp kitä. Rızıǵı bötöp, äcäle yaqınlaşıwın hizmäğän Qarabay, qurqınıs urındarğa qarap ta tormastan, qoralay artınan küz yazlıqtırmay saba la saba. Şul mälädä, älege üterelgän Deyew päreyeneñ Qarabayzı häläk itep, üs alırğa uylap qına yörögän qustıhı, unıñ oşonday qurqınıs urındarzan sabıp kilewen kürep, bik uñay tura kilde bit äle tip, üzeneñ mäkerle uyın boyomğa aşırmaqısı bulğan. Kös menän eş itergä bulıp, börkötkä äwrelä lä kereşe tartılğan yäyähe menän qoralayzı qıwıp tekä tawzan tübängä sabıp barğan Qarabayzıñ başı tapqırına yu-

ğarığa kütärelä; şunan qanattarın yıyıp, tırnaqtarın tarbaytıp, yäşen tizlege menän şıyıldap tübängä şıqıya häm bıl xäyläne aldan hizmäğän Qarabayzı atı menän bergä taw itägendäge upqınğa tibep töşörä. Bına batır bötönläy ishez yata. Qolaqtarınan, awız-tanawınan qan ağa. Atı, başı menän taşqa huğılıp, tın da almay yän birgän. Yawız sixırsı, qurqaq quyanğa taşlanğan qıyğır kewek, batırğa taşlanıp, unın ishez käwzähən ütker tırnaqtarı, oslo suqışı menän özgölärgä ke-reşä, ä üze bılay tip höylänä: "Yer yözöndä iñ köslälärzän bulğan ağayımdı ültärgäneñ ösön qatı yazam hiñä oşo bulır. Ulıñdı la, üzeñ kewek ük, yäki unan da qatıraq intekterep dömöktöräsäkmen, qähärle ğailände lä qırasaqmın! Hineñ tayanısıñ Möxämmät qayza xäzer? Bında kilhen dä, şap bulğas, hine mineñ tırnaqtarımdan qotqarıp qarahın!" Börköt hınlı päreyzeñ suqışı menän tırnaqtarı, özgöläy torğas, Qarabayzı isenä kiltirä, ul börköt äytkän hüzzärze išetä, unıñ ültärelgän Deyew päreyeneñ qustıhı ikänen añlay. Bına Qarabay, aqtıqqı kösö menän qıyıwlığın tuplap, börköttöñ ike ayağın ber yulı éläkterep ala häm şul kil-eş kızanep, unı yän köskä taşqa bärä. Bınan sixırsınıñ höyöktäre şıtırzap kitä. Oşono kürep küñele kütärelgän batır, sixırsınıñ ayaqtarın qulınan ısıqındırma-yınsa, ayağı menän muyınına basıp, bötä kösö menän başın özä tartıp ala. Ä üze, xuştan yazıp, yergä awa häm şunda uq yän birä.

Şul arala atahın ézläp yörögän Quzıykürpäs yanına tege äwliyä ösönsö tap-qır kilep sığa.

-Tuqta, Quzıykürpäs! Atayıñdı dalanan ézlämä,- ti ul.- Unıñ rızığı bötön, äcäle kilep yette inde. Anaw qaya taşlı tawğa bar, unda atayıñdıñ mäyeten ta-bırhıñ. Şunda, beyek taw başında, üzen qäzerläp yerlä!- ti. Şunan äwliyä uğa Qarabayzıñ yawız pärey menän huğışıwı, päreyzeñ mäkerlelege, ä Qarabayzuñ batırılığı xaqında höyläp birep, bılay tip östap quya:- Atayıñ haq mosolman, Mö-xämmätteñ toğro qolo ine. Ul, unıñ yawız doşmanın ültärep, üzeneñ huñğı hu-lışın da uğa bağışlanı. Oşonoñ ösön häm üz gümeren yaqşılıq, izgelek menän ütkärgäne ösön, päyğämbärebez unıñ ärwäxe din äheldäre yaşağan ocmax tü-rendä bulıwın teläy; ul unda hılıw xur qızzarı arahında mänge räxätlänep tora-saq! Hin dä, atayıñ şikelle, izgelekle bul, şunday uq baxetkä ireşerheñ.

Oşo hüzzerenän huñ äwliyä yuq bula. Qurqınıs kilgändä qawşaw belmäs Qu-zıykürpäs bıl yulı äwliyä kürhätkän tawğa qarap qurqaq quyan şikelle genä sa-bıp kitä. Şunda atahınıñ yänhez käwzähən taba. Atahın qosaqlap ükhep-ükhep ilay, unan ayırılıp qalğanı, unı haqlay almağanı ösön üzen qähärläy.

Quzıykürpäste alıstan kürep qalğan yuldaştarı la unıñ artınsa yän-farman sa-bıp kilep yetälär: Qarabayzıñ ülek käwzähən qosaqlap, ul bezzeñ atabız ine, ä bez unıñ yetem qalğan balaları, tip ilaşalar. Börköt hınlı päreygä läğnat uqıyzar, xäşärätteñ yemtegen utqa yandırıp, kölon yelgä osorolar. Qarabayzıñ mäyeten yıwıp, iñ baştarına kütärep alıp beyek taw başına menderälär häm, äwliyäneñ wasıyatı buyınsa, şunda qäzerläp yerläyär, yola buyınsa, qoraldarın da üze me-nän bergä kümälär. Batırzıñ istälegenä beyek uba öyälär. (Şul zamandan alıp bıl ubanı Qarataw tip yörötälär.) Şunan huñ ırıwzaştarı, Qarabay menän xuşlaşıp,

bergä hunarğa yörögän saqtarın iskä alıp, uba tüñärätep sabışalar za, şunan qäberenä baş éyep, boyoq qına qaytıp kitälär.

Şul arala hunarsılardıñ berehe, Qarabayzı ézläp-ézläp tä tapmağas, yäyläwgä qaytqan, batır bında la bulmağas, unıñ küptän inde ber üze ayrılıp kitewen, haman kire äylänep kilmäwen höyläp birä. Bıl xäbär awıldeşların bik nıq borsoy, ular şunda uq at menep Qarabayzı ézlärgä qırğız dalalarına sıgıp kitälär. Batırzıñ qatını Altışa, aqıldan şaşır xälgä yetep, bayağı yuldaşı kilgän yaqqa taban yügerä. Alistan hunarsılardıñ qaytıp kilewzären kürgäs, ul bik qıwana; ämmä tegelär yaqınlaşqan hayın attarı menän üzzären tanıp, Qarabayzıñ atın da, üzen dä kürä almağas, ükhep ilay-ilay oşo hüzzerze hamaqlay:

Qarabayzıñ mengänen-
Dus tolparın kürmäyem.
Atı yeldäy yelä ine,
Ayağı yergä temäy ine;
Muyını aqçoş muyını ine,
Duğalanıp toroşo
Baldaq menän tiñ ine.
Yörägem yanıp yaratqan,
Batır danı taratqan
Qarabayzı la kürmäyem.
Ul ir ine, ir ine,
Qıyılıqta, batırlıqta
Üz ülendä ber ine...

Şul arala Qarabayzıñ yuldaşları awılğa kilep yetälär, ä Altışa ularğa attarınan töşörgä lä irek birmäy, hamaqlap horaşırğa kereşä:

Qayza, ulım, atayıñ,
Batır Qarabayqayım?
Qayza mineñ irgenäm,
Yänem höygän bergenäm?
Qarabayzıñ dustarı,
Miñä xaqtı asıgız:
Qayza hezzeñ başıgız?

Quziykürpäs menän yuldaşları attarınan töşöp, Qarabay batırzıñ üleme xaqında ilay-ilay höyläp birälär. Bını işetewgä yöräge yarılırzay bulıp tipkän Altışa, bötä bıwındarı qaltırıp, xuşın yuğaltıp yergä awa. Quziykürpäs iptäştäre menän unı kütärep alıp inä. Ber azzan äsä isenä kilgäs, ilay-ilay yänä hamaqlay başlay:

Bälä-qaza kileren
Kön élgäre hizgäynem:
Uzğan tönön yoqomda
Xätär ber töş kürgäynem.
Yalanda yapa-yañgız

Batırım yata, imeş,
 Qımız za ésmäy, imeş,
 Qorot ta yeymäy, imeş;
 Usal yırtqıstar üzen
 Qamap alğandar, imeş.
 Qatı yanı yazılğan,
 Kereşe lä özölgän,
 Uğı ortalay hınğan,
 Tos uq başı yarılğan;
 Qulında höñgö totalmay,
 Höñgö oso tozorolğan.
 Ay, mineñ yaqtı qoyaşım,
 Niñä şulay tiz battıñ?
 İnde mǎñge tıwmashıñ,
 Küz yaşemde yıwmashıñ,
 İšetmäsheñ ahımdı,
 Könöm sıwağı bulmashıñ.
 Awsı tozağına qapqan,
 Yılı oyahın hıwıtqan,
 Balaların yuğaltqan,
 Aşamay-ésmäy, boyoqqan,
 Tar sitlekkä yabılıp
 Tilmergän mesken qoş hımaq,
 Min dä qaldım yañğızaq.
 Min dä, bığaw keygändäy,
 Köngä qaray almayım,
 Aşamayım, ésmäyem,
 Qanğa qattı irenem,
 Kibep böttö tamağım.
 Alır hılışım tarıqtı,
 Kükrägemä qısılp,
 Yörägem tuñıp böttö,
 Küzzäremdä yaş kipte.
 Bötä qoştar arahında
 İñ tatiwı aqqoştor,
 Awsı uğı aqqoşto
 Yän dusınan ayırha,
 Balaların éyärtep
 Yözör tın kül östöndä,
 Dusına hörän halır;
 Qarşı yawap kilmähä,
 Ürtänep üzen talar,

Bötmäs hafağa qalır.
 Min dä, ošo aqqoştay,
 Yän dusımdan ayırıldım,
 Yäp-yäş batır ulım ménän
 Şıpa yetemgä qaldım.
 İnde şatlıq taba almam,
 Qunaqtar qarşılamam,
 Yän dusım kürä almam,
 Xäbär zä ala almam.

Quziykürpäs, äsähe menän genä qalğas, min hine ixlas küñelemdän xörmät itep, hüzeñde här saq tıñlarımın, miñä ıñan, tip, atayım izgelekke keşe ine, äwli-yä hüzzerenä qarağanda, Möxämmät uğa din äheldäre ösön wäğzä itelgän ocmaxtıñ türen birgän, tip äsähen yıwatırğa tırışa. Şulay itep, äsähenen qayğıhın ber ni tiklem yeñeläytkäş, atahınıñ yetehen uzğarırğa äzerlänergä kăñäş birä. Altışa, Sarıbay yäyläwenä aldan ilse yebäreş, Qarabayzıñ wafatın xäbär itterergä, äytterelgän qızı haqında la isenä töşöröp, dusınıñ yetehen uzğarıw ösön unı üzzärenä saqırıw kăräklegen iskärtä. Quziykürpäs, atahın yuğaltıwğa nisek kenä qayğırmahın, äsähenen bıl hüzzeren işetkäs, küñele kütärelep kitä. Atahı bulasaq käläşeneñ hılıwlıgın tegew-sigew hönärenä ostalıgın här saq maqtap, Sarıbay yortonan yış-qına Mayanhılıw eşlägän sigewle taqıya, nağışlı serge, bizäkle artmaq kewek büläktär alıp qaytqanlıqtan, qızızı bötönläy kürgäne bulma ha la, unı küptän yarata ine. Quziykürpäs bıl büläktärze farsı nağıstarınan östön kürep, üz tirmähendäge zinnätteñ iñ asılı, tip isäpläy ine. Äsähenän boyoroq birlägäs tä, ul atahınıñ élekke iptäştärenä kitä, ularzıñ Sarıbayğa ilse bulıp barıwzarın ütenä. Tegelär, bığa riza bulıp, yul kăräk-yaraqtarın äzerläyşär zä irtägenä ük säfärgä sığalar. Quziykürpäs ihä, bulasaq qaynım Sarıbayzı alıp qaytızar, tip ıñanıp qala, inde üzem xuca bulıp, uğa kön élgäre hıy-xörmät kürhätermen, şunda unan fatiha alıp, ozaqlamay tuy za uzğarırmın, tip uylay.

Şul arala Sarıbay yäyläwendä bınıñ bötönläy kirehe eşlänep yata ikän.

Sarıbay, Qazkül yanında yulbarıs ültergän batır min inem ul, tip şapırınğan. Bına şunan unıñ danı bötä qırğız urzalarına taralğan. Ošo yalğan dan unı ataqlı xan häm iñ yaqşı batırzar menän aralaşıwğa kiltergän. Mayanhılıwzıñ güzällegen, östäwenä atahınıñ uñışlı barımtanan huñ bayıgıwın da kürep inde, bik küptär Sarıbay menän qoza bulışırğa tırışqan. Sarıbay, üzeneñ ošo östönlögö menän mahayıp, batırzarzıñ bıl teläktären qırqa kire qağa kilgän, axırza, ber yıraq ırıwzıñ xanı menän hüş quyışıp, qızı Mayanhılıwzı şunıñ ulı Ayqara soltanga birmäk bulğan. Şul arala xan tarafınan mäher menän ilselär zä kilep töşkän. İlselär xan hüzen qabatlap, Sarıbayzıñ üz yäyläwen Qarahıw yılğahı buyına küserewen horağandar. Ana şul yılğa buyına ike yaqtıñ da tuğan-ırıwzarı aldında yeget menän qız osraşqandan huñ, tuy uzğarırğa teyeş bulğandar.

Tap ošo waqıtta Quziykürpästäñ Sarıbay yäyläwenä kilep töşkän ilselär Mayanhılıwzıñ inde Ayqarağa äytterelewen işetep, bik gäcäpkä qalalar. Şulay za

batırzarzıñ élekke duslıǵın, üz balaların motlaq qawıstırıw niyäten belgän ilselärzeñ, üzzäre lä saf küñnelle bulǵanlıqtan, bıǵa işanǵıları kilmäy tora. Sarıbayǵa üze birgän wäǵazähnen isenä töşöröp, unı üz yaqtarına awzarmaqsı bulalar. Ämmä bıl teläktäre barıp sıqmay. Ber nisä tapqır ütenep horaǵandan huñ ğına tākäbber Sarıbay ularzı üz tirmähenä inderä. Keläm östöndä xan uldarı menän ularǵa barasaq ilseläre arahında ultırǵan Sarıbay, kilewselärgä ére genä qaraş taşlap:

-İstäktärzeñ mindä nindäy yomoşo bulıwı bar?- tip horay. Unıñ bıl horawı-na ilselär:

-Bez qasandır hine ülemdän qotqarǵan dusın Qarabay batırzıñ don'yanan kitenewen xäbär itergä unıñ tol qatını Altışa menän ulı Quziykürpäs tarafınan yebärelgänbez. Qarabayzıñ qayǵılı qatını menän keyäweñ bulasaq ulı hineñ, üz bala-saǵañ menän kilep, yetemdärzeñ xäl-ähwälen beleşeweñde, üz dusıñdıñ yetehen ütkärewwä qatnaşıwıñdı, oşonoñ menän bergä qızıñ Mayanhılıwzı dusınıñ ulı Quziykürpäskä birergä quyısqan hüzeñde dörösläwze horanılar. Äğär zä inde bıǵa ber törlö lä qarşılıq yuq ikän, dusıñdıñ yetehenän huñ tuy za yaharǵa teläktären belderzelär,- tizär.

İselär tıñıp qala, tiskäre holoqlo Sarıbay, ularǵa bik tākäbber qarap:

-Xäzer ük mineñ yäyläwemdän kitegez häm hezze bında yebärewselärgä: Sarıbay batır kilew tügel, ularzı belergä lä telämäy, istäktär menän tuǵanlaşız-zı bötönläy kāräkle tapmay, tip äytegez,-ti.- Ayqara soltanǵa äytterelgän qızın Sarıbay baxır istäkkä birer tigän uy nisek ularzıñ başına kilde ikän, tip äytegez,-ti.

Başa ilselärzeñ bıl hüzzergä işanǵıları kilmäy tora. Ni ösön tihäñ, ular Qarabayzıñ bir nesä tapqır Sarıbayzı ülemdän qotqarıp, mölkäten, mal-tıwarın haqlap alıp qalıwın, unıñ menän nıq dus bulıwın yaqsı belälär ine. Duslıqtı onotop, üze birgän hüzzen baş tartıwzı, izgelekkä yawızlıq menän yawap qaytarıwzı ular baştarına la hıyzıra almayzar. Ämmä şaşınǵan Sarıbay Quziykürpäs ilselären his kisekmästan üz yäyläwenän qıwıp yebärerǵa boyora.

Ber nisä köndän huñ inde Sarıbay xan menän hüiz quyısqan urınǵa- Aral dıñ-gezenä qoyǵan Qarahıw buyına, Amudar'ya tamaǵı tirähenä- küsep tä kitä.

Quziykürpästeñ ilseläre, yaqsılıqqa yamanlıq menän yawap qaytarǵan Sarıbayǵa asıw totop, qaytıp töşälär, bulǵan xäl-ähwälda bäynä-bäynä höyläp birälär. Qır-qazaqtarzıñ duslıǵı nıq bulmawın, üz hüzzereñdä tormawın, başqorttarǵa qarata üzzären ére totqan bulıwın märxüm irenän élek tä küp işetkän Altışa bıǵa artıq ğäcäplänmäy. Ulına qara ése Sarıbayzı la, unıñ qızın da onotorǵa känäş birä, bütän ırızıñ ber tigän käläş äytterergä wäǵazä itä. İllä-mäğär yäş küñele yelkengän Quziykürpäs bötönläy kirehen uylay. Bäläkäy saqtan uq Mayanhılıwzıñ güzällegen maqtawzı gel işetep kilgängä, unı üz käläšem tip yörögängä, Sarıbayzıñ bıl kire qaǵıwın äsähe kewek tınıs qına kiserä almay. Äsäheneñ qayǵıhın arttırırǵa telämäğanlektän genä uǵa buyhonop, känäşe menän tıstan kileşkän bula. Ä üze, bir nämäǵä qaramay Sarıbay yäyläwenä barıp, Mayanhılıw

riza bulha, unı alıp qasırğa uylay... Yete ırıwzıñ alsaq keşeläre! Güzällekte yaratıw yıhandağı bötä nämäne belewzäre menän dan totqan xalıqtarız qayhılay köslö borsoha, hezze lä şul tiklem niq borsoy. Quziykürpästeñ Mayanhılıwzı özölöp yaratıwı üz äsähen dä aldarğa mäcbür itä.

İren iskä alıw mäclesen küptän uzğalırga yıyınğan Altışa, üz yorto xalqınıñ bötähen dä saqırırğa quşıp, ulın awıldarğa yebärä.

Saqırılğan keşelär iñ yaqşı attarın menep, Altışa tirmähe yanına yıylılar häm, mulla menän Quziykürpäsä éyäre, Qarabay märxüm qäbere yanına yul totalar; uq atırlıq yer barıp yetmäs boron, qiblağa yöz quyıp tuqtayzar za, attarın qaldırıp, qäber yanına yäyaw kitälär. Oşo yerzä mulla, qasandır Qarabay namazlıq itep yäyep yörötkän arıslan tirehe östönä yögönökläp, üz érgähenä Quziykürpäste ultırtıp, qörändän ayat uqıy başlay. Qalğandar tın ğına tıñlayzar, ğümer buyı izgelekke keşe bulğanı ösön Qarabayğa ixlas küñeldän doğa qılalar. Ğibäzät qılınıp bötäs, märxümdeñ qäberenä baş éyälär zä, attarı yanına barıp, ularız sabıqqa äzerläy başlayzar.

Märxümde iskä alıw mäclesendä unıñ üz ğümerendä yaratqan märäkälären qabatlaw élek-éлектән yola bulıp qalğan. Quziykürpäs, atahınıñ boyoroğon ütäğändäy, atta sabışıwsılar ösön büläk itep qäber tirähenä yete báyge quyıp sıǵa. Berensehenä alma sıbar at bäyläy, ikensehenä timer küldäk quya, ösönsöhönä-kömöş qıyaqlı éyär, dürtensehenä- yäyä menän uq, bişensehenä-semärlängän kömöş haplı qılıs, altınsıhına-köplängän qamış haplı höñgö, yetensehenä qırğızzar eşlägän yaqşı qalta quya. Atta yarışıwsılar üz báygelären alıstan kürhendär ösön bıl yaw qoramaldarınıñ bötähen dä ozon qolğa başına élderä. Quziykürpäs, yarıştä attarı uzıp kilewselär atayım qäberendäge bina oşo büläktärze alalar, tip bötä yıyınğa belderä. Üze atta sabışıwsılar menän bergä báyge başlanır urınğa kitä. Güzättägesä yörögändä sirek könlök yerzä tuqtap, uq atımı ara alğa sıǵa, şunan torop ul yarıştı başlarğa işara yahay, ä üze kemgä nindäy báyge élägewen kürer ösön aldan sabıp kitä.

Şul waqıt bötähe lä hörän halıp, dawıl hımaq quzğalıp sabıp kitälär. Aq buz atqa atlangan Aldar aranan hurılıp alğa sıǵa. Bütändäre, qıl kewek tartılıp, unıñ artınan huzılalar. Aldar, báygegä iñ alda sabıp kilep, qorzas dusı Quziykürpäs qulınan alma sıbar arğımaqtı yetäkläp ala. Unan ike genä hikereşkä artta qalıp kilgän İşqara ikense báygegä yetep, qolğa osonan timer küldäkte tartıp ala. Unan üz atınıñ başı tiklem genä qalışıp kilgän aq haqallı Aralbayğa- Qarabayzıñ ayırılmas dusına- kömöş qıyaqlı éyär élägä. Bıl ösäwzeñ uq atımı yer artta-raq ber tuğan ike hunarsı Bürebay menän Küsärbay yän-farman yarışıp kilä, ber beyänän tıwğan attarı qolaqqa-qolaq kilep sabalar. Şulay za, Bürebay atına yı-şıraq huǵıp, şäberäk hörän halğas, atı alğa hurılıp sıǵa, häm yeget ürtense báygene-qolğa başındağı yäyä menän uqtı- éläkterep alırğa ölgörä. Tap oşo mälädä Küsärbäy za semärlängän kömöş totqalı qılıstı hıpıra tartıp ala. Ular artınsa Qarabayzıñ zamandaşı, küptän inde dala uyın-kölköhönän hıwınğan, hunarsılıqtı taşlağan Muynaq Aqhaqal, batırzıñ istälegen xörmätläyhe kilep, qara at östön-

dä saba. Ul üz ölöşönä töşkän altınsı bäygene-qamış haplı höngönö-ala häm, yarhıǵan atın tıya almayınsa, bäyge quyılǵan yerzän alısqa ütep kitä. Şunan huñ unıñ yäş kenä ulı, sos Bayyeget, bäyge alıwzan ömöttären özöp tırım-tıraqay sabıp kilewse hıbaylılar törkömön artta qaldırıp, azaqqı bäyge bulǵan qaltanı ala. Qarabay istälegenä ütkärelǵan bäyge şunıñ menän tamam bula.

Bınan huñ Quızıykürpäs köräşselärgä bäyge bildäläy. Berensehenä kärmäzin yelän quya, ikensehenä-yebäk farsı bilbawı, ösönsöhönä-märyen tezelǵan qama qırpıwlı taqıya, dürtensehenä-qara tölkö menän qırpıwlanǵan qolaqsın, bişensehenä дәw yulbarıs tirehe bildäläy.

Başqortsa köräş tubändägesä uzǵarıla.

Üze menän täwge alışıwsını yeñǵan köräşse yänä ikensehen дә, ösönsöhön дә yeñǵandän huñ ğına berense büläkte ala. Ämmä ikehen yeñep tä, ösönsöhön yıǵa almaha, büläktän mäxrüm qala; unı yeñǵan köräşse büläkte alır ösön taǵı ike köräşsene yeñergä teyeş. Oşolay itep, bäygegä quyılǵan büläktär birelep bötkense, köräş bara.

Yıyınǵa kilǵändärzeñ bötähe lä attarınan töşöp, qor bulıp tüñäräkläp ultıraşalar. Bına Quızıykürpäs bildälängän bäygelärze urtaǵa sıǵarıp quya häm, köräştä yeñep sıǵıwsılar oşo büläktärze alırsar, tip belderä. Şul waqt ozon buylı Börkötбай түñäräk urtahına kilep sıǵa, bilbawın buşata birep, üze menän köräşergä teyeş keşene kötä başlay. Küp tä ütmäy, kiñ yawrınlı Yaǵılбай, түñäräktäǵe xalıq arahınan sıǵıp, köräşse yanına kilep basa häm taramış quldarı menän unıñ bilennän ala. Ular täwzä ber-berehen unlı-hullı qayırǵılap, bildären hıqqılap kös samalaşalar. Börkötбай, üze menän köräşewsegä kösö yeterlegen hizep unı yähät kenä kütärep alıp, yanbaşı aşa yergä taşlay. Şunıñ menän ul täwge yeñewse üz urınında qalıp, ikense köräşseneñ sıǵıwın kötä. İnde tasıllı yäş yeget Tölköбай Börkötбай menän alışa başlay, ämmä bötä tasıllıǵın, kösön halıp qaraha la, yeñelep sıǵıp kitä. Ä yeñewse ösönsö köräşsene kötä, unı la yıǵıp kärmäzin yelände almaq bula. Xalıq aranan tıǵız tänle bählewän Batırǵoldo haylap sıǵarıp, Börkötбай menän köräşergä quşa, läkin ul qarışqan bula, yeñelewzän qurqqanday, urtaǵa sıǵıwzan tartına. Axırza, xalıq bik horaǵas, küzzären yergä tekläp, qıyır-qıymas qına hın menän urtaǵa sıǵa, ä üze batırzarsa qıyıwlıq menän Börkötбайzıñ bilbawına yäbeşä. İke bählewän, uirtala öyörölöp yöröp, kös hınaşalar. Berehe tasıllıq menän aldırmaqısı bulha, ikensehe şunda uq üz alımın qarşı quya. Şulay itep, ular bik ozaq alışalar, alışa torǵas, qazanǵa halıǵan it bişep sıǵırlıq waqt ütä. İnde ularzıñ qarıwzarı qaytıp, qul-ayaqtarı talıǵa, tasıllıqtarı bötä, xäylä tigän nämä lä qalmaq, şulay bulha la berehe lä birelmäy. Şul waqt Quızıykürpäs menän uzamandar, köräşte tuqtatıp, täwge ike bäygene- kärmäzin yelän menän yebäk bilbawzı-ikehenä büläk itep birergä bulalar.

Şunan huñ Quızıykürpästeñ qorzaşı Aldar menän Muynaq ulı-sabişta huñǵı bäygene alǵan sos Bayyeget kilep sıǵa. Ular alışalar, bötä köstären halıp, ber-berehen yıǵırǵa tırışalar. Köräştä berzäy osta, berzäy ük sos bulǵan bıl yegettär ike yaqtan da nindäy genä yılǵırlıq, nindäy genä alım qullanmayzar! Azaq ki-

lep, Aldar yanbaşın kütäregä teläğän keşe bulıp, Muynaq ulın alday, tegenehe bığa qarşı yawap qaytarıwğa, Aldar yähät kenä ber ayağı menän tubıqlanıp, Bayyette üze aşa alıp taşlay. Unıñ urınına at sabışında büläkkä yäy menän uq alğan Bürebay sığa. Ul, üzenän alda köräşewseneñ xäylänän yeñelewen kürgäs, Aldarızñ üzen dä şul yul menän yeymäkse bula, läkin barıber üze aldana. Bürebayzñ bıl usal uyın hizep qalğan Aldar unı üzenä yaqınaytırğa birmäy, başın unıñ kükrägenä, tubığın qorhağına teräp, iñbaşına kütärep alğan köyö salqan hala, şunan üze, mayzan urtahında qalıp, xäl yıyrığa ultıra. İllä-mägär Bürebayzñ qustıhı Küsärbay uğa ozaq yal itergä birmäy, yanına kilep, qıyıwlanıp bilbawına yäbeşä, nıq itep bilen hığa, üze unan baytaq köslö bulğanlıqtan, inde arığan Aldarız tirä-yaqqa anhat qına borğolay başlay. Ä köräşteñ bötä tasıllıgın, alımın yaqşı belgän Aldar Küsärbayğa üzen kütäregä irek quya, unı şul yul menän xälhezländermäkse, ä üze xäl yıymaqsı bula. Şulay ul Küsärbayzı albirğatıp salqan yığıla halıp, yelkähe aşa yergä şul saqlı nıq bırğay, tegenehe hatta xuştan yaza. Aldar, xalıqtıñ şaw-gör kilep maqtawı astında hikerep torop, dusınıñ qulınan yänä ber bäygene-märyen tezalgän qama qırıpwlı taqıyanı-ala. Şunan huñ mayzanğa urta yäştäge köräşse, bazıq käwzäle Köslöbay batır sığa, ayaqtarın kirä basıp, bählewändärze üze menän köräşkä saqıra. Unıñ bik köslö ikänen belgänlektän, ber kem dä qarşı sığırğa täwäkkällek itmäy. Xalıq arahınan ozaq haylağandan huñ, üze menän ber yaşle, berzäy batır, ämmä köräştä bik ötkör bulmağan Arıslanbay urtağa sığa. Ular bilbawzarınan totoşop köräşä başlayzar; ber-bereheneñ bilen hığışıp, kütäreşep qarayzar, läkin ayaqtarın yezän ayıra almayzar, barı tik bürteğän bittärenän, bötä tändärenän soroldap tir genä ağa. Şul saqlı nıqışıp qarıwlaşıwğa asıwı qabarğan Köslöbay quldarın üzenä ber ostalıq menän Arıslanbayzñ yawrındarı aşa taşlap, başın qultıgı astına qısa, şulay itep tegeneñ bötä kösön ala; şul yezä unı arqırı totop, baştübän yuğarı kütärä lä arqahı menän üz başına hala. Şunan huñ inde, üz yegetlegen küberäk kürhätkehe kilep, unı baş osonda ber nisä tapqır öyöröldörä lä yergä bärä, ä üze ber ni bulmağanday ayağürä torop qala. Köslöbayzñ sosloğona, kösönä hayran qalğan mayzan xalqı bına oşo ber tapqır yeñewe ösön genä lä uğa dürtense büläkte-qara tölkö menän qırıpwlğan qolaqsındı-birergä bula, sönki bındağılarzñ unı ber kem dä yeñä almayasağı asıq bula.

Köslöbay bıl büläkte alha la, yulbarıs tirehe ösön äle köräş bulmağanın kürep, mayzandan kitmäy, üzenä qarşı köräşse sığıwın kötä. Şul waqt uzamandar menän bötä xalıq, atahınıñ istäleğe xörmätenä Quziykürpäs tä köräşen, Köslöbay menän köräşte ul bötörhöñ, tip ber talwıstan qısqrılar. Ä yaş batır keselekler kürhätep, täwzä bınan baş tarta, ämmä xalıq hüzen yergä yıqmay, axırza, irekhezän urtağa sığa häm Köslöbay menän alışa başlay. Quziykürpäs-teñ tasıllı häm köslö ikänen, yaşlek östönlogön dä belgän Köslöbay üzeneñ täwäkkällegenä éstän ükenep tä quya, şulay za köräştän baş tarta almay. Ul Quziykürpäs-teñ bilbawınan totop ala, ikäwläp kös hınaşa başlayzar. Urta yäştäge batır bötä kösö menän yaş batırzñ bilen şul saqlı qısa, yegetteñ bötä tänenän tir sığıp, küz-

zärenä yäş érkelä. Ul üze lä Köslöbayzıñ qabırğaların şıtırzatqansı qısa, xatta te-geneñ tını qısıla, dawılğa böğölgän imän hımaq, ah ta uh kilä başlay. Oşonday nıqışmalı kös hınaşqandan huñ berense alımdı Quziykürpäs yahay. Ul Köslöba-zı kükrägenä qısıp alıp, ayaqtarın yerzän ayıra la öyöröldörä başlay, ämmä öl-kän köräşse ayaqtarı menän unı qısıp alıp, üzen yuğarı kütäregä irek bermäy. Şunlıqtan yäş batır unı yänä yergä töşörä. Köslöbay ihä, ayaqtarı yergä teyew menän, Quziykürpäste iñbaşı aşa yergä alıp taşlamaqsı bulıp, yawrını menän kükräge astına inä lä unı üzenä taban tarta başlay. Yäş batır inde yeñeler töslö bulıp kürenä, läkin küz asıp yomğansı ul ayaqtarın artqa taban teräy birep, Köslöbayzı kütärep ala häm, başı östönä salqan halıp, artqa ırğıta. Şunuñ menän ul atahı qäberendäge köräşte bötörä.

Xayran bulıp qarap ultırıwsılardıñ bötähe lä qıwanıstarınan hikereşep tora-lar, yäş batırzıñ osta köräşse bulıwın maqtayzar, kürhätkän batırılığı ösön yulba-rıs terehän kilterälär. Ämmä Quziykürpäs bını alıwzan baş tarta, sönke ul: min Köslöbayzı kösöm, ostalıgım menän tügel, uñay tura kilğanlektän genä yeñdem, büläkte lä atayım istälege xörmätenä köräşewselär ösön genä quyzım, ä üzem inde, bötä keşe xörmät itep, ixlas küñeldän yaratqan keşeneñ ulı bulğanım ösön dä bik känäğätmen, ti. Şulay za bıl huñğı bäge mineñ qaramaqqa birelä ikän, min unı, Köslöbayzan yeñelhä lä, büläkkä layıq bulğan Arıslanbayğa birer inem, tip hüzen bötörä.

Quziykürpästeñ bıl keseleklegenä, märxüm atahınıñ izge tupraqın xörmätlä-wenä tağı la nığıraq hoqlanğan xalıq Arıslanbayğa, yeñelhä lä, yulbarıs terehän birergä tigän hüzen xuplay.

Yäş batır märxüm atahı Qarabay xörmätenä batırılıq kürhätewselärgä, yıyıl-ğan bötä xalıqqa ixlas küñeldän räxmät äytä häm, yäyläwgä qaytıp, iskä alıw könön tabın qorow menän bötörörgä saqıra. Bını išetew menän barıhı la attarı-na menä, Quziykürpästeñ tirmälärenä qaray yul tota. Unda bötähen dä äzerläp kötöp torğan Altışa, xalıqtı qarşı alıp, qıstay-qıstay hıylarğa kereşä, qunaqtarzıñ här qayhıhı märxüm ire Qarabayzıñ yaqın dusı, yuldaşı, serzäşe bulğanğa, ular-zan itte lä, qıwızdı la yällämäy. Qunaqtar aşap-isep qanğas, xıy-xörmät kürhät-käne ösön xuca qatınğa ısın küñeldän räxmät uqıp taralışalar.

Quziykürpäs, äsähe menän yañgız qalğas, atahı qäberendä batırzar yarışı ni-sek ütewen höyläp birä. Märxüm ireneñ izge tupraqı xörmätenä huñğı burısın ütägän Altışa aqtıqqı küz yäşen qoya, ämmä bıl inde yöräktäge qayğını büskärt-kän yäş, ber-berehenä toğro bulıp gümer itewzän qänäğätlänewze kürhätkän yäş bula. Altışa ulına la: hin dä atayıñ kewek namıslı häm kiñ küñelle bulıp gümer it, isän sağıñda la, ülgäs tä watandaştarıñ xörmät menän iskä alırlıq yäşä, tip nä-sixät uqıy.

Mayanhılıwzı ğına uylap yörögän Quziykürpäs unı nisek ézläp tabırğa ikän, tip baş wata başlay, tik äsähen yaratqanlıqtan ğına, unıñ ixtıarınan tış bıl eşkä täwäkkällekle itä almay. Ber nisä köndän huñ ul äsähenän: atayımdıñ telägen ütöp, Sarıbay qızına öylänewze üzemdeñ burısım hanayım, şuşa hin röxsäteñde

birer ineñ, ti. Ber yaqtan, oşo buris uğa tıñğı birmäwen, ikense yaqtan, bigeräk tä Mayanhılıwzı özölöp yaratıwın, unan başqa yäşäy almawın belderä. Sarıbay kire qaqqandan huñ, ul Mayanhılıwzı bötönläy onotqandır inde, tip uylağan Altışa ulınıñ şunday özölöp äytken hüzzerenä aptırıp qala. Ämmä unıñ motlaq oşonday uyğa kilewen kürgäs, quy, bıl uyıñdı taşla, ulım, tip ögötlärgä kereşä. Şunday alıs yertzä Sarıbayzıñ doşmanlığı arqasında ällä nindäy bälä-qazağa yulıǵıwıñ bar, ti. Şunan huñ, qör'ändä yazılǵansa, balalar ata-äsälärenä buyhonorğa teyeşle bulıwın iskärtä. Şularğa östöp, yänä bılay ti:

-Hüzemde tıñlamay, mine taşlap yulğa sıǵa torǵan bulhañ, şunı bel: hine tapqan saqta bulğan awırıwım, talıqtırǵıs haǵışım yörägende hurıp bötörör. Hine bala saqta imezgän hötöm kükrägende qısır. Mineñ küz yästärem ösön tulqınlanıp yatqan küz yäş daryahı yulıñdı kiser. Axırza, hin küñeleñ tabırğa tırışqan märxümdeñ üz ärwäxe lä, bılay za yetemherägän äsäyende qayǵı-xäsrät eşendä qaldırǵanıñ ösön, kön hayın töşöñä kerep borsor.

Äsähenen bıl hüzzerenän huñ küzenä yäş érkelgän Quziykürpäs oşo mäldä Mayanhılıwzı onota, unı ézlöp kitew uyımdan dünäm, tip hüzbirä, ämmä äsähe yanınan kitkäs tä, birgän hüzen onotop, yänä Mayanhılıwzı uylay başlay. Oşo toyǵolar köräşendä Quziykürpäs ni eşlärgä lä belmäy. Äsähenä bulğan xörmat unı tıwǵan yerenä yebärmäy tota, ä Mayanhılıwğa bulğan därt unı don'ya qızırıp qızı ézlöp sıǵıp kitergä äyzäy. Ozaq uylaǵandan huñ, ikense uy yeñä häm yäş batırzı äsähenä äytmäy sıǵıp kitergä mäcbür itä.

Quziykürpäs Aldar dusı menän hunarğa batırğa tip röxsät horay, ä Aldar ihä unıñ bıl uyın äle belmäy. Şulay uq bını hizmägän äsähe lä yulğa ni telähä, şunıñ bötähen dä birep, ulın hunarğa ozata. Quziykürpäs yılqı öyörönän iñ yaqşı, iñ sızamlı at haylap ala, uğa Yondoza qasqa tip isem quşa, şunan äsähe menän xuşlaşıp, qasandır atahı menän Sarıbayzıñ töyäge bulğan Qazkürgä qarap Aldar menän yul tota. Oşonda at aşatırğa tuqtaǵas, Quziykürpäs dusına oşo hüzzärze höylöp birä:

-Aldar! Bez bala saqtan uq yaqın dustarbiz, şulay za tormoşta hınalmağan duslıqtı nıq ta, ısanıslı la, tip äytep bulmay äle. İnde dusıñ Quziykürpäste tınıslandıra torǵan uñaylı waqıt kilep yette. Min iñ élek bir hüzemdi lä kire qaqqamay, ni horaham, tik şunı ğına ütärgä ant itewendi horayım,- ti.

Dusınıñ yaqşı küñelle ikänen belgän Aldar, menän ber törli lä ğäzelhezlek yäki yamanlıq talap itmäs, tip ul ni genä quşmahın, şunı his hüzhöz ütärgä ant itä.

Quziykürpäs hüzen dawam itä:

-Hin atayımdıñ miñä Sarıbay qızı Mayanhılıwzı alıp birergä teläwen beläheñ. Sarıbay uğa dustarsa hüzen birgän. Şuğa ısanıp, atayım mine bala saqtan uq Mayanhılıwzı üz käläşem tip atarğa öyrätte. Bez ber-berebezze ber tapqır za kürmähäk tä, min Mayanhılıwzı, ä ul mine yarattı. Bezzenä ata-äsälärebezzenä duslıǵınan, tatıw yäşäwenän kilgän oşo ğazät axırza mineñ üz ğazätem bulıp kitte. Ämmä Sarıbay, atayım ülgäs tä unıñ menän bulğan duslıǵın onotop, mine

yek kürä başlanı. Unıñ qaraşı üzgärze, mineñ yörägem ihä şul köyö qaldı. Qızı Mayanhılıwı miñä birgehe kilmäy, ä min unhız yaşay almayım. Şulay, dusqayım! İnde Mayanhılıwı ézläp kitäm häm tabırmin da. Ägär ul atahı tarafınan Ayqara soltanğa kösläp birelä torğan bulha, mineñ menän qasırğa riza bulır, ul saqta miñä üz yögömdö alıp qaytıw awır bulmas, ägär mine onotop, qasıp kitergä riza bulmaha inde, üzen yek kürermen häm tiz arala äylänep qaytırmın. Min äle hiñä üzemdeñ uyarımdı, şulay uq eşteñ qalayraq torowın ğına äytep birmem. Hineñ duslıǵına tayanıp ömöt itkän töp yomoşom şunan tora: hin äsäyemdeñ mine yaratıwın, ä mineñ unı nisek xörmät itewemde yaqşı beläheñ. Ul mineñ ber üzemde yat häm alıs ilgä yebäregä his qasan da rizalıǵın birmäs ine. Şunlıqtan, min uga äytmäy genä kitergä buldım. İnde hinän şunu ütenäm, xäzer ük qayt ta minän išetkändäreñde bötähen dä äsäyemä höyläp bir; mineñ urınıma qalıp, üz ulı kewek ük, uğa xästärlek kürhät, bigeräk tä min kitkäs boşona qalha, qayǵıhın tarat. Mayanhılıwı özölöp yaratıwımdı, atayımdıñ telägen ütärgä burıslı bulıwımdı üzenä töşöndör; şunıñ menän unıñ aldında mineñ ğäyebemde kämetep, ozaqlamay qaytıwımdı äytep, ömötländer.

Unıñ bıl uyın kön élgäre belmägän Aldar üzeneñ ant itewenä ükenep tä quya. Quziykürpäte bötä küñeldän yaratqanlıqtan, dusınan ayırılıp qalǵıhı la kilmäy, yañǵızına qurqınıs bulmahın ösön, üzen dä bergä alıp barıwın horay. Ämmä Quziykürpäs, dusınıñ birgän antınan fayzalanıp, uğa höylärgä lä irek birmäy. "Min Mayanhılıwı ber üzem yaratam ikän, ber üzem alıp qaytırğa teyeşmen, yebegän yeget kenä bütändär yarzamına halışa, ä min undayzarzan tügel!" - tip qırt kisä. Şulay itep, dustar küzzärenän yaş aǵızıp xuşlaşalar za ayırılışalar.

Aldar üz dusınıñ yomoşon nisek ütärgä ikän, äsähen qapıl qayǵıǵa qaldırma ham yarar ine, tip uylanıp qayta. Şulay ozaq baş watha la, bir törlö lä töplö fergä kilä almay tora. Tıwıştan borğolap höylärgä yaratmağan başqort yegete döröslöktö yaşerep, yuqtı bar tip höylärgä baznat itmäy. Yäyläwgä qayıp töşkäs, ul Altışa yanına inä häm ulı ni quşha, şunıñ bötähen dä tükmäy-säsmäy höyläp birä. Äsähe bıl xäbärze tınıs qına tıñlay, şunan Aldarzan ulı urınına qalıp, xucalıq eştären alıp barıwın horay. Ämmä ozaqlamay unıñ küñele boşona başlay. Bälki, ul üz ulınan bötönläygä ayırılıp qalğandır, şuğa kürä äsä ükhep ilay-ilay oşolarzı hamaqlay:

Yäyräp yatqan yäyläwem,
Qaldıñ qola dalağa.
És seremde añlatırğa,
Hüzzäremde tıñlatırğa
İnde kemgä barırmın?
Qarabayım qäberenä
Tütä huqmaq halırmın,
Başqa töşkän qayǵımdı
Uğa höyläp barırmın.

Hay, dusım, yän yuldaşım!
 Hin ülgästen kön böttö,
 Miñä qara tön yette,
 Bar qıwanıs yuğaldı,
 Arınmas qayğı qaldı
 Yanıp höygän ulıñ da
 Yıwanıs tügel äsägä:
 Menän fatixa horamay,
 Kitkän alıs ırıwğa,
 Üze höygän hılıwğa
 Gümerlek dus bulırğa,
 Käläş itep qılırğa.
 Hay, onotolmas yän dusım
 İşetmäyheñ zarımdı,
 Xur qızarı qosağında
 Onotqanhiñ qayğımdı!
 Bar qoştarzan qayğılı-
 Oya basmas käkükter,
 Ul oya la yahamay,
 Balalar za sığarmay;
 Şuğa yäyzeñ yartıhın
 Kükläp yöröy, qañğırip;
 Tiñ-toştarım arahında
 İñ bähetxez tol qatın,
 Şulay kön-tön qayğırip,
 Dala ğizäm qañğırip.
 Yuqtır batır irem dä,
 Höygän ulım sit yerzä
 Kürgänem yuq kilen dä...
 Quızıykürpäs bulmağas,
 Yabığıp qaldı yılqılar,
 Kötöw-kötöw hıyırzar
 Ber töptän hıwaldılar;
 İmsäktäre qatqanğa,
 Hawıp bulmay ularzı;
 Gümere kärtä belmägän
 Ozon yön harıqtarziñ
 Waq bözrähe yuğaldı.
 Oşo qatı qayğımdan,
 Höygän ulım qaytqansı,
 Usağıma ut almam.
 Qazanımdı tut bashın,

Bişerergä it halmam;
 Bısaqtarım tupayhıñ,
 Halmağa qal'ya turaham.
 Hıyırzarımdı hawmam,
 Beşmämen qaymaq ta,
 Käräk tügel qorot ta.
 May yazırğa hawıt yuq:
 Qorğaqhığan habalar,
 Beşkäktärem hındılar,
 Höt hözgöstäremä lä
 Sañ-tuzandar qundılar.
 Hawmamın beyälärze,
 Miñä qımız niñä ul?
 Qımız éser éşem yuq.
 Küñel kitek, yañğız saqta
 Unı birer keşem yuq.

Qayğığa qalğan Altışa oşonday awır uyarğa sumıp yöröy başlay, ä bıl wa-
 qıt ulı Quızıykürpäs qazaq dalaları buylap Sarıbay awılına taban yul totowında
 bula. Ozaqlamay unıñ yäyläğan yerenä barıp yetä, tik unda Sarıbay menän ğa-
 ilähen genä tügel, ularzıñ qayhı yaqqa küsep kitewzären horaşırılıq keşe lä taba
 almay aptırıp qala. Ul Sarıbayzan qalğan yäyläw urının tiräläp ike täwlek buyı
 tuqtawhız yöröp sığa, läkin bınan ber fayza la bulmay. Ösönsö köndä lä ézlä-
 wen başlarğa ğına tip torğanda, qapıl tege äwliyä qart kilep sığa. Quızıykürpäs-
 te tuqtatıp, ul oşo hüzzären äytä:

-Qarabay ulı! Bında Sarıbayzı tabırğa ömötlänep yuqqa ğına waqıtıñdı äräw
 itäheñ. Ul xäzer Amudar'ya tamağında yäyläy. Unan, xan menän hüiz quyışw
 buyınsa, tuy uzğarıw ösön ozaqlamay Qarahıwğa küsäsäk. İnde hiñä şunda ti-
 zeräk barıp, äytterelgän Mayanhılıwıñdı kürergä käräk. Bıl bik alız yul, yetmä-
 hä, unı ütewe lä bik qıyın: tege waqıtta hez ültärgän Deyew päreyeneñ tıwma-
 saları hine häläk itärgä, üz uyarın his kisektermäy boyomğa aşırırğa ant itkän-
 där, illä-mägär hin, ulım, qawşap qalma, nıq bul, Möxämmätteñ yarzamına ta-
 yan. Miñä ihä indi rızığım bötöp, äcälem kilep yetkän, hiñä artaban yarzam itä
 almam. Hiñä yarzam kürhäthen ösön, tik şäfkätle Mäskäy äbeygä nisek barırğa
 yul öyrätep kenä yebärä alam. Ul bınan un biş könlök yulda, qibla yağında to-
 ra. Şul äbey hiñä, Sarıbayzı nisek ézläp tabırğa kăñäş itep, fatixa birer. Mine, te-
 ge don'yağa kitergä äzerlängän häm ocmaxta imanlı keşelär ösön täğäyenlängän
 xur qızları arahında yäşär alla bändähen, Möxämmät quşqansa, yözöm menän
 qiblağa qaratıp yerlä.

Oşo hüzzärenän huñ uq ul yatıp yän birgän.

Quızıykürpäs äwliyäneñ telägen tulıhınsa ütäy- unı üze horağansa itep yerläy,
 şunan qäberenä baş éyep, Mäskäyze ézläp qiblağa qaray kitä.

Yulda uğa yırtqıs yanwarzar za, keyek yänlektär zä osray. Yırtqıstarzı ul, hu-

narğa hâwäs yeget bularaq, ülerä, yänlektärze ihä, uq atıp yäke atta qıwıp yetep, irmäk ösön qamsıhı menän huğıp, qayhı berzä, öyzän alıp sıqqan azığı böt-känlektän, ularzı totop bişerep aşay. Yondoş qaşqahın aşatırğa tuqtağan saqtarında, atıp alğan bolandıñ, qoralayzıñ yäki quyandıñ terehän tunap botarlay za ite köymähen ösön tozloq hibä-hibä şeşkä qazap qura. Şulay itep, üzenä kiske aş äzerläy, häybätläp aşap tuyğandan huñ astına serge tüşäp, başı astına küpsegen halıp, tañ atqansı tatlı yoqoğa suma. Xäwefhezlek ösön yoqo aldınan qılısın érgähenä, ä qamsıhın, äwliyä kürhätkän yuldan yazlıqmas ösön, tup-tura qiblağa qaratıp halıp yata. İrtän torğas, oşo bildähenä qarap tağı qibla yaqqa yul tota. Un bişense köndä ul äzäm menä almas tawzar yanına kilep yetä. Dürtkel möyöşkä oqsağan bıl tawzarzıñ här yağı biş-altı uq atımı ozonloqta bula. Yeget hoqlandırğıs tawzar tezmähenä ğäcäphenep qarap torğandan huñ, unı urap üt-mäксе bulıp uñğa borola. Unıñ tön'yaq, kön'bayış häm kön'yaq qabırğahınan urap sıqha la tawzar arahınan üterlek ber genä ızan da taba almay. Tawzarzıñ bötähe lä, güyä, bergä totaşqan, tik bolottarğa teyp torğan tübäläre genä şar töslö bulıp ayırılğan. Batır, bıl tawzar arahında ni barlıgın uylap ta tormayınsa, arı kitmäксе bula, ämmä künele nizer hizenep, kön'sığış yağınan da urap ütkehe kilä. Şul yaqqa taban borolğas, ul tawzar arahındağı yekkä ağıp ingän ber yılğa kürep qala.

Yılğanıñ yazarına, qıl tartqanday tezelep, ike rät bulıp ağastar üskän, Quzıykürpäs, bılar äzäm balalarınıñ osta quldarı menän ultırtılğandır indi, tip uylay. Şul yerzä ul yomşaq ülänlektä utlap yörögän yılqı öyörö menän hıyır, harıq kötöwzären kürä, üzeneñ atı la özlökhöz şul ülängä huzıla başlay. Yılğa tamağına yaqın kilğäs, ütep sıgırlılıq ber genä huqmaq ta taba almay, sönki yılğa käştälänep torğan ike qaya arahınan şaw-gör kilep qatı ağıp yata ikän. Qıyıw yeget, bınan nisek ütergä ikän, tip ozaq uylap ta tormay, éyäreneñ ayılın buşatıp, yılğa ağışına taban töşöp tä kitä. Köslö qul menän taşlangan taş alıslığı aranı yözöp ütkäs inde, ber kiñ aqlandı, şunda zur tüñäräk qul bulıp yäyelep yatqan yılğanı, unıñ östöndä yözöp yörögän törlö qoştarzı kürä. Atı menän şul yılğanı saq yözöp sıgıwğa, ul kürgän qoştar qolaq tondorğos tawış menän qısırınırğa ke-reşälär, bınan atı örköp üränsey başlay. Yeget atın üze artınan yetäkläp aqlap buylap bara torğas, alısta qar kewek ap-aq keyez menän köpläp qorolğan ber tirmä kürä. Awızın ırcaıtpıp, küzzärenä qan tulğan qot osqos zur ber ét uğa qarşı tup-tura sabıp kilä başlay. Quzıykürpäs, qından qılısın hurıp alıp, étteñ muymın özä sabırğa äzerlängändä genä, ét uğa biş azım yer yetmäs boron tuqtap qala. Şul yerzä ul, batırzıñ küzenä qarap, üz éyähenä yalağaylangan kewek, qoyroğon bolğay za, küz asıp yomğansı borolop, tirmägä taban kire sabıp kitä. Yeget, tege äwliyä özöp kenä äytmähä lä, Mäskäy äbeyzeñ tap oşonda torğanlıgın hizenä. Ul tirmä işege töböndä üzenä yalağaylanıp torğan étte qabat kürä. Bınıñ yaqşılıqqa ikänen töşönöp alğan batır:

-Röxsätme?- tip tawış birä häm qıyıwlanıp tirmä ésenä inä. İnhä, yergä tüşälgän farsı keläme östönä halınğan säxtäyän mendär östöndä Mäskäy ultura.

Unıñ qiyäfäte usal tügel, töskä qart kürenhä lä, äle bäl yerämägän. Sästäre, qız ikänlegen belderep, waq tolomdarğa bülgelänep ürelgän. Östöndäge küldäge ap-aq, qulındağı tisbe töymälären tarta-tarta awız ésenän genä şıbırzanıp ultıra. Quızıykürpäs kilep ingäs tä unan isänlek-hawlıq horaşa, uğa baştan-ayaq küz yügertep sıqqas:

-Mineñ hil torlağıma Qarabay ulın kiltergäne ösön böyök päyğämbärebezgä räxmät. Ultır, ulım, tınıs bul!-ti.

Şunan ul üzeneñ Soltoqqoş isemle bayağı éten saqırıp alıp: "Helken, étem, helken!"- tip ös serle hüz äytä. Ét, tirmä urtahına sıgıp keläm östönä basa la, yöndären közräytep, helkenegä totona, şul waqıt unıñ yöndäre arahınan ap-aq boyzay qoyola başlay. Mäskäy, urınınan torop, unı yıyıp alıp qazanğa hala, östönä taza hıw qoyop, şunan uğa may, qorot, östöp qurmaq beşerä. Qunağı aldına qaymaqtıñ sey höttän dä, beşkän höttän dä ayırılğanın quya, şulay uq äse qatıq kilterep ayran yahay, şul ayran menän qırmızı dāw-dāw tustaqtarğa halıp, qunağının aşap-ésewen horay, ä üze bütän yaqşıraq hıy quya almağanı ösön gäfü ütenä. Miñä it aşarğa yaramay, şuğa it-mazarım yuq, ti. Şunan huñ ul Quızıykürpästeñ märxüm atahı haqında horaşa başlap, oşo hüz zären äytä:

Üz ırwzaştarımdan atayñ haqında küp maqtaw hüz zäre işetkänem bar, unı belmägän saqta la üzen bik qäzer itä inem. Ul üze lä här törLö mosolmandı ixlas küñeldän yarata ine, keşegä gel genä qunaqsılıq kürhäter aş-hıwın ayamas, qomhoz bulmağanlıqtan, keşegä barınsa yarzam iter ine; här kemde yaqın kürep yaratqanlıqtan, unı känäşhez qaldırmas, xuş küñelle bulğanğa kürä, keşelär menän bik tatıw yäşär ine. Bıl sıfattar batır isemen yörötörgä layıq bulğan haq mösölm anda ğına bulırğa mömkin. Bınday keşene min biş yöz yilliq ğümeremdä üz ırwzaştarım arahında kürgänem bulmanı, xatta unday äzämdär turahında işetkänem dä yuq. Küptärze batır tip yörötälär, illä-mägär ularzıñ berehe lä bıl isemgä layıq tügel; unday batırzarzıñ barlıq danı aldaşıwzan, mahayıwzan, qomhozloqtan, barımtağa yöröwzän tora. Tap bına oşonday xoloqlo Sarıbay batır hine, istäkte, yaratmağan, mahayıwınan yaqşılıqtı onotop, qızın hiñä birewzän baş tartqan, üz fayzahın ğına küzätep, unı xan ulına birergä bulğan. Hin ihä, ulım, atayñdıñ yulınan barıp, unıñ menän ber tiñ dan qazanırğa teyeşeñ, şulay za yaqşılıqta unan uzzıra almashıñ. Kiler bıwın, hezzeñ ikegezze lä ırw başlıqtarı hanap, danığızzi ozaq yıldarğa haqlar. Quraysılar hezzeñ maqtawlı eşegezze yırlap-köyläp ırwzan-ırwğa yetkererzär, xalıq ularzı yarıştıra-yarıştıra şatlanıp tıñdar. Aqhaqaldarzıñ hezzeñ xaqta hoqlanıp höylägän hüz zäre his waqıtta tınmas. Ber genä äsä lä balahın, Qarabay batırzay bul, tip irkälämäy torop imezmäs; ber genä ata la ulın atqa mendergän saqta, Qarabay batır atın oşolay yörötör ine, tip äytmäy qalmas. Yäki unıñ qulına yäyä birgändä, Quızıykürpäs yäyä kereşen bına oşolay tartıp bulğan tip äyter. Batırmin tigän keşeneñ eşlägän beräy eşen Qarabay eşlägän eşkä oqsatalar ikän, bıl inde unıñ ösön zur büläk bulır. Näsel-näselgä qalırılıq yaqşılıq menän uzğarılgan ğümer bına oşolay bula ul, ulım! Ä bılarzıñ bötähen dä hin asığırıp kürhen ösön böyök päyğämbärebez

miñä bötä kiläsäkte tılsım kösö menän kürhätep birergä quştı.

Mäskäy batır yegette tawzağı ös qoros yozaq menän biklängän baqır işekle mämeryä yanına alıp bara. Ul şıbarzap ös hüź äytewgä yozaqtar töşöp, işek yaman şıǵırzap şar asılıp kitä. Mämeryäneñ alǵı ölöşönä ingäs, Mäskäy batırzı şunda qaldıra la üze, ikense işekte asıp, arı ütä, ä unıñ artınsa işek şart yabılıp qala. Ozaq ta tormay, östöndäge aq küldägen almaştırıp ozon qara küldäk keygän, qara börkänsek yabınğan, ber qulına tisbe, ekensehenä xuş yestär sıǵarıp tötäp hawıt totqan äbey kire kilep sıǵa. İşek tirähendä Quızıykürpäste lä biş tapqır tötäsläp alǵas, yegetteñ küzzären bāylāy, şunan qulınan yetäkläp mämeryä esenä inderä. Unda yegettän añlayışız ber nisä hüź äytterep, küzzären asa. Şul yerzä Quızıykürpäs, ğazättän tış küreneşte kürep, tañ qala. Bıl mämeryägä qoyaş nurı inmäy, kömbäzle tüşämenä ike rät bulıp asılğan higez kändil menän yaqtırlı ikän. Qarşı stenala tirähe inıy häm asıl taştar menän yörötölgän dürt möyöşlō şıma taqta tora. Unıñ här yağı ösär azımdan aşıraraq. Taqta şul qazär şıma bulğanlıqtan, nur hibep yaltırıp tora. Bötähenän élek batırzı ğacäpländergän nämä şul bula: yanıp torğan kändildär, şulay uq mämeryä esendäge barlıq nämä oşo taqtala saǵılıp kürenä başlay, ul unda Mäskäy äbey menän üzen dä kürä. Ul tura basıp tora ikän, unda la üzen tura basqan köyö kürä, éyelhä, yöröhä, borolha inde, taqtala üzen şul räweşle kürä, äyterheñ dä, ul üzen-üze üsekläy. Batır şulay ozaq şaq qatıp qarap tora.

Mäskäy, yılmaya birep, Quızıykürpäste yözö menän taqtağa qarata bastırıp quya, şunan unıñ aldına baqır tabaqqa taza hıw tultırıp ultıra, üze ös tapqır tiräläy äylänä häm, quldarın yuǵarı kütärep, nindäyzer añlayışız hüzzär äytä. Şul waqıt qapıl kük kükräp,

taw za, mämeryä lä teträy, tabaqtağı serle hıw saypıla başlay, ä ayağöstö basıp tora almağan yeget tubıqlana töşä. Ozaqlamay bötähe lä hil bulıp qalǵas, Mäskäy äbey, Quızıykürpäs érgähenä kilep, oşo hüzzären äytä:

-Ulım! Tınıslan da bına oşo serle taqtağa tekläberäk qara. Unda kürgändäreñdeñ bötähen dä min añlatıp barırmin, berük artıña borolop qarayhı bulma! Hin borolop qaraw menän yer yarılıp kiter zä şunda töşöp mäñgegä häläk bulırhıñ!

Mäskäy artqa, iñ qarañğı möyöşkä sigengäs, yeget serle taqtala uǵa ğacäp höykömlö qarap torğan bik hılıw ber qızzi kürä. Bını kürergä batırzıñ yöräge döp-döp tibä başlay, yäne kükrägenän sıǵıp şul qızǵa küser töslö toyola, ä bınıñ nilektän ikänen ul üze lä belmäy. Bik küpte toya, ämmä ber ni zä añlamay, ni telägenen üze belmäy. Ul, üze lä töşönmäğän oşonday toyǵo menän yelkenep, baytaq waqıt basıp torǵandan huñ, sızamlıǵın yuǵaltıp, alǵa taşlana häm qızzi qosaqlap almaqsı bula. Ämmä tılsımlı taqta unı yebärmäy, yeget onotolop, bıl küreneş haqında horaşmaqı bulıp, Mäskäy äbeygä taban saq borolmay qala. Şul waqıt äbey unıñ bıl uyn hizep alıp, qısırıp yebärä:

-Tuqta, dıwamal! Artıña qarama, xäzer ük üzeñde upqın ubıp alır. Hin küzeñä kürengän qız xaqında horamaqsı bulahıñ. Bıl-hiñä äytterelgän Mayanhılıw.

Unıñ küñele lä, üzeñ kürgän yözö kewek ük, bik yaqşı.

Bıl serle taqtanıñ kösö ni saqlı ğına zur bulmahın, unda kürengän hılıw Qu-
zıykürpästeñ toyğohon unan da köslöräk sıxırlay, ul ni qazär küberäk qaraha,
şul xätle yöräge nıǵıraq tibä başlay. Ämmä qatı bägele Mäskäy uğa tuyǵansı
qararğa irek birmäy, ber hüiz äytewgä küzgä kürengän qız yuqqa sıǵa. Unıñ urı-
nına Quzıykürpäs at östöndä baştan-ayaq qorallangän üze batır, yözö matur ber
yegette kürä.

-Bıl hıneñ bulasaq qatınıñ Mayanhılıwzan tıwasaq Barlıbay batır!- tip añla-
ta Mäskäy.- Ul atahı menän olatahına oqşap, şunday uq olpatlı ir bulasaq. Unıñ
artında basıp torğan timer küldäkle yete ulına qara, ular: Böryän, Üsärgän,
Tam'yan, Qıpsaq, Boşmas, Qaraqıpsaq, Tüñgäwer tip atalırzar. Ularzan baş-
qorttarzıñ yete ırıwı barlıqqa kiler: ul ırıwzarzıñ här qayhılı üzzäreneñ ana şul
başlıqtarı iseme menän yörötölör. Qara, ana ularzıñ ırıwzarı qayhılay işäygän.

Quzıykürpäs, bötä bıl küreneştärze oşo ırıwzarzıñ atahı bulıp, ısın küñeldän
qänäğätlänew menän qaray. Axırza, ul nındäyzer añlayışız sıwalış kürep:

-Qorallangän şul tiklem küp xalıq niñä bilay mıcǵışa ikän? Qayza qarama,
şunda qurqınıs küräm. Miñä ular yırtqıs arıslandarzañ, qanğa hıwhağan yulba-
rıstarzan haqlanırga äzerlängän hunarsılar hımaq kürenä?- ti.

-Ulım!- tip yawap birä Mäskäy.- Hıneñ näseldäreñ hugışqa äzerlänä.

-Hugışqa!- tip qısıqrıp yebärä batır.- Ah! Mineñ unday qot osqos nāmäne
kürgänem yuq äle. Bıl saqlı xalıq yıyılǵas, ul nāmäkäy barlıq arıslan menän yul-
barıstarzan da usalıraqtır inde.

Mäskäy yaş batırzıñ añhızlıǵına yılmayıp quya la artaban höyläp alıp kitä:

-İgelekle Qarabay ulı! Hugıştıñ nimä ikänen häm unıñ ni säbäptän kilep sı-
ǵıwın töşönöw käräk hiñä. Xaq yazmışı buyınsa, hıneñ işäyä barğan näseldäre-
ñä dön'yalaǵı iñ köslö Aq xandıñ xaqimlege astında yaşargä yazğan. Ular, De-
yew päreyzäreneñ qotortowı buyınsa atay-olatayzırınıñ ğazäten taşlap, azǵınlıq-
qa bireläsäktär. Şunlıqtan üzbeldeklek, tärtephezlek, unan qala qotolǵohoz rä-
weştä ızǵış menän tatıwhızlıq kilep sıǵır. Şul säbäple mosolmandar imenlegen
qayǵırtıwı böyök Möxämmät ularzı Aq xanğa qol bulıwzarın yarlıqar. Küp xa-
lıqtı üzenä buyhondorğan bıl böyök xan, üz yereneñ sigen kön'yaqqa taban Aq
diñgezgä qoyğan Raa yılǵahına tiklem kiñäytep kön'sıǵıştaǵı hıneñ ırıwzarıñ
yäsäğän İrtış menän Yayıq yılǵahına saqlı barıp yeter. Unıñ qoralına ber ni zä
qarşı tora almağan kewek, başqort xalqı la boyhonor.

-Mineñ toqomom aq xandar xaqimlege astında imen yäsärme huñ?- tip ho-
ray Quzıykürpäs.

-Böyök päyğämbärebez şulay quşqan, -tip yawap birä Mäskäy.- Ämmä yete
ırıw xalqı bıl imen tormoşto tiz genä tatıy almas. Yawız sıxırsılar, üz teläktäre-
nä bik ük ireşä almahalar za, ularzı qırıp bötörörgä biş tapqır intılıp qararzar, yä-
ki, his bulmağanda, ularğa yawızlıq eşlärgä tırışırsar. Xäyläkär sıxırsılar, kürä-
lätä yaw menän kütärelergä baznat itmäy, astırtın eş itep, toqomdarınıñ ızǵıstı-
rırga kereşerzär. Şunan inde başqorttar qotoronop, aq xanğa qarşı qoral kütär-

mäkse bulırzar (bına oşo huğış bula la inde). Ägär zä eştär uñ sıqqanda, ular Aq xanğa buyhonowzan qotolorğa tırıśırzar (bıl inde huğıştıñ säbäbe bulır).

Bına, ulım, älegesä tınıs awıldarza yäşägän hinen toqomdarıñdı aşawsı yawız yırtqısqa añlatma oşo. İnde şul bolalarzı başlap yebärewse dürt batırğa qara. Ular dürtähe lä at östöndä. Aqıldarı, batırılıqtarı menän ayırılıp torğan bıl batırzar ber-berehenän bik küp yıldarzan huñ kilep sığırzar. Hin kürep torğan berensehe, timer küldäk keyep, uynaqlap torğan atqa atlanğanı,-Qarahaqal batır bulır. Ul üzeneñ ırıwzaştarın rustarziñ aq xanına qarşı qotortor. Ularziñ kübehe aq huğışsılarğa qarşı höcüm iter, şul yawza ırıwzaştarıñdıñ baytağı qırılır, ämmä aq xan huğışsılarınıñ kösönä kemdär genä qarşı tora alhın? Qarahaqal küp kenä xatalazan, uñışsızlıqtarzan huñ üzeneñ yuldaştarı menän qaytanan aq xandıñ xaqimlegen tanır.

Unıñ érgähendä ultırğan ikensehe-qurqıw belmäs Aqay batır bulır. Bıl bik bazıq häm köslö yetäксе. Ul batır rustarziñ berense böyök batşahına qarşı qoral kütärer. Bıl is kitkes batır barımta waqıtında qazaq batırı Sarığoldan tartıp alğan qılısın yalmap yawğa sığır. İllä-mägär Aqayziñ köslö qulındağı bıl hoqlandırğıs qılıs batır batşa huğışsıların kire qağa almas.

Ösönsöhö-acarlı Kilmäk. Ul atlanğan yulbarıstan köslö, yeldän yetez aqbuz at hinen Yondoz yulawsı menän taw beyähe toqomonan sığır. Uğa atlanıwsı üzeneñ batırlıq ölgöhö menän ırıwzaştarın rustarziñ tol qatın batşa huğışsılarına qarşı yawğa kütärer, ämmä kemdär genä alla menän aq batşağa qarşı tora alhın inde! Kilmäk batır, üzeneñ qoraldaştarı menän bergä yeñelep, unıñ aldında tez süger.

Baştan-ayaq qorallanıp, alma sıbar argımaq östöndä ultırğan dürtensehe-qıyır häm gäyrätle Batırşa. Bıl batır Böryändän başlanıp kitkän ber ırıwı menän rustarziñ qız batşahına qarşı baş kütärer. Qalğan altı ırıw tınısılıqta bulır, sönki yawız yändär ularziñ toğroloğon qaqsata almas. Böryändär ihä, küp uñışsızlıqtarğa osraqandan huñ, yeñelerzär. Rustar ularzı batşalarına buyhondoror, batşa ularğa märxämäten kürhäter häm gäfwü iter.

İnde, ulım, böyök äbey batşa xaqimlek itkän zamanda baş kütärgän başqorttarziñ bişense häm huñğı bolaların kür. Unıñ kiñ batşalığında yawız bolahı kütäreler, şuğa bıl fetnä lä quşılır. Aqılı menän dä, eşe menän dä böyök batşa ul qotoronowzı kös menän basırğa tırışmas, ä uğa ayawsanlıq menän şäfkätlilekte qarşı quyr. Oşonoñ menän bolasılarzı qoralhızlandırıp, baş halırğa mäcbür iter häm üz batşalığında tınısılıq urınlaştırır. Şunan huñ yawız Deyew päreyzär hinen uldarıñdıñ mazahın kitärerğä baznat itmästär.

İnde bezzeñ batırzarğa qarşı yıyılğan aq huğışsılarğa qara.

Qarabay ulı, bığasa üze his kürmägän ikhez-sikhez küp xalıqtı kürep, tertläp kitä. Bötäheneñ dä ber iş keyemdäre, ber törlö qoraldarı, atlılar menän yäyäwlelärzeñ iqsım saftarı unı gäcäpkä qaldıra. Rustar safındağı bötä nämägä yentekläp ozaq qarap torğandan huñ, ul ike tägärmäs östöndä alıp barılğan yomoro baqır bağanalarziñ nimä ikähen horay. Mäskäy, körhönöp:

-Ah, mineñ ulım!- Bıl ut borkä torğan häläk itkes köbäktär! Uğa qara sañ on-
tağı menän ber nisä suyn şar halalar. Şul sañğa saq qına ut teyzeme- baqır kö-
bäk yaşen atqan kewek dörhöldäy zä esenän zur yäzrä atıp sığara, bıl ihä yöz-
läp yäki unan da küberäk batırzı ber yulı qırıp hala. Dön'yala bıl häläk itkes kös-
kä qarşı tororloq ber ni zä yuq.

Batır awır körhönöp quya, unıñ bite buylap yaş börtöktäre tığarap kitä. Şu-
nan ul:

-Ul zararlı qara sañdı kem sığarğan?- tip horay.

-Hez ültärgän Deyew päreyzäreneñ yawız balaları. Ular Qarabay ırwın qı-
rıp bötörörgä ant itkändär. Oşo anttarın üzzäreneñ bötä mäkerle näsel-näsäbenä
yetkergändär.

Bına ul hineñ ırwına ırıs kilew mäle! Qız batşa tarafınan töşlök ilgä xaqim
itep yebärelgän xörmätle mırza aldında iltifatlı bul. Batır batşanıñ tärbiyähän al-
ğan häm unıñ şäkerte bulğan keşeneñ nisek itep buş yatqan Yayıq yarzarı buy-
lap ikhez-sikhez Aq diñgezgä tiklem huzılğan yerzärze bayqap häm ülsäp yörö-
wen kür; ul oqşaşı bulmağan qalalar tözöy häm ularzı keşelär menän tultıra, hı-
baylı qır-qazaqtar ütmähän ösön niğıtmalar menän urata, rustarziñ xäwefhezle-
ge ösön otryadtär, mayaqtar quya. Unda hin unıñ sañ esendä, tirläp-beşep tözö-
löştä tırışıp yörägänen, ä bında törlö dingä tabınğan keşelärgä xököm sığarıp,
ğäzellek kürhätep ultırıwın küräheñ. Ber keşeneñ barıñın da kürep, bötähän dä
eşläp, boyorop ölgöröwenä ısanıwlı la qıyın. Ämmä unıñ yemeşle. arıw belmäs
aqlı här yergä ölgörä: uylap taba, icad itä häm tözöy.

Unıñ tarafınan tirä-yağı ütep ingehez stena, tärän soqor menän uratıp tözöl-
gän möxabät qalağa qara! Rustar ösön ul tözötkän altın tübäle xramına qara.
Qatı taştarzan, yıwan büränälärzän halınğan manaralarğa, qunaqhanalarğa, tor-
laq yorttarına qara. Yayıqtıñ aryağına qara,- unda kiñ häm möxabät Qarwanha-
rayın, şunda yıyılğan törlö ırw xalqın kür. Tegendä qır-qazaqtar rustarğa mal,
bında harttar-üz yerenän kiltergän tawar almaşalar. Xästärlekle xuca barıñın da
aldan belep, aldın kürep urınlaştırğan. Ul oşonoñ menän üz batşahına, watan-
daştarına zur fayza kilterer. Ul, berense bulıp, hineñ ırwzaştarında töşlök yaqtı
qır-qazaqtar sapqınınan haqlaw ömötön niğıtır. Yete ırw keşelärendä ul tärtip
urınlaştıra başlar: ularzı wolostärgä, meñdärgä, yözzärgä häm başqalarğa büler.
Şunıñ menän ul baş-baştaqlıqtan kilgän üz-ara ızğıştı tuqtatır. Ular göröf-ğäzä-
teneñ yabaylıgıñ yaratır, ularzı yeteş tormoşlo itep kürergä telär, häm yer yö-
zöndä Möxämmättän başqa uğa tiñ izgelekle keşe bulmas.

Batır, tezlänep häm qulın tüşenä quyıp, üzeneñ toqomona izgelek itewsegä
ixtiramın belderep qaray.

-İzgelekle Mäskäy!- tip qapıl qısırıp yebärä batır,-toqomdarımdıñ awılda-
rın, yäyläwzären aralap, ularğa büläktär taratıp yöröwse ni saqlı yaqşı küñelle
keşelärze küräm min. Ularziñ izgelekle qiyäfattäre mosolman ikänlektären kü-
rhätep tora. Ular baştarına sällä urap, älenän-äle tähärät alıp, kör'an uquy-uquy
mineñ toqomdarıma Möxämmätteñ wasıyattarın öyrätä.

-Yuq, qäzerle Quziykürpäsem!-ti Mäskäy.-Hin ularzı ırıwzaştarıñdıñ dustarı tip uylawıñ menän bik xatalanahıñ. Bıl keşelär-hineñ ırıwzarıñdı sağıp, ularzıñ meyehendä tözälmäs ağıwzarın qaldırırğa qırındap kilewse yılan hımaqtar.

-Ah, inäy! Gäfwü it mine,- tip qarşı töşä batır.- Hineñ bıl hüzzäreñä ısanğım kilmäy mineñ. Ber alla menän unıñ päyğämbärenä tabıñğan mösölmandarğa bıl lay bulırğa yaraymı huñ? Min ularzı kürewgä äwliyə tip beldem.

-Gäcäp tügel, ulım,-ti Mäskäy.-Ular üz qiyäfättäre menän hineñ toqomdarıñ la şulay bulıp kürenerzär. Ularzıñ allahı-tabış, dine-aldaw, zakondarı-tışqı qiyäfättärenä genä, ä wıcdanında tügel.

Ularzıñ sıǵışı, sıfattarı, käseptäre haqında tıñla häm üzeñ feker yöröt!

Bıl zur bulmağan törköm min höyläp ütkän aq batşağa buyhongan K...-nan tora. Ular Yayıqqa qoyowsı H... yılǵahı buyına, Yayıq bulap qalalar tözöwse xaqimdeñ töşlök ilenä kilep ultırırzar. Oşo küsep kilewselär rustarızına oqşaş yorttar tözörzär, min kürhätkän tege Qarwanharayza qır-qazaqtar menän alış-bireş alıp barırzar. Şunan kilgän tabış menän genä qänäǵätlänmäy, hineñ uldarıñdıñ himez mal kötöwzärenä küzzäre qızır. As bürelär şikelle, barlıq awıldarğa, yäyläwzärgä taralırzar, här kemdeñ mölkäten isäpkä alırzar, häm kem küberäk mallı bulha, şul küberäk ularzan mixnät kürer. Dus bulğan bulıp, ber ni tormagın waq-töyäkke yuǵarı haq quyıp, zatlı başqort malına, yılqıhına almaşıırzar. Oşonoñ menän ular käräk-yaraq tigän bulıp, bıǵasa bildäle bulmağan yawızlıq indererzär. Xuş küñelle toqomdarınıñ ısanısın küberäk yawlar ösön, yış tähärät alıp, nazan bulıwzarına qaramastan, ğäräp mäkäme menän kör'an uqıǵan bulırzar, unı nisek telähälär, şulay bozop añlatırzar. Bınıñ menän ular, üzzäre lä yünläp belmäy torop yazma uqıwğa, Möxämmät öyrätewzären belergä öndäğan bulıp, ikense hilaflıq eşlärzär. Şul arqala ırıwzaştarın malsılıqqa küñel birmäy başlarzar, märäkälären dä, hunarsılıqtı la onotorzar. Şulay itep yete ırırw keşeläre, wäğäzse dustarı menän nıǵıraq tanışa barğan hayın, yıldan-yıl öyör yılqıların, awlağan yänlek tirelären zatlı yeländärgä, bilbawzarğa, tübätäyzärgä häm başqalarğa almaşıp, bıǵasa his belenmägän "yarlılıq" tip atalğan ösönsö yawızlıqtıñ tıwıwın kürerzär. Xäzer ularzıñ zatlı keyemdäre küp bulır, ämmä mal kötöwzäre, yıldı öyörzäre bayaǵı dustarınıñ qulına küser. Ä dustarı bıl tabışqa ayılı manarahı kükkä teyp torğan zur-zur mäsettär halırzar. Läkin allanıñ ruhi unda bulmas, yalǵanlıq menän buldırılğan eşkä yözön birmäs.

-Üzzären ostaz hanap, başqanı öyrätewselärzeñ yalğan duslıǵın toqomdarım ber saq añlarmı ikän?

-Añlarzar, tik bik huñ, qähärle xäyerselek bötä awıldarza qotorona başlaǵas qına,-tip yawap birä Mäskäy.

Borongo ğäyrättäre qaytıp, arıqlanıp, batırılıqqa, hunarsılıqqa häwäslektäre bötöp, bölgönlöktä kön itewse toqomdarın uylap, batırzıñ yöräge ärney. Sönki ul zamanda,-tip östäy hikäyätte höyläwse,-bılar bötähe lä maqtawlı eş hanala ine.

-Tınıslan, ulım!- ti Mäskäy.-Hiñä ırıwzaştarıñdıñ täwläp kös-ğäyrät alıwza-

rın da kürhätäm.

Şunan huñ, qulı menän Quziykürpästeñ küzen qaplap, añlayışız hüzzär äytä lä qulın kire alıp:

-Nimä küräheñ?- tip horay.

-Bötä maturlıǵında qoyaştı küräm,- ti ul.

-Taǵı nimä küräheñ? Nıqlabıraq qara!

-Ozon buylı, hılıw yözlö ber batır sıǵıp kilä, şunı küräm. Başında tac, iñ başında altın töşöndäge ozon yelän, qalğan keyeme qar kewek aq; bilendä qılıs, ä qulına miñä bildähez qoral totqan, şunıñ menän bez yaşağan töşlök yaqqa kürhätep tora.

-Äy äsäkäygenäm, taǵı ni küräm! ırwzaştarım, unıñ boyorowınsa, yoqonan uyanğan şikelle xäräkätkä kilä, yaw törkömdärenä yıyıla. Qoralı yaltlay, huǵışqa inergä äzerlängän kewek, yarlıw attarı keşnäy, häm, miñä élek kürhätkändägegä qaraǵanda la, tözögöräk saftar menän törköm artınan kitä bara, küzzän yuǵala bara. Barıñın da belewse, Mäskäy, äyt äle? Bıl nimäne añlata? Ni ösön qoyaştı kürhätteñ? Kük keşehe kem ul? Unday batırzı yer östöndä tabıw mömkin tügel. Mineñ kürgändärem turahında äyt!

-Hineñ qızıqınıwıñdı, ulım, yähäteräk qänäǵätländerergä tırışırmin, ni ösön tihäñ, ğilememdeñ azaǵı yaqınlaşıp kilä,-tip yawap qaytara Mäskäy.-Qoyaştı hiñä yıldıqanı, dön'yanı yänländergäne häm tuqlandırǵanı ösön kürhättem. Hin kürgän böyök näk şunıñ kewek üzeneñ yete iklim bilämähenä mullıq menän yäm birä. Ul-rustarziñ, ularziñ bilämähendä yaşawse hezzeñ häm başqa ırwzarziñ aq batşahı. Uñ qulındaǵı hin kürgän qoral menän ul ütermäy, ä tik tınısları dıra häm yığılgandarzı torǵoza. Hizzenme? Ul şunı hezzeñ ilgä taban huzıw menän ırwzaştarıñ qalqıp torzolar häm, törköm-törköm bulıp saftarǵa tezelep, unıñ doşmandarına qarşı yawǵa kittelär.

-Yeñew menän qaytızarmı ikän?- ti tüzemhez Quziykürpäs.

Qayhı ber batırzar, -tip yawap qaytara Mäskäy,- dan sıǵarıp tanılrzar, böyök batşanan büläklänerzär, yäyläwzärenä qaytıp, unıñ dercawahında baxetle yaşärzär.

Küzgä kürengän xuş küñelle, möxabät hınlı keşeneñ kük keşehe bulmayınsa yerzäqe bulıwına ışana almayınsa, batır tez sükte. Ul şul xäldä torǵan mäldä qapıl kük kükräp, taw häm mämeryä teträp kitä, tılsımlı hıw tultırılğan tabaq tüñkärelä, serle taqta izängä töşöp selpärämä kilä. Mäskäy ishez bulıp yığıla, batır yeget tä ayaǵına basıp tora almay.

Ber azwaqıt ütewgä, bötähe lä tınıslanǵas, Mäskäy isenä kilä häm, şunda uq mämeryänän sıǵıp, Quziykürpäskä oşo huñǵı hüzzären äytä:

-Ulım, bötähe lä ütälde, min hiñä toqomoñdoñ kiläsägen kürhätewemä şatmın. Oşonoñ menän meneñ ğilememdeñ bötöwen, serle taqtanıñ watılıwın alla aldan bildäläp quyǵan. Oşo waqıttan alıp yawız sıxırsılar toqomdoñ mazahın bozorǵa täwäkkällek itmäs. İnde hiñä Sarıbay yäyläwenä aşırǵa waqıt. Haq bul, päreyzärzeñ mäkەرlegenä qarşı nıq tor. Möxämmätteñ yarzamına tayan.

Namıslı bul, dörös uyla, gəzəl eşlə, şul waqıtta ğına bötä qarşılıqtarızı yeñep, üzeñä äytterelgän Mayanhılıwıñdı alırhıñ. Gəzellek hər waqıt yawızlıqtı yeñä.

Mäskäyzeñ oşo näsıxäten alıp, üze menän xuşlaşıp, batır kilgän yulı menän kitä, ämmä élekkenän küberäk qıynlıq kürä. Ul yılğa ağışına qarşı yözörgä te-yeş bula. Yuldıñ qıynlığı şunda ikän. Şulay za ul üzenä xas qıyılıq, yılğırlıq menän tawzar arahınan yözöp sıǵıp, kön'yaq menän kön'bayış arahındaǵı Mäskäy yere buylap artaban kitä.

Quziykürpäs mämeryälä bulğan saqta, yawız päreyzär uğa ber ni zä eşläy almağan, sönki izgelekle Mäskäyzeñ tılsım kösö ularzıñ kösön kire qaǵıp torğan. Xäzer päreyzär, unıñ bınan sıǵıwına qıwanıp, üzzäreneñ tuwǵandarın ültew-seneñ anhat qına başına yetmäk bulalar. Oşonday yawız uy menän ular ösönsö kön inde batırğa höcüm itälär. Yeget Mäskäyzä kürgän serle küreneştärze, üz yörägendä urınlaşqan hoqlandırǵıs Mayanhılıwın uylay-uylay üz yulı menän bara torǵas, qapıl atı dulay, üräpsep qurşılday başlay, ayaqtarı menän sapsınırğa totona. Quziykürpäs, tirä-yündä ber nämä lä kürenmägäs, atınıñ bılay qotorowına ğäcäplänep, uğa ber-ike tapqır qamsı töşöröp, üz yulına bara, ä atı unı tıñlamay, awızlıǵın säynäp birep, bötönläy ikense yaqqa tarta. Şul waqıt yergä quyı toman töşä, tawzarızı, bötä tirä-yaqtı qaplap ala. Aldındaǵı yuldı kürmägän yarhıw Yondoş yulawsını tıya almağan batır tuqtap, éyärenän töşörgä мәcbür bula. Şul yertzä ul atınıñ hum ittäreneñ büre talaǵanday yolqonop bötöwen kürep, aptırap qala. İnde batır atın bikärgä ränyetewenä bik ükenä, sönki ul unı bötä mölkätenän artıq kürep yarata, iñ toǵro yuldaşı itep hanay ine.

-Şunlıqtan, tıñlawsılarım,- tip hüzen dawam itä xikäyätte höyläwse,-hezzeñ bötägez zä özölöp höygän qızına barğan saqta yuldıñ nindäy ozon bulıp toyolowın yaqşı belähegezzer. Ul saqta bik yıldam yöröwse iñ yaqşı at ta saban häm yünhez bulıp kürenä. Ul şäp atlap bara ikän, unı yurttırabız; bil ğına az: bez unı saptırabız; bil da yetmäy äle: unıñ qoştan da yetezeräk osowın teläybez. Mömkin bulha, xatta bıǵa la qänäǵät bulmas inek, sönki bez aşıǵabız, ä yörägebezzeñ yelkenewenän yähäteräk yöröp bulmay. Ä yöräge lä, kürgändäre lä Quziykürpäste Mayanhılıwına aşıqtırğan mäldä genä, bil hılıw tılsımlı taqtala küzzän yuǵalǵanı kewek, yuǵalmaha yarar ine, tip atlıǵıp barǵanda ğına, yeget yäyäw torop qala.

Xikäyäne tıñlap ultırıwsılar, bil hüzzärzän huñ räxätlänep köleşälär, hər kem yanında ultırıwsıǵa käläş alğan saqta üz başınan kisergän irmäk xäldärze höylärgä kereşä. Şulay itep, ular höyläwsegä ber az yal itergä, xikäyäheneñ dawamın isenä töşörörgä irek birälär. İnde bötähe lä höyläşep tuyǵas, usaq qızıwı kämey barğan hayın érket qaynağan qazandıñ bıǵırzawı tınğan himaq, tawıştar za aqrınlap tına başlay. Şul waqıt bötähe lä baş qaǵıw menän säsendeñ märäkä hüzzären xuplayzar häm taǵı ber tapqır kölop alıwzarı menän unıñ uyarı dörös bulıwın belderälär, şunan ber tawıştan: "Hay, irzeñ asılı! Yöz yaşä!"-tip qısqırıp yebärälär.

Atahınan şıfalı üländärze tanıy belergä öyrängän Quziykürpäs toman taral-

ğas ta şul üländärze ézlöp kitä. Ber nisä azım alğa atlawğa östö sıbıq-sabıq menän qaplanğan, yäşel ülän menän kümelgän tärän soqorzar kürä. Şularzı haqlıq menän genä asıp qaraha, töptärenä qağılğan yartı höngö habı beyeklegendäge oslo imän qazıqtarzı kürep şaq qata. Baya atın bötä kösö menän oşo soqorzarğa taban borowın uyına kiltergäs, batırzıñ täne ésele-hıwıqlı bulıp kitä. Bınıñ Mäs-käy äbey iskärtkän usal sixırsıların mäterle éşe ikänen añlay. Kürälätä uğa taşlanırğa bazat itmägän şul yawızdar unıñ yulı ütkän bötä urındarğa oşo soqorzarzı qazıp quyrırğa bulğandar ikän. Sixır kösö menän quyı toman yebäre, atın özgöläw zä şularzıñ yawızlığı bulğan. Dulağan at üzeneñ éyähä menän oşo soqorzarzıñ beräyhenä kilep töşhön ösön şulay eşlägändär ular. Ämmä hizger Yondoz yulawsı üzen päreyzärzän talatırğa irek birep bulha la éyähän ülemdän alıp qalğan.

Quziykürpäs, şıfalı üländär yıyıp, şunda üze atıp alğan qoralayzıñ tazartılğan qarını esenä hala la uğa hıw tultırıp, bөрөp bäyläy. Şunan huñ bäläkäy soqor qazıy, unıñ esenä şul qarındı halıp tupraq menän ber aya qalınlığında kümä lä östönä ut yağa. Şulay itep, ut astında töşkä tiklem yatqan üländär yaqşılöp bıqqas, ularzı atınıñ yaralarına yaba. Şul köndö kiskä ük attıñ xäle yaqsıra töşöp, yaraları uñala başlay, ä irtägehenä inde ul xucahına xezmät itergä äzer bula.

İrtägehe kön, qoyaş ağas beyeklege kütärelgändä, atına atlangan tüzemhez Quziykürpäs, bayağı soqorzarzı urap ütep, yulğa sığa. Yulda barğanda bıl xaqta ozaq uylay sixırsıların bınday ülemes xäyläne uylap sığarıwzırın başına la kilterä almay. Éskerhez yaş batır bını aldan hizew yäki mäterlekkä mäterlek menän yawap qaytarıw tügel, keşene şulay añğarmastan üterew mömkin ikänen añlay almay. Sönki atahı Qarabay tärbiyähendä üskän Quziykürpäs allanı tanıwzan, yaqındarıñdı yaratıwzan, doşmandarzan batırılıq häm qoral menän üs alıwzan başqa habaqtı öyränmägän. Atahınıñ gümere işetmägän bınday xäylänä alışı haqında uylağanda unıñ bötä täne ésele-hıwıqlı bulıp kitä. Şunan huñ ul deyew päreyzäreñeñ yawız uyarınan haqlanıwğa qarağanda, yırtqıs arıslandar menän alışıw anhatıraq ikän tigän uyğa kilä.

Artabañ ul qalğan altı köndö bälä-qazağa osramay totqarhız ütä. Yetense köndö, qoyaş kiskä awışqan saqta, ul ber qara urmanğa yetep, şunda yal itep kitmäk bula. Şul saqta tırnaqtarı menän dāw-dāw taştar matqıp totqan bөрkөттärzeñ qapıl hawağa kütärelewen kürä. Ber ük waqıtta urmandan ükerä-ükerä, oloy-oloy sığıp, unıñ östönä ber öyör yırtqıs yanwarzar yabırıla. Bergä yıyılğan şul saqlı küp urman häm kük doşmandarın kürgäs, ul aptırıp qala, şulay za qoyolöp töşmäy, ularğa qarşı tororğa äzerlänä. Unıñ bāxetenä, urman qırında ğına tarbağay botaqlı ös yıwan imän üsep ultıra ikän. Batır yeget, atınan hikerep töşöp, şul imändär astına tuqtay, qulına yäyä alıp, uğın tözäy zä doşmanın kötä başlay. İñ aldan is kitkes zur ayıw kilä. Batır, yäyäheneñ kereşep tartıp, uğın şul xatle kös menän mārğän atıp yebärä, uq ayıwzıñ asıq awızna inep, ütä sığıp kitä, şulay za ayıw yığılmay, barı tik zır öyörölä lä ber nisä azım artqa sigenä. Şunda uq bütän yırtqıstar ayıwzı hırıp alıp, yarahın yalay başlayzar. Batır, yan-

warzar arahında binday säyer yarzamlaşıwzı kürep, uğımdı yomşaq atqanmın ikän tip ükenä, sönki atılğan ayıwza ber tamsı la qan küränmäy.

Şul waqıtta unıñ baş osonda osop yörögän börköttär batırzıñ üzen dä, atın da häläk itmäkse bulıp, qot osqos sañqıldap, tırnaqtarındağı taştarın ırğıtırğa kereşälär. Ağastıñ quyı botaqtarı astına ışıqlanıp tormaha, bıl hawalağı doşmandarzan ul qotola almas ine. Şulay za yuğarınan zur kös menän töşkän taştar ağastıñ botaqtarın hındırğılay, ularzı bik hirägäytä. Şul arala yaralanğan ayıwzı alısaraq alıp kitkän yanwarzar, şul xätle köslö ırıldap oloy başlayzar, bınan batır qawşay töşä. Şul yerzä atı menän bulğan baxethezlek unı tağı la nığıraq boşondora: Yondoş yulawsı, yawız sixırsılarzıñ qot osqos tawıştarına sızay almay, ağas astınan sitkä taşlana. Tap şul waqıt qanattarın yäyep östönä töşkän ike börköt, ütker tırnaqtarı menän attı éläkterep alıp, hawağa kütärälär zä urman arahına inep yuğalalar, ä batır bir ni zä eşläy almay torop qala. Bına şunan huñ inde Quızıykürpäs, yoqohonan uyanganday, yerzän häm küktän kilgän yanwarzarzan bötönläy qurqmas bula, qılısın qulına totop, qot osqos olop torğan yanwarzarzıñ tup-tura östönä taşlana. -Bik säyer ular, başqort batırzanı,-tip östäy xikäyäsä,-tik üz dustarınıñ, iptäştäreneñ yäki yaratqan yaqın keşeläreneñ qurqınıs astında qalıwı ğına ularzı qawşata, ä üzzürenä kilgän qurqınıstı hanğa la huqmayzar, qurqınıs zuraya bargan hayın batırılıqtarı arta ğına bara, qıyılıqtarın huñğı hulişqa tiklem yuğaltmayzar.

İnde qawşawzı onotop üs ala başlağan batırzı kürep, uğa sontop art handarı menän borolğan yanwarzar (ni ösön tihäñ, ular bötähe lä qoyroqhoş ikän) urman esenä tırım-tırıqay taralışalar za şarqıldap kölöşä başlayzar. Bıl kölöw urman şaındawlı menän quşılıp yänä kösäyä töşä. Atı ösön yäne äsegän batırzıñ üzen häläk itä almağas, unıñ yänen nığıraq köyzörmäkse bulıp şulay kölälär ikän. Aqtıq sikkä yetep yarhığan Quızıykürpäs, qılısın qulına totop, ularzı ezärläwzän tuqtamay, urman buylap unda la, bında la taşlana birä. İllä-mägär berehen dä taba almay: yawız sixırsılar tırım-tıraqay qasıp bötäkändär ikän. Yawızlıqtarı menän mäkerlektäre baştarınan aşqan binday yırtqıstar gäzättä qurqaq quyan yöräkle bulalar.

Axırza şul tiklem arığan batır abınıp yığıla häm, şunda ağasqa höyäleپ, sabıp kilgän at hıwınırlıq waqıt yatıp tora. Yaqında ğına ällä qasandan birle qozğon qarqılday, batır şunıñ säbäben belmäkse bula: qozğon tawışı kilgän urınga barıp qaraha, ni küzzäre menän kürhen: unıñ toğro atı botarlap taşlanğan da qozğondargä yemgä birelgän. Atın qızğanıwzan batırzıñ qaynar küz yaş börtöktäre sikähen yandıra. Bıǵa bik ozaq qayğıra, ämmä ber ni zä eşläy almay. Axırza tärän soqor qazıy za atınıñ törlö botarlap taşlanğan höyäk-hayaqtarın yıyıp, éyäre menän bergä şunda kümep quya. Şunan qılısın qınına halıp: "Hın ber üzeñ mineñ yaqın dusım, yuldaşım bulıp qaldıñ inde, -tip ilap ala la, kümelgän atına qarap: -Kiser inde, toğro atım! Mın hine ber qasan da onotmam!" - tip, artaban yäyäwläp üz yulına kitä.

Quızıykürpäs, ös-dürt kön buyı yal belmäy, könö-tönö bara, bişense täwlek-

kä sıqqanda, yazarına ozon-ozon qamış üskän, qatı ağışlı ber bäläkäy yılğağa kilep yetä. Bıl Sarıbay batır yäylägän Qarahıw yılğahı bulırğa teyeş, tip qıwana, sönki ul Mäskäy äbey höylägän yergä oqsağan bula. Biş könlök yulda bik arığan batır, oşo yılğa buyında yal itkehe kilip, hıw alıp ésä lä qıwanısınan: "Min inde Qarahıw yılğahın tapqanmın ikän, Sarıbayzı la tabırmın, ä hıwın és-känmen ikän-Mayanhılıw za mineke bulır", -ti. Şuğa şatlana-şatlana serle mämeryälä kürgän Mayanhılıwın küz aldına kilterä, şunan inde arıwın da onotop, ozaq yoqonan uyanğanday bulıp urınınan hikerep tora la yılğa ağışı buylap yügerä-atlay kitä. Ämmä ozaqlamay ayaqtarı talıp tuqtay, artaban yay atlap bara. Yöröşön alıştırıwğa uyarı la alışına. Awır körhönöp: "Ah, dusım, yaqşı atım Yondoz yulawsı!- tip qısqırıp yebärä. -Hin mine in käräk saqta yañğız qaldırzıñ, hine tereltes ösön min yılqı öyörzäremdeñ, kötöwzäremdeñ bötähen dä ayaamay birer inem; ikäwläp his şikhez Mayanhılıwımdı tabır inek; yäne höygän yäre menän toğro atı başqortqa bötä nämänän dä qäzerleräk bit. Yäyäwläp min Sarıbayzıñ yäyläwen tiz genä taba alırmıñmı ikän?- tip uylay. -Ä tapqan xäldä, yırtıq säkmän menän, yalanayaq, athız, qoralhız köyö qarun häm tākäbbär Sarıbayğa nisek kürenermen ikän? İkense yaqtan, bälki, xan ulı Ayqara soltan batırzar menän köräştä, usal arıslandar häm yulbarıstar awlağanda yäki atta yöröwzä, märeñlekte qızğa üzen köslö lä, osta la itep kürhätkänder. Mayanhılıwzıñ oşonday batırzan mine östön hanawın min qayzan beläyem? Ä min, Mayanhılıw menän atahına tanış bulmağan ber höykömhöz başqort, ixlas küñeldän yarata, tip äytewzän häm alıp qasıwzan başqa qızğa ber ni zä wäğazä itä almaym".

Sıxırsılar qorğan xäylälärze dan menän yırtıp ütkän, ä üzzären qıyrata barğan häm usal yırtqıstar menän qaharmandarsa alısqan aybarlı batır xäzer yanıp torğan küzzärenän häm alhıw bittärenän başqa qoralı la, kösö lä bulmağan kärehez ber qızzan yeñelä, unıñ aldında qoyolop töşä.-İnde, dusqayzarım,-ti, xikäyäne höyläwse, tıñdawsılarga qarap,-yeget bıl maturlıqtı qartlıq yetkäs nisek bulırın küz aldına kilterhä, ni kürer ine ikän? Min hezgä bütänsä ber hüiz zä äytämäyem, sönki, aqıllı uzamandar, hez bötähen dä üzegez belähegez, ä tik bilay tip kenä uylayım: bına äle yeget maturlıqtı üz gümerenän dä östön quyıp, uğa tizeräk yaqınayırğa teläy, ä şul uq maturlıqtı ul uyı menän qızzıñ qartlığında küz aldına kilterhä, unan bına älegeläy tizlek menän qasır ine. Ämmä başqorttarğa yaşlektä bilay tip uylarğa yazmağan...

Üzeneñ bıl uyı tıñdawsılarga nindäy tä'sir yahawın belergä teläp, xikäyäse oşo urında tınıp qala. Ğazättägesä, bötähe lä şarqıldap kölöp yebärälär. Şul waqıt aranan berehe: "Mineñ bisäm täwge köndärzä bik matur bulıp kürengäyne, ämmä tora-bara bötönläy kirehensä bulıp kitte, qalım tülöp ikense bisä alırğa mäcbür buldım", -ti. Ä ikensehe: "Mineke bitenä kerşän hörtöp, inlek yaqqan saqta bik hılıw bulıp kürende, ä täbiği xäleñdä kürhäm, üzenä qarağım da kilmäy başlanı. Şuğa unı ayırzım da, röxsät itkäne ösön Möxämmätkä räxmät äytep, ikense bisä aldım", -ti. Ösönsöhö ihä: "Yäş sağında min bisämde attarıma

qarağanda la nıǵıraq yarattım, -ti, -ä ul qartayıp, üzemä aqıl ultıra başlağas, qatındar xaqında şulay uylawıma üzemdeñ dä isem kitte".

Oşonday äñgämä habağa halınğan qımız ésep sıqqan waqıttan ozağıraq bara. Tıñlawıslar tuna töşkäs, xikäyäsä hüzen dawam itä.

Şatlıqlı uyarınan hağışlı uyarğa küskän Quzyrkürpäs, aqrın ğına atlap, yılğa ağışı buylap üz yulı menän bara birä. Ozaqlamay ul qamışlıq aryağınan nindäyzer şaw-şıw išetä, uğa yaqınayğan hayın, tawış kösäyä bara. Yulsı yeget şunda taban aşıǵıp yügerep barha, qamışlıq aryağındağı tigez yalanda bik zur arıslan ber qırğız batırına taşlanıp, unı bötönläy xäldän tayzırğanın kürä. Qırğız qulında qılısı bulha la, xälhezlektän kizänep heltäy almay, ä yırtqıs unıñ hayın kösön arttırğa ğına bara. Ul inde batırzıñ atın botarlap taşlağan, éyähän dä şulay itmäксе bula. Xäzer bötä ısanıs üzäreneñ otqorloğó menän arıslandı éyähenä yaqın yebärmäy qarşı torğan ike tağro éttä genä. Ämmä yırtqıs ularzı la ikehen ber yulı ortalay özä huğa, şunan saq ayağına basıp torğan batırğa taşlana. Unı yergä yıǵıp, ütker tırnaqtarı menän timer küldägen yırtqılay başlay. Bını kürgän başqort batırı, tanış bulmağan yegetkä yarzam kürhätmäксе bulıp, yıldamıraq yügerep kilä, qılısın bar kös menän kizänep arıslandıñ ütker teşle, qalın irenle tomşogon özä saba. Yırtqıs başın sayqap, moronon yergä ısqıy, şunan yaman yarhıp batırğa taşlana. Quzyrkürpäs, ikense tapqır kizänep heltäwe menän inde unıñ alǵı ayaqtarın özä saba, ä ösönsö tapqır heltägändä, arıslan yergä huzılıp yän birä.

Ul inde yanwarzı qaldırıp, xuştan yazıp saq tın alıp yatqan yat batırğa yarzamğa aşığa. Tänen qarap sıqqas, unıñ yaralanmawın, ä totoş izgelänewen kürä. Ul şunda uq yılğanın taqıyahı menän hıw kilterep börkä. Ozaqlamay qırğız küzzären asa la yänä yoma. Quzyrkürpäs täwzä Sarıbay yäyläwen kürhäter keşene taptım, tip qıwanha, xäzer unıñ ülep barıwın kürep, ömötön özä, bigeräk tä uğa yarzam kürhätä almawı ösön borsola. Yaranı uñalta torğan şıfalı üländärze belhä lä, bıl xäldä ularzıñ da fayzahız ikänen kürä. Ozaq qına uylap torğandan huñ, yegette yılğala qoyondormaqsı bulıp, iñbaşına kütärep, yar sitenä alıp bara. Yaqşı niyät menän uylap tabılğan bıl xätär dawalaw yulı imğänewseneñ xäleñ yaqşırtta töşä, dawalawsını qıwandıra, sönki küñele yaqşı keşe ikense beräwzeñ yaqşıluğın kürep şatlana bit. Başqort batırı qırğızı yar başına halıp sisenderä başlağan saqta, unıñ küzzären asıp, quldarın qıymıldatıwın kürä. Bınan ul awırırızıñ ike säbäptän-hıw börköwzän häm kütärep kilterewzän isenä kilewen añlap ala. Şunlıqtan ul hıw hosop alıp uğa qabat börkä lä, şunan yänä iñbaştırına kütärep, ülterelgän arıslan yanına kire iltä. Şul waqıtta inde qırğız yegeteneñ torop ultırıp, tübändäge hüzzärze äytewen išetkäs, sikhez qıwana:

-İzgelekke batır!- ti ul. -Hin arıslandıñ ütker tırnağınan tartıp alıp, mine ülemdän qotqarızıñ, inde mine üzem qäzer itkän ata-äsämä, mine bütän ağay-énehenä qarağanda nıǵıraq yaratqan apayıma qaytarhañsı. Äğär zä şul apayım mineñ qaramağımda bulha, min unı hiñä käläs itep birer inem, östäwenä yaqşı atımdı la quşır inem. Ämmä, hin qızıras istäk bulğanlıqtan, atayım, hineñ işe ba-

tırzarzı bik qäzer ithä lä, bıǵa rizalıq birer tip ışana almayım.

-Atayın kem huñ hineñ? Üzeñ kem dä, apayın kem, nindäy ırırwan bulahın?-
tip horaşa Quziykürpäs.

-Mineñ atayım-Sarıbay batır, -tip yawap birä qırǵız, -üzemdeñ isemem-Barlıbay, apayımdıqı-Mayanhılıw, ä ırırwıız ın yaqşı qır-qazaq ırırzarınıñ berehe ul.

Şul waqıt Quziykürpäs:

-Hin Mayanhılıw qustuhımı ni!-tip qısqırıp yebärä lä, Mayanhılıwzın isemen äytep, serem asıldı buǵay, tip uylap, telen teşläy. Ğaşıq bulǵan keşe és seren bütändärzän tügel, xatta, mömkin bulha, üzenän dä yaşerer ine. Şunlıqtan Quziykürpäs, üze asıqtan-asıq höyläwsän keşe bulha la, yat keşegä yöräk serzären asqıhı kilmäy.- Xäzer hineñ atayın Sarıbay qayza? -tip kenä horay ul.

-Bınan ike könlök yulda,- tip yawap birä qır-qazaq yegete.- Min hineñ kem ikäneñde, qayza barıwıñdı belmäyem. Tik, xuş küñelle batır, hinän şunu ütenep horayım: zinhar mine, xäldän tayǵan ber keşene, bında qaldıra kürmä, ber yırtqıstan qotqarıp, ikensehenä birmäse,- tip ütenä.

Başqort batırını Sarıbay yäyläwenä iltergä rizalıǵın birä. Bını ul üzeniñ xuş küñellegenän bigeräk. Mayanhılıwzı özölöp yaratıwınan şulay eşlärǵä bula. Şul yerzä ul éyärzeñ ayılın sisep ala la şunıñ menän Barlıbayzı arqahına yökmäp alıp kitä. Quziykürpäs üz yögönän yekhenmäy, kirehensä, şatlana ǵına, sönki Barlıbayǵa yarzam qulın huzıp, atahı menän apahınıñ uǵa räxmät äytewzärenä, oşo uñay menän ularǵa yaqınayırǵa ömöt itä. Barlıbay ihä üz tarafınan uǵa böt-mäs räxmät äytä, mal, keyem-halım birergä wäǵzä itä häm üze menän bergä yäşärgä atahın rizalaştırırǵa hüız birä. Üzen Yılqıbay tip tanıştıırǵan başqort batırını bıl wäǵzäǵä bik qänäǵätlänep, şäfkätle qır-qazaqtı tabıwına şatlana, artaban bıl yeget üzemä dus, bälki, eşemdä yarzamsı la bulır äle tip qıwana. Şulay za ul äle hınalmaǵan dusınıñ xıyanat itep qıyırwınan qurqa, üzeneñ bında ni ösön kilewen dä, qayhı ırırwan ikänen dä, ısın isemen dä äytmäy. Şulay itep, Yılqıbay (Quziykürpäste min artaban şul isem menän yörötäm) qır-qazaqtıñ bötä wäǵzälärenä başqortsa: "Yarar, Barlıbay! Bınıñ bötähen dä alda küz kürer!" tip kenä yawap qaytara häm unı yökmäǵän kileş atlay birä.

Ösösö kön tigändä, ular Sarıbay yäyläwenä kilep yetälär, bında Sarıbayzın üze menän qızınan başqa ber kem dä bulmay, sönki bötähe lä ber genä köngä hunarǵa kitep tä, biş täwlek buyı qaytmaǵan Barlıbayzı ézlärǵä yebärelǵän ikän. Atahı ın yaratqan ulın, apahı höyöklö qustuhın kürewǵa qıwanıp bötä almayzar. Unı ülemdän qotqarıp, yökmäp alıp kilǵan Yılqıbay ikeheneñ dä ixlas küñeldän äytkān räxmät hüzzären išetä.

Mayanhılıwzın tege tılsımlı taqtala käwzälängän şawlähe genä lä Quziykürpäste hayran qaldırǵaynı, inde küz aldında qızın üzen kürgäs, yegetteñ nindäy xäldä bulıwın üzegez uylap qaraǵız. Mayanhılıw neskä bille, zifa buylı ap-aq tüñäräk yözlö bulıp, ike bite alıwlanıp, küzzäre yanıp, kükräge qalqıp tora, tawışı la yöräkte yelkenderges bulıp yañǵıray. Qustuhın ülemdän qotqarǵanı ösön

räxmät äytkān saqta, batır oşo tawıştan telhez qala. Ah! Bıl waqıtta nindäy kölkö bulıp kürenden hin, Quızıkürpäs baxır! Hiñä, mineñ kãñäşemdi tıñlap, hoqlandırğıs yaşlek bõrkänsegen hirpep, unı qart itep küz aldına kilterergä ine, ämmä hin mine añlamannıñ yäki miñä ıñanırğa telämänen. Üzen kürgändärgä qarağanda, küñeleñdän yöz tapqır mawıqtırğısıraq maturlıqtı astıñ, şunlıqtan köyölöp töştön dä, quzğalıw tügel, ber hüz zä öndäşä almay, qatıp qaldıñ. Oşo xälde kürgän Sarıbay menän Mayanhılıw hine yartı aqıl tip uylanı.

Ämmä inde Barlıbay başqort yegeteneñ kösö häm qaharmanlığı haqında höyläp birgäs, ular bıl uyarınan dünep, unı qäzer itälär häm ikense tapqır uğa räxmät äytälär. Ä şul arala, yarhığan yörägen az bulha la tınıslandırıp, Mayanhılıwğa ise kitmäyeräk qarağa tırışqan Yılqıbay ularzıñ räxmät äytewenä: "Min Barlıbayğa osraqlı ğına yarzam kürhättem, äğär käräk bulha, bınday yarzamdı Sarıbay ğailähenä üzem teläp kürhätewzän dä baş tartmas inem", -tip ixlas küñeldän qısqa ğına yawap qaytara.

Qustıların ezläğän yertzän inde qayıp töşkän uldarına Sarıbay Yılqıbay menän Barlıbay xõrmätenä yıyın yaharğa quşa. Bıl yıyınğa unıñ bik küp ağay-enehe saqırıla. Tuyğansı it aşap, qanğansı qımız eskändän huñ, ular üzzäreneñ yetektäre, qıyılıqtarı menän maqtanırğa totanalar. Här kem hunar yäki barımta waqıtında üz başınan kisergän xäldärze höyläy. Bıl äñgämälärze ozaq tıñlap ultırğan Sarıbay batır axırza höylängän xäldärzen waqlıǵınan ére genä kölöp quya la qasandır üterelgän yulbarıs terehän kürhätep, maqtana başlay. Yetmähä, şapırınıp, yulbarıstıñ yırtqıslığı, kösö xaqında, üzeneñ soslogo häm qurqıwzı bar tip tä belmäwe, yanwarzı nisek yeñewse turahında ozon xikäyä höyläy, ä ısın yeñewse Qarabayzı iskä lä almay. Maqtana-maqtana la tawışın kütärä töşöp:

-Barlıbay ulım, bezgä üzen ütergän arıslan terehän kilterse, -tip öndäşä,- bez unı yulbarıs tirehe menän ülsäp qarayıq, ularzıñ zurlıǵına qarap, qayhıbiz batıraraq köslöräk ikänen kürerbez,- ti.

Atahınıñ bıl hüzzärenän qızarınğan Barlıbay:

-Arıslandı min tügel, Yılqıbay üterze, xõrmätte uğa kürhätergä käräk,- tip yawap qaytara.

-Hin tuzğa yazmağan kölkö hüz höyläyheñ,- tip yekerä atahı.- Arıslanğa iñ élek taşlanıp, unıñ menän alış başlawı hin bit! Şulay bulğas, yeñewse lä hin, xõrmät tä hinä bulırğa teyeş. Yılqıbay unı ütereşewzä hiñä ber az yarzam ğına kürhätkän!

Atahınıñ qızıw xolqon belgän Barlıbay unıñ menän artaban hüz köräşterergä baznat itmäy, arıslan terehen kilterep birä. Tirelärze sağıştırıp qarağas, arıslan tirehe yulbarıstıqınan bir terhäk buyı ozon bulıp sıǵa. Ulı ütergän yırtqıstıñ tirehe atahınıñ min üterzem tigän yulbarıstıqınan zur bulğas, Barlıbayzı küberäk maqtayzar. Sarıbayzıñ bığa ğärlege kilä. Yılqıbay ihä Sarıbay unı arıslan üterewse tügel, tip äytewenä artıq üpkälämäy. Yulbarıstı la Sarıbay tügel, ä atahı Qarabay ütergänlege uğa bildäle. Yılqıbay, üze telämähä lä, Sarıbayzıñ, min

ülterzem, tip şapırınıwı ösön bik xurlana. Şulay za ul, xucahınıñ yözön yırtqıhı kilmägänlektän, bıl yulı la öndäşmäy qala.

İrtägehenä Barlıbay, aldan wägäzä itewe buyınsa, üzen ülemdän qotqarıwsı-ğa mal-tıwar menän keyem-halım büläk itergä atahınan röxsät horay. Sarıbay bığa rızalıgın birä, binday qıyıw yeget barımtağa barğanda yäki yäyläwze haqlağanda kăräkle keşe bulır, tip uylap, uğa üyöndä tororğa röxsät itä. Barlıbay, hüzen tındağanı ösön atahına räxmät äytep, Yılqıbayğa birgän wägäzähen ütär-gä aşığa.

Ämmä ul, Yılqıbayzıñ éyärle at menän säkmändän başqa ber ni zä alırğa telämäwen belgäs, bik gäcäplänä. Qırğızzar arahında hiräk osray torğan binday malğa qızıqmawsanlıq xolqon kürep, Barlıbay dusın yänä niğraq yarata başlay.

-Äytse miñä, dusqayım,- tip horay ul, -üz tıwğan yereñdän şul tiklem alıs yaqtarğa nindäy yomoş menän kilep sıqtıñ huñ hin?

Oşonday horawzıñ birelewen gel kötöp yörögän Yılqıbay küptän uylap quy-ğan äkiyäten höyläp birä:

-Atayım üzeneñ qärzäş-ırıwzarı menän Yayıqqa qoyğan Haqmar yılğahı bu-yında yäyläy ine. Köndärzän ber köndö bez, hunarzan arıp qayıp, bik qatı yo-qoğa taldıq. Şul waqıtta ber törköm qır-qazaqtar qapıl kilep yäyläwze basalar za yılqı öyörzärebız menän bütän maldarıbızı äyzäp kitälär. Bez barımtasılar ar-tınan taşlandıq, qıwıp yetep, huğışa başlanıq, ämmä ular bezzeñ här berebezgä un keşe tura kilgänlektän, bötäbezze lä qıra huğıp, yaralanğan ağıyım menän mine, küzzärebızze bäläp, üzzärebız menän alıp kittelär. Bezze ni eşlätmäkse bul-ğandarın min belmäyim. Un könlök yul ütkändän huñ, tuy qorop yatqan ber awılğa kilep tutqanılar. Bezze urlawsılar bında isergänse qımız éstelär zä qatı yoqoğa sumdılar. Şul waqıtta min, küzemdeñ bäyen sisep, iñ yaqsı at haylap menep, qılıs aldım da, qayza barğanımdı la belmäy, baş huqqan yaqqa sabıp sı-ğıp kittem. Şulay itep, un biş täwlek buyı yulda buldım. Oşondan alıs tügel yer-zä min atımdan ayırıldım. Ul töndä tuğayza ülän utlap yöröy ine. Qapıl qamış-lıq arahınan yulbarıs kilep sıqqan da atımdı yırtqılap qamışlıqqa alıp inep kit-kän. Min unıñ xatta éyären dä taba almanım. Şunan huñ yäyäwläp ös könlök yul ütkäs, arıslan menän alışqan hine osrattım häm üzeñä yarzam qulımdı huzıw bə-xetenä ireştem.

Bını išetkän Barlıbay, gümerlek dus bulırğa wägäzä birep, Yılqıbayzı qosaq-lap ala.

Uylamağanda Sarıbay gailähe menän bergä yaşaw bəxetenä ireşkän Yılqı-bay Mayanhılıwzı kön dä kürep höyläşä başlay. Qayhı saqta unıñ yomoşon da ütäy. Qız yeñgäläre menän beyä hawırğa yörögän saqta, yeget uğa beyälären to-top birergä yarzamlaşa, ä Mayanhılıw hiztermäy genä uğa küz töşörgöläp qu-ya. Yegetteñ ozon buylı, kiñ kükräkle batırzarsa hını qızğa bik oqşay. Bötähe lä yaqsı bara, ämmä yomşaq küñelle, oyalsan Yılqıbay, kire qağıp quymağayı tip, Mayanhılıwğa üz uyın äytergä baznat itmäy. Ul äle keyäwe Ayqaranı yaratıw-yaratmawın da belmäy. Bını ul dusı Barlıbayzan horaşıp belergä tırışa. Yarat-

qan qustıhı Barlıbay ihä, apahınıñ bötä serzären belgänlektän, Mayanhılıwzıñ Ayqara soltandı yaratmawın höyläp birä. Xan ulı üze qarhaq, üze Aqhaq hām kömörö, yetmähä bik usal xoloqlo ber äzäm ikän. Bay hām xan ulı bulğanlıgı ösön genä abruylı ikän.

-Atayım şuğa qızıgıp, xan menän tuwğanlaşmaq bula, Mayanhılıwzı ulına kösläp birä. Bez inde kön dä Ayqaranıñ tuy yaharğa kilewen kötäbez. Miñä apayım bik yäl...

Oşo hüzzären äytkä, Barlıbay yılmayıp quya.

-Bıl ni tigän hüz?- tip horay Yılqıbay.

-Dusım!- ti Barlıbay, ber az uylap alğas. -Bezzen gailälä atayım ber kemgä lä höylämäskä quşqan ber ser bar. Bälki, bınıñ hiñä his kärege lä yuqtır, şulay za dustar arahında yäşeren nämä bulırğa teyeş tügel. Apayım Mayanhılıw bala saqtan uq atayımdıñ élekke dusı başqort batırı Qarabay ulına äytterelgän bulğan. Apayımdıñ yäse yetep, buyğa üskän hayın hılıwlıgı la arta barıp, danı bötä ilebezgä taraldı. İñ yaqşı ırızarzıñ küp kenä batırzarı unı yawsılatıp, bay qalın wäğazä ittelär. Şunlıqtan atayım, bik mahayıp kitep, bötäheneñ dä, şul isäptän atahınan yäşläy yetem qalğan Qarabay ulınıñ da horawın kire qaqtı. Ä artaban, bütän batırzarzıñ hām Qarabay ulınıñ yözätele-ewenän qotolor ösön, apayımdı Ayqarağa birep, unıñ atahı menän oşonda, unıñ ilenä, küsep kilergä hüz quyıştı. Şul köndän alıp Mayanhılıw Ayqaranı yaratmay başlanı. Qarabay ulın, ber waqıtta la bezzen yäyläwgä kilmägänlektän, kürgäne bulmaha la unıñ yegetlege hām sosloğo xaqında bik küp maqtaw hüzzäre işetkän apayımdıñ uğa barğıhı kilä. Min baya şunlıqtan-apayımdıñ äle bulha gäripkä tügel, batır yegetkä keyäwgä barğıhı kilewen uylap köldöm dä inde.

Barlıbayzıñ bıl hüzzären işetkän Yılqıbay Mayanhılıwzıñ Qarabay ulın yaratıwın belep şatlana, ä üze bıl xaqta uğa qasan, qayza kürep äytergä belmäy. Ozaq baş watqandan huñ, bınıñ ämälen taba. Üze bergä yäşägän dusı Barlıbayzıñ tirmähe Mayanhılıw torğan tirmänän alıs bulmay. Qatın-qızzar beyä hawırğa yäki qımız äsetergä kitep bötäkän saqta, Mayanhılıw üz tirmähendä beräy nämä sigep ultırıwsan. Här waqt üz tirmähendä yañgız qalğan Yılqıbay tap oşo xäldän fayzalanırğa bula. Ul, ber kemdeñ dä isemen tilgä almay, üzeneñ il qızırıp yöröwen, başınan uzğan xäldärze, uy-kisereştären beldergän kinäyäle yır uylap sığara. Mayanhılıwzıñ da üz tirmähendä yañgız ultırıwın belep, ul üzeneñ yağımlı tawışı menän här waqt oşo yırın yrılay.

Täwzä höylägänebezsä, iskärmästäñ genä başqortqa küz halırğa yaratqan Mayanhılıw unıñ yırzarın tıñlawzan da baş tartmağan. Qızıñ yaratıwı gına kāräräk, unan üze ük, qarsığa hımaq, qulğa kilep qunır. Qızarzıñ qızıgıwı arı sapqan hayın kösön arttıra barğan yaqşı attıñ gäzte menän ber ul. Şunıñ kewek ük Mayanhılıwğa la Yılqıbay köndän-kön höykömlöräk bulıp kürenä başlay, unıñ moñlo tawışı menän uyğa qaldırıwsan yırı yegette qız yörägenä yaqınaytqandan-yaqınayta bara. Yırzı tıñlağan hayın, unıñ här hüzen yatlap, xäterendä nıq qaldıra barğan Mayanhılıwzıñ bıl hüzzären kemgä töbälewen tüzemhezlek me-

nän belgehe kilä başlay. Ul bında üze hām tāwbaşlap äytterelgän keyäwe Qu-
ziykürpäs kisergän xäldärgä küp oqşaşlıq taba, ämmä uniñ Qarabay ulı bulıwın
başına la kilterä almay. Şunday alıs yertzän bında ul yeget ber üze qayhılay itep
kilhen, tip uylay ul, ä yörägeñ qayza tartha, şunda barırhuñ tigän xäkikätte bel-
mäy.

Şulay itep, Yılqıbay üz yerın ös kön buyı ber rättän yırlay, ä Mayanhılıw uni
iğtibar menän tıñlay, üze lä qabatlap yırlay başlay. Yılqıbay bını yaqşı belä.

Oşonan huñ ozaq ta ütmäy, Sarıbay yäyläwenä xandan ös ilse kilep töşä. İl-
selär: ulı hām ağay-éneläre menän xan yulğa sıqtı, yartı yulda tuqtap, hine bötä
uldariñ hām ağay-éneläreñ menän şunda äzerlängän yıymğa saqıra, tip xəbär
itälär. Bını kötöp yörögän Sarıbay ällä qasan äzärlänep torğan bula. Ul irtäge-
henä qärzäş-ırıwzarın saqırıp ala, ä ösönsö köndö inde, yäyläwendä tik qatın-
qızzarı, ös kötöwsehen hām oşo mälädä sirlegä halışqan Yılqıbayzı qaldırıp, xan
yayınına kitep tä bara.

Sarıbayzar kitkän köndö ük, qatın-qızzar beyä hawırğa taralışqas ta, tüzem-
hez Mayanhılıw zur yomoş tapqan bulıp, Barlıbay tirmähenä kilep inä, ä Barlı-
bay za, uniñ qatını la bında bulmay. Éşteñ asılın añdap alğan Yılqıbay, ul kilep
ingäs tä, hüiz başlay:

-Hılıwzarzıñ hılıwı Mayanhılıw! Mineñ xälemde beleşergä kileweñ ösön zur
rəxmät hiñä! Min inde hawıqqas, hinän beyäläreñde tottormay, gel genä üzem
totop yezelekkä kilterermen.

-Hineñ awırıp yatıwıña borsolam min, Yılqıbay, inde hineñ yırını da işetel-
mäy başlanı,- ti qız.

-Ul yır hiñä oqşaymı huñ?

-Yırını häybät tä, tik azağı yuq. Hin, ber batırzıñ tıwğan-üşkän ilen qaldırıp,
alışqa barıp sığıwı hām unda ber qızızı ata-äsähenän qasırıp alıp kitergä künde-
rewə xaqında yırlayhuñ, yırınıdı oşo yertzä bötöräheñ.

-Ä qız uniñ menän qasıp kitergä rizamı huñ?

-Min unıñ belmäyem.

-Ägär şul qız urınında hin bulhañ hām şul batırzı yarathañ, uniñ menän ki-
tergä riza bulır ineñme?

-Yuq! Min ul saqta atayımdı asıwlandırğan bulır inem, hām ul mine bötä gü-
mere buyı yaratmas ine.

-Ägär batır üzeñde yaratmay başlaha, ni eşlärheñ?

-Bınıñı unan da yamanraq; ul waqıtta min ni eşlärgä lä belmäs inem.

-Ä min hiñä nimä eşlärgä kărăklekte biläm.

-Nimä işlärgä huñ?

-His qurqıp tormay, mineñ menän qasıp kitergä, sönki min Quziykürpästeñ
üze, Qarabay ulı bulam, bäläkäy sağıında hin uğa käläş bulırğa wäğazä itelgän-
heñ; hin unı yaratahuñ, ul da hine yarata.

-Isınmı huñ bil?

-Bına atayım artınan miñä üz quldariñ menän sigep yebärgän büläktäreñ.

Oşo hüzzärzän huñ batır üz başınan kisergändärze häm Mäskäy äbey mä-meryähendä kürgändären bötähen dä höyläp birä. Bıl Mayanhılıwğa şul tiklem tä'sir itä, ul şatlıgınan ilap yebärä häm batırzı übep, unı mänge yaratırğa ant itä. Ämmä qız iñ élek batırzıñ Sarıbay yanına barıp, uğa üzeneñ ısın isemen belde-rewen häm qasandır atahına birgän hüzen ütäwze horawın teläy; bını Barlıbay menän bergäläp eşlärgä kăräk bulır, ti. Atayım ränyer tip, yegetteñ bergä qasa-yıq tigän telägenä riza bulgıhı kilmäy. Quziykürpäs unı ozaq ögötläp qaray, äm-mä ul bığa künmägäs, axırza:

-Yarar, Mayanhılıw, -ti. -Min hineñ bıl telägeñde ütäyem, tik hiñä şunı is-kärtep quyam: atayıñ Sarıbay, hüzemde kire qağıp, üzemde yäyläwänän qıwa-saq, ul waqıtta hin mine qabat kürälmäyäsäkheñ.

-Ah! Yuq, höyöklöm Quziykürpäs! Zinhar ulay timä, hinän ayırılıp qalıw miñä bötähenän awırırdaq!- tip qısqırıp yebärä lä Mayanhılıw, batırzı qosaqlap ala.- Oşo ber hüzeñdän genä yörägemdeñ nisek tibewen kürhäñse!

-Qasıwzan başqa sara yuq, -ti höygän yegete.- Min kitermen dä hin qalırhiñ, unan gümerzä küreşmäbez. Hin üze qarhaq, üze Aqhaq, kömörö häm tiskäre Ayqaranıñ bisähe bulırhiñ, ä min üzemä bütän käläş ézlärmen.

-Yuq, yuq! Bıl hüzzäreñde qabat äytmä!- ti Mayanhılıw. Qurqıwımdan totoş qaltıranıp, saq tın alıwımdı kürhäñse. Tıñla! Atayım, hüzeñde kire qağıp, üzeñde yäyläwzän qıwa ikän, ul saq üzeñ yıtqıs arıslanı ütergän yergä tup-tura bar za, şunda qamışlıq arahına yäşenep, mine köt. Bälki, hiñä bezzeñ xalıqtıñ oşo yolalı bilgeleler. Äytterelgän qız menän yegetteñ ağay-éneläre ber-berehenän ike-ös uq atım yer alıslıqta bülenep toralar za, qız menän yegette baştan-ayaq qorallandırıp, attı yarışırğa yebärälär. Keyäw yän-farman sabıp käläşe artınan qıwıp kitä, ul şulay sabıp barışlay qızın qosaqlap alıp, üzeneñ yegetlegen kürhätergä teyeş. Käläşe ihä unı yetkermäs ösön qamsıhı menän heltänä-heltänä arı sabıp kitergä tırışa. Min, ul ğärıp Ayqaranan anhat qotolop, şulay baştan-ayaq qorallangän köyö üz ırkem menän attı sabıp yöröwemä ışanam. Oşo kileş, qä-zerle batırım, hineñ yanına sabıp barırmın da mänge hineke bulırmın. Ul waqıtta inde bezze bir kem dä ayıra almas! Ä artıbızzan qıwalar ikän, hin mine buş-qa ğına birmäsheñ, tip ışanam.

Quziykürpäs Mayanhılıwzıñ bıl uyına bik qänäğät bula, unı qosaqlap alıp kükrägenä qısa. Şunan atına menep:

-Xuş qäzerlem Mayanhılıw!- ti. -Ämmä min ozaqqa xuşlaşmayım.

-Xuş bul, -ti Mayanhılıw, -tik min hineñ menän ozaqlamay küreşermen, ar-taban gümerzä ayırılışmabız.

Yeget quzğalıp kitkäs, artına qaray-qaray bara. Mayanhılıw, ul küzzän yu-ğalğansı, urınınan quzğalmay qarap qala.

Şul arala xan yıyını dawam itä. Unda qıwızlı la, itte lä yällämäyzär. Qunaq-tar menän xucalarzıñ bötähe lä, aldarına itteñ iñ toso qoyılğan xan menän Sarı-bayzan başqa, zur tabın yahap ultırğandar. Şul waqıtta ular yanına Yılqıbay ki-lep töşä. Tabından berense bulıp kütärelgän Barlıbay unıñ sälämen ala, üzen xan

menän Sarıbay yanına kilterep isänlek-hawlıq horaştırı. Xan Sarıbayzan yeget-teñ xäl-ähwälen, qayhı ırıwzan ikänen horaşa. Sarıbay ihä, bıl qazaq basqınsılardıñ äsirlegenän qotolğan ber yarlı istäk, hunarza ulıma yazam kürhätäkän ösön unı üz yäyläwemdä qaldırızım, tip yawap qaytara. Xan Sarıbayzıñ kiñ küñelle-gen, başqortoñ izgeleklegen maqtay, üze it aşap, qımız ésewendä bula. Yılqı-bayzı la tabıñğa ultırtıp hıylarğa quşa.

Tabındağı tabaq-tabaq it aşalıp, habalarzağı qımız éselep bötkäs, xan köräş başlarğa ämer birä. Bında ike yaqtan batırzar za, atta osta yöröwselär zä küp bu-la. Ularzıñ kübehe köräştä üz köstären, tasıllıqtarın kürhätälär. Sirat Yılqıbayğa kilep yetkäs inde, unıñ yegetlegenä ber kem dä tiñläşä almay: üze menän kem genä alısmahın, ul unı yığıp qına qalmay, tup kewek söyöp taşlay. Sarıbay häm başqalar unıñ kösönä, ostalıǵına qayran qalıp, alısqan ıayın maqtap ultıralar. Şulay za xandıñ bıǵa ése boşa, sönki, Yılqıbay Sarıbay yaǵınan bulǵanǵa, kö-räştä xandıñ aǵay-énehe xurlıqqa qala. Şul waqt xan Sarıbayğa üz aǵay-énehe-nän Yılqıbayğa qarşı ös köräşse sıǵarıp, yeñewsegä büläkkä ille harıqqa toror-loq kärmäzin säkmän, yegerme harıqlıq qama qırpıwlı xätfä taqıya quyrıǵa qu-şa. Sarıbay bıǵa kinänep riza bula, sönki unıñ üze menän köräşergä ber kem dä baznat itmäǵän bik köslö ber qustıhı bula. Bına şul batır başqorto yeñep, üz ırı-wın xan ırıwı aldında, his şikhez, östön itep kürhäter, tip ışana. Uǵa üzeneñ ike ulın-Börkötbay menän Barlıbayzı quşa. Élek-éлектän köräşkä häwäs bulǵanlıq-tan, üze lä başqort menän köräşergä baş tartmas ine lä, qozaları aldında abruyın töşöröwzän genä qurqa.

Köräşselär urtaǵa sıǵıp, bildärenän alışalar. Kiñ yawrınlı qırǵız, üz kösönä tayanıp, Yılqıbayzı arqanlaǵan usal ügez şikelle itep törlö yaqqa qayırǵılarǵa to-tona. Yılqıbay uǵa täwzä irek birä, ämmä qırǵız az ǵına albirǵay töşkäs, bötä ta-sıllıǵı menän kösön halıp, unı baş osona kütärä, şul kileş altı tapqır öyöröldö-röp, qarap ultırıwsılarǵa qanattarın halındırıp, ayaqtarın huzıp hawala yözǵän börköt töslö itep kürhätä lä yergä ırǵıta. Tamaşa qılıwsıların bötähe lä bıǵa tañ qalıp, şatlıqtan hikereşep ayaǵürä toralar häm yeñewsene maqtap hörän halalar. Sarıbayzıqlar za, üz ırıwzaştarı kewek ük, ularzıñ berzäy xurlıqqa qalıwın kü-rep torǵan xan da qıwana-qıwana Yılqıbayzı huplay. Şunan xan: bıl batır Sarı-bayzıñ ölkän ulı Börkötbay menän köräşen, ti. Yılqıbay unı la anhat qına ye-ñä. Şunan huñ ösönsö alısta Barlıbay za üz dusınıñ kösön hınap qaramaqısı bu-la. Yılqıbay ihä, unı yaratqanlıqtan, dusınan östönlök alǵıhı kilmäy, köstön tiñ bulıwı arqahında köräşteñ qırqıwlaşa barıwın ul qarap torowsılarǵa zur ostalıq menän kürhätä. Bınıñ menän ul ber ularzı ǵına tügel, Barlıbayzıñ üzen dä alday. Qayhı saqta üzen yanbaşına alırǵa yäki yuǵarı kütäregä irek birä, läkin tizzän unıñ albirǵawınan fayzalanǵan bulıp, yänä ayaǵına basırǵa ölgörä, şunan üze unı kütärep ala başlay, bında la yuramal tasılhızlıq kürhätä, şulay itep dusına xäl yıyırǵa waqt birä. Oşolay alısa torǵas, ular ös batır himez harıq ite aşap bötöp, berär turhıq qımız éserlek waqt uzǵaralar. İnde batırzarzıñ köstäre tiñ bulıwın kürgän xan da, yıyılǵan xalıq ta köräşte tuqtatırǵa quşalar. Büläk itep başqortqa

kärmäzen säkmände, Barlıbayğa qama qırpıwlı taqıyanı birergä bulalar.

Hunarza batır, köräştä tiñdäş, tuyza dus bulğan ike yeget köräşte tamamlas, qosaqlaşıp übeşälär. Bötähe lä ularzı maqtap kütärep ala. Batırlıqtı qäzer itewsän xan Yılqıbayzıñ iñenä säkmände üze ük halıp, arqahınan höyä. Barı tik Sarıbay ğına urınınan tormay, ber hüiz zä öndäşmäy, tabışqa ömöt itep tä yaqşı kötöwse tarafınan kötöwzän qıwıp yebärelgän büre himaq, qırın küize menän qarap ultıra birä. Qustıhı menän ulın başqorttoñ köräştä xurlıqqa qaldırırwına Sarıbayzıñ asıwı qabara. Şulay bulha la xandıñ häm üz ağay-éneläreneñ unı qäzer itep qosaqlawzarın kürgäs, üzeneñ asıwın bildermäskä tırışa. Şul waqıtta Sarıbay, ulı Barlıbay yanına kilep, uğa büläkkä tigän taqıyanı keyzerep, qosaqlay za:

-Hin, ulım, töptö üzemä tartqanhıñ, bınan arı hin üz ağay-éneñ östönän uzaman bulırhıñ,- ti.

Köräş bötöwgä, xandıñ ämere buyınsa, bütän uyındar başlanıp kitä. Uq atıp märgänlektä yarışıw ösön säp quyalar. Säp yartı uq ozonloğondağı ağas köpşänän tora, şunıñ at küize zurlığındağı tişegeneñ tege yağına buşaq qına itep ağas bökö tıǵıla. Uqsılar, säpkä qarşı yöz azım yerzä tezelep, beräm-beräm şul tişekkä tosqap ata başlayzar. Uğı köpşä tişege aşa ütep bökönö ırǵıtha, şul iñ märgän atıwsı bula. Täwzä ber tapqır atqan uqsıların uqtarı yaza ütep kitä. Ular artında öndäşmäy qarap torğan Yılqıbay, üz kizewe kilep yetkäs, alğa sıǵıp, iñendägi bayağı xan säkmänän uñ iñenän artqa taşlay birep, uğın yäyähenä kizäp, şunday köslö häm märgän atıp yebärä, uq köpşäne quzğatmay-nitmäy tişegenän ütä sıǵa häm bökönö üze menän yänä yöz azımğa arı alıp kitä. Oşonday osta häm märgän atıwsını kürep, bötäheneñ ise kitä. Yarıšta qatnaşıwsılarnıñ barıhı la Yılqıbayzı bıǵasa qırǵız yerendä bulmağan iñ märgän uqsı tip atayzar.

Oşo waqt ésendä Yılqıbayzı yaratıp ölgörgän xan unıñ yänä ber yegetlegenat saptırırwa sosloğon kürgehe kilep, dürt ile qalınlıǵındağı taqta quyrıǵa quşa. Atta yän-farman sabıp kileşläy şul taqtanı ütä atqan uqsıǵa büläk itep kömöş uqa menän qayılğan, haqı un biş harıqlıq qalta birelergä teyeş. Ämmä bıl batırlıqtı Yılqıbayzan bütän kem işläy alhın? Taqtaǵa atıwsılar küp bula, ämmä uğa qayhı biräwzäre ginä tigezä, atılğan uqtarnıñ ber nisähe genä taqtanıñ yartıhına qäzär ütä ala.

Ä Yılqıbay qamsılap,
Yarhıtıp mengän atın,
Yäyähenä yaylap halıp,
Yebärä uğın atıp.
Atqan uğı batırzıñ
Ütä sıǵa taqtanan,
İr-yegetlik kürhätep,
Bäygegä ala qaltanı.

Xikäyäne höyläwse ber azǵa tınıp qala, sönki tiñdawsılar kölöşä başlayzar. Şunan: "Bıl waqıtta qır-qazaqtar bezneñ batır xaqında nimä uylanılar ikän?"- tip

horayzar. - "Hez nimä uylayhıgız, ular za şunı uylağan, -tip yawap birä säsan. - Kölöşälär, üz küzzärenä üzzäre ısanmay toralar. Quızıykürpästeñ qaharmanlıqtarın kürgän-belgän aqıllı quraysılar üzzärenen dörestö köylär qurayzarında bına oşo xäqiqätte bezzeñ köndärgä kilterep yetkergändär, bezzeñ batırzı danlap yır sıgarğandar. "Yılqıbay" tip atalğan bıl yır äle lä bötä başqort, qazaq yertzärendä yırlana...

Bıl ırmäk şunıñ menän genä bötmäy äle. Xan attan tartışıw yarışında la os-talıqtı kürgehe kilep, Yılqıbayzan şul yegetlekte lä kürhätep, şunıñ menän uyındı bötöröwen horay. Batır xanğa xörmät yözönän unıñ bıl telägen dä ütergä äzer, läkin üzen keselekle kürhätep, at östündä nıq ultıra belmäwen, şunlıqtan unıñ maqtawına layıq bula almayasağın äytä. Şuğa qaramastan, birelgän ämer buyınsa, batırzarzıñ bötähe lä yähät kenä äzerlänep ala. Sarıbay üze haylap öyrätkän in yaqşı batırzarzan torğan törkömö menän başqortto, qapıl éyärenän tartıp töşöröp, xur itergä hüiz berketä. Bıl usal uyzı äle hizmägän Yılqıbay, dusına xörmät kürhätmäkse bula, läkin aldan hüiz berketkän hıyaylılar törkömö, ber yulı qapıl taşlanıp, unıñ üzen éyärenän tarta başlayzar. Bıl xäyläne kürep bik asıwı qabarğan Yılqıbay tezgenen taşlay za ike qulı menän ike batırzıñ yağalarınan totop éyärzärenän ayırıp ala häm, yarhıw atın tibengeläp, tırnaqtarı menän öyräkte matqığan ılasın şikelle, sabıp kitä. İke qulı la buş bulmağanlıqtan, ul yän-farman sabıp barğan atın qapıl ğına tuqtata almay. Axırza, batırzarzıñ ikehen dä kös-xälgä hul qulına küserep, uñ qulın buşata la atın tuqtata, imgänmähä lä bik şörlägän öatırzarzı yergä bastıra.

Sabıp barışlay attan tartıp töşöröşöw uyını şunıñ menän bötä. Tartışta yarışıwsılar, attarın utlıqsağa bäyläp, xan tirmähe aldına yıyılalar. Şul waqıt xan farısı bilbawın sıgarıp, Yılqıbayzıñ bilenä bıwa häm yıyındağı xalıqqa qarap oşo hüzzären äytä:

-Yılqıbay batır! Hineñ ber kön ésendä kürhätkän yegetlegeñde bütän beräwzän üz gümere buyına la kürhätä alğanır kürgänem yuq ine äle. Hiñä bıl büläk kenä az. Tağı nimä kăräk bulha, şunıñ bötähen dä hora minän, kinänep biräsäkmen. İnde käläş alırğa teläyheñ ikän, meneñ keyäwem bul äyzä: biş qızımdıñ telägän berehen haylap al.

Yılqıbay:

-Meniñ atayım äyttergän käläšem bar, ämmä bında xandıñ yarzamı kăräk bulasaq,- tip yawap qaytara.

-Hineñ atayın kem dä, äyttergän käläşeñ kem bula huñ?- tip horay xan.

-Mineñ atayım Qarabay batır, ä käläšem- Mayanhılıw, atayımdıñ élekke dusı Sarıbay üz qızın miñä birergä wäğazä itkän,- ti yeget.

Şul waqıt Sarıbay batır, qotorğan keşe kewek, urınınan hikerep tora la ällä nindäy qırağay tawış menän qısqıra başlay:

-Ah hin, yen huqqan istäk, qasqın! Nisek hin üzeñde Qarabay ulımın tip atarğa, yetmähä qızımdı soltanğa birgän saqta, xandı aldarğa baznat itäheñ? Min qızımdı uğa birewzän baş tartıp, ällä hiñä birer, tip uylayhıfımı, qızras?

-Hin bını éşlärğä teyšəşəñ, -ti Qarabay ulı, tınıs qına itep. -Ni ösön tihäñ, atayma dustarsa hüž birgäs, unı his şikhez ütärğä burıslılıñ. Ä mineñ isanlap ta Qarabay ulı ikänemde atayıma yebärgäñ büläktäreñ tanıtıp toralar. Bına ular, kür!

Oşo hüzzärzän huñ Quziykürpäs büläktären quyınınan beräm-beräm sıǵarıp kürhätä başlay.

-Küräm, hin ısınlap ta qasandır min belgän Qarabay ulı ikänheñ, ämmä unda mineñ ni eşem bar?- ti Sarıbay.- Min qızınıñ atahı, şuğa unı telägän keşemä birergä xaqım bar. Atayın üz waqıtında minän küp şäfkät kürze, şul da yetkän.

-Xaq höylämäyheñ, -tip qarşı töşä Quziykürpäs,- bötä baylığı üz qulında bulğan keşegä şäfkät kärkeñmäy. Atayım Qarabay ber waqıtta la hinän izgelek kürgäne bulmanı, ä kirehensä, ul üzeñde ike tapqır ülemdän qotqarıp, hiñä küp yaqşılıq kürhätte. Berense tapqır, hine özgölöp taşlarğa yıyıñan usal yulbarıs tırnağınan tartıp aldı, ä ikense yulı- ırıwzaştarıñdı basqınsırlarzan qotqarızı. Basqınsılar qatınıñ menän ike ulıñdı ülterep, mal-tıwarıñdı äyzäp kitkäynelär, şul waqıt atayım hine aralap alıp qalmaha, üzeñde lä isän qaldırmastar ine. Atayım basqınsırlarız qıwıp yebäre, malıñdı kire qaytarıp, kiskelänep, xäl ésendä yatqan üzeñde dawalap ayaqqa bastırğan. Bınıñ ösön ul hinän büläk horamaraw ğına tügel, qızınıñ Mayanhılıwızı miñä biräm tigän wägäzäñde ütawzän başqa raxmät äytewেñde lä telämägän.

Şunan Sarıbay:

-Asıwımdı qabartıp torma küz aldımda!- tip yekerenä. -Xäzer ük mineñ yäyläwemdän genä tügel, qazaq yerenän yuğal, qabat küzemä kürenähe bulma! Üzeñde turaqlap taşlarmin!

Şulay yekerengäs, atına menä lä, Qarabay ulınıñ Mayanhılıwızı alıp qasıwınan qurqıp, uldarı menän atay-énelären éyärtep, yäyläwenä qarap saba, ä xandan irtägä ük tuy uzğarığä kilewen horay. Barlıbayzınıñ üz dusı menän xuşlaşqıhı kilä, ämmä usal atahı bıǵa la yul quymay, Barlıbay:

-Kiser inde, mine qotqarıwsı dusım!- tip äytergä genä ölgörä, üze ilay-ilay atahı artınan sabıp kitä.

Sarıbay kitkändän huñ, xan Qarabay ulına küp büläktär birergä, waqıt ütewgä unı Sarıbay menän tatıwlaştırırğä wägäzä itä, unı üzendä torop qalırğä bötä kösö menän künderergä tırışa. Ämmä Quziykürpäs, bınıñ ösön xanğa raxmät äytep, miñä qızın birewzän baş tartqas, Sarıbay menän duslaşıwzınıñ da, ızğışıwzınıñ da kärege yuq, tip yawap qaytara. Xanda la torop qala almawın belderä, söñki uğa tıwğan ile bötä dön'yanan da qäzerleräk: unda unıñ äsähe, mal-tıwarı, dustarı qalğan. İlemä qaytıp, qartlıq könöndä äsäyemde yıwatırğä burıslımın, mal-tıwarımdı qararğa teyšəşemen, ä dustarımdan ayırıla almayım, ti.

Xan, yegetteñ şul tiklem gäzel äytkän hüzzären tıñlağandan huñ:

-Hineñ menän yäşägän äsäyeñ dä, dustarıñ da baxetle! Mineñ hiñä oqsağan balalrım bulmanı inde, ämmä şunday yeyändäremdeñ bulıwın telär inem. Xuş, mineñ yaqşı küñelle Quziykürpäsem. Hine ixlas küñeldän yaratam, mine onotma!- ti.

Xuşlaşqan saqta, xan uğa bötä éyär-öpsönö, qoraldarı menän iñ yaqşı atın büläk itep birä. Quızıyürpäs, xanğa räxmät äytep, unıñ bötä tuwğandarı menän xuşlaşıp, quşaqlı atta Mayanhılıw menän hüiz quyısqan urıñğa taban yul tota.

Yulda barganda, ul xuş küñelle häm dustarsa möğämälä itewse xan menän tākābber häm rāxemhez Sarıbay turahında baş watıp, şul saqlı zur qapma-qarşılıq nilektän bula ikän, tip uylay: aqhöyäk xandan kilbäthez häm yaman holoqlı Ayqara tıwğan, häm, kirehensä, yabay xoloqlı, saf küñelle güzäl Mayanhılıw şul tiklem qarahöyäk Sarıbayzan tıwğan. Şulay uylanıp bara torğas: "İx, bāğerem Mayanhılıw!- tip qısqırıp yebärä ul.- Hin yaqşı küñelle xandıñ qızı bulhañ ine, mineñ qatınım bulır ineñ dä, bez bik bāxetle yāşār inek! Ä xāzer...Min belmäyem, bālki, hine min kötkän urıñğa yebärmästä, şunan hin Quızıyürpäseñdän irekhezzän ayırılıp, höykömhöz Ayqara menän kitergä mächbür bulırhıñ. Ä bālki, mine aldan ımhındırıp ta, üzeñ ük mineñ menän bezzeñ yaqtarğa kitergä telämäsheñ. Yuq! Bıl hüzem ösön mine kiser, Mayanhılıwım! Bını min yörägemdän tügel, qayğımdan ğına ısqındırzım. Teleñ berze höyläp, yörägeñ iken-sene toyowın başıma la kilterä almayım min.Yer yözöndäge bötä gilemde belep bötörgän sit il xalıqtarı ğına şulay itä ul. Bını miñä Mäskäy höyläne. Ämmä hiñä lä, miñä lä Möxämmättän ulay yazmağan. Axırza, hineñ menän küreşew ösön bötä yuldarım kiselä ikän. Sarıbayzıñ awılın barıp basırğa la batırsılıq itäsäkmen. Yä şunda ülermen, yä hin mineke bulırhıñ".

Şulay uylana-uyłana bara torğas, batır ösönsö kön tigändä kis menän hüiz quyısqan urıñğa kilep yetä. Şul yerzä attarın keşänläp, ülän utlarğa yebärä lä üze, tamaq yalğap tormayınsa, qamış östönä yatıp yoqlay.

Şul arala Sarıbay yäyläwendä his uylamağanda ayanıs ber xäl kilep sığa. Unda inde ut östönä asılğan qazandar qaynap sıqqan bula; himez ittär alınıp, dāwdāw tabaqtarğa halınğan häm kēlāmdār östönä yāyelgān aşyawlıqtarğa quyılğan bula. Aştan sıqqan bos yer östönä tarala häm, yulda kilä yatqan xanğa qarşı borqolop, tanawzı qıtıqlağan tämle ése menän unı tuy mächlesenä saqıra. Bına kütärenke küñelle qunaqtar xuca yortona aşığılar. Tap şul waqıt Aqtaw artınan yaraw attarğa atlanğan ike zur törköm basqınsılar kilep sıqmahınmı! Bılar tākābber Sarıbayzıñ "qızımdı hiñä birmäyem" tip kire qağıwı menän kāmhetelgān yettär ikän, şul yettär, üz-ara hüiz quyısqıp yıyılğandar za, ike zur törkömgä bülenep, xan menän Sarıbayğa yabırılğandar, bötāhen dä qırıp bötörmäkse bulğandar. Bınday höcümde kötmāgān xan, qarşı tora almayınsa, üzeneñ ber ni tiklem yarandarı menän Sarıbay yäylāwenä qarap sapqan. Ä qalğandarı, şul isāptān Ayqara soltan da, qırılıp bötқан. Basqınsıların ikense törkömö ihā Sarıbay yäylāwenä taşlangān. Sarıbay ağay-ēnehe menän, qorallanıp, sapqınğa qarşı torğān bulğān. Basqınsılar bıların la tar-mar itkändär, üzzāreneñ dä baytaq hıbaylıları qırılğān. Sarıbay, haylanma batırzarı menän ike tirmā arahında torop, batırzarsa huğısqan, ämmä ularğa qarağanda küberäk bulğān basqınsılar ularzı qısqırıqlay başlağandar.

Atahınıñ, ağay-ēnelāreneñ häm bötä qārzāştāreneñ qurqınıs astında qalıwın kürgān Mayanhılıw, Ayqara menän yarısqa āzerlāngān yaraw atın bāyzān sisep alğān da, atahına yarzam ithen ösön, üz batırın ēzlāp uq kewek atılğān. Qamış

östöndä yoqlap yatqan Quziykürpäs yanına sabıp kilep, qısqırıp uyatqan.

Höygänen kürewgä bik qıwanğan batır urınınan hikerep torop, unı qosaqlap almaqsı bula, ämmä Mayanhılıw, yegette üzenä yaqın yebärmäyensä, aşığıp:

-Sabır itse, täwzä hüzemde tıñla! Mine yaratahıñ ikän, xäzer uq atıña atlan da qurqınıs astında qalğan atayım Sarıbayzı qotqarırga aşıq. Ul hiñä doşman bulha la, miñä atay,- ti.

-Yän kisägem, Mayanhılıw! Hin mineke bulğanda, atayıñ miñä doşman tügel.

-Min mäñge hineke!

-Hın ni tihäñ, min şunı eşlärmän!

Oşo hüze menän batır atına hikerep menä lä qoş kewek osop ta kitä. Mayanhılıw unıñ artınsa sapha la, ozaqlamay yegette küzzän yuğalta. Sarıbay yäyläwenä sabıp kilep yetkän Quziykürpäs ike yaqtan da bik küp qırılğan batırzarzı kürä. Ul Sarıbayzı ber-ike dusı menän bayağı ike tirmä arahında yaralanıp böt-kän, qılıstarı menän basqınsılarğa saq qarşı torğan xäldä taba. Huğışsılar arahında yäräxätlänep xäldän tayğan yaqşı küñelle xandı kürewgä tağı la nığraq boşona:

-Äy, qotorğan bändälär!- tip qısqıra ul, asıwlanıp.- Niñä hez izgelekke xandı xarap itähegez? Aqhaqaldı xatta yırtqıs yanwar za ayay!

Oşo hüze menän ul, xanğa uq atırğa yıyınğan hıbaylığa taban höñgöhön hızip, ber yulı ösäwhen éyärzärenän alıp ırğıtqan. Batır höñgöhönön habı hınıwın kürä, şunan ul qılısın qınınan hurıp alıp, doşmandarzı uñlı-hullı turarğa totona. Unıñ bıl batırlıgın kürep torğan Mayanhılıw huñınan bılay tip hamaqlağan:

Ul sapqındar arahınan
Üzenä qanlı yul yarzı,
Baştarın özä sabıp,
Qaq yergä tüşäp haldı.
Mengän atı yelgändä
Käwzälär tapap barzı;
Bulat qılısın heltägändä,
Timer küldäk, törkäyzärzän
Ut osqondarı yawzı.

Quziykürpäs qulınıñ hälmäklegen tatığan basqınsıların tere qalğandarı uğa qaişı tora almay, Aqtaw aryağına tırım-tıraqay qasıp kitä başlayzar. Şul waqıt Mayanhılıw, Quziykürpästeñ doşman yawı artınan ber taban da qalışmay yarhıp qıwıp barıwın kürgäs, unıñ kire äylänewen, üzen ülem qurqınısı astına quy-mawın ilay-ilay ütenä, illä-mägär künderä almay. Berense tapqır maturlıq kösö batırlıq yarhıwına bireşä. Arıslanğa qarağanda la nığraq acarlanğan Quziykürpäs taw başına sabıp menhä, utızlap hıbaylı basqınsınıñ Sarıbay maldarın kötöwe menän äyzäp bawırzarın kürä. Şul waqıtta inde:

Batırzıñ qanı qaynağan,
Yarhıp yöräge yangan,
Mayanhılıwğa höyöwe,
Doşmandarına köyöwe

Yörägendä qabınğan.
 Aqqoş tubına taşlanğan
 Sa; a taw soñqarınday,
 Alğa sabıp sıqqan da
 Doşmanın qarşı alğan:
 Sapqındarzi ayırğan da
 Berämläp qırıp halğan.
 Ütker qılısqa sızamay,
 İmän tubırsıǵılay,
 Baştar töşkän qıyılıp,
 Doşmandarziñ kübehe
 Bötkän tamam qırılıp;
 Ä tere qalğandarı
 Tabıstarın taşlağan da
 Üz ilenä qasqandar;
 Qaytqas, tuğan-tıwmasa
 Dustarınıñ öyöndä
 Yäşener yer tapqandar,
 Barımtağa barıwzan
 Bötänläy baş tartqandar.

Bezzeñ batırzıñ qıyıwlıǵın quraysılar şulay yırlay, tip östäy xikäyäne höy-läwse säsäñ.

Mayanhılıw batırı artınan taw başına barıp qarap tormaha, bıl qaharmanlıq Quziykürpästeñ basalqılıǵı arqahında bildäle lä bulmas ine. Mayanhılıw şunda bersä qıwanıp, bersä qoto osop, yä ber kölop, yäki ilay-ilay üz ılasınına hoqlanıp qarap torğan, batır yegette basqınsılarzı qıwıp bötörgäs kenä tınıslanıp, yaralanğan atahı menän ağay-éneläre yanına yarzamğa barğan häm bulğan xälde bäynä-bäynä höyläp birgän.

Şul arala Quziykürpäs, Sarıbayzıñ bötä mal-tıwarın doşman qulınan tartıp alıp, yäyläwgä kire qıwıp kilterä. İstän yazıp yarzamhız yatqan xandı kürgäs, yörägenä qan hawıp, küzzärenä qaynar yaş érkelgän batır, atınan töşä halıp, unıñ yözönä hıw alıp kilep börkä. Ozaqlamay xan isenä kilä başlay, ä batır unıñ yarahına qatqan qandı yıwıp, şıfalı ülän yaba, ämmä yaranı bāylār nāmā tapmay, sönki üze yanında Mayanhılıw yäşerep büläk itkän qulyawlıqtan başqa ber ni zä bulmay. Yaratqan keşe ösön qäzerle nāmā lä yäl tügel. Batır ozaq uylap tormay, Mayanhılıwzıñ oşo yawlıǵı menän keşelekle xandıñ yarahın bāylāy, sönki Mayanhılıw za, xan da, ikehe ike yaqtan, unıñ yörägen qaratqandar.

Ber ni tiklem waqıt ütewgä bötönläy isenä kilgän xan batırzıñ qulın alıp kük-rägenä qısa la oşo hüzzären äytä:

-Äcäldän qotqarıwsı ulım, qosaqla mine! Hineñ bıl batırılıǵın, yaqşı küñellelegeñ ösön mineñ räxmätem dā, här törlö bülägem dā az bulır ine. Ber alla menän böyök päyğämbärebez genä hiñä teyeşen birä alır. Hinän şu qäzär olo yarzam bulırın yörägem aldan hizengäyne, häm küñelemdeñ hineñ menän gel bergä bulǵıhı kilgäyne. Min hine täw kürgäs tä yarattım, batırılıǵıñdı kürep xayran

qaldım. Äsäyeñ menän dustarıñdı ixlas küñeldän qayğırtıwıñdı işetkäs, ularzan könlästem, ä hineñ menän xuşlaşqan saqta, bik qayğırıp qaldım. Mineñ hiñä äytähe räxmätemde oşo toyğolarımdan añla, ulım.

Aqhaqal xandıñ küzzären yäş alıp, ixlas küñeldän äytkän bıl hüzzären işetewgä Quziykürpäs tä, yäş yöräge tüzmäy, ilap yebärä.

-Miñä räxmät belderäm tip, artıq borsolma, olo keşe, -ti batır, - bıl xezmät bulıwzan bigeräk, mineñ burısım ine.- Oşo hüzzärenän huñ batır xandıñ tubıgın qosaqlay, ä xan unı mañlayınan übä.

Şunan huñ xan, Sarıbayzı kürmäксе bulıp, Quziykürpästän unıñ yanına alıp barıwzı horay. Bıl waqıtta Mayanhılıwzıñ atahı üterelgän yäki yaralanğan ağay-éneläre arahında üz yarahın yıwıp ultıra ikän. Ul, yaqınlap kilgän batırzı kürgäs:

-Bizze bälä-qazanan qotqarıwsı qıyıw batır! Min hineñ yaqşılığına tiñ tügel, -ti.

-Min bını beläm, -tip yawap birä batır, -ämmä hin- Mayanhılıwzıñ atahı.

-Hin üs alıw urınına mine, balalarımdı, atay-énemde ülemdän qotqarziñ, ul gına la yetmägän, mölkätemde kire qaytarıp birzeñ.

-Sarıbay! Qasandır hin mineñ atayıma la şulay tip äytkenheñ.

-Unıñ aldında min yamanatlı bulıp qaldım. Dusıma birgän hüzemde ütä-mäwzä min bik gäyeple, ämmä, bezzeñ yola buyınsa, batırzarıbzıñ istäk-baş-qorttarzı kürä almawı mine aqlay alır tip işandım, şunlıqtan, hiñä qızımdı birhäm, ırıwzaştarım mine bitärlär, tip uylanım.

-Ägär zä hezzeñ yolağız, -ti Quziykürpäs, -hine yaqşılıq qäzeren belmäs aldaqşı ithä häm mine yek küregä, näfrät menän qararğa мәcbür ithä, bezzeñ yola-bız miñä hineñ kenä totowıñdı häm yek küreweñde onotorğa quşa, başına bälä-qaza kilä qalha, hine unan qotqarırga öyrätä.

-Qotqarıwsım mineñ! Xuş küñelle batır! Hineñ bıl yaqşılığın ösön nindäy genä büläk biräyem min?

-Usal uyzarıñdan arın da Mayanhılıwzı miñä bir, mäñge tuğan bulısayıq!

Şul yerzä qırğız batır:

-Mayanhılıw hineke!- tip qısqırıp yebärä.- Bötä mal-tıwarımdı la hiñä biräm. Hin-mineñ keyäwem, min- hineñ qaynıñ! Bığa böyök päyğämbärebez üze şahit bulhın!..

Oşo hüzzräzän huñ batırzar qosaqlaşqandar za mäñge duslaşıp kitkändär.

Sarıbayzıñ uldarınan Börkötбай menän Barlıbay isän qalğan, ämmä ikehe lä qatı yaralanğan. Ağay-éneläre menän uldarınıñ xäldäre yaqşıra töşöp, ayaqtarına basqas. Sarıbay ularğa üzzären ülemdän qotqarğan qıyıw batır Quziykürpäskä Mayanhılıwzı käläş itep birergä teläwen äytkän. Bötähe lä bığa riza bulğan, bik şap itep tuy yahağandar.

Üzeneñ dusı Quziykürpäs menän apahı Mayanhılıwzı bik yaratqan Barlıbay huñınan apahına qarap kölä-kölä:

-Batırzı qolağınan höyräp bında kiltereweñ ösön hiñä räxmät, apay, yuğihä bez gürzä yatıp, hineñ tuyıñdı la kürä almağan bulır inek!- tip äyter bulğan.

9. 2. Türkiye Türkçesi:

KUZIYKÜRPES

Eskiden İrtiş ırmağının doğduğu yerde, bir Başkurt uruğunda, Karabay adlı çok muhterem bir kişi yaşarmış. Onun yalnız çadır kurup yaşadığını gören diğer Başkurtlar da bu bölgeye gelip çadır kurarak yerleşmişler.

Karabay'ın mal-davarı çok imiş; uruktaşlarını da mal bakmaya heveslendirin oymuş. Onun üç karısı varmış; fakat, hiç birisinden de çocuk olmamış. Bunun için o çok sıkılmış. Karabay, yaylak kişileriyle birleşip Kazak³ bozkırlarına ava gitmiş. Müreffeh yol yürümek, kazançlı avlar Karabay'ı pek başarılı avcıya çevirmiş. Atı iyi olduğundan o, yoldaşlarından sık sık öne çıkarak pek çok ganimetle dönüp gelmiş.

Günlerin birinde, ava yürüyünce onların üstüne bir arslan çıkıp gelir. Hiç görülmedik bu yırtıcı canavar, avcıları geri kaçmaya mecbur eder. Sadece bir Karabay yerinden kalkmadan durur. O, şevkle kırma başlı okunu yayına yerleştirir ve kirişini çeker. Arslan, korkunç yelesini kabartıp kuyruğuyla kalçalarına vura vura batıra doğru yavaşça gelmeye başlar; yakınlaşınca bir sıçramada onun üstüne çullanıp parçalayıp atmak ister. Fakat, Karabay kendisini koyuvermez, okunu atıp gönderir. Ok, arslanın boğazını delip çıkar ve canavarı öldürüp yıklar. Batır, yayını fırlatıp atıp arslana atılır; sonra göğre bakıp Allah'a şükreder. Bu arada yoldaşları da gelip ulaşırlar. Onlar, Karabay'ın olağanüstü cesaretine hayran kalıp yiğit ermiş diye gıpta ederler. Bugünden itibaren onu Karabay batır diye anmaya başlamışlardır.

Böyle başarılı avdan dönmesiyle Karabay batır, bütün avıl halkını çağırıp toy tutmuş. Önce o, sürünün en semiz kısırağını kesip samimi olarak fakir-fukaraya ikram eder, arslan gibi arslanı öldürmesine yardım ettiği için Allah ile onun peygamberine rahmet okur. Buna ilaveten Muhammed'den Allah karşısında ona bir erkek çocuk vermesini dileyip tevekkülle dua eder.

Yiyip içip doyduktan sonra ihtiyarlar daire oluşturup yeşil çayırın üstüne otururlar; gençler güreşmeye, ok atıp yarışmaya, at koşturup vardıkları yerden birbirlerini at üstünden vurup düşürmeye başlarlar. Bugün böyle leziz, hoş geçer. Güneş gurup vaktine varınca avıl halkı, ikram-hürmet gösterdiği için efendiye, yurt sahibine teşekkürler edip dönmeye hazırlanırken tanınmadık bir ak sakallının, ihtiyarın geldiğini görüp dağılmaktan vaz geçer. Misafirler, şamata-yı bırakıp bu ihtiyarın ne amaçla geldiğini öğrenmek ister. Karabay, yabancı ihtiyarın selamını alıp kendisini hoş karşılayarak ona izzet-ikram göstermeye gayret eder. Avıl insanları, kendi aralarında fısıltıyla söyleşe söyleşe gelenden yeni haber beklemeye başlarlar. Fakat, güneşin batıp gitmesi onları dağılmaya mecbur eder. Yalnız kalınca Karabay batır, kadirli misafirle biraz konuşup oturur, yorgun yolcuyla rahatsız etmemek için onun buraya nasıl bir iş için geldiği-

³ Metinde Kırgız olarak geçen bu boy adı aslında Kazak'tır. Çünkü önceleri, ekim devrimine kadar Kazakları resmi belgelerde de dilde de Kırgız, Kırgız-Kaysak ya da Kırkazak diye adlandırmışlardır. Kuziykürpes'te görülen Kırgız kelimesini Kazak olarak anlamak gerekir.

ni sormaz; çadıra indirip tördeki asil kilimin üstüne serilmiş döşekten istirahat etmesi için yer verir. Ertesi gün, sabahleyin güneş Karataş sırtına yükselmeye başladığı sırada yabancı misafir uykusundan uyanır, yatağından kalkıp nasıl bir iş için geldiğini söyler:

-Karabay! Muhammed vasıtasıyla senin dileğin Allah'a ulaştırıldı. Karın Al-tışa sana bir oğlan çocuğu doğuracak. Peygamberimiz beni sana haber vermek için gönderdi,- der. Bu sözleri söylemesiyle ihtiyarın gözden kaybolması bir olur.

Karabay'ın bu yaman arslanı öldürmesi, ona her kimse bir aksakalın gelip gitmesi, genç karısının hamile kalması hakkındaki haber hemen bütün Başkurt-Kazak uruklarına yayılıp da yetişir ve civardaki en iyi batırların şimdi Karabay ile tanışmak arzuları artar. Hepsinden ziyade Kazak batırlarından Sarıbay denileni onunla görüşmeyi ve dost olmayı ister. O, tez elden dileğine ulaşır da. Günlerin birinde, yoldaşlarından ayrılıp Kazkul denilen göl boyunda avlanıp yürüdüktan sonra dinlenmekte olan Karabay'a rastlar. Sarıbay, Başkurt'u kendi yerinde görünce "Bizim tarafa ganimete gelmiştir", diye düşünür. Kavgacı tabiatlı Sarıbay, Karabay'a diklenip gür sesle:

-Ya şimdi hemen bana teslim olursun ya da elimden helâk olursun!- diye bağırır, yayın kirişini çekip okunu doğrultur. Ondan geri kalmayan Karabay, yerinden kalkıp bir eline yayını, diğerine de bir seferde dört okunu alıp düşmanına cevap vermek ister. Kendisine karşı durmaya hazırlanan Başkurt'u görüp Sarıbay:

-Vurup yıkmadan önce adını deyiver!- diye bağırır.

-Ben Karabay'ım!- der batır mağrur bir edayla.

Kazak, bu cevabı işitince Karabay'ı ayağından yapışıp "Dost olmak için ben nerelerde de olmadım", diyerek görüşmek istediğini bildirir. Böyle hoş beş edip biraz söyleştikten sonra Sarıbay, daha sağlam dostluk kurmak için Karabay batırı kendi yaylağına misafirlığe çağırır. Karabay, buna can-ı gönülden razı olup Sarıbay ile onun avılına gider. Sarıbay'ın oğlanları, babalarıyla birlikte dönen yabancı konuğu görünce bu muhtemelen Karabay batırdır diye düşünürler, sonuçta babaları da onların bu tahminlerini doğrular. Onlar, konuğu Kazaklara has konuklama geleneklerine göre hoşnutluk gösterip karşılarlar. Büyük oğlu atının başından tutup getirir, ikincisiyle üçüncü oğlu Karabay'ın ayaklarını üzengiden çıkarıp at üstünden kaldırıp alırlar; yine iki oğlu onu koltuklayıp babalarının çadırına indirirler, babaları ise diğer iki oğlu ile baş köşeye geçirip kilimle kaplanmış olan geniş minder üstünden yer verir.

Muhterem misafire izzet-ikram etmek için Sarıbay hiç bir şeyini esirgemez. Civardaki bütün batırları, ata en usta binici yiğitleri, çağırıp arslan öldüren batırla yakından tanıştırmak için mal kesip büyük toplantı düzenler. Burada herkes doyuncaya kadar et yiyip kızarıp yanuncaya kadar da kımız içer. Bundan sonra oyun başlatılır; güreşilir, ok atılır, at koşturulur. Böyle edip Sarıbay'ın öz dostu adına düzenlenen bu toplantı üç gün boyunca sürer. Bundan sonra bütün konuklar, böyle bir toplantı için yurt sahibine teşekkür edip Karabay'ın batırlılığını övüp dağılırlar. Karabay da evine dönmek için acele eder, ne içiri dersin, onun ailesi de, kendisiyle birlikte ava çıkan arkadaşları da bu konuda hiç bir şey bilmiyorlardı. Tez elden dönüp onları endişeden azad etmek ister.

Kazak batırı, dostuyla vedalaşıp ona en iyi iki argımağını⁴ armağan olarak verir, sonra küçük oğlu Yalanbay'ı onları götürmeye koşar. Altı günlük yolu geçince Karabay kendi avılına ulaşır; ailesini, kaygılanıp duran arkadaşlarını sevindirir. Karabay'ın yabancı Kazak yiğidiyle dönüşünü duyunca da onun çadırına toplanırlar. Avıldaşlarının Karabay'ı yücelterek gönülden sevdiklerini görüp Sarıbay'ın oğlunun akli gider. Batır, kendisiyle gelen misafir yiğidi, avıl halkıyla tanıştırır. Onun babasının armağan ettiği argımakları gösterir. Ondan sonra, Sarıbay ile nasıl karşılaştığını, onun nasıl kendisini konuk ettiğini, kendisini uğurlamak için oğlunu yanına katıp göndermesini dahi ballandıra ballandıra anlatır. Karabay, misafir yiğit Yalanbay'a izzet-ikram ettikten sonra armağana karşı armağan hazırlayıp en iyi iki argımağını verir. Argımakların birisini eski Buhara ustalarının işlediği eyerle eyerletir, eyer üstüne ak tula⁵ sorguç yapıp iki asil kilimle kaplatır, diğerine yol azığı olarak bir tulum kımız, kurut ve yağ astırır. Bunlardan başka Yalanbay'a yayıyla birlikte bir sadak ok verir. Vedalaşırken babası Sarıbay'ı misafirliğe çağırdığını bildirip onu sabırsızlıkla beklediğini söyler, ilk kırpak⁶ kar yağınca olacak olan avda, buluşma yeri olarak Kazköl'ün yanını tayin eder. Yalanbay, Karabay'ın ikram ve armağanları için teşekkür eder ve tekrar yola çıkar. Bir kaç gün geçtikten sonra o, şimdi başka yere göçen babasının yaylağına gelip düşer.

Yalanbay, dönmesiyle babasına Karabay'ın selamını iletip gönderdiği armağanlarını sunar. Karabay'ın bu dostluk hürmetini kabul edip Sarıbay çok sevinir, yeniden buluşma günlerini sabırsızlıkla beklemeye başlar.

O gün gelip yeter; fakat, Sarıbay'ın yaylağında büyük sessizlik olur; köpeklerin ürümesi de, yılmaların kişnemesi de, sığırların böğürmesi, koyunların meleşmesi de işitilmez. Sabah uyanan Sarıbay, yatağından sıçrayıp kalkıp soğa⁷ kilim üstünde karılarının koynunda yatan oğullarının çadırlarına varır.

Güneş doğmaya başladığında oğullarını uyandırıp her birisine bir iş buyurur. Birisine yıllık sürüsünü yaylağa götürmesini buyurur, ikincisinin eline kement verip en güzel atları tutmasını, üçüncüsüne onları bezenmiş eyerle eyerlemesini buyurur, dördüncüsüne ak çadırlardan en güzel dikilenini almasını buyurur - o bunda kendisinin dostu olan Karabay'ı misafirliğe almak niyetindedir- beşinci oğluna da yol ihtiyaçları, azığı hazırlamayı buyurur, büyük iki oğlunu ev sahipliği işlerini yerine getirmesi için evde bırakır.

Bunların hepsi de yerine getirilince Sarıbay, oğullarıyla birlikte yola çıkar. İki gün geçince onlar belirlenen yere gelip yeterler, acıktıklarında yolda rastladıkları canlıları dahi avlamazlar. Karabay da söylenen günde gelip yetmeye gayret eder; fakat, o yolda dağıllayıp yağın şiddetli yağmura uğrar. Bundan dolayı, ona çadır kurup havanın iyileşmesini bekleyip oturmak uygun gelir. Sarıbay, Karabay'ın gecikmesine hayret eder, şaşırır. İkinci gün öğleden sonra geri dönüp gitmek için hazırlandıkları sırada oğlu Kolanbay, uzaktan kalkan tozu görür. Bunun üzerine onlar yerlerinden kalkmaz olurlar. Toz yakınlıştıkça ya-

⁴ Argımak: Kısarak, en iyi cins at, küheylan.

⁵ Tula: Yünden dövölüp keçe gibi basılan (vurulan) dokuma.

⁶ Kırpak: Yeri donduran, düşen yufka kar.

⁷ Soğa: Pek değerli ince yün dokuma

kınlaşır, bu toz içinden Karabay ve onun ardı sıra yoldaşları görünür. Sevincinden deliye dönen Sarıbay, onlara karşı varır ve dostunu kucaklar. Bugünü onlar dostça hasbihal edip cümbüşle gönül eğlendirip geçirirler. Kendileriyle birlikte gelen genç yiğitlerin bazıları güreşirler, ok atarlar; diğerleri de kuray⁸ çalıp yır yırlarlar.

Ertesi gün sabah onlar gruplara bölünüp ava çıkarlar. O gün onların avları bereketli olur; beklenmeyen bir durum iki batırın dostluğunu daha da pekiştirir.

Sarıbay, tek başına sık kamlılığı geçip gidip varsa, ona sezdirmeden çok büyük bir kaplan rast gelir. Canavar, onun üstüne atlar. Batır, çekinmeden ona süngüsünü saplar; fakat, boğazına değdiremeden kalak kemiklerini delip geçip oyar. Yaralanan kaplan, hiddetlenip ayağıyla batırın süngüsünü vurur, süngünün ağaç sapı hurdahaş olur. Silahsız kalan Sarıbay, atından sıçrayıp iner. Gazaplanan canavar, akı karayı görmeden Sarıbay'ın atını parçalayıp bırakır. Bu zaman zarfından faydalanıp batır, keskin kılıcını çekip bütün gücüyle yırtıcının beline saplar. Derin yaralanıp ağzından kanlı köpük saçılan canavar, daha da çok hiddetlenip şimdi çabalayıp duran atı kaldırıp sahibine fırlatır. Sarıbay kılıcıyla onun açık ağzına vurur; fakat, çevik yırtıcı, kılıcın yüze değmesiyle onu dişleyip ufak parçalara ayırınca batırın elinde kılıcın ancak kırığı kalır. Burada kaplan göz açıp kapayıncaya kadar Sarıbay'a atılıp dişi ve tırnağıyla onu parçalamak ister; fakat, batır demir gömlekli olduğundan onu fazlaca yaralayamaz. Ayakta zorlukla duran Sarıbay, kalan bütün gücünü toplayıp elindeki kılıç parçasıyla yırtıcıya karşı gelir. Onun soluğu kesildi, güçsüz kaldığı için kaplana zarar veremedi. Eğer ki, o vakit yoldaşlarından ayrılmış olan dostu Karabay gelip çıkmasa bu mücadele hiç şüphesiz, Kazak batırının felaketi ile biterdi. Bu korkunç durumu gören Karabay batır, atından atlayıp inip Sarıbay'ın boğazına yapışan Canavarın sağ ayağını bir vuruşta koparır. Canavar, kendisinin avını bırakıp Karabay'a yönelir; fakat, başına vurulan keskin kılıçtan dolayı batırın ayağının altına düşer. Canavarın baş kemiği ne kadar sert olursa olsun Karabay'ın güçlü elindeki keskin kılıcı onu tam ortasından yarar.

Sarıbay, sevincinden ne diyeceğini bilemeden donup kalır. Onun yerinde başka birisi olsa, çoktan kendinden geçip yıkılırdı. O, ellerini havaya kaldırıp dua eder. Bundan sonra çayırın üstüne oturur; Karabay canavarla işi bitirip dostunu kucaklayıp:

-Vaktinde yetişip canavarı öldürmeye yardım etmemle ben çok bahtlıyım, dostum!- der. Dostu:

-Sadece yardım etmekle kalmadın, güçten düştüğüm anda beni, parçalayıp bırakmaya hazır olan canavarın dişi ve tırnağından çekip aldın. Kaplanı öldürmek namı sadece sana aittir. Atım parçalanıp kaldı, kendim silahsız kalmıştım. Beni beladan kurtarmak için seni Allah gönderdi,- der.

Karabay, "İlk önce sen kendin canavarı yaralayıp gücünü azaltmışsın", diyerek dostunu över. Onlar birbirlerine böyle pek çok övücü sözleri söylerler. Şayet, o vakit Sarıbay'ın oğulları ile Karabay'ın yoldaşları gelip yetmeseler, bel-

⁸Kuray: Başkurt kavalı.

ki, bu konuşma daha da uzardı. Güçten düşen babalarını gören oğulları, demir gömleğiyle üst giyimlerini çıkarıp yarasını taze su ile yıkayınca yarasının ağır olmadığını görürler. Karabay, yedekteki atlardan birine Sarıbay'ı bindirir. Böyle edip onlar barınaklarına dönüp gelirler. Dönünce Kazak batırı, oğullarına kaplanla nasıl mücadele ettikleri hakkında:

-Dostumun güçlü kolları canavarı gebertmeseydi şimdi ben at üstünde dahi oturamazdım, sizi de, ananızı da görmezdim. Ananız dul, siz yetim kalırdınız. Bunun için oğullarım, iyiliği için siz de iyilikle cevap vermeye çalışınız!- diye konuşur.

Sarıbay, batır olmaya batırdır; fakat, oturaklı kişi değilmiş. O, Karabay'a çok teşekkür etse de sonunda onun iyiliğini unuttur.

Barınağa dönüp gelince üşüyen atlarından eyerlerini alıp atlarını güçlendirmek için birer çanak kımız verirler; bundan sonra onları kovalayıp Kazköl bo-yundaki yumuşak çime bırakırlar. Sarıbay'ın oğulları ile dostunun yoldaşları kendilerinin avladıkları canlı, kuş etlerini yağlayıp, kurutlayıp yemek pişirmeye girişirler; iki batır Sarıbay'ın ak çadırına girerler. Orada onlar yarınki yapılacak av hakkında danışıp otururlar. Bu arada pişen leziz etin kokusu onları dışarıya, kazanın yanına götürür. Çadırdan çıkışta, uzaktan bütün gücüyle at koş-turup gelen bir süvari görünür. Bu yabancı süvari çabucak bir ok atımı mesafe-ye yaklaşınca Karabay, bunun kendi çobanı Karaman olduğunu anlar ve:

-Nasıl bir haber alıp geldin?- diye bağırarak sorar.

-Müjde!-der çoban. -Genç hanımın Altışa, sana bir oğul doğurdu!

Bu haberi işitince çok sevinen Karabay, dostuyla yoldaşlarını kucaklar, güzel haber için çobanına teşekkür eder, ona kendisinin güzel atını armağan eder.

O sırada yeşil çimene serilmiş olan kilimlerin üstüne tabaklar yerleştirilip pişen etler bölünüp konulur. Karabay'ın yoldaşları, et doğramak için bıçak saplar-lar. Pişen koyun başlarını, hürmet göstergesi olarak iki batıra yedirirler. Kara-bay'ın iyi haber getiren çobanını da aş yanına oturturlar. Et yiyip kımız içip do-yunca Başkurt batırı, Kazak batırına bakarak söze başlar:

-Muhterem dostum! Seninle ava çıkmak çok hoş olsa da dönüp oğlumu gör-meyi arzularım. Senin kendin de baba olduğundan benim halimi anlayıp yola çıkmama karşı gelmezsin diye düşünüyorum, -der.

Bu sözleri işitince yedi evlat babası olan Sarıbay'ın arslan öldüren batır dos-tu ile ayrılacağı gelme de onun dönmeyi çok arzuladığını görünce mecburen ra-zı olur.

Avcıların iki grubunda da atlar eyerlenir, kap kacaklar at üstüne yerleştirilir. Bu esnada Sarıbay'ın bir çobanının at koşturup geldiğini görürler. Çoban, yetip gelince efendisine, "Senin sevgili hatunlarından birisi güzel bir kız doğurdu", diye haber verir. Sarıbay, sevincinden dostunun boynuna sarılıp:

-Beni ölümden kurtaran hürmetli dostum! Kızımı öz oğluna gelin edip veri-yorum!- der.

Bu sözden sonra iki dost kucaklaşırlar ve herkesin önünde el sıkışıp anlaşırlar.

lar. Bundan sonra, onlar yine vedalaşıp çok geçmeden yeniden görüşmeye söz verişip kendi yollarına giderler.

Oğlunu tezden görmeyi arzulayan Karabay, bütün yoldaşlarını arkada bırakıp atına yem dahi vermeden altı günlük yolu iki günde kat edip yaylağına döner. Müşküle gelince çevik, sakın hayatta sakın ve soğukkanlı olan Karabay, kendisinin evlat için canı kesilen kişi olduğunu gösterir. Böyle iyi bir duyguyla dönüp inince karısının elindeki çocuğu görüp:

-Selam!- diye bağırp bastığı yerde durur; sevincinden içi içine sığmaz, yüreği hop hop eder. Kadın-kıza selam verilmediğini bilen karısı erinden:

-Sen bu selamı kime verdin?- diye sorar. Karabay:

-Dünyaya yeni gelen batıra, benim mübarek oğluma verdim,- der ve karısını kucaklayıp oğlunu sevip ikisini de sevimli adlarla çağırıp hoş sözler söyler. Ondan sonra molla çağırıp oğluna Kuzıykurpes diye ad koydurur.

Bu sırada diğer tarafta, yeni doğan kızını görmek için Sarıbay, kendi yaylağına gitmeyi arzular. O, oğullarından öne çıkıp beşinci gün deyince yaylağına döner, çocuk doğuran karısını sağ salım, kızını çok iyi durumda görür. Bunun üzerine geciktirmeden molla çağırıp kurban kestirir ve çocuğa Mayanhılıv diye ad koydurur.

O vakitten itibaren iki dost ava her zaman birlikte çıkar, birbirlerinin avılına gelip hal hatır soruşurlar, dönünce kendi ailelerine Kuzıykurpes'in ustalığı, iş adamlığı hakkında, Mayanhılıv'ın akıl alıcı güzelliği, dikiş nakış hünerindeki ustalığı hakkında övgüler düzerler.

Günlerin birinde Karabay, kendi yoldaşlarıyla birlikte Sarıbay'ın avılına varıp hal hatırını soracak olmuş. Avıla yaklaşıp geldiğinde ne görseler, yabancı ordudan gelen silahlı baskıncılar ona saldırıp mal-davarını sürüp geliyorlarmış; yaralanıp güçten düşen Sarıbay'ın kendisi, atlı baskıncıların Sağızak adlı en mahir batırına güçlkle karşı duruyormuş. Bu durumu görünce Karabay batır, öz dostuna yardım etmek için atılır. O, süngüsünü hazırlayıp Sağızak'a o kadar sert saplar ki, süngü onun bağrını delip batırın gövdesini eyerinden devirip düşürür. Sağızak'ın atlıları, kendi batırlarına yardımcı olarak gelip onu korumak isterler; fakat, orada enselerinde Karabay'ın elinin ağırlığını hissederek. İşte bu batır süngüsünü atıp kılıcını kınından sıyırıp alır ve akıllara durgunluk verici bir güç ve çeviklikle sağlı sollu sallamaya başlar. Böyle edip baskıncıların çoğunu kırar, kalanları bunu görünce kaçıp gider. Karabay, kendi yoldaşlarıyla bu düşman grubunu haklayınca Sarıbay'ın mal-davarını sürüp giden atlıları bastırma-ya gelir. Atlılar, hücum edenlere karşı savaşmaya cesaret edemeyince malı bırakıp can havliyle kaçır. Karabay, Sarıbay'ın düşmanlarının yok olduğunu görünce malı çevirip yaylağına doğru sürmeyi emreder. Kendisi yaralanarak halden geçen dostuna yardım etmeyi ister. O, Sarıbay'ı öldürülen karısıyla birlikte iki oğlunun arasında çimlerin üstünde bilinçsiz bir halde yatarken bulur. Karabay, önce Sarıbay'ın yaralarını temiz su ile yıkar; çok önceden şifalı otlardan devasını bildiğinden bunları toparlayıp dostunun yarasına koyup sarar. O vakit Sarıbay, ona dostça bakıp şu sözleri söyler:

-Muhterem dostum! Sen şimdi ikinci kez beni ölümden kurtardın, karılarımla çocuklarımı sevindirdin, benim saldırıya uğrayan memleketimi tekrar geri alıp verdin, sonra da şifalı otlarla yaralarımı sağalttın.

Hoş gönüllü, namuslu Karabay, onun sözlerini daha fazla dinlemeden, büyütüp övmesine cevap vermeden ancak onu bela ve kazadan kurtarma bahtına eriştiği için yine yürekten sevinir. Başkurtlar, Kazaklar gibi tatlı ve yumuşak dilli olmasalar da huyları şefkatli, namuslu kişilerdir.

Sarıbay'ın durumu günden güne iyileşir. Onun yanında on gün boyunca kalan Karabay dostu, yurt sahibinin selamet bulup ayağa kalktığını görünce kendi yoldaşlarıyla birlikte dönüp gider. Ailesiyle avıl halkı, Karabay'ı her zamanki gibi sevinerek karşılarlar. Karabay ise kendi halkına adet üzere, dostu Sarıbay batırla olduğu hali bildirir. Bu durum, uruktaşlarının Karabay'a olan ihtiramını, sevgisini daha da artırır.

Arslan eşi arslan öldüren Karabay, büyüyen oğluna bakıp ailesinin mutluluğunu paylaşıp böylece mutlu yaşar. Bazen oyuna karışıp oğlunu kendi yaşitlarıyla güreştirir. Hepsine göre daha kıvrak, daha maharetli olan Kuzıykürpes, kendisiyle güreşen birisini fazla güç harcamadan kolayca yener olmuş. Güreşçinin daha güçlü olduğunu sezerse hileyle aldatırmış; ya kalçasını burup ya da topuğunu yaslayıp yere düşürürmüş, hiç biri olmazsa onun belinden sıkıca tutar durumda ardından kendisi yere yıkılıp güreşçiye üstünden atıp dururmuş. Kendisiyle denk güçteki güreşçiye doğru gelip onu yenemeyecek olursa bir topuğunu yere yaslayıp akranının koltuğunun altına girip kaldırarak baş aşağı yere atmış. Güç bakımından kendisinden daha zayıf olanlarını yukarı kaldırıp başının üstünde bir kaç kez döndürdükten sonra yere atmıştı. Güreşten sonra Karabay, oğluna ok attırır. Fakat, ona çocuklar için olan yayı vermemiş, neden dersen, Kuzıykürpes babasının okunu, yayını temrenine kadar çekip kalın meşeyi yarar, uçan kuşu havada, geyik canlıyı yürürken vurup öldürür olmuş. Oğlunun vurduğu kuş ya da karaca etinden anası Altışa, ona yemek pişirip verir olmuş; fakat, o, babasına ikram edermiş. Kuzıykürpes yayan koşmada da hızlı, mahir olmuş; koşum takımı takılmamış binilmedik yabani atları da o kadar çabuk ehilleştirirmiş ki, ata usta binici hızlı yiğitler de buna hayran kalırlarmış. Kuzıykürpes'in bu tür yiğitlikleri, rızkı bitip ecelinin yakınlaştığını sezmeyen Karabay'ı çok sevindirmiş.

Bu arada, artık büyüyüp boy veren oğlu, babasının ardından kalmadan her zaman ava gider olmuş.

Günlerin birinde Karabay, oğluyla avdan dönüp gelirken bozkırda tibeinde⁹ yürüyen yalkı sürüsüne bakıp geçmek ister. En iyi aygırının sürüsüne yakınlaşıp geldiğinde garip bir durum görülür. Bütün kısraklar ürküp koşuşturup duruyor. Öfkeli aygır kendi sürüsünü kovuyor, birisi arka ayaklarıyla durmadan tekme atıyor, birisi arkasına dönüp şahlanıyor ve ön ayaklarıyla yele karşı tepiniyor, kulaklarını dikip haşır huşur edip birisi kişniyor ve keskin dişleriyle yeri kemiyor. Karabay'la oğlu, bunu görüp birden bire sebebini anlayamayınca bocala-

⁹ Tibein: Yalkının kış günü karı tepip (eşeleyip) otladığı yeri.

yıp kalırlar. Bu durum önemsizdi; fakat, sık bir çalılık civarında olduğundan yıl-
kı sürüsünü ürküten korkunç şey nedir, görünmez mi deyip Kuzıykürpes hemen
fırlar. Çalılığa yakın gelince onun diğer tarafından çıkan çok büyük, korkunç,
ürkütücü bir canavarı görür. Beli yay gibi burulmuş, kızılımsı sarı tüyü dikleşip
yer yer tamamen tüyleri dökülmüş olan çirkin kocaman başında uzun kulakları
salınıp düşmüş, iki kulak arasında kıpır kıpır görünüp duran gözleri var. Bu yır-
tıcı canavara aceleyle bakınca Kuzıykürpes oradaki bir bodur tepeye çıkar.
Olanların sebebinin ne olduğunu babasına bildirmek için bağırıp çağırıp bir kaç
kez dolandır, sonra bu korkunç canavarın ardından sinerek gider. Karabay, bunu
görmek için kendisi de onun ardından sinerek gider. Bu korkunç canavarın ar-
dından ok ata ata öfkelenip koşup giden oğlunu kovup yetince ona telaşlanma-
masını buyurur, "Uygun zamanını bilip atmazsan o korkunç canavarı geberte-
mezsin", der. Fakat, iki batır da sadaktaki oklarını atıp bitirirler ve birisinin da-
hi canavarın vücuduna saplanmadığını, taşla deyen hafif nesne gibi geri döndü-
ğünü görünce şaşırıp kalırlar. Bu arada bu olağanüstü can sahibi, kayalık büyük
bir dağa varıp yeter ve dağ eteğindeki daracık taş patıkaya girip gözden kaybo-
lur. Batırlar bu dar patıkaya tek atlı kişinin değil, yayanın dahi inemeyeceğini
görüp ne yapacaklarını bilmeden şaşırıp, bocalayıp kalırlar. Böyle şaşırıp durur-
larken onların yanına bir ihtiyar gelir. O, üstüne uzun yeşil çapan giymiş, başı-
na büyük beyaz sarık dolamış, eline kendisinden uzun sopa almış. İhtiyarlıktan
dolayı kamburlaşmış; fakat, hâlâ gürbüz gövdesini, dağılmış ak sakalını, sakın
yüzünü, muhterem görünüşünü görüp batırlar, ona hürmet ederler. Bu kıyafete
bakıp Karabay bu vakitte gelip kendisinin oğlunun doğacağı hakkında haber ve-
ren ihtiyarı hatırlar, öyle desen, o tamamen başka giyimli idi, diye düşünür. Av-
cılar, atlarından inip saygı gösterip ihtiyara yakın gelirler. İhtiyar ise, onlara sel-
am verip yır söylemeye girişir:

Okunuzu ancak boşa atarsınız,
Onu nasıl olsa da yenemezsiniz;
Onun tenine ok batmaz, anlasınız.
O yabani, canlı değildir.
Dev perisidir o,
Muhammet'i ve ümmetini
Göremez o...

Batırlar hayret edip durup kalırlar, ellerini göğüslerine kavuşturup başlarını
eyerler; evliya ezgisini değiştirip yır söyler:

Durduğu yeri, yerin sonunda,
Yedi denizin ayağında;
Yedi hörgücü göğe aşmış
Kumlu dağların arında;
Sık ormanlar arasında,
Yedi kat yerin altında.
O yavuz dostlarından öğrenmiş:
Senin kutsal dileklerin kabul olmuş,

Peygamber sana batır armağan etmiş,
Ovaların sürü yıldıyla dolmuş.
Dev burada ant etmiş der, dostlarına
Yeterim diyerek batırların başlarına
Harap ederim sürü sürü atlarını da,
Cehennemin kendisi şahit olup dursun buna!..

Batırlar, bunu işitince huzursuzlanırlar. Evliya ihtiyar, onların sıkıldıklarını görüp birazcık durur da ak sakalını sıvayıp yır söylemesini aşağıdaki sözlerle bitirir:

Fakat Muhammet'in elçisiyim ben,
Size yardım etmek için geldim ben,
Devin canını birlikte alınız
Peygamberin adına şan katarım
Fakat, onu yenmek size kolay olmaz;
Kiriş yumuşar, oklarınız geçmez,
Süngü delmez, kılıcınız kesmez,
Fakat onu yenmeniz mümkündür:
Sağ ayağının tabanında canı vardır
Burasına vurunuz siz onun!

Evliya, son yırını diğerlerine göre daha çok bağırarak uzata uzata söyleyip bitirir ve gözden kaybolur; akılları başlarından giden batırlar nasıl durmuşlarsa o durumda durup kalırlar.

O vakit dağ yarığından, mağaradan birden bire bulut gibi duman yayılır ve önce yere yatıp ardından havaya kalkıp dağı kaplar. Sonra yağa ateş dökülmesi gibi, her ne ise göz açıp yumuncaya kadar parlayıp bütünüyle ateşe dönüşür. Bu ateş dumanından çelik gömlek giyip eline kocaman suyun¹⁰ topuz tutan Dev peri, yerin kenarından gelen kaplanına binip insan suretinde gelip çıkar. O, gök gürlemesi gibi sesle dağ tepelerini, bütün çevreyi tir tir titretip şu sözleri söyler: "Ey çılgın müslümanlar! Yeryüzündeki olan en güçlü ve bütün can sahibi üstünde hakimlik eden, bütün halkı bilen Dev suretli deve el kaldırmaya siz nasıl cesaret edersiniz? Ben sizi esirgeyip cezasız bırakır mıyım sonra?" O arada şimdi batırlar atlarına binip de yetişmişler. Gördükleri halden, işittikleri sözlerden korksalar da şaşıp kalmazlar. Genç batır, bir şey deyip de cevap vermeden önce ilk olarak süngüsünü dosdoğru tutup doğrultur ve at üstünde var gücüyle koşturup gelip doğrudan perinin göğsüne saplar. Bu saplamadan onun süngüsü yarılıp kırılır. Kuzıykürpes, at koşturup geçip gider; fakat, dev etraftaki dağ-taşları fırlatıp bağırarak güler. Perinin gülüşüne tahammül edemeyen Karabay, süngüsüyle onun kaburgasına vurur, süngü hurdaşaş olur. Peri yalpalanır; fakat, hemence toparlanır. Karabay, kılıcını kınından çıkarıp ona yeniden saldırır, dev hışımlanıp kendisinin deminki olağanüstü topuzunu kaldırır ve yel-dağıla benzer şamatayla batıra vurur. İhtiyarlayan; fakat, hâlâ becerikli olan Karabay, topuzdan kurtulur ve kılıcını kaktırıp bütün gücüyle deve vurur. Kılıç, devin çe-

¹⁰ Suyın: Dökme, döküm.

lik gömleğinden kıvılcım çıkarıp tuz gibi serpilir; perinin topuzu Karabay'ın atının sırtına deyip ortadan böler. O sırada batır atından sıçrayıp inerek yetişir. Devle çeşitli mücadele edip atıyla bütün silahını kaybeden Karabay, ne yapacağını bilemeden şaşırıp kalır.

Burada Başkurt hikâyesini anlatan kişi, birazcık durur ve dinleyicilerin itibarı daha da artsın diye şiir söylemeye girişir:

Ey benim yakın dostlarım,
Ayrılmaz yoldaşlarım,
Güçlü, çevik batırlar,
Atta usta biniciler,
Dinleyin benim sözümü!
Ninesinden işitip
Vaktile dedem
Bana söyledi şu sözü:
Bizim bütün yedi urukta
Var Kır-Kazak devletinde
Böyle atak, çevik batırlar
O an seyrek olmuşlar,
Fakat siz çevik, atik arslanlar!
Onların vardığı yoldan
Gidiniz ileri o vakte kadar!...

Bundan sonra sesen terennüm edip konuşur ve batırların mücadelesi hakkında hikâyesini aşağıdaki sözlerle bitirir:

Atı ölse de ok bitse de,
Batır intikam ateşiyle yanar,
Kılı kırk yarar,
Kılıcını ele alır.-
Bununla vurur o,
Peri canını alır o.
Dev perisi orada
Bu hali görüp kalır,
Genç batırı yok etmek için
Eline topuzunu alır,
Şimdi vurdum dediğinde
Kuzıykürpes çekilir.
Can acısıyla o
Düşmanına atılır
Dev perisini tir tir titretip
Kılıç vurmasıyla
Altı batman topuzu
Düşüp gider elinden;
Kürpes'in de kılıcı

Parçalara bölünmüş
Kavga böyle kızışınca
Karabay'ın gelmiş kendisi
Perinin topuzunu alıp,
Başına vurmuş kendisi
Bu sert vuruştan
Kaplan da, dev de
Birlikte yalpalayıp gitmişler;
Eyere baş eymiş peri,
Asıp koyduğu kamçı gibi
Elleri salınıp düşmüş
Genç batır, evliyanın
Sözlerini hatırlayıp,
Şuuru yerine gelmeden önce
Yavuzu pençeleyip tutmuş
Onu eyerden ayırıp,
Omzuna kaldırmış
Perinin iri gövdesini
Yere fırlatıp vurmuş;
Böyle sert çarpılmaktan
Hattâ yer de inlemiş.
Dev perisi acıdan
Gıcırdatmış dişlerini,
Batırları yenmeğe
Çaresi yok ne yapsın?
Kuzıykürpes, o vakit
Belden bıçağını almış,
Devin sağ tabanına
Çok katı yara açmış.
Dev, dehşet bir şekilde böğürüp
Burada can vermiş.
Yarasından kapkara kan,
Kazanda kaynatılmış
Katran gibi taşmış.
Kaf dağındaki yılan gibi ıslık çalmış o,
Ormandaki arslan gibi kükreymiş o,
Deryadaki balina gibi sıçramış o.

Dev perinin hayatı işte böyle son bulmuş- diye sözüne devam eder hikâyeyi anlatan.

Batırlar, burada hiç gecikmeden çalı çırpı hazırlayıp ateş yakarlar ve bu hasarat candan yenileri yaratılmasın diye cesedini yakıp külünü yele savururlar.

Bundan sonra Karabay, oğlu ile geniş bir çukur kazıp atıyla silahlarının kı-

rıklarını birlikte gömer. Onları yerleştirirken Karabay, senin gibi doğru dostu böyle sağlam silahı tekrar bulamam artık diye söylene söylene ağlayıverir. Mezarının üstüne, bozkır halklarının geleneği boyunca heykel tarzında tepe yığınca yaylalarına gitmek için acele ederler. Fakat, batırların ikisine bir at kalmış, o da ağır vuruştan sonra halden düşmüş. Kuzıykürpes ise, bu durumu görüp babasına hürmet etmek için bahane bulduğuna çok sevinir. Bozkır insanları çok önceden beri böyle ata-anasını sözsüz dinlemeyi, kendisinden büyüklere hürmet etmeyi, onların nasihatlarına kulak vermeyi âdet haline getirmişlerdir. Kuzıykürpes, babasının bir şey demesini beklemeden kendi atını onun yanına yedekleyip getirir ve kendisinin yine atlanıp dönmesini ister. "Ben,- der o, -pek fazla yorulmadım, ayaklarım da hâlâ sağlam, yaya olarak dönerim". Onlar böyle dönüp giderler.

Karabay'ın yaylağının çobanları dağ başında kendi efendilerinin mallarına bakarlarken uzaktan dev periyle savaşıyan batırları görmüşlerdir; fakat, korkudan mücadelenin sonucunu beklemeye cesaret edemeyerek baba oğul iki batır şimdi ölmüştür diyerek betleri benizleri uçup yaylağa dönüp gördüklerini halka anlatırlarmış. Halkın bu korkunç haberden ödü kopmuş. Neden dersen, onlar dev periyi bir tür insan gücüyle yenmenin mümkün olmadığını biliyorlardı. Batırlara olan muhabbet duygusu, onları yardım etmeye niyetlendirse de dev periden korkmaları onları yerlerinde alıkoymuştu. Öyle hiç bir yerde de olamadan şaşırıp kalınca onlar, uzaktan bir atlı kişiyle ona refakat edip gelen yayayı görürler, yolcular yaklaşınca hemen Karabay'ı ve oğlunu tanırlar. Orada atlılar at koşturup yaylağa varıp batırları kucaklayıp karşılarlar ve onların devden kurtulup sağ selamet döndüklerini görüp sevinirler. Dev perinin geberdiğini öğrenince halk bütünüyle şaşırır, kıvanç daha da artar; kendi batırlarının cesaretlerini övüp dev peri ile olan savaş hakkında daha fazla şey öğrenmeyi isteyip durmadan soruşturmaya başlarlar. Fakat, takatten düşen Karabay, hemen kendi çadırında dinlenmeye fırsat vermelerini ister, bundan sonra olan hali mufassal olarak anlatmak için sonra bütün yayla halkını toplayıp hoş bir toy düzenlemeyi vadeder.

Tan atar atmaz vaktile Hz. Muhammedin altın boynuzlu sarı tekesine binip geçtiği söylenen Koş Yulu yıldızlarının bürüdüğü ayın aydınlattığı sırada Karabay'ın meraklı arkadaşları, onun çadırının yanına toplanıp uykusundan uyanmasını beklerler. Şimdi güneş de doğup yukarı çıkar. Karabay, bu vakte kadar uyanmaz. Toplanan halk sessizce bekleyip oturur. Yılık sürüsü, tepedeki kızıl güneşin sığağından kaçıp su içmeye başlar. Ancak o vakitte Karabay uykusundan kalkıp oğluyla bir araya gelip dostlarının yanına gelir. Onlar sevinip bu ikisini selamlarlar. Toplanan halka sevinen Karabay, evliyanın görünmesi, onun verdiği nasihatları, aynı dev perinin türlü şekle girmesi, onun öldürülmesi, sonra gelip yakılması hakkında döküp saçmadan bilgi verir. Bundan sonra toplanıp namaz kılarlar. Büyük batır, kendi avılının ulu kişisi olduğundan molların yanında oturarak gençliğinde öldürdüğü arslan derisinden yapılan namazlık üstünde namaz kılar. O, bu deriyi namazlıktan başka bir şey için kullanmazmış. Ka-

rabay batırın arkasında ihtiyarlar, sonra daha büyükler ile gençler sıralanıp diz çöküp oturmuşlar. Namaz kılınıp bitince bu toplulukta Kuzıykürpes'i cesur batır diye adlandırırlar. Bugünden itibaren o, bu adla bütün bozkır halkları arasında tanınmıştır.

Daha sonra batırlar, yaylak halkını iki kısma bölüp iki kısarak etinden pişirilen beşparmak ile ikrama başlarlar. İhtiyarlarla gösterişli, seçkin erler birinci sofraya otururlar. Orada serilen kilimin üstüne, yemekliğe kocaman kocaman tabaklarla et, tulum tulum kımız koyulur. İkinci sofraya ak keçe üstüne bağdaş kurup oturan gençlerden, küçüklerden oluşmakta ve onlara da ne kadar insan varsa o kadar etle kımız konulmakta. İlk sofrada oturanlara Karabay'ın kendisi, ikinci sofradakilere Kuzıykürpes ikramda hizmet eder. Tabaktaki et yenilip tulumdaki kımız içilip ikram meclisi tamamlanınca konuklar yurt sahibine teşekkür edip yerlerinden kalkarlar. Şimdi kalan günü, onlar güreşip, at koşturup kuray çalıp yır yırlayıp çok hoş geçirirler. Yırcılar, dev perinin nasıl öldürüldüğünü tasvir edip canlandırarak yırlarlar. İşte bu yırların birisi:

Hey, meşhur kuraycılar
Büyüleyip çalıcılar
Olacağı yorucular!
Çalınız kurayı daha iyi,
Yırlatınız daha mahzun!
Aşikâr size çok zaman
Bütün batır, ulu kişi[nin]
İsimleri, işleri,-
Onlardan ne geçmemiş
Büyük tepeye binip,
Meşe dibine dizilip,
Baştan geçen zamanı-
Şimdiki güne dek.
Eskiden olan han-batırlar:
İskenderler, Batular
Aksak Timur, diğerleri.
Sayısız askerler toplayan
Yabancılar yurduna atılan
Karşı duran halkları
Asan, kesen, tokmaklayan,
Helal kanlar karışan
Toprak kana doymuş;
Savaştan palazlanıp dönenler,
Kendi dostlarının da yaban yerde
Başlarını yok etmişler
Yetim kalan evlere
Çok ağlama, kaygı, zar düşmüş,

Han-batırlar dünyaya
Kötü nam yaymış.
Bizim erler kahraman,
Yabancı yerlere varmamış,
Dökmemiştir kara kan
Yığmak için haram mal;
Kırmış onlar düşmanı,
Dünyada en kötüyü,
Tehlikeyi yenmişler,
Ele emniyet vermişler;
Bizim batır-çevikler
Halka zarar vermemişler,
Hepsi ava akın etmişler.
Karabay, er yiğitmiş
Konukseverlikte bir imiş
Atları hızlı imiş,
Mal-davarı çok imiş;
Oğlu söz dinleyen batır,-
İşte bunlar hakkında
Dünyaya çok nam yayar.

Batırlar, avıl halkıyla bugünü böyle gönül eğlendirip geçirirler. Ancak, karanlık çökünce herkes kendi çadırına dağılır.

Sabaha kadar Karabay ile oğlu dinlenirler. Fakat, ava çıkmak için çok hevesli olduklarından o gün kendilerine yeni silahlar-yayla oklar, süngüyle kılıçlar yaparlar. At da, silah da, yol gerek-gereçleri de hazırlanınca onlar yoldaşlarıyla ava çıkıp giderler. Küçük küçük gruplara bölünüp onlar üç gün boyunca avlanıp her gün geç vakit avla dönerler. Dördüncü günde ava tan atar atmaz çıkarlar. Oğlundan, yoldaşlarından ayrılıp giden Karabay, bir karacaya rastlar. Bu karaca, kayalık hörgüçlü dağ eteklerinden derin dereler aşar ve göz açıp kapayıncaya kadar sıçrayıp kaçır. Rızkının bitip ecelinin yakınlığını sezmeyen Karabay, tehlikeli yerlere bakmadan karacanın ardından hızlı bir şekilde at koşturur. O sırada, önceki öldürülen dev perinin Karabay'ı öldürüp öç almayı düşünerek peşinden giden kardeşi, onun böyle tehlikeli yerlerden at koşturup geldiğini görüp şimdi çok uygun bir durum diyerek kendisinin hileli düşüncesini gerçekleştirmek istemiş. Kuvvetle batıra saldırmaya cesaret edemeyen bu peri, işte böyle hileyle iş etmek isteyip bürküte dönüşür ve kırıntı gerilmiş yayıyla karacayı vurup dik dağdan aşağıya at koşturup varan Karabay'ın başının doğrusuna yukarıya kalkar; sonra kanatlarını toplayıp tırnaklarını ayırıp yıldırım hızıyla vınlarak aşağıya süzülür ve bu hileyi önceden sezmeyen Karabay'ı atıyla birlikte dağ eteğindeki uçuruma vurup düşürür. İşte, batır tamamen şursuz ya-tıyor. Kulaklarından, ağzından, burnundan kan akıyor. Atı, başını taşla vurup soluk dahi almadan can vermiş. Yavuz büyücü, korkak tavşana dönüşen atmaca

gibi, batırın üstüne atlayıp onun şuursuz gövdesini keskin tırnakları, sivri gagasıyla parçalamaya başlar ve kendisi şöyle deyip söylenir: "Yeryüzünde en güçlülerden olan ağabeyimi öldürdüğün için katı cezam sana bu olur. Oğlunu da, senin gibi cefa çektirip öldüreceğim, yavuz aileni de kıracağım! Senin arkan Muhammed nerde şimdi? Şimdi gelsin de derhal seni benim tırnaklarımdan kurtarsın!" Bürküt görünüşlü perinin gagasıyla tırnakları didik didik edip durunca Karabay'ın şuuru yerine gelir ve bürkütün söylediği sözleri işitir, onun öldürülen dev perinin kardeşi olduğunu anlar. İşte Karabay, son gücüyle cesaretini toplayıp bürkütün iki ayağını bir kezde yakalar ve bu durumda kolunu kaldırıp taşa çalar. Bundan dolayı büyücünün kemikleri çıtırdayıp gider. Bunu görerek sevinen batır, büyücünün ayaklarını elinden bırakmayınca ayağıyla boynuna basıp bütün gücüyle başını koparır. Kendisinden geçip yere yıkılır ve hemen can verir.

Bu arada babasını arayıp yürüyen Kuzıykürpes'in yanına bu evliya üçüncü kez gelir:

-Dur Kuzıykürpes! Babanı bozkırda arama,-der. Onun rızkı bitip eceli yetti şimdi. Şu kayalık dağa var, orada babanın cesedini bulursun. Orada, büyük dağ başında onu kadirleyip defnet!- der. Sonra evliya ona Karabay'ın yavuz periyle savaşıması, perinin hilekârlığı, Karabay'ın batırlığı hakkında konuşup şöyle deyip ekler: -"Baban gerçek müslüman, Muhammed'in dürüst kulu idi. O, onun yavuz düşmanını öldürüp kendisinin son savaşını da ona bağışladı. Bunun için de kendi hayatını güzellik, iyilikte geçirdiği için peygamberimiz onun ruhunun din ehillerinin yaşadığı cennetin baş köşesinde olmasını diler; o orada güzel huri kızları arasında sonsuza dek rahat edip duracak! Sen de atan gibi ihsanlı, iyi ol, böyle bahta erişirsin.

Bu sözlerinden sonra evliya yok olur. Tehlike gelince şaşırarak nedir bilmeyen Kuzıykürpes, evliyanın gösterdiği dağa bakıp korkak tavşan gibi yine at sürüp gider. Orada babasının cansız gövdesini bulur. Babasını kucaklayıp feryad ü figân ederek ağlar, ondan ayrılıp kaldığı, onu koruyamadığı için kendisine kahreder.

Kuzıykürpes'i uzaktan görüp kalan yoldaşları da onun ardı sıra var güçleriyle at koşturarak gelirler; Karabay'ın cansız vücudunu kucaklayıp "O bizim ata-mız idi, biz onun yetim kalan çocuklarıyız" diyerek ağlaşırlar. Bürküt görünüşlü periye lanet okurlar ve haşaratin leşini ateşte yakıp külünü yele savururlar. Karabay'ın cenazesini yıkayıp omuzlarına kaldırarak alıp büyük dağ başına koyarlar ve evliyanın vasiyeti boyunca burada kadirleyip defnederler; gelenek boyunca, silahlarını da kendisiyle birlikte gömerler. Batırın hatırasına büyük tepe yığarlar (Bu zamandan itibaren bu tepeyi Karadağ diye anarlar). Bundan sonra uruktaşları, Karabay'la vedalaşıp birlikte ava çıktıkları anları hatırlayıp tepeyi dolanarak at koştururlar ve sonra mezarına baş eyip hazin bir şekilde dönüp giderler.

Bu arada avcılarının birisi Karabay'ı arayıp da bulamayınca yaylağa dönmüş,

batır burada da olmadığını görünce onun kalabalıktan bir başına ayrılıp gittiğini, bu zamana kadar geri dönüp gelmediğini bildirir. Bu haber uruktaşlarını çok endişelendirir, onlar hemen atla Karabay'ı aramak için Kazak bozkırlarına çıkıp giderler. Batırın karısı Altışa, akıldan şaşmış hale düşüp deminki yoldaşın geldiği tepeye doğru yürür. Uzaktan avcıların dönüp geldiklerini görünce çok sevinir; fakat, bunların yakınlaşan atlarıyla kendilerini tanıyıp Karabay'ın atını da kendisini de göremeyince feryad ü figân ederek ağlaya ağlaya şu sözleri yır halinde söyler:

Karabay'ın bindiği-
Dost tulparını görmüyorum.
Atı yel gibi idi
Ayağı yere değmez idi;
Boynu kuğu boynu gibi idi,
Yay gibi duruşu
Yüzük ile denk idi.
Yüreğim yanıp sevdiğim
Batır yiğit namı yayan,
Karabay'ı da görmüyorum.
O er idi, er idi,
Cesarette, batırlıkta
Kendi ilinde bir idi...

Bu arada Karabay'ın yoldaşları avıla gelip yeterler. Fakat, Altışa onlara atlarından inmeleri için fırsat vermeden yır söyleyip sormaya girişir:

Nerede oğlum, baban,
Batır Karabaycığım?
Nerede benim erciğim
Canımı seven biriciğim?
Karabay'ın dostları,
Bana doğruyu söyleyin:
Nerede sizin başınız?

Kuzıykürpes ile yoldaşları atlarından inip Karabay batırın ölümü hakkında ağlaya ağlaya konuşurlar. Bunu duyunca yüreği yarılmış gibi vuran Altışa, bütün eklemeleri zangırdayıp aklı başından gidip yere yıkılır. Kuzıykürpes arkadaşlarıyla birlikte onu kaldırıp alıp girer. Birazdan anası kendine gelince ağlaya ağlaya yır söylemeye başlar.

Bela-kaza geldiğini
Geçen gün sezmiştim:
Geçen gece uykumda
Korkunç bir düş görmüştüm.
Bozkırda yapayalnız
Batır yiğidim yatıyormuş,
Kımız da içmiyormuş,

Kurut da yemiyormuş;
Acımasız canavarlar kendisini
Kuşatırlarmış.
Katı yayı boş kalmış
Kirişi de kopmuş
Oku ortadan kırılmış
Kocaman başı yarılmış;
Elinde süngü tutamaz,
Süngünün ucu parçalanmış.
Ey benim aydınlık güneşim
Niye böyle tez battın?
Artık sonsuza dek doğmazsın
Göz yaşımı silmezsin
İşitmezsin âhımı
Günümüm aydınlığı olmazsın
Avcı tuzağına çarpmış,
Sıcak yuvasını soğutmuş,
Çocuklarını kaybetmiş,
Yemiyor içmiyor, hüzünlenmiş
Dar hücreye, odaya kapanıp
Ağlayan garip kuş gibi
Ben de kaldım yapayalnız.
Ben de pranga giymiş gibi,
Güneşe bakamadım,
Yemeyeyim, içmeyeyim,
Kana kattı dudağımı
Kurudu gitti dudağım.
Alır soluğum daraldı
Göğsüm kısılp
Yüreğim donup bitti,
Gözlerimde yaş kurudu.
Bütün kuşlar arasında
En uyumlusu kuğudur,
Avcı oku kuğuyu
Can dostundan ayırsa,
Yavrularını yanında götürüp
Yüzer تنها göl üstünde,
Dostuna seslenir,
Karşı cevap gelmezse,
Yanıp kendisini dalar,
Sonsuz kaygıya düşer olur.
Ben de kuğu gibi,

Can dostumdan ayrıldım,
Gepegenç batır oğlumla
Bir yetime kaldım.
Artık mutluluk bulamam,
Konuklar karşılamam,
Can dostumu göremem,
Haber de alamam.

Kuzıykürpes, anasıyla tek başına kalınca "Ben sana bütün kalbimle hürmet edip, sözünü her zaman dinlerim, bana inan", diyerek "Babam iyi kişi idi, evli-ya sözlerine göre Muhammed ona din ehilleri için vadedilen cennetin baş köşesini vermiş", diyerek anasını teselli etmeye çalışır. Böyle edip anasının kaygısını biraz hafifletince babasının yedisini geçirmeye hazırlanmak için tavsiyede bulunur. Altışa, Sarıbay'ın yaylağına önceden elçi gönderip Karabay'ın vefatını haber ettirmek, söz kesilen kızı hakkında da hatırlatıp dostunun yedisini geçirmek için onu kendilerine çağırmak gerekliliğini hatırlatır. Kuzıykürpes, babasını kaybettiği için ne kadar kaygılanırsa kaygılsın anasının bu sözlerini işitince sevinir. Babası müstakbel gelinin güzelliğini, dikiş nakış hünerine olan ustalığını her zaman övüp Sarıbay'ın yurdundan sık sık Mayanhılıv'ın işlediği işlemeli takke, nakışlı sergi, süslemeli heybe gibi armağanlar alıp geldiğinden kızı bütünüyle görmese de onu çoktan beri seviyordu. Kuzıykürpes, bu armağanları farsî nakışlardan üstün tutup kendi çadırındaki ziynetin en kıymetlisi olarak hesaplıyordu. Anasından emir verilince de o babasının sabık arkadaşlarına gidip onların Sarıbay'a elçi olarak gitmelerini rica eder. Onlar, buna razı olup yol hazırlıklarını yaparlar da sabahleyin yola çıkarlar. Kuzıykürpes ise müstakbel kayın pederim Sarıbay'ı alıp dönerler diye güvenip kalır, şimdi kendim yurt sahibi olup ona önceden izzet-ikram ederim sonra ondan müsaade alıp çok geçmeden toy da yaparım diye düşünür.

Bu arada Sarıbay'ın yaylağında bunun tamamen aksi işleniyordu.

Sarıbay, Kazkül yanında kaplan öldüren batır bendim, diyerek övünmüş. İşte bundan dolayı onun ünü bütün Kazak şehirlerine yayılmış. Bu yalancı, sahte ün, onu meşhur han etmiş ve en iyi batırlarla tanışmasını sağlamış. Mayanhılıv'ın güzelliğini, üstelik babasının müreffeh yağmadan sonra zenginleştiğini de görüp şimdi pek çokları Sarıbay ile dünür olmak için çabalamışlar.

Sarıbay, kendisinin bu üstünlüğüyle böbürlenip batırların bu dileklerini kırk yarararak değerlendirmiş, sonuçta, bir uzak uruğun hanı ile söz kesip kızı Mayanhılıv'ı onun oğlu Aykara sultana vermek istemiş. Bu arada han tarafından mehirle elçiler gelmişler. Elçiler, hanın sözünü tekrarlayıp Sarıbay'ın kendi yaylağını Karahıv ırmağı boyuna göçürmesini istemişler. İşte bu ırmak boyunda iki tarafın da kardeş urukları önünde yiğitle kız karşılaştıktan sonra toy yapmayı uygun görmüşler.

Tam bu vakitte Kuzıykürpes'ten Sarıbay'ın yaylağına gelen elçiler, Mayanhılıv'ın şimdi Aykara ile sözlendiğini duyup çok şaşarlar. Fakat, batırların eski

dostluğunu, evlatlarını mutlaka kavuşturmak niyetini bilen elçilerin kendileri de saf gönüllü olduklarından buna inanacakları gelmez. Sarıbay'a kendisinin verdiği vaadini hatırlatıp onu kendi taraflarına göçürmek isterler. Fakat, bu dilekleri gerçekleşmez. Bir kaç kez yalvarıp rica ettikten sonra ancak kibirli Sarıbay, onları kendi çadırına kabul eder. Kilim üstünde han oğullarıyla birlikte onlara varacak olan elçileri arasında oturan Sarıbay, gelenlere mağrur bir göz atıp:

-Başkurtların bende nasıl bir işi var?- diye sorar. Onun bu sorusuna elçiler:

-Biz, vaktile seni ölümden kurtaran dostun Karabay batırın öldüğünü haber vermek için onun dul karısı Altışa ile oğlu Kuzıykürpes tarafından gönderildik. Karabay'ın kaygılı karısı ile damadın olacak olan oğlu, senin öz evladınla birlikte gelip yetimlerin hal-ahvalını bilmeni, öz dostunun yedisini geçirmeye katılmanı isteyip, bununla birlikte kızın Mayanhılıv için dostunun yedisinden sonra toy yapma dileklerini de bildirdiler,- derler.

Elçiler susarlar, aksi karakterli Sarıbay, onlara pek kibirli bir halde bakarak:

-Hemen şimdi benim yaylağımdan gidiniz ve sizi buraya gönderenlere: Sarıbay batır gelmeyi değil, onları tanımayı dahi istemiyor; Başkurtlar ile kardeş olmayı bütünüyle gerekli bulmuyor, diye söyleyiniz,- der. -Aykara sultana söz kestiği kızını Sarıbay, zavallı Başkurt'a verir şeklindeki düşünce onların kafası-na nasıl gelmiş diye söyleyiniz,-der.

Başta elçilerin bu sözlere inanacakları gelmez. Neden desen, onlar Karabay'ın bir kaç kez Sarıbay'ı ölümden kurtarıp mülkünü, mal-davarını koruduğunu, onunla çok iyi dost olduğunu çok iyi biliyorlardı. Dostluğu unutup verdiği sözden vazgeçmeyi, iyiliğe namertlikle cevap vermeyi onların havsalası almaz. Fakat, öfkelenen Sarıbay, Kuzıykürpes'in elçilerinin hiç vakit geçirmeden kendi yaylağından kovulup gönderilmelerini emreder.

Bir kaç günden sonra şimdi Sarıbay, hanla söz kestiği yere, Aral denizine dö-külen Karahıv boyuna, Amuderya boğazı civarına göçüp gider.

Kuzıykürpes'in elçileri, iyiliğe kötülükle cevap veren Sarıbay'a kahrılanıp, öfkelenip dönerler; olan hal-ahvalı bütün ayrıntılarıyla anlatırlar. Kır-Kazakların dostluğunun sağlam olmadığını, sözlerinde durmadıklarını, Başkurtlara karşı kendilerini büyük gördüklerini merhum eşinden daha önce de duymuş olan Altışa, buna çok da şaşırır. Oğluna kara düşünceli Sarıbay'ı da, onun kızını da unutmasını tavsiye eder; başka uruktan bir denilen gelin ile kendisini sözle-meyi vadeder. Fakat, genç gönlü dertlenen, kederlenen Kuzıykürpes, tamamen aksini düşünür. Küçük yaştan beri Mayanhılıv'ın güzelliğinin övgüsünü her zaman işitip geldiğinden, onu kendi gelinim deyip yürüdüğünden Sarıbay'ın bu vazgeçmesini anası gibi sakın bir şekilde karşılayamaz. Sırf anasının kaygısını arttırmayı istemediğinden ona itaat eder, görünüşte öğüdünü dinlemiş olur. Fakat, kendisi hiç bir şeye bakmadan Sarıbay'ın yaylağına varıp Mayanhılıv razı olursa onu alıp kaçırmayı düşünür. -Yedi uruğun alçak kişileri! Güzelliği sevmek, cihandaki bütün şeyleri bilmeleriyle ünlenen halkları ne kadar çok güçlü kaygılandırırsa sizi de o kadar çok kaygılandırır. Kuzıykürpes'in Mayanhılıv'ı ağır azap çekerek sevmesi, anasını da aldatmaya mecbur eder.

Kocasının yuğ meclisini önceden düzenlemek için toplanan Altışa, kendi yurdunun halkının hepsini çağırmasını buyurup oğlunu avıllara gönderir.

Çağrılan kişiler, en iyi atlarına binip Altışa'nın çadırının yanına toplanırlar ve molla ile Kuzıykürpes'e tâbi olup Karabay merhumun mezarının yanına giderler; ok atımlık yere gidip varmadan önce, kibleye yüz döndürüp dururlar da atlarını bırakıp mezar yanına yaya giderler. Burada molla, vaktile Karabay'ın seccade olarak serdiği arslan derisinin üstüne diz çöküp kendi sağına Kuzıykürpes'i oturtup Kur'an'dan âyet okumaya başlar. Geri kalanlar soluk almadan, sessizce dinlerler, ömür boyu iyi kişi olduğu için Karabay'a bütün içtenlikleriyle, samimiyetleriyle dua ederler. Namaz kılınıp bitince, merhumun mezarına saygı gösterirler ve atlarının yanına varıp onları koşuya eyerlemeye başlarlar.

Merhumu yad etme toplantısında, onun kendi ömründe sevdiği eğlencelerini tekrarlamak çok eskiden gelenek olup kalmış. Kuzıykürpes, babasının vasiyetini yerine getirmiş gibi at yarışçıları için armağan olarak mezar civarına yedi armağan koyar. Birincisine alma sıbar¹¹ at bağlar, ikincisine demir gömlek koyar, üçüncüsüne gümüş yapraklı eyer, dördüncüsüne yayla ok, beşincisine bezeklenmiş gümüş saplı kılıç, altıncısına kılıflanmış kamış saplı süngü, yedincisine Kazakların işlediği güzel bir dağarcık koyar. At yarışçıları kendi armağanlarını uzaktan görsünler diye de bu asker teçhizatlarının hepsini de uzun sırık başına asar. Kuzıykürpes, yarışta atları geçip gelenler babamın mezarındaki işte şu armağanları alsınlar diye bütün topluluğa duyurur. Kendisi at yarışçılarıyla birlikte yarışın başlayacağı yere varır. Her zamanki gibi yürüyünce sirik¹² günlük yerde durup ok atımı mesafelik ileriye çıkar, sonra kalkıp yarışı başlatmak için işaret eder. Kendisi kime nasıl bir ödül vereceğini görmek için önden at koşturup gider.

O vakit hepsi de nara atıp dağıl-fırtına gibi kalkıp at koşturup gider. Akboz ata binen Aldar, aradan süzülüp öne çıkar. Diğerleri kıl gibi bükülüp onun ardından süzülürler. Aldar, armağana en önde at koşturup gelip akran dostu Kuzıykürpes'in elinden alma subar argımağı yularından yedekleyip alır. Sadece iki sıçrayışlık geriden gelen İşkara, ikinci armağana yetip sırığa asılan demir gömleği tutup alır. Ondan sadece atının başı kadar arkada kalıp gelen ak sakallı Aralbay'a- Karabay'ın ayrılmaz dostuna- gümüş yapraklı eyer kalır. Bu üçünden ok atımı mesafe geriden kardeş iki avcı Bürıbay ile Küserbay var güçleriyle yarışıp gelirler, bir kısıraktan doğan atları yan yana gelip koşar. Fakat, Bürıbay atına daha sık kamçı vurup daha şiddetli nara atınca atı ileriye fırlayıp çıkar ve yiğit dördüncü ödülü- sırık başındaki yayla oku- kapıp almaya yetişir. Tam bu arada Küserbay da bezeklenmiş gümüş kabızalı kılıcı çekip alır. Bunların ardından Karabay'ın çağdaşı çoktan beri artık bozkır cümbüşünden soğuyan, avcılığı bırakan Muynak aksakal, batırın hatırasını hürmetlemek için gelip kara at üstünde koşturur. O, kendi payına düşen altıncı armağanı - kamış saplı süngüyü- alır ve galeyana gelmiş olan atını durduramayınca ödül konulan yerden uzağa geçip gider. Bundan sonra onun gencecik oğlu çevik Bayyigit, armağan almaktan

¹¹ Alma sıbar: İki yanbaşı, omzu elma büyüklüğünde alacalı at, değerli at.

¹² Sirik: Yarım disetine eşit olan eski yer ölçme birimi.

ümidini kesip tırısı at koşturup gelen avcılar grubunu arkada bırakıp son ödül olan dağarcığı alır. Karabay'ın hatırasına düzenlenen yarış bununla biter.

Bundan sonra Kuzıykürpes, güreşçilere ödül tayin eder. Birincisine kermezin ilen¹³ koyar, ikinciye ipek farisi kuşak, üçüncüye, mercan dikilmiş kama¹⁴ derili takke, dördüncüye kara tilki derisi ile dikilen kulaksın¹⁵, beşinciye kocaman kaplan derisi koyar.

Başkurtlara mahsus güreş aşağıdaki gibi yapılır.

Kendisiyle birlikte güreşeni yenen güreşçi, yine ikincisini, üçüncüsünü de yendikten sonra ancak birinci armağanı alır. Fakat, ikisini yenip de üçüncüsünü yıkamazsa ödülünden mahrum kalır, onu yenen güreşçinin ödülü alması için diğer iki güreşçiyi yenmesi gerekir. Böyle edip, yarışa konulan ödüller verilip bitince güreş biter.

Topluluğa gelenlerin hepsi de atlarından inip top olup daire halinde otururlar. İşte Kuzıykürpes, konulan ödülleri ortaya çıkarıp koyar ve güreşte galip gelenler bu ödülleri alırlar, diye duyurur. O vakit uzun boylu Börkötbay, daire ortasına gelir, belbağını, kuşağı çözüp kendisiyle güreşmesi gereken kişiyi beklemeye başlar. Çok geçmeden geniş omuzlu Yağılбай, dairedeki halk arasından çıkıp güreşçinin yanına gelip durur ve zayıf kolları ile onun belinden kavrır. Onlar hemen birbirlerinin sağlı sollu döndürüp bellerini sıkıp güç sınaşırlar. Börkötbay, kendisiyle güreşmek için gücünün yeterliğini sezip onu hızlıca ve çabucak kaldırıp kıcı üstü aşağıya bırakır. Bununla birlikte o, ilk galibiyete erişir. Yenilen güreşçi, halk arasına girip gider, galip güreşçi kendi yerinde kalıp ikinci güreşçinin çıkmasını bekler. Şimdi usta genç yiğit Tölköbay, Börkötbay ile güreşe başlar; fakat, bütün ustalığını, gücünü kullansa da yenilir. Galip güreşçi üçüncü güreşçiyi bekler, onu da yıkıp kermezin hileyi almak ister. Halk, aradan sağlam vücutlu pehlivan Batırğol'u seçip çıkarıp Börkötbay ile güreşe sürer. Lakin o karşı gelir, yenilmekten korkmuş gibi ortaya çıkmaktan çekinir. Sonunda, halk çok ısrar edince gözlerini yere dikip sadece yarım endamla ortaya çıkar, kendisi baturca cesaretle Börkötbay'ın kuşağına yapışır. İki pehlivan, ortada dönerek yürüyüp güç sınarlar. Bir ustalıkla oyun etmek istese diğeri hemen kendi oyunuyla karşılık verir. Böyle edip onlar çok uzun güreşirler; güreşirken kazana atılan etin pişerek çıkacağı vakit gelir. Şimdi onların güç-kuvvetleri azalıp el ayakları yorulur, ustalıkları biter; hile denilen şey de kalmaz. Böyle olsa da birisi de pes etmez. Bu vakit Kuzıykürpes ile ulu kişiler, güreşi durdurup onlara ilk iki ödülü vermeyi uygun görürler.

Bundan sonra Kuzıykürpes akranı Aldar ile Muynak ulı -at yarışında ödülü alan cesur Bayyığit gelip çıkar. Onlar güreşirler, bütün güçlerini verip birbirlerini yıkmaya çalışırlar. Güreşte aynı derecede usta, aynı derecede çevik olan bu yiğitler, iki taraftan da nasıl kıvraklık, nasıl oyun kullanmazlar! Nihayet, Aldar omzunu kaldırmayı dileyen kişi olup Muynak ulını kandırır, diğeri buna karşı cevap vermek isteyince Aldar çabucak bir ayağıyla topuklanıp Bayyığit'i kaldı-

¹³ İlen: İçi pamuksuz, uzun bir kadın üst giyimi.

¹⁴ Kama: Sansar ailesine giren uzun kuyruklu kara kahverengi yırtıcı su hayvanı.

¹⁵ Kulaksın: Kulağı örten sıcak baş giysisi.

rıp yere fırlatır. Onun yerine, at yarışında ödül olarak yayla ok alan Büribay çıkar. O, kendisinden önce güreşen kişinin hileyle yenildiğini görünce Aldar'ı bu yolla yenmek ister; lakin, her ne olsa da kendisi aldanır. Büribay'ın bu acımasız oyununu sezen Aldar, onun kendisine yaklaşmasına izin vermez; başını onun göğsüne, topuğunu karnına yaslayıp omzuna kaldırıp aldığı durumda sırt üstü koyar, sonra kendisi meydana ortasında kalıp dinlenmek için oturur. Fakat, Büribay'ın kardeşi Küserbay, ona uzun dinlenme fırsatı vermeden yanına gelip batırılanıp kuşağına yapışır ve kavrayıp belini sıkar. Kendisi ondan daha güçlü olduğundan artık yorulmuş olan Aldar'ı çevrede kolayca kıvrandırmaya başlar. Fakat güreşin bütün ustalığını, oyununu bilen Aldar, Küserbay'a kendisini kaldırmaması için izin verir, onu bu yolla yormayı ve kendisinde güç toplamayı ister. Böylece o Karabay'ı itibarlandırarak tuş edip ensesi üstü yere o kadar sert bırakır ki, bu kendisinden bile geçer. Aldar, halkın bağırıp çağırıp övmesi altında sıçrayıp kalkıp dostunun elinden bir ödülü daha -mercan dikilmiş kama derili takkeyi- alır. Bundan sonra meydana orta yaştaki güreşçi, gürbüz gövdeli Köslöbay batır çıkar; ayaklarını grip durup pehlivanları kendisiyle güreşe çağırır. Onun çok güçlü olduğunu bildiklerinden hiç kimse karşı çıkmayı göze alamaz. Halk arasından uzun seçimden sonra kendisiyle bir yaşta, aynı derecede batır; fakat, güreşte çok keskin olmayan Arıslanbay ortaya çıkar. Onlar kuşaklarından tutuşup güreşe başlarlar. Birbirlerinin belini sıkıp birbirlerini kaldırıp bakarlar; lakin, ayaklarını yerden kaldıramazlar. Ancak şişen yüzlerinden, bütün vücutlarından şırıldayıp ter akar. Bu kadar üsteleyip çekişmeye öfkelenen Köslöbay, kollarını kendisine mahsus bir ustalıkla Arıslanbay'ın omuzlarının üstüne atıp başını koltuğunun altına kısar, böyle edip bunun bütün gücünü alır; burada onu arkasından tutup baş aşağı yukarı kaldırır ve arkasıyla kendi başına koyar. Bundan sonra şimdi kendi yiğitliğini daha çok gösteresi gelip onu baş ucunda bir kaç kez çevirir ve yere vurur; kendisi de bir şey olmamış gibi ayak üstü durup kalır. Köslöbay'ın çevikliğine, gücüne hayran kalan meydan halkı, bu kez de yendiği için yine ona dördüncü ödülü- kara tilki derisiyle dikilen kulaksını- vermek isterler. Çünkü, buradakilerden onu hiç kimsenin yenemeyeceği açıkça ortaya çıkıyor.

Köslöbay, bu ödülü alsa da kaplan derisi için hala güreş olmadığını görüp meydana gitmez, kendisine karşı güreşçi çıkmasını bekler. Bu vakit, ulu kişiler ile bütün halk, babasının hatırası hürmetine Kuzıykürpes de güreşsin, Köslöbay ile güreşi o bitirsin diye bir ağızdan bağırırlar. Genç batır, kendisini küçük gösterip önce bundan feragat eder; fakat, halkın sözünü kıramaz, sonunda gönülsüzce ortaya çıkar ve Köslöbay'la güreşe başlar. Kuzıykürpes'in usta ve güçlü olduğunu, gençlik üstünlüğünü de bilen Köslöbay kendisinin cesaretine içinden hayıflanır; fakat, güreşten vazgeçemez. O, Kuzıykürpes'in kuşağından tutar, ikisi birlikte güç sınamaya başlarlar. Orta yaştaki batır, bütün gücüyle genç batırın belini o kadar sıkar ki, yiğidin bütün bedeninden ter çıkıp gözlerine yaş toplanır. Onun kendisi de Köslöbay'ın kaburgalarını çıtırdatana kadar sıkar; hatta, bunun soluğu kesilir ve dağıla-rüzgara bükülen meşe gibi ah ile uh

sesleri gelmeye başlar. Böyle didişmeli güç sınaşmadan sonra ilk oyunu Kuzıykürpes yapar. O, Köslöbay'ı göğsüne sıkıştırıp, bastırıp ayaklarını yerden keser ve dönmeye başlar; fakat, büyük güreşçi ayaklarıyla onu kısıp kendisini yukarı kaldırmasına izin vermez. Bundan dolayı genç batır onu yine yere indirir. Köslöbay ise ayaklarının yere deymesıyla Kuzıykürpes'i omuzuna kaldırıp yere atmak isteyip omzuyla göğsünün altına girer ve onu kendine doğru çekmeye başlar. Genç batır o an yenilir gibi görünür; lakin, göz açıp kapayıncaya kadar o, ayaklarını arkaya doğru dayayıp Köslöbay'ı kaldırır ve başı üstüne tuş edip arkaya atar. Bununla o babasının mezarındaki güreşi bitirir.

Şaşkınca bakıp oturanların hepsi de sevinçlerinden sıçrayıp kalkarlar, genç batırın usta güreşçi olmasını överler; gösterdiği batırlığı için kaplan derisini getirirler. Fakat, Kuzıykürpes bunu almaktan vaz geçer, çünkü o, ben Köslöbay'ı gücüm, ustalığımla değil sadece uygun durup geldiğinden yendim. Ödülü de babamın hatırası hürmetine güreşçiler için koydum. Kendim bütün kişilerin hürmet edip yürekten sevdikleri kişinin oğlu olduğum için de çok memnunum der. Fakat, bu son ödül benim ihtiyarıma verilmiş, ben onu Köslöbay'a yenilse de ödüle layık olan Arıslanbay'a verir idim, deyip sözünü tamamlar.

Kuzıykürpes'in bu tevazuluğunu, merhum atasının kutsal toprağını hürmetlemesini daha da çok beğenen halk, Arıslanbay'a yenilse de kaplan derisini vermek gerek diye sözünü takdir eder.

Genç batır, merhum atası Karabay'ın hürmetine batırlık gösterenlere, toplanan bütün halka canı gönülden teşekkür eder ve yaylağa dönüp anma gününü sofra kurmakla bitirmeye çağırır. Bunu demesiyle hepsi de atlarına binerler, Kuzıykürpes'in çadırlarına doğru yola çıkarlar. Orada hepsini bekleyip duran Altışa, halkı karşılayıp rica ede rica ede ikrama girer, konukların her birisi merhum kocası Karabay'ın yakın dostu, yoldaşı, sırdaşı olduğu için onlardan eti de kımızı da esirgemez. Konuklar, yiyip içince, izzet-ikram gösterdiği için ev sahibi kadına canı gönülden teşekkür edip dağılırlar.

Kuzıykürpes, anasıyla yalnız kalınca babasının mezarındaki yarışın nasıl geçtiğini anlatır. Merhum kocasının kutsal toprağı hürmetine olan son borcunu ödeyen Altışa, en sonki göz yaşını döker; ama, bu artık yürekdeki kaygıyı azaltan yaş olur. Altışa, oğluna : Sen de atan gibi namuslu ve geniş gönlüllü olup yaşa, yaşarken de öldüğünde de vatandaşların hürmetle yad ederek yaşa diye nasihat eder.

Sadece Mayanhılıv'ı düşünüp yürüyen Kuzıykürpes, onu nasıl arayıp bulurum ki diye kafa yormaya başlar; sırf anasını sevdiğinden dolayı onun arzusu olmadan bu işe girişmeye cesaret edemez. Bir kaç günden sonra o, anasından: Atamın dileğini yerine getirmeyi, Sarıbay'ın kızıyla evlenmeyi kendimin borcu sayıyorum, buna sen ruhsatını vermelisin,- der. Bir yandan bu borcun ona rahat vermediğini, diğer yandan özellikle de Mayanhılıv'ı ağır azap çekerek sevdiğini, ondan ayrı yaşayamadığını bildirir. Sarıbay vaz geçtikten sonra artık Mayanhılıv'ı hepten unutmıştır diye düşünen Altışa, oğlunun böyle ağır azap

sesleri gelmeye başlar. Böyle didişmeli güç sınaşmadan sonra ilk oyunu Kuzıy-kürpes yapar. O, Köslöbay'ı göğsüne sıkıştırıp, bastırıp ayaklarını yerden keser ve dönmeye başlar; fakat, büyük güreşçi ayaklarıyla onu kısıp kendisini yukarı kaldırmasına izin vermez. Bundan dolayı genç batır onu yine yere indirir. Köslöbay ise ayaklarının yere deymesıyla Kuzıy-kürpes'i omuzuna kaldırıp yere atmak isteyip omzuyla göğsünün altına girer ve onu kendine doğru çekmeye başlar. Genç batır o an yenilir gibi görünür; lakin, göz açıp kapayıncaya kadar o, ayaklarını arkaya doğru dayayıp Köslöbay'ı kaldırır ve başı üstüne tuş edip arkaya atar. Bununla o babasının mezarındaki güreşi bitirir.

Şaşkınca bakıp oturanların hepsi de sevinçlerinden sıçrayıp kalkarlar, genç batırın usta güreşçi olmasını överler; gösterdiği batırlığı için kaplan derisini getirirler. Fakat, Kuzıy-kürpes bunu almaktan vaz geçer, çünkü o, ben Köslöbay'ı gücüm, ustalığımla değil sadece uygun durup geldiğinden yendim. Ödülü de babamın hatırası hürmetine güreşçiler için koydum. Kendim bütün kişilerin hürmet edip yürekten sevdikleri kişinin oğlu olduğum için de çok memnunum der. Fakat, bu son ödül benim ihtiyarıma verilmiş, ben onu Köslöbay'a yenilse de ödüle layık olan Arıslanbay'a verir idim, deyip sözünü tamamlar.

Kuzıy-kürpes'in bu tevazuluğunu, merhum atasının kutsal toprağını hürmetlemesini daha da çok beğenen halk, Arıslanbay'a yenilse de kaplan derisini vermek gerek diye sözünü takdir eder.

Genç batır, merhum atası Karabay'ın hürmetine batırlık gösterenlere, toplanan bütün halka canı gönülden teşekkür eder ve yaylağa dönüp anma gününü sofra kurmakla bitirmeye çağırır. Bunu demesiyle hepsi de atlarına binerler, Kuzıy-kürpes'in çadırlarına doğru yola çıkarlar. Orada hepsini bekleyip duran Altışa, halkı karşılayıp rica ede rica ede ikrama girer, konukların her birisi merhum kocası Karabay'ın yakın dostu, yoldaşı, sırdaşı olduğu için onlardan eti de kımızı da esirgemez. Konuklar, yiyip içince, izzet-ikram gösterdiği için ev sahibi kadına canı gönülden teşekkür edip dağılırlar.

Kuzıy-kürpes, anasıyla yalnız kalınca babasının mezarındaki yarışın nasıl geçtiğini anlatır. Merhum kocasının kutsal toprağı hürmetine olan son borcunu ödeyen Altışa, en sonki göz yaşını döker; ama, bu artık yürekdeki kaygıyı azaltan yaş olur. Altışa, oğluna : Sen de atan gibi namuslu ve geniş gönüllü olup yaşa, yaşarken de öldüğünde de vatandaşların hürmetle yad ederek yaşa diye nasihat eder.

Sadece Mayanhılıv'ı düşünüp yürüyen Kuzıy-kürpes, onu nasıl arayıp bulurum ki diye kafa yormaya başlar; sırf anasını sevdiğinden dolayı onun arzusu olmadan bu işe girişmeye cesaret edemez. Bir kaç günden sonra o, anasından: Atamın dileğini yerine getirmeyi, Sarıbay'ın kızıyla evlenmeyi kendimin borcu sayıyorum, buna sen ruhsatını vermelisin,- der. Bir yandan bu borcun ona rahat vermediğini, diğer yandan özellikle de Mayanhılıv'ı ağır azap çekerek sevdiğini, ondan ayrı yaşayamadığını bildirir. Sarıbay vaz geçtikten sonra artık Mayanhılıv'ı hepten unutmuştur diye düşünen Altışa, oğlunun böyle ağır azap

çekerek söylediği sözlerine şaşıp kalır. Fakat, onun böyle kesin kararlı olduğunu görünce bu fikrini terk et oğlum, diye öğüt vermeye girişir. Bu kadar uzak yerde, Sarıbayların düşmanlığı vasıtasıyla bela-kazaya uğraman var der. Bundan sonra, Kur'an'da yazıldığına göre, evlatların ata-analarına itaat etmekle yükümlü olduklarını hatırlatır. Bunlara ek olarak şöyle der:

-Sözümü dinlemeyip beni bırakıp gidecek olursan şunu bil ki, seni doğurduğum zaman olan ağrım, düşündürücü hasretim yüreğini sorup bitirir. Sana çocukluk çağında emzirdiğim sütüm bağrını sıkır.

Benim göz yaşlarım için dalgalanıp duran göz yaşı denizi yolunu keser. Sonunda, senin gönlünü almaya çalıştığın merhumun ruhu da, böyle kendisini yetim gibi hisseden ananı kaygı-hasret içinde bıraktığın için her gün düşünce girip rahatsız eder.

Anasının bu sözlerinden sonra gözüne yaş inen Kuzıykürpes, bu arada Mayanhılıv'ı unuttur, onu arayıp gitme fikrimden döneyim, diye söz verir; fakat, anası yanından gidince de verdiği sözünü unutup yine Mayanhılıv'ı düşünmeye başlar. Bu duygular mücadelesinde Kuzıykürpes ne yapacağını bilemez. Anasına olan hürmet, onu doğduğu yerden göndermeden tutar; fakat, Mayanhılıv'a olan arzu, onu dünyayı gezip kızı aramaya sevk eder. Uzun müddet düşündükten sonra ikinci düşünce galip gelir ve genç batırı anasına söylemeden çıkıp gitmeye mecbur eder.

Kuzıykürpes, Aldar adlı dostuyla ava gitmek için diye izin ister; fakat, Aldar onun bu düşüncesini henüz bilmemektedir. Aynı şekilde bunu sezmeyen anası da yol için ne dilese hepsini de verip oğlunu ava uğurlar. Kuzıykürpes, yılık sürüsünden en iyi, en dayanıklı atı seçip alır, ona Yondoza Kaşka diye ad koyar, sonra anasıyla vedalaşıp vaktile babasıyla Sarıbay'ın barınağı olan Kazkül'e doğru Aldar ile yola çıkar. Burada at beslemeye durunca Kuzıykürpes dostuna şu sözleri söyler:

-Aldar! Biz çocukluk çağından beri yakın dostuz; fakat, hayatta sınanmayan dostluğu sağlam ve güvenilir olarak vasıflandırmak olmaz. Şimdi dostun Kuzıykürpes'i rahatlatıp duracağın uygun zaman gelip çattı. Ben, ilk önce bir sözümü dahi geri çevirmeden ne istesem sadece onu yerine getirmen için and içmeni istiyorum,- der.

Dostunun iyi gönüllü olduğunu bilen Aldar, benden herhangi bir yanlışlık ya da kötülük talep etmez diyerek o ne isterse istesin onu hiç itirazsız yerine getirmeye and içer.

Kuzıykürpes sözüne devam eder:

-Sen babamın bana Sarıbay'ın kızı Mayanhılıv'ı almayı dilediğini biliyorsun. Sarıbay ona dostça söz vermiş. Buna güvenip babam bana çocukluk çağımdan beri Mayanhılıv'ı kendi gelinim diye anmayı öğretti. Biz birbirimizi bir kez dahi görmesek de birbirimizi sevdik. Bizim ata-analarımızın dostluğundan, barışık yaşamasından gelen bu anane, sonunda benim kendi törem olup gitti; fakat, Sarıbay, babam ölünce onunla olan dostluğunu unutup beni yad görmeye başla-

dı. Onun kararı değışti, benim yüreğim ise bu durumda kaldı. Kızı Mayanhılıv'ı bana veresi gelmez; fakat, ben onsuz yaşayamam. İşte böyle, sevgili dostum! Şimdi Mayanhılıv'ı arayıp gideyim ve nitekim bulurum da. Eğer o babası tarafından Aykara sultana zorla verilmiş ise benimle kaçmaya razı olur, o zaman bana kendi yükümü alıp dönmek ağır gelmez, eğer beni unutup kaçıp gitmeye razı olmazsa artık kendini yad görürüm ve tez arada dönerim. Ben şimdi sana sadece düşüncelerimi, aynı şekilde işin nasıl olduğunu anlattım. Senin dostluğuna güvenip ümit ettiğim esas iş şudur: Sen anamın beni sevdiğini, benim ona nasıl hürmet ettiğimi iyi bilirsin. O, beni yabancı ve uzak ele göndermeye hiç bir zaman razı olmazdı. Bundan dolayı ben ona söylemeden gitmek istedim. Şimdi senden şunu istiyorum, hemen dön de benden işittiklerinin hepsini anama anlatıver; benim yerime kalıp kendi oğluymuş gibi onu himaye et, özellikle de ben gidince üzülsürse kaygısını, üzüntüsünü dağıt. Mayanhılıv'ı kahrolup sevdiğimi, babamın dileğini yerine getirmeye borçlu olduğumu kendisine anlat; bununla onun önünde benim ayıbımı hafifletip çok geçmeden döneceğimi söyleyip umutlandır.

Onun bu düşüncesini daha önceden bilmeyen Aldar, kendisinin and içmesine kahreder. Kuzıykürpes'i göntülden sevdiğinden dostundan ayrılıp kalası da gelmez, yalnız başına belaya uğramaması için kendisini de birlikte alıp gitmesini ister. Fakat, Kuzıykürpes, dostunun verdiği sözünden faydalanıp ona konuşmaya dahi fırsat vermez. "Ben Mayanhılıv'ı bir kendim sevdim, bir kendim alıp gelmem gerek; sadece yumuşak tabiatlı yiğit, başkalarının yardımına muhtaç olur. Fakat ben öylelerinden değilim!" diyerek kısa keser. Böyle edip dostlar gözlerinden yaş döküp vedalaşarak ayrılırlar.

Aldar, öz dostumun işini nasıl yerine getiririm ki, anasını birden kaygılandırmasam yaraşırdı diye düşünüp döner. Böyle uzun kafa yorsa da bir türlü ciddi fikre gelemmez. Doğuştan dolambaçlı olarak söylemekten hoşlanmayan Başkurt yiğidi dürüstlüğü, gizleyip yoğun var diye söylemeye cesaret etmez. Yaylağa dönüp gelince o, Altışa'nın yanına girer ve oğlu ne demişse hepsini eksiksiz söyler. Anası bu haberi sakın bir şekilde dinler, sonra Aldar'dan oğlunun yerine kalıp ev sahipliği işlerini yerine getirmesini ister; fakat, çok geçmeden onun gönlü üzülmeye başlar. Belki o, kendi oğlundan bütünüyle ayrılıp kalmıştır, buna göre ana feryat edip ağlaya ağlaya şunları yır halinde söyler:

Rahat edip yattığım yaylağım,
Kaldın bomboş bozkıra.
İç sırrımı anlatmak için,
Sözlerimi dinletmek için
Şimdi kime varırım?
Karabayım[ın] mezarına
Dikiyol yaparım,
Başa düşen kaygımı
Ona söyleyip varırım.

Hey dostum, can yoldaşım!
Sen öldükten sonra huzur gitti,
Bana kara gün yetti,
Bütün kıvanış, sevinç yok oldu,
İflah olmaz kaygı kaldı.
Yanıp sevdiğin oğlun da
Bezdirici değil anaya:
Benden izin, dua almadan,
Gitmiş uzak uruğa,
Kendisi[nin] sevdiği güzele
Ömür boyu dost olmaya,
Gelin kılmak için.
Hey unutulmaz can dostum,
İşitmiyorsun zarımı,
Huri kızlarının kucağında
Unutmuşsun kaygımı!
Bütün kuşlardan kaygılı-
Gurk yatmaz guguk kuşları
O yuva da yapmaz.
Yavrular da çıkarmaz
Bu yazın yarısını
Havalanıp durur gayesiz dolaşıp;
Yaşıtlarımın arasında
En bahtsız dul kadın,
Böyle gece gündüz kaygılanıp,
Bozkırı gezeyim başıboş dolaşıp
Yoktur batır erim de,
Sevdiğim oğlum taşra yerde,
Gördüğüm yok gelin de...
Kuzykürpes olmayınca,
Süzülüp kaldı yilkılar,
Sürü sürü sığırlar
Birlikte süten kesildiler.
Göğüsleri sertleşince
Sağmak olmaz onları;
Ömründe ağıl bilmeyen
Uzun yünlü koyunların
Ufak kıvrıncığı kayboldu.
Bu katı kaygımdan,
Sevdiğim oğlum dönene dek
Ocağıma ateş almam;
Kazanımı pas tutsun,

Pişirmeye et koymam;
Bıçaklarım körelsin
Pişirmeye kalya doğrasam
Sığırlarımı sağmam
Pişmesin kaymak da,
Gerek değil kurut da.
Yağ eritmeye kap yok;
Bayatlamış deri tulumlar
Biřkeklerim¹⁶ kırıldılar
Süt süzgeçlerime de
Toz-topraklar kondular.
Sağmam kısrakları
Bana kımız ne gerek?
Gönlün kırık, yalnız olduğu çağda
Onu verecek kişim yok.

Kaygılanan Altışa, böyle ağır düşüncelere dalıp gezmeye başlar; fakat, bu vakit oğlu Kuzıykürpes Kazak bozkırlarını boylayıp Sarıbay'ın avılına doğru yol tutmakta olur. Çok geçmeden onun yaylağının yerine varıp yeter, orada sadece Sarıbay ile ailesine değil, onların ne tarafa göçüp gittiklerini soracağı bir kişi bile bulamadan şaşıp kalır. O, Sarıbay'dan kalan yaylak yerini dolaşıp iki gün boyunca durmadan yürür. Lakin bundan da bir fayda göremez. Üçüncü günde artık aramaya başlamalı deyip kalkınca aniden o evliya gelip çıkar. Kuzıykürpes'i durdurup şunları söyler: Karabay oğlu! Burada Sarıbay'ı bulmaya ümitlenip yok yere vaktini heba ediyorsun. O, şimdi Amuderya boğazında yaylıyor. Oradan hanla söz kesmesi boyunca toy düzenlemek için çok geçmeden Karahıv'a göçecek. şimdi senin tezce varıp sözlün Mayanhılıv'ı görmeyen gerek. Bu çok uzak bir yol, üstelik onu aşması da çok zor: O vakitte sizin öldürdüğünüz Dev perinin kardeşleri seni helak etmek için kendi düşüncelerini hiç geciktirmeden gerçekleştirmeye and içmişler, fakat sen şaşıp kalma, metin ol; Muhammed'in yardımına dayan. Bana ise artık rızkım bitip ecelim yetmiş, sana bundan sonra yardım edemem. Sana yardım etmesi için sadece şefkatli Meskey ebeye nasıl varacağının yolunu öğretilip gönderebilirim. O, buradan on beş günlük yolda kible tarafında duruyor. Bu ebe, sana Sarıbay'ı nasıl arayıp bulabileceğin konusunda tavsiye edip fatiha, dua verir. Beni, öte dünyaya gitmeye hazırlanan ve cennette imanlı kişiler için vadedilen huri kızları arasında yaşayacak Allah kulunu, Muhammet buyruğunca yüzümü kibleye döndürüp göm.

Bu sözlerinden sonra o hemen yatıp can vermiş.

Kuzıykürpes, evliyanın dileğini bütünüyle yerine getirir, onu kendi isteğince ederek gömer, sonra mezarına dua edip Meskey'i arayıp kibleye doğru gider.

Yolda ona yırtıcı canavar da, geyik canlılar da rastlar. O, yırtıcıları, ava hevesli yiğit olarak öldürür, canlıları ise ok atıp ya da atla kovup eğlence için kamçı ile vurup bazen evden alıp çıktığı azığı bittiğinden onları tutup pişirip yer.

¹⁶ Bişkek: Yayık dövmede kullanılan ağaç.

Yondoş kaşkasını doyurmaya durduğu zamanlarda vurduğu geyiğin, karacanın ya da tavşanın derisini yüzer ve eti yanmasın diye tozlok¹⁷ serpe serpe şişe saplar. Böyle yapıp kendine akşam yemeği hazırlar; iyice yiyip doyduktan sonra altına sergi döşeyip başının altına küçük minderini koyarak tan atıncaya dek tatlı uykuya dalar. Tedbir için uyku öncesinden kılıcını yanına, kamçısını evliyanın gösterdiği yoldan azmamak için dikine kibleye doğru koyup yatar. Sabah kalkınca bu, işaretime bakıp yine kible tarafa doğru yol tutar. Kare köşeye benzen bu dağların her tarafı beş altı ok atımı uzunluktadır. Yiğit büyüleyici dağlar sırasına hayret edip bakarak durduktan sonra onu dolanıp geçmeye niyetlenip sağa döner. Onun kuzey, batı ve güney yanından dolanıp çıksa da dağlar arasından geçebileceği tek bir geçit dahi bulamaz. Dağların hepsi de sanki birlikte tutuşmuş, sadece bulutlara deyip duran tepeleri küre gibi olup ayrılmış. Batır, bu dağlar arasında ne olduğunu düşünüp de durmayınca öteye gitmek ister. Fakat, gönlü bir şey sezip batı tarafından da dolaşıp geçesi gelir. O tarafa doğru dönünce o, dağlar arasındaki dar patikaya akıp inen bir nehir görür.

Nehrin yarlarına kıl çekilmiş gibi dizilip iki sıra ağaç bitmiş; Kuzıykürpes, bunlar insan evlatlarının usta elleriyle yerleştirilmiştir diye düşünür. Burada o yumuşak çayırı otlayıp yürüyen yılkı sürüsüyle sığır, koyun sürülerini görür. Kendisinin atı da hemen bu çayıra uzanmaya başlar. Nehir tarafına yakın gelince geçip çıkabileceği tek bir patika dahi bulamaz; çünkü, nehir köprülenip duran iki kaya arasından gür bir halde gelip hızla akıp duruyormuş. Çevik yiğit, bundan nasıl geçirim ki diye uzun uzun düşünüp de durmaz; eyerinin kolanını çözüp nehrin akışına doğru inip gider. Güçlü elle fırlatılan taşın gittiği kadar mesafeyi yüzüp geçince şimdi bir geniş alanı, büyük yuvarlak göl olup yayılıp yatan nehri, onun üstünde yüzüp duran türlü kuşları görür. Atıyla bu nehri zorlukla yüzüp çıkacağı sırada onun gördüğü kuşlar kulak delici sesle bağrıışmaya başlarlar. Yiğit, kendi atını kendi ardından yedekleyip alanı geçip durunca uzakta kar gibi apak keçe ile kaplanıp kurulan bir çadır görür. Ağzını açıp dişlerini gösterip gözlerine kan dolan çok büyük bir it ona doğru koşup gelmeye başlar. Kuzıykürpes, kınından kılıcını sıyırıp itin boynunu vurmaya hazırlandığında köpek ona beş adım mesafe kalınca durup yerinde kalır. Burada o, baturın gözüne bakıp kendi sahibine yaltaklanırmış gibi kuyruğunu sallar ve göz açıp kapayıncaya kadar dönüp çadıra doğru geri koşup gider. Yiğit, o evliya tam olarak söylemese de, Meskey ebenin burada olduğunu anlar. O, çadır eşiği dibinde kendisine yaltaklanıp duran iti yine görür. Bunun iyiliğe işaret olduğunu anlayan batır:

-Müsaade var mı?- diye seslenir ve cesaretlenip çadır içine girer.

Girse, yere döşenmiş farsî kilim üstüne serilen deri minder üstünde Meskey oturuyor. Onun kıyafeti kötü değil, yüze ihtiyar görünse de hâlâ güçten düşmemiş, saçları, kız olduğunu bildirir bir şekilde ufak örgüye bölünüp örülmüş. Üstündeki gömleği bembeyaz, elindeki tesbih düğmelerini çeke çeke sadece ağız içinden fısıldayıp oturur. Kuzıykürpes girip gelince de ondan sağlık esenlik so-

Tozlok: Et banıp yemek için hazırlanan tuzlu, yağlı çorba.

rar, ona baştan aşağıya göz atıp çıkınca:

-Benim sakın yurduma Karabay'ın oğlunu getirdiği için ulu peygamberimizi şükürler. Otur oğlum, soluklan!- der.

Sonra o, Soltokkoş adlı deminki köpeğini çağırıp "Silkin itim, silkin" deyip üç esrarengiz söz söyler. İt, çadır ortasına çıkıp kilim üstünde durur ve tüylerini kabartıp silkinmeye başlar; o vakit onun tüyleri arasından bembeyaz buğday dökülmeye başlar. Meskey, yerinden kalkıp onu toplayıp kazana koyar, üstüne taze su döküp sonra ona yağ, kurut ekleyip kurmak¹⁸ pişirir. Misafirin önüne kaymağın hem çiğ süttten hem de pişmiş süttten ayrılanını koyar; acı yoğurt getirip ayrıran yapar, bu ayrıranla kımızı kocaman kocaman çanaklara koyup konunun yiyip içmesini ister; fakat, daha iyi sofraya koyamadığı için de özür diler. Bana et yemek yaramıyor, bunun için etim neyim yok, der. Bundan sonra o, Kuzıykürpes'in merhum babası hakkında konuşmaya başlayıp şu sözleri söyler:

-Kendi uruktaşlarımdan baban hakkında çok övgü sözleri işitmişliğim var, onu tanımadığım çağda da kendini pek kadırlıydım. Kendisi de her türlü müslümanı yürekten severdi, küçüğe her zaman misafirperverlik gösterir, aş suyunu esirgemez; cimri olmadığından küçüğe varıncaya dek yardım ederdi. Herkesi yakın görüp sevdiğinden onu öğütsüz bırakmaz, hoş gönüllü olmasından dolayı küçüklerle pek tatlı yaşardı. Bu sıfatların ancak batır adını yaşatmaya layık olan gerçek müslümanda olması mümkündür. Böyle kişiyi bin beş yüz yıllık ömrümde kendi uruktaşlarım arasında işittiğim de yoktur. Pek çoklarını batır diye anarlar; fakat, onların birisi de bu ada layık değildir. Böyle batırların bütün namı aldatmadan, sükseden, cimrilikten, yağmaya gitmektendir. İşte tam böyle tabiatlı Sarıbay batır, seni, Başkurdu sevmeyen, kibirden iyiliği unutup kızını sana vermekten vaz geçmiş; sadece kendi çıkarını gözetip Mayanhılıv'ı han oğluna verecek olmuş. Sen ise oğlum, babanın yolundan gidip onunla denk ün kazanmalısın; fakat, iyilikte onunla yarışamazsın. Gelecek nesil, sizin ikinizi de uruk başkanları sayıp şöretinizi uzun yıllar boyunca saklarlar. Kuraycılar sizin övgülü işlerinizi yırlayıp-terennüm ederek nesilden nesile aktarırlar; halk onları yarıştıra yarıştıra şad olup dinler. Aksakalların sizin hakkınızda büyülenip söyledikleri sözleri hiç bir zaman bitmez, tükenmez. Bir ana evladını Karabay batır gibi ol diye sevmeden emzirmez; bir ata da oğlunu ata bindirdiğinde Karabay batır atını şöyle koştururdu demeden kalmaz. Ya da onun eline yayı verdiğinde Kuzıykürpes yayının kirişini işte şöyle çekermiş diye söyler. Ben batırım diyen kişinin yaptığı bir işini Karabay'ın yaptığı işe benzetirlermiş; bu artık onun için büyük bir ödül olur. Nesilden nesile kalacak iyilikle geçirilen ömür işte böyle olur oğlum! Fakat, bunların hepsini de senin daha açık görmeyi için ulu peygamberimiz beni bütün geleceği tılsım gücüyle göstermek için görevlendirdi.

Meskey, batır yiğidi dağdaki üç çelik kilitte kilitlenen bakır kapılı mağaranın yanına götürür. O fısıldayıp üç söz söyleyince, kilitler düşüp eşik yaman gıcırdayıp açılıp gider. Mağaranın ön bölümüne girince Meskey, batırı burada bı-

¹⁸ Kurmak: Kurdak, kavurga

rakır ve kendisi ikinci kapıyı açıp öteye geçer; fakat, onun ardınca kapı küt diye kapanıp kalır. Çok da geçmeden üstündeki ak gömleğini değiştirip uzun kara gömlek giyen, kara çarşaf bürünen, bir elinde tesbih diğerinde ise hoş kokular çıkararak tütüp duran kap tutan ebe çıkıp gelir. Kapı yakınlarında Kuzıykürpes'i de beş kez tutsüleyince yiğidin gözlerini bağlar, sonra elinden tutup mağara içine indirir. Orada yiğide anlaşılmaz bir kaç söz söyletip gözlerini açar. Burada Kuzıykürpes, olağanüstü manzarayı görüp hayret eder. Bu mağaraya güneş ışığı girmiyor, kümbetli tavanına iki sıra olarak asılan sekiz kandille aydınlatılıyormuş. Karşı duvarda etrafı ince ve değerli taşlarla çevrilmiş dört köşeli dümdüz tahta duruyor. Onun her tarafı üçer adımdan daha fazlacadır. Tahta dümdüz olduğundan ışık saçıp aydınlatıyor. Hepsinden önce batırı hayrette bırakan şey şu olur: Yanıp duran kandiller bunun gibi, mağara içindeki her şey bu tahtada aksedip görünmeye başlar; o anda Meskey ebe ile kendini de görür. O, dik basıp duruyormuş, onda da kendini düz durduğu durumda görür; eğilse, yürüse, dönse şimdi tahtada kendini bu durumda görür; fakat, o kendi kendini tedirgin eder. Batır böyle uzun süre donup bakıp durur.

Meskey, gülümseyerek Kuzıykürpes'i tahtaya doğru çevirip durdurur, sonra onun önüne bakır tabağa taze su doldurup oturtur, kendisi üç kez dolanıp döner ve ellerini yukarı kaldırıp her ne ise anlamsız sözler söyler. O vakit, derhal gök gürleyip dağ da mağara da sallanır, ayak üstünde duramayan yiğit yere oturur; çok geçmeden hepsi de sakinleşip kalınca Meskey ebe, Kuzıykürpes'in yanına gelip şu sözleri söyler:

-Oğlum! Sakinleş de işte şu esrarengiz tahtaya daha dikkatli bak. Onda gördüklerinin hepsini de ben sana anlatırım. Sakın ardına dönüp bakma! Senin dönüp bakmanla yer yarılıp gider de sonra düşüp sonsuza dek helak olursun!

Meskey, geri, en karanlık köşeye çekilince yiğit esrarengiz tahtada ona çok hoş bakıp duran çok güzel bir kızı görür. Bunu görünce batırın yüreği güm güm vurmaya başlar, canı göğsünden çıkıp o kıza göçmüş gibi hisseder; fakat, bunu neden olduğunu onun kendisi de anlamaz. Çok şeyi hisseder; fakat, bir şey dahi anlamaz, ne dilediğini kendisi bilmez. O, kendisinin de anlamadığı böyle duygularla derde gark olup bir süre ayakta durduktan sonra sabırsızlanıp ileriye fırlar ve kızı kucaklamak ister. Fakat, tılsımlı tahta onu bırakmaz; yiğit unutup bu manzara hakkında konuşmak isteyip Meskey ebeye doğru dönmeden kalır. O vakit, ebe onun bu düşüncesini sezip seslenir:

-Dur çılgın, arkana bakma! şimdi seni uçurum yutar. Sen gözüne görünen kız hakkında konuşmak istiyorsun. O, sana söz kesilen Mayanhılıv'dır. Onun gönlü de senin de gördüğün gibi çok iyidir.

Bu esrarengiz tahtanın gücü ne kadar büyük olursa olsun onda görünen güzel, Kuzıykürpes'i ondan daha güçlü büyüler; ona ne kadar çok baksa yüreği o denli vurmaya başlar. Fakat, katı bağırlı Meskey, ona doyuncaya kadar bakma fırsatı vermez, bir söz söylemeye göze görünen kız kaybolur. Onun yerine Kuzıykürpes, sihirli tahtada at üstünde baştan aşağı silahlanmış ve özü batır, yüzü güzel bir yiğidi görür.

-Bu, senin müstakbel karın Mayanhılıv'dan doğacak olan Barlıbay batırdır, diye anlatır Meskey. O, babası ile dedesine benzeyip sizin gibi ulu er olacak. Onun ardında duran demir zırlı yedi oğluna bak, onlar: Böryen, Üsergen, Tamyan, Kıpçak, Boşmas, Karakıpçak, Tüñgevir diye bilinirler¹⁹. Onlardan Başkurtların yedi uruğu meydana gelir; o urukların her birisi kendilerinin işte bu başkanlarının adıyla anılırlar. Bak, işte onların urukları ne kadar da çoğalmış.

Kuzıykürpes, bütün bu sahneleri, bu urukların atası olarak canı gönülden hoşlanarak seyreder. Sonunda, o anlaşılmaz bir karmaşa görüp:

-Silahlanan bu kadar kalabalık halk niye böyle homurdanıyor ki? Ben bunda tehlike görüyorum. Onlar bana, yırtıcı arslanlardan, kana susamış kaplanlardan saklanmaya hazırlanan avcılar gibi görünüyor?-der.

-Oğlum!- diye cevap verir Meskey. -Senin nesillerin savaşa hazırlanıyor.

-Savaşa?- diye bağırır batır. -Ah! Benim böyle olağanüstü şeyi gördüğüm yoktu. Bu kadar halk toplanınca o insanoğlu bütün arslanlarla kaplanlardan daha acımasızdır şimdi.

Meskey, genç batırın anlayışsızlığına tebessüm eder ve daha sonra konuşur:

-Muhterem Karabay'ın oğlu! Savaşın ne olduğunu ve onun ne sebepten ortaya çıktığını anlatmak gerek sana. Tanrı, kader boyunca senin türeyip giden nesillerine, dünyadaki en güçlü Ak hanın²⁰ hakimiyeti altında yaşamayı yazmış. Onlar, dev perilerinin kışkırtmaları boyunca, ata-dedelerinin töresini bırakıp azgınlığa kendilerini verecekler. Bundan dolayı bencillik, düzensizlik, ondan sonra bitmez tükenmez tarzda tefrika ile savaş ortaya çıkar. Bu sebeple, müslümanların eminliğini kollayan ulu Muhammet, onları Ak hana kul olmalarını emreder. Kalabalık halkı kendisine tabi kılan bu büyük han, kendi yurdunun hududunu batıya doğru Ak Denize²¹ dökülen Raa²² nehrine kadar genişletip doğudaki senin uruklarının yaşadığı İrtiş ile Yayık nehrine kadar ulaşır. Onun silahına bir kimse daha karşı duramadığı gibi, Başkurt halkı da ona tâbi olur.

-Benim neslim Ak hanların hakimiyeti altında emin yaşar mı ki?- diye sorar Kuzıykürpes.

Ulu peygamberimiz böyle buyurmuş,- diye cevap verir Meskey. -Fakat, yedi uruk halkı, bu emin hayatı çabucak göremezler. Yavuz sihirçiler, kendi dileklerine pek erişemezlerse de onları kırıp bitirmek için beş kez teşebbüs ederler ya da hiç birisi olmayınca onlara kötülük etmeye çalışırlar. Yavuz büyücüler, bile rek baş kaldırmaya cesaret etmezler, sinsi iş edip nesillerini birbirine düşürmeye girişirler. Sonra şimdi Başkurtlar öfkelenip Ak hana karşı silah kaldırmak isterler. (İşte bu savaş oluyor şimdi). Eğer ki işler uygun çıkarsa onlar, Ak hana boyun eğmekten kurtulmaya teşebbüs ederler (Bu şimdi savaşın sebebidir).

İşte oğlum, bu, hâlen sakın avıllarda yaşayan senin nesillerini yemek isteyen yavuz canavarı anlatma sözüdür. Şimdi şu isyanları başlatan dört batıra bak.

¹⁹ Böryen, Üsergen, Tamyan, Kıpçak, Boşmas, Karakıpçak, Tüñgevir, güney Başkurdistan bölgesinde yaşayan Başkurt kabileleridir. Destanda, bu yedi Başkurt kabilesi, Kuzıykürpes'in torunlarından dağılmış diye açıklanmaktadır.

²⁰ Ak han: Çar

²¹ Ak Deniz: Hazar Denizi

²² Raa: Volga

Onların dördü de at üstünde. Akılları, batırlıklarıyla seçilip duran bu batırlar, birbirlerinden pek çok yıllardan sonra ortaya çıkarlar. Senin gördüğün birincisi, demir zırh giyip sağlı sollu hareket edip duran ata bineni Karahakal²³ batırdır. O, kendisinin uruktaşlarını Rusların Ak hanına karşı kıskırtıyor. Onların hepsi de ak savaşçılara karşı hücum eder, bu savaşta uruktaşlarının pek çoğu kırılır; fakat, Ak han savaşçıların gücüne kimler karşı durabilsin? Karahakal, pek çok hatalardan, başarısızlıklardan sonra kendisinin yoldaşlarıyla yine Ak hanın hakimiyetini tanır.

Onun yanında oturan ikincisi, korku nedir bilmez Akay batırdır²⁴. O çok gürbüz ve güçlü bir liderdir. O batır, Rusların birinci büyük padişahına karşı silah kaldırır. Bu akıl almaz batır, yağma vaktinde Kazak batırı Sarıgöl'dan çekip aldığı kılıcını yalayıp savaşa çıkar. Fakat, Akay'ın güçlü elindeki bu büyüleyici kılıç, batır padişahın savaşçılarını geri püskürtemez.

Üçüncüsü, mert Kilmek'tir²⁵. Onun bindiği kaplandan güçlü, yelden hızlı akboz at, senin Yondoş yulavısı ile dağ kırsığının neslinden meydana geliyor. Ona binen, kendisinin batırlık misaliyle uruktaşlarını Rusların dul kadın hükümdar (çariçe) savaşçılarına karşı savaşa kaldırır. Fakat, kimler Allah'la Ak padişaha karşı durabilsin şimdi! Kilmek batır, kendisinin yoldaşlarıyla birlikte yenilip onun önünde çabucak çöker.

Baştan ayağa silahlanıp alma sıbar argılamak üstünde oturan dördüncüsü, çevik ve gayretli Batırşa'dır²⁶. Bu batır Böryen'den neşet eden bir uruğu ile Rusların çariçesine karşı baş kaldırır. Kalan altı uruk barış yapar; çünkü, yavuz canlar onların sadakatini yok edemezler. Böryenler ise çok fiyaskolar yaşadıkdan sonra yenilirler. Ruslar, onları çarlarına itaat ettirirler; çar onlara merhametini gösterir ve affeder.

Şimdi oğlum, büyük çariçenin hüküm sürdüğü zamanda baş kaldıran Başkurtların beşinci ve son isyanlarını gör. Onun geniş çarlığında yavuz isyanı kaldırılır; buna şu fitne de eklenir. Akıyla da işiyle de büyük çar, o gazabı güçle bastırmaya girişmez; ona merhamet ve şefkatle karşı koyar. Bununla birlikte isyancıları silahsızlandırıp baş eğmeye mecbur eder ve kendi çarlığında barış sağlanır. Bundan sonra yavuz dev periler senin oğullarının huzurunu kaçırmaya cesaret etmezler.

Şimdi bizim batırlara karşı toplanan ak savaşçılara bak.

Karabay oğlu, bugüne dek kendisinin hiç görmediği uçsuz bucaksız kalabalığı görüp korkar. Hepsinin bir çeşit giyimleri, bir çeşit silahları, atlılarla yayalardan oluşan düzgün safları, onu hayrete salar. Rusların safındaki bütün her şeyi ıstırap çekerek uzun süre seyrettikten sonra o, iki tekerlek üstünde götürülen yuvarlak bakır kazıkların ne olduğunu sorar. Meskey içini çekip:

-Ah benim oğlum! Bu ateş yayıp duran şey, helak edici namludur! Ona kara toz balçığı ile bir kaç suyun top yaparlar. Bu toza ateş deydi mi bakır namlu yıldıırım atmış gibi gürüldür de içinden iri gülle atıp çıkarır, bu ise yüzlerce ya da

²³ Karahakal: 1740 yılındaki Başkurt isyanının lideri.

²⁴ Akay: Akay Küşümov, 1735-1736 yılındaki Başkurt isyanı liderlerinden birisidir.

²⁵ Kilmek: Kilmek Nuruşev, 1735- 1736 yıllarındaki Başkurt isyanı liderlerinden birisidir.

²⁶ Batırşa: Batırşa Aliyev, 1755 yılındaki Başkurt isyanı liderlerinden birisi.

ondan daha da kalabalık batırı bir kezde kırar. Dünyada bu helak edici güce karşı durabilecek bir şey de yoktur.

Batır, ağır iç çekip bırakıp yaş taneleri yüzünden aşağıya yuvarlanarak gider. Bundan sonra o:

-O zararlı kara tozu kim düşünüp icat etmiş,- diye sorar.

-Sizin öldürdüğünüz dev perilerinin yavuz çocukları. Onlar Karabay uruğunu kırıp bitirmeye söz vermişler. Bu antlarını, kendilerinin bütün düzenbaz nesil-neslelerine ulaştırmışlardır.

İşte bu senin uruğuna bahtın, saadetin gelme vaktidir. Çariçe tarafından güney ile²⁷ hakim olarak gönderilen hürmetli mirza önünde saygılı ol. Batır çarın eğitimini alan ve onun öğrencisi olan kişinin nasıl yapıp boş yatan Yayık yaylalarını geçip uçsuz-bucaksız Ak denize kadar uzanan yerleri gözden geçirip ve ölçüp yürüdüğünü gör; o, benzeri olmayan şehirler inşa eder ve onları insanlarla doldurur; atlı Kır-Kazakların geçmemesi için kalelerle çevirir. Rusların güvenliği için birlikler, fenerler koyar. Onda sen onun toz içinde terleyip yanıp tertipte gayret edip durduğunu; burada türlü dinlere inanan kişilere hükmedip adalet gösterip oturduğunu görüyorsun. Bir kişinin, hepsini de yapıp bütününü de çalışıp buyurup bitirmesine inanması da zordur. Fakat, onun zeki, yorulmak bilmez aklı her yere yetişir; düşünüp bulur, icad eder ve kurar.

Onun tarafından etrafı aşılmaz duvar ve derin çukurla çevrilerle kurulan heybetli kaleye bak!²⁸ Ruslar için onun kurdurduğu altın kubbeli ibadethanelerine bak. Sert taşlardan, kalın tomruklardan yapılan minarelere, konakhanelere, torlak yurtlarına bak. Yayık'ın sonuna bak, orada geniş ve heybetli kervansarayı, orada toplanan çeşitli uruk halkını gör. Burada Kır-Kazaklar, Ruslara mal satarlardı, Özbekler kendi yurtlarından getirdikleri davayı değiştirirler. Himaye edici yurt sahibi, hepsini de önceden bilip önceden görerek yerleştirmiş. O, bununla kendi çarına, vatandaşlarına büyük faydalar getirir. O, ilk olarak senin uruktaşlarında güney Kır-Kazaklarının baskınlarından korunma ümidini kuvvetlendirir. Yedi uruk kişilerinde o, düzen yerleştirmeye başlar: onları nahiyye, yüzlere, binlere ve diğerlerine böler. Bununla o bencillikten dolayı meydana gelen kendi aralarındaki nifağı ortadan kaldırır. Onlar geleneğin basitliğini severler, onları uygun hayatlı olarak görmeyi diler ve yer yüzünde Muhammet'ten başka ona denk muhterem kişi olmaz.

Batır, diz çöküp ve elini döşüne koyup kendisinin nesline iyilik isteyen ih-tiramını bildirerek bakar.

-Muhterem Meskey!, diye aniden seslenir batır,- nesillerimin avıllarını, yaylaklarını dolaşıp onlara hediyeler dağıtıp gezen ne kadar iyi gönüllü kişileri görüyorum ben. Onların muhterem kıyafetleri, müslüman olduklarını gösteriyor. Onlar başlarına sarık dolayıp zaman zaman abdest alıp Kur'an okumakla nesillerime Muhammed'in öğütlerini öğretiyorlar.

-Hayır muhterem Kızırkürpes'im!, der Meskey. Sen onları uruktaşlarının dostları diye düşünmekle çok yanılıyorsun. Bu kişiler, senin uruklarını ısırp on-

²⁷ Şimdiki Irmur eyaleti.

²⁸ Irmur kalesi.

ların beyinlerinde onulmaz zehirlerini bırakmak için dolaşıp kıvrılarak gelen yı-
lanlar gibidirler.

-Ah ebe, affet beni!- diye karşı çıkar batır. Senin bu sözlerine inanasım gel-
mez benim. Bir Allah ile onun peygamberine inanan müslümanlara böyle olmak
yakışır mı? Ben onları görünce evliya diye bildim.

-Acayip değil oğlum,- der Meskey. -Onlar kendi kıyafetleri ile senin nesille-
rine de böyle görünürler. Onların Allahı, menfaat; dini, hile; kanunları, sadece
dış görünüşlerindedir, vicdanlarında değil.

Onların ortaya çıkışları, sıfatları, maharetleri hakkında dinle de kendin fikir
yürüt!

Bu büyük olmayan camia, benim andığım çara tabi olan K...²⁹ da yaşar. On-
lar Yayık'a dökülen H...³⁰ ırmağı boyuna, Yayık'ı geçip kaleler inşa ettiren ha-
kimin güney iline gelip yerleşirler. Bu göçüp gelenler, Ruslarınkine benzer
yurtlar kurarlar, benim gösterdiğim gibi kervansarayda Kır-Kazaklar ile alış ve-
riş edip giderler. Sadece bundan gelen gelirlerle kanaat etmezler, senin oğulla-
rının semiz mal gütmelerine gözleri büyülenip aç kurtlar gibi bütün avıllara,
yaylaklara yayılırlar; herkesin mülkünü hesaplarlar ve kim daha çok mallı olur-
sa o, onlardan daha çok mihnet görür. Dost olup bir değeri olmayan ufak tefe-
ğe yüksek değer koyup çeşitli Başkurt malına, yılıksına değiştirirler. Bununla
onlar malzeme diyen olup bugüne kadar belli olmayan yavuzluklar indirirler.
Hoş gönüllü nesillerinin güvenini daha çok kazanmak için sıklıkla abdest alıp
cahil olmalarına bakmadan Arap makamı ile Kur'an okurlar, onu nasıl dilerler-
se öyle saptırıp yorumlarlar. Bununla birlikte onların kendileri de bilmeden kal-
kıp yazı okumaya, Muhammed'in öğretilerini öğrenmeye çağırıp ikinci bir hata
işlerler. Bu sayede uruktaşların hayvancılığa gönül vermemeye başlarlar; mec-
lislerini de, avcılığı da unuturlar. Böyle yapıp yedi uruk kişileri, vaazcı dostla-
rıyla günden güne daha sağlam tanışıp yıldan yıla sürü yilkılarını, avladıkları
canlıların derilerini türlü ilenlere, kemerlere-kuşaklara, başlıklara ve diğerlerine
değişip bugüne kadar hiç bilinmeyen ve "sefalet" olarak adlandırılan üçüncü ya-
vuzluğun doğduğunu görürler. Şimdi onların türlü elbiseleri çoktur; fakat, mal
sürüleri, yilkı sürüleri deminki dostlarının eline geçer. Dostları bu kazanca aylı
minaresi göğe deyen büyük büyük mescitler yaparlar. Fakat, Allah'ın ruhu on-
da olmaz, yalancılıkla yapılan işe yüzünü vermez.

-Kendilerini usta sayıp başkalarını eğiticilerin sahte dostluğunu nesillerim
bir zaman gelir anlarlar mı ki?

-Anlarlar; fakat, çok sonra, ancak kahırlı dilencilik bütün köylerde yayılma-
ya başlayınca,- diye cevap verir Meskey.

Önceki gayretleri dönüp, zayıflayıp batırlığa, avcılığa hevesleri bitip aç çıp-
laklıkta, fakirlikte yaşayan nesillerini düşünüp batırın yüreği sızlar. Çünkü o za-
manda- deyip ilave eder hikâyeyi anlatan- bunların hepsi de övünçlü iş sayılı-
yordu.

-Rahatla oğlum!- der Meskey. Sana uruktaşlarının ilk kez güçlenmelerini de

²⁹ Burada söz, Kazan Tatarlarından olan ruhaniler ve kervancılar hakkındadır.

³⁰ Hakmar ırmağı.

göstereyim.

Bundan sonra eliyle Kuzıykürpes'in gözünü kapatıp anlamsız sözler söyler ve elini çekip:

-Ne görüyorsun?-diye sorar.

Bütün güzelliğiyle güneşi görüyorum, -der.

-Daha ne görüyorsun? Daha dikkatli bak!

-Uzun boylu, güzel yüzlü bir batır çıkıp geliyor, bunu görüyorum. Başında taç, omzunda altın renginde uzun ilen, diğer elbisesi kar gibi beyaz; belinde kılıç, eline bilmediğim bir silah almış, onunla bizim yaşadığımız güney tarafı gösterip duruyor.

-Ey ebeciğim, daha ne göreyim! Uruktaşlarım onun buyruğunca uykudan uyanmış gibi harekete geçiyor, savaş grubuna toplanıyorlar. Silahları parlayıp savaşa girmeye hazırlanmış gibi kızgın atları kişniyor ve bana demin gösterdiğinkine göre daha düzgün saflar ile grup ardından gidiyorlar, gözden kayboluyorlar. Hepsini de bilen Meskey söyle şimdi, bu neyi hatırlatıyor? Niçin bana güneşi gösterdin? O gök insanı kimdir? Böyle batırı yer yüzünde bulmak mümkün değildir. Benim gördüklerim hakkında konuş!

-Oğlum, senin merakını daha çabuk gidermeye çalışıyorum, neden dersen, ilmimin sonu yaklaşmış gelir,- diye cevap verir Meskey.

-Güneşi sana ısıttığı, dünyayı canlandırdığı ve doyurduğu için gösterdim. Senin gördüğün büyük er, tıpatıp bunun gibi kendisinin yedi iklim³¹ yurduna bollukla rahatlık verir. O, Rusların ve onların yurdunda yaşayan urukların çarıdır. Sağ kolundaki senin gördüğün o silahla öldürmez, sadece sakinleştirir ve toplananları ayağa kaldırır. Sezdin mi? O, bunu sizin ile doğru uzatmakla senin uruktaşlarını ayağa kaldırır ve kabile kabile olup saflara dizilip onun düşmanlarına karşı savaşa gittiler.

-Zaferle dönerler mi ki?- der sabırsız Kuzıykürpes.

-Bazı batırlar,- diye cevap verir Meskey- şöhet yaparak tanınırlar, büyük çardan armağan alırlar ve yaylaklarına dönüp onun güçlü devletinde bahtlı yaşarlar.

Göze görünen hoş gönüllü, ulu endamlı kişinin gök insanı olmayıp da yerdeki bir insan olmasına inanamayınca batır diz çöktü. Onun bu halde durduğu anda aniden gök gürleyip dağ ve mağara sallanır, tılsımlı su doldurulan tabak devrilir, sırlı tahta zemine düşüp paramparça olur. Meskey kendisinden geçip yıkılır, batır yiğit de ayakta duramaz.

Biraz vakit geçip hepsi de sakinleşince Meskey kendisine gelir ve hemen mağaradan çıkıp Kuzıykürpes'e şu son sözlerini söyler:

-Oğlum, hepsi de yerine getirildi, ben sana neslinin geleceğini gösterdiğim için mutluyum. Bununla benim ilmimin bitmesini, sihirli tahtanın parçalanmasını, Allah önceden belirlemiştir. Bu vakitten itibaren yavuz sihirbazlar neslinin huzurunu kaçırmaya cesaret edemezler. Şimdi, seni Sarıbay'ın yaylağına aşırmanın vaktidir. Dikkatli ol, perilerin fenalığına karşı sağlam dur. Muhammed'in

³¹ Yedi iklim, eski ilimde yerin ekvatorдан kuzey kutbuna kadar olan yedi bölünüşü.

yardımına dayan. Namuslu ol, doğru düşün, adil iş yap; ancak bu vakitte bütün engelleri yenip sana sözlenen Mayanhılv'ı alırsın. Adil olmak, her zaman kötü-lüğü yener.

Batır, Meskey'in bu nasihatını dinleyip kendisiyle vedalaşıp geldiği yoldan gider; fakat, öncekinden daha çok zorluk görür. O, nehir akışına karşı ilerlemek zorunda kalır. Yolun zorluğu bundaymış. Fakat o, kendisine has çeviklik, kıvraklıkla dağlar arasından yüzüp çıkıp güney ile batı arasındaki Meskey yeri geçip daha sonra gider.

Kuzıykürpes'in mağarada bulunduğu sırada periler ona bir şey yapamamışlar; çünkü, iyi Meskey'in tılsım gücü, onların gücünü defetmiştir. Şimdi periler, onun buradan çıkmasına sevinip kendilerinin kardeşlerini öldüren şahsın var güçleriyle başına varmak isterler. Böyle yavuz düşünceyle onlar üçüncü gün artık batıra hücum ederler. Yiğit, Meskey'de gördüğü sihirli sahneleri, yüreğinde yer eden büyüleyici Mayanhılv'ı düşünce düşünce kendi yolunda giderken aniden atı kışneyerek şahlanıp karşı kurş etmeye başlar, ayaklarıyla yere vurmaya girişir. Kuzıykürpes, etrafında bir şey göremeyince atının böyle kudurmasına şaşırıp ona bir iki kez kamçıyla vurup kendi yoluna varır; fakat, atı onu dinlemez, gemini çiğneyip bütünüyle diğer tarafa döner. O vakit yere koyu duman düşer; dağları, her tarafı kaplar. Önündeki yolu göremeyen kızgın Yondoş yulavsıyı zapt edemeyen batır durup eyerinden inmeye mecbur kalır. Burada o, atının sum etlerinin börü dalamış gibi yolunarak parçalanıp bittiğini görerek şaşırıp kalır. Şimdi batır atının yok yere incinmesine çok üzülür; çünkü, o, onu bütün mülkünden ziyade görüp sever, en gerçek yoldaşı olarak görürdü.

-Bundan dolayı dinleyicilerim,- diye konuşmasına devam eder hikâyeci,- sizin hepiniz de kahrolup sevdiği kıza giderken yolun nasıl uzun olarak hissedildiğini iyi bilirsiniz. O esnada çok hızlı yolcu, en iyi at da tembel ve uğursuz olarak görünür. Tez at sürüp varırken onu acele ettiririz; üstüne üstlük, onu koştururuz. Bu da yetmez, onun kuştan da daha çabuk uçmasını isteriz. Mümkün olsa, hatta buna da memnun olmazdık; çünkü, biz acele ederiz; fakat, yüreğimizin derdinden daha çabuk yürümek olmaz. Fakat, yüreği de, gördükleri de Kuzıykürpes'i sırf Mayanhılv'ına acele ettirdiği esnada, bu güzel tılsımlı tahtada gözden kaybolduğu gibi kaybolmasa iyi idi diye atlanıp giderken yiğit yaya kalır.

Hikâyeyi dinleyip oturanlar, bu sözlerden sonra rahat edip gülüşürler, herkes yanında oturana gelin aldığı sırada kendi yaşadıkları ilginç halleri anlatmaya girişir. Böyle edip onlar anlatıcıya biraz dinlenmesi, hikâyenin devamını aklına getirmesi için fırsat verirler. Artık hepsi de konuşup tatmin olunca ocağın ateşi azalıp gittikçe turta kaynayan kazanın fokurtusu durmuş gibi, sesler de yavaşlayıp durmaya başlar. O zaman hepsi de başarıyla tasdik edip sesenin eğlenceli sözlerini takdir ederler ve düşüncelerin doğru olduğunu bildirirler; sonra bir ağızdan: "Hey erin asili, yüz yaşa!" diye bağırırlar.

Babasından şifalı otları tanıyabilmeyi öğrenen Kuzıykürpes, duman yayılınca da bu otları arayıp gider. Bir kaç adım ileri atılınca üstü çer çöp ile kaplan-

muş, yeşil otlar gömülmüş derin çukurlar görür. Bunları temkinle açıp baksa diplerine çakılan yarım süngü sapı büyüklüğündeki sivri meşe kazıkları görüp donup kalır. Biraz evvel atını bütün gücüyle bu çukurlara doğru çevirmeye çalıştığını hatırlayınca batırın bedeni bir üşüyüp bir yanar. Bunun Meskey ebenin hatırlattığı yavuz sihirbazların hileli işi olduğunu anlar. Doğrudan doğruya ona saldırmaya cesaret edemeyen bu yavuzlar, onun yolunun geçtiği bütün yerlere bu çukurları kazıp koyuyor olmalı imiş. Sihir gücü ile koyu sis gönderip atını parçalamak da bunların kötülüğü imiş. Kişneyen at, sahibiyile bu çukurların birisine gelip düşsün diye böyle yapmışlar onlar. Fakat, hassas Yondoş yulavısı, kendisini perilerle dalatmaya fırsat vermek durumunda kalsa da sahibini ölümden kurtarmıştır.

Kuzıykürpes, şifalı otlar toplayıp burada vurduğu karacanın yüzülmüş karnının içine koyar ve onu su doldurup bürüp bağlar. Bundan sonra küçük bir çukur kazar, onun içine bu karnı koyup toprakla dört parmak derinliğinde gömer ve üstüne ateş yakar. Böyle yapıp ateş altında öğleye kadar yatan otlar yeterince pişince onları atının yaralarına sürer. O gün akşama doğru atın durumu iyileşip yaraları iyileşmeye başlar, sabahleyin artık o sahibine hizmet etmeye hazır olur.

Ertesi gün, güneş ağaç boyu yükselince atına binen sabırsız Kuzıykürpes, deminki çukurları dolaşıp geçip yola çıkar. Yolda giderken bu konuda çok düşünür; sihirbazların böyle tehlikeli ve ölümcül hileyi düşünüp çıkarmalarını aklına getiremez. Samimi genç batır, bunu önceden sezmek ya da tuzağa fesatla cevap vermek bir yana, insanı böyle sezdirmeden öldürmenin mümkün olduğunu dahi anlayamaz. Çünkü, babası Karabay'ın terbiyesinde büyüyen Kuzıykürpes, Allah'ı tanımaktan, yakınlarını sevmekten, düşmanlarını batırlık ve silahla yenmekten başka dersi öğrenmemiştir. Babasının ömründe işitmediği böyle hileli mücadelesi hakkında düşününce onun bütün vücudu bir üşüyüp bir yanar. Bundan sonra o, dev perilerinin yavuz düşüncelerinden korunmaya nazaran, yırtıcı arslanlarla mücadele etmek daha kolay imiş diye düşünür.

Daha sonra o, kalan altı günü bela-kazaya uğramadan durmaksızın gider. Yedinci günde, akşam üzeri o, bir kara ormana varıp burada dinlenip yoluna devam etmek ister. Bu arada tırnaklarıyla kocaman kocaman taşları pençeleyp tutan bürkütlerin aniden havaya kalktıklarını görür. Aynı zamanda ormandan bağıra bağıra, uluya uluya çıkıp onun üstüne bir grup yırtıcı canavar akın eder. Toplanan bu kadar çok orman ve gök düşmanlarını görünce şaşır kalır; fakat, bocalamadan onlara karşı durmaya hazırlanır. Onun bahtına, sadece orman kenarında tarbagatay budaklı kalın meşe büyüymüş. Batır yiğit, atından sıçrayıp inip bu meşelerin altına durur, eline yay alıp okunu diker ve düşmanını bekler. En önce, çok büyük bir ayı gelir. Batır, yayının kirişini çekip okunu o kadar sert nişan alıp atar ki, ok ayının açık ağzına girip geçip çıkar; fakat, ayı yıkılmaz, sadece birden döner ve bir kaç adım arkaya geriler. Bütün yırtıcılar, ayıyı çevreleyip yarasını yalamaya başlar. Batır, canavarlar arasında böyle garip bir yar-

dımlaşmayı görüp okumu yavaş atmışım diye hayıflanır; çünkü, vurulan ayıda bir damla dahi kan görünmüyor.

Bu sırada onun başı üstünden uçan bürkütler, batırın kendisini de atını da he- lak etmek isteyip korkunç bir şekilde bağırışıp tırnaklarındaki taşları fırlatmaya başlarlar. Ağacın sık dalları altına sığınmasa bu havadaki düşmanlardan kurtu- lamazdı. Fakat, yukarıdan sert bir şekilde düşen taşlar, ağacın dallarını kıracak gibi çok salları. Bu sırada yaralanan ayıyı daha uzağa alıp giden yırtıcılar, o ka- dar güçlü hırlayıp ulumaya başlarlar ki, batır bundan dolayı şaşkın hale düşer. Burada atıyla ilgili olan bahtsızlık onu daha da katı usandırır. Yondoş yulavısı, yavuz sihirbazların korkunç seslerine dayanamaz ve ağaç altından dışarıya fır- lar. Tam bu sırada kanatlarını yayıp üstüne inen iki bürküt, keskin tırnaklarıyla atı tutup havaya kaldırır ve orman arasına girip kaybolur; batır hiç bir şey yap- madan öylece kalakalır. İşte bundan sonra artık Kuzıykürpes, uykusundan uyanmış gibi yerden ve gökten gelen yırtıcılardan tamamen korkmaz olup kılı- cını eline alıp korkunç halde uluyup duran canavarların üstüne atılır. -Çok il- ginçtir onlar, Başkurt batırları- diye ekler hikâyeci,- onları sadece kendi dostla- rının, arkadaşlarının ya da sevdikleri yakın kişilerin tehlike altında kalması şa- sırtır, kendilerine gelen tehlikeyi hesaba bile almazlar. Tehlike büyüdükçe ba- tırlıklarının, çevikliklerini son nefeslerine kadar yitirmezler.

Şimdi şaşkınlığı bırakıp aklını başına toplamaya başlayan batırını görüp ona kısa arka ayaklarıyla dönen canavarlar (neden dersen, hepsi de kuyruksuzmuş) orman içine tertipsiz bir halde dağılırlar ve kahkahalarla gülmeye başlarlar. Bu gülüş, ormanın yankısıyla birleşip daha da güçlenmeye başlar. Atı için canı acı- yan batırın kendisini helak edemeyince onun canını daha çok yakmak isteyip böyle güliyorlarmış. Son noktaya varıp öfkelenen Kuzıykürpes, kılıcını eline alıp onları izlemekten vaz geçmez, ormanı geçip oraya buraya koşup durur. Fa- kat, hiç birisini de bulamaz. Yavuz sihirbazlar dağınık bir şekilde kaçıp gitmiş- lermiş. Yavuzlukları ile fesatlıkları başlarından aşan böyle canavarlar, genelde, tavşan yürekli olurlar.

Sonunda bu kadar yorulan batır, tökezlenip yıkılır ve burada ağaca yaslanıp koşturup gelen at soğuyuncaya kadar yatar. Yakında ne zamandan beri kuzgun ses çıkarıp duruyor. Batır bunun sebebini öğrenmek ister, kuzgun sesinin geldi- ği yere varıp baksa ki, gözleriyle ne görsün: Onun vefalı atı parçalanıp bırakıl- mış ve kuzgunlara yem olarak verilmiş. Atına üzüldüğü için batırın kaynar göz yaşı tomurcukları şakağını yakar. Buna çok üzülmüş; fakat, bir şey de yapamaz. Sonunda derin çukur kazar ve atının etrafa parçalanarak atılan kemiklerini top- layıp eyeriyle birlikte buraya gömer. Sonra kılıcını kınına sokup: "Sen bir ken- din benim yakın dostum, yoldaşım olup kaldın artık" - diye ağlar ve gömülen atı- na bakıp: "Affet şimdi, sadık atım! Ben seni hiç bir zaman unutmam!" - deyip daha sonra yaya olarak yola koyulur.

Kuzıykürpes, üç dört gün boyunca dinlenmek nedir bilmeden gece gündüz gider; beşinci güne çıkınca yarlarına uzun uzun kamış bitmiş, sert akışlı küçük

bir akarsuya erişir. Bu, Sarıbay batırın yayladığı Karahıv ırmağı olsa gerek, diye sevinir; çünkü burası Meskey ebenin söylediği yere benziyormuş. Beş günlük yolda çok yorulan batırın bu ırmak boyunda dinlenesi gelerek su alıp içer ve sevincinden: "Ben artık Karahıv ırmağını bulmuşum, Sarıbay'ı da bulurum; suyunu içmişim, Mayanhılv da benim olur"- der. Buna sevine sevine sihirli mağarada gördüğü Mayanhılv'ını gözünün önüne getirir; bundan dolayı, artık yorulmuşunu da unutup uzun uykudan uyanmış gibi olup yerinden sıçrayarak kalkar ve ırmak akışı geçip koşa adımlaya gider. Fakat, çok geçmeden ayakları halsizleşip durur, daha sonra uygun biçimde adımlayıp gider. Yürüyüşünü değiştirmesiyle düşünceleri de değişir. İç çekerek: "Ah dostum, iyi atım Yondoş yulavı!- diye haykırır.-Sen beni en gerekli zamanda yalnız bıraktın, seni diriltmek için ben yılık sürülerimin hepsini de esirgmeden feda ederdim; ikimiz birlikte hiç şüphesiz Mayanhılv'ımı bulurduk. Sevdiği yariyle sadık atı Başkurt'a bütün şeylerden daha kutsaldır elbette. Yaya yürüyüp ben Sarıbay'ın yaylağını çabucak bulabilir miyim ki?- diye düşünür. -Fakat bulduğum durumda, yırtık çepken ile yalınayak, atsız, silahsız durumda cimri ve kibirli Sarıbay'a nasıl görünebilirim ki? Diğer yandan belki, han oğlu Aykara sultan, batırlarla güreşte, acımasız arslanlar ve kaplanlar avlayınca ya da at binişte, avcılıkta kıza kendisini güçlü ve usta olarak göstermiştir. Mayanhılv'ın böyle batırdan beni üstün gördüğünü nereden bileyim? Fakat, ben, Mayanhılv ile babasına tanıdık olmayan yabancı bir sevimsiz Başkurt, canı gönülden seviyorum diye söylemekten ve alıp kaçmaktan başka bir şey de vadetmeyeyim.

Sihirbazların kurdukları tuzakları heybetle aşırıp geçen, onları haklayıp giden ve canavarlar ile kahramanca mücadele eden cesur batır, şimdi, yanıp duran gözlerinden ve pembe yanaklarından başka silahı olmayan güçsüz kıza yenilir, onun önünde korkar. -Şimdi dostlarım- der hikâye anlatıcısı dinleyicilere bakarak,- yiğit bu güzelliğin ihtiyarlık yetince nasıl olacağını göz önüne getirse ne görürdü ki? Ben size gayrisini demeyeyim; çünkü, ulu kişiler, siz hepsini de kendiniz biliyorsunuz, sadece böyle diye düşündüm. İşte halen yiğit güzelliği kendi hayatından da üstün görüp ona çabucak yanaşmayı diler, o, aynı güzelliği kızın yaşlılığında göz önüne getirse ondan deminki tezlikle kaçardı. Fakat, Başkurtlara gençlikte böyle düşünmek yazılmamıştır.

Kendisinin bu fikrinin dinleyicilere nasıl tesir ettiğini öğrenmek isteyip hikâyeci burada susar. Adette olduğu gibi, hepsi de kakhaha atıp güler. O zaman aradan birisi: Benim karım ilk günlerde çok güzel olarak görünürdü; fakat, git gide tamamen tersine olup gitti, başlık verip ikinci bir kadın almaya mecbur oldum"- der. Diğer: "Benimki yüzüne pudra ve allık sürdüğünde çok güzel olarak göründü; fakat, doğal halinde görünce yüzüne bakasım gelmemeye başladı. Bunun için onu boşadım da izin verdiği için Muhammed'e rahmet edip ikinci bir kadın aldım"- der. Üçüncüsü ise: "Gençliğimde ben karımı atlarıma nazaran daha çok severdim.- der, fakat, o ihtiyarlayıp kendime akıl oturmaya başlayınca kadınlar hakkında böyle düşündüğüme kendimin de akıllı şaşıtı."

Böylece sohbet, kaba konulan kımızın içildiği vakitten daha uzun sürer. Dinleyiciler susunca hikâyeci sözlerine devam eder.

Sevinçli düşüncelerinden kaygılı düşüncelere göçen Kuzıykürpes, yavaşça koşup nehir akışı boyunca kendi yoluyla gider. Çok geçmeden o, kamışlık tarafından her ne ise gürültü duyar, ona yaklaştıkça ses daha da artar. Yolcu yiğit, tabanlarını kaldırıp koşup varsa kamışlık tarafındaki düz alanda çok büyük bir arslanın bir Kazak batırına saldırıp onu bütünüyle güçten düşürdüğünü görür. Kazak, elinde kılıcı olsa da yorgunluktan vurup saplayamaz; canavar atını parçalayıp bırakmış, sahibini de böyle yapmak üzeredir. Şimdi bütün ümit, sadece kendilerinin sezgileriyle sahiplerine yaklaştırmadan karşı duran iki tagro ittedir. Fakat, canavar onları da bir seferinde vurup ortadan parçalar, sonra ayakta duran batıra saldırır. Onu yere yıkıp keskin tırnaklarıyla demir zırhını yırtmaya başlar. Bunu gören Başkurt batırı, tanımadığı yiğide yardım etmek isteyip daha tezce yürüyüp gelir; kılıcını var gücüyle vurmaya hazırlanıp arslanın keskin dişli, kalın dudaklı burnunu kesip kopartır. Canavar, başını sallayıp burnunu yere sürter, sonra yaman öfkelenip batıra atılır. Kuzıykürpes ikinci kez sallayıp vurmasıyla bu sefer onun ön ayaklarını keser; üçüncü defa kaktırınca arslan yere uzanıp can verir.

O, artık canavarı bırakıp kendisinden geçerek arada soluklanıp yatan yabancı batıra yardım etmek ister. Vücuduna bakınca onun yaralanmadığını, bütünüyle ezildiğini görür. O, hemen ırmaktan takkesi ile su getirip serper. Çok geçmeden Kazak gözlerini açar ve tekrar yumar. Kuzıykürpes önceden Sarıbay'ın yaylağını gösterecek kişiyi buldum diye sevinse şimdi onun ölmek üzere olduğunu görüp umudunu keser; özellikle ona yardım edemediği için üzülür. Yarayı sağaltan şifalı otları bilse de bu durumda onların da faydasız olacağını görür. Uzunca düşünüp durduktan sonra yiğidi ırmakta yıkayıp temizlemek isteyerek omzuna kaldırıp yar kenarına alıp götürür. İyi niyetle düşünüldüğü bulunan bu tehlikeli sağaltma yolu, hastanın durumunu iyileştirmeye başlar. Tedavi ediciyi sevindirir; çünkü, ancak gönlü iyi kişi bir başkasının iyiliğini görüp sevinir. Başkurt batırı, Kazak'ı yar başına bırakıp soymaya başladığında onun gözlerini açıp kollarını kımıldattığını görür. Bundan o, hastanın iki sebepten, su serpmekten ve kaldırıp getirmekten dolayı kendine geldiğini anlar. Bundan dolayı o, kapla su alıp ona tekrar serper ve sonra yine omuzlarına kaldırıp öldürülen arslanın yanına geri götürür. O sırada artık Kazak yiğidinin kalkıp oturup aşağıdaki sözleri söylediğini işitince sonsuz bir şekilde sevinir:

-Muhterem batır!- der o. -Sen arslanın keskin tırnağından çekip alarak beni ölümünden kurtardın, şimdi beni, hürmet ettiğim ata-anama, akrabasına göre daha çok seven ablama götürsene. Eğer ki, bu ablam benim nezaretimde olsa ben onu sana eş edip verirdim, üstüne güzel atımı da katardım. Fakat, sen kızgın tabiatlı Başkurt olduğundan babam senin gibi batırları çok hürmetlese de buna rıza göstereceğini sanmıyorum.

-Baban kim ki senin? Sen kimsin, baban kim, hangi uruktansın? -diye sorar

Kuzıykürpes.

-Benim babam, Sarıbay batırdır, -diye cevap verir Kazak,- benim adım da Barlıbay'dır, ablamınki Mayanhılıv'dır; uruğumuz en iyi Kır-Kazak uruklarından birisidir.

O zaman Kuzıykürpes:

-Sen Mayanhılıv'ın kardeşi misin!- diye bağırır ve Mayanhılıv'ın adını söyleyip sırrım kesin olarak ortaya çıktı diye düşünüp dilini ısırır. şık olan kişi, iç sırrını başkalarından değil, mümkün olsa kendisinden de gizlerdi. Bundan dolayı Kuzıykürpes'in kendisi açıktan açığa konuşan kişi olsa da yabancı kişiye yürek sırlarını açması gelmez. -Şimdi senin baban Sarıbay nerede?- diye yine sorar.

-Buradan iki günlük yolda,- diye cevap verir Kazak yiğidi. -Ben senin kim olduğunu, nereye gittiğini bilmiyorum. Ancak, hoş gönüllü batır senden şunu rica edip isteyeyim: Sakın beni, bitkin düşen bir kişiyi, burada bırakma; bir canavardan kurtarıp diğerine verme,- diye yalvarır.

Başkurt batırı, onu Sarıbay'ın yaylağına götürmeye razı olur. Bunu o, kendisinin hoş gönüllülüğünden ziyade, Mayanhılıv'ı kahrolup sevdiğinden dolayı yapmak ister. Burada o, eyerin kayışını çözüp alır ve bununla Barlıbay'ı arkasına yükleyip gider. Kuzıykürpes kendi yükünü yüksünmez, aksine, sadece sevinir; çünkü, Barlıbay'a yardım elini uzatıp babasıyla ablasının ona teşekkür etmelerini, uygun bir şekilde onlara yakınlaşmayı ümit eder. Barlıbay ise ona sonsuz teşekkürler eder; mal, giyim-kuşam vermeyi vadeder ve kendisiyle birlikte yaşaması için babasını razı edeceğine dair söz verir. Kendisini Yılıkıbay diye tanıtan Başkurt batırı, bu vaade çok sevinip şefkatli Kazak'ı bulduğuna sevinir; daha sonra bu yiğit kendime dost, belki işime yardımcı da olur diye sevinir. Fakat o, hâlen sınanmamış olan dostunun ihanet etmesinden çekinir, kendisinin buraya ne için geldiğini, hangi uruktan olduğunu ve gerçek adını da söylemez. Böyle edip Yılıkıbay (Kuzıykürpes'i ben bundan sonra bu adla anıyorum) Kazak'ın bütün vaadlerine Başkurtça: "Uygundur Barlıbay! Bunun hepsini de önde göz görür!" diye cevap verir ve onu omzuna aldığı durumda yürüyüverir.

Üçüncü gün deyince onlar, Sarıbay'ın yaylağına gelirler. Burada Sarıbay'ın kendisiyle kızından başka hiç kimse yoktur; çünkü, hepsi de bir günlüğüne ava gidip de beş gün boyunca dönmeyen Barlıbay'ı aramaya gönderilmişler. Babası, en çok sevdiği oğlunu, anası sevgili oğlunu gördükleri için hadsiz sevinir. Onu ölümden kurtararak yüklenip alıp gelen Yılıkıbay, ikisinin de canı gönülden söyledikleri teşekkür sözlerini işitir.

Mayanhılıv'ın sadece tılsımlı tahtada canlanan hayali bile Kuzıykürpes'i hayran bırakmıştı, şimdi gözü önünde kızın yüzünü görünce yiğidin hangi halde olduğunu kendiniz tahmin edin. Mayanhılıv ince belli, peri boylu, bembeyaz yuvarlak yüzlü olup iki yanağı pembeleşip gözleri parlayıp göğsü kalkıp duruyor, sesi de yüreği dertlendirip yankılanıyor. Kardeşini ölümden kurtardığı için teşekkür ederken batır, bu sestен dilsiz kalır. Ah! Bu vakitte nasıl gülünç halde göründün sen Kuzıykürpes, zavallı Kuzıykürpes! İşte benim nasihatimi dinleyip

büyüleyici gençlik örtüsünü çıkarıp onu ihtiyar olarak göz önüne getirmeliydin; fakat, sen beni anlamadın ya da bana inanmayı istemedin. Kendin gördüklerine bakınca gönlünden yüz kez daha cazibeli güzelliği açtın, bundan dolayı şaşırđın da deprenmek değil bir söz dahi söyleyemeden donup kaldın. Bu hali gören Sarıbay ile Mayanhılıv, seni yarım akıllı sandı.

Ama şimdi Barlıbay, Başkurt batırının gücü ile yiğitliği hakkında konuşunca onlar bu düşüncelerinden vaz geçip onu hürmetlerler ve ikinci kez ona teşekkür ederler. Bu arada aşırı heyecanlanan yüreğini az da olsa sakinleştirep Mayanhılıv'a kendinden geçmeden bakmaya çalışan Yıkıbay, onların teşekkürlerine: "Ben Barlıbay'a sadece tesadüfen yardım ettim, eğer gerekirse aynı yardımı Sarıbay'ın ailesine de kendim isteyerek yapmaktan çekinmezdim"- diye canı gönlünden kısa bir cevap verir.

Sarıbay, kardeşlerini aradıkları yerden dönen oğullarına, Yıkıbay ile Barlıbay'ın hürmetine toplantı düzenlemeyi emreder. Bu toplantıya onun pek çok akrabası çağrılır. Doyuncaya et yiyip kanıncaya kımız içtikten sonra onlar kendilerinin yiğitlikleri, cesurlukları ile övünmeye başlarlar. Herkes av ya da yağma vaktinde kendi başlarından geçen halleri anlatır. Bu hikâyeleri uzun uzun dinleyip oturan Sarıbay batır, sonunda anlatılan durumların küçüklüğünden dolayı sadece kahkahayla güler ve vaktile öldürölen kaplan derisini gösterip övünmeye başlar. Üstelik, övünerek kaplanın yırtıcılığı, gücü; kendisinin çevikliği ve korku nedir bilmezliği, canavarı nasıl yendiği hakkında uzun hikâyeye anlatır. Övüne övüne sesini yükseltip:

-Barlıbay oğlum, bize öldürdöğün arslan derisini getirsene,- diye seslenir,- biz onu kaplan derisiyle ölçelim, onların büyüklüğüne bakıp hangimizin daha batır, daha güçlü olduğunu görürüz,- der.

Babasının bu sözlerinden kızaran Barlıbay:

-Arslanı ben değil, Yıkıbay öldürdü, hürmeti ona göstermek gerekir,- diye karşılık verir.

-Sen boş ve gülünç söz söylöyorsun,- diye bağırır babası.- Arslana ilk önce atılıp onunla güreşen sensin! Böyle olunca galip de sensin, hürmet de sana olmalı. Yıkıbay onu öldürmede sana sadece biraz yardım etmiş.

Babasının kızma huyunu bilen Barlıbay, onunla daha fazla söz güreştirmeye cesaret edemez, arslan derisini getirip verir. Derileri karşılaştırap bakınca arslan derisi kaplanınkinden bir dirsek boyu uzun çıkar. Oğlunun öldürdöğü canavarın derisi babasının öldürdüm dediği kaplanınkinden büyük olunca Barlıbay'ı daha çok överler. Sarıbay'ın buna hicabı gelir. Yıkıbay ise Sarıbay'ın onu arslan öldürücü değil diye söylemesine çok darılmaz. Kaplanı da Sarıbay değil, babası olan Karabay'ın öldürdöğü ona malumdur. Yıkıbay, kendisi istemese de Sarıbay'ın ben öldürdüm diye övünmesini çok hor görür; fakat, o, ev sahibine ayıplayıp kötü söz söyleyesi gelmediğinden bu sefer de seslenmeden kalır.

Ertesi gün sabah Barlıbay, önceden vadedişi boyunca kendisini ölümünden kurtarana mal-davar ile giyim-kuşam armağan etmek için babasından izin ister.

Sarıbay buna rıza gösterir, böyle çevik yiğit yağmaya varınca ya da yaylağı korurken gerekli olur diye düşünüp ona kendisinde kalması için izin verir. Barlıbay, sözünü dinlediği için babasına teşekkür eder, Yılkıbay'a verdiği vaadini yerine getirmeyi ister.

Fakat o, Yılkıbay'ın eyerli atla çepkenden başka bir şey almayı istemediğini öğrenince çok şaşırır. Kazaklar arasında nadir rastlanan böyle mala tenezzül etmeme huyunu görüp Barlıbay dostunu daha çok sevmeye başlar.

-Söylesene bana dostum,- diye sorar o,- doğduğun yurdundan bu kadar uzak taraflara nasıl bir işle gelip çıktın sen?

Böyle bir sorunun gelmesini uzun süredir bekleyen Yılkıbay, çoktan uydurduğu hikâyesini anlatır:

-Babam, kendisinin akraba-uruktaşları ile Yayık'a akan Hakmar ırmağı kenarında yaylardı. Günlerden bir gün biz avdan yorulup dönüp çok derin uykuya daldık. Bu vakitte bir grup Kazak aniden gelip yaylağı bastı ve yıldı sürülerimizle bütün mallarımızı sürüp gitti. Biz yağmacıların arkasından atıldık, kovalayıp yetip savaşa başladık; fakat, onlardan bizim her birimize on kişi rast geldiğinden hepimizi de kırıp vurup yaralanan ağabeyimle beni gözlerimizi bağlayarak kendileriyle birlikte alıp gittiler. Bize ne yapmak niyetinde olduklarını ben bilmiyorum. On günlük yol geçtikten sonra toy düzenleyen bir köye gelip durdular. Bizi kaçıranlar, burada esriyinceye dek kıımız içtiler ve derin uykuya daldılar. Bu zamanda ben gözümüm bağını çözüp en iyi atı seçip binerek kılıç aldım ve nereye gittiğimi dahi bilmeden dilediğim tarafa at koşturup gittim. Böyle edip on beş gün boyunca yol gittim. Buradan uzak olmayan bir yerde ben atımdan ayrıldım. O, gece ovada ot yiyip geziyordu. Aniden kamışlık arkasından kaplan gelip çıkmış ve atımı parçalayıp kamışlığa alıp gitmiş. Ben hattâ onun eyerini bile bulamadım. Bundan sonra yaya yürüyüp üç günlük yol yürüyünce arslanla mücadele eden sana rastladım ve sana yardım elimi uzatma bah-tına eriştim.

Bunu duyan Barlıbay, ömür boyu dost olmayı vadedip Yılkıbay'ı kucaklar.

Düşünmediği bir anda Sarıbay, ailesiyle birlikte yaşama bahtına erişen Yılkıbay, Mayanhılıv'ı her gün görüp konuşmaya başlar. Bazı zaman onun işlerini de yerine getirir. Kız, yengesiyle kısrağın sağmaya çıktığında yiğit ona kısraklarını tutup vermeye yardım eder. Mayanhılıv da sezdirmeden onu süzer. Yiğidin uzun boylu, geniş göğüslü batırlar gibi endamı kıza çok hoş gelir. Hepsisi de iyidir; fakat, yumuşak kalpli, çekingen Yılkıbay, reddedip bırakmasını diye Mayanhılıv'a kendi duygusunu söylemeye cesaret edemez ve hâlâ güveyi Aykara'yı sevip sevmediğini bilmez. Bunu o, dostu Barlıbay'dan sorup öğrenmeye çalışır. Sevgili kardeşi Barlıbay ise ablasının sırlarını bildiğinden Mayanhılıv'ın Aykara sultanı sevmediğini söyler. Han oğlu bodur, aksak ve kambur, üstelik, çok acımasız bir adammış. Sadece zengin ve han oğlu olduğu için saygınlı.

-Babam buna gıpta edip hanla akraba olmak ister, Mayanhılıv'ı hanın oğluna zorla veriyor. Biz şimdi her gün Aykara'nın toy yapmaya gelmesini bekliyo-

ruz. İşte ablam çok yazık...

Bu sözleri deyince Barlıbay gülümser.

-Bu ne demek?- diye sorar Yılıkıbay.

-Dostum!- der Barlıbay, biraz düşünür- Bizim ailede, babamın hiç kimseye söylenmemesini emrettiği bir sır var. Belki, bunun sana hiç gereği de yoktur; fakat, dostlar arasında gizli şey olmamalıdır. Ablam Mayanhılıv, çocukluk çağında babamın eski dostu Başkurt batırı Karabay'ın oğluna söz kesilmiş. Ablamın yaşı yetip boyu uzadıkça güzelliği de artıp şöhreti bütün ilimize yayıldı. En iyi urukların pek çok batırı ona dünürücü olup gelip başlık vadetti. Bundan dolayı babam çok kibirlenip hepsinin, bu hesaptan babasından yetim kalan Karabay oğlunun da isteğini geri çevirir. Fakat, daha sonra bütün batırların ve Karabay oğlunun ısrarlarından kurtulmak için ablamı Aykara'ya verip onun babası ile burada onun iline göçüp gelmeye söz kestiler. O günden itibaren Mayanhılıv Aykara'yı sevmemeye başladı. Hiç bir vakit bizim yaylağa gelmediğinden Karabay oğlunu görmemiş olsa da onun yiğitliği ve çevikliği hakkında pek çok övgü sözleri duyan ablamın ona varası gelir. Ben demin bundan dolayı ablamın her ne olursa olsun garibe değil de, batır yiğide kocaya varası gelmesini düşünüp güldümdü şimdi.

Barlıbay'ın bu sözlerini işiten Yılıkıbay, Mayanhılıv'ın Karabay oğlunu sevdiğini öğrenip sevinir; kendisi bu konuda onunla ne zaman, nerede görüşüp konuşabileceğini bilmez. Uzun süre kafa patlattıktan sonra bunun yolunu bulur. Kendisinin birlikte yaşadığı dostu Barlıbay'ın çadırı, Mayanhılıv'ın kaldığı çadırdan uzak değildir. Kadın-kızlar kısarak sağmaya ya da kımız yapmaya gidip kaybolduklarında Mayanhılıv, kendi çadırında bir şey işleyip oturmuş. Her zaman kendi çadırında yalnız kalan Yılıkıbay, bu durumdan faydalanmak ister. O, hiç kimsenin adını anmadan kendisinin el dolaşıp gezmesini, başından geçen halleri, duygu-düşüncelerini kinayeli yer olarak düşünüp çıkarır. Mayanhılıv'ın da kendi çadırında yalnız oturduğunu bilip o, kendisinin hoş sesiyle bir vakit bu yırını yırlar.

Demin söylediğimiz gibi, birden bire Başkurt'u sevmeye meyleden Mayanhılıv, onun yırlarını dinlemekten de vaz geçmemiş. Sadece kızın sevmesi gerek, ondan sonra kendisi laçın gibi kola gelip konar. Kızların ilgisi, öteye koştukça gücünü arttıran iyi atın huyuyla birdir. Bunun gibi, Mayanhılıv'a da Yılıkıbay günden güne daha sevimli olarak görünmeye başlar; onun bunlu ve hisli sesiyle düşünceye bırakan yırı, yiğidi kızın yüreğine yakınlaştırdıkça yakınlaştırır. Yırı dinledikçe onun her sözünü hatırlayıp hatırında sağlam bırakan Mayanhılıv'ın bu sözlerin kime yöneltildiğini sabırsızlıkla öğrenesi gelmeye başlar. O, bunda kendisi ve ilk söz kesilen güveyi Kuzıykürpes'in geçirdiği hallerle hayli benzerlik bulur; fakat, onun Karabay'ın oğlu olduğunu da aklına getiremez. Böyle uzak yerden buraya o yiğit bir kendisi nasıl edip gelsin diye düşünür. Yüreğin nereye çekerse oraya gidersin diyen hakikati bilmiyor.

Böyle edip Yılıkıbay kendi yırını üç gün boyunca arka arkaya yırlar, Mayan-

hılıv onu itibarla dinler; kendisi de tekrarlayıp yırlamaya başlar. Yelkıbay bunu iyi bulur.

Bundan sonra çok geçmeden Sarıbay'ın yaylağına handan üç elçi gelir. Elçiler: Oğlu ve akrabalarıyla han yola çıktı, yarı yolda durup seni bütün oğulların ve akrabalarının burada hazırlanmış olan toplantıya çağırıyor, diye haber verirler. Bunu bekleyip duran Sarıbay, çoktan hazırlanmıştı. O, sabahleyin akraba-uruktaşlarını çağırır, üçüncü günde artık yaylağında sadece kadın-kızları, üç çobanını ve bu sırada hastalanan Yılkıbay'ı bırakıp hanın toplantısına gider.

Sarıbayların gittiği günde kadın-kızlar kısrak sağmaya dağılınca da sabırsız Mayanhılıv büyük bir iş bulup Barlıbay'ın çadırına girip gelir; Barlıbay da onun karısı da burada yoktur. İşin aslını anlayan Yılkıbay, o gelip girince söze başlar:

-Güzellerin güzeli Mayanhılıv! Benim halimi öğrenmeye geldiğin için sana çok teşekkürler! Ben artık iyileşince senin kısraklarını tutturmadan her zaman sadece kendim tutup yiziliğe³² getiririm.

-Senin hastalanıp yatmana kaygılanıyorum ben Yılkıbay, artık senin yırın da işitilmemeye başladı,- der kız.

-O yır sana yaraşıyor mu ki?

-Yırın iyi de yalnız sonu yok. Sen, bir batırın doğup büyüdüğü ilini bırakıp uzağa gitmesi ve orada bir kızı ata-anasından kaçırıp alıp gitmeye razı etmesi hakkında yırıyorsun; yırını burada bitiriyorsun.

-Kız onunla kaçıp gitmeye razı mı ki?

-Ben bunu bilmiyorum.

-Eğer bu kızın yerinde sen olsaydın ve bu batırı sevseydin onunla gitmeye razı olur muydun?

-Hayır! Ben o zaman babamı kızdırmış, öfkelen-dirmiş olurdum ve o beni bütün ömrü boyunca sevmezdi.

-Eğer batır seni sevmemeye başlasa ne yaparsın?

-Bu ondan da kötü; o zaman ne yapacağını bilemezdim.

-Ben senin ne yapman gerektiğini biliyorum.

-Ne yapmalı ki?

-Hiç korkmadan benimle kaçıp gitmeli; çünkü, ben Kuzıykürpes'in kendisi, Karabay'ın oğluyum. Çocukluk çağında sen ona gelin olmak için vadedilmişsin; sen onu seviyorsun, o da seni seviyor.

-Gerçek mi ki bu?

-İşte babamın ardından bana kendi ellerinle işleyip gönderdiğin hediyelerin.

Bu sözlerden sonra batır, kendi başından geçenleri ve Meskey ebenin mağarasında gördüklerinin hepsini de anlatır. Bu, Mayanhılıv'a o kadar tesir eder ki, sevincinden ağlar ve batırı öpüp onu sonsuza dek seveceğine dair söz verir; fakat, kız, ilk önce batırın Sarıbay'ın yanına varıp ona kendisinin gerçek adını bildirmesini ve vaktinde atasına verdiği sözünü yerine getirmesini dilemesini ister; bunu Barlıbay ile birlikte yapmak gerektir, der. Babam gücenir diyerek yiğidin

³² Yizilik: Atların ve kısrakların sağılmak için bağlandığı yer.

birlikte kaçma teklifine razı olası gelmez. Kuzıykürpes, onu uzun uzun öğütler; fakat, o buna ikna olmayınca sonunda:

-Peki, Mayanhılıv, -der. -Ben senin bu dileğini yerine getireyim; fakat, sana şunu hatırlatayım: Baban Sarıbay, sözümü reddedip beni yaylağından kovacak, o zaman sen beni tekrar göremeyeceksin.

-Ah! Hayır, sevgilim Kuzıykürpes! Sakın böyle deme, senin ayrılıp gitmen bana hepsinden daha ağırdır!- diye bağırır da Mayanhılıv batırı kucaklar. -Sadece bu bir sözünden yüreğimin nasıl coşup çarptığını gorsene!

-Kaçmaktan başka çare yok,- der sevdiği yiğidi. -Ben giderim de sen kalırsın, ondan sonra hayatta görüşemeyiz. Sen bodur, aksak, kambur ve kötü Aykara'nın karısı olursun; ben kendime başka bir gelin ararım.

-Yok yok! Bu sözlerini tekrar etme!- der Mayanhılıv. -Korkumdan bütün korkup zorlukla nefes aldığımı görsene. Dinle! Babam, sözünü reddedip seni yaylaktan kovarsa o zaman yırtıcı arslanı öldürdüğün yere dosdoğru git ve orada kamışlık arasına gizlenip beni bekle. Belki, sana bizim halkın bu geleneği malumdur. Söz kesilen kız ile yiğidin akrabaları birbirinden iki üç ok atımlık uzaklıkta bölünüp dururlar da kızla yiğidi baştan aşağı silahlandırıp at yarışına gönderirler. Güvey, var gücüyle at koşturup gelininin arkasından kovup gider, onun böyle at koşturup varınca kızını kucaklayıp alıp kendisinin yiğitliğini göstermesi gerekir. Gelin ise ona yakalanmamak için kamçısıyla vura vura ileri koşturup gitmeye çalışır. Ben, o garip Aykara'dan zorla kurtulup böyle baştan ayağa silahlanmış durumda kendi irademle at koşturup yürüyeceğime inanıyorum. Bu vaziyette sevgili batırım, senin yanına at koşturup varırım da sonsuza dek senin olurum. O vakitte senin beni başkasına vermeyeceğine inanıyorum.

Kuzıykürpes, Mayanhılıv'ın bu düşüncesine çok memnun olur, onu kucaklayıp bağrına basar. Sonra atına binip

-Hoşça kal sevgilim Mayanhılıv!- der. Fakat, ben uzun müddet için vedalaşmıyorum.

-Hoşça kal, -der Mayanhılıv. Ancak, ben seninle çok geçmeden görüşürüm, bundan sonra hayatta ayrılmayız.

Yiğit kalkıp gidince ardına baka baka varır. Mayanhılıv, o gözden kayboluncaya kadar yerinden kalkmadan bakıp kalır.

Bu arada hanın toplantısı devam eder. Orada kımızı da, eti de esirgemezler. Konuklarla yurt sahiplerinin hepsi de önlerine etin en büyüğü konulan hanla Sarıbay'dan başka büyük sofraya oturmuşlardı. Bu vakitte onların yanına Yılıkıbay gelip iner. Sofradan ilk olarak kalkan Barlıbay, onun selamını alır; kendisini hanla Sarıbay'ın yanına getirip hal hatır soruşturur. Han, Sarıbay'dan yiğidin hal-ahvalini, hangi uruktan olduğunu sorar. Sarıbay ise, "Bu, Kazak başkincılarının tutsaklığından kurtulan fakir bir Başkurt'tur; avda oğluma yardım ettiği için onu kendi yaylağımda bıraktım", diye cevap verir. Han, Sarıbay'ın geniş gönüllülüğünü, Başkurtların muhteremliğini över; kendisi et yiyip kımız içmesinde olur. Yılıkıbay'ı da sofraya oturtup ikram etmeye başlar.

Sofradaki tabak tabak et yenilip tulumlardaki kımız içilip bitince han gürüşü başlatmak için emir verir. Burada iki taraftan batırlar da, ata usta biniciler de çoktur. Onların hepsi gürüşte de kendilerini gösterip maharetlerini gösterirler. Sıra Yılıkıbay'a gelince şimdi onun yiğitliğine hiç kimse denk gelemez. Her kim gürüşsin o, onu sadece yıkmakla kalmaz, top gibi fırlatıp atar. Sarıbay ve diğerleri onu görünce ustalığına hayran kalıp gürüştikçe övüp otururlar. Fakat, hanın buna canı sıkılır; çünkü, Yılıkıbay, Sarıbay'ın tarafından olunca gürüşte hanın akrabası horlanır. Bu vakit han, Sarıbay'a kendi akrabasından Yılıkıbay'a karşı üç gürüşçi çıkarıp galibe armağan edilmek üzere elli koyun değerindeki kermegin cepken, yirmi koyun değerindeki kama derili kadife takke koymayı buyurur. Sarıbay, buna sevinerek razı olur; çünkü, onun kendisiyle gürüşmeye hiç kimsenin cesaret edemediği çok güçlü bir adamı vardır. İşte bu batır, Başkurt'u yenip kendi uruğunu hanın uruğu önünde hiç şüphesiz üstün olarak gösterir, diye inanır. Ona kendisinin iki oğlunu, Börkötбай ile Barlıbay'ı koşar. Eskiden beri gürüşe hevesli olduğundan kendisi de Başkurtla gürüşmekten çekinmezdi; fakat, dünürleri karşısında itibarını düşürmekten çekinir.

Gürüşçiler, ortaya çıkıp bellerinden tutuşurlar. Geniş omuzlu Kazak, kendi gücüne dayanıp Yılıkıbay'ı urganlanan acımasız öküz gibi türlü tarafa sürmeye başlar. Yılıkıbay, ona önce fırsat verir; fakat, Kazak biraz yorulunca bütün maharetliliğiyle gücünü kullanıp onu başının üstüne kaldırır; bu durumda altı kez döndürüp seyredenlere kanatlarını salıp ayaklarını çekip havada uçan бүркүт gibi yapıp gösterir ve yere fırlatır. Temaşa edenlerin hepsi de buna hayret edip sevinçten fırlayıp ayağa kalkar ve galibi övüp bağırır. Sarıbayınkilerin de kendi uruktaşları gibi birlikte küçük düştüğünü gören han da sevine sevine Yılıkıbay'ı takdir eder. Sonra han, bu batır, Sarıbay'ın büyük oğlu Börkötбай ile gürüşsin, der. Yılıkıbay, onu da kolayca yener. Bundan sonra üçüncü gürüşte Barlıbay da kendi dostunun gücünü sınavıp görmek ister. Yılıkıbay ise onu sevdiğinden dostundan üstünlük alası gelmez, gücün denk olmasından dolayı gürüşün keskinleştiğini o seyredenlere büyük ustalıkla gösterir. Bununla o sadece onları değil, Barlıbay'ın kendisini de aldatır. Bazen kendisini omzuna almasına ya da yukarı kaldırmasına fırsat verir; fakat, tezden onun şaşkınlığından faydalanıp yine ayak üstü durmayı başarır. Sonra, kendisi onu kaldırmaya başlar, bunda da göstermelik olarak maharetsizlik gösterir, böyle edip dostuna güç toplaması için vakit kazandırır. Böyle gürüşüp dururken onlar, üç batır semiz koyun eti yiyip bir tulum kımız içecek kadar vakit geçirirler. Artık batırların güçlerinin denk olduğunu gören han da toplanan halk da gürüşü durdurmayı buyururlar. Armağan olarak Başkurt'a kermegin cepkeni, Barlıbay'a kama derili takkeyi vermeyi isterler.

Avda batır, gürüşte denk, toyda dost olan iki yiğit, gürüşü tamamlayınca kucaklaşıp öpüşürler. Hepsi de onları övüp yüceltir. Batırlığı takdir edici han, Yılıkıbay'ın omzuna cepkeni kendisi koyup sırtını sıvazlar. Ancak, sadece Sarıbay yerinden kalkmaz, bir söz dahi söylemez. Ava ümitlenip de iyi çoban tarafından sürüden kovulan kurt gibi, öfkeyle bakıp oturur. Adamı ile oğlunu Başkurt'un

güreşte küçük düşürmesine Sarıbay'ın öfkesi artar. Böyle olsa da hanın ve kendi akrabalarının onu kadirleyip kucakladıklarını görünce kızgınlığını bildirmeye çalışır. O vakitte Sarıbay, oğlu Barlıbay'ın yanına gelip ona armağan olarak düşen takkeyi başına giydirip kucaklar ve:

-Sen oğlum, bütünüyle bana çekmişsin, bundan sonra sen kendi akrabalarının üstüne ulu kişi olursun,- der.

Güreş bitiminde hanın emri boyunca bütün oyunlar başlar. Ok atıp nişancılıkta yarışmak için hedef koyarlar. Hedef, yarım ok uzunluğundaki ağaç köpşeden³³dir, bunun at gözü büyüklüğündeki deliğinin bu yanına sadece gevşek olarak ağaç tıpa tıklır. Okçular, hedefe karşı yüz adım yerde dizilip teker teker bu deliğe doğrultup atmaya başlarlar. Oku köpşe deliği açıp geçerek tıpayı kim düşürürse o en usta nişancı olur. Bu bir kez atan okçuların okları ıskalar. Onların arkasından konuşmadan seyreden Yılkıbay, kendi sırası gelince öne çıkıp omzundaki deminki han cepkenini sağ omzundan arkaya bırakıp okunu yayına yerleştirip o kadar güçlü ve usta atıp gönderir ki, köpşeyi oynatmadan deliğinden geçer ve tıpayı kendisiyle birlikte yüz adım ileri alıp gider. Böyle usta ve nişancı atıcıyı görüp hepsinin de akılları başlarından gider. Yarışa iştirak edenlerin hepsi de Yılkıbay'ı bugüne kadar Kazak yurdunda olmayan en usta okçu diye vasıflandırır.

Bu vakit içinde Yılkıbay'ı daha çok seven han, onun bir yiğitliğini daha, at koşturmada ustalığını göresi gelip parmak kalınlığında tahta koymayı buyurur. Atla var gücüyle koşturup gelirken bu tahtayı delen okçuya armağan olarak gümüş sırta ve süslenen, değeri on beş koyun olan heybe ya da kese verilmesi gerekir. Fakat, bu batırlığı Yılkıbay'dan başka kim yapabilirsin? Tahtaya atanlar çok olur; fakat, ona bazıları ancak değdirebilirler. Atılan okların bazısı ancak tahtanın yarısına kadar geçer.

Yılkıbay kamçılایp,
Coşturup bindiğı atını,
Yayına yavaşça koyup
Okunu atıp gönderir.
Attığı oku batırın
Delip geçer tahtadan,
Er-yiğitlik gösterip
Armağan olarak alır heybeyi (keseyi).

Hikâyeyi anlatan biraz durup susar; çünkü, dinleyiciler gülüşmeye başlarlar. Sonra. "Bu vakitte Kazaklar bizim batır hakkında ne düşünürler ki?"- diye sorarlar. -"Siz ne düşünüyorsanız onlar da onu düşünmüş",- diye cevap verir sen. -Gülüşürler, kendi gözlerine kendileri inanmadan dururlar. Kuzıykürpes'in kahramanlıklarını gören-bilen akıllı kuraysılar, kendilerinin adil olarak terennüm ettikleri kuraylarında işte bu hakikati bizim günümüze getirip yetirmişlerdir; bizim batırı övüp yır çıkarırlar. "Yılkıbay" diye adlandırılan bu yır, şimdi de bütün Başkurt, Kazak yurtlarında yırlanıyor.

³³ Köpşe: Saçak çiçekliler familyasına giren bir bitki.

Bu şenlik sadece bununla bitmezdi. Han, attan tartıp düşürme yarışında da ustalığı göresi gelip Yılıkıbay'dan bu yiğitliği de gösterip bununla oyunu bitirmesini ister. Batır, hürmet yüzünden onun bu dileğini de yerine getirmeye hazırdır; lakin, kendisini alçak gönüllü gösterip at üstünde sağlam oturabilmediğini, bundan dolayı onun övgüsüne layık olamayacağını söyler. Buna bakmadan verilen emir boyunca batırların hepsi de çabucak hazırlanırlar. Sarıbay, kendisinin seçip eğittiği en iyi batırlardan oluşan grubu ile Başkurt'u aniden eyerinden çekip küçük düşürmek için anlaşıır. Bu kötü fikri sezmeyen Yılıkıbay, Barlıbay'ın ardından at koşturup gider de onun elinden yıkılıp dostuna hürmet göstermek ister; önceden sözleşen atlılar grubu, bir seferde ansızın fırlayıp onun kendisini eyerinden çekmeye başlarlar. Bu hileyi görüp çok öfkelenen Yılıkıbay, dizginini bırakır ve iki eliyle iki batırın yakalarından tutup eyerlerinden ayırıp alır ve coşkun atını mahmuzlayıp tırnaklarıyla ördeği tutan laçın gibi at koşturup gider. İki eli de dolu olduğundan var gücüyle koşturup giden atını hemen durduramaz. Sonunda, batırların ikisini de güçlkle sol eline geçirip sağ elini boşaltır ve atını durdurur; yaralanmasalar da çok korkan batırları yere bırakır.

Koşup giden attan tartıp düşürme oyunu bununla biter. Tartışta yarışanlar, atlarını otağa bağlayıp hanın çadırı önüne toplanırlar. O vakit han farsî kuşağını çıkarıp Yılıkıbay'ın beline bağlar ve topluluktaki halka bakıp şu sözleri söyler:

-Yılıkıbay batır! Senin bir gün içinde gösterdiğin yiğitliğini başka birisinin hayatı boyunca gösterebildiğini halen gördüğüm yoktu. Sana bu armağan bile azdır. Başka ne gerekirse bunun hepsini iste benden, sevinerek vereceğim. Şimdi gelin dilersen eğer, benim güveyim ol. Hadi, beş kızımdan dilediğin birisini seçip al.

Yılıkıbay:

-Benim babamın söz kestiği gelinim var; fakat, bunda hanın yardımı gerekecek, -diye cevap verir.

-Senin baban kimdir, söz kestiği sözlün kim senin?- diye sorar han.

-Benim babam Karabay batırdır, sözlüm Mayanhılıv'dır. Babamın eski dostu Sarıbay, kendi kızını bana vermeyi vadetmiş,- der yiğit.

O zaman Sarıbay batır, kudurmuş kişi gibi yerinden fırlayıp kalkar ve çok korkunç bir sesle bağırmaya başlar:

-Ah sen cin çarpmış kaçkın! Nasıl sen kendini Karabay'ın oğluyum diye tanıtmaya, üstelik, kızımı hana verdiğim sırada hanı aldatmaya cesaret edersin? Ben kızımı ona vermekten vaz geçip sana veririm diye mi düşünüyorsun serse-ri?

-Sen bunu yapmaya mecbursun, -der Karabay'ın oğlu sakın bir şekilde. -Ne için dersen, babama dostça söz verince onu hiç şüphesiz yerine getirmeye borçlusun. Benim gerçekten Karabay'ın oğlu olduğumu babama gönderdiğin armağanların tanıtıp duruyor. İşte onlar, gör!

Bu sözlerden sonra Kuziykürpes armağanlarını koynundan birer birer çıkar-

rıp göstermeye başlar.

-Göreyim, sen gerçekten de vaktile benim tanıdığım Karabay'ın oğlu imişsin; fakat, onda benim ne işim var? -der, Sarıbay. -Ben kızın babasıyım, bunun için onu dilediğim kişiye vermeye hakkım var. Baban vaktinde benden çok şefkat gördü, bu da yetmiştir.

-Doğru söylemiyorsun,- diye karşı gelir Kuzıykürpes.- Bütün zenginliği kendi elinde olan kişiye şefkat gerekmez. Babam Karabay'ın hiç bir vakitte de senden iyilik gördüğü olmadı, aksine, o seni iki kez ölümden kurtarıp sana çok iyilik gösterdi. İlk kez, seni parçalayıp atmaya hazırlanan kaplan pençesinden çekip aldı, ikinci kez, uruktaşlarını baskıncılardan kurtardı. Baskıncılar, karınla iki oğlunu öldürüp mal-davarını sürüp gidiyorlardı, o vakit babam seni kurtarmasa seni de sağ bırakmazlardı. Babam, yağmacıları kovup malını geri getirip parçalanmış, yaralanmış durumda yattığında seni iyileştirip ayağa kaldırmış. Bunun için senden armağan vermeni istememiş, kızın Mayanhılıv'ı bana vereyim şeklindeki sözünü yerine getirmekten başka teşekkür etmeni de dilememiştir.

Sonra Sarıbay:

-Kızgınlığımı arttırıp durma gözüümün önümde!- diye bağırır. Şimdi sadece benim yaylağımdan değil, Kazak yerinden de defol, tekrar gözüme görünme! Seni parçalayıp bırakırım!

Böyle bağırınca atına biner ve Karabay oğlunun Mayanhılıv'ı alıp kaçmasından korkup oğullarıyla akrabalarını yanına katıp yaylağına doğru at koşturur; handan sabah toy yapmaya gelmesini ister. Barlıbay'ın kendi dostuyla vedalaşması gçilir; fakat, merhametsiz babası buna da müsaade etmez. Barlıbay, ancak:

-Affet şimdi, beni kurtaran dostum!- diyebilir, kendisi ağlaya ağlaya babasının arkasından atını sürüp gider.

Sarıbay gittikten sonra han, Karabay'ın oğluna çok armağanlar vermek ve vakit geçince onu Sarıbay ile barıştırmak için söz verir; onu kendisinde bırakmak için bütün gücüyle razı etmeye çalışır. Fakat, Kuzıykürpes, bunun için hana teşekkür edip bana kızını vermekten vaz geçince Sarıbay ile dost olmanın da, didişmenin de gereği yok, diye cevap verir. Handa da durup kalamayacağını bildirir; çünkü, onun için doğduğu il, bütün dünyadan daha değerlidir. Orada onun anası, mal-davarı, dostları kalmıştır. İlime dönüp ihtiyarladığında anamı teselli etmeye borçluyum, mal-davarımı bakmam gereklidir. dostlarımdan ayrılamam, der.

Han, yiğidin bu kadar dürüst söylediği sözlerini dinledikten sonra:

-Seninle yaşayan anan da, dostların da bahtlı! Benim sana benzeyen çocuklarım olmadı şimdi; fakat, böyle yeğenlerimin olmasını dilerdim. Hoşça kal benim iyi kalpli Kuzıykürpes'im. Seni canı gönülden seviyorum, beni unutma!, der.

Vedalaşırken han ona bütün eyer takımını, silahları ile en iyi atını tutup verir. Kuzıykürpes, hana teşekkür edip onun bütün akrabalarıyla vedalaşıp yedekli atla Mayanhılıv ile sözleştikleri yere doğru yola koyulur.

Yolda giderken o, hoş gönüllü ve dostça davranan hanla kibirli ve merhametsiz Sarıbay hakkında kafa patlatıp bu kadar büyük çelişki neden olur ki, diye düşünür; asil handan kaba ve yaman huylu Aykara doğmuş ve üstelik, basit huylu, saf gönüllü güzel Mayanhılıv, bu kadar asil olmayan Sarıbay'dan doğmuş. Böyle düşünüp giderken: "Eh bağrım Mayanhılıv!- diye bağırır.

-Sen iyi kalpli hanın kızı olsan şimdi kadını olurdun, biz çok bahtlı yaşadık! Fakat şimdi... Ben bilmiyorum, belki seni, beni beklediğin yere göndermezler, sonra sen Kuzıykürpes'inden istemeyerek ayrılıp sevimsiz Aykara ile gitmeye mecbur olursun. Belki, beni önceden ümitlendirip de kendin benimle bizim tarafa gitmeyi dilemezsin. Yok! Bu sözüm için beni bağışla Mayanhılıv'ım! Bunu ben yürekten değil, sadece üzüntümden söyledim. Dilin bir söyleyip yüreğin diğerini, ikincisini duymasını anlayamıyorum ben. Yer yüzündeki bütün ilmi öğrenip tamam eden komşu el halkları böyle yapar. Bunu bana Meskey söyledi. Fakat, sana da bana da Muhammet'ten böyle yazılmamış. Sonunda, seninle görüşmek için bütün yollarım kesilmiş, Sarıbay'ın avılını varıp basmak için de batırcılık edeceğim. Ya burada ölürüm ya da sen benim olursun!

Böyle düşününce giderken batır üçüncü gün deyinince kızla sözleştiği yere gelir. Burada atlarını köstekleyip ot otlamaya bırakır ve kendisi daha gırtlığını temizlemeye fırsat bulamadan kamış üstüne yatıp uyur.

Bu arada Sarıbay'ın yaylağında hiç akla gelmedik acıklı bir hal ortaya çıkar. Orada şimdi ateş üstüne asılmış kazanlar kaynamış, semiz etler alınıp kocaman kocaman tabaklara konulmuş ve kilimlerin üstüne yayılan sofraya konulmuş. Yemekten çıkan buhar, yer üstüne dağılır ve yoldan gelen hana karşı burulup burnu gıdıklayan lezzetli kokusuyla toy meclisine çağırır. İşte itibarlı konuklar, efendi yurduna tez gelmeye başlarlar. Tam bu vakit Aktav'ın ardından hazırlanmış atlara binmiş iki büyük grup baskıncı gelip çıkmasını mı! Bunlar kibirli Sarıbay'ın "kızımı sana vermiyorum" diye reddederek küçümsediği yiğitlermiş, bu yiğitler kendi aralarında sözleşip toplanmışlar da iki büyük gruba bölünüp han ile Sarıbay'a saldırmaya ve öldürmeye karar vermişler. Böyle bir hücumu beklemeyen han, karşı çıkamayınca kendisinin bir kaç yaralı ile Sarıbay'ın yaylağına doğru at koşturmuş. Kalanları, bu hesaptan Aykara sultan da kırılıp bitmiş. Baskıncıların ikinci grubu ise Sarıbay'ın yaylağına saldırmış. Sarıbay, akrabalarıyla silahlanıp saldırıya karşı durmuş. Baskıncılar, bunları da tarumar etmişler, kendilerinin de pek çok atları kırılmış. Sarıbay, seçme batırları ile çadır arasında durup kahramanca savaşmış; fakat, onlara göre daha kalabalık olan baskıncılar onları sıkıştırmaya başlamışlar.

Babasının, akrabalarının ve bütün kardeşlerinin tehlike altında kaldığını gören Mayanhılıv, Aykara ile yarışa hazırladığı atını bağdan çözüp almış ve babasına yardım etmesi için kendi batırını arayıp ok gibi atılmış. Kamış üstünde uyuyup yatan Kuzıykürpes'in yanına at koşturup bağırarak onu uyandırmış.

Sevdiğini gördüğüne çok sevinen batır, yerinden sıçrayıp kalkar ve onu kucaklamak ister; fakat, Mayanhılıv yiğidi kendisine yaklaştırmayıp sinirlenip:

-Sabretsene, şimdi sözümü dinle! Beni seviyorsan şimdi doğru atına bin de tehlike altında kalan babam Sarıbay'ı kurtarmak için acele et. O, sana düşman

olsa da bana atadır,- der.

-Can parçam Mayanhılıv! Sen benim olunca baban bana düşman değildir.

-Ben sonsuza dek seninim!

-Sen ne dersen ben onu yaparım!

Bu sözüyle batır atına sıçrayıp biner ve kuş gibi uçup gider. Mayanhılıv, onun ardınca at koşturur ve çok geçmeden yiğidi gözden kaybeder. Sarıbay, yaylağına at sürüp gelip yeten Kuzıykürpes, iki taraftan da pek çok kırılmış batırları görür. O, Sarıbay'ı bir iki dostuyla deminki çadır arasında yaralanıp tarumar olmuş, kılıçları ile baskıncılara zorlukla karşı durur bir halde bulur. Savaşçılar arasında yaralanıp güçten düşen iyi kalpli hanı görünce daha da fazla üzülür:

-Ey kudurmuş çeteler!,- diye bağırır o öfkelenip.- Niye siz muhterem hanı harap ediyorsunuz? İhtiyarı, yırtıcı canavar dahi esirger.

Bu sözüyle o, hana ok atmaya hazırlanan atlıya doğru süngüsünü uzatıp üçünü beraber eyerlerinden alıp yere atar. Batırın süngüsünün sapı kırılır, bundan dolayı o, kılıcını kınından çıkarıp düşmanları sağlı sollu doğramaya girişir. Onun bu batırlığını gören Mayanhılıv, sonradan şöyle deyip yır söylemiş:

O saldıranlar arasından
Kendine kanlı yol yaptı
Başlarını kesip,
Çorak yere döşeyip bıraktı.
Bindiği atı yel gibi hareket edince
Gövdeler çigneyip vardı.
Polat kılıcını sallayınca
Demir gömlek, çelik başlıklarından
Ateş kıvılcımları yağdı.

Kuzıykürpes'in elinin ağırlığını tadan saldırganların canlı kalanları, ona karşı gelemmez, Aktav'ın ötesine can havliyle kaçıp gitmeye başlar. O zaman Mayanhılıv, Kuzıykürpes'in düşman askeri ardından bir taban da bırakmadan coşarak kovalamasını görünce onun geri dönmesini, kendisini ölüm tehlikesi altına koymamasını ağlaya ağlaya söyler; fakat, ikna edemez. Arslana göre de daha heybetlenen Kuzıykürpes, dağ başına at koşturup gelse otuz kadar atlı baskıncının Sarıbay'ın mallarını sürüsüyle sürüp gittiklerini görür. O zaman şimdi:

Batırın kanı kaynamış,
Coşup yüreği yanmış,
Mayanhılıv'a sevgisi,
Düşmanlarına öfkesi
Yüreğinde uyanmış.
Kuğu sürüsüne atılmış
Saya dağ sunguru gibi,
İleriye at sürüp çıkmış da
Düşmanını karşılamış:
Çapulcuları ayırmış da

Ayrı ayrı kırıp vurmuş.
Keskin kılıca dayanamadan
Meşe kozalağı gibi,
Başlar düşmüş kesilip,
Düşmanların çoğu
Bitmiş hep kırılıp;
Fakat diri kalanları
Ganimetlerini bırakmışlar da
Kendi ellerine kaçmışlar;
Dönünce akrabalarına
Dostlarının evinde
Yaşanacak yer bulmuşlar,
Yağmaya gitmekten
Bütünüyle vaz geçmişler.

Bizim batırın cesaretini kuraycılar böyle yırırlar, diye ekler hikâye anlatıcısı sesen:

Mayanhılıv, batırın arkasından dağ başına varıp görmese bu kahramanlık, Kuziykürpes'in tevazuundan ötürü malum da olmazdı. Mayanhılıv, burada bazen sevinip bazen çok korkup kâh gülüp kâh ağlaya ağlaya kendi laçinine büyülenerek bakmış; ancak, batır yiğidi saldırganları kovup bitirince rahatlar. Yaralanmış atıyla akrabalarının yanına yardıma varmış ve olan durumu birer birer anlatmış.

Bu arada Kuziykürpes, Sarıbay'ın bütün mal davarını düşman elinden çekip alarak yaylaya geri sürüp getirir. Kendinden geçip çaresiz yatan hanı görünce yüreğine kan damlayıp gözlerine kanlı yaşlar dolan batır, atından inip onun yüzüne su alıp serper. Çok geçmeden han kendine gelmeye başlar, batır onun yarasına kuruyan kanı yıkayıp şifalı ot koyar; fakat yarayı bağlayacak bir şey bulamaz. Çünkü kendi yanında Mayanhılıv'ın gizlice armağan ettiği mendilden başka bir şey yoktur. Sevdiği kişi için kadirli şey de değerli değildir. Batır çok düşünmez. Mayanhılıv'ın bu mendili ile merhametli hanın yarasını bağlar; çünkü Mayanhılıv da o da iki taraftan onun yüreğini ram etmişlerdir.

Bir süre geçtikten sonra tamamen kendine gelen han, batırın elini alıp göğsüne basar ve şu sözleri söyler:

-Ecelden kurtaran oğlum, kucakla beni! Senin bu batırlığın, iyi kalpliliğin için benim teşekkürüm de her türlü armağanım da az olurdu; ancak, bir Allah'la peygamberimiz sana gerekeni verir. Senin bu kadar büyük yardımcı olacağını yüreğim önceden seziyordu ve gönlümün seninle her zaman birlikte olası gelmişti. Ben seni ilk görüşte sevdim, batırlığını görüp hayran kaldım. Ananla dostlarını içten kolladığını duyunca onlara gıpta ettim; seninle vedalaştığımda çok hayıflanıp kaldım. Benim sana söyleyeceğim teşekkürümü bu duygularımdan anla oğlum!

İhtiyar hanın gözlerine yaş dolup içten söylediği bu sözlerini işitmeye Kuziykürpes de, genç yüreği de dayanamaz, ağlar.

-Teşekkür edeyim diye fazla heyecanlanma ulu kişi, - der batır. - Yapılan

hizmetten daha büyük benim borcum vardı, benim borcumdu -Bu sözlerinden sonra batır, hanın ayağına eğilir, han onu alnından öper.

Bundan sonra han, Sarıbay'ı görmek isteyip Kuzıykürpes'ten kendisini onun yanına alıp götürmesini ister. Bu sırada Mayanhılıv'ın babası, öldürülen ve yaralanan akrabaları arasında kendi yarasını temizleyip oturuyormuş. O, yaklaşan batırı görünce:

-Bizi bela-kazadan kurtaran cesur batır! Ben senin iyiliğine layık değilim,- der.

-Ben bunu biliyorum; fakat, sen Mayanhılıv'ın babasisin,- diye cevap verir batır.

-Sen öç almak yerine beni, balalarımı, akrabalarımı ölümden kurtardın, sadece bunu yapmadın, mülkümü de geri getirip verdin.

-Sarıbay! Vaktinde sen benim atama da böyle demişsin.

-Onun karşısında ben suçlu kaldım. Dostuma verdiğim sözü yerine getirmekten dolayı çok suçluyum; fakat, bizim töre gereğince batırlarımızın Baş-kurtları görmeyişi beni aklar diye inandım; bundan dolayı, sana kızımı verirsem uruktaşlarım beni suçlar diye düşündüm.

-Eğer ki sizin töreniz, -der Kuzıykürpes,- seni iyilik kadrini bilmez hilekâr etse ve beni kötü görmeye, nefretle görmeye mecbur etse; bizim töremiz bana, senin kin tutmanı ve kötü görmeni unutmaya koşar; başına bela-kaza gelse seni ondan kurtarmayı öğretir.

-Kurtarıcım benim! İyi kalpli batır! Senin bu iyiliğin için nasıl bir armağan vereyim ben?

-Merhametsiz duygularından arın da Mayanhılıv'ı bana ver, sonsuza dek ak-raba olalım!

Burada Kazak batırı:

-Mayanhılıv senindir!- diye bağırır. -Bütün mal-davarımı da sana vereyim. Sen, benim güveyim, ben de senin kayın atan! Buna ulu peygamberimizin kendisi şahit olsun!..

Bu sözlerden sonra batırlar kucaklaşmışlar ve sonsuza dek dost olmuşlar.

Sarıbay'ın oğullarından Börkötbay ile Barlıbay sağ kalmışlar; fakat, ikisi de kötü yaralanmışlar. Akrabaları ile oğullarının durumları iyileşip ayağa kalkınca Sarıbay, onlara kendilerini ölümden kurtaran cesur batır Kuzıykürpes'e Mayanhılıv'ı gelin edip vermeyi dilediğini söylemiş. Hepsi de buna razı olmuş, hemen toy yapmışlar.

Kendisinin dostu Kuzıykürpes ile ablası Mayanhılıv'ı çok seven Barlıbay, sonradan ablasına bakıp gülerek:

-Batırı kulağından çekip getirdiğin için sana teşekkürler abla, yoksa biz mezarda yatıp senin toyunu da görememiş olurduk!- demiş.

10) ZAYATÜLÄK MENÄN HIWHILIW*

10. 1. Başkurt Türkçesi:

Bınan bik küp yıldar élek Asılıkül menän Dim yılğahı arahında qewäte, baylığı menän danı alıs-alısqa taralğan Sämär tigän xan yaşägän, ti. Sämär xan här törlö uyın-kölkögä, hunarğa sıgıp qoş-qort, keyek awlarğa yaratqan. Unıñ ike qatını bulıp, berensehenän altı ul tıwğan. Ä ikense, yaş qatınınan töskä-başqa bik matur, nurlı yözlö ber ul tıwıp, uğa Zayatüläk tip isem quşqandar, ti. Zayatüläk matur bulıw menän bergä bala saqtan uq batır za bulğan. Uyın uynağanda ızğış-fälän sıqha, üz tisterzären qıyratıp alıp barır ine, ti.

Balalar üsep, ber az bıwıñğa ultıra başlağandar, ti. Berzän-ber köndö Sämär xan uldarın un ike qanatlı aq tirmähenä saqırtıp alğan da:

-Balalarım, hez ber az bıwıñğa ultırızığız. İnde uq atırğa, hıbay sabışırğa, qoş söyöp hunar itergä, hönäzäregezze kürhätergä waqıt yette,-tigän. Xäzer ük yılqı öyörönä sıgıp, at haylağız. Yügändäregezze şılıratqanda, qayhı at borolop qaraha, şını alığız. Qoş-qortqa, keyekkä söyöw ösön yetegezgä berär sapsan alığız. Hunarza kemdeñ qoşo nimä tibä, şını miñä alıp kilerhegez!-tigän, ti.

Sämär xandıñ yete ulı, yılqı öyörönä sıgıp, beräm-beräm yügändären şılıratqan. Olo qatınınan tıwğan altı ulğa uynaqlap torğan bik häybät altı dünän äylänep qarağan, ti. Zayatüläk yügänen şılıratqa, uğa baqtahın da qoyop böt-mägän kük dünän qarağan, ti. Söyöw ösön qoş haylağanda, altı uldıñ qayhıları börköt, qayhıları ılasın, qarsığa aldılar, ti. Ä Zayatüläkkä könsöl ağaları: "Hiñä oşo la yarar!"-tip, aq yabalaq tottorzolar, ti.

Sämär xandıñ yete ulı, üzzäregä qarağan yete atqa menep, sapsan qoştarın éyär qaştarına, yawırındarına qundırıp, hunarğa sığalar. Zayatüläkteñ baqta dünängä atlanıwı bula, ul kük tolparğa äylänä. Bıl xälde kürep, unıñ altı ağahınıñ könsölöktäre kilgän, ti. Awqan tuğayğa yetkäs, hunarsılar yaqındağı kül östönän qurqışıp tup-tup bulıp kütärelgän torna, qır qazı, öyräktärze kürep qalalar. Altı ul ber yulı börköt, ılasındarın söyöp yebärälär. Tik bereheneñ dä söygän qoşo torna, qazzarızı tibä almay, tübändä genä käyelep yöröyzär zä, qayhı sısqan, qayhı yomran tibep, éyäläreneñ éyär qaşına kilep qunalar. Baqtihäñ, ularzıñ börköt, ılasın, qarsığa tip haylap alğan qoştarı yä yabalaq, yä har, yä köygänäk bulğan ikän. Yañılışqanlıqtarın hizep, altı tuğan bik ğärlängän, ti. Zayatüläk ağaları aq yabalaq itep birgän qoşon söyöp yebärä. Unıñ qoşo hawağa atılğan uq kewek menep kitä lä, yalağay şikelle uynap, tornalarzı, qazzarızı, öyräktärze tibep töşörä başlanı, ti. Şulay itep:

Sämär xandıñ altı ulı,
Sısqan, yomran aldı, ti;
Zayatüläk atlı ulı
Qañğıldatıp qaz aldı, ti,
Torqoldatıp torna aldı, ti,
Bitqıldatıp huna aldı, ti.

* Başqort Xalıq İcadı-Épos, 3. c., Öfö 1998, 178-186.

Zayatüläk yabalaq tigän qoşonan şoñqar bulıp sıǵıwına, unıñ bik küp qoşto tibep töşöröwenä aǵalarınıñ bik nıq asıwı, könsöllögö kilgän, ti. Zayatüläk hunarzan zur tabış menän qayta. Hunarzan qaytqan altı ul oyalıstarınan qızarına-bürtenä totop alıp qaytqan sısqan, yomtandarın atalarınıñ aldına hal-dılar, ti. Sämär xan, bıl xälde kürep, asıwınan qaşın yemerze, ti. Zayatüläk tor-na, qazzarın kilterep halǵas, unıñ yözö yaqtırıp kitte, ti. Ul şatlıǵınan Zayatüläk-kä asıl taştar menän bizälgän qämär büläk itte, ti. Altı ul bıl xäldän bik xurlandı, ti.

İrtägehenä taǵı la yete ul hunarǵa sıǵa. Bıl yulı ular sapsan qoştarın keyek yänlekkä söymäk bulalar. Yılǵa, kül buyzarına barıp hunar itä başlayzar. Tölkö, büre kürep, yete ul da qoştarın söyälär.

Sämär xandıñ altı ulı,
Altı sısqan aldı, ti;
Zayatüläk atlı ulı
Awızı qanlı büre aldı, ti,
Alpan-tolpan atlaǵan
Horo ayıw aldı, ti,
Kül yaǵalap yörögän,
Hılıw qızzay bizängän
Qolaǵı miñle tölkö aldı, ti.

Zayatüläkteñ hunarı uñışlı bula, ä aǵaları tabışız qayta. Bıl yulı Sämär xan Zayatüläkkä kiltergän yänlektäre ösön uǵı menän yan bülek itä. Altı ul xurǵa qala, Zayatüläk dan ala.

Sämär xan, uldarın taǵı la ber tapqır hınamaq bulıp, at sabıstırırǵa yebärä. Zayatüläkteñ aǵaları yıylışıp: "At sabışqanda bez, yalǵa tuqtaǵan bulıp, unıñ Kük tolparınıñ tabanına qazaw qaǵırbız. Atı Aqhapa artqa qalha, xur bulıp abruyı töşör!-tip kâñaş qoralar.

İkense kön Sämär xandıñ uldarı báygeǵa sıǵalar. Yartı yuldı ütkäs, iñ ölkäne énelärenä: "Äyzägez, ber az tuqtap yal itep alayıq, şunan báygene dawam iter-bez!"-ti. Barıhı la riza bulıp, attarın ber yaq sitkä yebärep, yal itergä yatalar.

Zayatüläk serem itep alǵansı, ike ölkän aǵahı Kük tolparzıñ tabanına timer qazaq qaǵıp quya. Ber az yal alǵandan huñ tuǵandar tiz genä attarına menälär zä báygeǵa sabalar. Tik Zayatüläk kenä, tolparı aqhapa, torop qala. Şul saq tolpar telgä kilep yegetkä: "Hin, özäñgeǵa nıǵıraq basıp, bar kösönä mineñ ike qabırǵama qamsı menän qan säsrätkense uñlı-hullı berär tapqır huq",-ti.

Zayatüläkteñ uñlı-hullı qabırǵaǵa huǵıwı bula, huǵılǵan yerzän qan säsräp kitä, şul äzere attıñ tabanına qaǵılǵan timer qazaqtar şıltırap qoyolop töşälär. Kük tolpar, qanatın yäyep, uq kewek alǵa atıla. Baytaq alǵa kitep ölgörgän altı aǵahın ällä ni tiklem artqa qaldırıp, Zayatüläk berenselekte ala.

İñ şap atalǵan arǵımaqtar menän dä Zayatüläkteñ qoyto dünänen uza almaǵan altı tuǵan bıl yulı la xur qaldı, ti. Zayatüläk, yeñewse bulıp, batır narıqlanıp qaldı, ti. Unıñ könsöl aǵaları yıylışıp: "Zayatüläktän nisek tä bulha qotolayıq. Ul ülmäy torop, bezgä dan da, tınıslıq ta bulmas! Bögön töndä üleräyek!"-tep töptän hüz quyışalar.

Ämmä ularzıñ yawız uyzarı boyomğa aşmay. Kük tolpar telgä kilep Zayatüläkkä: "Ağayzarıñ böğön töndä hine ülerergä uylayzar. Éñer töşöw menän, min tirmä artına kilermen. İke qabırğama qamsı menän berär huğıp alır-hıñ da küzzän yuğalırbız"-tip iskärtep quyzı ti. Äñer töşöp küz bälänep kilgän waqıtta altı tuğan Zayatüläk yoqlarğa yatqan tirmägä yaqınlaşıp kilgän bulalar Zayatüläk tiz genä Kük tolparğa atlana la yäyläwzän yuq bula. Quwıp qarahalar za Kük tolparğa yetä almay torop qalalar.

Zayatüläk yelä torğas Asılıkül buyına kilep sıgıp Qarağas tawına kilep tuqtay. Al Aq şonqarın éyär qaşına ultırtıp Kük tolparın ülän aşarğa yebärä Ä üze qarañğı tön bulıwğa qaramastan yaltırap yatqan küldeñ maturluğına xayran qalıp hoqlanıp, ozaq qına qarap tora. Ber waqıt ul, kül sitendä nur uynağanın kürep, ğäcäpkä qala. Zayatüläk haq qına nur uynağan yergä yaqınlaşa. Kilhä, ni küze menän kürheñ, küldeñ sitendä genä yası taş östöndä toloomdarın tağatıp, altın tarağ menän altmış qolas ozonloğ qara säsen tarap, hıw qızı ultıra. Asılıkül östöndäge nur uynawğa oşo hılıw qızın hıw astınan sıgıp bizänep ultırırwı säbäp bulğan ikän. Yeget, qızın hılıwlığına tañ qalıp, ozaq qına isenä kilä almay qarap tora. Ul qızğa äkrenläp-äkrenläp kenä yaqınlay za unı añğarmastan yebäk kewek yomşaq altmış qolas qara säsenän totop ala. Hıw qızı nisek kenä ısqınıp kitergä tırışa la, yeget yebärmäy. Şunan qız, yeget qulınıñ nıqlığın, unan qotola almasın hizep, yalbarırğa totona.

-Éy, yer ulı, hin, zinhar, mine yebärä kür! Mın-hıw qızı. Äğär hıwzan ayır-hañ, mine häläk iterheñ. Ul waqıtta üzeñ dä ülerheñ!-ti.

Ni tiklem genä yalınmahın, Zayatüläk hıw qızın yebärmäy. Yeget qızğa ğaşıq bula, uğa bilay ti:

-Yondoş yulap tön buyı,
Yalhız yeldem, hılıw qız,
Atıñ, ileñ belmäyem,
Äytep birse, hılıw qız.
İkäv bergä bulayıq,
Bergä tormoş qorayıq?

Qız:

-Sibär yeget, şawlama,
Atım mineñ-Hıwhılıw,
Mine horap dawlama,
Yeget, hiñä tiñ bulmam:
Nurzan tıwğan toqommon,
Yerzä yörötöp xurlama.
Yer ulına tiñ bulmas,
Nurzan tıwğan qız bala.
Yeget, hüzeñ ozaytma,
Yebärä kür, yer ulı,
Atam belhä, yaw halır,

Başıña qiyämät halır,-
tip äytkän, ti.
Tik Zayatüläk unı his kenä lä yebärmägän, ti.
Şul waqıt Hıwhılıw:

-Zayatüläk, yaş yeget,
Yäşlegeñä barahıñ,
Küldeñ qızı hılıw tip,
Hıwğa yänhez qalahıñ.
Menep yörögän tolparıñ,-
Unan da torop qalırhıñ,
Aq şöñqarıñ ber mesken,-
Unan da ayırılıp qalırhıñ,
Tip, tağı la qurqıtıp qarağan, ti.

Zayatüläk:

-Ber tigändä-belä alğan,
Muyını honoq huna alğan,
Muyını ozon torna alğan.
Qoş osqoro-sürägäy.-
Qanat qaqmay şunı alğan,
Qolağı miñle tölkö alğan,
Awızı qanlı büre alğan
Aq şöñqarzan bizäyem,
Hıw astına töşäyem,
Hineñ menän bulayım!

Yel yetkermäy yeldergän,
Käräkte aldan beldergän,
Sabıştä al birmägän
Kük tolparzan bizäyem,
Hıw töbönä töşäyem,
Hineñ menän bulayım!-

ti. Läkin Hıwhılıw riza bulmay, nisek tä bulha, yegettän qotolop kitmək bula.

Hıwhılıw:

-Ay, Tülägem, Tülägem,
Bına hiñä bülägem:
Altın taraq, altın säsmäw,-
Unı la hiñä birämen.
Hiñä bulır tügelmen,

Miñä bulır tügelheñ,
Ömöt itmä, Tülägem,
Hıw töböndä ülerheñ.

Zayatüläk büläkte alıwzan baş tarta. Ul Hıwhılıwğa:

-Tuğız ay buyı kütärep,
Awırılıqtan böggölgän,
Tön yoqohon ös bülep,
Kükräk hötön imezgän
Äsäyemdän bizäyem,
Hıwğa töşöp üläyem,
Hineñ menän bulayım!
Ayırı haqal üstergän
Atamdan da bizäyem,
Hıw töböndä töşäyem,
Hineñ ösön üläyem!

Şunan huñ ğına Hıwhılıw, yomşara töşöp:

-Yeget, awızıñdı qımtı, küzeñde yom, mineñ tolomoma nıq toton, qul töböndä sumabız!-ti. Şulay itep ular ikäwläp hıw töböndä sumalar.

Zayatüläk Asılıkül töböndä töşöp, küzen asıp yebärhä, ikense ber sixri don'yanı kürä. İrken bolonda isäphez-hanhız yılqılar qoştap yöröy, sıltırıp aq-qan yılğalarına altın balıqtar uynay, tärän-tärän küldärendä här törlö öyräk, aq-qoş, qır qazzarı yözöp yöröy, ti. Hıwhılıw Zayatüläkte tuğay urtahında ultırğan ap-aq keyez tirmägä alıp kilä lä:

-Yegeteñ, tellägeñä ireşteñ: min hineke, hin meneke buldıñ!-ti.

-Tik bıl eşkä atayıñ riza bulırımı ikän?-tip horay Zayatüläk.

Şulay höyläşep torğan waqıtta, işek aldına qara atqa atlangan, bar keyemen dä qaranan keyengän, éyär qaşına qara ılasın ultırtıp, Hıwhılıwızın atahı kilep tuqtay, Hıwhılıw Zayatüläkte tiz genä yaşerep quya. Atahı tirmägä kilep inä lä:

-Äzäm yese kilä, bında kem kilde?-ti.

Hıwhılıw:

-Yer östönä sıǵıp, äzäm yese alıp qaytahıñ da menän keşe taptırañ!-tip yawap qaytara.

Hıwhılıw Zayatüläkte baytaq qına waqıt ata-äsähenä kürhätmäy yaşerep tora. Tik berzän-ber köndö atahı Hıwhılıw tirmähendä Zayatüläkteñ yaşenep yaşawen hizä, ser asıla. Hıwhılıw dörösön höyläp birergä mäcbür bula. Ul yer ulın yaratıwın, unıñ menän bergä yaşärgä teläwen yaşermäy. Bını işetep, Asılıkül batşahınıñ asıwı qabara: kül bolğana, qaynay, hıw taşıp tirä-yaqtı basa başlay.

Hıwhılıw Zayatüläkte atahına kürhätä. Bahadır käwzäle, nuzlı yözlö, sibär yegette kürew menän Asılıkül batşahınıñ küñele tınıslana, asıwı basıla.

-Yarar, qızım, hiñä yer ulına keyäwgä sıǵırğa yazğandır. Min riza. Zayat-ğüläk äyzä hineñ menän bında räxätlektä yaşähen. Yerze haǵınıp boyoğor bulağız, bälä kiler. Hıw astı don'yahın taşlap yergä sıqhağız, ikegez zä häläk bulırhıǵız,-ti.

Zayatüläk, Asılıkül töböndä maturlıqta tıñdäşe bulmağan höygän Hıwhılıwı menän ber moxtachız baymanlıqta yäşäwenä qaramastan, tıwğan ilen, yer tor-
moşon hağına başlay. Unıñ hağınıwı, moñayıwı yözönä harı hulıp sığa.

-Zayatüläk, hiñä ni buldı, niñä moñayahuñ?-tip horay Hıwhılıw.

-Tıwğan ilemde hağındım, şuşa moñayamın,-ti Zayatüläk.

Hıwhılıw äz genä bulha la Zayatüläkteñ xäleñ yeñeläytergä, hağınıwın basır-
ğa uylay. Uğa bäläkäy genä közgö birä, bik nıq hağınğan xäldä, oşo közgö aşı
tıwğan yertzären qarap, küñelen basırğa quşa. Zayatüläk közgögä qaraha, yer ös-
tön, Asılıkül buyınıñ töşlök yağındağı Qarağas tawı başında éyähän hağınıp tor-
ğan Kük tolparız kürä. Unıñ éyär qaşında Aq şoñqarı moñayıp ultura. Kük tol-
par, Qarağas tawı tübähenä üskän ülände aşap bötöp, yerze qaqqqa qaldırğan, ti.
Kük tolpar menän Aq şoñqar Zayatüläk külgä sumğan yergä qarağan da haman
unıñ kire sığıwın kötälär ikän, ti. Bını kürgän Zayatüläkteñ küñele tulıp kitä,
küzenän børsök-børsök yaştar tägeräy. Unıñ hağışı tağı la kösäyä töşä. Hıw-
hılıwızın ata-äsähe lä, keyawzäreneñ harğayıwın kürep, uyğa qalalar. Berzän-ber
kön hıw batşahı Zayatüläktän:

-Keyäw, hineñ yereñ-hıwıñ barmı?-tip horay.

-Tıwğan yerem-Balqantaw, éskän hıwım-Dim. Başqa küp yer-hıw Dim
menän Balqanğa buyhongan. Bına şul yertzärze hağınam,-ti Zayatüläk.

-Yarar, -ti hıw batşahı. Balqantaw irtän torowına tirmän aldında bulır!

Hıw batşahı yendärgä ber tön ésendä Balqantawızı küserep kilterep aq tirmä
qarşılına ultırtırğa quşa. Yendär, Balqantawızı ézläp taba almayınsa, ikense ber
tawızı timer menän qorşap alıp qaytalar.

Zayatüläk, irtänsäk tirmänän sıgıp qaraha, ber beyek tawızı kürä. Hıw bat-
şalığı yen-päreyzäre kiltergän bıl taw ğına yegetteñ tıwğan ilen hağınıwın basa
almay. Abaylañqırıp qaraha, Balqantaw urınına bötönläy ikense tawızı kilter-
gändären kürä.

Zayatüläk, bıl tawızın Balqantaw tügel ikänlegen añğartıp, bıl ay ti:

-Tawızı tawğa oqşatıp,
Timer menän qorşatıp,
Alıp kilgän tawıǵız,-
Balqantawım bıl tügel.
Balqantawızın beyege,
Böyöröndä uynar keyege;
Hıwlap qaqqan qazıqtay
Hıyırı küp Balqantaw;
Ayrı qolaq, yltan küz,
Bürehe küp Balqantaw;
Alpan-tolpan atlağan
Ayıwı küp Balqantaw;
Qırğa qarap qıya yurtqan
Qargahı küp Balqantaw;
Qız balalay bizängän
Tölköhö küp Balqantaw;

Oya yahar, tül yäyer
Qoştarı küp Balqantaw;
Maylap halğan qayıştay
Yılanı küp Balqantaw;
Yäyep quyğan bärxättäy
Urmanı küp Balqantaw.
Tawzı tawğa oqşatıp,
Timer menän qorşatıp,
Alıp bında kilhălär zä,
Balqantawım bıl tügel.

Zayatüläkteñ şulay yuqınıp hağınıwın kürep hıw batşahı:

-Zayatüläk, hin yer ulı, yerhez yäşäy almashıñ. Hin-bögöndän ük üz irkeñ-dä, bında kösläp totmayım. Balqantawıña qaytıp, don'ya kötögöz,. Hıwhılıw hineñ menän barır: ir qatın artınan yörömäy, qatın ir artınan yöröy. Öyörömdän Aqbuz tolparzı al. Don'ya qorop yebärew ösön mal biräm. Küldän sıgıp, Balqantawğa yetmäy torop, artıña äylänep qarama!-ti.

Zayatüläk Aqbuz tolparğa atlanıp, Hıwhılıwzı aldına ultırtıp hıw batşahı menän xuşlaşıp, küldän sıgıp kitä. Ul tup-tura Balqantawğa taban yul tota, Zayatüläk artta ber tuqtawhız küldä qaynatıp, érkelep yıldı sıqqan, qolondar sır-qırağan, asaw ayğırzar keşnägän, yer teträtkäñ toyaq tawıştarın işetä. Ul, tawış-qa sızay almay, artına borolop qaray. Qaraha, Asılıküldän sısqan hırtlı öyör-öyör yıldı sıgıp kilgänen kürä. Zayatüläkteñ qarawı bula, yargä sıgıp ölgör-mägän yılqılar külgä kire sumalar, yergä ayaq basıp ölgörgäñdäre Aqbuz tolparğa éyärälär. Zayatüläk menän Hıwhılıw, xucahın kötöp yabıqqan, harğayıp bötkän Kük tolpar menän Aq şöñqarız la alıp, Balqantawza don'ya kötä başlayzar. Zayatüläk hunarğa yöröy, qurayza uynay.

Uñ yağımnan tayawğa
Balqantawım bar mineñ;
Hul yağımnan tayawğa
Hıwhılıwım bar mineñ,-

tip yırlay Zayatüläk. Ämmä ular bergä-bergä küñelle tormoşta ozak yäşäy almayzar. Berzän-ber köndö hizger Hıwhılıw Dim yağınan sabıp kilewse at toyaqtarı tawışın işetä, ütker küzzäre kükkä kütärelgän sañ tomanın kürä. Ul Zayatüläkkä:

-Hineñ ırwzaştarın sañ-toman tuzzırıp bında taban sabıp kilälär. Yörägemde xäwef aldı, tigengä kilmäyzyzär axırı, ti.

-Kilhendär äyzä. Min ularğa tere köyö birelmäm. Ularğa qarşı yawğa sıgam'-tip, Zayatüläk uq-hazaqtarın äzerläy başlay.

-Zayatüläk, hin ırwzaştarındıñ qanın qoyma. Bälki, ular beräy möhim xäbär alıp kilälärzer, täwzä hüzzären tıñlap qara. Ägär zä hine köslök menän alıp kit-hälär, qırq köndän huñ oşo urınga kilşerheñ, min hine kötörmön. Asılıkülhez, hinhez min qırq köndän dä artıq yäşäy almam. Xäzergä min, sapqındarğa küren-mäs ösön, yäşerenäm,-ti Hıwhılıw. Zayatüläk unıñ kăñäşenä riza bula.

Küp tä tormay, Sämär xandıñ atlı ğäskäre Balqantawğa kilep yetä. Ğäskär

başı Zayatüläkkä kilep:

-Ütkäñ töndä atayñ Sämär xan wafat buldı. Altı tuğanñ xan täxetenä talaşıp, ber-berehe menän huğışa. İldä tınıslıq yuq. Xalıq hineñ xan bulıwıñdı teläy, zinhar, oşo teläkte kire qaqma. Bez hine alırga kildek,-ti.

Zayatüläk: "Hıwhılıwzı qırq kön tulğansı kilep alırmın äle",-tip uylay za, ğäskärze éyäretep, xan yäyläwenä yul tota. Unı ırıwzaştarı bik xörmätläp qarşılayzar, xan täxetenä ultırtalar. Unıñ altı ağahı beren-bere ülterep bötälär.

Zayatüläk ildä tınıslıq urınlaştıra, ırıwzaştarınıñ känäştären tıñlay, beyzärze, Aqhaqaldarızı yıyıp höyläşä, ilselärze qabul itä. Yäş xandı haylaw zur bayramğa äylänä. Ällä nisä köndär buyı tuy bara. Mayzanda batırzar köräşä, uq atıw, at saptırıw bāygeläre oyoştorola, säsändär, yırsılar, quraysılar yarışı uzğarıla.

Zayatüläk il eştärenän arına almay yörögän köndärzä Hıwhılıw, yapa-yañğız moñayıp, höygäneneñ qayıwın zarıǵıp kötä. Asılıküldän dä, Zayatüläktän dä başqa ayırım yaşaw qayǵıhınan harğaya, şinä başlay. Ul, Zayatüläkte haǵınıp, bılay tip ırılay:

İrtänsäkkäy torop, ber qaraham,
Yañğız saǵıl kürenä qoş kewek;
Tüläk menän bergä bulğan köndär
Yoqolarza kürgän töş kewek.

Kük dünän dä tolpar, ay, uynayzar,
Tezgenenän tarthañ, buylayzır;
Küzkäyzärem yoqo alğanda la,
Küñeldärem hine uylayzır.

Zayatüläk, don'ya mäşäqäte menän yöröy torğas, bildälängän waqıttñ kilep yetkänän dä hizmäy qala. "Hıwhılıwzı barıp alıp kiläyem, yañğızlıqtan zarıq-qandır inde!"-tip isäpläp qaraha, qırq kön ütep, inde qırqınsı tön ütep barğan bula.

Zayatüläk, iñ şäp atqa menep, Balqantawğa qarap saba, nisek bulha la öl-göröp qalırğa tırışa. Tik Zayatüläk ölgörä almay. Ul Balqanğa kilep yetkändä, qırq berense kön başlangan, unıñ höygän Hıwhılıwı ülgän bula. Zayatüläk bıl qayǵını kütärä almay. Ul Balqantawzıñ başına höñgöhö menän qäber qazıy. Hıwhılıwzı qäbergä halğandan huñ, Zayatüläk bulat höñgöhö menän üzen-üze sänsä la, yänhez bulıp, höygäneneñ érgähenä awa.

Zayatüläkte ézläy sıqqan keşelär xäthez köndän huñ, ğına Hıwhılıw menän ikäwheneñ ber qäberzä yatqan mäyeten tabalar. Ular Zayatüläk menän Hıwhılıwzı xörmätläp kümälär, qäberzären ére-ére taştar menän uratıp öyöp quyalar.

Şunan birle Tüläk batır menän Hıwhılıwzı tübähendä haqlağan Balqantawı Dim buyı başqorttarınıñ izge urınına äylänä.

10. 2. Türkiye Türkçesi:

ZAYATÜLEK İLE HIVHİLİV

Bundan nice nice yıllar önce Asılıkül ile Dim ırmağı arasında gücü, servetiyle şanı, şöhreti uzaklara yayılan Semer denilen bir han yaşamış (de). Semer Han, her türlü oyunu, eğlenceyi, ava çıkıp kuş-kurt, geyik avlamayı severmiş. Onun iki karısı varmış, birincisinden altı oğlan doğmuş. İkincisinden, genç karısından da çok farklı, çok güzel, nur yüzlü bir oğlan doğmuş; ona Zayatülek diye isim vermişler (de). Zayatülek, yakışıklı olmasının yanında daha çocuk yaşından itibaren kahraman da olmuş. Oyun oynarken kavga filan çıksa, akranlarını vurup dövermiş (de).

Çocuklar büyüyip biraz iş tutmaya başlamışlar (de). Günlerden bir gün Semer Han, oğullarını on iki kanatlı ak çadırına çağırtmış da: "Yavrularım, siz biraz büyüdünüz. Şimdi ok atma, at çaptırma, kuş uçurup avlanma hünerlerinizi gösterme vakti geldi -demiş. Hemen şimdi yılkı sürüsüne gidip at seçiniz. Gemlerinizi şingırdatanda hangi at burulup bakarsa, onu alınız. Kuş-kurda, geyik uçurmak, sürmek için yedeğinize birer avcı kuş alınız. Avda kimin kuşu, neyi avlarsa onu bana getiriniz!" demiş (de).

Semer Hanın yedi oğlu, yılkı sürüsüne gidip birer birer gemlerini şingırdatmışlar. Büyük hanımdan doğan altı oğlana oynayıp duran çok büyük altı aygır dönüp bakmış (de). Zayatülek gemini şingırdatınca ona yapagısını bile dökmemiş boz aygır bakmış (de). Uçurmak için kuş seçende, altı oğlanın bir kısmı kartal bir kısmı laçın, doğan almışlar (de). Zayatülek'i sevmeyen ağabeyleri:

"Sana şu yarar!" deyip ak baykuşu vermişler (de).

Semer Hanın yedi oğlu, kendilerine bakan yedi ata binip, avcı kuşlarını eyer kaşlarına, yağrınlarına kondurup, ava çıkmışlar. Zayatülek'in yünlü aygıra binmesiyle birlikte, o at, gök tulpara çevrilmiş. Bu durumu görüp onun altı ağabeyinin kıskançlıkları tutmuş (de). Avkan tokayına varınca avcılar, yakındaki gölün üstünde korkuşup küme küme olup uçan turna, kır kazı ve ördekleri görmüşler. Altı oğlan hemen kartal ve laçınlarını uçurmuşlar. Fakat hiç birisinin avcı kuşu, turna ve kazları yakalayamamış, alçakta uçup gitmişler de kimisi sıçan, kimisi köstebek yakalayıp sahiplerinin eyer başına konmuşlar. Aslında onların kartal, laçın, doğan diye seçtikleri kuşları ya baykuş ya sar, ya da tepeli doğanmış. Yanıldıklarını anlayıp, altı kardeş çok utanmış (de). Zayatülek, ağabeylerinin ak baykuş diye verdikleri kuşunu uçurmuş. Onun kuşu havaya atılan ok gibi fırlayıp gitmiş de, şimşek gibi kıvrılıp turnaları, kazları ördekleri vurup düşürmeye başlamış (de). Böyle edip:

Semer Han'ın altı oğlu,
Fare, sincap yakaladı (de).
Zayatülek adlı oğlu,
Gaggıldatıp kaz aldı (de).
Turkuldadıp turna aldı(de).
Bıtkıldatıp ördek aldı (de).

Zayatülek'in baykuş denen kuşunun şahin olup çıkmasına, onun pek çok kuşu vurup düşürmesine ağabeyleri çok kızmış; çok kıskanmışlar (de). Zayatülek, avdan çok ganimetle dönmüş. Avdan dönen altı oğlan, utançlarından kızara-bozara yakaladıkları sıçan, köstebekleri babalarının önüne koymuşlar (de). Semer Han, bu hali görünce kızgınlığından kaşlarını çatmış (de). Zayatülek turna ve kazları getirip bırakınca onun yüzü gülümseyip gitmiş (de). O, sevincinden Zayatülek'e kıymetli taşlarla bezenmiş kemer hediye etmiş (de). Altı oğlan, bu durumdan çok horlanmışlar (de).

Ertesi gün yedi oğlan yine ava çıkmış. Bu defa onlar, av kuşlarını geyiklere uçurmayı düşünmüşler. Irmak-göl boylarına gelip avlanmaya başlamışlar. Tilki, kurt görüp yedi oğlan da kuşlarını uçurmuşlar.

Semer Han'ın altı oğlu
Altı sıçan yakaladı (de):
Zayatülek adlı oğlu;
Ağzı kanlı kurt tuttu (de).
Salpan-sulpan yürüyen,
Boz ayı tuttu (de).
Göl yanında gezen,
Güzel kız gibi bezenen,
Kulağı benli tilki tuttu (de).

Zayatülek'in avı iyi, güzel olmuş, fakat, ağabeyleri eli boş dönmüşler. Bu defa Semer Han, Zayatülek'e getirdiği hayvanları için ok ile yay hediye etmiş. Altı oğlan rezil olmuş, Zayatülek şan almış.

Semer Han, oğullarını yine bir defa sınayacak olup at çaptırmaya göndermiş. Zayatülek'in ağabeyleri toplanıp:

"At çapışta biz, dinleniyor gibi duralım da onun boz tulparının tabanına çivi çakalım. Atı okşayıp arkada kalınca, rezil olup şanın, şöretinin önemi kalmaz" diye anlaşmışlar.

İkinci gün Semer Han'ın oğulları yarışa çıkmışlar. Yolun yarısını geçince, en büyüğü kardeşine: "Haydi, bir durup dinlenelim, sonra yarışa devam ederiz!" (de). Hepsi de razı olup atlarını biraz öteye bırakıp (gönderip) dinlenmeye başlamışlar.

Zayatülek yatıp uyuklayınca, iki büyük ağabeyi Gök Tulparın tabanına demir çivi çakmış. Biraz dinlendikten sonra, kardeşler çabucak atlarına binmişler de yarışa başlamışlar. Fakat Zayatülek'in tulparı aksayıp durup (geride) kalmış. O zaman tulpar dile gelip yiğide:

"Sen özengiye sertçe basıp, var gücünle iki kaburgama kamçıyla kan çıkarcak gibi birer defa vur", (de).

Zayatülek'in sağlı-sollu kaburgaya vurmasıyla birlikte, vurulan yerden kan sıçramış; hemen o an atın tabanına çakılan demir çiviler düşmüş; Kök Tulpar kanadını açıp ok gibi fırlamış. Bir hayli önde olan altı ağabeyini de epeyce arkada bırakıp Zayatülek birinciliği almış.

En iyi denilen argımaklarla da Zayatülek'in kötü aygırını geçemeyen altı kardeş, bu defa da rezil olmuş (de). Zayatülek, yenip bahadır olmuş (de). Kinli

ağabeyleri toplanıp:

"Zayatüle'kten nasıl kurtulmalıyız. O ölmeyince bize şan da, huzur da gelmez! Bu gece öldürelim!" deyip iyice anlaşımlar.

Fakat onların art niyetleri olmamış. Kök Tulpar dile gelip Zayatüle'e:

"Ağabeylerin bu gece seni öldürmeyi düşünüyorlar. Gece olunca ben çadırın arkasına gelirim. İki kaburgama kamçıyla birer defa vurursun da gözden kayboluruz" diye tembihlemiş (de). Akşam olup karanlık çökmeye başladığı zamanda altı kardeş, Zayatüle'in uyuduğu çadıra yaklaşmışlar. Zayatüle, hemen o an Kök Tulpara binmiş de yayladan kaybolmuş. Arkasından kovalasalar da, Kök Tulpar'a yetişemeyip kalmışlar.

Zayatüle, yelip gidip Asılıkül boyuna çıkıp gelmiş ve Karağay dağına varmış. O, ak şahini eyer kaşına oturtup, Kök Tulparını otlamaya göndermiş. Kendisi ise, karanlık gece olmasına bakmadan, yaldirayıp duran gölün güzelliğine hayran kalıp uzun süre bakıp durmuş. Bir ara o göl kıyısında bir nur (ışık) gezdiğini görüp, şaşıp kalmış. Zayatüle, gizlice, sessizce ışık oynayan yere yakınlaşmış. Gelse, ne görsün, gölün kıyısında büyükçe bir taş üstünde saç örgülerini dağıtıp altın tarakla altmış kulaç uzunluğundaki kara saçını tarayan su kızı oturmaktaymış. Asılıkül'ün üstündeki nur oynamasına bu güzel kızın su altından çıkıp süslenmesi sebep olmuş. Yiğit, kızın güzelliğine hayran kalıp uzun süre kendine gelemenden bakıp durmuş. O, kıza yavaş yavaş yakınlaşmış da ona fark ettirmeden ipek gibi yumuşak altmış kulaç kara saçından tutup almış. Su kızı, neler yapıp kurtulmaya çalışmışsa da yiğit, bırakmamış. Sonra kız, yiğidin bileğinin güçlü olduğunu, ondan kurtulamayacağını anlayınca yalvarmaya başlamış.

"Ey, yer oğlu, ne olur beni bırak! Ben, su kızıyım. Eğer sudan ayırırsan, beni helak edersin. O zaman kendin de ölürsün!" (de).

Ne kadar yalvarmışsa da, Zayatüle, su kızını bırakmamış. Yiğit kıza aşık olmuş; ona şöyle demiş:

"Yıldız saçıp gece boyu
Durmadan yeldim, güzel kız;
Adını, ilini bilmiyorum,
Söyleyiver güzel kız.
İkimiz birlikte olalım,
Birlikte yuva kuralım.

Kız:

"Güzel yiğit, güürldeme
Adım benim -Hıvhlıv,
Beni isteyip vuruşma;
Yiğit sana denk olmam.
Nurdan doğan nesilim,
Yiğit, sözünü uzatma,
Bırakıver, yer oğlu,
Babam duysa, harp eder,

Başına kıyamet salar,-
diye söylemiş (de).
Fakat Zayatülek, onu asla bırakmamış (de).
O zaman Hıvhlıv:

"Zayatülek, genç yiğit,
Gençliğine doyasın,
Gölün kızı güzel diye,
Suda cansız kalırsın.
Binip gezdiğin tulparın,-
Ondan da kalırsın;
Ak şahinin bir miskin,-
Ondan da ayrılıp kalırsın.
Deyip, daha da korkutmuş, (de).

Zayatülek:

"Bir düzende, anlayan,
Boynu uzun suna alan,
Boynu uzun turna alan.
Kuş uçkunu- ördek
Kanat çırpmadan onu alan,
Kulağı benli tilki alan,
Ağzı kanlı kurt alan
Ak şehirden vaz geçeyim
Su altına gireyim,
Seninle olayım!

Yel yetirmez, koşan,
Gereği önceden bildiren,
Çapışta ön vermeyen
Kök tulpardan vazgeçeyim
Su dibine gireyim,
Seninle olayım!-(de).

Fakat, Hıvhlıv razı olmaz; ne yapıp yapıp yiğitten kurtulup gitmeyi düşünmüş.

Hıvhlıv:

"Ey Tüleğim, Tüleğim,
İşte sana hediye:
Altın tarak, altın saç bağı,-
Onu da sana vereyim.
Senin olacak değilim,
Benim olacak değilsin,
Umut etme, Tüleğim,
Su dibinde ölürsün.

Zayatülek, hediye almayı istememiş. O Hıvhlıv'a
"Dokuz ay boyu taşıyıp,
Ağırlıktan bükülen,
Gece uykusunu üçe bölüp,
Göğüs sütünü emdiren,
Anamdan vaz geçeyim,
Suya girip öleyim,
Seninle olayım!
Ayrı sakal büyüten,
Babamdan da vaz geçeyim,
Su dibine ineyim,
Senin için öleyim!

Ondan sonra Hıvhlıv, yumuşar gibi olup:

"Yiğit ağzını yum, gözünü kapat, benim saç örgüme sıkıca tutun; göl dibine dalıyoruz!" (de). Böyle edip onlar birlikte su dibine dalmışlar.

Zayatülek, Asılıkül dibine inip gözünü açınca, ikinci bir sihri dünyayı görmüş. Erkin çiftlikte hesapsız-sayırsız yılkılar otlayıp gezmekte; şarlayıp akan ırmaqlarında altın balıklar oynamakta, derin derin göllerinde çeşit çeşit ördek, akkuş, kır kazları yüzmekteymiş (de). Hıvhlıv, Zayatülek'i tokay ortasında dikilmiş apak keçe çadıra götürmüş de:

"Yiğidim, dileğine eriştin: Ben senin, sen benim oldun!" (de).

"Fakat bu işe baban razı olur mu?" diye sormuş Zayatülek. Böyle konuştukları sırada, eşik önüne kara bir ata binmiş, kapkara giyimli, eyer kaşına kara laçın oturtmuş Hıvhlıv'ın babası gelip durmuş. Hıvhlıv, Zayatülek'i hemen saklamış. Babası çadıra gelip girmiş de:

"İnsan kokusu geliyor; buraya kim geldi?" (de).

Hıvhlıv:

"Yer yüzüne çıkıp insan kokusu getirirsin de benden insan sorarsın!" diye cevap vermiş.

Hıvhlıv, Zayatülek'i epeyce bir süre anasına-babasına göstermeyip saklamış. Fakat günlerden bir gün babası Hıvhlıv'ın çadırında Zayatülek'in saklanıp yaşadığını sezmiş ve sır açılmış. Hıvhlıv, doğrusunu söylemeye mecbur olmuş. O, yer oğlunu sevdiğini, onunla birlikte yaşama dileğini saklamamış. Bunu duyunca Asılıkül Padişahının siniri kabarmış. Göl burulmaya, bulanmaya, kaynamaya, su taşıp etrafı basmaya başlamış.

Hıvhlıv, Zayatülek'i babasına göstermiş. Bahadır gövdeli, nurlu yüzlü, güzel yiğidi görmesiyle Asılıkül Padişahının gönlü rahatlamış; siniri yatışmış.

"Tamam kızım, sana yer oğluyla evlenme yazılmış. Ben razıyım. Zayatülek, artık seninle burada rahatlıkla yaşasın. Yeri özleyip gitmeyi düşünseniz, belâ gelir. Su altı dünyasını bırakıp yere çıkarsanız ikiniz de helak olursunuz" (de).

Zayatülek, Asılıkül dibinde güzellikte dengi olmayan sevdiği Hıvhlıv ile birlikte hiç bir şeye muhtaç olmadan, servet içinde yaşamasına bakmadan, memleketini, yer hayatını özlemeye başlamış. Onun hasreti, derdi, yüzünü

sarartmış.

"Zayatülek, sana ne oldu, neden dertlisin?" diye sormuş Hıvhlıv.

"Yurdumu özledim; bu yüzden üzgünüm, dertliyim" der Zayatülek.

Hıvhlıv, az da olsa Zayatülek'in halini yenilleştirmeyi, hasretini bastırmayı düşünmüş. Ona küçük bir ayna vermiş, çok özlediği zaman, bu aynaya bakıp elini-yurdunu görüp, gönlünü rahatlat demiş. Zayatülek aynaya bakınca, yer yüzünü, Asılıkül boyunun kuzey tarafındaki Karağas dağı başında sahibini bekleyip duran Kök Tulpar'ı görmüş. Onun eyerinin başında ak şahini düşünüp, dertlenip oturmaktaymış. Kök Tulpar, Karağas dağı tepesinde yetişen otları yiyip bitirende yeri bembeyaz yapmış (de). Kök Tulpar ile ak şahin Zayatülek'in göle girdiği yere bakmaktalar ve hala daha onun geri çıkmasını beklemekteymişler (de). Bunu gören Zayatülek'in göğsü dolup gitmiş; gözünden boncuk-boncuk yaşlar dökülmüş. Onun hasreti daha da artmış. Hıvhlıv'ın ana-babası da güveylerinin sarardığını görüp düşünceye batmışlar. Günlerden bir gün su padişahı Zayatülek'ten

"Damat, senin yerin suyun var mı?" diye sormuş.

"Doğduğum yerim, memleketim - Balkantav, içtiğim suyum - Dim. Başka bir çok yer-su Dim ile Balkan'a boyun eğmiş. İşte bu yerleri özledim" demiş Zayatülek.

"Tamam, demiş su padişahı. Balkantav yarın sabah kalktığında çadırının önünde olur!

Su padişahı, cinlere bir gece içinde Balkantavı taşıyıp getirip ak çadır önüne oturtmalarını emretmiş. Cinler, Balkantav'ı arayıp bulamayınca; başka bir dağı demir ile sarıp getirmişler.

Zayatülek, sabahleyin çadırdan çıkıp baksa, büyük bir dağ görmüş. Su padişahının cin-perilerinin getirdiği bu dağ da yiğidin yurduna olan hasretini dindirememiş. Dikkatlice bakınca, Balkantav'ın yerine tamamen başka bir dağ getirdiklerini görmüş.

Zayatülek, bu dağın Balkantav olmadığını anlatıp şöyle demiş:

"Dağı dağa benzetip,
Demir ile sarıp,
Getirdiğiniz dağınız,
Balkantav'ım bu değil.
Balkantav'ın tepesi
Böğründe oynar geyiği;
Sulanıp çakılan kazık gibi
Sığırı çok Balkantav;
Ayrı kulak, parlak göz
Kurdu çok Balkantav;
Salpan-sulpan yürüyen
Ayısı çok Balkantav;
Kırlara bakıp koşan
Kargası çok Balkantav;
Kızlar gibi bezenen,

Tilkisi çok Balkantav;
Yuva yapar,
Kuşları çok Balkantav;
Yağlanmış kayış gibi
Yılanı çok Balkantav;
Yayılmış kilim gibi,
Ormanı çok Balkantav.
Dağı dağa benzetip.
Demirle bağlayıp
Alıp buraya getirseler de,
Balkantav'ım bu değil.

Zayatülek'in böyle yoksunup hasret çektiğini gören su padişahı:

"Zayatülek, sen yer oğlusun, yersiz yaşayamazsın. Senin bugünden itibaren özgürlüğün elinde; burada zorla tutmayacağım. Balkantav'ına dönüp yaşayınız. Hıvhlıv seninle gider. Erkek, kadın ardından gitmez; kadın erkek arkasından gider. Sürümden Akboz tulparı al. Yuva kurup geçim için mal vereceğim. Göl- den çıkıp Balkantav'ına varmadan arkana dönüp bakma!" (der).

Zayatülek, Akboz tulpara binip, Hıvhlıv'ı önüne bindirip, su padişahıyla vedalaşıp, gölden çıkıp gitmiş.

O, doğruca Balkantav'ına doğru yol tutmuş; Zayatülek'in ardından durmak- sızın gölü kaynatan, sürü sürü yıldı çıkmış; kulunlar sıkramış, yabani aygırlar kişnemiş; yer titreten toynak sesleri işitilmiş. O, sese dayanamayıp arkasına dönüp bakmış. Baksa ki, Asılıkül'den sıçan sırtlı yıldı sürüsünün çıkıp geldiğini görmüş. Zayatülek'in bakmasıyla birlikte daha yere çıkmamış olan yıldılar tek- rar göle dolmuşlar; yere ayak basanları ise Akboz tulpara katılmışlar. Zayatülek ile Hıvhlıv, sahibini bekleyip zayıflayan, sararıp giden Kök tulpar ile ak şahini de alıp Balkantav'a gidip gün geçirmeye başlamışlar. Zayatülek, ava gider, kuray çalarmış.

Sağ yanımdan dayanmaya
Balkantav'ım var benim;
Sol yanımda dayanmaya
Hıvhlıv'ım var benim.

diye yırlarmış Zayatülek. Fakat onlar, beraber rahat hayatta uzun süre yaşamamışlar. Günlerden bir günde sezgir Hıvhlıv, Dim tarafından koşup gel- mekte olan at toynaklarının sesini duymuş; onun keskin gözleri göğe çıkan toz bulutunu görmüş. O, Zayatülek'e:

"Senin uruktaşların tozu dumana katıp buraya doğru çapıp gelmekte- ler. Yüreğimi endişe kapladı; boşuna gelmiyorlar galiba" (der).

"Zayatülek, sen uruktaşlarının kanını dökme. Belki, onlar mühim bir haber getiriyorlardı; önce sözlerini dinle. Eğer seni zorla götürürlerse, kırk gün son- ra buraya gelirsin; ben seni beklerim. Asılıkülsüz ve sensiz ben kırk günden faz- la yaşayamam. Şimdi ben, çapkınlara görünmemek için saklanacağım," demiş Hıvhlıv. Zayatülek onun kengeşine razı olmuş.

Çok da geçmeden, Semer Han'ın atlı askerleri Balkantav'a gelmiş. Asker başı Zayatülek'e gelip:

"Dün gece baban Semer Han vefat etti. Altı kardeşin Han tahtı için dalaşıp, birbiriyle savaşıyorlar. Elde huzur yok. Halk senin han olmanı istiyor. Sakın bu isteği geri çevirme. Biz seni almaya geldik (der).

Zayatülek:

"Hıvhlıv kırk gün olana kadar gelip alırım." diye düşünmüş de, askeri alıp Han yaylasına doğru yol tutmuş. Onu uruktaşları hürmetle, sevgiyle karşılamışlar. Han tahtına oturtmuşlar. Onun altı ağabeyi birbirini öldürüp bitirmişler.

Zayatülek ilde huzuru sağlamış; uruktaşlarının kengeşini dinlemiş; beyleri, aksakalları toplayıp konuşmuş; elçileri kabul etmiş. Genç hanın seçilmesi, büyük bir bayrama dönüşmüş. Bir nice gün toy devam etmiş. Meydanda bahadırlar güreşmiş; ok atma, at çaptırma yarışları düzenlenmiş; aşıklar, yırıncılar, kuraycılar yarışı yapılmış.

Zayatülek, memleket işleriyle meşgul olurken Hıvhlıv, yapa-yalnız dertlenip, sevdiğinin dönmesini kaygıyla beklemekteymiş. Asılıkül'den de Zayatülek'ten de ayrı yaşama kaygısıyla sararıp solmaya başlamış. O, Zayatülek'i sağınp şöyle yırlamış:

"Sabahleyin kalkıp bir baksam,
Yalnız tepe görünür, kuş gibi;
Tülek ile birlikte olan günler,
Uykularda görülmüş düş gibi.

Kök aygır da tulpar, ey gezerler,
Dizgininden çeksen boylarla;
Gözlerimi uyku alanda da,
Gönlüm seni düşünmektedir.

Zayatülek, dünya meşakkatiyle uğraşırken belirlenen vaktin gelip çatıldığını da anlamamış.

"Hıvhlıv'ı alıp geleyim artık, yalnızlıktan sıkılmıştır" deyip hesaplarsa kırk gün geçmiş; kırkinci gece geçmek üzereymiş.

Zayatülek, en iyi ata binip, Balkantav'a doğru çıkmış; ne olursa olsun yetişmeye çalışmış. Fakat, Zayatülek, yetişememiş. O, Balkan'a gelip ulaştığında kırk birinci gün başlamış, Hıvhlıv, ölmüş. Zayatülek, bu derdi, kaygıyı taşıyamamış. O, Balkantav'ın başına mızrağıyla kabir kazmış. Hıvhlıv'ı kabire koyduktan sonra Zayatülek polat mızrağıyla kendi-kedini kesip, ölüp, sevgilisinin yanına düşmüş.

Zayatülek'i aramaya çıkan insanlar nice günlerden sonra Hıvhlıv ile ikisinin bir kabirde yatan cesetlerini bulmuşlar. Onlar Zayatülek ile Hıvhlıv'ı saygıyla, hürmetle görmüşler, kabirlerini iri iri taşlarla çevirip örmüşler.

O zamandan beri, Tülek bahadır ile Hıvhlıv'ı tepesinde yatan Balkantav ile Dim boyu, Başkurtların kutsal yerine çevrilmiş.

